

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEREKE DEFTERLERİ VE
OSMANLI MADDÎ KÜLTÜRÜNDE DEĞİŞİM
(1785-1875 İSTANBUL ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

Fatih BOZKURT

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Arif BİLGİN

AĞUSTOS-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEREKE DEFTERLERİ
VE
OSMANLI MADDİ KÜLTÜRÜNDE DEĞİŞİM
(1785-1875 İSTANBUL ÖRNEĞİ)

DOKTORA TEZİ

Fatih BOZKURT

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Tarih

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

Jüri Başkanı

Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Muhsin HALİS

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Arif BİLGİN

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Yaşar BÜLBÜL

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd.Doç. Dr. Abdulhamit KIRMIZI

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatih Bozkurt
15 Ağustos 2011

ÖNSÖZ

Osmanlı döneminde başlayan, Cumhuriyetle hız kazanan Türk toplumunun Batılı tarzda değişimi, günümüzde de çeşitli biçimlerde devam eden bir süreçtir. Modernleşme, batılılaşma olarak tanımlanan Türk Toplumunun Batı tesirinde yaşadığı değişim ve dönüşümü konu edinen çok sayıda çalışma bu alanda zengin bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Ancak, askerî alandaki yeniliklerden Batılı tarzda eğitim kurumlarının ortaya çıkışına, idarî sahadaki düzenlemelerden yeni siyasî fikirlerin benimsenmesine kadar çeşitli konuları inceleyen eserlerin görece çokluğuna rağmen Osmanlı toplumunun gündelik hayatında ortaya çıkan değişimleri ele alan yayımların sayısı son derece azdır.

1785-1875 dönemini kapsayan bu çalışmada, İstanbul örneğinde sıradan insanların ve elit tabakanın sahip oldukları “maddî kültür araçları” değişim ve süreklilik bağlamında irdelenmiştir. Esas olarak kadı sicillerindeki tereke defterlerine dayanan araştırmada, tereke defterlerinin kaynak olarak değeri, diplomatik özellikleri, toplumsal tarih çalışmalarında kullanım alanları üzerinde de durulmuştur. Şeriyeye Sicilleri ve Osmanlı Arşiv Belgeleri'nin temel kaynaklarını oluşturduğu inceleme, Osmanlı toplumunun modernleşme ve batılılaşma tecrübesinin maddî kültür boyutunun anlaşılmasına katkı yapmayı hedeflediği gibi tereke defterleri hakkında derli toplu bilgi vermeyi de amaçlamaktadır.

Her doktora çalışması gibi zahmetli ve uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkan bu eserin tamamlanmasında çeşitli kişi ve kurumların katkısı olmuştur. İlk olarak ifade etmem gerekir ki, tez konusunun belirlenmesiyle başlayan ve çalışmanın her safhasında devam eden tez danışmanımın katkıları olmasaydı, bu eser eksik kalırdı. Değerli hocam Doç. Dr. Arif BİLGİN'e akademik desteği ve yardımlarının yanı sıra son derece olumlu, yapıcı, anlayışlı tavrından dolayı şükranlarımı sunarım. Doktora eğitimim süresince beni teşvik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet ALPARGU'ya gösterdiği ilgi için müteşekkirim. Tez savunmamda bulunan hocalarım Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK'e, Prof. Dr. Muhsin HALİS'e, Doç. Dr. Yaşar BÜLBÜL'e, Yrd. Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI'ya değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Hocalarım Prof. Dr. Haluk SELVİ ve Doç. Dr. Ümit EKİN'e gösterdikleri alâkadan dolayı minnetlerimi sunuyorum. Kıymetli arkadaşlarım Dr. Ahmet ARSLANTÜRK, Nevzat ERKAN, Levent DÜZCÜ, Nazlı PİŞKİN ve Dr. Serkan YAZICI'nın desteklerini anmadan geçemeyeceğim. Ayrıca Sakarya Üniversitesi Bilimsel Projeler Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İslâm Araştırmaları Merkezi idareci ve çalışanlarına, bhusus İSAM Dokümantasyon Servisi personeline sağladıkları imkân ve yardımlardan dolayı teşekkür ederim.

Son olarak, haklarımı hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunuyorum. Özellikle, çalışma boyunca ihmal ettiğim eşime ve kızıma gösterdikleri sabır ve anlayışları için müteşekkirim.

Fatih BOZKURT
15 Ağustos 2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SAHNENİN HAZIRLANIŞI: ŞERİYE SİCİLLERİ VE OSMANLI MADDÎ KÜLTÜRÜ	10
1.1.Maddî Kültürle İlgili Sicil Kayıtları.....	10
1.1.1.Eşya Satışları.....	10
1.1.2.Hibe ve Nefy-i Mülk Kayıtları.....	17
1.1.3.Mefkudlarla İlgili Kayıtlar.....	28
1.2. Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültürü.....	33
1.3.Tereke Defterlerinin Diplomatik Özellikleri ve Dönemsel Değişimler.....	39
1.3.1.Tereke Defterlerinin Şekil ve Muhtevasının Değişimi.....	51
1.3.2.Mevcut Çalışmaların Tereke Diplomatğine Yaklaşımı.....	64
1.4.Tereke Defterlerinde Servetin Kısmî Temsili.....	73
1.4.1.İcareteynli Vakıf Mülkleri: Tereke Defterlerinde Görünmeyen Servet.....	79
1.4.2.Uygulamada İcareteynli Vakıflar.....	84
1.5.Örneklemelerin Seçimi: Kim Zengin Kim Fakir?.....	94
BÖLÜM 2: TEREKE DEFTERLERİ NEDEN TUTULUR? ÖLÜM, MİRAS VE YETİMLİK	104
2.1. Mahkemeler ve Mirasın Paylaştırılması.....	104
2.1.1.Mirasla İlgili Sicil Kayıtları.....	104
2.1.2.Mahkeme Personeli ve Görevleri.....	109
2.1.2.1.Kassâm Efendi ve Tereke Kâtipleri.....	111
2.1.2.2.Muhzır ve Diğer Görevliler.....	129
2.1.3.Tereke Eşyasının Satışı.....	131
2.1.3.1.Dellâllar ve Tereke Eşyasının Satışı.....	138
2.1.4.İkinci El Eşya Kullanımı.....	151

2.2.Mirası Paylaşabilmek ya da Paylaşırabilmek: İstanbullular Miras Paylaşımını Niçin Mahkemeye Taşımışlar?.....	160
2.2.1.Tahriri Mucib Terekeler: Mahkemeye İntikali Zorunlu Miras Paylaşımları	166
2.2.2.Varislerin ve Hak Sahiplerinin Mahkemeye Taşdıkları Miras Paylaşımları.....	171
2.2.2.1.Müflis İstanbulluların Terekeleri.....	172
2.2.2.2.Mirası Paylaşmamak.....	174
2.2.3.Miras Paylaşımını Mahkemeye Taşımının Maliyeti.....	183
2.3. Osmanlı'da Yetim Olmak: İnsan Ömrünün Kısalığı ve Yetimler.....	202
BÖLÜM 3: OSMANLI MADDÎ KÜLTÜRÜ: BAŞKENTİN EV İÇİ YAŞAM KÜLTÜRÜ.....	229
3.1. Osmanlı Barınma Kültürü.....	229
3.1.1. İstanbul Evleri.....	238
3.2. Osmanlı Maddî Kültürü ve Tereke Çalışmaları.....	248
3.2.1. 18. Yüzyılın Sonu, 20. Yüzyılın Başı: Farklı İki Maddî Dünya.....	263
3.3. İstanbul Evlerinin İçi.....	269
3.3.1. Odaların Zemin Döşemeleri ve Seccade Tipi Kalıçeler.....	278
3.3.1.1.Halı mı Seccade mi?.....	287
3.3.2. Oda Takımları.....	297
3.3.3.Yatak Takımları.....	310
3.3.4.İstanbul Evlerinin Aydınlatma ve Isıtma Aletleri.....	316
3.3.5.İskemle ve Geleneksel Osmanlı Mobilyaları.....	322
3.3.6.Ev İçi Yaşam Kültürünün Batılılaşması: Alafranga Mobilya.....	330
3.4.İstanbul Evlerinin Mutfağı.....	338
SONUÇ	364
KAYNAKLAR.....	374
EKLER.....	392
ÖZGEÇMİŞ.....	451

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	: Beytûlmâl Mahkemesi Şeriye Sicilleri
c.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C.BLD.	: Cevdet Belediye
C.BLD.	: Cevdet Saray
C.DRB.	: Cevdet Darbhâne
C.MF.	: Cevdet Maarif
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
D.BŞM.	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Tasnifi
D.BŞM.MHF.	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Muhallefât Kalemi Tasnifi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EŞS	: Havâss-ı Refia (Eyüb) Mahkemesi Şeriye Sicilleri
GŞS	: Galata Mahkemesi Şeriye Sicilleri
Haz.	: Hazırlayan
HH	: Hazine-i Hassa
İA	: [Milli Eğitim Bakanlığı] İslâm Ansiklopedisi
İBŞS	: İstanbul Bâb Mahkemesi Şeriye Sicilleri

İŞS	: İstanbul Kadılığı Mahkemesi Şeriye Sicilleri
KŞS	: Kısmet-i Askeriye Mahkemesi (Askerî Kassamlık) Şeriye Sicilleri
MŞS	: Mülga Beledî Mahkemesi (Beledî Kassamlık) Şeriye Sicilleri
no.	: Numara
s.	: Sayfa
ŞS	: Şeriye Sicili
Trc.	: Tercüme Eden
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
ÜŞS	: Üsküdar Mahkemesi Şeriye Sicilleri
vr.	: Varak
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Tereke Sahiplerinin Tereke Toplamları İle İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedellerinin Karşılaştırılması (Reaya)	91
Tablo 2: Tereke Sahiplerinin Tereke Toplamları İle İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedellerinin Karşılaştırılması (Askerî)	92
Tablo 3: 1785-1875 Dönemi Reaya Terekelerine Göre Servet Kategorileri.....	102
Tablo 4: Örnekleme Grubunu Oluşturan Reaya Terekelerinin Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı	103
Tablo 5: Örnekleme Grubunu Oluşturan Askerî Sınıf Terekelerinin Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı.....	103
Tablo 6: Reaya Terekelerinin Satış ve Fiyat Takdir Edilme Oranlarının Karşılaştırılması (%)	136
Tablo 7: Askerî Zümre Terekelerinin Satış ve Fiyat Takdir Edilme Oranlarının Karşılaştırılması (%)	137
Tablo 8: 1785-1875 Dönemi Reaya Terekelerinin Mahkemeye İntikal Nedenleri (%)	165
Tablo 9: 1785-1874 Dönemi Askerî Sınıf Terekelerinin Mahkemeye İntikal Nedenleri (%)	166
Tablo 10: 536 Kayda Göre Reaya Terekelerinde Toplam Maliyet	200
Tablo 11: 201 Kayda Göre Askerî Zümre Terekelerinde Toplam Maliyet	200
Tablo 12: İstanbul Evlerinin Özel Hizmet Alanları (1785).....	244
Tablo 13: Taban Döşemesinde Kullanılan Eşyaların Sayısal Dökümü	280
Tablo 14: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Zemin Döşemesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	285
Tablo 15: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Zemin Döşemesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	286
Tablo 16: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Oda Takımları ve Çeşitli Eşyaları (1785-1875)	303
Tablo 17: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Oda Takımları ve Çeşitli Eşyaları (1785-1875)	304
Tablo 18: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Yatak Takımları (1785-1875)	312
Tablo 19: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Yatak Takımları (1785-1875)	313
Tablo 20: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Aydınlatma ve Isıtılmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	319
Tablo 21: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Aydınlatma ve Isıtılmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	320

Tablo 22: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Geleneksel Mobilya Türleri (1785-1875)	326
Tablo 23: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Geleneksel Mobilya Türleri (1785-1875).....	326
Tablo 24: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Avrupaî Mobilya Türleri (1785-1875)	333
Tablo 25: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Avrupaî Mobilya Türleri (1785-1875)	333
Tablo 26: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Muhafazasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	349
Tablo 27: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Muhafazasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	349
Tablo 28: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Taşınmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875).....	350
Tablo 29: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Taşınmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875).....	351
Tablo 30: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Hazırlanmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	352
Tablo 31: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Hazırlanmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	353
Tablo 32: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Pişirilmesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	354
Tablo 33: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Pişirilmesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	355
Tablo 34: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Sunumunda Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	356
Tablo 35: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Sunumunda Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	357
Tablo 36: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Sofralarında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	358
Tablo 37: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Sofralarında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)	359
Tablo 38: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Kullanılan İçeceklerle İlgili Eşyalar (1785-1875)	360
Tablo 39: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Kullanılan İçeceklerle İlgili Eşyalar (1785-1875)	361
Tablo 40: Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Kullanılan Temizlikle İlgili Eşyalar (1785-1875)	362
Tablo 41: Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Kullanılan Temizlikle İlgili Eşyalar (1785-1875)	363

Tezin Başlığı: Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)	
Tezin Yazarı: Fatih BOZKURT Danışman: Doç. Dr. Arif BİLGİN	
Kabul Tarihi: 23.08.2011	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 391 (tez) + 59 (ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Tarih
<p>İnsanların hayatlarını devam ettirirken belirli ihtiyaç, zorunluluk ve seçimlerin koşullandırmasıyla elde ettikleri her türlü eşya, obje, araç-gereç vs. “maddî kültür” olarak tanımlanan eşya evrenini oluşturur. Toplumların tarihin belli döneminde sahip oldukları, kullandıkları eşyalardan hareketle toplumsal grupların tercih ve eğilimlerini, yaşam tarzlarını, toplumsal kimliklerin belirli eşyalara sahip olmada etkisini, tüketim kalıplarını vb. hususları anlamak, anlamlandırmak mümkündür. Her toplum yaşam tarzına uygun geleneksel maddî kültür araçlarını tekrar tekrar üretmeye devam ederken, diğer taraftan zamanla ortaya çıkan toplumsal değişimlere paralel olarak maddî kültürde değişim de yaşanmıştır. 1785-1875 dönemi Osmanlı Maddî Kültürü’nü İstanbul örneğinde inceleyen bu çalışmada, konu süreklilik ve değişim bağlamında ele alınmıştır. Maddî kültür kavramı oldukça kapsamlı ve geniş bir içeriğe sahiptir. Giyim, barınma, beslenme, eğlence ve gündelik hayatın diğer pratikleriyle ilgili çeşitli eşyalar maddî kültürün farklı alanlarını meydana getirdiği için, herhangi bir toplumun maddî kültürünü bütün boyutlarıyla tetkikin zorluğu ortadadır. Bundan dolayı, biz bu çalışmamızda başkent sakinlerinin gündelik hayatta kullandıkları ev eşyaları ve mutfak araç-gereçleriyle konuyu sınırladık.</p> <p>Osmanlı Maddî Kültürü araştırmalarında, tereke defterleri zengin içeriğiyle mühim bir kaynak koleksiyonu özelliği taşımaktadır. Müslüman-Gayrimüslim, askerî-reaya, kadın-erkek, zengin-fakir gibi toplumun farklı kesimlerine ait tereke defterlerinin kadı sicillerinde çok sayıda bulunması, bütün halinde Osmanlı halkının maddî kültürünü incelemeyi olanaklı kılar. Ölen kişinin hayattayken sahip olduğu kıyafetlerden ev eşyalarına, kitaplardan mutfak aletlerine her türlü mal, eşya ve objenin dökümünü sunan kayıtlar, Osmanlı toplumunun içinde yaşadığı eşya evrenini görmemizi sağlar. Maddî kültür dışında servet, toplumsal gruplar, aile, demografi, ölüm, miras vb. konularda da kıymetli tarihsel verilerin elde edilebildiği tereke defterlerine son dönemde tarihçiler başta olmak üzere sosyal bilimcilerin artan ilgisi söz konusudur. Çalışmamızın temel kaynağı olan tereke defterleri hakkında bilinenlerin yetersizliğinden dolayı, bir belge türü olarak tereke defterlerinin karakteristik özellikleri, diplomatiği ve dönemsel farklılıklar, niçin kaleme alındığı, içerik analizinde dikkat edilmesi gerekenler, en basit manada tereke defterlerinin nasıl okunması ve anlaşılması gerektiği sorusu üzerinde önemle durulmuş ve yanıtlanmaya çalışılmıştır.</p> <p>Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı dönem olarak 19. yüzyıl öne çıkmaktadır. Batılılaşma veya modernleşme kavramlarıyla tanımlanan bu sürecin maddî kültür araçları üzerinden irdelenmesi, Osmanlı toplumsal değişiminin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Başkent’in çeşitli toplumsal gruplarının tercih ve eğilimlerindeki muhtemel farklılıkları da göz önünde bulundurarak, alafranga yaşam tarzını üreten batılı eşyaların İstanbulluların gündelik hayatına girişi ve yaygınlaşmasının tespiti, tezin en başta gelen amaçlarından biridir. Seçilen yaklaşık sekiz yüz tereke defterine göre, barınma ve beslenmeyle ilgili geleneksel maddî kültür araçlarının neler olduğunu saptanması ve incelenen dönem boyunca sürekliliğinin sorgulanması da en az değişimin analizi kadar mühim bulunmuştur. Tereke defterlerinden elde edilen bulgular, geleneksel eşyaların uzun süre varlığını kuvvetli şekilde koruduğunu, batılı eşyaların yaygınlaşmasının ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleştiğini ve batılı eşyalara sahip olma eğilimi bakımından toplumsal gruplar arasında dikkat çekici farklılaşmanın Müslim-Gayrimüslim kimlikleri etrafında meydana geldiğini göstermektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Tereke Defterleri, Osmanlı Maddî Kültürü, Batılılaşma, İstanbul.	

Title of the Thesis: Inventory Estates and Change in the Ottoman Material Culture (1785-1875 İstanbul Example)	
Author: Fatih BOZKURT	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Arif BİLGİN
Date: 23.08.2011	Nu. of pages: VIII (pre text) + 391 (main body) + 59 (appendices)
Department: History	Subfield: History
<p>Material culture constitutes all kinds of goods, objects and tools that people own due to their necessities, obligations as well as their choices. By examining the goods owned by a society during a defined period in history it is possible to understand and give a meaning to the choices and inclinations of a certain social group as well as the life style, the effect of social identity on owning certain goods and the consumption practices. In every culture while there is a re-production of the goods within the realm of the traditional material culture there is also a change parallel to the social changes that took place in time. This dissertation examines the Ottoman material culture during the era of 1785-1875 by exemplifying İstanbul. The subject matter is studied under the dimensions of continuity and change. Material culture is a very broad concept. Goods and objects used for clothing, sheltering, culinary aims, entertainment and for other practices of the daily life constitute different topics of the concept of material culture which makes it hard to study the material culture of a certain culture in full dimensions. Thus, this dissertation is limited to the domestic goods and the culinary goods used daily by the inhabitants of İstanbul.</p> <p>Inventory estates, which have a rich content, are very important sources for the studies of Ottoman material culture. Since khadı registers include great number of inventory estates related to various groups of the Ottoman society such as Muslim-non-Muslim, <i>askerî-reaya</i>, women-men, poor-rich, enables an indebt study of the Ottoman material culture. The inventory estates are the registers that enlist all kinds of estates, goods and objects of a death person such as the clothes, domestic goods, books and goods used for culinary aims. This makes the inventory estates sources that open a window for the researcher to see the material world in which the Ottoman society lived. In addition to their being sources of material culture the inventory estates are sources of the studies of wealth, social groups, family, demographics, death and inheritance, which makes them attract primarily historians as well as other researches studying in the field of social sciences. The inventory estates are the main sources of this study, however since there are limited information about the characteristics, diplomatic writing principles, the reason of issuing, points to be careful about, the differentiation in style during time of the inventory estates, these subjects are highly evaluated and tried to be answered within the compass of this dissertation.</p> <p>19th century is the era when important changes took place in the Ottoman Empire. The study of the material culture of the process of Westernization and modernization will add to the understanding of the social change in the Ottoman Empire. The main aims of this dissertation are, by keeping the differences in the tastes and inclinations of the different social groups in the society, to determine the introduction of the goods of Western origin creating the Western life style into the daily life of the inhabitants of İstanbul and to determine how the use of these goods spreaded in the society. Almost eight hundred inventory estates are chosen in order to determine the traditional material culture goods used for sheltering and culinary aims. During the study of the defined era, a great attention is paid to analysis of the continuity as much as determining the elements of change. The results obtained from the study of the inventory estates reveal that the usage of traditional goods continued for a long time while the spread of Western style goods is not realized until the mid of the 19th. century and there is a differentiation of the inclination of owning Western style goods between the Muslim and non-Muslim social groups of İstanbul.</p>	
Keywords: Inventory Estates, Ottoman Material Culture, Westernization, İstanbul.	

GİRİŞ

İnsanoğlu gemişten günümüze hayatını sürdürebilmek için çeşitli eşya ve objelere ihtiyaç duymuştur. Toplumsal ve kişisel yaşamı kolaylaştıran bu nesnelere temin edilmesi ve kullanımında ihtiyaç, beğeni, moda, yaşam tarzı, toplusal statü, zenginlik, gelenek vb. etkenler belirleyici olmuştur. Eşya ve objelerin üretim ve tüketimleriyle ilgili seçimler, onlara tarihin belirli aralığında veya belirli bir zamanda sahip olan/kullanan insanların tercih ve zorunlulukları hakkında fikir edinilmesini sağlayan eşsiz bir imkn sunmaktadır. Yaşadığımız dünyayı paylaştığımız, bizden önceki nesillerden kalan eşya ve objelerle ilgili herhangi bir kayıt hlen kullanılan ya da tedavülden kalkmış bir madd kalıntı hakkında hususi bilgiler ihtiva etmektedir.

Madd kalıntılardan elde edilen bu bilgileri yorumlayan, geçmişten günümüze toplumsal varoluşu farklı vehelerle açıklamaya çalışan birçok sosyal disiplin vardır. Bu alanda faaliyet gösteren disiplinler yakın dönemlere kadar ağırlıklı olarak arkeoloji, antropoloji, etnografya ve sanat tarihiyle sınırlı kalmıştır. Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısında başladığı kabaca ifade edilebilecek olan benzer araç ve kaynakları kullanan diğer bazı disiplinler de muhtelif madd kalıntılara dayalı etütler yaparak bilgi elde etmeye ve bunları paylaşmaya başladılar. Bu tür incelemeler hangi disiplinde olur ise olsun genel bir ereve içinde “madd kültür (material culture) alışmaları” başlığı altında bir literatürün oluşmasına yol açtı. Tarih, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin çalışmalarıyla bu alan daha da zenginleşmeye başladı. Bu kapsamda ilk elden “madd kültür” kavramının tanımlanması ve anlamlandırılmasıyla ilgili gayretlerden sonra, takip eden yıllarda madd kültür çalışmaları hem teorik hem pratik neticeleri açısından göz ardı edilemeyecek bir şekilde genişleme eğilimi gösterdi.¹

---

¹ Tilley ve diğ., 2006:1-4; Lubar ve Kingery, 1993:IX vd.; Morphy, 2003:513-514. Son yirmi-otuz yılda madd kültür alışmaları Batıda büyük gelişim göstermiştir. Farklı disiplinlerden araştırmacıların madd kalıntılardan hareketle çeşitli toplumsal olguları ele adıkları çok sayıda eser yayınlanmıştır. Toplumsal kimlikler, tüketim, moda, yaşam tarzı, toplumsal değişim vb. olgular bireylerin sahip oldukları/kullandıkları muhtelif eşya ve objeler üzerinden açıklanmaktadır. Madd kültür çalışmalarında kullanılan kavram ve yöntemler, geliştirilen teoriler, yeni yaklaşımlar ve araştırma konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Tilley (Ed.), *Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*, Basic Blackwell Ltd., Oxford, 1990; Steven Lubar ve W.David Kingery (Ed.), *History from Things: Essays on Material Culture*, Smithsonian Institution, Washington, 1993; W. David Kingery (Ed.), *Learning from Things: Methods and Theory of Material Culture Studies*, Smithsonian Institution, Washington, 1996; Victor Buchli, *The Material Culture Reader*, Berg Publishing, Oxford, 2002; Christopher Tilley ve diğ. (Ed.), *Handbook of Material*

En basit manada; insanların yaşamlarını sürdürürken belirli ihtiyaç, zorunluluk ve seçimlerin koşullandırmasıyla elde ettikleri her türlü eşya, obje, araç-gereç vs. kalınlardan meydana gelen toplu maddesel birikim “maddî kültür” olarak tanımlanabilir. Maddeselliğin ön plana çıkarıldığı bu tanımlamada eşya ve objeler üzerinden, onları üreten, kullanan, yeniden üreten, kullanmaktan vazgeçen, değiştiren, satın alan, ticaretini yapan kısacası onlarla şu veya bu şekilde zorunlu olarak ilişki kuran insana ilişkin bilgiler elde edilebilir. Söz konusu nesnelere, sadece bireysel ve toplumsal hayatın devamı için zorunlu ihtiyaç olduklarından değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri üretmesi, dönüştürmesi, farklı ilgi ve değerlere aracılık etmeleri bakımından da önemlidirler (Prown, 1993:1 vd.; Ignersoll, 2008:12-14; Hart, 2009:9-12; Morphy, 2003:514). Bu temelde insan hayatının gereği olan ‘madde ile ilişki’si sayesinde, insanoğlunun tercih ve eğilimlerini anlamak, anlamlandırmak ve bu konuda tarihsel veri çıkarmak, tarihçilerin nispeten alışlageldikleri kaynak ve yöntemler dışında araştırmalarını yönlendirmelerini gerektirmiştir. Öte yandan diğer disiplinlerle benzerliklerinin dışında tarih biliminin farklı kaynak ve yöntemleri kullanarak maddî birikimi anlamlandırma/okuma noktasında alternatif öneriler getirebilecek konumda olması, maddî kültür çalışmalarına ve tarih disiplinine yeni yaklaşımlar kazandırabileceğini göstermektedir.

Tarih alanında maddî kültür çalışmaları geçtiğimiz yirmi yıl içinde sonuçlarını vermeye başlamıştır. Bunlar daha ziyade Amerika ve Avrupa’daki araştırmacıların eserlerinden oluşmaktadır. Türkiye’de ise, bu konudaki araştırmalar başlangıç safhasındadır. Gerek tarih gerekse diğer sosyal bilimlerde, Batıdaki maddî kültür çalışmalarının ulaştığı kavramsal ve kuramsal içeriğe sahip eser sayısı yok denecek kadar azdır.¹ Bundan

---

Culture, SAGE Publications, London, 2006; Dan Hicks ve Mary C. Beaudry (Ed.), *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, Oxford University Press, New York, 2010.

¹ Sosyal bilimler alanında akademik ve güncel bir eser olan Türkiye Diyanet Vakfı’nın yayınladığı İslâm Ansiklopedisi’nde “maddî kültür” maddesinin bulunmamasını, anlamlı bir örnek olarak zikredebiliriz. Maddî kültür alanında ilk anılması gereken yayın ise, Osmanlı barınma ve beslenme kültürünü konu edinen derleme kitaptır: Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann (Ed.), *The Illuminated Table, The Prosperous House: Food and Shelter in Ottoman Material Culture*, Ergon Verlag, Würzburg, 2003 (Türkçesi: *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006). Batıdaki maddî kültür çalışmalarında tüketim olgusu ele alınan konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda Osmanlıda tüketimin incelendiği eseri de maddî kültür çalışmaları başlığı altında anabiliriz: Donald Quataert (Ed.), *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire (1550-1922)*, State University of New York Press, Albany, 2000. Uzi Baram ise, arkeolojik kalıntıları inceleyerek Osmanlı dönemi Filistin şehrinin tüketim ve maddî kültürünü

başka, antropolojiyle beraber folklor, etnografya ve arkeoloji disiplinleri maddî kültür çalışmalarında başlangıcından itibaren Avrupa ve Amerika'da önemli görevler üstlenmelerine (Morphy, 2003:513-514) karşın, Türkiye'de benzer bir rolü oynayamadıkları görülmektedir.¹ Dolayısıyla, Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalarda gerek dünyada gerekse Türkiye'de "maddî kültür" teması ile anılanlar olsa da spesifik bir çerçevede bu alanla ilgili etütler henüz emekleme aşamasında sayılabilir.

Osmanlı maddî kültürü hakkında çalışma yapacak olan araştırmacılar iki temel kaynak üzerinde inceleme yapma fırsatına sahipler. Bunlardan birincisi bizzat maddeden müteşekkil eşya ve objelerden, ikincisi ise bu eşya ve objelerin kayıtlarının tutulduğu yazılı kayıtlardan yani arşiv kaynaklarından oluşmaktadır. Birinci gruptakiler, doğal olarak insanlarla eşyalar arasındaki temas ve ilişkiler, yani maddî araçların gerçek manada kullanılıp tüketildiği dönemler hakkında mühim bilgiler vermektedir. Öte yandan ikinci grubu oluşturan yazılı kaynaklar, dolaylı olarak insan-madde ilişkisini aktarmanın yanı sıra, günümüze numuneleri ulaşmamış ya da formu, işlevi veya anlamı zamanla değişmiş maddî kültür kalıntılarından araştırmacıları haberdar etmektedir. Öyle ki çoğu zaman haberdar etmekle kalmaz, niteleme ve tanımlamalar yoluyla o güne ulaşmayan ama geçmişte kullanılmış eşya ve objelerin neler olduğu, nasıl ve niçin kullanıldıkları, nerede ve ne'den yapıldıkları, kimler tarafından ve hangi dönemlerde tercih edildikleri gibi birçok soruya cevap verebilir. Arşiv kaynaklarında geçen maddî

---

araştırmıştır: *Material Culture, Commodities, and Consumption in Palestine (1500-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Massachusetts, 1996.

¹ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Halkevleri ve diğer devlet kurumlarının öncülüğünde çıkarılan folklor, arkeoloji ve etnografya dergilerinde Türk kültürü ve erken dönem Anadolu arkeolojisi üzerine kaleme alınmış yazı ve makalelere yer verilmiştir. Kasım 1929 ile Ocak 1947 yılları arasında 125 sayıya ulaşmış olan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisi, Türk folkloru sahasında önemli bir süreli yayın olarak öne çıkmıştır. Dergideki yazıların çoğunluğu türkü, masal, bilmece, âdet ve batıl inançlar gibi Türk kültürünün maddî olmayan unsurlarıyla ilgiliydi. Arkeoloji ve etnografya alanında hizmet vermek üzere 1933 yılında çıkarılmaya başlanan *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*'nden beklenen gaye şöyle ifade edilmiştir: "Bu Dergi birçok millî müesseselerimiz tarafından ne kadar ehemmiyetli tutulduğunu sırasile söylediğimiz atikiyat işlerini daima gözde tutmak, yerli ve yabancı bütün alâkadarlar arasında bir irtibat vasıtası olmak, memleketimizdeki tarih, arkeologya, etnografyaya müteallik mesaiyi kaydetmek ve aynı zamanda memleket dışına bildirmek maksatları ile çıkarılıyor." (Galip, 1993:4) Yayın hayatına düzensiz devam eden dergi, 1949 yılına kadar beş sayı çıkarılabiliştir. Erken dönem Anadolu medeniyetleriyle ilgili arkeolojik tetkiklerin gölgesinde kalan etnografya araştırmaları, 1956 yılında yayınlanan *Türk Etnografya Dergisi* ile bir nebze gelişme gösterebilecektir. Ancak; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk maddî kültürüyle alâkalı kıymetli makalelerin de yayınlandığı dergi etrafında, maddî kültür çalışmalarında yeni yöntem, yaklaşım ve kavramlara yer veren bir anlayışın geliştiğini iddia edemeyiz. Özellikle, yok olmakta olan kültürel zenginliğin ortaya çıkarılarak yeni nesillerin ve insanlığın bu kültürden haberdar edilmesini, derginin önemli hedeflerinden biri olarak ifade edebiliriz.

kültür kalıntılarının çoğunlukla görsel olarak görülemeyişi zaaf oluşturabilir. Fakat hem geçmişten kalmış diğer bazı eşya ve objelerle karşılaştırmalar yaparak hem de arşiv kaynaklarında yer alan eşyalarla ilgili bazı detaylı bilgiler üzerinden isabetli mülahazalar geliştirerek bu tehlikenin ekserisi bertaraf edilebilir. Bundan başka, özellikle arşiv kayıtlarının kronolojik olarak düzenli tutulduğu dönemler için dönemsel eğilimleri ve farklılıkları somut rakamlarla tespit ederek kantitatif analizler yapmak da imkan dahilindedir.

Tereke defterleri, muhtevası itibariyle Osmanlı maddî kültürü hakkında bilgi veren yazılı kaynakların başında gelir. Ayrıca, gerek toplumun farklı kesimlerine gerekse imparatorluğun özellikle son dört asrına ait tereke defterlerinin kadı sicillerinde mebzul miktarda bulunması söz konusu belgelerin kaynak değerini artırmaktadır. Başlangıç safhasında olan Osmanlı maddî kültürü araştırmalarının nitelik ve nicelik olarak olgunluk kazanmasında, sayıları artarak devam eden tereke çalışmalarının katkısının önemli olacağı anlaşılmaktadır.

Ömer Lütfi Barkan'ın Edirne Askerî Kassamlığınca tutulmuş tereke defterlerini ele aldığı çalışma (Barkan, 1966), terekeler üzerine yapılmış ilk kapsamlı akademik inceleme özelliği taşımaktadır. Takip eden elli yılda tarihçiler ve iktisat tarihçileri, toplumsal kimlikler, servetin bileşenleri ve farklı zümreler arasında dağılımı, Osmanlı ailesi, maddî kültür ve toplumsal değişim, Osmanlı şehirlerinin demografik yapısı gibi sosyal tarihle ilgili çeşitli konuları araştırmak üzere bu kaynaklara ilgi göstermişlerdir. Osmanlı tarihi incelemeleri için bu denli önemi haiz olan tereke defterlerinin kendisinin kaynak değeri ve karakteristik özellikleri bakımından doğrudan araştırma konusu yapılması faydalı ve mühim olduğu kadar, aynı zamanda ele alınan diğer hususlarla ilgili terekelerden elde edilen tarihsel verilerin sağlıklı değerlendirilmesine de yardımcı olacaktır. Örneğin, tereke defterlerinin niçin tutulduğu sorusunun yanıtlanması bile başlı başına önemli bir tespit olup, çok farklı bağlamlarda kullanılacak bir bilgi ve bakış açısı sağlamaktadır.

1. Araştırmanın Konusu

Osmanlı toplumunun maddî kültürünü doksan yıllık süreçte İstanbul örneğinde ele alan bu çalışmanın odağında tereke defterleri ve tereke listelerinde kayıtlı maddî kültür

araçları yer almaktadır. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneğinde)” adlı çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Sahnenin Hazırlanışı: Şeriye Sicilleri ve Osmanlı Maddî Kültürü” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda ilk olarak Osmanlı maddî kültürü hakkında bilgi veren, mahkeme sicillerinde mevcut tereke defterleri dışındaki belge türleri üzerinde durulmuştur. İlk bakışta birbiriyle bağlantısız görünen eşya satışı, hibe ve mefkudlarla ilgili mahkeme tutanaklarının ortak özelliği, bireylerin yaşamlarını devam ettirmek için sahip oldukları mal, eşya ve objeleri içermeleridir. Osmanlıya özgü bir hibe türü olarak değerlendirilebilecek nefy-i mülk kayıtlarına da hibe başlığı altında yer verilmiştir. Bölümün devamında tereke defterlerine odaklanılmıştır. Osmanlı maddî kültürünün en önemli kaynak koleksiyonunu oluşturan terekeler bu yönüyle ele alındıktan sonra, diplomatik özellikleri ve tereke diplomatiğinde ortaya çıkan dönemsel değişimler irdelenmiştir. Bölümün son başlığı, tereke defterlerinin serveti ne kadar temsil ettiği sorusuna ve bu konudaki bulgu ve değerlendirmelerimize ayrılmıştır. Tereke-servet ilişkisinin sorgulanması, araştırma konuları farklı olsa da her bir tereke çalışmasının merkezinde yer alması gereken önemli bir hususa açıklık getirmeyi hedeflemektedir.

“Tereke Defterleri Neden Tutulur? Ölüm, Miras ve Yetimlik” başlıklı ikinci bölümde, Osmanlı sosyal tarih araştırmalarının önemli kaynaklarından olan tereke defterlerinin kaleme alınış süreci ve nedenleri ile bu süreçte yapılan işlemler üzerinde durulmuştur. Mahkemelerin baktığı miraslarla ilgili sicillerde bulunan belge türlerinin ve içeriklerinin tanıtımıyla başlayan bölüm, miras konusunda ihtisas mahkemeleri olarak tanımlayabileceğimiz kassamlıkların personel kadrosu ve vazifeleri hakkında ayrıntılı bilgilerin bulunduğu alt başlıkla devam etmiştir. Metrukâtın satışı ve Osmanlı toplumunda ikinci el eşya kullanımını da bu bölümde ele alınan konulardandır. Tereke defterlerinin niçin tutulduğu mevzusu ise, bölümün önemli temalarından birini oluşturur. Varislerin mecbur kalmadıkça terekenin taksimi için mahkemeye başvurmadıkları görüldüğünde, bunun nedenleri üzerinde durulmuş, özellikle ölçülebilir bir etken olarak terekeden tahsil edilen vergi ve ücretler konusu ele alınmıştır. Günümüze ulaşan terekelerin önemli kısmı, anne veya babasını yahut her ikisini kaybetmiş küçük yaştaki mirasçıların haklarını korumak üzere tanzim ediliyordu. Bölümün son fakat en uzun kısmı “Osmanlı’da Yetim Olmak: İnsan Ömrünün Kısalığı ve Yetimler” başlığıyla yetimlere tahsis edilmiştir.

Çalışmanın en hacimli bölümünü teşkil eden üçüncü bölümde, başkent örneğinde Osmanlı maddî kültürü incelenmiştir. Esasen, “evin içi” araştırmanın maddî kültür ayağının iskeletini meydana getirdiği için, bölümün genelinde ev eşyalarına ve ev içi yaşam kültürüne belirgin şekilde ağırlık verilmiştir. Mimarî yapı olarak evin bizatihi kendisi toplum tarafından üretilen maddî kültür unsurudur. Bölümün başında Osmanlı barınma kültürü genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra, geleneksel Osmanlı sivil mimarisi içinde seçkin konuma sahip İstanbul evleri üzerinde durulmuştur. 19. ve 20. yüzyıllar, birçok medeniyet için olduğu gibi Osmanlılar için de maddî kültür alanında önceki dönemlere göre hızlı ve kapsamlı değişimlerin yaşandığı yüzyıllardır. Araştırmacıları *Farklı İki Maddî Dünya* gerçeğiyle karşı karşıya bırakan toplumsal değişim, bu bölüm içinde anlatılmıştır. Ayrıca, yapılmış tereke çalışmaları da dikkate alınarak Osmanlı maddî kültür araştırmalarında yöntem ve yaklaşım sorunları irdelenmiştir. Başkent evlerinin iç döşemesinde kullanılan eşyaların neler olduğu ve bunların kullanım alanlarına göre sınıflandırılması da bölümün ele aldığı konulardandır. İstanbul evlerinin mutfağı başlığı altında ise, mutfak araç-gereçlerine yer verilmiştir. Toplumsal grupların tüketim kalıplarının ve batılı eşyalara sahip olma eğilimlerinin incelenmesiyle bölüm son bulmaktadır.

2. Araştırmanın Önemi

Osmanlı toplumu, özellikle imparatorluğun son yüzyılında Batı medeniyetinin etkisinde önemli değişimler yaşamıştır. Cumhuriyet döneminde hız kazanarak devam eden toplumsal değişimin en iyi gözlemlenebildiği alanlardan biri, bireylerin yaşamlarını devam ettirmek için ihtiyaç duydukları maddî kültür araçlarındaki değişimdir. Yaşam mekânlarının batılı tarzda döşenmesi, geleneksel sofrâ kültürünün yerini alafranga tarzın alması, giyim-kuşamda Avrupaî kıyafetlerin benimsenmesi gibi sosyal hayatta mühim dönüşümlerin irdelenmesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi toplumsal tarihin farklı bir perspektiften değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Konu hakkında kıymetli bir kaynak olan tereke defterlerinin incelenmesi, Osmanlı toplumsal değişiminin eşyalar üzerinden okunmasına imkan verdiği gibi, başlangıç safhasındaki Osmanlı maddî kültür araştırmalarına da katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan, çok sayıda incelemeye kaynaklı etmiş tereke defterlerinin çeşitli konularda tarihsel veri içeren önemli bir belge

koleksiyonu olarak derinlemesine ele alınması da tereke çalışmalarına yeni bilgi ve yaklaşımlar sunmayı hedeflemektedir.

3. Kullanılan Kaynaklar

Kaynakçada görüleceği üzere, çalışmanın en önemli kaynak grubunu İstanbul mahkemelerine ait şeriye Sicilleri oluşturmaktadır. Siciller arasında tereke defterlerini içerenler çoğunluğu teşkil eder. Osmanlı maddi kültürü başta olmak üzere araştırmada ele alınan konularla ilgili tarihsel verilerin elde edilmesinde tereke defterleri diğer kaynaklara göre ilk sırada yer almıştır. İstanbul Askeri Kassamlık (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi) ve kısmen Beled-i Kassamlık (Mülga Beled-i Mahkemesi) sicilleri ise, diğer başkent mahkemelerinkine nazaran daha yoğun kullanılmıştır. Ayrıca, ihtiyaç duyulduğunda karşılaştırmalar yapmak üzere, Bursa, Tekirdağ (Rodoscuk) ve Kastamonu sicillerindeki tereke defterleri de incelenmiştir. Terekeler dışında eşya satışı, hibe, nefy-i mülk, mefkud vb. konularda kaleme alınmış belgelerin yer aldığı sicillere de araştırmada yer verilmiştir. Bunlardan başka, mahkemelerin katiplik kadrosuna atama kayıtlarını, miras ve terekeyle ilgili Osmanlı uygulaması hakkında bilgi veren ferman ve diğer belgeleri, terekenin tesviye sürecinde kaleme alınan hcjet ve ilm formundaki mahkeme senetlerini içeren kadı sicillerinden de faydalanılmıştır.

şeriye Sicilleri haricinde istifade edilen diğer arşiv kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belge ve defterler meydana getirmektedir. Saray evresinin maddi kültürü çalışmanın kapsamı içinde yer almamakla beraber, padişah, hanedan ailesi ve saraylıların gündelik hayatlarında ve özel günlerde kullandıkları eşya ve objeler hakkında kıymetli bilgiler barındıran bu iki kurumun arşiv koleksiyonuna, özellikle tereke defterlerinde geçen bazı eşyaların tarifi, kullanım alanları ve tüketimi gibi hususlara açıklık getirmek amacıyla başvurulmuştur. Öte yandan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden mirasla ilgili kurumsal yapı ve uygulamaları yazarken de yararlanılmıştır.

Çalışmada kullanılan kaynaklar arasında Kanun Mecmuaları da vardır. Tamamı 18. yüzyıl öncesinde tedvin edilmiş kanunnmelerin araştırmacılar tarafından neşredilmiş

olanları dışında yazma halinde mevcut olanlarından da faydalanılmıştır.¹ Mahkemelerin bakabilecekleri miras paylaşımları, terekelerden tahsil edilecek vergi ve harçlar ile askerî ve reaya sınıflarının terekeleri hakkında yapılan hukukî düzenlemeleri kapsayan hükümler, miras konusunda Osmanlı uygulamasının bazı yönlerini 15. asırdan itibaren görmemizi sağlamıştır.

19. yüzyıl sonundan itibaren yayınlanmaya başlayan lügatler de ait olduğu dönemin özellikle eşya bilgisini sunan kaynaklar olarak dikkat çekmektedir. Maddî kültür araçlarının tanımlanmasında Şemseddin Sami'nin Kamûs-ı Türkî ve Mehmed Salâhî'nin Kamûs-ı Osmanî'si başta olmak üzere Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi sözlüklerine başvurulmuştur.

Seyahat anlatıları, çalışmanın bir diğer kaynak grubunu meydana getirmektedir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi hariç çalışmamızda kullandığımız eserler, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıla ait Batılı yazarların eserlerinden oluşmaktadır. Osmanlıların gündelik hayatı, yaşam tarzları ve maddî kültürü için kıymetli bilgiler içeren seyahatnamelerden özellikle çalışmanın üçüncü bölümü kaleme alınırken yararlanılmıştır.

Ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ve diğer yazılı metinlere dayanan incelemenin görsel kaynağını gravür ve minyatürler teşkil etmektedir. Birçoğu zamanla yok olmuş eşya ve objeler ile bu tür maddî kültür araçlarının ürettiği ve devam ettirdiği geleneksel yaşamı birinci elden tasvir eden minyatür ve gravürler, bir zamanların başkent hayatını gözümüzde canlandırmayı başarmaktadır. 16. yüzyılın son çeyreği (Atasoy, 1997) ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde (Atıl, 1999) hazırlanmış minyatürler ile Melling'in ve diğer ressamın gravürleri (Sevim, 1996; Theolin ve diğ., 2002), bu araştırmanın kaynaklarındandır.

Tereke defterleri ve Osmanlı maddî kültürü üzerine yapılmış ikinci elden tetkik eserleri de çalışmada kullanılmıştır. Yukarıda bahsi geçtiği üzere, tereke çalışmaları son dönemde büyük gelişme göstermiştir; ancak, aynı değerlendirmeyi maddî kültür

---

¹ Osmanlı Kanunnâmeleri hakkında en hacimli eser, Akgündüz'e aittir: Ahmet Akgündüz (1990-1996), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I-IX, FEY Vakfı, İstanbul. Milli Tettebular Mecmuası'nda da *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* yayınlanmıştır. Barkan (1966), Uzunçarşılı (1984), Öztürk (1995) ve İncik (1965) ise, çalışmalarında terekeyle ilgili kanunlara yer vermişlerdir. 16. yüzyıla ait *Mecmua-i Kavanin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, no.2730 ve *Celâl-zâde Kanunnâmesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no.3507 kullanılan diğer kanunnâmelerdir.

çalışmaları için yapamıyoruz. Böyle olmakla beraber, her bir tereke çalışması dolaylı da olsa incelenen tereke listelerinde geçen eşya, mal ve objeler hakkında az ya da çok bilgi vermektedir. Bu çalışmada gerek tereke defterleri gerekse maddî kültür ele alındığı için, maddî kültür temalı olmasa da genel olarak tereke defterlerini konu edinen ikinci elden araştırma eserleri gözden geçirilmiş ve kaynakçanın büyük kısmını bu tür yayınlar oluşturmuştur.¹

---

¹ Osmanlı tereke defterleri üzerine yapılmış yayınların sayısı oldukça fazladır. İleriki sayfalarda da bu sahadaki çalışmaların toplu listesi aktarıldığı için, şimdilik önemli olanlarını zikretmekle yetinelim. Ömer Lütfi Barkan (1966), “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler*, Cilt III, Sayı 5-6, s. 1-479; Halil İnalçık (1953-1954), “XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XV, Sayı 1-4, s. 51-75; Lajos Fekete (1979), “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, Çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Bellekten*, Cilt XLIII, Sayı 170, s. 457-480; Yavuz Cezar (1977), “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere olayı ve terekenin incelenmesi)”, *Bellekten*, Cilt CLI, Sayı 161, s. 41-78; Hüseyin Özdeğer (1988), *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul; Abraham Marcus (1989), *The Middle East on The Eve of Modernity: Aleppo in The Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York; Colette Establet ve Jean-Paul Pascual (1994), *Famillies et Fortunes a Damas: 450 Foyers Damascains en 1700*, Institut Français de Damas, Damas; Fatma Müge Göçek (1996), *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York; Said Öztürk (1995), *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul; Tülay Artan (1998), “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 49-64; Meropi Anastassiadou (2001), *Selanik 1830-1912 (Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri)*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; Cenk Reyhan (2008), *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri (Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; Hülya Canbakal (2009), *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, Çev. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul; Christoph K. Neumann (2009), “Birey olmanın alameti olarak tüketim kalıpları: 18. yüzyıl Osmanlı meta evreninden örnek vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, s. 7-47.

BÖLÜM 1: SAHNENİN HAZIRLANIŞI: ŞERİYE SİCİLLERİ VE OSMANLI MADDİ KÜLTÜRÜ

1.1. Maddî Kültürle İlgili Sicil Kayıtları

Osmanlı taşra teşkilatı içinde kadılık müessesesi, adli, idari, beledi konularında çeşitli sorumluluk ve görevleri haiz önemli bir kurumdur. Şer'îye Sicilleri tetkik edildiğinde kadıların yetki alanlarına giren konularda uygulamalarının titizlikle kayda geçirildiği görülmektedir. Sicil kayıtları, kadıların yetki ve sorumluluklarının tatbikatta aldığı şekilleri aktardığı gibi uygulamadan hareketle görev alanının sınırlarını ve kapsamını da tespit etmemizi mümkün kılmaktadır. Mal ve eşyaların tasarruf ve mülkiyet hakkının şahıslar arasında intikalinin tespiti, kayda geçirilmesi de kadıların görevleri arasında yer almaktadır. Herhangi bir çekişmeye ve davaya konu olmaması için taraflar bu tür işlemleri mahkemede yapmayı tercih etmişlerdir. Şer'îye Sicilleri'nde bu konuda çok fazla kayıt olmasına rağmen yeterince incelenmemiştir. Satış ve hibe konularında İslâm hukukunun Osmanlı dönemi tatbikatını yansıtan bu kayıtlar, satışa veya hibeye konu olan eşya ve malların kalem kalem belirtilmesinden dolayı ait olduğu dönemin maddi kültürünü temsil etme özelliğine de sahiptir.

Satış ve hibe ile ilgili olanlar dışında maddi kültür çalışmalarına katkı yapacak başka sicil kayıtları da vardır. Bunlar, “kapsamlı hibe” olarak tanımlayabileceğimiz “nefy-i mülk” kayıtları, sicillerde “mefkud” terimi ile ifade edilen kayıp insanların geride bıraktığı eşyalarla ilgili kayıtlar ve bir nevi koruyucu ailelik müessesesi olarak değerlendirilmesinde sakınca olmayan, küçük çocukların reşit oluncaya kadar hizmet ettiği aileden hizmetine karşılık aldığı eşyaları da içeren “ücretten ibra” kayıtlarıdır.

1.1.1. Eşya Satışları

İslâm hukuk terimi olarak bey', malın temlik maksadıyla alıcı ve satıcı arasında malla değişimini ifade eder.¹ Şer'îye Sicilleri'nde niceliksel olarak en fazla, mülkiyetin şahıslar arasında intikalini sağlayan satış akdiyle ilgili belgeler bulunmaktadır.²

¹ Bey' konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Bardakoğlu, 1992:13-19.

² Satış sözleşmelerini içeren belgeler, mahkemenin bulunduğu kazanın büyüklüğüne göre diğer belge türleriyle beraber aynı sicil içinde bulunabileceği gibi, nüfusu kalabalık kazalarda iş yükü fazla olan

Osmanlı toplumunda satışların şahitler huzurunda yapılması ve kayda geçirilmesinin yaygın olmasının önemli nedenlerinden biri alışverişlerde şahit bulundurmaya emreden ayet ile şekillenen İslâm ticaret kültürü olmalıdır. Şahitlerin huzurunda yapılan satış yazıya da geçirildiğinde ortaya çıkabilecek ihtilaf ve çekişmeler önlenmiş oluyordu. Osmanlı uygulamasında alım-satımı kayda geçirmeye yetkili kurum olan mahkemeler, arsadan eve, dükkândan gedik aletlerine, ticarî emtiadan ikinci el eşyaya kadar satışa konu olmuş her türlü taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili satış akitleri tutmuşlardır.

Satış akitleri içinde, mahkeme kâtiplerinin “mubâya‘a-ı eşya” derkenarı¹ yazdıkları satışlar, maddi kültür araştırmaları için zengin bir içeriğe sahiptir. Kıyafetler, ev eşyaları, mutfak araç gereçleri ve değerli takıların bir kısmını veya tamamını içeren bu tür kayıtlar, tereke defterlerinden sonra Osmanlı toplumunun gündelik hayatta kullandığı eşyaları listeleyen en önemli sicil kayıtlarıdır. Bu kayıtları değerli kılan özelliklerinin başında içeriklerinin kapsamlı olması gelmektedir. Satılan eşyaların neler olduğu, miktarları, nitelikleri titizlikle kayda geçirilmiştir. Taraflar ve kâtipler, küçük ayrıntıları dahi ihmal etmemişlerdir. Eşyalar kaydedilirken çoğunlukla kullanım alanlarına göre tasnif edilerek, belli bir düzen içinde yazıldığı görülmektedir. Yorgan ev eşyalarının arasında, ferace kıyafetlerle beraber, kahve takımları mutfakta kullanılan eşyalar ile gerdaniye ise varsa küpe, yüzük gibi diğer takılardan önce veya sonra gelecek şekilde kaydedilmiştir. Tereke defterlerinde de eşyaların belli bir düzen içinde yerleştirilmesi eğilimi belirgin olmakla beraber, listenin farklı bölümlerinde ev eşyaları ya da kıyafetlerle karşılaşmak mümkündür. Tereke listelerinde bazen ev eşyaları bazen kumaşlarla, hatta bazen kıyafetlerle beraber geçen “ezrak”ın (ازرق) tam olarak nasıl bir eşya olduğunu kavramakta zorlandık. Sözlük anlamı gök mavisi rengi olan ezrak (Ş.Sami, 1317:93), eşya satış kayıtlarında genellikle mefruşat grubuna giren eşyalarla ve özellikle yatak takımını oluşturan eşyalarla birlikte geçtiği için, daha çok odaların

---

mahkemelerde sicillerin ‘ilâm, hüccet (hücec), defter-i kassam, evâmîr gibi başlıklarla tasnif edildiği durumlarda “hüccet sicili” içinde yer alırdı.

¹ Eşya satışı kayıtlarını daha çok İstanbul Kadılığı Mahkemesi ile İstanbul Bab Mahkemesi sicillerinden seçtik. Katipler, incelediğimiz dönemde (1785-1875) kaleme aldıkları hüccetlerin kenarına yapılan işlemin türünü “mubâya‘a-ı eşya”, “nefy-i mülk”, “mübâyaa-ı değirmen”, “ücretten ibrâ’ ” gibi derkenarlarla belirtmeyi genelde ihmal etmiyorlardı.

tefrişinde ya da yatakta kullanılan gök mavisi renginde bir kumaş veya bu kumaştan yapılmış mefruşat unsuru olmalıdır.¹

Satılan eşyalar, satıcının beyanına göre (muhtemelen satıcının ifadesini sakk usulüne uygun olarak dönüştüren katiplerin de katkısıyla) belli bir düzen içinde kaydedilirken eşyaların liste halinde verilmemiş olması, satış kayıtlarını tereke defterlerinden ayıran bir diğer farklı özelliğidir. Satış akdinin unsurlarını eksiksiz içeren hüccetlerde, ilk olarak satıcının daha sonra alıcının kimlik bilgileri verilir, ardından satışa konu olan eşyalar miktarlarıyla beraber aktarılır. Satışa konu olan eşyaların tamamı için belirlenen bir fiyat vardır, dolayısıyla bu belgeler satılan her bir eşyanın fiyatını içermez. Satış akdinin önemli unsuru olan tarafların icap ve kabulü, toplam değeri belirtilmiş olan eşyalardan sonra gelir. Bu tür akitlerde son olarak satıcı, satış parasını aldığını ve satılan mal ve eşya üzerindeki hakların alıcıya intikal ettiğini ve alıcının zimmetini ibra ettiğini ifade ederek satış akdi son bulur.

Eşya satışlarının Osmanlı toplumunda yaygın olduğu tespit edilmiştir² ki bu durum satış hüccetlerini tereke defterlerinden sonra maddi kültüre dair önemli kayıtlar olarak değerlendirmemizde etkili olmuştur. Müslüman–Gayrimüslim, zengin–fakir, askerî–reaya, kadın–erkek Osmanlı toplumunun her kesiminden insanlar, eşya alım satımlarında taraf olarak bulunmuşlar, yapılan alışverişin kadı siciline kaydedilmesine önem vermişlerdir. İstanbullular arasında eşya satışının ne kadar yaygın olduğunu tespit etmek zor olmakla beraber imkânsız değildir. Belirlenen yıllara ait hüccet sicilleri

---

¹ 1859 tarihli Hanım Sultan'ın cihaz takımının imali için kaleme alınan defter birçok eşyayı içermektedir. Bu eşyalar arasında yer alan ezrak, beş defa yatak takımları başlığı altında kaydedilmiştir (BOA, HH.d., no.12014, vr.2b). Ahi Çelebi Mahkemesi sicilleri içinde *Eşya Defteri* başlığını taşıyan, 1826-1833 (H.1242-1248) tarihlerini kapsayan sicilde de misafir yatak takımlarının (yorgan, çarşaf, baş yastığı, yüz yastığı) çoğu mavi renkli *ezraklar derununde* mevcut olduğu bildirilmektedir (Ahi Çelebi ŞS, no.401, vr.6a). Dolayısıyla, bu bilgilerden hareketle, ezrağı, yatak takımına mahsus ya da özellikle yatak takımında kullanılan bir mefruşat türü olarak kabul edebiliriz.

² Eşya satışını kayda geçirtmek üzere mahkemeye gelme eğiliminin sur içinde yaşayan İstanbullular arasında yaygınlığı hakkında fikir verebilecek sayısal veri oluşturduk. Bu amaçla, 1786-1787, 1801-1803 ve 1864-1866 yıllarına ait İstanbul Bab Mahkemesi'nden üç sicil (no 296, 326 ve 463) taranmış, içlerinden eşya satışına ait hüccetlerin sayısı tespit edilmiştir. Vereceğimiz rakamlar, ilgili yıllarda sur içinde yaşayan İstanbulluların mahkemede kayda geçmiş toplam sayıyı vermemektedir. Çünkü, Bâb Mahkemesi'nin aynı yıllara ait başka hüccet sicilleri olduğu gibi, sur içindekilerin benzer işlemleri yaptırabileceği İstanbul Kadılığı Mahkemesi başta olmak üzere İstanbul kadısına bağlı Ahi Çelebi, Balat, Davutpaşa, Mahmutpaşa naiblikleri ve bunlara ait hüccet sicilleri de bulunmaktadır. 296 numaralı hüccet sicili 123 varak olup toplam 41, 326 numaralı sicil 147 varak olup toplam 86, 463 numaralı sicil ise yazılı 84 varak olup toplam 73 eşya satış kaydı içermektedir.

hızlıca taranıp toplam kaç kayıt olduğu ve bu kayıtların ne kadarının eşya satışlarına ait olduğunu ortaya koymak yeterli olacaktır.

Sicillerde eşya satışlarına ait hüccetlerin bu kadar yoğun olmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Bazı İstanbullular hayatlarını idame ettirmek için lüzumlu olan eşyalarının bir kısmını satarken, bazıları da kullanılmış eşyalara talip oluyorlardı. Tereke defterlerinde olduğu gibi eşya satışları da İstanbullular arasında ikinci el eşya kullanımının yaygın olduğunu düşündüren yazılı kanıtlar olarak karşımızda durmaktadır. Kuvvetle muhtemel ki, ikinci el eşya kullanımı Osmanlı toplumunda yadırganan bir tavır olmamış; günümüzde olduğu gibi “onur kırıcı” bir davranış olarak da görülmemiştir. Elit tabakanın tereke eşyasının da satılanlar arasında bulunması, ikinci el eşya piyasasında farklı toplumsal grupların ihtiyaç, estetik ve maddî kültür anlayışına hitabeden eşyaların bulunabileceğini gösteriyor. Eşyanın kullanılmış olmasından ziyade sahip olduğu nitelikler itibariyle muhtemel alıcıların ait olduğu sosyo-kültürel çevreye uygun olup olmaması bireylerin tercihini belirgin şekilde etkiliyor olmalıydı. Biliyoruz ki, üst düzey görevlilerin müsadere edilen ya da terekelerinde yer alan eşyalarından padişaha layık olanları özenle seçilerek Enderun hazinesi için ayrılırdı.¹ Dolayısıyla toplumun farklı kesimleri için tereke eşyasının müzayedesinde veya ikinci el eşya bulunan diğer ortamlarda para harcamaya değer nitelikte eşyalar bulmak mümkündür.

Eşya satışlarının toplumda yaygın olmasını sadece ikinci el eşya kullanımı ile açıklamak yetersizdir. Eşya satış hüccetleri incelendiğinde görülecektir ki, satıcı ve alıcılar çoğu zaman birinci derece akraba olan aynı aile bireylerinden oluşmaktadır. Anne oğluna, kızı annesine, kayın pederi damadına eşyalarını satmakta ancak sıklıkla satış tutarını talep etmemektedirler. Bazı örneklerde ise, satıcı pahada ağır eşyalarını

---

¹ Üst düzey devlet görevlilerin muhâlefâtından hazine-i hümayûna intikal eden eşyalar her dönemde mevcut olmuştur. Bu eşyalar, dönem dönem satılarak elde edilen gelir, hazineye irat kaydedilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bu özellikte yeterli sayıda defter bulunmaktadır (TSMA, d., no.431, 2216, 7297). Satılan eşyaların listelerini içeren defterlerin başlığında aktarılan bilgilerin bir kısmı dikkat çekmektedir: “*Hazine-i hümayûnda mevkûf eşyâ-yı mütenevvi’anın istimâli kabil olmadığı cihetle fûruht olunan eşya defteridir*” (TSMA, d., no.7203, vr.6a). Bu eşyaları satın alanlar arasında ikinci el eşya ticareti yapan koltukçu esnafı olabildiği gibi ser-hademe-i hassa gibi önemli saray görevlileri de yer alıyordu. Mürûr-ı eyyâm ile padişahın ve hanedanın kullanılabileceği eşya vasfını yitirdiği düşünülen ya da muhtemelen ihtiyaç fazlası olan değerli eşyalar mezat usulüyle satışa sunuluyordu. Bu defterlerin bir kısmı doğrudan “Mezâd” başlığı taşımaktadır (TSMA, d., no.2216). Bu eşya satışlarını, saraylıların gündelik hayatında kullandığı lüks ve kıymetli eşyaların İstanbul’un özellikle üst tabakasında tekrar dolaşıma çıkan, böylece saray çevresinin maddî kültürünün toplumda yaygınlaşmasının kanıtı olarak da değerlendirebiliriz.

hibe ederken, aynı kişiye bir kısım eşyalarını sattığını ve ücretini talep etmekten alıcının zimmetini ibra ettiğini ifade etmektedir. Şüphesiz, kayıtlarda eşyalarını ihtiyaçtan dolayı sattığını açıklayan kişiler olduğu gibi, aralarında akrabalık ilişkisi olsun olmasın satış tutarını şahitler huzurunda aldığını beyan eden örnekler de vardır. Ancak, gerçek satışların bütün içindeki oranı hayli düşük görünmektedir.

Eşya satışlarının önemli kısmı gerçek anlamda satış olmaktan uzak olduğuna göre, bu kişiler niçin mahkemeye gelmişler ve bu iş için mahkeme masraflarını göze alarak satışın kayda geçmesini talep etmişlerdi? En makul cevap, ileride söz konusu eşyalar üzerinde hak iddia edecek tarafların müdahalesini önlemek amacı gütmeleriydi. Muhtemelen satıcı, ölüme yakın olduğunu hissederek ya da öldüğü zaman yaşanacakları hesaba katarak hareket ediyordu. Satış kayıtlarının bir kısmında satıcının vasiyetine de yer verilmesi, bu varsayımımızı desteklemektedir. Eşya satışlarının bir bölümünün bu tarzda satışlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Mirasçı olarak tek eşi kalacaksa veya İslâm ferâiz hukukuna göre mirasının önemli kısmına hayatında yardım ve faydalarını görmediği “manen uzak” akrabalarına intikal edecekse, kişi daha hayattayken eşyaları üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkını kullanarak kendine göre uygun ve doğru bir paylaşımı gerçekleştirmiş oluyordu.

Eşya satışlarından birkaç örnek vermek, maddi kültür çalışmalarında ihmal edilmemesini düşündüğümüz bu kayıtları tanımak adına faydalı olacaktır. Aşağıda aktarılan 18. yüzyılın son çeyreği, 19. yüzyılın ilk çeyreği ve yüzyılın ikinci yarısından birer satış akdi, bu kayıtların muhtevası, niteliği ve kıymeti hakkında fikir vermektedir.

İlk kayıt 28 RA 1202 (7 Ocak 1788) tarihlidir.

“Mahmiyye-i İstanbul’da Mevlevihane Yeni Kapısı dahilinde Kara Ağaç Mahallesi’nde sakine ve zâtı şerif-i şer’i ile ma’rufe olan Habibe bint-i Mehmed Emin nam Hatun meclis-i şer’-i şerif-i enverde validesi ma’rûfetü’z-zat bâ’isü’l-kitâb Ümmügülsüm bint-i Ali nam hatun mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm idüb mâlike oldığım eşyâmdan bir penbe-zar gömlek ve iki penbe çul?gömlek ve yedi bürüncek gömlek ve iki bez gömlek ve atlı bez don ve iki çözme don ve bir besend? uçkur ve yedi işleme uçkur ve bir besend yağlık ve def’a üç işleme yağlık ve üç çevre ve bir akçe kisesi ve bir duhan kisesi ve bir işleme makrama ve bir beşkir ve bir bürüncek yorgan çarşabı ve üç döşek çarşabı ve biri damgahane ve biri gezi ve biri alaca üç ‘anteri ve bir şeridli cübbe ve bir gezi şalvar ve yedi değirmi yemeni ve bir çuka ferace ve

bir boğça ve üç minder ve üç çuka mak'ad ve iki yorgan ve bir döşek ve bir seccade ve on kara havlu yasdık ve iki yüz [yasd]ığı ve bir baş yasdığı ve bir orta keçesi ve altı sahan maa kapak ve iki sahan ve iki lenger ve üç kada'yıf tebsisi ve iki sini ve bir leğen maa ibrik ve iki tencere maa kapak ve bir tabe ve bir tas ve iki şamdan ve bir bakır mangal tarafından icâb ve kabuli havi şurût-ı müfsideden 'ârî bey'-i bât-ı sahih-i şer'î ve safka-yı vahide ile validem mezbûre ümmügülsüm hatuna yüz elli guruşa bey' ve temlik ve teslim eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer iştira ve temlik ve teslim ve kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkur yüz elli guruşu benim validem mezbûre ümmügülsüm hatuna deynim olan yüz elli guruşa takas ve mahsub eylediğimde ol dahi kabul edüb..." (İBŞS, no.296, vr.51b).

İstanbul'da Karagümrük'de sâkin Anadolu kuzât-ı eşrâfindan Mehmed Tahir Efendi, 12 Mart 1825 (22 B 1240) tarihinde mahkemeye başvurduğunda önce vasiyetini daha sonra da eşya satışını kayda geçirtiyordu. Vasiyetini yerine getirmesi için eşi Şerife Fatma Hatunu vasi atayan Mehmed Tahir Efendi, eşine bir kısım değerli takı ve eşyalarını hibe ederken, diğer eşyalarını da 500 kuruşa satıyor, ancak bu tutarın talebinden de eşinin zimmetini ibrâ ediyordu.

"...Menzil-i mezkûr derûnunde mevcude eşya-yı memlûkemden kıbrıskarî on iki yasdık ve üç mak'ad ve beş minder ve bir orta keçesi ve iki köşe yasdığı ve iki yüz yasdığı ve iki döşek ve bir penbe memlü şilte ve iki baş yasdığı ve bir çarşab ve sağîr ve kebîr kıbrıskarî dört yorgan maa çarşab ve bir mısır hasırı ve bir tennur yorganı ve bir göğez ihram ve bir nühas kazgan ve beş nühas tencere maa kapak ve bir şorba tası ve üç sahan ve bir güğüm ve iki sini ve iki tepsi ve iki leğen maa ibrik ve bir mangal maa tahta ve bir cameşuy leğeni ve bir abdest leğeni ve bir lenger maa kapak ve iki tabe ve iki kefkir ve bir kefçe ve bir pirinç tebsisi ve üç şamdan ve on fincan maa zarf ve bir kahve tebsisi ve bir çevre ve bir şerbet ibriği ve bir Bosna kase ve bir nühas fenar ve bir tennur kebesi ve bir kapu perdesi ve dört pencere perdesi ve bir sepet sandık ve bir izlâdî seccademi tarafından icab ve kabûlii havi şurût-ı müfsideden 'ârî bey'-i bat-ı sahih-i şer'î ile zevcem mezbûre Fatma Hatun'a beş yüz guruşa bey' ve temlik ve yine malım olan bir en'âm-ı şerife ilmihal ile bir Farisî saat ve bir ay resminde elmas ve iki elmas iğne ve bir elmas yüzük ve bir çift elmas küpemi dahi hibe-i sahiha-i şer'iyeye ile yine zevcem mezbûreye hibe ve temlik ve her birini teslim eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer iştira ve temlik ve meclis-i hibede ittihab ve teslim ve kabz ve kabul idüb semeni merkum beş yüz guruşu mutalebesine müte'allike davadan dahi zevcem mezbûrenin zimmetini kabuli havi ibrâ ve iskat eyledim..." (İŞS, no.144, vr.12b).

1863 senesi Mayıs ayının son haftasında ise, Gül bint-i Arakil isimli Nasraniye eşyalarını oğlu malifatura tüccarından Arakil veled-i Kigork'a satıyordu. Başka

örnekleri de olduğu üzere eşya satışı dışında, hibe ve nefy-i mülk muameleleri de aynı hüccet içinde gerçekleştiriliyordu. Belgede Gül bint-i Arakil'in kebîr kızının ve gelininin da satışı ve hibe esnasında hazır olduğu belirtilmiştir.

“...Yedimde malım olan on bir aded sim tatlı kaşığı ve on dokuz aded sim zarf ve bir sim tatlı tabağı ve bir sim tepsi ve iki sim sağır mirât ve bir sim devât ve bir sim gülabdân ve bir sim buhurdân ve bir aded ...?koyun saatimi oğlum merkum Arakil'e ve altun üzerine mesnû' Felemenk elmas taşlı tut resminde bir çift küpemi dahi kızım hâzırın merkûme Hanma'ya ve sim üzerine mesnû' Felemenk elmas taşlı bir aded yıldız iğnemi dahi gelinim hâzırın merkûme Hanma[ya] hibe-i sahiha-ı şer'iyye ile hibe ve temlik ve teslim ve yine 'akd-i atî'z-zikrin sudûrına değin yedimde emvâlîm olan mecmû'-ı müstemel zeytûnî dîba? kablu bir vaşak kürk ve bir mor parlak şelâkiye kablu samur kürk ve bir çiçekli Lahor çarşal ve yün memlü beş minder ve kıtk memlü yirmi dört divar yadığı ve üç basma mak'ad ve yün memlü Moskov bezi yedi döşek ve penbe memlü altı basma şilte ve yün memlü altı basma baş yadığı ve penbe memlü on altı elvan basma yorgan ma'a çarşab ve dört nühas sağır tencere ma'a kapak ve bir nühas çameşuy kazganı ve bir nühas leğen ve bir nühas lenger ma'a kapak ve dört nühas sağır sahan ve dört sağır ve kebîr kadayıf tebsisi ve bir nühas taam sinisi ve bir nühas hamam leğeni ve bir nühas hamam tası ve bir pirinç hamam tası ve bir nühas sağır tabe ve bir nühas bakraç ve bir nühas kahve güğümü dahi tarafından îcâb ve kabûlî hâvî şurût-ı müfsedide ve muvazaadan 'ârî bey'-i bât-ı sahih-i şer'î ve safka-yı vahide ile oğlum merkum Arakil'e altı bin guruşa bey' ve temlik ve teslim eylediğimde anlar dahi ittihâb ve iştirâ ve temlik ve tesellüm ve kabz ve kabûl etdikden sonra semeni olan meblağ-ı mezkur altı bin guruşun mutâlebesine müteallik da'vâdan oğlum merkumun zimmetini ibrâ-yı sahih-i şer'î ile kabûlini hâvî ibrâ ve iskât eyledim bade'l-yevm hilyât ve evânî-i sim ve nühâsiye ve eşya-yı saire-i muharrîre-i mezkurede benim asla ve kata 'alâka ve medhalim kalmayub oğlum ve kızım ve gelinim merkûmûnun emvâl-i müşterâ ve mevhubeleri olduğundan mâ'ada oğlum merkum Arakil zimmetinde cihet-i karzdan alacak hakkım olan on bir bin guruş ile işbu hâzır-ı bi'l-meclis malifaturacı Mardiros veled-i Ağyazar zimmetinde kezalik cihet-i karz-ı şer'idan ba-tahvil alacağım olan beş bin guruş ki cem'ân on altı bin guruş ile işbu menzil derununde mevcude yün memlü Moskov bezi bir döşek ve penbe memlü bir basma şilte ve penbe memlü bir basma yorgan maa çarşab ve penbe memlü bir yüz yadığı ve üzerime lâbis olduğum bir kat köhne libasımdan gayri ism-i mâl itlâk olunur asla nesnem olmayub sair bi'l-cümle melbûsât ve mefrûşât ve evânî-i nühasiyye ve gayri nühasiyye ve esâs-ı beytin mecmû'ı oğlum merkumun malı ve mülkidir didikde....” (İŞS, no.214, s.19-20).

1.1.2. Hibe ve Nefy-i Mülk Kayıtları

İslâm hukukunda özel borç ilişkileri içinde değerlendirilen hibe, malın hayatta olan sahibi tarafından karşılıksız olarak derhal temlik şeklinde tanımlanmaktadır (Bilmen, Cilt IV, 1969:223; Bardakoğlu, 1998:421). Karşılıksız olmasıyla satıştan, temlik şartıyla da borçtan ayrılan hibe akdi insanlık tarihi kadar eskidir. Farklı toplumlarda değişik şekil ve şartlarda hibe uygulaması olmuştur. Sadaka, atiyye, teberru, hediye gibi kelimelerin de hibe anlamında zaman zaman kullanılmış olması (Bilmen, Cilt IV, 1969:223-224; Bardakoğlu, 1998:421), sosyal bir varlık olan insanın paylaşım ve cömertlik tavrının doğal bir sonucu olarak diğer insanlarla münasebet kurmak, var olan münasebetini kuvvetlendirmek veya kendine yapılmış iyilik ve güzelliğe mukabele etmek için başvurduğu bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Hibe uygulaması ile ilgili farklı toplumların sosyal ve iktisadî özelliklerine göre çeşitli hukukî düzenlemeler getirdikleri de bilinmektedir (Bardakoğlu, 1998:421). Osmanlı dönemi uygulamaları da İslâm hukukunun hibeye ilgili hükümleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.¹

Sicillerdeki hibe kayıtları ev, dükkân, arsa gibi gayrimenkullerin temlikini içerebildiği gibi eşya satış akitlerine konu olan giyim, mefruşat, mutfak ve ziynet eşyaları da hibe edilenler arasında yer alabiliyordu. İncelediğimiz kayıtlar, eşya satışlarından farklı olarak hibeye konu olan mal ve eşyaların daha çok değerli ziynet eşyaları, gayrimenkuller, cariye ve köleler ile nakitten oluştuğunu göstermektedir. Satış akitlerinde olduğu gibi hibe uygulamasında da söz konusu mal ve eşyaların nitelik, çeşit ve miktarları belirtilerek yazılıyordu. Bundan başka, bazı örneklerde mahkemeye başvuran taraflar, tek bir kayıta hem hibe hem satış hem de nefy-i mülk muamelelerini bir arada halledebiliyorlardı.

Fikir vermesi için üç hibe kaydını aktarmakta fayda vardır. İlki 1785 yılının Mayıs ayında sabık damadı² Ohan veled-i Agob zimmîye eşyalarını hibe eden Acı Sahoma? bint-i Avadik'in hibesidir.

---

¹ İslâm hukukunun hibe hakkında vaz' ettiği düzenlemeler ayrı bir çalışma konusu olduğu için üzerinde durulmayacak; ancak gerekli olduğu durumlarda, özellikle nefy-i mülk konusunda kısmen hukukî düzenlemelere değinilecektir. Hibe konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bilmen, cilt: IV, 1969: 223-283; Şener, 1984.

² Belgede bilgi bulunmamasıyla beraber, Ohan'ın eşi sağır evladını ya da evlatlarını geride bırakarak ölmüş olmalıdır ki Sahoma? bint-i Avadik sabık damadı Ohan'a eşyalarının bir kısmını hibe ederken kızının hatırasını, küçük torunlarının menfaatini düşünerek hareket etmiş olsun (İŞS, no.52, vr.92b).

“...malike olduğum eşyamdan bir çift altun bilezik ve bir elmaslı altun gerdanlık ve bir çift altun kuşak ve bir gök yakut altun yüzük ve sırça taşlı üç altun yüzük ve bir çift sırça taşlı altun küpe ve bir çift sim altun yıldızlı kuşak ve üç entari¹ ve iki cübbe ve bir hırka ve beş penbe boğça ve yedi değirmi yemeni ve dört mâ’î çarşab ve on köhne beledi yasdık ve üç yün memlü minder ve üç köhne döşek ve on kece minder ve iki yorgan ve altı ketân gömlek ve üç peştamal ve altı havlı ve üç kelle-puş ve bir seccade ve dört adet gömlek ve iki yağlık ve on vukiyye ketan ve yirmi iki vukiyye bakırımı² mersum Ohan zimmîye hibe-i sahih-i şer’iyye ile hibe ve temlik ve teslim eylediğimde ol dahi...” (İŞS,no.52, vr.92b).

Aynı günlerde fakat bu defa Müslüman karı koca arasında vaki olan hibe ve eşya satış kayıtlarına göre Aişe Hatun, sınırları ve müştemilatı tarif edilen üç katlı evin sahip olduğu 1000 kuruş değerinde yarı hissesini eşi Mısır Kahire tüccarından Salih Çelebi’ye hibe ediyordu (İŞS, no.52, vr.90b-91a.). Takip eden hüccette ise 100 kuruş mehr-i müeccel alacağıının 90 kuruşunu hibe ederken, gündelik hayatta kullandığı eşyalarını da satıyor, ancak ücretini talep etmiyordu.

“Akd-i atî’z-zikrin sudûrına değin yedimde olan eşya-yı memlûkemden on minder ve altı yün memlü çatma yasdık ve def’a yedi köhne çatma yasdık ve üçü Yanbolu ve üçü yemeni altı mak’ad ve iki döşek ve bir döşek şiltesi ve dört baş yasdığı ve altı döşek çarşabı ve üç orta kilimi ve beş tencere ma’a kapak ve yirmi dört sahan ma’a kapak ve iki sini ve bir leğen ma’a ibrik ve bir abdest leğeni ve bir kazgan ve bir nühas mangal ve iki tas ve bir tabe ve dört kahve ibriği ve bir fağfur gülâbdân ve bir cilalı buhurdân ve iki şemdân ve bir şali kablı kakım kürk ve bir şali kablı karsık kürk ve bir cübbemi tarafından icab ve kabulü havi şurût-ı müfsideden ‘arî bey’-i bat-ı sahih-i şer’i safkayı vahide ile zevcim mezbûr Salih Çelebi’ye iki yüz guraşa bey’ ve temlik ve teslim eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer iştira ve temlik ve teslim ve kabz ve kabul idüb semeni meblağ-ı mezkur mutâlebesinden zevcim mezbûrun zimmetini ibrâ-yı ‘âm ile ibrâ ve ıskât eyledim...” (İŞS, no.52, vr.91a).

Aişe Sıdıka Hatun ise, 1848 yılında eşi Şehzade Mehmed Camii imareti aşçılarından Ali Ağa ibn Mehmed’e eşyalarının bir kısmını ücretini talep etmeksizin 600 kuruşa sözde satarken, 1000 kuruş nakdini hibe ediyordu. Satış ve hibenin beraber bulunduğu kayıta ayrıca vasiyetini de kaleme aldırılmış ve vasiyetini tenfiz etmesi için yine eşi Ali Ağa’yı vasî-i muhtar tayin etmiştir.

¹ Entari, incelediğimiz dönemin sicillerinde ve arşiv belgelerinde çoğu zaman (tamamına yakınında) ayın ile yazılırken (‘anteri), bu kayıta elif ile “entari” şeklinde yazılmış (İŞS,no.52, vr.92b).

² Bakırdan mamul mutfak eşyaları sicil ve arşiv belgelerinin tamamına yakınında “evani-i nühas” olarak kaydedilirken, bu kayıta bakır olarak yazılması ilginç bir ayrıntıdır.

“...Eşya-yı memlûkem olub menzil-i mezkûr derûnunde mevcude işbu meclis-i ma‘kûd-ı mezkûrde mu‘âyene olunan yün memlü üç minder ve lehkarî iki mak‘ad ve ot memlü lehkarî sekiz divar yasdığı ve yün memlü dokuma bir döşek ve bir penbe memlü bir basma şilte ve yün memlü bir baş yasdığı ve iki yün yasdığı ve iki basma yorgan maa çarşab ve iki patista döşek çarşabı ve bir basma seccade ve bir sağır sedefli çekmece ve bir sağır tırtıllı mir‘at ve yedi nühas sahan maa kapak ve iki tabe ve bir şorba tası maaa kapak ve iki tencere maa kapak ve bir taam sinisi ve bir nühas mangal ve bir sepet sandığı tarafından icab ve kabulî havi şurût-ı müfside ve muvâza‘adan ‘ârî bey‘-i bat-ı sahih-i şer‘i ve safka-ı vahide ile zevcim merkum Ali Ağa‘ya 600 guruşa bey‘ ve temlik ve kezalik yedimde malım olan 1000 guruş nakdimi dahi zevcim merkum Ali Ağa‘ya hibe ve temlik ve her birini teslim eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer iştira ve meclis-i hibede .....? ittihab ve temlik ve teslim ve kabz ve kabul eyledikten sonra eşyayı mezkurenin semeni olan meblağı merkum 600 guruş mutâlebesine müteallike da‘vâdan zevcim merkum ali ağanın zimmetini ibra-ı sahih-i şer‘ ile ibra ve ıskat eyledim ...mâ‘ada bi-emrillah-i te‘âlî vefat eylediğimde cemi’ terekem ve zimem-i nasda olan hukukum ahz u kabz olunub duyûn-ı müsbetem zuhur eyler ise bade‘l-eda baki kalan terekemin sülüsü ifraz ...oluna deyu vasiyet ve tenfizine zevcim merkum Ali Ağa‘yı vasî-i muhtar nasb ve tayin eylediğimde ol dahi vesayet-i mezkureyi kabul...”(İŞS, no.190, vr.10a)

Osmanlı’da hibe muamelesi hakkında bazı tespitler yapmak gerekirse neler söylenebilir? Hibe akitleri maddî kültür çalışmalarına nasıl ve ne kadar katkı yapabilir? Tereke defterlerinin serveti temsil edebilirliği konusunda hibe kayıtlarına istinaden bir çıkarım yapılabilir mi? Gördüğümüz kadarıyla, Osmanlı toplumunun farklı kesimleri hibe sözleşmelerini kayda geçirtmek üzere mahkemeye gelmişlerdir. Hibede bulunanların önemli bir kısmı yaşlıdır ya da kendini ölüme yakın hisseden kişilerden oluşmaktadır. Hibeye konu olan mal ve eşyalar çeşitli olmakla beraber mücevherat, cariye ve gulam, nakit, gayrimenkul türü kıymetli mallarla daha sık karşılaşıldığını belirtmemiz gerekir. Hibede bulunan ve hibeyi kabul eden tarafların, birçok örnekte görüldüğü üzere, birinci dereceden akraba oldukları tespit edilmiştir. Hibe akdini gerçekleştiren taraflar satış, vasiyet, nefy-i mülk işlemlerinden bir ya da birkaçını aynı hüccet veya takip eden ayrı bir hüccet ile fakat aynı tarihte sicile kaydettirebiliyorlardı. Bu özellikleri itibarıyla hibe kayıtları, maddî kültür çalışmalarına katkı yapmaktan uzak olmamakla beraber tereke defterleri ve eşya satışları kadar zengin görünmemektedir. Maddî kültür eşyalarının çeşit ve miktar bakımından daha kapsamlı sunulduğu tereke defterleri ve eşya satış hüccetlerini takviye edecek şekilde

kullanılabileceği gibi özellikle değerli ve lüks eşyalar için nispeten daha uygun görünmektedir. Osmanlı toplumunun farklı zümrelerinden kişilerin zaman zaman başvurabildiği şer‘i bir muamele olduğuna ve hibede bulunanlar çoğunlukla yaşlılardan ve ölümü yakın hisseden kişilerden oluştuğuna göre, hibe akitleri tereke defterlerinin serveti temsil etme noktasında zayıf noktalarından birine işaret etmektedir.¹ Hibede bulunan kişinin terekesi kayda geçtiğinde, hayatta sahip olduğu iktisadî kudretin uzağında biriyle karşılaşacağımız aşikârdır. Nitekim bazı tereke listelerinde, bırakılan miras miktarı ile uyumlu görünmeyen birkaç kıymetli eşyanın varlığı ölen kişinin daha hayattayken hibe veya benzer tasarruflarda bulunmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Kapsamlı hibe olarak tanımlayabileceğimiz nefy-i mülk uygulamasına dair kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla bilgi bulunmamaktadır.² İslâm hukuku alanında yapılmış çalışmaların konu hakkında sessiz kalmaları, nefy-i mülkün Osmanlılara özgü bir uygulama olduğunu veya Osmanlılar döneminde yaygınlaştığını düşündürmektedir. İstanbul mahkemelerine ait 19. yüzyıla ait şer‘iyye sicillerinde örneklerini bolca gördüğümüz uygulamanın önceki dönemlerde varlığına ve yaygınlığına dair sicillerdeki kayıtlardan hareketle bir çıkarım yapmamış olmakla beraber, nefy-i mülkün 18. yüzyılın ilk yıllarında en azından İstanbul’da yaygın olduğunu gösteren bir ferman mevcuttur. Eylül 1796 tarihli Rumeli kazaskerine hitaben kaleme alınmış fermanda, nefy-i mülk maddesinin H. 1119 (1707-1708) tarihinde merhum şeyhülislam Mehmed Sadık Efendi’nin arz ve telhisine binaen sadır olan hatt-ı hümayûn mucebince yasaklandığı, kadı ve hâkimlerin uzun süre yasağa riayet etmelerine rağmen zamanla nefy-i mülk hususuna dikkat edilmediği ve tekrar yaygınlaştığına dikkat çekilerek yasak hatırlatılmaktadır (KŞS, no.680, vr.1a.). Nefy-i mülkün hile-yi şer‘iyye olduğu tespitiyle kadınlara bu tür davalara bakılmasının yasak olduğu dönem dönem hatırlatılmış olması, yasağın kati surette etkili olmadığını ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde ise, nefy-i mülk uygulamasına sadece İstanbul’da

¹ Barkan da çalışmasında tereke defterlerinin ölen kişilerin mal varlığını tam anlamıyla temsil edemeyeceğini maddeler halinde açıklarken, kişinin daha hayattayken yaptığı hibelere de dikkat çekmektedir (Barkan, 1966:75).

² Nefy-i mülke dair baktığımız kaynaklardan Şener’in “İslâm Hukukunda Hibe” adlı eseri ve Bardakoğlu’nun “Hibe” maddesinde bahsi geçmemektedir. Bilmen’in sekiz ciltlik eserinde konu ile ilgili verdiği bilgi ise kısa bir tanımdan ibarettir: “Bir kimse tarafından bir malın başkasına aidiyeti bilihbar kendisine aid olmadığı itiraf edilmektedir «Elimde bulunan bütün mallarım zevcemindir, benim bunlarda asla alâkam yoktur.» denilmesi gibi. Bu, hibe mahiyetinde bir ikrardır.” (Bilmen, cilt VIII, 1970:37-38).

değil imparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan Osmanlıların başvurdukları görülmektedir. Nitekim, 1804 yılında imparatorluğun farklı şehirlerinde ve kasabalarında görevli kadılardan gelen, nefy-i mülk ve ona muadil hibe ve satışları hilâf-ı şer‘ olduğu için yasaklayan fermanın uygulanmasına azami dikkat ve gayret gösterileceğini ifade eden kayıtlar¹, bu tür kapsamlı hibe ve satışların 1804 yılında gelindiğinde yasaklanacak boyuta ulaştığını göstermektedir.

Nefy-i mülkü hibeden farklı ve daha kapsamlı kılan özelliği ise, mal ve eşyalarını bağışlayan kişinin sahip olduklarının tamamına yakını karşılıksız ve şartsız temlik etmesidir. Nefy-i mülk kayıtlarında mutlaka bulunması gereken kalıplaşmış “üzerime lâbis olduğum bir kat köhne libâsımdan gayri ismi mâl itlâk olunur nesnem olmayub menzil/konak/sahilhane derûnunde mevcûde bi’l-cümle melbûsât ve mefrûsât ve evânî-i nühâs ve gayri nühâsiye ve esâs-ı beytin mecmû‘u falânın malı ve mülki olub benim kat‘â alâka ve medhalim yokdur” ifadesi yapılan muamelenin hibeyi de aşan kapsamlı özelliğini ortaya koymaktadır. Taraflardan biri, diğerinin faydası için mülkiyetinde olan mal ve eşyaları kendinden uzaklaştırarak, yeni sahibine ait olduğunu beyan ediyordu.²

Nefy-i mülk akdinin niteliği ve kapsamının anlaşılması için iki örneğe yer verilecektir. İlki, 11 Nisan 1788 tarihli Ali Bey’in eşi Zeyneb Hanım’a hibesi, ikincisi ise 28 Mart 1865 tarihli Kütahya kaymakamlığı da yapmış Mehmed Nebil Paşa’nın eşi Rabia Adviyeye Hanım’a hibesidir. Ali Bey b. Abdi Bey zevcesi Zeyneb Hanım bt. el-Hâc Kasım Bey’e borcunu ödedikten ve bir kısım eşyalarını ücretini talep etmeksizin sattıktan sonra nefy-i mülk muamelesini de gerçekleştiriyordu.

“...bundan akdem zevcem mezbûre Zeyneb Hanım yedinden istikrâz ve kabz ve umûrîma sarfla istihlâk eylediğim dört bin guruşu zevcem mezbûreye tamamen edâ ve teslim ol dahi yedimden ahz u kabz etdikden sonra ‘akd-i atî’z-zikrin sudûrına değin yedimde olan eşya-yı memlukemden bir kremsud

¹ Osmanlı Arşivi’nde nefy-i mülk davalarına bakılmayacağına dair farklı bölgelerde görev yapan kadılardan merkeze arz edilen yazılar mevcuttur. Bunlardan birkaçını zikrederim, ‘Ayıntab kadısından gelen 15 M 1219 tarihli (BOA, C.ADL.,no.218), Eğin kadısından gelen Evâhir-i S 1219 tarihli (BOA, C.ADL., no.2332), Midilli kadısından gelen 3 M 1219 tarihli (BOA, C.ADL., no.1092, lef 3) ve Bozcaada kadısından gelen Evâhir-i Z 1218 tarihli (BOA., C.ADL., no. 1092, lef 5) belgeler.

² Hibe ve eşya satışında temlik edilen mal ve eşyaların neler olduğu ayrıntılı bir şekilde kaydedilirken, nefy-i mülkte bilcümle malın falancaya ait olduğunun ikrar ve beyan edilmiş olması, nefy-i mülk maddesinin Mecelle’de niçin “Kitab’ül-İkrar” bölümünde yer aldığı da açıklar. Ancak, hem sicil kayıtları hem konu hakkında sadır olan fermanlarda yer alan bilgiler hem de Mecelle’nin ilgili maddeleri (md. 1591-1594) incelendiğinde nefy-i mülkün bireylerin malları üzerinde gerçekleştirdiği ikrara dayalı kapsamlı hibe olduğunu gösterir.

kablî biniş karsık kürk ve bir nafe kürk ve üç şam alacası ‘anteri ve bir kaftan ve iki çuka çakşırımı tarafından icâb ve kabûlî hâvî şurût-ı müfsideden ‘ârî bey’-i bât-ı sahih-i şer’î ve safka-yı vahide ile zevcem mezbûre Zeyneb Hanım’a yüz guruşa bey’ ve temlik ve teslim ol dahi yedimden ahz u kabz idüb semeni olan meblağ-ı mezbûr yüz guruşu mutalebesinden zevcem mezbûre Zeyneb Hanım’ın zimmetini ibra-yı ‘âm ile ibrâ ve iskât idüb fimâ-ba’d eşya-yı muharrire-yi mezkurede benim kat’a alâkam ve medhalim kalmamışdır didikden sonra merkurum Ali Bey yine meclis-i mezkurde i’ade-i kelâm idüb zevcem mezbûre ile ma’an sakın olduğumuz menzil derununde olan bi’l-cümle melbûsât ve mefrûşât ve evânî-yi nühasiyye zevcem mezbûre Zeyneb Hanım’ın malı ve mülküdür benim kat’a ‘alâka ve medhalim yokdur didikde ketb ve tahrir...” (İŞS, no.55, vr.117a).

Sabık Kütahya Kaymakamı Mehmed Nebil Paşa, mecliste kebîr oğlu ve kızı hazır olduğu halde eşi Rabia Adviye Hanım’a nefy-i mülk işlemi ile birkaç kalem eşyası hariç bütün malını intikal ettiriyordu. Hüccette hâlâ kendisine ait olduğunu beyan ettiği eşyalar özellikle belirtilmiş olmalıdır. Vefatından sonra yaşanabilecek muhtemel bir çekişmenin önlenmek istendiğini akla getirmektedir. Mehmed Nebil Paşa’nın terekesi üzerinde hak iddia edecek kişiler zuhur ederse, üst düzey devlet görevlilerinin de hazır bulunduğu mahkemede kaleme alınan nefy-i mülk hüccetinde zikredilen birkaç eşya dışında herhangi bir şey bulunamayacaktır.

“...ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm idüb hâlâ yedimde malım olub Medine-i Üsküdüre muzâfa Anadolu Hisarı’nda vaki’ **mutasarrıf olduğum sahilhane** derununde mevcûde yün memlü bir damasko köşe minderi ve yün memlü iki damasko yasdık ve iki damasko kaplu ceviz kanep ve üç damasko kaplu koltuk sandalyesi ve beş damasko kaplu sandalye ve yün memlü bir dokuma döşek ve penbe memlü iki basma şilte ve iki basma yorgan ve bir baş yasdığı ve iki yüz yasdığı ile el-yevm üzerime lâbis olduğum bir kat köhne libâsımdan gayri ism-i mâl itlâk olunur nesnem olmayub **gerek sahilhane ve gerek konağ-ı mezkurler derunlerinde** mevcude bilcümle melbûsât ve mefrûşât ve esâs-ı beytin mecmû’ı halilem muma-ileyha Rabia Adviye Hanım’ın malı ve mülki olub benim kat’a ‘alâka ve medhalim yokdur didikde...” (İBŞS,no.463, vr.62a).¹

¹ Sicillerdeki nefy-i mülk hüccetleri Mehmed Nebil Paşa’nınkiyle terkip, muhteva, kapsam ve üslup bakımından benzer olmakla beraber bir kısmında nefy-i mülk yapan kişi, sahip olduğunu özenle belirttiği eşyaları aynı kişiye hibe ettiğini ifade ettikten sonra kalıplaşmış ifadeyi “..bir kat köhne libasından gayri ism-i mâl itlâk olunur...” şeklindeki kalıplaşmış bir ifadeyi kullanarak nefy-i mülk muamelesini gerçekleştirmiş oluyordu. Üzerindeki köhne kıyafet dışında sahip olduğu bir kısım eşyayı da hibe eden bir örnek için bkz. İBŞS, no.463, v.32a (Fatma Zehra Hanım’ın zevci Kara Kùhendishanesi kol ağalarından Ahmed Efendi’ye hibesi ve nefy-i mülkü).

Nefy-i mülk kayıtları maddî kültür araştırmalarında herhangi bir Şey vadeden belge koleksiyonu olmanın uzağında görünmektedir.  nk  bu kayıtlarda, eşya satışı ve hibeden farklı olarak, karşı tarafa temlik edilen eşyaların neler olduğu belirtilmeden genel ve kapsamlı bir ifade ile tüm mal ve eşyalar bađıŐlanmaktadır. Nefy-i mülk derkenarlı bazı hüccetlerin gündelik hayatta kullanılan çeşitli eşyaları içerdiği durumlarda, taraflar arasında nefy-i mülk ile beraber aynı anda eşya satışı ya da hibenin yapılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireyler arasında el değiştiren eşyalar nefy-i mülkten dolayı değil satış veya hibeden dolayı kayda girmektedir.¹ Nefy-i mülk kayıtlarının madd  kültür çalışmalarına belki de tek katkısı, Osmanlı toplumunun gündelik hayatta kullanılan eşyaları nasıl tasnif ettiği bilgisini içermeleridir. Her nefy-i mülk kaydında bulunan ya da hibe olarak tanımlanabilecek bir akdi nefy-i mülke d n Őtiren *kalıplaşmış ifadenin*  z nde dönemin maddi kültür algısının basit bir formülasyonla ifadesi yer almaktadır. Bireyin sahip olabileceği eşyalar, takı ve s s eşyalarını saymazsak, çoğunlukla üç başlık altında zikredilmektedir: melbusat, mefruşat ve ev n -yi n has. Her türlü kıyafet melbusatı, evlerin ve odaların döşenmesinde kullanılanlar mefruşatı, mutfakta ve temizlikte kullanılanlar ise ev n -yi n hası oluşturmaktadır.²

Nefy-i mülk kayıtları, tereke defterlerinin serveti temsil etme özelliğinin sorgulanmasında hibe ve eşya satışlarına göre daha kuvvetli yorum yapmamıza imkan vermektedir. Sadece birkaç kalem eşyayı kendine ayırmıŐ olan Kütahya kaymakamı örneğinin benzerleri olduğuna göre, bu kişilerin tereke defterleri bulunduğunda hayatta sahip olduğu zenginlikle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir listeyle karŐılaŐılacađı muhakkaktır.³ Daha da önemlisi, nefy-i mülk kaydı bulunan kişilerin  oğununun

---

¹ Bazı nefy-i mülk uygulamalarında ise bağışlayan kişi birkaç kalem eşyanın h l  kendisine ait olduğunu ifade etmektedir ki anlamsız görünen bu ayrıntı önemli olmalıdır. Kapsamlı hibeye konu olan eşya ve malların mülkiyeti hakkında bir çekişme söz konusu olduğunda, birkaç eşya dışındakilerin tamamen hibe edilen kişiye ait olduğunu ortaya koyan bir ayrıntı olarak değerlendirebiliriz.

² Melbusat, mefruşat ve ev n -yi n has   l s , Osmanlı toplumunun giyim, barınma ve beslenme ihtiya ını karşılamak için kullandığı eşyaları nasıl tasnif ettiğini ve adlandırdığını göstermektedir. Bazı mal ve eşyaların dışarıda bırakıldığı görülmektedir ki, en başta gıda maddeleri akla gelmektedir. Bundan başka besinlerin muhafazası, taşınması, hazırlanması ve servisinde kullanılan alet ve eşyalar her zaman bakırdan olmayabiliyordu. Bazı nefy-i mülk kayıtlarında “..ev n -yi n h siyye ve gayri nühasiyye ...” tabiri ile bu tür eşyalar kastedilmiŐ olmalıdır. Ayrıca, hibede bulunan tarafın zenginliği ve toplumsal konumuna göre gümüŐten mamul eşyalar söz konusuysa “...ev n -yi sim ve n h siyye..” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

³ EŞyalarının tamamına yakını hibe eden kaymakam Mehmed Nebil Paşa'nın nefy-i mülk h ccetinde mutasarrıfı olduğu sahilhane ve köŐklerin halen kendi uhdesinde olduğu görülmektedir. Vefat ettiğinde

varislerine intikal edecek herhangi bir mal ve eşyaları kalmadığı için tereke defterleri de olmayacaktır. Bundan dolayı nefy-i mülk ile tereke-servet ilişkisi arasında bağlantı kurulmasının doğru olmayacağı akla gelebilir. Lakin Osmanlı toplumunda bireyler daha hayattayken mülkiyetinde olan mal ve eşyalar üzerinde nefy-i mülk gibi kapsamlı tasarrufları gerçekleştirebildikleri ve bunun yasağa konu olacak kadar toplumda yaygın olduğu tespit edildikten sonra, tereke defterlerinin tek başına serveti temsil ettiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Nefy-i mülkün muhtemel varislere ve hak sahiplerine intikal edecek herhangi bir şey bırakmayan kapsamlı hibe olma özelliği yasaklanmasının en önemli nedeni olmalıdır.

Eşya satışı ve hibenin aksine dönem dönem yasaklanan nefy-i mülk hususunda yayımlanan fermanlar ve diğer kayıtlar incelendiğinde, yasağın şer'î dayanağının diğer varislerin, hak sahiplerinin ve beytülmalın mağdur edilmemesi olduğu görülür.¹ 18. yüzyılın başında yasaklanan ancak zamanla kadı ve hakimlerin gevşek davranmasından dolayı tekrar neşv ü nemâ bulduğu kaydedilen nefy-i mülk uygulamasının yaygınlaşmasının esas sebebi, fermanla kontrol altına alınan ancak zamanla tekrar baskın hale gelen bireylerin malları üzerindeki tasarruf tercihlerinden kaynaklanmış olduğu müşahede edilir. Nitekim 1804 yılına gelindiğinde, çıkan yeni bir fermanla, nefy-i mülk yasak olduğu için, bazı kişilerin hibe ve satış adı altında, nefy-i mülk

---

terekesi, sağlığında sahip olduğu zenginlik ve statü ile uyumsuz olmakla beraber söz konusu vakıf gayrimenkullerinin tasarruf hakkı iki evladına intikal ettiyse, terekesini kat be kat aşan vakıf mülklerinin tasarruf değeri söz konusu olmuştur. Mehmed Nebil Paşa'nın intikal etmesi muhtemel vakıf gayrimenkulleri hakkında bilgimiz olmamakla beraber, köklü bir tüccar ailesine mensup olan Balmumcu-zâde Mehmed Nuri Efendi'nin vefatında ortaya çıkan durumu zikredebiliriz. 22 R 1289 (28 Haziran 1872) tarihinde tereke defteri tahrîr edilen Mehmed Nuri Efendi'nin 35.455 kuruşluk toplam terekesinin yanında, dört evladına intikal eden ve sağırın hissesinin vasî marifetiyle ferağ edildiği vakıf sahilhanesi de vardı. Mülkiyeti vakfa ait sahilhanesinin ferağ bedeli 250.000 kuruştur (Balmumcu-zâde Mehmed Nuri Efendi'nin tereke kaydı ve evlatlarına intikal eden vakıf sahilhanesinin kaydı için bkz.MŞS, no.153, vr. 56a-57a).

¹ "...ba'zı cehele-i nâs birer takrîb vereselerine ve ashâb-ı düyûna mahzâ gadr murâdıyla ibtâl-i hak etmeleriyle bu günlerde nefy-i mülk da'vâ ve nizâ'ları çoğaldığı ve bu nefy-i mülk mâddesini türlü türlü kalıba ifrâğ ile hîle-i şer'îyye sûretiyle hukkam-ı şer' istimâ'ına i'tiyâd eyledikleri mesmû'-ı hümâyûnum olduğuna mebnî bu husûsun vech-i şer'îsi şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnumla hâlâ şeyhü'l-İslâm ve müftü'l-enâm olan a'lemül-ulemâ'i'l-mütebahhirîn efdalul-fudalâ'i'l-müteverri'in Dürrîzâde Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Arif -edâmallâhu te'âlâ fezâ'ilehûdan isti'lâm olundukda ekser-i nâs mîrâslarından vereselerini mahrûm ve ketm kasdıyla mâlik oldukları eşyalarını nefy-i mülk verdikleri kimesnenin mülküdür deyu ikrâr ve kâdiya hüccet etdirdiklerinden sonra ile'l-vefât eşyâlarıyla temettu' ve ba'de'l-vefât mukarrunlehüm olan kimesneler cümle terekelerini zabt ve hakk-ı vereseyi ve beytü'l-mâlı ibtâl eylediklerine binâ'en..." (KŞS, no.680, vr.1a (Rumeli Kadaskeri'ne gönderilen Evâsıt-ı RA 1211/Eylül 1796 tarihli ferman). Kayıтта sadece İstanbul'da değil ülke genelinde görev yapan hakim ve kadılara ilgili emrin yazıldığı bilgisi olduğuna göre, nefy-i mülk uygulaması sadece İstanbul'a mahsus değildir.

uygulamalarına devam ettiklerinin altı çizilir. Hukukî engeli aşmak için bireyler nefy-i mülkü hibe ve satışa tebdil ederek, hibe veya satışa konu olan mal ve eşyaların tamamını tek tek zikrederek hatta bir ücret belirterek sicile kaydettirirler. Belirlenen ücreti de talep etmeksizin karşı tarafın zimmetini ibra ederler.¹ Ferman Anadolu ve Rumeli’de görev yapan kadı ve naiblerin her birine gönderilmiş, kadı ve naibler de kişilerin sebepsiz yere sahip olduğu mal ve eşyaların tamamını hibe ve sözde satış ile temlik etmelerine müsaade etmeyeceklerini, bu hususa dikkat göstereceklerini cevaben ifade etmişlerdir.²

Sicillerdeki nefy-i mülk, hibe ve sözde satış kayıtları ile nefy-i mülkü yasaklayan ferman ve yasağın gerekçeleri beraber düşünüldüğünde bazı sorular gündeme gelmektedir. Bireylerin sahip olduğu mal ve eşyalar üzerindeki tasarruf haklarının devlet tarafından tahdit edilmesi İslâm hukukuna uygun mudur? Kişiler niçin mülkiyetinde bulunan eşya ve malları, dönem dönem yasağa konu olacak ve diğer hak sahiplerini mağdur edecek tarzda hibe ve sözde satışlarla bedelsiz temlik etmişlerdir?

Nefy-i mülk de bir çeşit hibe olduğuna göre, fukahannın hibe konusundaki görüşlerini kısaca özetlemekte fayda vardır. Önce belirtelim ki İslâm fihına göre, ölüm döşğinde olmayan kişilerin malların tamamını dilediği kişi ve kişilere hibe etmek de dâhil

¹ “...ekser-i nâs veresesini mîrâsdan mahrûm etmek için nefy-i mülk edegeldiklerinden bundan akdem hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn nefy-i mülk mâddesi istimâ’ı memnû’ olmuş iken ba’zı kesân işbu nefy-i mülk mâddesini kalıb-ı diğere ifrâğ ve hîle-i şer’iyye sûretiyle altın ve gümüşden masnû’ mâlzemesini ve eşya-yı sairelerini semen tesmiyesiyle mübâya’a sûretiyle hüccet etdirdikleri ve ba’de’l-vefât mazmûn-ı hücceti isbât ile dâyin ve veresenin hukukunu ibtâl ile kemâ fi’s-sâbık nefy-i mülkünü mutazammın hâlâta ictisâr eyledikleri rû-nümâ olup... fimâ-ba’d o makûle cemî’-i eşyâsını bilâ-mûcib hibe ve bey’ murâd edenlere hüccet verilmeyip ve birinin hîn-i vefâtında müteveffâ cemî’-i eşyâsını bize hibe ve bey’ eyledi deyu da’vâya tasaddî eder olur ise bir vechile istimâ’ olunmamak...” (KŞS, no.784, vr.1a: Evâsıt-ı ZA 1218/19-28 Şubat 1804 tarihli ferman)

² İçerikleri aynı olan belgelerden ‘Ayıntâb kadısına ait olanı örnek teşkil etmesi için aktarılabilir: “...bundan akdem ba-hatt-ı hümayûn-ı şevket-mekrûn nefy-i mülk mâddesi istimâ’ı memnû’ iken ba’zı kesân nefy-i mülk mâddesini kalıb-ı diğere ifrâğ ve hîle-i şer’iyye ile altın ve gümüşden masnû mallarını hibe ve eşya-yı sairelerini semen tesmiyesiyle mübâya’a sûretiyle hüccet itdirüb ba’de’l-vefât mazmûn-ı hücceti isbât ile dâyin ve veresenin hukukunu ibtâl eylediklerine binâen fimâ-ba’d bu makûle cemî’ eşyâsını bilâ-mûcib hibe ve bey’ murâd edenlere hüccet verilmemek ve birinin hîn-i vefâtında müteveffâ cemî’ eşyâsını bize hibe ve bey’ eyledi deyu da’vâya tasaddî eder olur ise bir vechile istimâ’ olunmamak hususu bi’l-cümle mehâkim sicilâtına sebt ve kayd olunmak bâbında tenbihi havi şeref-rîz-i sudûr olan emr-i celilü’ş-şan tataran-ı hazret-i sadâretpenâhîden Abdurrahman tatar kulları yediyle Medine-i ‘Ayıntâb mahkemesine şeref-bâr vürûd ve cümle muvâcehesinde feth ü kırâ’at ve mazmûn-ı itâ-at-mekrûnı i’lân ve işâ-at..... fimâ-ba’d bu makule hibe ve bey’da’vâsını adem-i istimâ’a kemâl-i ihtimâm ve dikkat üzere olunduğı...” (BOA, C.ADL., no. 218: 15 M 1219 tarihli ‘Ayıntâb kadısından merkeze arz edilen yazı).

tasarruf hakları mevcuttur.¹ Hibe insanlar arasında yardımlaşma ve dostluğu kuvvetlendirdiği için hibede bulunan kişinin adaletli olması gerektiği vurgulanır. Örneğin, ebeveynin çocukları arasında ayırım yapmadan hibede bulunmalarının faziletli olduğu belirtilir, fakat bu hukukî bir müeyyideye bağlanmaz (Bardakoğlu, 1992:424-425).² Ancak, kişinin ölümcül bir hastalığa dūçar olduğu durumlarda çeşitli eylem ve tasarrufları gibi hibe konusunda da bazı kısıtlamalar söz konusudur.³ Nefy-i mülkü yasaklayan fermanlar, muhtemelen hibede bulunan kişilerin ölümü yakinen hisseden kişilerden oluştuğu kabulüne veya gerçeğine dayanıyordu. Hibede bulunan kişiler öldüğünde diğer varisler, müteveffâdan alacaklı olanlar ve bazen de beytülmal⁴ zarara uğratılmış oluyordu. Dolayısıyla devlet, içlerinde hukukî açıdan herhangi bir eksiklik ve sakınca taşımayanlar olsa da mahkeme siciline kaydedilen bütün nefy-i mülk ve nefy-i mülke benzer satış ve hibeleri olumsuzlayan bir yaklaşımla değerlendiriyor, kanun koyma yetkisini kullanarak ve ulemanın da onayıyla yasaklıyordu. Ancak, yasak uzun sürmeyecek 1807 yılının Ağustos ayında hem nefy-i mülk hem de nefy-i mülk suretine giren hibe ve eşya satışları bir daha yasağa konu olmamak üzere serbest bırakılacaktır. Şeyhülislam es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi'nin takririyle sadır olan fermana, hibe, satış ve nefy-i mülkün kişilerin malları üzerinde meşru haklarından olduğunu ifade ediyordu. Bundan başka yasaktan ötürü malını gerçekten satmak isteyenler, hayır için bağışlamak arzusunda olanlar, bakıma muhtaç olup kendilerine

¹ Sağlıklı bireylerin mülkiyetinde bulunan malların hibesini sınırlandıran herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Mecelle'de hibeyle ilgili maddeler tetkik edildiğinde de bu durum görülür, bkz. Mecelle md. 833-880.

² “Bir kimse hali sıhhatinde evlâdından her hangi birine bütün mallarını hibe ve teslim sahih olur. Çünkü kendi halis mülkünde tasarrufda bulunmuş olur. Şu kadar var ki böyle evlâdın bazısını tercih etmek, adalete münafı olacağından kerahati tahrimiyeye ile mekruhdur....Şu kadar var ki evlâd arasında tekva ile, fikh ve edeb ile, fâzıl ve kemal ile temayüz etmiş olanlar bulunursa bunların tercihinde müteahhirine göre bir beis yoktur” (Bilmen, Cilt IV, 1969: 274-275).

³ Ölümcül hastalığa yakalanmış ve varisi olmayan kişi bütün malını tek bir kişiye hibe etse, caizdir, beytülmal emini müdahale edemez (Mecelle, md. 877); keza eşinden başka varisi olmayan kişi bütün malını eşine hibe etse bu da caizdir, beytülmal emini müdahale edemez (Mecelle, md. 878). Ancak, mağdur edilen diğer varisler ve alacaklılar varsa, hibenin uygulanması hak sahiplerinin onaylaması ile mümkün olabilir (Mecelle md. 879-880). Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Bilmen, Cilt IV, 1969:257-261.

⁴ Devletin koyduğu yasakta muhtemelen beytülmalın kaybı önemliydi. Özellikle eşler arasında ve varisi olamayacak kişilere yapılan hibe ve nefy-i mülklerde, ileride miras taksimi esnasında hazineye intikal etmesi beklenen payın muhafazası idarecileri harekete geçiren amillerden biri olmalıdır. Nisan 1816 tarihli ferman, hem beytülmalı kollayan hem de kötü niyetli kişilere fırsat vermek istemeyen bir tavır yansıtır. Bila-varis mariz olan kişilerin vasiyet, nefy-i mülk ve hibe dâ'iyyesine sülûk edenler Galata Beytülmal emini muvacehesinde ve Haremeyn müfettişi tarafından katip hazır olmadıkça diğer mahkemelerde zabt ettirilmeyip, beytülmal gıyabında verilen bu tür hüccetlere itibar edilmeyecektir (KŞS, no.981, vr.1a).

bakanlara lütüfda bulunmak isteyenlerin mağduriyetleri de yasağı sona erdiren gerekçeler arasındaydı (KŞS, no.836, vr.1a). Osmanlı toplumunun farklı zümrelerinden kişilerin bu husustaki talep, beklenti ve baskıları da yasağın kaldırılmasında etkili olmuş olmalıdır.

Mahkeme kayıtlarında tarafların niyet ve amaçlarına dair herhangi bir bilgi bulunmama beraber nefy-i mülkte bulunanların çeşitli saiklerle hareket ettikleri görülmektedir. Hibe ve eşya satışında olduğu gibi nefy-i mülk uygulamasında da bireyler hayattayken mülkleri üzerinde tasarruf hakkını kullanarak belli amaçlarını gerçekleştirmeyi arzu ediyorlardı. Nefy-i mülkün tarafları arasında eşler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Fermana göre, eşlerden her biri farklı mahkemelerde işlemi gerçekleştirip hangisi önce vefat ederse diğeri nefy-i mülk hüccetini ibraz edip mirasa konu olan mal ve eşyalara tamamen sahip oluyordu.¹ Eşler arasında gerçekleştirilen hibe, sözde satış ve nefy-i mülk işlemlerinde akla gelen ilk gerekçe, eşlerden birinin, özellikle kocanın ölümüyle aile mülkünün parçalanmasının önlenmek istenmesi olmalıdır. Eşler arasında bedelsiz mal intikalini sağlayan akitlerin bazılarında yetişkin evlatların da mahkemede hazır bulduklarının hüccette belirtilmesi, sözleşmenin meşruluğunu sağlamaktan başka, evlatların da ailenin servet bütünlüğünün bir süre daha devamını istediklerini ortaya koyar. Evlatlar ve diğeri varisler arasında yaşanabilecek miras kavgası, ailenin kurulu düzenin devamını tehlikeye düşürebileceği gibi hayatta kalan eşin herkesden daha fazla maddî – manevî sorunlar yaşamasına da neden olabilirdi. Eşler arasında yapılan hibe tarzı kapsamlı mal intikallerinin bir kısmında eşi dışında varisin olmaması, sağlığında kendine uzak olan kişi veya kişilerin mirasın büyük kısmına sahip olma ihtimali gibi etkenler de söz konusu olmuş olabilir.

Bedelsiz mal intikallerinin büyük kısmı, birinci derece akrabalar arasında gerçekleşirken taraflar sadece eşlerden oluşmuyordu. Anne oğluna, dede torununa, kayın valide damadına, kız annesine mülkiyetinde bulunan mal ve eşyaların bir kısmını ya da tamamını bağışlayabiliyordu. Hibede bulunanlar genelde yaşlı veya ölüme yakın kişiler olduğuna göre, yapılan işlem hibe edilen kişinin ferâiz hukukuna göre miras

---

¹“...ale'l-husûs zevceyn beynlerinde vereselerini mîrâslarından mahrûm kılmak için her biri birer mahkemede hüccet etdirdip kangisi evvel vefât eder ise âharı nefy-i mülkü mutazammın hüccetin mazmûnunu verese muvâcehelerinde isbât ile hukuk-ı vereseyi ibtâl etmekle...” (KŞS, no.685, vr.1a, Evâsıt-ı RA 1211 tarihli ferman)

taksiminde hak edeceğinden daha fazlasını almasını ya da varisler arasında yer alamayacak kişinin pay almasını sağlıyordu. Taraflar arasında el değiştiren mal, fayda, hürmet, iyilik görmüş büyüğün kadirşinaslığının nişanesi olabiliyordu. Ancak, vahibin taksimi ilgili kişilerin tamamını memnun etmiş olmamalıdır.¹ Yapılan hibe ve bağışların her zaman adil bir taksimle gerçekleştiğini iddia etmek de mümkün değildir. Nitekim, nefy-i mülk ve nefy-i mülke muadil hibe ve satışların dönem dönem yasaklanmasının en önemli gerekçesi, hak sahiplerinin mağdur edilmesiydi.

Hibe, sözde satış ve nefy-i mülk zaman zaman aralarında akrabalık bağı olmayan kişiler arasında da gerçekleşebiliyordu. Bağışta bulunan kişi, iyilik ve yardımını gördüğü herhangi bir kişiye katkıda bulunmak istediğinde bu yola başvuruyordu. Sözelimi Şerife Hadice Hatun, aynı evde sakin olan Hanife Hatun'a kıymetli bir kısım eşyasını hibe, üç bin kuruş değerindeki eşyalarını da ücretini talep etmeksizin satarak aynı evi paylaşmış, dostluk ve hizmetini göstermiş Hanife Hatun'a cömertliğini göstermiştir (İBŞS, no.485, vr.7).² Nefy-i mülk yasağını kaldıran fermanla da bu duruma vurgu yapılmıştır. Bazı zayıf, güçsüz veya şifasız hastalığa düşer olup bakıma muhtaç olanların kendilerine hizmet ve iyilik edenlere güzel muamele etmek ve hizmetlerinin ücreti olmak üzere bağışta buldukları belirtiliyordu.³

1.1.3. Mefkudlarla İlgili Kayıtlar

Sözlükte “olmayan, gayri mevcud; hayat ve mematı bilinmeyen şahıs, gâ'ib” (Şemseddin Sami, 1317:1385) anlamına gelen mefkud kelimesi, Şeriyeye Sicilleri'nde incelediğimiz belgeler çerçevesinde uzun süredir kendisinden haber almamayan, hayatta olup olmadığı hakkında bilgi bulunmayan kişiler için kullanılmış hukukî bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır (Gözübenli, 1992:353-356).⁴ Sicillerde geçen

¹ Aynı hüccette oğlu, kızı ve gelini arasında bütün malını taksim eden Gül bint-i Arakil'in açık bir şekilde oğlunun menfaatini düşündüğü görülmektedir. Kızına sadece bir çift küpesini hibe eden Hristiyan kadın, gelinine de bir takısını hibe ediyordu. Oğluna ise, on altı bin kuruşluk alacaklarının yanı sıra gümüş takımlarını da hibe ediyor, altı bin kuruşluk eşyalarını ücretini talep etmeksizin satıyor ve bilcümle eşya ve malının oğluna ait olduğunu beyan ederek nefy-i mülk işlemini de gerçekleştiriyordu (İŞS, no.214, vr.19-20).

² Benzer bir kayıt için bkz. İBŞS, no.415, vr.38b.

³ “...ve ba'zı illet ve emrâz-ı maraziyyeye mübtelâ olanlar ve gerek nâ-tüvân olanlar mâlik oldukları eşyâlarını kendilere bakıp i'âne ve hidmet edenlere tatyib için hibe ve ücret için bey' murâd etdiklerinde men' olmuşdur deyu bakmakdan ibâ ve imtinâ' etmeleri mücib-i usret ve aceze-i müslimîne bâ'is-i meşakkat olup...” (KŞS, no.836, vr.1a).

⁴ Mefkud hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilmen, Cilt VII, 1970:208-227.

mefkud ile gâib terimleri birbirinden farklı anlamları sahiptirler. Tereke defterlerinde sıklıkla karşılaştığımız gâib, yaşadığı kesin olarak bilinen ancak tereke taksimi esnasında farklı bir şehirde mukim olan kişiler için kullanılmıştır. Mefkud ise gâib olmak dışında nerede olduğu, yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kişidir (Bilmen, Cilt VII, 1970:210-211). Kâtipler, hücceti kaleme alırken bu kişiler için “fırari” kelimesini sıkça kullanmışlardır; bunların büyük çoğunluğu sebebi meçhul bir durumdan ötürü dükkânını, odasını veya evini terk etmiş kişilerden oluşmaktadır. Mefkudun vefatı hakkında hakikaten veya hükmen karar verilinceye kadar sağ kabul edilmesi görüşü fukaha tarafından benimsenmiştir (Gözübenli, 1992:353). Sicillerdeki ilgili kayıtlar, mefkudun hayatta olduğu kabulünün tezahürü olarak, ortaya çıktığında kendisine teslim edilmek üzere geride bıraktığı emvalin muhafazası ve diğer şahsî hakların korunması amacını taşıdığı görülmektedir.

Sicillerde yaşadığı veya öldüğü hakkında bilgi bulunmayan kişiler olarak tanımlanan mefkud kişilerle ilgili mahkeme kayıtları şu ana kadar herhangi bir akademik araştırmaya konu olmamıştır. Sıradan bir adli vakanın kayıtları gibi görünen kayıp kişilerle ilgili tanzim edilen hüccetler içerdiği bilgiler itibariyle sosyal tarih çalışmalarına katkı yapacak niteliktedir. Nüfusu kalabalık ve hareketli, ticareti yoğun, üretim ve tüketim hacminin yüksek olduğu büyük şehirlere ait sicillerde mefkudlarla ilgili yeterince malzeme bulunabileceği söylenebilir.

Mahkeme kâtiplerince “*mefkud defteri*” olarak da tanımlanan hüccetlerde uzun süredir haber alınamayan¹, sağlığı ve yaşamı meçhul olan kişilerin kimlik bilgilerinden başka geride bıraktığı her türlü eşyanın kaydı da bulunmaktadır. Kadı sicillerinde mefkud hükmündeki kişilerle alâkalı ayrıntılı belgelerin varlığı, Osmanlı toplumunun az bilinen konuları üzerine, örneğin sıradan insanların tükettiği gıda maddeleri hakkında araştırma

---

¹ Mefkudlarla ilgili tanzim edilmiş belgelerde, bu kişilerin ne zamandan beri kayıp oldukları bilgisinin aktarılmasına genellikle özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Çoğunlukla birkaç aydır kendilerinden haber alınamayan kişilerin geride bıraktıkları mal ve eşyaların niteliğine göre, bu süre uzun ya da kısa olabiliyordu. Peynir, tereyağı gibi kısa zamanda bozulabilecek gıda maddelerinin de ticaretini yapan bakkallar içinde sekiz gün, on gün, on beş gün, bir-iki aydır kayıp kişiler söz konusu olabilmektedir (İŞS, no.99, vr.19b; no.101, vr.26b-27a; no.178, vr.76b; İBŞS, no.328, vr.90a). Kendilerinden iki, üç, dört ay veya daha fazla süredir haber alınamayan abacı, kürkçü, terzi, kahveci, tütüncü vb. mefkud esnafın sayısı da az değildir (İŞS, no.118, vr.36b-37a; İBŞS, no.295, vr.42a; Beşiktaş ŞS, no.143, vr.8b). Herhangi bir tarih verilmeden, *bundan akdem* veya *müddet-i vâfireden beri* kayıp olduğu belirtilen kişilerle ilgili de çok sayıda mahkeme tutanağı bulunmaktadır (GŞS, no.667, vr.71b; İBŞS, no.310, vr.89a; İŞS, no.74, vr.17a).

yapmayı mümkün kılmaktadır. Tereke defterlerinde ölen kişilerden geriye kalan her türlü mal ve eşyalar arasında Osmanlıların hangi kıyafetleri kullandığını, nasıl bir ev ortamında yaşadığını, yemeğin hazırlanması ve tüketilmesinde kullandıkları araç gereçleri, sıradan ya da özel günlerde tercih ettikleri takıları, boş zamanlarına anlam katan eşyaları bulma imkânına sahibiz. Ancak, tereke defterleri Osmanlı toplumunun tükettiği gıda maddeleri hakkında ne yazık ki çok az bilgi verir. Mefkudlara dair kayıtlardan gıda maddelerinin üretimini ve ticaretini yapan esnaflarla ilgili olanları, sıradan insanların tükettiği gıda maddelerinin neler olduğunu gösteren son derece değerli kanıtlardır.¹

Mefkudlara ait kayıtlar çeşitli olmakla beraber biz daha çok tereke defterleri, diğer sicil ve arşiv vesikalarının yetersiz kaldığı, Osmanlı halkının tükettiği gıda maddelerinin tespitine imkân veren kayıtları öncelikle kullandık. Bu beklentiye cevap veren, yeterli örneklem sayısı ile devamlılık arzeden dizi oluşturmamızı sağlayan mefkud bakkalların defterleri Osmanlı halkının beslenme alışkanlıklarına dair kıymetli belge koleksiyonu hüviyetindedir. Bakkallardan başka manav, turşucu, aşçı ve kebabçı, helvacı, simitçi, çörekçi, kahveci ve attar gibi gıda sektöründe hizmet veren esnafın defterleri de önemlidir. Amerika menşeli fasülyenin kısa sürede Osmanlı toplumu tarafından benimsendiği, balık tüketiminin toplumda tahmin edilenden daha yaygın olabileceği, patates gibi yeni tatların Osmanlı coğrafyasına girdikten bir süre sonra bakkallarda bulunabileceği, tütün kullanma alışkanlığında meydana gelen değişikliklere paralel sigara kâğıtlarının yaygınlaşmasını mefkud bakkalların defterlerinden çıkarmamız mümkün olmuştur. Alafranga sofrası kültürünün bireylerin özel hanelerinde zamanla yaygınlaştığını tereke defterlerindeki verilerden ortaya koymanın yanında mefkud Müslüman ve Gayrimüslim aşçıların dükkânlarında çatal, masa ve sandalyenin kullanıldığını görmek kamusal alanda da alafranga kültürünün izini birinci elden kaynaklarla sürmemizi sağlamıştır. Uzak Doğu ve Batılı ülkelere ait lüks ve kıymetli eşyaların ticaretini yapan tuhafçı (sonraları tuhafiyeci) esnafının dükkânındaki emtia

---

¹ Tereke defterlerinde ölen kişilerin mesleklerinin belirtilmemesi oldukça yaygındır. Bundan başka, mesleği yazılmış tereke sahiplerinin ise, sağlığında işlettiği dükkânındaki mal ve eşyaların ayrıntılı listesi genellikle verilmemiştir. Dolayısıyla, kilitli olarak terk edilmiş dükkân, mahzen veya han odasındaki ticarî emtianın kaydının özellikle tutulmasıyla ortaya çıkan mefkud defterleri, tereke listeleri kadar bireyin eşya evrenini sunmaz; ancak diğer taraftan tereke defterlerinin eksik kaldığı hususlarda daha derli toplu malzemeye ulaşmamızı sağlar.

arasında Hind işi nadide kumaşları, Saksonyakarî sofa takımlarını hatta erken bir tarihte çatal-bıçak takımını görmek araştırmacıyı heyecanlandıran keşifler olmuştur.

Mefkudlardan geride kalanların bir kısmı gündelik hayatta kullandıkları sıradan eşyalardır. Bu kişiler sıklıkla dükkânının bir bölümünü veya han odasını aynı zamanda mesken olarak kullanmışlardır. Özellikle mefruşatla ilgili eşyalar, memleketinden uzakta ticaret veya zenaatla iştigal eden bir Osmanlının ihtiyaç duyduğu en temel eşyaların neler olduğunun listesini sunar.

Sağlığı veya ölümü hakkında herhangi bir iz ve haber bırakmadan kaybolan kişiler, yalnızca meslek ve dükkân sahibi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Evini terk eden kişilerin kaydı da esnaflar kadar maddi kültür araştırmalarında önemlidir. Bir kısmında mefkudun geride bıraktığı ev eşyalarının oda oda kaydedildiği defterler, odaların tefrişinde kullanılan eşyalar, odaların işlevsel olarak farklılaşmış farklılaşmadığı konularında araştırmamıza katkı yapmıştır.

Mefkudlarla ilgili tanzim edilen hüccetlerin diplomatik özellikleri söz konusu kayıtların anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu tür kayıtlarda mefkud hükmü kazanmış kişinin mesleği, yaşadığı mahalle ve kimliği hakkında malumat verildikten sonra ne zamandan beri kayıp olduğu belirtilir ve hayatta olup olmadığı bilinmediği için mefkud vasfında olduğunun tespiti yapılır. Belgenin devamında mefkudun dükkânı, odası veya evinin mahkeme tarafından açılıp mefkuda ait mal ve eşyaların tahririni ve yed-i emine teslimini talep eden kişi ya da kişilerin kimler olduğu, bunların talebine izin veren fermanın sadır olduğu belirtilir. Bu iş için mahkemeden görevlendirilen katip ve çukadar, ilgili esnaf teşkilatının kethüdası ve yiğit başları, ustaları, mahallenin ileri gelenleri ve sairleri hep beraber mefkudun yaşadığı mekana intikal ederler ve onların huzurunda mefkuda ait malların listelenmesi gerçekleştirilir. Bu arada mahkeme tarafından güvenilir, vazife ehli olan bir kişi kayyum atanmıştır. Mefkudun malları zamanla bozulma ve telef olma ihtimali kuvvetle muhtemel olan mallardan ise kayyum ve ilgililer marifetiyle müzayede usulüyle satılır, satış tutarı kayyuma emanet edilir; malların bozulma ve telef olma ihtimali yoksa aynî olarak kayyuma teslim edilir. Her iki durumu açıklayan ifadeler belgelerde yer almıştır. Bundan sonra mefkudun geride bıraktığı eşya ve malların ayrıntılı listesi verilir ve bu süreçte yapılan masraflar da belirtildikten sonra mahkeme tutanağı tamamlanmış olur.

Aşağıda verilen, esirci Memiş Ağa ve eşi Aişe Hatun'a ait mefkud defteri incelendiğinde, bu tür kayıtlar, sürecin işleyişi, görev alan kişiler ve yapılan işlemler hakkında yukarıda aktardığımız bilgiler daha anlaşılır olacaktır.

“Mahmiyye-i İstanbul'da Aksaray kurbunda 'Alem Beğ Mahallesi'nde vaki' ma'lumu'l-hudud bir bab menzilde müşâhiren müstâcir olan Esirci Memiş Ağa bin Abdullah ile zevcesi 'Aişe nam-ı diğer Zibâ kadın ibnet-i Abdurrahman müddet-i vâfirenden berü menzil-i mezkurı mukaffelen terk ve ta'til-i birle diyâr-ı ahire firar ve gaybet-i münkatı'a ile gâ'ib ve mefkud olmalarıyla menzil-i mezkur ma'rifet-i şer'ile feth ve küşâd ve derununde zuhur iden eşyaları tahrir ve gâibâ-yı zevcân-ı mezbûrlerin halleri mütebeyyin oluncaya değin li-ecli'l-hıfz yed-i emîne vaz' ve menzil-i merkum kendüye teslim olunmasını menzil-i mezkurun bi'l-icareteyn mutasarrifesi Refia Hanım ibnet-i Giridî İbrahim Efendi ibn Ali bâ-'arz-ı hâl iltimas etmeleriyle sâdır olan fermân-ı 'âlîlerine imtisâlen savb-ı şer'-i enverden mürsel baş katib İbrahim 'Alim efendi ma'an .....şer'iden çukadar Süleyman Ağa ibn Ahmed ve muhzır Osman Çelebi bin Süleyman ile menzil-i mezkure varub husus-ı mezkure mübâşir ta'yîn olunan Dîvân-ı 'Âlî çavuşlarından .....(boşluk) ve mahalle-yi mezkure imamı İbrahim Efendi ibn-i Osman ve [mahalle] ahalisinden Mehmed Emin Ağa bin Abdülkadir ve kapu çukadar[ı] Mustafa Ağa ibn İbrahim ve Yakub Ağa ibn el-Hâc Ahmed ve tütüncü başı Mustafa Ağa ibn Ahmed ve Mehmed 'Alemdar ibn İbrahim ve diğer Mehmed Emin Ağa ibn İsmail ve Ali Ağa ibn İsmail ve bekçi es-Seyyid İbrahim Beşe ibn es-Seyyid Ali nam kimesne ve sâ'irleri huzurlarında kuflunu feth ve küşâd ve derûnunde zuhûr idüb gâ'ibân-ı zevcât-ı mezbûrânın halleri mütebeyyin oluncaya değin emin ve mu'temed ve müstakim olduğu bi'l-ihbâr zâhir olmağla fasl-ı şer'iden kayyum nasb olunan mezbûre Refia Hanım'ın pederi merkum Giridî İbrahim Efendi yedine li-ecli'l-hıfz .... Ve teslim olunan eşyanın defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur fi 15 S 1237” (İŞS, no.134, vr.92b-93a).¹

¹ Memiş Ağa'nın eşiyle beraber kiracı olarak oturdukları ev süfla, vustâ ve 'ulyâ olmak üzere üç kattan müteşekkildi. Uzun sayılabilecek eşya listesindeki eşyalar buldukları odalara göre kaydedilmişti. Kuvvetle muhtemelen kâtip, beraberindekilerle eve girdikten sonra her bir odasını sırayla dolaşmış ve gördüğü eşyaları da buna göre tahrîr etmişti. Memiş Ağa'nın eşya listesindeki başlıklar sırasıyla şöyle idi: 1) “menzil-i mezkurun 'ulyâsında kâ'in tarik-i 'âmme nazır bir bâb kebir oda derununde zuhur iden eşyadır ki zikr olunur” 2) “[odada mevcut]sandık-ı mezkur derununde zuhur iden eşya” 3) “oda-yı mezkur ittisalinde vaki' tarik-i 'âmme nazır bir bab sağır oda derununde zuhur iden eşyadır” 4) “[odada mevcut]sandık-ı mezkur derununde zuhur iden eşya” 5) “anbar-ı mezkur derununde zuhur iden eşya” 6) “menzil-i mezkur 'ulyâsında vaki' bağçeye nazır oda tehî olmağla vüstada kâ'in tarik-i 'âmme nazır kebir oda derununde zuhur iden eşyadır ki zikr olunur” 7) “oda-yı mezkur ittisalinde vaki' tarik-i 'âmme nazır bir bab sağır oda derununde zuhur iden eşyadır ki zikr olunur” 8) “yine vüstada vaki' bağçeye nazır bir bab oda derununde zuhur iden eşya” 9) “menzil-i mezkur süflâsında vaki' [oda] derununde zuhur iden eşyadır ki zikr olunur”

1.2. Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültürü

Ölen kişinin vârislerine terk ettiği her türlü mal, eşya ve diğer servet kalemlerinin ayrıntılı dökümünü ve tereke toplamından çeşitli masraf ve harcamaların düşülmesinden sonra kalan metrukâtın mirasçılar arasında İslâm Miras Hukuku'na göre taksimini içeren tereke defterleri, Osmanlı sosyal tarih araştırmalarında önemli bir kaynak koleksiyonunu oluşturmaktadır. Tereke defterleri, zengin içeriğinden dolayı 20. yüzyılın ortalarından itibaren çok sayıda araştırmacının ilgisini çekmiştir. Özellikle son yirmi yılda tereke çalışmalarının sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.

Tereke defterlerinin önemini ilk fark edenler iktisat tarihçileri olmuştur. İktisadî açıdan tereke defterlerindeki verileri değerlendirmişler, bilhassa servetin bileşenleri, servetin toplumsal gruplar arasında dağılımı, farklı kesimlerin zenginlik kaynakları gibi çeşitli konular üzerinde durmuşlardır (Barkan, 1966; Özdeğer, 1988; Öztürk, 1995; Canbakal, 2009). Bazı araştırmacılar, tereke defterlerindeki tarihlerden hareketle ay ve yıllara göre ölüm oranlarını tespit ederek demografik analizler yapmışlardır (Özdeğer, 1988; Establet ve Pascual, 1994; Öztürk, 1995). Tereke sahibine ve varislerine ait bilgiler ise, Osmanlı ailesi hakkında kimi önyargıların ve yanlış bilinenlerin düzeltilmesine katkı yapmıştır.¹ Öte yandan tereke çalışmalarının önemli kısmı, nüfuz ve servet sahibi bir ayanın ya da askerî sınıftan üst düzey bir devlet görevlisinin veya bir tüccarın terekesine dayalı makale düzeyinde yayınlardan oluşmuştur. Bunlar içinde, tereke defter(ler)ini farklı tarzda ele alarak kuru bir eşya ve servet listesi vermenin ötesine geçen, karşılaştırmalar yaparak tereke sahibinin mensubu olduğu toplumsal çevre içinde özgün veya tipik konumunu görmeye çalışan, toplumsal ilişki ağlarını ortaya çıkaran, tereke listesindeki eşyalardan hareketle ölen kişinin gündelik hayatını, yaşam tarzını, tercihlerini, maddî dünyasını tasvir eden başarılı örnekler olduğu gibi tereke

---

¹ Osmanlı ailesi hakkında yapılan değerlendirmelerde, poliganiminin (çok eşliliğin) yaygın olduğu yönündeki iddialar yakın zamanlara kadar varlığını korumuştur. Ancak, bu konuda en önemli birincil kaynak niteliği taşıyan tereke defterlerine dayalı çalışmalarda tek eşliliğin Osmanlı ailesinin temel karakteri olduğu ortaya konmuştur. 1545-1659 yıllarına ait Edirne Askerî Kassamlığı'nca tutulmuş terekeleri inceleyen Barkan, 1516 erkek tereke sahibinden 1407'sinin (%93,4) öldüğünde tek eşli olduğunu tespit etmiştir (Barkan, 1966:13). Erken dönem Bursa ve İstanbul şehirlerinde de tek eşlilik egemendi (Özdeğer, 1988; Öztürk,1995). 18. yüzyılın başında Şamlı Müslümanlar arasında çok eşlilik oranı %10 civarındaydı (Establet ve Pascual, 1994:55-57). 18. yüzyılın ortalarında Halep de ise, toplumun ideal yetişkin modeli evli olanlardı. Genç yaşta evlenen Haleplilerin bir kısmı ise, birden fazla evlilik tecrübesine sahipti (Marcus, 1989:196).

veya muhalefat defterlerinin¹ kısa bir değerlendirmeye yayınlanmasından ibaret kalmış olanları da vardır.²

¹ Tereke ve Muhalefat kavramları, ölen kişinin mal varlığını ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılabilen kavramlardır. Bu çalışmada; *Tereke Defteri* tabiri, İslâm Miras Hukuku'nun tatbik edildiği Osmanlı mahkemelerinde hukukî bir işlem çerçevesinde kaleme alınan ve metrukâtın tafsilatlı dökümü de dâhil olmak üzere tereke sahibi, vârisleri ve terekeyle ilgili diğer hususlar hakkında bilgi veren mahkeme kayıtları için kullanılmıştır. Bu tercihimizin sebebi, kadı sicillerinde ilgili defterlerin tanımlanmasında *tereke* tabirinin yaygın olarak kullanılmış olmasından dolayıdır. *Muhalefat Defteri* tabiri ise, bir nevi idarî tasarruf olarak değerlendirilebileceğimiz müsadere uygulaması çerçevesinde tanzim edilen belgelere münhasır kavram olarak kabul edilmiştir. Malları devlet tarafından müsadere edilen devlet görevlisi veya servet sahibi kişilerin kayıtlarını tutan Osmanlı merkez bürokrasisinin kâtipleri tarafından bu kayıtları ifade etmek üzere ağırlıklı olarak *muhalefat* teriminin tercih edilmiş olması anlamlı bulunmuştur. Kuvvetli ortak yönleri olmakla beraber, tamamen farklı süreç ve uygulamaların eseri olan iki defter serisinin birbirinden tefrik edilmesine bu çalışmada özen gösterilmiştir. Muhalefat, muhalefat kayıtları ve muhalefat defteri kavramlarını tanımlayan Cezar'ın getirdiği tarifler daha çok müsadere uygulamasını açıklayan kavramlar olarak düşünülebilir (Cezar, 1977:41).

² Tereke ve Muhalefat defterleri üzerine yapılmış akademik çalışmaların sayısı oldukça fazladır ve gün geçtikçe zenginleşmeye devam etmektedir. Bu çalışmanın giriş ve diğer bölümlerinde ilgili yayınların kısmî listesine yer verilmiştir. Mümkün merteye tekrara düşmemek adına Barkan, Özdeğer, Öztürk, Göçek, Establett-Pascual, Marcus, Canbakal, Reyhan ve Anastasiadou vb. araştırmacıların kapsamlı incelemelerine yeniden değinilmeyecektir. Tamamına yakını makale düzeyindeki çalışmalar, tereke/muhalefat defterlerini hangi konu veya soru(n) çerçevesinde ele aldığına göre, diğer bir ifadeyle tematik olarak sınıflandırılarak aktarılacaktır. Lajos Fekete'nin (1965) "*XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi*" (Belleten, Cilt XXIX, Sayı 116, s. 615-638) başlıklı makalesi, sonraki yıllarda çok sayıda benzer örneği görülecek türün ilk çalışmasıdır. Fekete, belli bir toplumsal çevreye yerleştirebileceğimiz örnek kişinin (bu çalışmada orta sınıf ile üst tabaka arasında yer aldığı varsayabileceğimiz Budinli Ali Çelebi) tereke defterini ele almakta, sahip olduğu eşyalardan hareketle bazı tespit ve çıkarımlar yapmaktadır. Fekete, özellikle Ali Çelebi'nin gündelik hayatının tasvirine önem vermiştir. Benzer çalışmalar için bkz. Yunus Özger (2004), "Bayburtlu Şair Zihni'nin Ölümü ve Tereke Defteri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt XI, Sayı 26, s. 211-225; Fehmi Yılmaz (2006), "Kırım Kadı Sicillerine Göre Kırım Hanları ve Aile Fertlerinin Terekeleri", *XV. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri*, s. 216-217; Şinasi Acar ve Murat Özveri (2007), "Yaycı Yusuf Beşe Terekesinin Düşündürdükleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt IX, Sayı 1-2, s. 119-136; Jülide Akyüz (2008), "Osmanlı Ulemasından Üç Efendi'nin Terekeleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 36, s. 188-200; Kenan Yıldız (2010), "Sanatkar Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa'nın Terekesi", *Yavuz Argıt Armağanı*, s. 209-264. Ayanların müsadere edilen muhalefatları da birçok araştırmaya konu olmuştur. Yavuz Cezar'ın Havza ve Köprü kazaları ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin'in muhalefatını incelediği çalışması, tipik bir ayanın toplumsal konumunu, servetinin niteliğini, ilişki ağlarını verdiği gibi müsadere sürecini de aktarmakta ve bu süreçte kaleme alınan belge demetini de içermektedir; bu makale için bkz. "Bir Âyanın Muhalefatı: Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere olayı ve terekenin incelenmesi)", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 161, s. 41-78. Cezar'ın öncü çalışmasından sonra muhalefatı devletçe müsadere edilen ayanlar ve diğer taşralı güç sahipleri üzerine çeşitli incelemeler kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı için bkz. Saim Savaş (1993), "Sivas Valisi Dağıstânî Ali Paşa'nın Muhalefatı", *Belgeler*, Cilt XV, Sayı 19, s.249-292; Cahit Telci (2000), "Canik Muhassılı Vezir Elhac Ali Paşa'nın 1779 Tarihli Muhalefat Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, s. 159-182; Feridun Emecen (2004), "Ayân ve Muhalefatı: Karaosmanoğlu Koca Mustafa Ağa", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri* 18-22 Eylül 2000, Çeşme, Yay. Haz. Tuncer Baykara, TTK Yayınları, Ankara, s. 141-148; Ali Fuat Örenç (2006), "XIX. Yüzyıl Başlarında Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihine Dair Bir Kaynak: Civelek Hacı Ebubekir Ağa'nın Muhalefatı", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, s. 51-91; Mehmet Güneş (2006), "Karahisâr-ı Sâhib A'yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 2, s. 65-92; Temel Öztürk (2009), "Trabzon Ambar Emimi Osman Ağa'nın

Tereke defterlerini Osmanlı maddî kültürünün en önemli arşiv kaynaklarından biri olarak tanımlayabiliriz. Herhangi bir tereke defteri dikkatlice tetkik edildiğinde, ilk fark edilen özelliği (aynı zamanda en önemli özelliği) diğer kısa bölümlerine nazaran uzun bir eşya listenin varlığı olacaktır. Şeklen önemli görünen bu liste, tereke sahibinin öldüğünde mülkiyetinde bulunan değerli değersiz muhtelif mal varlığının dökümünü içeriyordu. Titiz bir çalışmanın ürünü olduğu hissi uyandıran tereke listesinde, her biri tek başına servet değerinde olan gayrimenkul, ticarî emtia stoğu, nakit ve mücevherat gibi kıymetli kalemler bulunabildiği gibi bakır kap-kacaklar, kullanılmış ev eşyaları, eski gömlek, don veya çorabın da kaydedildiği kıyafetler gibi gündelik veya özel kullanıma tahsis edildiği düşünöleböcek çeşitli eşya ve objeler de yer alıyordu. Tereke defteri bu özelliğiyle hiçbir ayrıntının ihmal edilmediği kapsamlı bireysel envanter

---

Terekesi (1741-1743)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 179, s. 131-144. Tüccar terekeleri de araştırmacıların ilgisini çeken bir diğör tereke grubunu meydana getirir. Cemal Kafadar, Venedik'te ölmüş Anadolu Müslüman bir tüccarın (Ayaşlı sof tüccarı Hüseyin Çelebi'nin) Venedik Arşivi'ndeki terekesinden hareketle yaşadıklarını ve maddi kültürünü ele almış; ayrıca erken dönemde Osmanlı tüccarlarının deniz aşırı ticaret faaliyetleri hakkında da bilgi vermiştir: Cemal Kafadar (2009), "Venedik'te Bir Ölüm (1575): Serenissima'da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* içinde, s. 73-122. Benzer makaleler için bkz. Serap Yılmaz (1992), "İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı VII, s. 191-216; Ömer Demirel (2003), "Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafının Borç-Alacak İlişkisi", *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Yay. Haz. Ali Aktan ve diğ., Kayseri, s. 139-150; Zübeyde Güneş Yağcı ve Serdar Genç (2007), "XIX. Yüzyılda Balıkesir'de Giyim-Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı", *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 1, s. 227-246. Cristoph K. Neumann ise, 18. yüzyılın ikinci yarısında müsadere uygulamasıyla karşılaşan İznikmid ayanı Devzade Mustafağa Ağa ve Sakızlı Sarraf Dimitri'nin muhalledat defterlerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Toplumsal kimlikleri, iktisadî güçleri, finansal ilişkileri, sosyo-ekonomik çevreleri, tüketim kalıpları gibi çeşitli özellikler bakımından ayan ve sarrafın farklı dünyalarına dikkat çeken Neumann'ın çalışması maddî kültür ve tüketime dair önemli tahlil ve çıkarımlar da içermektedir; bkz. Christoph K. Neumann (2009), "Birey olmanın alameti olarak tüketim kalıpları: 18. yüzyıl Osmanlı meta evreninden örnek vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, s. 7-47. Her bir tereke/muhalledat çalışmasının, defter sahibinin terk ettiği mal, eşya ve objelerin meydana getirdiği maddî dünyası hakkında dolaylı da olsa fikir verdiğini düşünsek bile, Neumann gibi maddî kültür ve tüketim temalı çalışmaların sayısı fazla değildir. Benzer nitelikte makaleler için bkz. Tülay Artan (1998), "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 49-64; Ömer Demirel ve diğ. (1992), "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, s. 703-755; Ali İhsan Karataş (2002), "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler", *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002)*, Cilt II, Bursa, s.691-709; Zeynel Özlü (2006), "Terekeler Işığında Gönyük'te Konutlarda Mekan Düzenlemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 163, s. 103-142. Ayrıca, bu başlık altında zikredebileceğimiz kapsamlı iki doktora çalışması için bkz. Eminegül Karababa (2006), *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa*, Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; Selim Karahasanoğlu (2009), *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, New York State University, Binghamton.

özelliği kazanıyordu. Kolayca “önemsiz-basit-sıradan” nesnelere olarak tanımlanabilecek eşya ve objeler, bireysel anlamda yaşanmış hayatın maddî boyutunu görmemizi sağladığı gibi ölümle el değiştirerek vârislere ya da yeni sahiplerine intikal eden, bu şekilde tekrar dolaşıma çıkan toplumsal hayatın maddî kültür araçlarını meydana getiriyordu.

Barkan ve diğer araştırmacılar tarafından tereke listelerindeki söz konusu etnografik malzemenin önemi ifade edilmiş olmasına rağmen geniş kapsamlı akademik incelemelere konu olması yakın zamanlara kadar mümkün olmamıştır. Bunun sebebi olarak, siyasî, askerî ve kısmen ekonomik hadiseler dışındaki toplumsal konuların tarih araştırmalarında uzun süre önemli bulunmamış olmasını gösterebiliriz. Ayrıca, kadı sicillerinde kayıtlı terekelerin önemli kısmı sıradan insanlara aitti. Kalabalık yığınların kısmen de olsa tarihin aktörü olabilecekleri düşüncesi de bu süreçte pek itibar görmemiştir.¹ Bu bakımdan değerli olanın sadece büyük adamlar ve onların belirli eylemleri olduğu fikrine dayanan tarih anlayışının geçerliliğini koruduğu bir dünyada yaşıyor olsaydık tereke defterleri önemsiz, tereke listelerindeki eşyaların birçoğu da tarihsel gerçekliğin araştırılmasına herhangi bir katkı yapmayan basit nesnelere olarak kalacaktı. Günümüzde sosyal tarih incelemeleri en az siyasî tarih araştırmaları kadar değerli bulunmakta, hatta uzun dönem ihmal edilmişliği telafi etmek istercesine çok sayıda akademisyen çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmaktadır. 18. yüzyıl Halep evlerinde kullanılan mutfak aletleri, 16. yüzyılda yaşamış taşralı bir efendinin evindeki eşyalar, toplumsal yaşam mekânı olarak kahvehaneler, sıradan insanların tüketim tarzları, Antep toplumunda kadın olmak gibi sosyal hayata dair çeşitli temalar akademik çalışmaların konusu olabilmektedir.

Maddî kültür çalışmaları sosyal tarih alanında yeni bir araştırma sahası olup gelişme safhasındadır. Osmanlı maddî kültür incelemelerinin birincil kaynakları arasında kabul ettiğimiz tereke defterleri zengin muhtevasıyla toplumsal tarihin bu yönüne ışık tutmaktadır. Tereke listelerinde kayıtlı ev döşemesi, beslenme, giyim, eğlence, takı, okuma gibi hayatın farklı alanlarıyla ilgili eşya, obje, araç ve gereçler Osmanlı toplumunun tarihin belli bir döneminde ihtiyaç duyduğu, tercih ettiği, çeşitli anlamlar

---

¹ Yukarıdaki dipnotta verilen makale düzeyindeki çalışmaların bilâ-istisna büyük adamların terekelerine/ muhaleffatlarına odaklandığı gözden kaçmamaktadır. Bundan başka, Barkan, Öztürk gibi çok sayıda kaydı ele almış bazı araştırmacılar da *askerî zümrenin* terekelerini incelemişlerdir.

ve işlevler yüklediği maddî kültür araçların neler olduğu bilgisini dolaysız aktarmaktadır.

Tereke sahibinin öldüğünde tescil edilmiş mal varlığını gösteren listeyi *eşya listesi* olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Söz konusu listede gayrimenkul, nakit, alacaklar, gedik aletleri, ticarî emtia, cariye ve gulamlar da yer almakla beraber, bunlar tereke toplamı içindeki yüksek payının aksine listenin ancak küçük bir bölümünü teşkil ediyordu. Ortalama bir tereke listesinin büyük bölümü ise kıyafet, mefruşat ve mutfakla ilgili olanları başta olmak üzere, ölen kişinin sağlığında sahip olduğu çeşitli şahsî eşyalardan oluşuyordu. Bu tür nesnelere tereke sahibinin toplam mal varlığının nerdeyse tamamını meydana getirdiği tereke defterlerinin sayısı da az değildir.¹ Bu özelliği ile tereke defterleri maddî kültür çalışmaları için son derece kıymetli koleksiyon niteliği kazanmaktadır.

Tereke defterlerini maddî kültür çalışmalarında değerli kılan başka hususiyetleri de vardır. Mahkemeye intikal etmiş miras paylaşım davalarının İslâm miras hukukuna göre ele alınmış olması, sadece Müslüman Osmanlıların tereke defterlerinin tanzim edildiği anlamına gelmemektedir. 1785-1875 yılları arasında ve önceki dönemlerde İstanbul'da yaşamış gayrimüslimlere ait terekelerin de çok sık şekilde kadı sicillerine

---

¹ Gayrimenkul, nakit, cariye, gedik aletleri ve alacaklardan oluşan çeşitli gelir kalemlerin bir kısmının dahi terekede bulunması, tereke yekununu büyük oranda arttırabiliyordu. Bu tarz kalemleri içermeyen ya da çok az ihtiva eden terekelerin sayısı oldukça fazlaydı. Her halükârda tereke listeleri muhtelif eşya ve objelerle dolu bir envanter özelliğinde idi. Zengin, orta halli veya fakir olarak niteleyebileceğimiz kişilerin terekelerin ortak özelliği, tereke listelerinin hacimleri farklı da olsa liste içinde maddî kültür araçlarının yaklaşık oranının %80-%90'nın altına düşmemesi idi. Örneğin; Ser-Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın 8 Kasım 1787 tarihli tereke defteri tek kalem gayrimenkulü dışında yüzlerce eşya kaydından meydana geliyordu. Kemeçe, def, çubuk-nargile takımları, silah çeşitleri, billûr-fağfur-saksonya sofrası takımları, kürk-cübbe-biniş türleri, büyük boy aynalar, şamdan, avize ve saatler, mülkiyeti vakfa ait konağın odalarını süsleyen yastık, minder, mak'ad, şilte gibi mefruşat çeşitleri ve diğer eşyalar es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın içinde yaşadığı eşya evrenini gözler önüne sermektedir (KŞS, no.558, vr.79b-80a). Es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın terekesi, kesinlikle istisnâ bir kayıt değildi; çok sayıdaki benzer örneklerden biriydi. Zaim Mahmud Ağa'nın (GŞS, no.484, vr.81b-82a), Zeliha Hatun'un (GŞS, no.573, vr.85ab), Süleyman Ağa'nın (ÜŞS, no.561, vr.11ab) veya Şerbetçi Acı Koçu'nun? (EŞS, no.324, vr.44b-45a) vârislerine terk ettiklerinin toplamı içinde, gündelik hayatta kullandıkları eşyalar tereke listelerinin tamamına yakınına meydana getiriyordu. Askerî-reaya, Müslim-Gayrimüslim, kadın-erkek Osmanlılara ait tereke defterlerinin çoğunluğu bu özellikteydi. Müderris-i kirâmdan Mahmud Efendi'nin eşi Rabia Hanım'ın birkaç kişiden alacağı, Arab cariyesi, hatırı sayılır miktarda nakit ve altınları vardı; dolayısıyla farklı gelir kalemlerini barındıran bir metrukât bırakmıştı (KŞS, no.556, vr.1b-2b). Rabia Hanım gibi, muhtelif servet unsurlarını barındıran tereke listelerinin sahibi olan varlıklı Osmanlıların kayıtları ise, sayfalarca devam edebilen *eşya listesinin* sonunda tereke sahibinin çeşitli mal varlığını da içeren kayıtlardır; bir kısmı için bkz. KŞS, no.556, vr.6b-7b; ÜŞS, no.561, vr.39b-40a; EŞS, no.402, vr.60ab; MŞS, no.142, vr.42a-43a.

kaydedildiği anlaşılmaktadır. Sadece maddî kültür incelemeleri için değil, genel olarak sosyal tarih araştırmalarında tereke defterlerinin önemini pekiştiren bu durum, farklı toplumsal kimliklerin karşılaştırmaları olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Tereke defterlerinin temsil edebileceği toplumsal kategorilerin sınırının çok daha geniş olduğunu fark ettiğimizde, araştırma konusunu tüm toplumsal grupları kapsayacak şekilde geniş bir çerçeveye oturtabiliyoruz.¹ Böylelikle tereke defterlerini kullanarak Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinin maddî kültürü hakkında bilgi edinebiliyoruz.

Tereke defterlerinin kapsam genişliği özelliği, muhtelif toplumsal grupların kayıtlarını ihtiva etmesiyle sınırlı değildi; aynı zamanda tereke sahiplerinin maddî kültürünü bütün unsurlarıyla aktardığı düşünülebilecek nitelikte kayıtlardı. Tereke listelerinde yer alan odaların taban döşemesini oluşturan yaygılar, ısınma ve aydınlatmada kullanılan araç-gereçler, yemeklerin hazırlanması yahut servisinde ihtiyaç duyulan mutfak aletleri, kişisel tercihler kadar toplumsal konumu da ifade eden giysiler, gündelik hayatın yorgunluğunu alan çubuk takımları, kadınlar arasında moda olan takılar, ulema sınıfının okuduğu kitaplar vb. Osmanlı toplumsal hayatını devam ettiren nesnelere toplu halde dökümünü meydana getirmektedir. Tereke defterlerinin ölen kişilerin hayattayken sahip oldukları eşyaları ne kadar içerdiği sorusu önemlidir. Bu soruyu yanıtlamak zor olsa da öldüğünde şahsın mülkiyetinde bulunduğu tespit edilen her türlü eşyanın tereke listesinde yer aldığını ifade edebiliriz. Kırık bir cezve, köhne gömlek, kullanılmış (müstamel) yorgan, parça kumaş, bir miktar yün, dağınık kâğıtlar (evrâk-ı perişan) eski bir şehrin kalıntıları arasında dolaştığımız hissi yaşatır. Üstelik *köhne*, *müsta'mel* veya *meksûr* sıfatlarının tereke listelerinde kullanılması oldukça yaygın bir durumdur. Bu evsafa eşyaların dahi kaydedilmiş olması, bir taraftan görevlilerin saptayabildikleri her bir eşyayı yazmak sorumluluğuyla hareket ettiklerini gösterirken, diğer taraftan dönemin tüketim ve eşya algısı hakkında da fikir vermektedir. Üretim miktarının belirli bir seviyede kalmasına neden olan çeşitli faktörlerin etkili olduğu endüstri devrimi öncesi toplumlarda eşyalara verilen değer ve tüketim alışkanlıkları da

---

¹ Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, başkent mahkemelerinin taksim ettiği terekelerin toplumsal statü, milliyet, cinsiyet ve zenginlik bakımından İstanbul halkının çeşitli kesimleri arasında dağılımının belirgin bir farklılaşma doğurmadığı yönündedir. Ölen kişinin kadın, fakir, reaya ya da Gayrimüslim kimliklerinden bir kısmını yahut tamamını taşıdığı durumlarda, büyük olasılıkla terekasının sicile kaydedilmeyeceği varsayılabilir; ancak, mahkeme kayıtları bu varsayımı desteklememektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. "Mirası Paylaşabilmek ya da Paylaşırabilmek: İstanbullular Miras Paylaşımını Niçin Mahkemeye Taşımışlar?" başlığı.

bu şartlar altında oluşmuştur. Maddî kültür alanında toplumsal ve kültürel farklar olmakla beraber, üretimin küresel ölçekte el emeğine dayandığı ve ibtidaî yöntemlerle gerçekleştiği geleneksel toplumlarda eşyaların genel olarak değerli kabul edildiğini düşünebiliriz. Ham madde, işçilik, nakliye ücretleri ve diğer gider kalemleri hem üretim maliyetini arttırmış hem de insanların ihtiyaç duydukları nesnelere kıymetli kılmıştır. Sonuç olarak, ikinci eşya kullanımının nispeten yaygın olduğu Osmanlı başkentinde müzayedeye satılan ya da bilirkişilerce fiyat takdir edilen her bir eşya tereke listelerindeki yerini almıştır.

Bugün benzer envanterlerin hazırlanmasına ihtimal vermiyoruz. Çünkü son iki asırlık dönemde önce endüstri devrimi, ardından teknolojik gelişmeler ve nihayet bu değişimlere paralel olarak üretim hacminde ortaya çıkan olağanüstü artış, madde-insan ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Yaşam tarzının, ihtiyaçların ve daha da önemlisi tüketim alışkanlıklarının da farklılaştığı sürecin sonunda, bir çift eski çoraba gardırobumuzda bile yer vermezken miras listesine yazılacağını düşünmek makul görünmemektedir.¹

1.3. Tereke Defterlerinin Diplomatik Özellikleri ve Dönemsel Değişmeler

Tereke defterleri zengin içeriğinden dolayı farklı disiplinlerden araştırmacıların kullandığı önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Önceki bölümde bahsi geçen çalışmalara tekrar değinmek yersizdir. Osmanlı mahkemelerinde üretilmiş belge türleri arasında gerek nitelik ve gerekse nicelik olarak önemli bir koleksiyonu oluşturan tereke defterleri “diplomatik özellikleri” bağlamında ayrıntılı incelenmesi birkaç çalışma dışında ihmal edilmiştir.² Tereke defterlerinin biçim, içerik ve üslup özelliklerinin incelenmesiyle sadece söz konusu kayıtların “bir belge türü” olarak tanıtımı yapılmış olmayacaktır. Bunun ötesinde, mirasın mahkeme marifetiyle taksimi sürecinde emin olmadığımız uygulamalar hakkında bilgi sahibi olunacağı gibi tereke defterleri hakkında bazı eksik veya yanlış değerlendirmelerin de önüne geçilmiş olacaktır.

---

¹ Tereke defterleri ve Osmanlı maddî kültür araştırmalarında kullanımıyla ilgili daha fazla bilgi için Üçüncü Bölüme bakınız.

² Tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinin dönemsel ve bölgesel farklılıklarına dikkat çeken bir çalışma için bkz. H. Ahmet Arslantürk (2010), “Osmanlı Kadı Sicillerindeki Metrukat (Tereke) Formlarında Tarihsel Değişim/Gelişim ve Bögesel Farklılıklar”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu (CIEPO) 19*, 26-30 Temmuz 2010, Van. Yayınlanmamış çalışmasını kullanmama izin verdiği için Arslantürk’e teşekkür ederim.

Osmanlı maddî kültürü üzerine yürütülen bu çalışmada tereke defterlerinin bir belge türü olarak enine boyuna incelenmesi başlangıçta düşünülmüş değildi. Ancak, araştırmamız ilerledikçe temel kaynağımız olan tereke defterlerinin “eşya ve mal listesi” dışındaki bölümlerinin tahlilinin hem bu araştırmaya hem de benzer çalışmalara önemli katkılar yapacağı görülmüştür.

Tereke defterleriyle ilgili açıklığa kavuşmamış meseleler hakkında çeşitli araştırmacılara ait varsayım, iddia ve kabullerin sorgulanması ve bu konularda somut verilere dayalı tespit ve önerilerin sunulması ancak tereke defterlerinin eşya listesi dışındaki kısımların incelenmesiyle mümkün olmuştur. Örneğin, tereke defterleriyle ilgili daha çok iktisat tarihçilerinin tartıştığı terekenin serveti ne kadar temsil ettiği, tereke listesindeki eşyaların gündelik hayatta yoğun olarak kullanılan eşyalar olup olmadığı, miras paylaşımını mahkemeye taşıma eğiliminin hangi toplumsal kesimlerde yoğun olduğu, tereke defterlerindeki “tarihlerin” ölüm tarihini mi kayıt tarihini mi gösterdiği vb. sorulara tatminkâr yanıtlar verebilmek için “eşya ve mal listesi” dışındaki bölümlerini de titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Hatta yapılan çalışmalarda farkına varılmadığı için üzerinde durulmamış bazı hususların tereke defterleri etrafında oluşan iktisadî, sosyal, ve hukukî yapı ve süreçlerin anlaşılmasında son derece önemli olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, mahkemeye intikal etmiş, dolayısıyla sicillerde kayıtlı tereke defterlerinin çoğununda (bizim incelediğimiz tereke defterlerinin %59’u) varislerinin yetimleri içermesi, üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir. Mevcut çalışmalarda bahsi geçmeyen ya da kısa bilgilerle geçirilen yetimler, esasen Osmanlı uygulamasında mirasla ilgili her türlü uygulamanın merkezinde yer almışlardır. Tereke taksiminde görev alan katip ve diğer mahkeme personelinin iş yükünün önemli kısmını yetimlerle ilgili çeşitli davaların oluşturduğu muhakkaktır. Tereke taksim sürecini yetimleri merkeze koyarak tasvir ettiğimizde; yetimin varis olması durumunda mahkemenin terekeye müdahale ettiği, önce mahkemenin yetimler için vasi atadığı, mirasın satışa çıkarıldığı, yetime intikal eden vakıf mülklerinin ferağ edildiği, yetimin hissesinin vasi tarafından sarraf ve gerekli şartları haiz taliplilerine faizle borç verildiği, belli aralıklarla vasilerin muhasebe defterlerinin mahkemece kontrol ve kaydedildiği, son olarak reşit olunca hakkını vasisinden teslim aldığı yıllarca devam eden bir süreçle karşı karşıya geliyoruz. İstanbul’da tereke taksimi konusunda ihtisas mahkemeleri gibi çalışan Kısmet-i

Askeriye ve Kısmet-i Belediye Mahkemeleri'ne ait sicillerdeki davaların büyük kısmı tasvir ettiğimiz süreçte yapılan işlemlerle ilgilidir.

16. yüzyıl tereke defterleri ile 19. yüzyıla ait olanlar arasında önemli farklar bulunmaktadır. Diplomatik özelliklerinin zaman içinde gerek biçim gerekse üslup ve içerik bakımından büyük bir gelişme kaydettiği görülmektedir. Bu bölümde, tereke defterlerinin diplomatikliği üzerinde durulacak, muhteva ve şekilsel özellikleri dikkate alınarak dönemsel farklılar ve zamanla ortaya çıkan değişiklikler tespit edilecektir. Bulgularımız doğrultusunda tereke defterleri için bölümlendirme yapılacaktır. Özellikle terekenin giriş bölümü ile taksimattan sonra gelen “ibra” bölümünde mevcut bilgilerden hareketle mirasın paylaşım süreci, görevliler, yapılan işlemler ve çeşitli konular hakkındaki tespit ve değerlendirmelere yer verilecektir. Tezin I. bölümünde işlenen konuların önemli bir kısmı tereke defterlerinin anılan iki bölümünden elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

Erken döneme¹ ait tereke defterlerinde, taksimattan sonra gelen “ibra kısmı”, özel durumlar dışında bulunmazken, giriş bölümü belli birkaç hususun kaydedilmesinden ibaret kısa bir ibare olarak kalmıştır. Katiplerin son derece ketum olduğu erken dönemlerde mirasla ilgili birçok hususun tereke defterlerinde yer almadığı görülmektedir. Hatta ihmal edilmesine ihtimal vermediğimiz işlemler dahi tereke defteri kapsamında kayda geçmemiştir. Örneğin, daha erken tarihli kanunnamelerde yer alan², kadıların reşit olmayan varisler için vasi atama sorumluluklarının uygulamada örneklerini göremiyoruz. Yetimler için atanan vasilerin giriş bölümünde belirtildiği tereke defterleri 17. yüzyılın son yıllarında ortaya çıkacaktır.³ Erken tarihli tereke

---

¹ Yaklaşık olarak 17. yüzyılın son çeyreğine kadar olan tereke defterleri form ve içerikleri bakımından sonrakilere göre birçok bakımdan eksik kaldığı için, erken dönem tereke defterleri olarak tanımlanmıştır.

² Bulunduğu kazada idarî, adlî ve beledî çeşitli yetki ve sorumlulukları haiz kadıların bu görevlerinin neler olduğu zaman zaman kanunnamelerde de belirtiliyordu. Mecmua-i Kavanin içinde H.991 (1583-1584) tarihli berat suretinde kadıların görevleri arasında yetim ve gâibler için vasi atanması da vardır (Memua-i Kavanin, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, no.2730, v.44b).

³ Erken tarihli tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinin tespiti için Barkan, Özdeğer ve Öztürk'ün çalışmalarına, özellikle neşrettikleri tereke defterlerine bakılmış, ancak vasilere dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bahsi geçen çalışmalar 16 ve 17. yüzyıllara ait tereke defterlerini içermektedir. Vasilerin tereke defterlerinde hangi dönemden itibaren kaydedildiğini tespit edebilmek için İstanbul Kısmet-i Askeriye ve Kısmet-i Belediye mahkemelerinin sicilleri taranmıştır. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin ilk altı (H.1000-1080/M.1591-1670 yılları), Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nin ilk beş (H. 1066-1080) sicilindeki tereke defterlerinin giriş bölümünde atanan vasilerle ilgili bilginin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısına ait tereke defterlerinde hâlâ vasilerin

defterlerinde, ancak özel bir durum söz konusu olduğunda atanan vasilerin varlığı kayda girmiştir. Kaldı ki 17. yüzyıla kadar mirasçılar arasında sağır (küçük erkek çocuk) ve sağire (küçük kız çocuk) olsa dahi bu durum tereke defterini kaleme alan katip tarafından belirtilmemiştir.¹ Bundan dolayı erken dönem tereke defterleri üzerine yapılmış öncü çalışmalarda, varisler arasında yetimlerin bulunduğu terekelerin incelenen toplam terekeye oranı hakkında ya da vasilerin daha çok kimler arasından seçildiğine dair analiz ve değerlendirme yapılması mümkün olmamıştır.

Farklı dönemlere ait tereke defterlerinin şekil ve muhtevasındaki değişimin tespiti açısından, diplomatik özelliklerin karşılaştırmalı analizi önem arz etmektedir. Tereke defterleri, özü itibarıyla ölen kişinin geride bıraktığı mirasın varisler arasında taksimi kaleme alındığı için bu defterlerde mutlaka belirtilmesi gereken bilgileri ölen kişi ve varislerin kimliği, mirasa konu olan mal ve eşyalar, terekeye taalluk eden haklar ile varislerin hisseleri mutlaka belirtilmekteydi. Hangi döneme ait olursa olsun ortalama bir tereke defterinde bu bilgiler mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bahsi geçen hususlar tereke defterlerinin rükünleri haline gelmişti. Dönemsel farklılıklar ise, tereke

---

kaydedilmediği anlaşıldıktan sonra 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait tereke defterleri incelenmiştir. Hicri 1128-1130 (1715-1718) yıllarına ait tereke defterlerinin bulunduğu Kismet-i Belediye Mahkemesi'nin 40 numaralı sicilinde vasi ve vekillerin tereke defterlerinin giriş bölümünde düzenli olarak kaydedildiği ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait gerek askerî kassamlık gerekse beledi kassamlıkça tahrir edilen tereke defterlerinin giriş bölümünün önceki dönemlere göre hacimlerinin de arttığı görülmüştür. Dolayısıyla vasilerin tereke defterinde düzenli olarak belirtilmesi 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk on beş yılı arasında bir tarihte gerçekleşmiştir.

¹ 1545-1659 yıllarına ait tereke defterlerini inceleyen Barkan'ın neşrettiği tereke defterlerinde 1604 yılına kadar olanlarında varislerin reşit olup olmadıkları dahi belirtilmiyordu. İlk defa 1604 yılında sağır veya sağire olanlar açıkça belirtilmeye başlanacak, bu tarihten sonraki tereke defterlerinin %81'inde yetimlerin mirasçılar arasında yer aldığı miras paylaşımları olduğu ortaya çıkacaktır. 52 tereke defterinin 42'sinde yetimler olmasına rağmen atanan vasiler tereke defterine ancak özel bir durum olduğunda kaydedilecektir. 42 miras paylaşımından ancak 2 tanesinde atanan vasiyi görebiliyoruz; bu kayıtlar için bkz. Edirne Şerhiye Sicilleri, no.23, yp.12 ve no.42, yp.4'den aktaran Barkan, 1966:207-208 ve 401-402. Dergah-ı 'Alî Cebeciyan zümresinden olan el-Hâc Şaban Beşe, hac dönüş yolunda vefat etmiştir. Terekesinin bir kısmı inci, misk, zenzem, kumaş gibi değerli hac malzemelerinden oluşuyordu. Bu malzemeler tereke tahrir sürecinde revaçta olmadığı için satılması, yetimlerin gadrine sebep olacağı için Şaban Beşe ile beraber hac farizasını yerine getirmiş kişiler ile fiyat takdir edilip, revaç bulacağı zamana kadar hıfzetmesi için yetimlerin vasisi olan amcalarına teslim edilmiştir. Giriş bölümünde kaydı bulunmayan vasi amca, bu özel durumdan dolayı eşya listesinden sonra kaleme alınan kısımda karşımıza çıkmıştır: "Hâlen zikr olunan eşyanın **revâyici olmamakla furuht olursa** sağîreyn-i mezkûreyne küllî gadr olması mukarrer olduğu ecilden zikri mürûr eden eşyanın **huccâc-ı müslimîn ile** bahâları takdir olunub 'ayn'ı beyne'l-verese taksim olunduktan sonra yine eşya-yı mezkûrenin **revâyici mahlline dek sagıyren-i mezbûreynin 'ammi'leri ve kibel-i Şer'den mansub vasileri** olan Muharrem Çelebi yedine teslim olunmuşdur." (Edirne Şerhiye Sicilleri, no.42, yp.4'den aktaran Barkan, 1966:401-402).

defterlerinde bu konulardaki malumatın nasıl ve ne kadar verildiği ile sonraki dönemlerde düzenli olarak verilen ilave bilgilerden kaynaklanmaktadır.

18. yüzyılın ortalarına kadar, tereke defterleri, varislerin hisselerini gösteren taksim bölümüyle nihayet bulmaktadır. Çok özel durumlarda taksimattan sonra bazı açıklama ve bilgiler verilmiştir. 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle son çeyreğinde, hisse taksimi ile sona ermeyen terekelerin sayısı artacaktır. Bu dönem katipleri, seleflerine nazaran terekeyle ilgili ayrıntılı bilgileri taksim bölümünden sonra aktarmaya başlamıştır. Vasiye teslim edilen yetimlerin hisseleri, kendi hissesini diğerine hibe eden varisler, terekenin taksim edilmemesinin sebepleri, ferağ edilen vakıf mülkleri, hissesi mukabilinde terekeden eşya alan varisler, bedestene işletilmek üzere emanet edilen ya da taliplisine borç olarak verilen eytamın hisseleri gibi çeşitli konuların daha düzenli kaydedilmesi bu dönem terekelerinin değerini artırmıştır. Hicrî 1240 (1824-25) yılına gelindiğinde ise tereke defterlerinin çoğunda hisse taksiminden sonra “ibra” bölümü yer almaya başlayacaktır.¹ İbra bölümü terekenin asli unsurlarından biri olduğunda, bahsi geçen çeşitli bilgiler varislerin birbirinin zimmetlerini ibra ettiği kısımda verilmeye devam etmiştir. Varisler arasında birden fazla reşit kişi olduğunda her birinin taksimat kısmında belirtilen hissesini aldığı ve birbirlerinin zimmetini ibra ettikleri ifade edilmiştir.² Borçtan dolayı sahu'l-bakinin taksim edilmediği ya da tek reşit mirasçı olan annenin kendi adına asaleten yetimleri adına vesayeten taksim edilen terekeyi “ahz u kabz” ettiği durumlarda ibra işlemine gerek görülmebiliyordu.

---

¹ Çalışmamızda incelediğimiz tereke defterlerinden H. 1200 ve 1220 (1785ve 1805) yıllarına ait tereke defterleri ibra bölümünü içermiyordu. 1230 yılına ait sicilleri taradığımızda da aynı durumla karşılaştık. Dolayısıyla tereke defterleri için yeni bir unsur olan ibra bölümü, 1820’li yıllarda yer almaya başlamıştır denilebilir.

² İbra bölümünün anlaşılması için üç örnek vermek yerinde olacaktır: “vârisân-ı mezbûrtandan her biri bâlâda muharrer hisse-i irsiyyeleri olan cem’ân bin dört yüz seksen buçuk gurus on pareyi vasi-i mezbûr es-Seyyid İsmail Beşe yedinden bi’l-verase bi’t-tamam ve’l-kemal ahz u kabz idüb muriseleri müteveffa-yı mezbûrenin dahl-i defter ve haric-i ez-defter kalil ve kesir ve celil ve hakir bi’l-cümle ism-i mal itlak olunur tereke-i ma’lume ve mechuleye müteallike ‘amme-i de’avadan vasi-i mezbûr ile sağır-i mezbûrenin zimmetlerini ibra ve ıskat eylediklerini ol dahi ibra-yı mezkurı bade’l-kabul”(KŞS,no.1168, vr.7b, 25 C 1240); “verese-i mezbûrundan her biri bâlâda muharrer hisse-i irsiyyelerini birbiri yedlerinden tamamen ahz u kabz ve istifa-yı hak idüb bi’l-‘ilâm-şer’i ibra-yı zimmet eyledikleri bu mahalle şerh olundu” (KŞS, no.1240, vr.23b, 11 M 1244); “eb-i mesfûr Ağyazar zimmi bâlâda muharrer hisse-i irsiyyesi olan yüz seksen bir gurus kırk yedi akçeyi tereke-i halike-i bi’l-verâse ve bi’l-velâye vaz’ü’l-yed olan zevc-i mersum Parsih yedinden bi’t-tamam ve’l-kemal ahz u kabz ve hukûk-ı mirasa müteallike ‘amme-i de’avâdan her biri aherin zimmetini kabulî havî ibrâ ve iskat eyledikleri...” (MŞS, no.135, vr.6b, 20 R 1243)

Girişte tereke defterlerinin diplomatiği konusunun araştırılmasının önem ve gerekliliği izah edildiğine göre, Osmanlı uygulamasında ortaya çıkan tereke defterlerinin diplomatik özelliklerini tahkike geçebiliriz. 15.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar beş asırlık zaman diliminde tutulan tereke defterleri, dört temel bölümden oluşmaktadır. Herhangi bir sebepten ötürü eksik bırakılmamış ortalama bir tereke defteri, bu dört bölümü kısa veya uzun olarak içermektedir. Tereke defterlerinin hangi unsurları içerdiğine dair ilk kapsamlı değerlendirme ve izahat Barkan'a aittir. Barkan, tereke defterlerini tertip bakımından dört bölümden oluşan muhalefat listeleri olarak tanımlamıştır. Bu bölümler, sırasıyla listelerin başlığı, ölene ait malların envanteri, borç ve masraflar faslı, miras bölüm tabloları olarak adlandırılmıştır (Barkan, 1966:s.74-76). Öztürk de tereke defterleri için dört bölüm tespit etmiş olup, bunları sırasıyla “vefat eden kişinin tanıtımı, mirasa konu emtianın dökümü, borç masraf vb. gider kalemlerinin dökümü ve varsilere ya da beytül mala kalan miktar ” bölümleri olarak adlandırmıştır (Öztürk,1995:85). Bu konuda başka çalışmalarda da bilgi bulunmaktadır (Anastassiadou, 2001:188-189; Reyhan, 2008:211-212.).¹

Esas itibariyle dört bölümden müteşekkil tereke defteri bölümlerini giriş, tereke listesi, masraflar ve taksimat olarak tanımladık. Giriş bölümü ile başlayan tereke defteri taksimat ile sona ermektedir. Ancak önceki sayfalarda bahsi geçtiği üzere, 18.yüzyılın ikinci yarısı, özellikle son çeyreğinden itibaren miras paylaşımı ile ilgili çeşitli bilgilerin taksimattan sonra kaydedilmesi yaygın bir uygulama niteliği kazanmıştır. Önceki döneme ait tereke defterlerinde nadiren verilen, erken dönemde ise neredeyse hiç verilmeyen bu bilgilerin aktarıldığı bölümü, tereke defterinin beşinci bölümü olarak kabul edebiliriz. 1820'lerden itibaren ise, tereke defterlerinin büyük kısmında ek bilgilerin verildiği beşinci bölümde varislerin terekeden haklarını aldıklarını ve birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerini ifade eden beyanlatları yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla temel dört bölümün farklı dönemlere ait tereke defterlerinde bulunduğunu,

---

¹ Anastassiadou, incelediği tereke defterlerinin “giriş, vefat edenin mal envanteri, borçlarının listesi ve çeşitli mirasçılara (eğer varsa) düşen payların saptanması” şeklinde dört bölümden oluştuğunu ifade etmiştir (Anastassiadou, 2001:188). Reyhan ise “der-zimem” olarak tanımladığı bölümü de ilave ederek tereke defterlerinin beş bölümden müteşekkil olduğunu iddia etmiştir ki bu yanlış bir değerlendirmedir (Reyhan, 2008:212). Çünkü beşinci bölüm olarak sunduğu “der-zimem” ayrı bir bölüm olmayıp ölen kişinin servetini oluşturan kalemlerden biridir ve tereke defterlerinde her zaman tereke toplamının önemli unsuru olarak yer almıştır. Muhtemelen yazar, bazı özel durumlarda ölen kişinin tahsil edilememiş alacaklarını içeren bölümün tereke taksiminin yapıldığı kısımdan sonra verilmesinden dolayı farklı bir bölüm olarak düşünölmüştür.

ancak 18.yüzyılın dördüncü çeyreği ve sonrasına ait tereke defterlerinde dört bölümün dışında yeni bir bölüm olarak değerlendirilebilecek mirasa müteallik açıklama ve bilgiler ile varislerin ibrâ beyanını içeren beşinci bölümün terekenin unsuru olarak ortaya çıktığını ifade edebiliriz.

“Giriş” olarak tanımladığımız bölümde, tereke sahibinin ismi, mesleği, yaşadığı şehir ve mahalle hakkında bilgiler verilir; bazı özel durumlarda ölüm şekli ve yeri de belirtilebilir. Ölen kişinin kimlik bilgilerinden sonra varislere geçilir. Varisler yazılırken ölen kişiye yakınlıkları mutlaka belirtilir. İlk olarak eşi, sonra çocukları ve diğer mirasçılarının kimler olduğu yazılır. 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar tutulmuş tereke defterlerinin giriş bölümünde verilen bilgiler, tarih dışında bunlardan ibaret olup bir kısmı zaman zaman kaydedilmez (mesleği, yaşadığı mahalle) ya da kısa tabirlerle kaydedilirdi (zevc, bint, eb gibi). Giriş kısmı kayıt tarihinin yazılması ile sona ererdi. Erken dönem tereke defterlerinde ölen kişinin kimlik bilgileri verilirken, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren metne giren “*bundan mukaddem fevt olan / halik olan / vefat eden*” ifadeleri yer almadığı için araştırmacılar terekedeki tarihin ölüm tarihi mi kayıt tarihi mi olduğuna karar vermekte zorlanmışlar, hatta bazı araştırmacılar ölüm tarihi kabul ederek, inceledikleri dönemde ölüm oranlarının ay ve yıllara göre dağılımını analiz etmişlerdir.

Tereke defterlerinin hacim olarak en geniş bölümü, tereke sahibinin öldüğünde sahip olduğu mülklerin dökümünü içeren “tereke listesi”dir. Listede mevtanın varislerine terk ettiği her türlü menkul ve gayrimenkul malları, nakti ve alacakları yer almaktadır. Dolayısıyla ölen kişinin ailesinin refah düzeyini, yaşam tarzını, gündelik hayatta kullanılan eşyaları, servetin bileşenlerini, yatırım alanlarını, gelir kaynaklarını, parasal ilişki ağını tereke listesindeki kayıtlardan çıkarmak mümkündür. Belirgin ve katı bir uygulama olmamakla beraber terekeyi oluşturan unsurların listeye kaydedilirken bazı teamüllere göre hareket edildiği görülmektedir. 1785-1875 dönemi İstanbul terekelerinde kitaplar, (Mushaf-ı Şerif, En‘am-ı Şerif, Delâ’il-i Hayrât vd.) genellikle listedeki ilk kayıtları oluşturmaktadır. Listenin son bölümünde nakit mevcudu, alacaklar, gedik aletleri, dükkân, ev, arsa gibi gayrimenkuller, cariye ve gulamlar, mücevherat, esham kağıtlarının dökümü verilir ki, bu kalemler servetin önemli kısmını teşkil eder. Listenin büyük bölümünü giyim, ev ve mutfak eşyaları başta olmak üzere

ölen kişinin sağlığında kullandığı her türlü eşyanın kaydı oluşturur. Çubuk takımlarından enfiye kutularına, saat çeşitlerinden dürbünlere, hat levhalarından resim tahtalarına her türlü eşyanın titizlikle kaydedildiği tereke listeleri, ölen kişinin toplumsal konumu, zenginliği, kültürü ve tercihlerine bağlı olarak bazen sayfalarca sürebilmektedir. Tereke defterlerinin şekil ve muhteva olarak yaşadığı değişim, giriş bölümünde ve sonradan ortaya çıkan ibra bölümünde açıkça gözlenmekle beraber, tespit edilen birkaç husus dışında envanter kısmında önemli bir değişiklik olmamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru tereke sahibinin evindeki ve dükkânındaki eşyaları birbirinden müstakil olarak iki ayrı liste halinde verilmesine dikkat edilmiştir. Hatta, tereke sahibinin sahilhanesindeki eşyaları ile köşkündeki veya menzilindeki eşyaları dahi ayrı ayrı listelenmiştir. 18. yüzyılın erken tarihli terekelerinde de benzer müstakil listeleri görmek mümkündür; ancak 19. yüzyılda yerleşik uygulama niteliği kazanmıştır. Önemli bir yenilik de, tereke sahibinin dükkân ve han odasındaki veya menzil, köşk ve sahilhanesindeki eşya ve mallarını gösteren müstakil listelerin başlığında söz konusu mesken ve işletmelerin şehrin hangi bölgesinde bulunduğu kaydedilmesidir. Terekede çok sayıda kitap bulunması durumunda, kitaplar için de müstakil bir liste hazırlanmıştır. 17. yüzyılın son yıllarından itibaren tereke müzayedeleri kayda geçmekle birlikte satışın nerde yapıldığı belirtilmemekte ya da müphem bir tabirle sük-ı sultânîde¹ yapıldığı ifade edilmekteydi. 19. yüzyılın ortalarına doğru üstteki satırlarda bahsi geçen müstakil listelerin başlığında satışın hangi çarşıda yapıldığı bilgisi de verilecektir. Mücevheratın kuyumcular çarşısında, kitapların sahaflar çarşısında, cariye ve gulamların esirciler çarşısında, ev eşyalarının çoğunlukla yorgancılar çarşısında, kıyafetlerin zenneciler veya Bitpazarı çarşısında mezada çıkarıldığını bu sayede öğrenebiliyoruz.

İhracat bölümü adını verdiğimiz, tereke defterlerinde “*minhâ el-ihracât*” başlığını taşıyan kısımda ise süreç içinde her türlü masraf ve harcamalar yer almaktadır. Tereke defterlerini ölen kişinin eşya envanteri olarak düşünürsek tereke listesi gelir kalemlerini, ihracat kısmı da gider kalemlerini meydana getirir. Terekeden yapılacak giderlerin başında Müslümanlar için *techiz ve tekfin*, gayrimüslimler için *ilkâ-yı hafır*

---

¹ Sük-ı sultânî tabiri ile katipler tereke eşyasının çarşıda, herkesin gözü önünde ve açık artırma usulüyle satıldığını ifade etmiş oluyorlardı. Ancak, satışın yapıldığı çarşının neresi olduğuna dair herhangi bir bilgi içermiyordu. Sük-ı sultânî sözlükte “mezad mahalli” olarak tanımlanmıştır (Şemseddin Sami, 1317:748).

veya *ilkâ-yı lâşe* tabirleriyle kaydedilmiş defin masrafları gelmektedir. Müslüman ya da gayrimüslim olsun, erkek ve kadın terekelerinin ihracat bölümünde defin masraflarıyla ilgili temel bir farklılık vardır: Erkeklerin defin masrafları terekesinden karşılanırken, kadınların terekelerinde bu tür masraflar nadiren bulunmaktadır. Bunun sebebi, eğer ölmemişse kocasının, defin işlemlerini gereğince yapmasının müteveffâ eşine karşı son önemli vazifesi saymasındandır. Dolayısıyla, Müslüman ve gayrimüslim kadınlardan terekesinde defin masrafı bulunanlar, varisleri arasında eşi bulunmayanlardır. İhracat bölümünün önemli kalemlerinden biri de ölen kişinin borçlarıdır. Müslüman erkeklere ait tereke defterlerin çoğunda ilk kaydedilen borç, eşlerine olan mehr-i müeccel borçlarıdır. Eğer, ölen kişinin borcu terekesinden fazlaysa müzayedeye satılan tereke nisbi oranlamayla “*beyne’l-guremâ ‘alâ tariki’l-gurâme tevzî’ ve taksim*” olunurdu. Böyle durumlarda dahi ölen kişinin hukuken şahsî mülkî olmayan vakıf mülklerinin tasarruf hakkı gibi kıymetli servet unsurlarına dokunulamazdı. Defin masrafları ve borçların ödenmesinden sonra sıra, varsa ve terekesi müsait ise ölen kişinin vasiyetinin gerçekleştirilmesine gelirdi. Tereke sahibi, varislerin onayına lüzum olmaksızın terekesinin 1/3’üne kadar olan kısmını vasiyet edebilir, bu oranı geçen vasiyetler ile varislerden birine yapılan vasiyetlerin uygulanması ancak diğer hak sahiplerinin onayıyla mümkün olup olmadığı ise tartışmalıdır (Aktan, 1992:144; Berki, 1985:106). İncelediğimiz tereke defterlerindeki vasiyetler arasında terekenin üçte birinin aşan vasiyete rastlamadık. Dolayısıyla Osmanlıların, bu oranı aşan vasiyetlerin mirasçılarının onayına bağlı olduğu yönündeki görüşünü benimsemişlerdir denilebilir. Miras taksimini gerçekleştiren mahkemenin bu hizmeti karşılığında tahsil ettiği vergi ve harçlar da ihracat kısmının önemli gider kalemleri arasında yer almaktadır. Resm-i kısmet ve dellâliyye başta olmak üzere çeşitli vergi ve harçlar belli oranlarda terekeden tahsil edilmiştir.

Terekelerin ihracat bölümü incelendiğinde birçoğunda borç, vasiyet, vergi ve harçlar gibi benzer masraf kalemlerinin bulunduğu görülmektedir. Ancak, bazı terekelerin diğerlerinden farklı, özel gider kalemleri de bulunmaktadır. Bu özgün durum, her bir terekenin taksim sürecinde, o terekeye mahsus bazı hizmet ve işlerin yapılıp yapılmasından kaynaklanmaktadır. Yetimler için vasi atandığında *harc-ı hüccet-i vesâyet*, tereke eşyasının bedestene naklinde kayık kullanıldıysa *harc-ı kayık*, bargir kullanıldıysa *ücret-i bargir*, terekede yer alan kitaplardan ciltlenmesi veya tekrar

tanzim edilmesi gerekenler için hizmet alındıysa *tertibiyye*, varissiz ölümü ilgililere haber veren varsa *müjdegâne/ihbâriyye*, dellallar marifetiyle satıldıysa *dellâliyye*, ehl-i hibre tarafından fiyat takdir edildiye *muhammeniye/takvimiyye* harç ve resimleri tereke gelirinden tahsil edilirdi. Üsküdarlı Emine Hanım'ın tereke defterinin ihracat kısmında yer alan 400 kuruşluk masraf, bazı gider kalemlerinin terekenin tahriri esnasında yapılan çok özel uygulamaları göstermesi açısından anlamlıdır. Emine Hanım'ın çalınan 3.900 kuruş değerindeki tek taşlı Felemenk yüzüğünün zabtiye marifetiyle tekrar ortaya çıkarılması sürecinde yapılan masraflar "*harc-ı ilâm ve masarîfât -i sairesine sarf olunan*" açıklamasıyla kaydedilmiştir (ÜŞS, no.703, vr.37b-38a). Çerkes milletinden el-Hâc Ali bin Abdullah'ın tereke defterindeki 6.000 akçelik önemli bir masraf kalemi de en az Emine hanımın tereke defteri kadar özel bir harcamanın yapıldığını göstermektedir. Tereke kaydında bilgi bulunmamakla beraber esir tüccarı olduğunu düşündüğümüz Ali Ağa muhtemelen ağır bir hastalığa yakalanmış ve ölümüne yakın güvendiği bir dostu olan el-Hâc İsmail bin Ali'yi Kafkasya'daki iki yetimi için vasî-yi muhtar olarak atamıştır. Servetinin büyük kısmını iki cariyesinin satışından elde edilen 102.000 akçe oluşturmaktadır. 112.373 akçelik toplam tereke tutarından vasî el-Hâc İsmail'in yaptığı 6.000 akçelik özel ama lüzumlu masraf, hasta iki cariyesinin 45 gün süren tedavisi için tabibe ve saire verilen ücretlerden oluşmaktadır (GŞS, no.475, vr.41a). Tereke defterlerinde mevcut çok sayıda gider kalemlerini kadı ve ilgili personelin keyfi ve açgözlü tutumlarının yansıması olarak değil, her bir mirasın özelliğine bağlı olarak mahkeme personeli olmayan kişilerden de alınan destek ve hizmetin karşılığı olarak değerlendirmek gerekir.

Taksimat bölümü terekenin kısa fakat önemli bir bölümüdür. Çünkü yapılan bütün işlemler esas olarak, terekeden hisse sahibi olan varislerin haklarını ferâiz hukukuna göre tespit ve teslim etmek üzere yapılmıştır. İhracat gibi taksimat bölümü de tereke defterinin değişmeden varlığını devam ettirmiş unsurudur. Tereke toplamından ihracat kısmındaki masraf ve giderler çıkarıldıktan sonra kalan tutar (sahhu'l-bâki) varisler arasında taksim edilmiştir. Mahkemeye intikal eden miras paylaşımının tarafları, Müslüman da olsa gayrimüslim de olsa, İslâm miras hukukuna göre işlem yapılmıştır. Varsayıldığının aksine gayrimüslimler de yoğun olarak miras taksimi için kadıya gelmişlerdir. Sicillerdeki gayrimüslimlere ait çok sayıda tereke bunun kanıtıdır. Ruhban

sınıfına mensup gayrimüslimerin bile Şer‘î Mahkemelerce İslâm miras hukukuna göre taksim edilmiş terekeleri sicillerde kayıtlıdır.¹

Özelde taksimat kısmında verilen varislerin hisseleri ile ilgili kayıtların, genelde tereke defterlerinin mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı döneminde cârî mirasla ilgili hukukun bilinmesi gereklidir. “Ölünün terikesine teallûk eden haklardan ve terikenin muayyen sehimler üzere taksiminden bahseden bir ilim” (Bilmen, V, 1969:207) olarak tanımlanan ve klasik fıkıh kitaplarında *ilm-i ferâiz* adıyla zikredilen İslâm miras hukukuyla ilgili konular ilgili kitaplarda, “*kitâbü’l-ferâiz*” başlığı altında, müstakil bir bölüm halinde ele alınır. Ferâizle ilgili eserlerde bu ilmin önemi, terekeye taalluk eden haklar, hisse sahibi varisler ve bunların payları, terekenin paylaşımıyla ilgili çeşitli meseleler ve çözümleri, özel konumda bulunan varislerin hakları incelenir (Bardakoğlu, 1992:362-363).

Bunları özetlemek gerekirse; Kişilerin varis niteliği kazanması üç sebeple mümkün olabilir: Evlilik, kan bağıyla hısımlık ve velâyet (efendisi olma) (Berki, 1985:12; Aktan, 2008:83). Ölen kişinin mirasçılardan herhangi birini mirastan mahrum bırakma hakkı olmadığı gibi mirasçının da mirası reddetme hakkı yoktur (Karaman, Cilt I, 2001:438). Hanefî mezhebi mirasçıları varis olma sıra ve derecesine göre dokuz başlık altında tasnif etmiştir. Bunlar: 1.Ashâbu’l-Ferâiz (muayyen hissesi olan hısımlar) 2.Asabe-i Nesebiyye (muayyen ve sınırlı hissesi olmayan hısımlar) 3.Asabe-i Sebebiyye (azad etme sebebiyle asabe olanlar veya onlar olmadığında mevlanın erkek asabeleri) 4.Neseben Hısım Olan Farz Sahipleri (Asabe yoksa ashâbu’l-ferâizden arta kalanı kendilerine red yoluyla alacak olanlar) 5.Zevi’l-Erhâm (ilk dört sıradakiler olmadığında mirasçı olan hısımlar) 6.Mevla’l-Muvâlât (ilk beş sıradakiler olmadığında mukavele ile varis olanlar) 7.Başkası Hakkında Nesebi İkrar Olunanlar (ilk altı sıradakiler olmadığında ikrar ile varis olanlar) 8.Üçte Birden Fazla Vasiyet Edilenler (ilk yedi sıradakiler olmadığında vasiyet edileni, olduğunda 1/3’ünü alan kişiler) 9.Beytülmal . (Bilmen, Cilt V, 1969:239; Berki, 1985:21; Aktan, 2008:83-85).

---

¹ Bunlardan birkaçını örnek verelim, Rahip Papa Yasef’in terekesi (EŞS, no.254, vr.44ab), Patrik yazıcısı Yorgaki’nin terekesi (KŞS, no.540, vr.9b-10a), Kadıköy Metropolitisi Kalinikos’un terekesi (KŞS, no.1174, vr.99a), Papaz İstefan’ın terekesi (KŞS, no.1564, vr.37ab).

Belirli hissesi olan akrabalar sırasıyla karı, koca, baba, anne, kız evlat, oğlun kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir kardeşler, baba tarafından araya kadın girmeyen sahih dedeler, anne ve baba tarafından sahih ninelerdir. Ashâbu'l-ferâizin birlikte mirasçı oldukları varislerin sayısı ve niteliğine göre değişen hisse oranları olduğu gibi, bir kısmının mirastan pay alamaması da gündeme gelir. Mirasçılığı her halükarda devam edenler karı, koca, baba, anne ve kız evlatlardır. Bunlar arasında sadece baba, hem muayyen hissesini hem de diğer mirasçıların niteliğine göre öncelikli asabe özelliği kazanırsa hak sahiplerinin paylarını aldıktan sonra mirasın kalan kısmını asabe cihetiyle tevarüs edebilir. Ashâbu'l-ferâizin hak edebileceği en fazla pay 2/3, en az ise 1/8 olup diğer paylar bu iki değer arasında yer alır.

Muayyen hisse sahipleri paylarını aldıktan sonra mirasın kalan kısmını, bunların olmaması halinde ise mirasın tamamını asabeler arasında ölen kişiye en yakın olan kişi alır. Asabelik kan hısımlığı (neseben) ve azatlık yoluyla (sebeben) olmak üzere iki türdür. Sebebe bağlı asabelere göre önceliği olan kan hısımlığına dayanan asabeler, ölen kişiyle bağlantısında araya kadın girmeyen erkek hısımlar (binefsihi asabeler) ile bu özellikteki erkek hısımların öz veya baba bir kız kardeşlerinden ibarettir.¹ Binefsihi asabe olanların sayısı fazla olup bunlar sırasıyla oğul, oğul oğlu, oğul oğlunun oğlu..., baba, babanın babası, babanın babasının babası..., öz erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, öz erkek kardeş oğlu, baba bir erkek kardeş oğlu, öz amca, baba bir amca, öz amca oğlu, baba bir amca oğludur (Aktan, Mukayeseli, s.174-175). Asabe-i nesebiyye varken, ölen kişiye azatlık ilişkisi sebebiyle varis olan mevlânın pay alması mümkün değildir. Esasen ölene yakın asabenin varlığı diğer erkek asabelerin ve yukarıda sıraladığımız mirasçı olabilecek gupların çoğunun, sıralamada asabeden sonra gelenlerin mirasçılığını ortadan kaldırır. Yalnız kendine vasiyet edilen kişilerin mirasın üçte birini almalarını engelleyemez. Örneğin, ölen kişinin oğlu varsa ashâbu'l-ferâiz grubundaki ilk beş kişi ve oğul dışındaki kişilerin mirasçılığı söz konusu olmaz. Ölenin neseben ve sebeben asabesi yoksa ashâbu'l-ferâiz paylarından sonra kalan mirası red yoluyla yine ashâbu'l-ferâizden kan bağıyla hısım olan kişiler alır (Aktan, 2008:84). Murisin kızının çocukları, dayı, teyze, annenin amcası gibi diğer akrabalara zevi'l-

---

¹ Kadınların asabe olması için öz ya da baba bir erkek kardeşine bağlı olduğu için bunlara başkası sebebiyle asabe olanlar, "*biğayrihi asabe*" denmektedir. Ölenin kızı, ölenin oğlu olan kardeşinden dolayı, oğlun kızı ise asabe olan erkek kardeşi yani oğul oğlundan dolayı asabe olurlar ve bu şekildeki kadınlar birlikte asabe oldukları erkeklerin yarısı kadar pay alırlar (Aktan, 2008:175-176).

erhâm denir ki bunlar belirli hisseleri olmayan ve asabe özelliği taşımayan kan hısımlarıdır. Kendi içinde öncelik sırasına göre dört grup halinde ele alınan zevi'l-erhâm, ashâbu'l-ferâiz ve asabeden mirasçı bulunmaması durumunda mirasçı olabilirler (Berki, 1985:75-76; Aktan, 2008:177). Hiçbir mirasçı bulunmaması ya da mevcut varislerin hisselerini aldıktan sonra mirastan bir şey kalması durumunda kalan kısım hazineye intikal eder. Beytülmalâ intiklal eden miras, devlet mirasçı olduğu için değil, kalan miras sahihsiz mal hükmünde olduğu ve devletin sahihsiz mala el koyma hakkı bulunmasından dolayıdır (Bilmen, Cilt V, 1969:326; Berki, 1985:113; Aktan, 2008:249). Son olarak, ferâizle ilgili eserlerde en fazla işlenen konu varislerin ve hisselerinin tespitiyle alâkalı olarak çok sayıda örneğin ele alındığı, farklı kişilerin mirasçı olma durumlarına göre mirasın varisler arasında nasıl taksim edileceği konusudur.¹

1.3.1. Tereke Defterlerinin Şekil Ve Muhtevasının Değişimi

Farklı dönemlere ait tereke defterleri diplomatik özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürekli değişim ve gelişim yaşandığı ve kaleme alınan tereke defterlerinin zamanla standart bir kalıba ve olgunluğa ulaştığı gözlemlenmektedir.² Bu değişimi, özellikle terekenin giriş bölümünden çok açık şekilde tespit edebiliyoruz. 17. yüzyıla kadar terekelerin giriş bölümü ortalama iki-üç satır uzunluğunda kalmışken yüzyılın ilk yarısında biraz uzayacak, ancak asıl hacim artışı yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılda meydana gelecektir. 19. yüzyılda gelişim devam edecek ve yüzyılın ikinci yarısında yazı karakterlerinin incelenmesi, sayfanın daha verimli kullanımına izin veren satırın yukarı doğru eğimli kullanımı ve bir satıra çok daha fazla kelime sığdırma tekniklerine rağmen ortalama

---

¹ *Mesele* olarak takdim edilen, terekenin varisler arasında taksimini gösteren örnekler, fıkıh eserlerin ferâiz bahsine ait sayfaların çoğunu teşkil etmektedir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için yukarıda künyeleri verilen Bilmen, Berki ve Aktan'ın ilgili eserleri incelenebilir.

² Tereke defterlerinin dört asırlık dönemde dil, üslup, hacim ve içerik olarak kayda değer bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Kadı sicillerindeki farklı belge türleri üzerine yapılan bazı çalışmalarda bulgular da bu durumun sadece tereke defterleriyle sınırlı kalmadığına, diğer sicil belgelerinde de benzer bir sürecin yaşandığına işaret etmektedir. Faroqhi, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın sonlarında kaleme alınan ev satış hüccetlerini diplomatik özellikleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Faroqhi'nin tespitleri, 17.yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerin yüz yıl öncesine göre daha uzun olduğu, profesyonelleşen kâtiplerin çok daha ayrıntılı bilgileri aktardığı yönündedir (Faroqhi, 1988:205 vd.). Şer'iyeye Sicillerindeki belge türlerini ve belge türlerinde meydana gelen değişimi ele alan Ekrem Tak ise, hüccet ve 'ilam formundaki belgelerde 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreçte önemli değişimler yaşandığını tespit etmiştir (Tak, 2010:140, 148-149).

uzunluğu beş-altı satıra ulaşmış giriş bölümüne dönüşecektir. Nihayet, erken dönem terekelerinin giriş bölümünde kullanılan kelime sayısının üç-beş katına sahip giriş bölümü ortaya çıkacaktır. Aşağıda kronolojik olarak verilmiş ilki 1467 sonuncusu 1869 tarihli tereke defterlerine ait giriş bölümleri yaşanan gelişimi somut olarak sergilemektedirler.

*“Tafsl-i metrkt: el-merhum Hoca Abdurrahim bin Şeyh Byezd el-Őimmk? el-mteveff f han-ı padişh-ı ‘zam ve tereke-i mezkur tahriren f evsıt-ı Muharrem’l-haram sene 872” (9-18 Ağustos 1467).*¹

*“Tafsl-i tereke: el-merhm Mehmed bin ‘Abdullah el-mteveff der mahalle-i Ak-minre ‘ani’l-bint ve’l-zevce ve’l-haml tahriren f 28 Ra s.905” (3 Kasım 1499).*²

*“Der-beyn-ı muhalledt-ı Hamza b. Abdullah mte f Üsküdar f 18 Şevval sene 925 ve’l vasiyyet mine’s-sls.” (13 Ekim 1519).*³

*“Muhalledt : el merhum Halil bin Üveys, ‘an zümre-i Silhdrn El-mteveff f karye-i Bahşiler, ‘an kaza-i Krkkilisa El-vk’ 5 S. s. 953” (7 Nisan 1546).*⁴

“Muhalledt: el-merhum Yakub Beğ bin Abdullah es-sipahi mate ve tereke zevce ‘Aişe ibnete Bali Beğ ve ibneyn Ali ve mer el-münhasıra versete fhim el-vk’ f 14 Zilkadet’l-haram 979” (29 Mart 1572) (GŞS, no.4, vr.123).

“Muhalledt: el-merhum Murad Reis bin Abdullah el-kapudn’s-sultn bi-mahalle-yi Bereket-zde bi-dhil-i Galata mte ve tereke’z-zevcete Emine hatun ibnete Ali ve’l-benti’l-hamse Raziye ve Sakine ve Saliha ve Sabiha ve Rabia ve’l-ibn-i Mehmed elebi el-münhasır versete fhim el-vk’ tahrr f 27 Ramazan el-mübarek 979” (GŞS, no.4, vr.114). (12 Şubat 1572)

“Muhalledt: el-merhum Bekir Beşe ibn ‘Abdullah, er-rcil El-mteveff bi-karye-i Kara Ağaç bi-nhiye-i Ada, min nevah-i Edirne mte ve tereke ibneyn-i sagıyreyn-i

¹ Bursa ŞS, no.2A/2, s.12’den aktaran İnalçık, 1953-1954:68.

² Bursa ŞS, no.13A/14, yp.17’den aktaran zdeğer, 1988:215.

³ ŐS, no.1, vr.107b’den aktaran Tak, 2010:160.

⁴ Edirne Şeriyye Sicilleri, no.2, yp.17-18’den aktaran Barkan, 1966:85.

med'uvveyn Mustafa ve İsmail ve zevce med'uvve Hati bint 'Abdullah el-hamil Ve'l-verâse münhasıra fihim vaka'a't-tahrîr evâhir-i M. li- s. 1016" (16-25 Mayıs 1607).¹

"Muhallefat el-merhum Yusuf Beşe ibn Osman er-racil mate bi mahalle-i Hoca Hayreddin min mahallât-ı Kostantiniyye el-mahmiyye ve tereke zevcete Nesli Hatun ibnet-i Mehmed ve ibneyni sağîreyn-i Mustafa ve Osman ve binten sağîreten Ayşe el-verasetü münhasıratü fihim vaka'at-tahrir fi zi'l-hiccetî'ş-şerife li sene seb'a ve selasine ve elf" (Ağustos 1628).²

"Muhallefât: Kara Fakih-zâde Ahmed Efendi ibn Mustafa, el-müderriş el-müteveffâ bi-mahalle-i Mahmud Ağa, min mahallât-ı Edirne el-mahmiyye ve tereke zevce med'uvve Cennet Hâtun ibnet el-Hâc İsmail ve ibnen sağıyren med'uvven Abdullah Ve'l-verâse münhasıra fihima vaka'a't-tahrîr fi'l-yevmi's-sâdis ve'l-'ısrîn min S. li-s. 1066" (25 Aralık 1655).³

"Mahmiyye-i İstanbul'da Cezerî Kasım Paşa mahallesinde sakine iken bundan akdem vefat iden Emine Hatun ibnet-i Osman'ın verâseti zevc-i metruku es-Seyyid Mustafa efendi ibn-i İbrahim ile sağîre kızı Hadice'ye ve ceddesi Fatma hatun ibnet-i Ali'ye ve li-ebeveyn kız karındaşı Rabia hatuna münhasır oldukdan sonra müteveffâ-yı mezbûrenin tahrir ve beyne'l-verese taksim olunan terekesidir ki ber-vech-i âtî zikr olunur fi'l-yevmi'l-'âşir min Zilkade 1110" (KŞS, no.20, vr.18a) (10 Mayıs 1699).

"Mahmiyye-i İstanbul'da Katib Kasım mahallesinde mütemekine iken bundan akdem halik[e] olan Eva bint-i Avanes nasraniyenin verâseti zevc-i metrûkı Kôrk/Kivork? veled-i Bedros ile sadriye sağîre kızı Nazlı'ya ve babası mezbûr Avanes'e ve anası Gül bint-i Agob nam nasraniyeye münhasıra olduğı lede'ş-şer'i'l-enver oldukdan sonra mezbûrân Kivork ve Gül ile sağîre-i mezbûrenin tesviye-i umurına kibel-i şer'den vasî nasb olunan mezbûr Avanes taleb ve marifetleriyle tahrir olunan tereke-i halike-i mezbûredir ki ber-vech-i âtî zikr olunur fi'l-yevmi's-sâdis min Cemaziyelahire sene isneyn ve sittin ve mie ve elf" (MŞS, no.61, vr.2a) (24 Mayıs 1749).

¹ Edirne Şeriyeye Sicilleri, no.21, yp.21'den aktaran Barkan, 1966:165.

² Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, no.2, vr.11 la'dan aktaran Öztürk, 1995:277.

³ Edirne Şeriyeye Sicilleri, no.40, yp.32'den aktaran Barkan, 1966:387.

“Mahmiyye-i İstanbul’da Hocapaşa mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefât iden çukadar es-Seyyid Ali Ağa ibn-i es-Seyyid Mehmed’in verâseti zevce-i menkuhe-i metrukesi Ümmügülsüm Hatun ibnetü el-Hâc Ahmed ile sulbiye sağîre kızı Emine’ye ve sulb-î sağîr oğlu es-Seyyid Ali’ye münhasıra olduğu şer’an zâhir ve nümâyan olduktan sonra sağîrân-ı mezbûrânın valideleri ve vekilleri ve tesviye-i umurlarına kibel-i şer’den mansûbe-i vasileri zevce-i mezbûre Ümmügülsüm Hatun taleb ve marifetiyle tahrîr ve bey’ ve taksim olunan tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âtî zikr olunur fî 27 Rebiyülevvel 1200” (KŞS, no.544, vr.2b) (28 Ocak 1786).

“Zevcât-ı askeriyeden olub mahmiyye-i İstanbul’da Cehârşenbe Bazarı kurbunda Tevkî’î Cafer mahallesinde mütemekkin iken bundan akdem hâlîke olan Antran bint-i Bedros nasraniyenin verâseti zevc-i metrûkı Babuççu Artin veled-i Sivan/Seyvan? zimmi ile sadriye sağîre kızı Serbuhi ve sadri sağîr oğulları Hırzos?ve Karabet ve zevce-i aheri halik samil? veled-i Todori zimminin firaşından hasıla sadriye kebîr kızı Uskuhi nasraniyeye münhasır olduğu şer’an zâhir ve mütehakkık olduktan sonra sigâr-ı mersûmûnun babaları ve velileri zevc-i mersûm Babuççu Artin zimmi ve bint-i mersume Uskuhi nasraniye taleb ve marifetleriyle tahrîr ve bey’ ve taksim olunan tereke-i hâlîke-i mersûmedir ki ber-vech-i âtî zikr olunur fî 23 M 240” (KŞS, no.1263, vr.18b) (17 Eylül 1824).

“Mahmiyye-i İslambol’da Sarmaşık kurbunda Keçeci Pirî mahallesinde sâkin iken işbu sene-i mübareke Saferü’l-hayrının yirmi birinci günü vefât iden attar esnâfından es-Seyyid el-Hâc Mustafa Efendi ibn-i Yunus bin Abdullah’ın verâseti zevce-i mutallakası Hâce Hafize Hanım ibnetü Ömer’den mütevellide sulbiye kebîre kızı ‘Aişe Seyyide hanım ile zevce-i ahiresi müteveffât Fatma Hanım ibnet-i Abdullah’dan mütevellid sulbi sağîr oğlu tahmînen altı yaşında es-Seyyid Yahya’ya münhasıra olub lakin müteveffâ-yı mezbûrun duyûnı terekesinden ezyed olmağla bint-i mezbûre ‘Aişe Seyyide tereke-i müteveffâ-yı mezbûrî istihlas itmeyüb keff-i yed eylediğine binaen müteveffâ-yı mezbûrun tereke-i kâsirasını kabzı ve duyûn-ı müsbetesini edâya ve sağîr-i mezbûrun tesviye-i umurına kibel-i şer’den vasî-i mansûbesi li-eb kız karındaşı bint-i mezbûre ‘Aişe Seyyide Hanım tarafından husûs-ı âtî’l-beyanda vekil-i müseccel-i şer’îsi sahaf esnâfından es-Seyyid İsmail Ağa ibn-i es-Seyyid Mehmed ve sâir eshâb-ı hukûk taleb ve marifetleri ve marifet-i şer’le tahrir ve bi’l-müzayede ahere bey’ ve beyne’l-guremâ

'alâ tariki'l-gurâme tevzi' ve taksim olunan tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âtî zikr olunur fî 21 R 286" (KŞS, no.1812, vr.22a) (31 Temmuz 1869).

Yukarıda verilen, 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ikinci yarısına uzanan dört asırlık geniş zaman dilimini temsilen seçilmiş on dört tereke defterinin giriş bölümleri, ait oldukları dönemin karakteristik özelliklerini taşımaktadırlar. Aynı tarihlerde kaleme alınmış daha uzun ya da kısa kayıtlar bulunabilir; ancak bu durum, dönemin kitabet geleneğinden tamamen farklı uygulamaların olabileceği anlamını taşımaz. Tereke defterlerinin giriş kısmının hacmini belirleyen en önemli etken olarak, dönemin diğer terekelerinde de çoğunlukla aktarılan bilgi ve açıklamaların yazımında tercih edilen usul ve yöntemler ile bu bilgilerin bir kısmının yazılıp yazılmamasını gösterebiliriz. Örneğin, tereke sahibinin öldüğünde mukim olduğu şehir dışında mahallenin de belirtilmesi, makam sahibi biriyse unvan ve elkabların kullanılması, varisleri kaydedilirken ölüye yakınlığını gösteren zevc, bint, eb, uht gibi kısa formüllerle değil, bunlara ilaveten isimlerin de yazılması, varis sayısı, tarih yazımında uzun formüllerin tercih edilmesi gibi etkenler emsallerine göre şeklen hacimli bir kaydı meydana getirse de belgeyi içerik olarak çağdaşlarından farklı bir metne dönüştürmüyordu.

Tereke defterlerinin yazımında kronolojik olarak meydana gelen tekâmül sadece belgelerin uzaması anlamına gelmiyordu. Tereke defterlerinin diplomatiğinde yaşanan değişim, erken dönem metinlerinde kaydedilmediği için belirsiz kalmış birçok konunun bilinir hale gelmesini de sağlıyordu. Bu durum, tereke yazımında görev alan kâtiplerin zamanla profesyonelleştikleri şeklinde değerlendirilebileceği gibi, tereke yazımında belli bir standardizasyona zamanla ulaşıldığı biçiminde de yorumlanabilir. Erken dönem terekelerini kaleme alanlar birkaç satır uzunluğundaki giriş bölümünü yazarken dahi tam bir yeknesaklık içinde değil iken¹ 18. ve 19. yüzyılda görev yapan kâtipler ise, uzun giriş bölümünü, dolayısıyla terekeyle alâkalı birçok bilgiyi hangi sıra ve prosüdürle kayda geçirileceğini gayet iyi biliyorlardı. Sonuç itibarıyla, üslup, biçim ve muhteva bakımından büyük bir gelişim göstermenin yanı sıra standart bir niteliğe

---

¹ 16.yüzyıla ait tereke defterleri "metrukat veya muhallefat" tabirlerinden biri ile başlayabildiği gibi az da olsa farklı tarzda başlayanları da olabiliyordu. Varislerin kaydında ise ölüye yakınlığını ifade eden kısa formüllerle iktifa edildiği gibi kimi örneklerde varisin ismi de yazılıyor, bir kısmında ise kişinin ismi babasının ismi ile beraber kaydediliyordu. Tereke sahibinin öldüğünde mukim olduğu mahalle bazen belirtilmeyebiliyordu. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

kavuşmuş sicil kayıtları ortaya çıkarken, diğer taraftan terekeyle ilgilenen mahkemelerin personel kadrosunun profesyonelleşmesinden söz edebiliriz.

Tereke defterlerinin dili de zaman içinde değişim yaşayan önemli unsurlardan bir diğeridir. İlk dikkat çeken husus, erken dönem tereke defterlerinin, özellikle giriş bölümlerin Arapça olup son derece kısa cümlelerden oluştuğudur. Birçok ögesinden yoksun görünen bir-iki satırlık cümleler, başlamadan biten özelliğe sahip izlenimi uyandırmaktadır. Bunun nedeni olarak, pratik ve basit yazım tarzının tercih edilmiş olabileceğini veya Arapça bilgisi yeterli düzeyde olan mahkeme personelinin azlığını ya da Osmanlıların mahkeme belgelerini tanzim etmede tevarüs ettikleri kitabet geleneğinin etkisini veyahut hepsini birden gösterebiliriz.¹ Tereke defterlerinin giriş bölümünün Türkçeleşmesi, İstanbul Askerî Kassamlık ve Beledî Kassamlık'ta tutulmuş tereke defterlerine göre, yaklaşık olarak 17. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir.² 18. yüzyıldan itibaren tereke defterlerinde daha gelişkin, zengin ve unsurlarını haiz cümlelerden oluşan yazı diliyle karşılaşırız. Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerin daha çok tercih edildiği kayıtlar da bu döneme ve sonrasına aittir. Erken dönem terekelerinde kullanılan “mate” yerini Türkçeleşmiş “vefat, fevt” kelimelerine, içinde anlamındaki Arapça *fi* eki yerini Türkçe *-de, -da* ekine, eb, üm, ah, uht, ibn, bint gibi akrabalık ifade eden Arapça kelimeler ise yerini Türkçe karşılıkları olan baba, anne, erkek ve kız karındaş, oğul, kız kelimelerine bırakmıştır. Birçok kelimenin günümüzde telaffuz edildiği şekliyle yazılması da 19. yüzyılın ortalarından itibaren tereke metinlerinde yer almaya başlamıştır: tâbe yerine tava, cezbe yerine cezve, kefçe yerine kepe, ‘anteri yerine entari, nîmten yerine mintân, çarşeb yerine çarşaf, gılâf yerine kılıf gibi.

---

¹ Her dönemin yazım tarzını, dilini ve üslubunu kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir mantıksal örüntünün eseri olarak kabul edebiliriz. Ayrıca, bu konuda hüküm verecek ne bilgimiz ne de dil konusunda az da olsa birikimimiz vardır. Ancak ilgili dönemlerin belgelerini incelemiş 21. yüzyıl tarihçisinde ilk uyandırdığı kanaat bu şekildedir. Bu alanda uzman kişilerin yapacağı çalışmalar daha sağlıklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

² Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin (Askerî Kassamlık) ilk altı sicilindeki (H. 1000-1078/ M.1591-1668) tereke defterlerinin giriş bölümü Arapçaydı. Nadiren de olsa 4, 5 ve 6 numaralı sicillerde giriş kısmı Türkçe yazılmış terekeler vardı; 1648 yılı ve sonrasına ait bu terekelerin bir kısmı için bkz. KŞS, no.4, vr.2b, 59a; no.5, vr.46b, 67b; no.6, vr.81b, 82a, 84b, 89b. Mahkemenin 7 numaralı sicilinden itibaren (1671) terekelerin giriş bölümü Türkçe kaleme alınmıştır. Mülga Beledî Mahkemesi'nde (Beledî Kassamlık) ise, tamamen Türkçe terekelerden oluşan sicil biraz daha erken tarihe aittir. 1655-1662 tarihli kayıtları içeren ilk sicili Arapça iken, 1660-1665 yıllarına ait terekelerin bulunduğu iki numaralı sicil Türkçe terekelerden meydana geliyor idi.

Tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinin dönemsel gelişiminde kritik eşikler de tespit edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere ilk önemli değişim 17. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Miras paylaşımında önem arzeden varislerin niteliklerine dair tafsilatlı bilgilere tereke metninde yer verilmeye başlanmıştır. Miras paylaşımının mahkemece yapılmasının en önemli sebebi olan, reşit olmayan varislerin bu özelliğinin titizlikle belirtilmesi (sağır ve sağireler) bu dönemde gerçekleşmiştir. Nitekim, Barkan'ın neşrettiği tereke defterleri incelendiğinde, 1604 yılına kadar olan kayıtların giriş bölümünde sağır ve sağireler hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken, 1604 ve sonrasına ait terekelerin %81'inde yetimlerin varlığı dikkat çekmektedir.¹ Bu dönemde terekenin giriş bölümünün uzunluğunun az da olsa arttığı gözlemlenmektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısında kaydın tarihi verilmeden önce “tahrir ve taksim olunan”, “tahrir ve tevzî' olunan”, “tahrir ve defter olunan” ifadeleri metne girecektir. Dolayısıyla tereke defterlerinde sonraki dönemde mütemadiyen kullanılacak olan “tahrir”², “taksim” ve “tereke defteri”³ gibi tabirler bu dönemden itibaren düzenli olarak kullanılmaya başlanmıştır diyebiliriz.

17. yüzyılın son çeyreğinde vasî, vekil ve nazırların bilgisi de giriş bölümünde belirtilmeye başlanacak ve imparatorluğun sonuna kadar tutulan tereke defterlerinde bu hususun kaydına ihtimam gösterilecektir. Aynı dönemde, tereke metninin yazımında

¹ Barkan, 1966. Barkan çalışmasında bu konuya değinmemiştir.

² *Tahrîr* kelimesi tereke söz konusu olduğunda kapsamlı anlamı haiz teknik bir terim niteliği kazanmaktadır. Miras paylaşımı mahkemeye intikal ettiği andan sonuçlanıncaya kadar geçen süreçte yapılan işler, üretilen belgeler, en son olarak da varislere hisseleri taksim edildikten sonra tereke taksim işini üstlenmiş olan katip tarafından bugün sicillerde mevcut tereke defterlerinin kaleme alınmasını ifade etmektedir.

³ Sözlükte verilen değişik anlamları içinde tereke kayıtları için en uygun olanı şöyledir: “*Mu'amelât-ı ticariye ve îrâd ve masraf ve hatırda kalması meram olunan hesâbât ve sairinin kayd ve tahrîrine mahsus cedvelli beyaz kitab; hesâbât veya esâmi ve rakamları hâvî kâğıd, pusula, liste...*” (Şemseddin Samî, 1317:611). Defter tabirinin yerleşmesinden sonra İstanbul'daki mahkemeler, özellikle Beledî ve Askerî kassamlıklarda tutulan sicillerden terekeye mahsus olanları için “*defâtir*”, “*defâtir sicili*”, “*defâtir-i kassam*” ve “*defâtir-i kısmet*” tanımlamalarının istisnasız kullanıldığı görülmektedir. Mahkeme sicillerinde, dava tutanaklarının yazılmaya başladığı ilk sayfadaki *sicil başlıkları* konu hakkında yeterli malumat vermektedir. Gördüğümüz kadarıyla, askerî kassamlıkta tutulan sicillerden tereke taksiminde mahsus olanları için ilk defa 1110 (1698-1699) senesi sicilinin başlığında “...*hüccec ve defâtir kaydına şurû' olunan..*” ifadeleri yer almıştır (KŞS, no.19, vr.1b). Sicilin başlığı dışında, sicilde kayıtlı tereke defterlerinin giriş bölümünde “defter” tabirinin kullanılması ise takip eden yıllarda ortaya çıkacak, ancak yaygınlaşması zaman alacaktır. 1708-1709 yılları terekelerini içeren askerî kassamlığın 28 numaralı defâtir sicilindeki terekelerin *çoğunluğunda* “...*taleb ve marifetleriyle ve marifet-i şer'le tahrîr ve taksim olunan terekesidir ki ber-vech-i âti zikr olunur tahrîren fi...*” kalıbı mevcut iken bir kısmında “...*taleb ve marifetleriyle ve marifet-i şer'le tahrîr ve taksim olunan müteveffa-yı mezbûrenin metrukâtı defteridir ki ber-vech-i âti zikr olunur...*” (KŞS, no.28, vr.33b, 39a, 44a) şeklinde kaydedilecektir.

ortaya çıkan bir diğer yenilik ise mirasın paylaşımını mahkemeden kimlerin talep ettiğinin belirtilmiş olmasıdır. Giriş bölümünün son kısımlarında “.....’nın talep ve marifetleri ve marifet-i şer’le tahrir ve beyne’l-verese taksim olunan...” formülüyle ifade edilecektir. 1785-1875 dönemine ait incelediğimiz 800 tereke defterinin tamamına yakınında varislerin ve varsa vasî ve vekillerin her birinin talep ettiği görülmektedir. Beytülmalın hisse sahibi veya müdahil olduğu durumlarda, beytülmal emini adına onun görevlendirdiği vekili talep edenler arasında yer aldığı gibi ölen kişinin borçları fazlaysa alacaklıların da mirasın taksimi için mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır.

Atanan vasî ve vekillerin kimler olduğu bilgisi tereke metnine girdikten bir süre sonra, 1690’lı yıllarda, tereke listelerindeki eşya ve malların fiyatlarının nasıl oluştuğu konusunu açıklığa kavuşturan ifade ve anlatımlar da giriş bölümünde yerini almıştır. Tereke listesindeki eşyaların kıymetleri her dönemde yazılmış olmakla beraber, bu fiyatların nasıl tespit edildiği sorusuna cevap verebilecek nitelikte bilgilerin düzenli olarak kayda geçmesi ancak 17. yüzyılın son yıllarından itibaren tutulan tereke defterleriyle mümkün olmuştur. Listelerde kayıtlı eşya ve malların verilen kıymetleri ya satış sonucu oluşmuş gerçek fiyatlardır ya da takdire dayalı tahmini fiyatlardır. Bu iki yöntemden hangisine başvurulduğu terekenin giriş bölümünün son satırlarında, varisleri takip eden kısımda, tarih kaydından önce verilmiştir.

Tereke listesindeki eşya ve malların fiyatlarının nasıl tespit edildiğini ortaya koymak ve ilk defa hangi dönemde bu bilgilerin düzenli olarak kaydedildiğini tespit etmek için İstanbul’daki askerî ve beledî kassamlıkların sicilleri taranmıştır. Askerî kassamlığa ait 6 numaralı sicilin ilk elli varağındaki tereke defterleri satış ve tahmine dair bilgi içerip içermediğini saptamak için tetkik edilmiştir. 1666-1668 yıllarına ait 35 tereke defterlerinden 11 tanesinde varisler belirtildikten sonra kayıt tarihine geçilmekte, dolayısıyla bu konuda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. 20 tereke ise “...tahrir olunan muhalefatıdır ki...” ifadesi bulunmakta ancak, fiyatların oluşumu hakkında fikir vermemektedir. Kalan 4 tereke kaydının üçü “...tahrir ve taksim olunan...”, biri “...tahrir ve kıymetleri terkim olunub...”¹ şeklinde kaydedilmiştir.¹ Kıymetleri terkim

---

¹ Bu tek kayıt, Saraçhane kurbunda Mustafa Ağa mahallesi ahalisinden olup Rumeli’de Kasaba-yı Anabolu’da misafiren vefat eden Mahmud Ağa bin Osman’ın tereke defteridir. Kaydın bulunduğu

olunmak tabiri sonraki dönemlerde daha çok tahmini fiyatları içeren tereke defterlerinde kullanıldığı için söz konusu metrûkâtın satılmadığını ifade edebiliriz. Beledî kassamlığa ait 1670 yılı tereke defterlerinin bulunduğu 5 numaralı sicil de aynı şekilde taranmıştır. 70 tereke defterinin 66'sında “*tahrir olunan*” kaydı düşülmüş, 4'ünde ise varisler ile kayıt tarihi arasında herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir.² Sonuç olarak, 1670'li yıllarda gerek askerî gerekse beledi kassamlıkta tahrir edilmiş tereke defterlerinde satış veya tahmine dair sarih ifadelerin mevcut olmadığı görülmüştür.

1670 yılını takip eden yıllara ait beledî ve askerî kassamlığa ait siciller taranmış ve terekenin giriş bölümünde satış ve tahminle ilgili bilgilerin düzenli olarak ilk defa 1109 (1697-1698) senesinde kaydedilmeye başlandığı tespit edilmiştir. Askerî kassamlığın 19 numaralı, beledî kassamlığın 29 numaralı sicillerinde mevcut tereke defterlerinin önemli kısmında satışın yapıldığı ya da fiyat takdir edildiği bilgisi verilmektedir. Kayıt tarihi 1697 öncesi olan terekelerin giriş bölümünde satış ve tahmine dair bir ifadenin bulunması zor olsa da imkânsız değildir. Askerî kassamlığın 1108-1109 yıllarını kapsayan 18 numaralı sicilinde kayıtlı terekelerin tamamına yakınında, bir sonraki sicilde satış veya tahminin kaydedileceği giriş bölümünün ilgili kısmında *tahrir olunan* ifadesiyle iktifa edilmektedir. Bu sicildeki birkaç tereke defterinde satış ve tahmin hakkında bilgi verildiği, ancak bu terekelerin 1109 senesine ait olduğu görülmüştür.³ Benzer şekilde, beledî kassamlığın 1107-1109 yılları kayıtlarını havi 28 numaralı sicildeki terekelerde “*tahrir olunan*” tabirinden sonra muhallefatin varisler arasında

---

sayfa köşesinden yırtık olduğu için ihracat kısmındaki vergi ve harçların çoğu belli değildir, “muhammeniye” olması muhtemel masraf kalemi için kesin bir hüküm vermek doğru olmaz. Mahmud Ağa'nın terekesinin önemli kısmını 300.000 akçe değerindeki mülk menzili oluşturmaktadır. Evin değeri tahmin edilmiş olmalıdır. Her ne kadar bu konuda açık bir kayıt yoksa da varislerin hisselerini gösteren taksimat kısmında “mine'l-mekûlât 46.175 [akçe]” ve “mine'l-menzil 150.000 [akçe]” şeklinde servet unsurlarının ayrı ayrı yazılması, fikir vermektedir. Çünkü benzer örneklerini gördüğümüz böyle durumlarda, tereke sahibinin bir kısmı satılan, bir kısmının da değerleri takdir edilen mal ve eşyaları söz konusu olmaktadır. Mahmud Ağa'nın terekesi için bkz. KŞS, no.6, vr.21ab. Bu konuda açıklayıcı bilgi için bkz. “Miras Paylaşımını Mahkemeye Taşımının Maliyeti” başlığı.

¹ Burada kısaca değerlendirdiğimiz tereke defterleri için bakınız: KŞS, no.6, vr.1-50.

² Söz konusu tereke defterleri için bkz. MŞS, no.5, vr.1-50.

³ “...*tahrir ve firuht ve beyne'l-verese taksim olunan*...” tereke 22 Safer 1109, “...*tahrir ve tahmin ve beyne'l-verese taksim olunan*...” tereke ise 14 Muharrem 1109 tarihini taşımaktadır. Bu kayıtlar için bakınız; KŞS, no.18, vr.132b ve 12b.

taksim olunduğu belirtilmekte ve en son kayıt tarihi yazılarak terekenin giriş bölümü tamamlanmaktadır.¹

Anlaşılan o ki, 17. yüzyılın son yıllarından itibaren, mirasa konu olan mal ve eşyaların fiyatlarının nasıl tespit edildiğinin bilgisini kayda geçmeleri, kısmet katiplerinden istenmeye başlanmış olmalıdır. Bu konuda katı bir tavır benimsenmediği anlaşılıyor. Nitekim, askerî kassamlığın 19 ve beledî kassamlığın 29 numaralı sicillerinde kayıtlı terekeler içinde, diğerlerine kıyasla sayıca daha fazla olanları “*tahrir ve taksim olunan*” terekelerden oluşmaktadır. Ancak, tahminî fiyatları² içeren ya da müzayede yöntemiyle satışa çıkarıldığı ifade edilen terekeler³ de az değildir. Tahrir olunan şekilde kaydedilen terekelerin bir kısmı müzayedeyle satılmış olmalıdır. Askerî kassamlığa ait zikr olunan 19 numaralı sicilde yer alan *tahrir olunan* terekeler arasında, satış yönteminin daha uygun ve makul olduğunu düşündüğümüz nitelikte defterler vardır. Katip satışın olduğuna dair bilgi vermemiş olsa da borcu terekesinden fazla olduğu halde ölen kişilerin tereke defterlerindeki eşyalar mezat usulüyle satılmış olmalıdır (KŞS, no.19, vr.41a, 70b). Bundan başka, Azak çevresini muhafazaya görevlendirilmiş, Nusret Kerman kalesi muhasarasında şehit düşmüş Sekbanbaşı Mehmed Ağa ibn-i el-Hâc Mustafa'nın tereke defterinde olduğu gibi satışın yapıldığını kaydın ayrıntılarında mündemiç karinelere çıkardıklarımız da mevcuttur.⁴

¹ Kayıtlı terekelerin neredeyse tamamında fiyatların oluşumu hakkında bilgi bulunmayan bu sicilde müzayedeyle satılan bir tereke de mevcuttur (MŞS, no.28, vr.45a).

² Katipler, takdir edilen fiyatları en sık “*tahrîr ve takvim ve beyne'l-verese taksim olunan*” şeklinde kayda geçirirken az da olsa “*tahrîr ve tahmin ve beyne'l-verese taksim olunan*” tabirlerini de kullanmışlardır. Sonraki yıllarda bunlarla beraber “*takvim-i sahih ile takvim olunan*”, “*takvim-i sahih-i şer'î ile takvim olunan*” ifadeleri de tercih edilecektir. Takdire dayalı tahmini fiyatları içeren bazı terekeler için bakınız: KŞS, no.19, vr.5b,36a; MŞS, no.30, vr. 23b, 24a, 26b (Beledî kassamlığın 29 numaralı sicilinde müzayede ile satılan çok sayıda tereke defteri bulunurken, *takvim veya tahmin* yöntemine işaret eden terekeye rastlanmamıştır.).

³ Tereke eşyası satışa konu olduysa, “*tahrîr ve sük-ı sultânide ba'de'l-müzayede bey've beyne'l verese taksim olunan*”, “*tahrîr ve ba'de'l-müzayede bey've beyne'l-verese taksim olunan*” ifadelerinden biriyle belirtilmektedir. Bazı kayıtlarda ise “*tahrîr ve bey' ve beyne'l-verese taksim olunan*”, “*tahrîr ve fîruht ve beyne'l-verese taksim olunan*” tabirleri ile müzayededeki bahsedilmeden satışın yapıldığı bildirilmektedir. Satışın müzayede usulüyle olduğunun belirtildiği tereke defterlerinin bir kısmı için bakınız: KŞS, no.19, vr.18b, 47b, 60a; MŞS, no.19, vr.4a, 7b, 12a. Diğer satışlar için bakınız: KŞS, no.19, vr.16b, 27a, 43a; MŞS, no.29, vr.19b, 33b, 43a.

⁴ Sekban başı Mehmed Ağa'nın terekesinin ihracat bölümündeki “*dellâliyye-i eşya ve ücret-i ser-bölük ve katib 30.550 akçe*” masraf kaydı satışa delalet etmektedir (KŞS, no.19, vr.10a-13b). Bedestende satılan metrukattan alınan binde 20 dellâliyye resmi eşit olarak bedesten kethüdası, dellallar ve kassam katipleri arasında paylaşılmaktadır. Kethüda ve bedesten dellallarının yegane geliri dellâliyye resminden ibarettir (BOA, C.BLD., no.4817 ve 6382: Edirne bedesten kethüdasının arzı 1244 tarihli ancak 1222 tarihli berata atıf vardır). İstanbul bedesteninde de binde 20 oranında alınan dellâliyye resmi bedesten kethüdası marifetiyle ve bedesten dellalları kethüdası yediyle toplanıp 12 dellal

18. yüzyıl katipleri, tereke listesindeki eşyaların değerlerini belirlenme yöntemini çoğu zaman açıklasa da, bu döneme ait aynı sicil içinde satış ve tahmini fiyatları tasrihen ifade edenlerle beraber, suskun kalan terekelere de rastlamak mümkündür. 1715-1718 yıllarını kapsayan beledî kassamlık sicilinde kayıtlı 168 terekenin 61'inde satış, 25'inde takdir usulüyle fiyatlar tespit edilmiştir. 82 tereke diğer bir ifadeyle sicildekilerin yarıya yakını, *tahrir olunan* tanımlamasıyla kaydedilmiş olup fiyatların oluşumu hakkında bilgi içermemektedir.¹ Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin 120 numaralı sicilinde de benzer bir durumla karşılaşyoruz. Ancak 1730-1731 yıllarına ait sicilde *tahrir olunan* kaydıyla verilen terekeler içinde satıldığı anlaşılanların sayısı az değildir.² Askerî kassamlığın 1778-1779 tarihli sicilindeki (ilk) 60 tereke kaydına göre ise bu oranlar, 51 satış, 6 tahmin ve 3 tahrir edilen şeklindedir (KŞS, no.399). Görüldüğü üzere, 18. yüzyılın ilk yarısında katipler tereke listesindeki eşyaların fiyatlarının nasıl ortaya çıktığını belirtmekle beraber muhtemelen yetkililerin kararlı ve sert yaklaşımını gerektirecek sorun ve aksaklıklara neden olmadığı için bazıları eski alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de son çeyreğine gelindiğinde satılan ya da kıymeti takdir edilen terekelerin çok daha düzenli kaydedilmesi teamülü yerleşmiştir.

Tereke defterlerinin tahririnde yaşanan değişim ve tekamülün bir sonucu olarak, 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, ortalama bir tereke defterinin giriş bölümü; içerdiği bilgiler, bunların nasıl ve hangi sırayla kaydedildiği, kullanılan tabirler bakımından standart niteliğe kavuşmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli bir değişim geçirmeyecek terekenin giriş bölümü (İstanbul ve bilâd-ı selâse mahkemelerinde tutulmuş terekeler örneğinde), tereke sahibinin mukim olduğu şehrin kaydıyla başlar: İstanbul için “mahmiyye”, Galata için “mahrûse”, Üsküdar ve Eyüp

---

bölükbaşısına ve dellalara da payları verilirdi. 8 R 1159 (29 Nisan 1746) tarihli belgede katiplerden bahsedilmemesinin sebebi, 1109 (1697-1698) tarihli fermanla tasrih edilen nizamın sadece dellallarla ilgili hükümlerin zikredilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü, 1159 senesine gelindiğinde 1109 senesinde olduğu gibi Bitpazarı dellalları ile bedesten dellalları arasında dellâliyye resminden dolayı tekrar çekişme yaşanmıştı (BOA, C.BLD., no.6197).

¹ Hicrî 1128-1130 tarihli terekeler için bakınız: MŞS, no.40.

² Bu sicilin ilk elli varağı taranmıştır. Daha çok hüccet türü belgelerin bulunduğu sicilde 26 tereke defterinin 12'si “...*tahrîr ve bey'* ve *beyne'l-verese taksîm olunan...*”, 14'ü ise “...*tahrîr ve beyne'l-verese taksîm olunan...*” terekelerdir. Ancak *tahrîr olunan* şeklinde kaydedilmiş üç terekenin sahibi *duyumu terekesinden ezyed olduğu halde* vefat ettiğine göre terekeleri satılmış olmalıdır. Daha önemlisi, giriş bölümünde *tahrîr olunan* kaydıyla verilen, satıştan bahsedilmeyen üç terekede ise eşya listelerinin başlığında *bey' olunduğu* açıkça yazılmıştır. Satıldığı tereke listelerinin başlığından anlaşılan üç tereke için bakınız: KŞS, no.120, vr.32ab, 35a-36a, 61b.

için “medine” tabirleri kullanılır. Daha sonra Müslümanlar için sakin/sakine, gayrimüslimler için mütemekkin/mütemekkine olduğu mahalle veya köyün adı belirtilir. Tereke sahibinin ikametgâhından sonra, ölümün kayıttan önce vaki‘ olduğu belirtilerek¹ kimlik bilgileri verilir; mesleği, ait olduğu zümre, önemli bir makamda bulduysa unvan ve elkabı², ismi (babasınınkiyle beraber) ölen kişinin kimlik bilgilerini oluşturur. Varisler önce eş ve çocuklardan başlanarak, baba isimleri ve vasi atanmasını lüzumlu kılan özellikleri ihmal edilmeden yazılır. Devamında, varsa vasi, nazır ve vekillerin kimler olduğu açıklanır. Mahkemedен terekenin taksimini talep edenler belirtildikten sonra, satış veya takdir yöntemlerinden hangisi tereke eşyası için uygulandıysa ifade edilir. Ancak, 19. yüzyılda dahi bazı tereke defterlerinin *tahrir olunan* tabiriyle kaydedildiği vakidir. Tamamı ya da bir kısmı beytülmal intikal eden terekelerle, gâib varislerin hissesinin beytülmal emini tarafından hıfz edilmesi söz konusu olduğu durumlarda beytülmal emini adına vekili, ölen kişinin borcu fazla olduğunda da alacaklılar mirasın taksimini mahkemedен talep edenler arasında yer alır. Giriş bölümü, terekenin varisler arasında İslâm miras hukukuna göre taksim edildiği belirtildikten sonra kayıt tarihiyle son bulurdu.

18. yüzyılda büyük ölçüde olgunlaşarak standart hale gelen tereke defterleri, içerik ve şeklini 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar muhafaza edecektir. Yüzyılın ikinci yarısında, Islahat Fermanı’ndan sonra tereke defterlerinin giriş bölümünde önemli yenilikler ortaya çıkacaktır.³ Öncekilerden farklı olarak bazı hususlar hakkında anlatım ve bilgiler

---

¹ Müslümanlar için “*bundan mukaddem müteveffa / fevt olan*”; gayrimüslimler için “*bundan mukaddem halik / halike olan*” tabirleri kullanılır. Ulema zümresinden olanlar başta olmak üzere önemli makamlarda bulunmuş kişilerin vefatı zaman zaman edebî ve zarif üslupla ifade edilmiştir: Kızımın tereke kaydında babası sabık Kahire valisi merhum Ebubekir Paşa için “*vedâ‘-i ‘alem-i fânî iden*” (KŞS, no.329, vr.19a); sadr-ı Anadolu payesine sahip, ordu-yu hümâyûn kadısı iken vefat eden el-Hâc Abdullah Efendi bin el-Hâc Mehmed Ağa için “*bundan akdem irtihâl-i dâr-ı bekâ iden*” (KŞS, no.329, vr.60b).

² Üst düzey görevliler için makam ve rütbelere göre kullanılan elkablar dışında; “*el-Hâc, es-Seyyid, Hafız*” isimden önce zikredilen yaygın unvanlardır. “*Beşe, Ağa, Efendi*” gibi askeri ve ilmiye sınıfına mensup olanları tanımlamak için kullanılan unvanlar ise isimden hemen sonra gelir, bu unvanlara sahip kişiler de çok fazladır. Müslüman kadınlar için “*Hace, Hatun, Hanım*” unvanları çok sık kullanılır. Gayrimüslimler için kullanılan “*Zımmi, Yahudi ve Nasraniye*” tabirleri unvandan ziyade hukuki, dinî ve sosyal anlamları haiz, kimliklerini ifade eden terimlerdir. Nadiren de olsa bazı gayrimüslimler “*Acı*” (hacı anlamında) unvanı taşımışlardır.

³ Çalışmamızın temel veri kaynağı olan tereke defterlerinin nasıl seçildiği ilgili bölümde izah edildiği için tekrar açıklama yapmak lüzumsuzdur. Seçilen örneklemelerin ait olduğu dönemler yirmi yıl periyotlar şeklinde belirlendiği için, burada değindiğimiz terekenin giriş bölümünde ortaya çıkan yenilikler 1260 (1844-1845) dönemi terekelerinde katıyen görünmezken, 1280 (1863-1864) dönemi

ilk defa bu dönem terekelerinde görülecektir. İlk olarak Gayrimüslim Osmanlıların kimlikleri tanımlanırken dönemin ruhunu yansıtan, onların milliyetçi¹ taleplerini dikkate alan tabirler kullanılmaya başlanmıştır. Gayrimüslim tereke sahipleri ve varisleri tanımlanırken Ermeni, Rum, Bulgar, Katolik veya Latin milletinden oldukları belirtilirken, diğer taraftan önceki dönemlerde mutlaka kullanılan zimmî ifadesi terk edilmiştir. Buna karşılık, devletin Osmanlılık siyasetinin tezahürü olarak, Gayrimüslim Osmanlıların vatandaşlık bağının vurgulanmasına da aynı dönemde özen gösterilmiştir. Gayrimüslimlere ait tereke defterlerinde görülen bir diğer önemli değişiklik, ölen Gayrimüslimlerin helâk olduklarını, yok olduklarını bildiren *hâlik/hâlike* tabirinin yerine, Müslümanlar için incelediğimiz dönem boyunca kullanılmış olan, bu dünyadan geçti, kayboldu anlamındaki *fevt* kelimesinin tercih edilmiş olmasıdır.² Bunlardan başka, tereke sahibinin ölüm tarihinin kaydedilmesi³,

---

terekelerinde düzenli olarak yer almasından dolayı, tereke diplomatisindeki değişimlerin Islahat Fermanı'ndan sonra olduğunu varsaydık.

¹ Millet kelimesi burada, Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlarca hâkim olan, toplumun dinî aidiyet ve referansları dikkate alınarak kimliklerin tanımlanması anlamında değil, 19. yüzyılda Gayrimüslim unsurlar arasında yaygınlaşan kendi kimliğini Müslümanlardan ve diğer Gayrimüslimlerden farklı olarak tanımlayan, nihai olarak kendi millî devletini kurma hedefini güden ve bu amaçları gerçekleştirmek üzere kültürel, tarihî ve siyasî düşünce ve tavırlarla beslenen fikrî anlayış anlamında kullanılmıştır. Milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışı ve Osmanlı Devleti'ndeki tarihi seyri için bkz. Özcan, 1992:84-87.

² 1785-1875 dönemi İstanbul tereke defterlerine göre, Müslüman tereke sahiplerinin ölümü, terekenin giriş bölümünde "*bundan akdem fevt olan*" ya da "*bundan akdem vefat eden*" tabirleriyle açıklanırken, tereke sahibi Gayrimüslim olduğunda ise, "*bundak akdem hâlik(e) olan*" ifadesi 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Her ikisi için sözlükte "ölüm" anlamı verilmiş olmakla beraber, *fevt* kelimesiyle karşılaştırıldığında daha olumsuz, negatif çağrışımlara sahip *hâlik(e)* kelimesinin Gayrimüslim terekelerinden çıkarılmış olması önemli bir değişimdir. Ancak, Müslüman terekelerinde *fevt olan* yerine zaman zaman tercih edilen *vefat eden* tabiri Gayrimüslimler için uygun bulunmamıştır. Tereke kâtibinin Gayrimüslim terekesinde muhtemelen sehven kullandığı vefat kelimesinin üstüne çizik atıp, doğrusunu, yani *fevt* kelimesini yazmış olması mühimdir (KŞS, no.1990, vr.84b). Bununla beraber, tereke defterinin farklı bölümlerinde ya da giriş bölümünün son satırlarında Gayrimüslim tereke sahibinin "*müteveffâ-yı mezkûr*" olarak anılması aynı dönemde yaygınlaşmış bir uygulamadır. 19. yüzyılda yaşanan toplumsal, siyasî ve fikrî değişimlerin kadı sicillerine yansımaları olarak değerlendirilebileceğimiz Gayrimüslim tereke sahiplerinin kimliklerinin tanımında ortaya çıkan değişimi, tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinde dört asırlık süreçte gözlemlenen diğer değişimlerden ayrı düşünmek gerekir.

³ Ölümünden tereke defterinin tanzimine kadar geçen miras paylaşım süreci hakkında mevcut çalışmalarda neredeyse hiç bilgi verilmediği görülmektedir. Okuyucu, çok rahat ölüm vaki olduktan sonra birkaç gün içinde tereke taksiminin gerçekleştirildiğini düşünebilir. Oysaki birçok örnekte vasîlerin atanması, alacakların tahsil edilmesi, metrûkatın özellikle gayrimenkullerin satılması, icareteynli vakıf mülklerin ferâğı, gündeme gelen çeşitli miras davalarının görülmesi vb. hususlar söz konusu olduğuna göre, mahkemenin üstlendiği herhangi bir terekenin taksimi, tahminlerin ötesinde zaman gerektiren bir meseleye dönüşebiliyordu. Ölüm tarihleri (bazı terekelerde ayrıca müzayede tarihleri) ile kayıt tarihlerinin beraber verilmesi, tereke taksim sürecini tasvir ve analiz edebilmemizi sağlayan önemli verilerdir. Tereke sahiplerinin ölüm tarihlerinin belirtilmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısına, tam tarih vermek gerekirse 1856-1857 yıllarına kadar, istisnâ kayıtlar hariç, tereke defterlerinin giriş bölümünde sadece terekelerin kayıt tarihleri yazılıyordu. Ölüm tarihlerinin belirtildiği döneme ait

müzayede ile satışın hangi çarşıda yapıldığının belirtilmesi¹, bazı terekelerde mahalleden sonra cadde, sokak isimleri ve hane numaralarının verilmesi diğer önemli yeniliklerdir. Aşağıda verilen 1864 tarihli tereke defterinin giriş bölümünün ilk satırlarından terekeye bu dönemde giren ve değişen tabirleri görmek mümkündür:

“Mahmiyye-i İstanbul hısnı ebvâbından Langa Yenikapu’su dahilinde Eyne Beğ mahallesinde mütemekkin iken işbu sene-i mübareke Cemaziyelevvelinin on dokuzuncu günü fevt olan teba’-i Devlet-i ‘Aliyye’nin Ermeni milletinden ve tütüncü esnafından Hacı² Antranik veled-i Artin veled-i Atam’ın verâseti her biri teba’-i Devlet-i ‘Aliyye’den ve millet-i merkûmeden...” (MŞS, no.151, vr.48b).

1.3.2. Mevcut Çalışmaların Tereke Defteri Diplomatîğine Yaklaşımı

Tereke defterlerinin öneminin fark edilmesiyle beraber, terekelerdeki verilere dayalı çok sayıda akademik çalışma yapılmış, zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Sınırlı sayıda tereke defterinin kullanıldığı makale düzeyindeki çalışmalarda, kaynağın şekil ve içerik özellikleri hakkında değerlendirme nadiren yapılmıştır.³ Terekelerin diplomatîği konusunu ele alan ciddi yayınlar ise, terekeler üzerine monografik tarzda kapsamlı çalışmaları gerçekleştiren araştırmacılardan gelmiştir. Bu alanda ilk kapsamlı çalışma, Barkan’ın *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)* başlıklı incelemesidir.⁴ Barkan’ın öncü çalışmasını takip eden yaklaşık yirmi yıl boyunca aynı

---

tereke defterlerine göre, ölüm tarihleri ile kayıt tarihleri arasında ortalama bir-iki aylık zaman farkı vardı. 18. yüzyıl ve önceki dönem terekelerini demografik analizler için kullanan bazı araştırmacılar ise, terekenin giriş bölümündeki tarihi ya doğrudan ölüm tarihi kabul ederek (Özdeğer, 1998:19-38; Öztürk, 1995:129-137) ya da ölüm tarihine yakın, dolayısıyla ölüm tarihi gibi değerlendirilebilecek kayıt tarihi varsayarak (Establet ve Pascual, 1994:45-50), ölümlerin aylık ve mevsimsel dağılımını analiz etmişlerdir.

¹ “Tereke Eşyasının Satışı” bölümüne bakınız.

² Hacı anlamındaki kelime metinde “حیجاء” şeklinde yazılmıştır.

³ Tereke defterlerinin temel kaynak olarak kullanıldığı makalelerde daha çok üst düzey görevliler, eşraf ve varlıklı tüccar sınıfına mensup kişilerin serveti, yaşam tarzı, ilişki ağları ele alınmıştır. Araştırmanın kapsamı, kurgusu ve kullanılan terekelerin görece azlığından ötürü aralarında kıymetli eserler de olsa terekenin diplomatîği konusuna değinen nadiren olmuştur. Ancak, bunlar da tereke defterleri hakkında bazı eksik ve yanlış kabulleri tekrarlamaktan kurtulamamıştır. Örneğin, dellalların *bilirkişi* olarak tarif ve kabulünden hareketle, incelediği tereke defterlerinde kayıtlı *dellâl-ı esbâb*, *dellâl-ı sarraf*, *dellâl-ı cariye* gibi ihracat kalemleri farklı uzmanlık alanlarına sahip bilirkişilerin (dellalların) kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Bizbirlik, 2002:731.)

⁴ Barkan’ın çalışması Türk Tarih Kurumu Belgeler dergisinin 1966 yılı sayısında yayınlamış olsa da 500 sayfaya yaklaşan hacmi ile makaleden çok müstakil yayın niteliği taşımaktadır (Barkan, 1966:1-479). En eski tarihli Bursa tereke defterlerini inceleyen İnalçık ise, *XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları* isimli makalesiyle, iktisadî ve sosyal tarihin mühim kaynakları olarak tanımladığı tereke defterlerinin önemine dikkat çeken ilk araştırmacı olmuştur (İnalçık, 1953-1954).

kapsamda ikinci bir çalışma yapılmamıştır. 1980’li yıllar tereke defterlerinin öneminin yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından keşfini haber veriyordu. Çok sayıda eserin kaleme alındığı son yirmi beş yıl içinde zengin bir literatür oluşmuştur. Bu bölümde Barkan’ın ve sonraki dönem araştırmacılarından tereke defterlerinin diplomatik özelliklerini ele alanların tespit ve yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Araştırmacıların inceledikleri tereke defterlerindeki verileri yorumlarken, tereke ve diplomatiği hakkındaki genel kanaatlerinin etkileri de sorgulanacaktır.

Terekelerin diplomatiği konusuna bu kadar önem vermemizin nedeni, Osmanlı toplumsal tarihinin en önemli kaynakları arasında yer alan tereke defterlerinin zayıf ve güçlü yönlerinin ancak bu şekilde anlaşabileceğini düşündüğümüz içindir. Ayrıca, Osmanlı ailesi, toplumda servetin dağılımı ve bileşenleri, gündelik hayatta kullanılan eşyalar, toplumsal gruplar arasındaki farklar vb. konularda birincil kaynak olma özelliğine sahip terekelerdeki verileri mümkün mertebe isabetli ve doğru değerlendirmek kaygısı da konuya ağırlık verilmesinin diğer sebebidir. Terekelerin bize sunduğu imkânları, sınırlarının da farkında olarak kullanmak bilimsel çalışmaların kalitesini artıracaktır.¹

Barkan ve sonraki dönem araştırmacılarından bir kısmı kullandıkları malzemenin diplomatiğine çalışmalarında yer vermişlerdir (Barkan, 1966:74-76; Öztürk, 1995:75-77; Reyhan, 2008:211-213; Anastassiadou, 2001:188-189). Ancak bu konuda yazılanlar, incelenen döneme ait tereke defterlerinin içerik ve bölümlerinin tanıtılması ve kısaca değerlendirilmesinden ibaret kalmıştır. Konu hakkında sınırlı bilgi verilmesinin nedenleri arasında ilk olarak, Barkan başta olmak üzere öncü çalışmaları yapanların, 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına uzanan döneme ait tereke defterlerini incelemelerini gösterebiliriz. Bu kayıtların, sonraki dönem terekelerine göre bazı ayrıntıları içermediğinden ve diplomatik özellikleri bakımından araştırmacıların ilgisini

---

¹ Örneğin; evinde vefat ettiği kardeşi, cari miras hukukuna göre varisi olamayan kişinin içinde yaşadığı sosyal çevreyi ve toplumsal ilişki ağlarını tanımlarken tereke listesindeki mirasçılardan hareketle, küçük/çekirdek aileye dayalı sosyal ilişkilerin hâkim olduğu bir muhitte yaşadığını varsaymak doğru olmayacaktır. Mirasçılar arasında tek bir oğlun varlığı, ölen kişinin neseben akrabası olan birçok kişinin mirasçı olmasını, dolayısıyla tereke kaydına girmesini engellediğine göre, tereke defterlerini büyük aile olgusunun birçok Osmanlı şehrinde nadirattan olduğunu iddia etmek için (farklı kaynaklara ve verasetle ilgili diğer belgelere başvurmadan) kullanmak, bilimsel bir yaklaşım içinde değerlendirilemeyecektir. Ancak, herhangi bir tereke defterinin taksimat kısmına odaklandığımızda ve mirastan hisse sahibi akrabalar üzerinden Osmanlı ailesi hakkında tarihsel veriler elde etmek istediğimizde, bize sunabileceği (genellikle) çekirdek aile modelinin ötesine geçemeyecektir.

yeterince çekemediğinden, detaylı şekilde ele alınamadıklarını varsayabiliriz. 18. yüzyıl ve sonrasına ait terekeler üzerine çalışanlar da mevcut eserlerde mevzuyla alâkalı aktarılan bilgileri ve konuya yaklaşım tarzlarını tekrar etmişlerdir. Dolayısıyla, belgelerin form ve içeriği hakkında yazılanlar, bölümlerin isimlendirilmesi ve tanıtımıyla sınırlı kalmıştır. Meseleyi dar çerçevede değerlendiren araştırmacılar ve bunları referans gösteren çok sayıda akademisyen, erken dönem tereke defterlerini şekil ve muhteva bakımından asırlarca değişmeden kalmış ideal örnekler gibi algılamışlardır. Sonuç olarak, tereke defterleriyle ilgili güvenilir verilere dayanmayan bazı eksik ve yanlış varsayımların gerektiği kadar sorgulanmadan bilimsel doğrular olarak kabul edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Ön kabullerin yaygınlık kazanmasında, sonraki araştırmacıların Barkan'ın öncü çalışmasından faydalanırken sergiledikleri yaklaşım tarzlarının da etkili olduğunu düşünebiliriz. Barkan, her türlü takdir ve övgüyü hak eden kıymetli eserinde, bazı meselelerin izahında incelediği tereke defterlerinin yetersiz kaldığını gördüğünde, diğer sicil kayıtlarına ve arşiv belgelerine müracaat etmiş, buna rağmen bazı çekincelerini ifade ederek, nispeten ihtiyatlı değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin; Barkan, tereke listelerindeki mal ve eşyaların fiyatları için bilirkişilerin takdirleriyle oluşmuş tahmini fiyatlar olarak görmek gerektiğini ifade ederken, zayıf da olsa satış fiyatları olma ihtimalini tamamen dışlamamıştır.¹ Terekelerin ölen kişilerin servetini hakikate yakın temsil ettiğini düşünen Barkan, bunun her zaman mümkün olmayabileceğini maddeler halinde açıklamıştır (Barkan, 1966:75). Benzer şekilde, dellalların bilirkişi vazifesi gördüklerine dair görüşü baskın olmakla beraber, tereke eşyasının satışında görev almış olabileceklerini de bildiriyordu. Ardılları ise, Barkan'ın ortaya koyduğu tespit ve değerlendirmeleri sorgulayıp geliştirmek yerine mekânsal ve dönemsel bağlamından kopararak, tüm Osmanlı coğrafyasına ve dönemlerine teşmil etmiştir.

---

¹ Barkan, 1966:2, 74, 84, 299, 379, 380. Barkan, neşrettiği tereke defterlerini tanıttığı, dikkat çeken özelliklerine değindiği bölümlerde sık sık "tahmin edilen serveti" ifadesini kullanmaktadır. Bundan başka, Edirne terekelerinde satışın belirtildiği bazı kayıtlar hakkında kanaati ise şu şekildedir: "*Diğer taraftan, tereke defterleri'ne geçmiş olan fiyatların bilirkişi takdir ve tahminleri veya mahdut bir alıcı grubunun sözde arttırmaları ve çok defa mirasçılar arasında dostâne bir anlaşma ile kararlaştırılmış olduğunu ve bu bakımdan bugünkü şekliyle inkişaf etmiş kudretli bir piyasanın kanunlarına tâbi bulunmadığını da unutmamak lâzım gelir.*" (Barkan, 1966:444).

Gelinen nokta, Barkan'ın kesin dille ifade etmekten kaçındığı konuların dahi sonrakilere tarafından mutlak doğrular gibi kabul edilmesi olmuştur.¹

Bu noktada akla gelen bir soru, çok titiz çalışmış Barkan'ın tereke defterlerindeki somut verilerle desteklenmeyen konular hakkında tahmin ve yorumlarının nasıl oluştuğudur? Barkan'ın çalışması incelendiğinde, kullandığı tereke defterlerinin suskun kaldığı konularda kanunnamelere başvurduğu görülecektir. Barkan'dan sonra Öztürk de çalışmasının bazı bölümlerini kanunnamelerde mevcut bilgilerden faydalanarak kaleme almıştır. Kanunnamelerde tereke taksimiyle ilgili hükümler daha çok resm-i kısmet başlığı altında geçmektedir. Kadıların hangi miras paylaşımlarına müdahale edebileceği, tereke taksimini kimin yapacağı, terekeden tahsil edilen resm-i kısmetin miktarı ve kime ait olduğu sorularına cevap veren kanunnamelerin tereke çalışmalarında önemli kaynaklar olduğuna şüphe yok.² Ancak, kanunnamede yer alan terekeyle ilgili hükümler tetkik edildiğinde, erken dönem tereke defterlerinin sessiz kaldığı konuları açıklamak için yeterli olmadığı gözlenmektedir.

Kanunnamelerde miras meselesine dair hükümlerin hangi bağlamda geçtiği sorusu, önemlidir. Mirasla ilgili çeşitli konulardan bahsedilmezken, özellikle üç konu etrafında hükümlerin kanunnamelerde yer alıyor olması anlamlıdır. Farklı dönemlere ait kanunnamelerin hükümleri incelendiğinde görülecektir ki; kadıların hangi miras paylaşımlarına karışıp karışamayacakları, mahkeme marifetiyle miras taksim

---

¹ : “Tereke kayıtları ölen kişinin gelirini değil, **toplam servetini aktarmaktadır.**”, “Tereke defterlerine kaydedilen mallar kişinin hayatta iken kazandığı menkul ve gayr-ı menkul **servetinin toplamını yansıtmaktadır.**” (Öztürk, 1995: 13,138). Barkan'ın tereke-servet ilişkisine dair haklı çekinceleri ciddi bir şekilde ele alınması gerekirken kesin bir ifadeyle tereke defterlerinin serveti tamamen yansıttığı iddiası sağlam delillere dayanmamaktadır. “Tereke defterleri bir kişinin ölümü sebebiyle kaydı tutulan ve **kıymeti kadı tarafından belirlenen mal varlığının listeleridir.**” (Reyhan, 2008:207). İncelediği 18. yüzyılın son çeyreğine ait tereke defterlerinin birçoğunda, terekenin sük-ı sultânîde müzayedeye satıldığı katipler tarafından özenle kaydedilmiş olmasına rağmen, **ilgili bölümün giriş cümlesindeki** tereke defteri tanımı, Reyhan'ın yerleşik yargının ne kadar etkisinde kaldığını göstermektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkün; fakat son olarak tereke defterlerinde verilen (kayıt) tarihinin Barkan ve sonraki araştırmacılar tarafından nasıl değerlendirildiğini aktaralım. Barkan, bu tarihleri kayıt tarihi kabul ettiğini ihsas ettiren bir yaklaşımla, incelediği “**bahis konusu kayıtların senelere ve aylara göre erkek ve kadın olarak dağılımını**” analiz etmiştir (Barkan, 1966: 81-82, 113-114, 160-161). Özdeğer ve Öztürk ise, herhangi bir açıklama getirmeden söz konusu tarihleri ölüm tarihi kabul etmiş ve demografik tahliller yapmışlardır (Özdeğer, 1988:19 vd.; Öztürk, 1995:129 vd.).

² Barkan, İnalçık, Akgündüz ve diğerleri tarafından çok sayıda kanunname neşredilmiş olup, tamamı 15-17. yüzyıllara ait kanunnamelerdir. 18. yüzyıldan itibaren çeşitli konulara münhasır hükümleri kanunname tarzında tedvin etme ihtiyacı duyulmadı mı? Kanunname çalışmaları üzerine bir değerlendirme için bkz. Macit Kenanoğlu (2005), “Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt III, Sayı 5: Türk Hukuk Tarihi Sayısı, s. 141-186.

edildiğinde alınacak resm-i kısmetin miktarı ve tahsil edilen resm-i kısmetin kimin adına toplanacağı (kazasker yahut kaza kadısı), son madde bağlamında kassama ait paya beledî kassamların mı yoksa askerî kassamların mı sahip olacağı konularında hükümler yer almaktadır.¹ Bu üç maddeden ilk ikisi, tereke taksiminde görev alan kadı ve yardımcılarının hak sahiplerinin mağduriyetini doğuracak kanunsuz uygulamalarını önlemeye yönelikken, üçüncüsü ise askerî kassamlar ile beledî kassamlar arasında resm-i kısmetin tahsili konusunda yaşanan tartışma ve çekişmelere son vermeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla kanunnameler, tereke mevzuunda daha çok şikayet ve çekişmelere neden olabilecek hususlarda kanunun ne olduğunu hatırlatan², bazen sert ikazlarla ilgilileri uyaran önemli hükümlerin bulunduğu kaynaklardır.

Bunlardan ilki, kadı ve yardımcılarının müdahale edebilecekleri terekelerin hangileri olduğunu açıklayan hükümlerdir. Farklı tarihlerde tedvin edilmiş kanunnamelerde bu konudaki hükümlerin değişmeden sürekli tekrar edilmesi ve uygulanması önemine işaret etmektedir. Kanunnamelere göre, mirasçıların tamamı reşit kişilerden oluşuyor ve varisleri terekenin taksimini mahkemeden talep etmiyorlarsa, kadı ve yardımcılarını müdahale edemezler. Eğer, varisler arasında sağîr, sağîre, gâib, gâibe gibi reşit olmayan mirasçılar bulunuyorsa terekenin mahkeme tarafından taksim edilmesi lüzumludur.³

¹ Askerî kassamlar ile beledî kassamlar arasında resm-i kısmetin kime ait olduğu konusunda çıkan ihtilaflara Uzunçarşılı da eserinde yer vermektedir. Mühimme defteri ve kanunnamelerdeki hükümlerin de aktarıldığı çalışma için bkz. Uzunçarşılı, 1984:122-125.

² Yenice-i Karasu'da resm-i kısmet ve diğer vergilerin ziyade alınarak halka zulmedildiği ihbarına binaen Yenice kadısına gönderilen emir bunun güzel bir örneğidir. Kadıların gördükleri çeşitli davalardan alacakları vergi ve harçların tasrihen kaydedildiği hüküm, bu vesileyle Anadolu ve Rumeli'deki kadılara da hatırlatılmış oluyordu. Bu hüküm için bkz. Celâl-zâde Kanunnâmesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no.3507, vr.38a. Koca Nişancı lakaplı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin ölüm tarihi 1567'dir. Söz konusu hükmün sonunda verilen tarih ise Evâil-i Safer 921 (Mart 1515) olduğuna göre, önceki döneme ait bir hükmün kanunname tedvin edilirken yer verilmiş olmalıdır.

³ Bu konudaki hüküm, farklı tarihlere ait kanunnâmelerde ve benzeri metinlerde yer almaktadır, birkaçını aktaralım: “*Min ba'd verese-i müteveffâ kibâr olub mâdem ki, anlar cânibinden kısmet taleb eylemeyeler ve müteveffânın metrukâtın yazmayalar...Meğer ki, müteveffânın evladı sığâr ve eytâm olub yazılıb kısmet olmamağla hukûk-ı eytâm zâyî' ve telef olmak lâzım gele, ol vakit varub kısmet eyleyüb emvâl-i eytâmî nakîr ve kıtmîr yazub defterler eyleyeler*” (Kanunî dönemine ait olması muhtemel *Resm-i Kısmet Kanunnâmesi*'nden aktaran Akgündüz, Cilt V, 1992:54); “*Resm-i kısmet dahi müteveffânın vârisleri kebîr olub kısmet [taleb] olunmaz iken cebren kısmet olunmaya yahud verese sağîr ve sağîre veyahud gâib ve gâibe olub beynel verese kısmet olunmak lazım geldikde..*” (Mecmuai Kavanin bâ-ma'ruzat-ı Ebu's-Suud, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, no.2730, vr.44a); “*ve resm-i kısmet dahi müteveffânın varisleri kebîr olub kısmet taleb olunmaz iken cebren kısmet alınmaya yahud verese sağîr ve sağîre veyahud gâib ve gâibe olub beyne'l-verese kısmet olunmak lazım geldikde*” (Osmanlı Kanunnâmeleri, Milli Tetebbular Mecmuası, Sayı 2:326); “*..sağîr ve sağîresi veyahud gâibde vârisi olmayıp müteveffânın verese tâlib değil iken terekelerin tahrîr irâdesiyle verese tazyik ve rencide olunmamak ve verese sağîr veyahud gâibde olan müteveffânın terekesi tahrîr*

Kadı ve yardımcıları hakkında mirasa gereksiz yere müdahale ettiklerine dair şikâyetlerin bir kısmının, çocukluk ile yetişkinlik arasında bulunan ergen mirasçıların rüşt sahibi yetişkinler olup olmadıkları konusunda mahkeme personeli ile diğer varislerin görüşlerinin farklı olmasından kaynaklandığını varsayabiliriz.

Kanunnamelerde yer alan ikinci husus, mahkeme tarafından tereke taksim edildiğinde alınacak resm-i kısmetin oranıyla ilgilidir. Dönemine göre değişen vergi miktarı söz konusu olmakla beraber binde 15, binde 20 ve binde 25 oranında resm-i kısmet alınmasının farklı tarihlerde kadılarına bildirildiği görülmektedir. Kanunnamelere göre resm-i kısmet oranları şöyledir: 14. yüzyılın sonları (Yıldırım Bayezid dönemi) %020 (Uzunçarşılı, 1984:84; Öztürk, 1995:56), 15. yüzyılın ikinci yarısı %020 (İnalcık, 1965:78; Uzunçarşılı, 1984:85; Öztürk, 1995:55-56), 16. yüzyılın ilk yarısı %020 (İnalcık, 1965:78)¹, 16. yüzyılın ikinci yarısında %025², 16. yüzyılın sonu %025 (Uzunçarşılı, 1984:85)³, 17. yüzyılın ilk yarısı %015 (İnalcık, 1965:78; Uzunçarşılı, 1984:85), 17. yüzyılın ikinci yarısında %015 (Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, MTM, Sayı III:541). 18. yüzyılın başları %015 (Uzunçarşılı, 1984:85). Kanunnamelerde resm-i kısmet bahsi geçtiğinde, kadı ve yardımcılarının ziyade harç almamaları için sık sık ikaz edildikleri dikkat çekmektedir.

Son olarak kanunnamelerde ele alınan bir diğer mevzu, beledî ve askerî kassamlar arasında sık sık tartışma konusu olan, mahkemeye intikal eden terekelerin hangilerine askerî veya beledî kassamın bakacağı, daha doğrusu terekeden tahsil edilen resm-i kısmet başta olmak üzere çeşitli vergi ve harçların kime ait olduğu konusudur. Eğer kişi askerî zümreden ise mahkemeye ilgili diğer resim ve harçlarda olduğu gibi terekeye müteallik resim ve harçlar da kazasker adına tahsil edilirken, reayadan olması durumunda vergi ve harçlar mahalli kadılarına ait olurdu. (Sahillioğlu, 1992:488-489; Barkan, 1966:4-7) Askerî ve beledî kassamlar arasında her dönem anlaşmazlığa sebep olmuş ölen kişinin askerî zümreden olup olmadığı tartışmasına son vermek için kanunnamelerde kimlerin askerî olduğu açıkça kaydedilmiştir. Bazı resm-i kısmet

---

olundukda..." (KŞS, no.741, vr.1a: Anadolu ve Rumeli'deki kadılarına gönderilen 11 Temmuz 1801 tarihli ferman)

¹ (14'ü kadının, 4'ü naibin, 2'si kâtibin).

² Resm-i kısmetin mahkeme personeli arasında nasıl taksim edildiği de açıklanmıştır. Buna göre, 25 akçenin 20 akçesi kadıya, 3 akçesi naibe, 2 akçesi de kâtime aittir; bkz. Celâl-zâde Kanunnâmesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no.3507, vr.22b.

³ (20'si kadının, 3'ü naibin ve 2'si kâtibin).

kanunlarının özellikle askerî sınıfa mensup zümrelerin tarifine odaklandığı görülmektedir.¹ “*Ehl-i berât olan kimesneler, kendü ve cemâ’ati rüsûmı askerîdir*”² ifadesi, bu konudaki hükümlerin temel prensbini yansıtmaktadır. Ancak tarif ve tanımlamaların, askerî-reaya ayrımını kalıcı şekilde yaparak tartışmaları bitirdiğini düşünmek mümkün görünmemektedir. Nitekim farklı dönemlere ait kanunnamelerde askerî sınıfa giren zümrelerin değiştiği, gün geçtikçe sayısının arttığı belirtilmektedir.³ Askerî sınıf kavramının tereke ve diğer davalardan alınacak vergi ve harçların aidiyeti meselesinden dolayı teferruatlı izah edilmiş olması⁴ askerî ve beledî kassamların çekişmesini önlemeye yöneliktir. Bundan dolayı, beledî kassamların reaya, askerî kassamların ise askerî olduğunu iddia edebilecekleri kişi ve zümrelerin üzerinde daha fazla durulmuştur. Bir bakıma, toplumsal statüleri bakımından arada kalan, haklarında kesin ve kalıcı hüküm vermekte zorlanılan bu kişiler içinde önemli makam ve servete ulaşmış olanların sayısı da fazla olmamalıdır. Kanunnamelerdeki askerî sınıf tarifinin bu özelliğini Barkan “*askerî sınıf târifinin kifayetsizliği*” (Barkan, 1966:7) olarak yorumlamış, neşrettiği bazı tereke sahiplerinin hangi özelliğine binaen askerî kabul edildiğinin malum olmadığını ifade etmiştir (Barkan, 1966: 83, 186, 333). Derlenen kanun mecmualarında mirasla ilgili kanunlara hangi maksatla yer verildiğini askerî zümreyle ilgili tariflerde açıkça müşahede ediyoruz. Bu konudaki hükümlerin asıl amacının, askerî ve reaya sınıflarını eksiksiz tarif ve tasnif etmek değil, beledî ve askerî kassamlar arasında mücadeleye sebep olan, askerîliği tartışmalı olabilecek kesimlerin durumuna açıklık getirmek olduğu söylenebilir (Öztürk, 1995:44).

Barkan, tereke taksimiyle ilgili özellikle iki kanunname metnine çalışmasında yer vermiştir. İlki, 16. asra ait Milli Tetebbular Mecmuası’nda neşredilmiş kanunname,

---

¹ Kimlerin askerî olduğunu açıklayan hükümler, resm-i kısmetle ilgili olarak kanunnamelerde en fazla yer verilen hususlardandır. Askerî-reaya ayrımını belirleyen hükümler, genellikle teferruatlı tarifleri içerdiği için oldukça uzun kanunların oluşmasını sağlamıştır. Bu kanunların bir kısmı için bkz. Akgündüz, Cilt III, 1991:143-145 (Yavuz Sultan Selim dönemi Kazasker ve Kudât Rüsûmı Kanunnâmesi); Barkan, 1966:5-7 (H.907 / M.1501-1502 tarihli Konya’da Koyun-oğlu Müzesi’ndeki kanunname ve 1605 tarihli Edirne Sicili’ndeki ferman). Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, 1984:123-125; Öztürk, 1995:40-44.

² Fatih devri Rüsûm-ı Kısmet ve Sicillât Kanunu’ndan aktaran Akgündüz, Cilt I, 1990:586.

³ Barkan, bu durumun, divanda önemli bir makam sahibi olan kazaskerlerin nüfuzu ile açıklanabileceğini düşünmektedir (Barkan, 1966:6).

⁴ Askerî sınıf kavramı, kimlerden oluştuğu, muafiyetleri vb. konuların ele alındığı eserlerde, burada bahsi geçen kanunnamelerde, özellikle resm-i kısmet kanunlarında, yer alan ilgili hükümler esas alınmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Barkan, 1966:4-8; Sahillioğlu, 1991:488-489; Uzunçarşılı, 1984:123-125; İnalçık, 1959:595-600; Öztürk, 1995:39-44.

ikincisi I.Ahmed'in meşhur adaletnamesidir. Her ikisinde, özellikle adaletnamede, kadıların ve yardımcılarının terekeleri cebren taksim ettikleri, köy köy dolaşıp yeni mezarları saydıkları, resim alınmayan 'urüz ve 'akardan resim aldıkları, vergiyi fazla almak için metrukâtı ziyade tuttukları, tereke eşyasından beğendiklerini aldıkları vb. hususlar üzerinde durulmaktadır.¹

Tek başına kanunnâmeleri kullanarak mahkemelerin tereke taksimini nasıl yaptığı sorusuna cevap aradığımızda, resm-i kısmet almak maksadıyla haklı haksız her miras paylaşımına müdahale eden, bu amaçla köy köy dolaşıp yeni mezar taşlarını sayan, cenazelerin habersiz defnedilmesine müsaade etmeyen, daha önce taksim edilmiş terekeyi adil olmamış deyip tekrar taksim eden, cebren müdahale ettiği terekedeki eşyanın değerlerini yüksek tutarak resm-i kısmeti daha fazla almak isteyen, diğer resim ve harçları ziyadesiyle alan, kendi sorumluluk alanında bulunmayan terekelere müdahale eden kadı (ve yardımcıları) tipine ulaşıyoruz ki bu makul ve kabul edilebilir bir çıkarım gibi görünmemektedir. Osmanlı teşkilatı içinde adlî, idarî ve beledî geniş yetki ve sorumluluk sahibi kadı modeli ile kanunnâmelerde resm-i kısmet bağlamında tarif edilen kadı arasında bağlantı kurmakta zorlanıyoruz. Birbiriyle zıt iki kadı görüntüsünün, divan-ı hümayûna ulaşan şikayetlere binaen kaleme alınan hükümleri içeren kanunnâmelerde olumsuz örnekler bağlamında aç gözlü, hırslı, adaletten uzak kadı portresinin sunulmuş olmasından kaynaklandığını varsayabiliriz. Hiç şüphesiz, her kurumda olduğu gibi kadı ve yardımcıları arasında da yetkisini kötüye kullanan, şahsî menfaatini her şeyin üstünde tutan, insani değerler bakımından zayıf karakterli kişiler olmuştur; bunların sayısı belli dönemlerde çoğalmış da olabilir. Ancak, şikayete konu olan haksız uygulamalara imza atan kadı, naib ve kassamlardan hareketle, olumsuz imajı kadılık kurumunun geneline teşmil etmek, bizi yanlış neticelere götürebilir. Celali İsyancıları sonucu dirlik düzenin bozulduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı olağanüstü bir dönemde kaleme alınan I.Ahmed'in adaletnamesinde kadı dışındaki idareciler de benzer şekilde son derece olumsuz tasvir edilmektedir.² Kanunname ve

¹ Barkan, 1966:3, dipnot 3 ve 4.

² Barkan, I.Ahmed'in adaletnamesinden iki yerde uzun alıntılar yapmıştır (Barkan, Edirne Terekeler, s.3'teki 4. dipnot, s.49'daki 47.dipnot). Başkentteki Osmanlı devlet adamlarının gözünden problemlerin nasıl teşhis edildiğini ve huzur, güven ve devlet idaresinin tekrar tesisi için öngördükleri çözüm yollarını ve sert tedbirleri ortaya koyan adaletnamede dile getirilen bazı hususlar şunlardır: "...İmdi her diyâra Beğlerbeği ve sancakbeği nash olunub her birine müstakil hâslar ta'yin olunmaktan murâd vilâyet üzerine çıkub cem'-i emval ve emlak eyleyüb vilâyeti viran eylemek için

adaletnamelerdeki olumsuz kadı imajının nedeni olarak, ilgili metinlerin kurumların yapısı ve işleyişini açıklayan teşkilat kanunları gibi değil sorunlara ve çözümüne odaklanmış yasaknamelere benzeyen özellikte olmaları gösterilebilir.

Tereke defterleri üzerine yapılan çalışmalar için kanunnameler kıymetli kaynaklar olmakla beraber, tereke taksim sürecini ayrıntılı olarak tasvir eden, bu süreçte yapılan işlemleri açıklayan, görev alan personelin vazifelerini eksiksiz tarif eden kaynaklar gibi değerlendirilmemelidir. Bunlar divana ulaşan şikayetlerin tahkiki sonucunda, özellikle tereke taksiminde yaşanan sorunları, suistimalleri tespit edip bunların çözümünü vaz' eden, dönemine göre değişen maddeleri havi kanunlar olarak görmek, doğru bir yaklaşım olacaktır. Tahriri mucib olan ve olmayan terekeleri, belli dönemlerde resm-i kısmetin oranını, hiyerarşik olarak askerî sınıfın alt mevkilerindeki zümrelerin mensuplarını ve kadıların yaptıkları usulsüzlükleri kanunnâmelerden çıkarmamız mümkündür. Ancak, tereke eşyasının satılmadığı¹, dellalların bilirkişi olduğu, terekenin serveti eksiksiz temsil ettiği, tereke taksimini kassam memurlarının yaptığı, mirasla ilgili işlemlerin kısa sürede tamamlandığı gibi çeşitli konularda yerleşmiş yargıların

---

*değildir... Anların [üç yıl içinde köyüne dönen reaya]. çiftlikleri ve sâir emlâki tapuya verilmez; veballeri kendü boyunlarına anun gibi çiftlik sâhibleri muhkem habs olunub eşeddi siyâset ile haklarından gelinmek içtin ahvâlları Dergâhı Mu'allâma arz olunmak emrim olmuştur... Ol asl muhtekirlere muhkem tenbîh ü te'kid eyleyesiz ki, min ba'd gelen me'külât ve rnelbûsâtı karşulayub almayalar; ol vecihle zulm ü te'addi eylemeyeler..."; kadılarınla ilgili olarak: "Ve siz ki kâdîlarsız, nahiyelerinizi nâiblerinize iltizâma verüb bir cânibden siz ve bir taraftan nâibiniz voyvodalar ile müttefik olub karye be karye gezüb re'âyâ vü berâyânın müft ü meccânen koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal ve arpa ve saman ve odun ve otlukların çeküb aldığınızdan mâ'adâ her kasaba ve karyeye karîb geldiğinizde yeni makberleri sayub defter edüb ba'dehû mahalline varub bunlar ne zamanda fevt olmuşlardır? ve bunların metrûkâtı nice oldu? ne için bize haber eylemedin ve bizden izin almadan defn eylediniz? deyü te'addi edüb....**ekserinin veresesinden sağîr ve sağîre ve gâib ve gâibeler olmayub cümlesi hâzır ve kibar olub kısmet taleb eylemezler iken cebren müteveffanın muhalledfâtını yazub ikiyüz akçe değer esbabı bin ve bin beşyüz akçe bahâya dutub kısmet bahanesiyle beğendiğiniz esbabı çeküb alub ve sizden mukaddem kâdî olanlar bir defa kısmet eylediği müteveffa için kısmet-ı âdile olmamış... karye be karye gezmekden ve sicil ve hüccet ve nakl ve mürâseleden ve resm-i kısmetden ve emr ü berâtları sicille kayd etdirenlerden ziyâde akçe almakdan... ziyâde hazer eyleyesiz."** (Akgündüz, Cilt IX, 1996:562-569)*

¹ Müteveffanın terekesini oluşturan mal ve eşyaların kıymetleri iki yöntemle belirlenmiştir: bilirkişilerin takdiri ve müzayedeye satış. Bu yöntemlerden hangisinin daha çok tercih edildiği döneme ve bölgeye, hatta varislerin taleplerine göre farklılık göstermiş olmalıdır. Kanunnamelerde sık geçen *ehl-i hibre ile göresiniz* emri, tereke değerinin takdir yoluyla belirlendiği miraslardaki suistimalleri önlemek içindir. Bununla beraber, kadı ve yardımcılarının cebren kısmet eyledikleri terekeler zaten varisler arasında paylaşılmış olacağı için haksız müdahaleden sonra tamahkâr görevlilerin yapacağı terekeye ziyadesiyle değer takdir etmektir. Mağdur edilen varisler şikayetçi olduklarında, kadıların terekeye gereksiz yere müdahale ettiklerini ve resm-i kısmeti daha fazla almak için terekeye ziyadesiyle değer takdir ettiklerini ifade edeceklerdir.

oluşmasında doğrudan veya dolaylı olarak tesir ettiğini varsaydığımız kanunnâme hükümlerinin, ilgili hususların açıklanmasında yetersiz kaldığı görülmektedir.

1.4. Tereke Defterlerinde Servetin Kısmi Temsili

Servetin bireyler arasında dağılımı, başka etkenlerle beraber sosyal tabakaların oluşumunda önemli unsurlardan biridir. Toplumda nüfuz sahibi kişilerin (genellikle) saygınlığıyla orantılı zenginliğe de malik oldukları sosyolojik bir gerçektir. Osmanlı toplumunda servetin kaynakları ve dağılımı üzerine yapılan araştırmalar için tereke defterleri en önemli ve uygun kaynakların başında gelmektedir. Bundan dolayı tereke defterlerinin önemini fark eden ve ilk çalışmaları yapanların iktisat tarihçilerinin arasından çıkmış olması tesadüfî değildir.

Müteveffanın öldüğü anda sahip olduğu şahsî mülklerin ayrıntılı dökümü olarak tanımlayabileceğimiz tereke defterinin, tereke sahibinin servetini ne kadar yansıttığı sorusu önemli olmasına karşın ciddi şekilde kritik edilmemiştir. Ölen kişinin gömleği, donu, hatta çorabına kadar mülkiyetinde olan malları kaydedildiği için, tereke listelerinin kişisel serveti temsil etme noktasında genellikle eksiksiz olduğu fikri çoğu araştırmacı tarafından paylaşılmış olmalıdır. Ancak incelediğimiz tereke defterleri ve diğer sicil kayıtlarından elde ettiğimiz bulgular, tereke defterlerinin kişilerin servetini tam veya tama yakın temsil ettiği düşüncesine şüpheyle bakmamıza neden olmuştur.

Terekelerin ölen kişinin toplam servetini yansıttığı konusunda tereddüdünü dile getiren Barkan, tereke defterlerinin ölen kişilerin mal varlığını eksiksiz sunmasının *niçin her zaman* mümkün olmadığını altı madde halinde açıklamıştır. Altı madde şunlardır: seyahat esnasında ölen kişilerin tereke defterinin tanzim edildiği şehir dışındaki malların tereke listesine girmeme ihtimali, mal ayrılığı prensibi dolayısıyla eşlerden birine ait terekenin ailenin hayat seviyesi ve maddî imkanlarını yansıtamaması¹,

---

¹ Osmanlı aile tarihi üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Aile içi dayanışma, paylaşım, birliktelik, mülkiyetin aile bireyleri arasında dağılımı, belli mal ve eşyaların kadına mı erkeğe mi yoksa diğer aile üyelerine mi ait olduğu, ailenin diğer fertlerinin bu eşyaları kullanma şekilleri vb. konularında bildiklerimiz sınırlıdır. Tereke defterlerindeki veriler bu alana katkı yapacak gibi görünmekle beraber, son derece dikkatli kullanılmalıdır. Çünkü söz konusu kayıtlar, bir şekilde mahkemeye intikal etmiş miras paylaşımaları ile ilgilidir. Hukuken önemli olan “bireyin” öldüğü esnada sahip olduğu mal ve eşyaların ve diğer servet unsurlarının tespit edilmesi ve varisler arasında taksim edilmesidir. Dolayısıyla, bu hukukî süreç ister istemez bize, gerçekte olduğundan daha fazla “bireysel” bir aile resmi sunmaktadır. Eşlere ait tereke listelerini yan yana getirdiğinizde karşınızdaki tablo,

ölenlerin daha hayattayken mallarının bir kısmını hibe vb. yollarla başkalarına bağışlamış olabilecekleri¹, hür olmaları ölüm şartına bağlanmış cariye ve gulamların tereke listesine girmemeleri, mülkiyeti şahıslara ait olmadığı için intikal ve ferağ işlemleri farklı kaidelere göre yapılan vakıf mülkleri ile mirî arazilerin “tasarruf kıymetlerinin” tereke listelerine dahil edilmemiş olması, ölene ait bazı malların varisler ya da alâkalılar tarafından gizlenme olasılığı (Barkan, 1966:75). Barkan’ın çekincelerinde son derece haklı olduğunu, araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular desteklemektedir. Canbakal ise, tereke defterlerinin hanenin servetinden ziyade bireyin servetini sunması, varislerin beyanı ve tahminî fiyatlara dayanması, seçilen sınırlı örnekler bağlamında konunun ele alınmasından ötürü, toplumdaki gerçek servet dağılımı ile terekelerden elde edilen bulguların uyuşmayabileceğini ifade etmektedir (Canbakal, 2009:117). Neumann da müsadere sonucu tanzim edilen ve çoğu zaman ailenin bütün malvarlığını gösterebilen kayıtlara nazaran, miras hukukuna göre tertip edilen tereke defterlerinin şahsî bir zenginliği içerdiğini ve mülk statüsünde olmayan servet unsurlarını kapsamadığını belirtmektedir (Neumann, 2009:16).

Bireylerin zenginlik kaynakları, yatırım stratejileri, ticarî ortaklıkları ve parasal ilişki ağlarını sunan tereke defterleri Türk iktisat tarihi çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Tereke defterleri üzerine araştırma yapan iktisat tarihçileri, gayrimenkul, sermaye, finansal yatırım (borç-alacak ilişkisi), köleler ve diğer eşyalar olarak tasnif ettikleri servetin bileşenlerine ve toplumsal gruplar arasında dağılımına özel ilgi göstermişlerdir. İnceledikleri dönem ve şehir bağlamında servet analizi yapan iktisat tarihçileri ve tarihçilerin tereke defterlerin serveti ne kadar temsil ettiği sorusunu ise ciddi şekilde ele aldıklarını iddia edemeyiz. Bu soru tereke çalışmaları için hayatî önemde olmasına karşılık araştırmacılar tarafından yeterince sorgulanmamış; yapılan değerlendirmeler, ilk defa Barkan’ın gündeme getirdiği çekincelerin bir kısmının tekrar edilmesinden ibaret kalmıştır. Araştırmacılar arasında yaygın kanaatin, bazı özel durumlara binanen tereke defterlerinin serveti her zaman temsil edemeyebileceği, ancak bireylerin hayatlarında sahip oldukları toplam mal varlıklarını bu kayıtların

---

birbirinden yalıtılmış iki ayrı bireyin eşya dünyasını oluşturan yastık, minder, yorgan, sahan, kaşık, ibrik vb. eşyaların çeşitli sayılarda iki birey arasında dağılımını gösteren bir liste olacaktır.

¹ Barkan’ın çalışmasını kıymetli kılan özelliklerinden biri de tereke defterleri dışındaki sicil kayıtlarını da kullanmış olmasıdır. Örneğin, tereke defterlerinin serveti temsil etme noktasında zaaflarından biri olarak zikrettiği “hibe” uygulamasının bir örneğini Edirne’nin 11 numaralı sicilinden elde etmiştir (Barkan, 1966:133).

genellikle içerdği fikrini kabul etmek yönünde olduğunu ifade edebiliriz. Hatta bu ortamda bazı araştırmacılar, tereke defterlerinin toplam serveti yansıttığını kesin bir dille ifade etmişlerdir.¹

Bireylerin sahip olduğu iktisadi kudreti eksiksiz temsil etme noktasında tereke defterleri ciddi zaafı taşımaktadır. Sicillerde kayıtlı terekelerden serveti eksiksiz aktaran örnekler olabilir, ama bunların sayısının fazla olmadığını düşünmemizi icap ettiren çok sayıda bulgu vardır. Servetin oluşumu ve toplumsal gruplar arasında dağılımını görmemizi sağlayan tereke defterlerinin zayıf yönlerinin farkında olarak ve mümkün mertebe bu eksiklikleri giderecek tedbirlere başvurarak kullanılmaları önem arz etmektedir. Terekelerin ancak kayda girebilen serveti temsil etmesinin nedenlerini genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz. İlk olarak, tereke sahibi daha hayattayken ölümüne yakın gerçekleştirdiği hibe, nefy-i mülk ve sözde satış gibi tasarruflarla servetinin önemli kısmını terekesi dışında bırakmasıdır. İkincisi, yapılan işin doğası gereği terekenin tahrir ve taksim sürecinde olması muhtemel suistimaller, gereksiz müdahaleler ve bazı uygulamaların tereke toplamını olduğundan eksik görünmesi sonucunu doğurmasıdır. Sonuncusu ise cari olan hukuk sistemine göre, intikali veraset kaidelerine göre gerçekleşmeyen, dolayısıyla ölen kişinin hayatında taht-ı tasarrufunda bulundurduğu ve âhara yüksek bedel mukabilinde ferâğ edilebildiği vakıf mülklerinin ve mirî arazilerin tereke defterinde yer almamasıdır.

Çoğunlukla birinci derece akrabalar arasında gerçekleşen sözde eşya satışı, hibe ve nefy-i mülkün 18 ve 19. yüzyıllarda İstanbullular arasında yaygın olarak yapıldığı hem sicillerde kayıtlı uygulamalardan hem de bu konulara dair çıkarılan fermanlardan anlaşılmaktadır. Önce nefy-i mülk daha sonra da ona muadil hibe ve eşya satışlarının hileyi şer'îye olduğu gerekçesiyle yasaklayan sırasıyla 1707, 1796 ve 1804 tarihli fermanlarda yasağın en önemli gerekçesi varislerin ve diğer hak sahiplerinin mağdur edilmesiydi. Kendilerini ölüme yakın hisseden yaşlı ve hasta kişiler daha hayattayken malları üzerinde kapsamlı bir tasarruf gerçekleştirerek uygun gördükleri kişilere

---

¹ Bursa şehri terekelerini inceleyen Özdeğer, tereke defterlerindeki verilerden servet üzerine değerlendirmeler yapmış, ancak terekelerin bireylerin zenginliğini ne kadar yansıttığı konusuna değinmemiştir (Özdeğer, 1988). Anastassiadou ve Reyhan, inceledikleri terekelerin toplam mal varlığını temsil edebilme özelliğini irdelememişlerdir (Anastassiadou, 2001; Reyhan, 2008). Öztürk ise sicillerde kayıtlı tereke defterlerinin ölen kişilerin servetini tam olarak aktardığını düşünmektedir (Öztürk, 1995:13, 138). Özlü de 18. yüzyılın ikinci yarısına ait Antep terekelerini incelediği çalışmasında, tereke defterlerinin servetin bütününe yansıttığı düşüncesindedir (Özlü, 2002:47).

bedelsiz temlik ediyorlardı. Dolayısıyla meselenin insani boyutu miras taksimi gündeme gelmeden önce servetin önemli kısmını tereke dışında bırakıyordu. Sicillerde kayıtlı nefy-i mülk, hibe ve sözde satışlarla tereke defterleri arasında doğrudan bir ilişki kurmanın zorlama bir yorum olduğu itirazı gayet mantıklı görünebilir; ancak bu tür uygulamaların üst düzey ulema¹ ve bürokratlardan sıradan insanlara kadar İstanbullular arasında yaygın olduğunun makul düzeyde tespiti yapıldıktan sonra en azından İstanbul örneğinde terekelerin serveti eksiksiz temsil edemeyebileceğinin bir nedeni olarak görülmesi gerekir. Bu konu hakkında önceki sayfalarda yeterince bilgi verildiği için daha fazla üzerinde durulmayacaktır.²

Servetin temsili noktasında ikinci çekincemiz, terekeyi tahrir eden kâtiplerin aktardıkları bilgilere dayanmaktadır. Bu kayıtların bir kısmı, bazı tereke defterlerinin serveti temsil edebilirliğinden ciddi şüphelenmemizi gerektirmiştir. Bunlardan bir kısmı terekenin tahrir ve taksim sürecinde meydana gelen suistimal, çekişme ve müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Bir kısmı kâtiplerin kayıt tarzının ya da bazı terekelerin özel durumunun bir sonucudur. Bunlardan başka tahrir edilmiş tereke defterlerinde “anlamsız rakamlar” olarak tanımlayabileceğimiz bazı gelir ve gider kalemlerinin tereke toplamı içindeki payının emsallerine göre sıra dışı fazlalığı da şüphe uyandırmaktadır. İfade edelim ki bu başlık altında yaptığımız tespit ve değerlendirmeler, bir sonraki başlıkta inceleyeceğimiz vakıf mülkleri gibi düzenli ve sistemli olarak kayda girmeyen servet unsurlarının yanında tereke defterleri için ciddi zaaf oluşturan etkenler değildir. Ancak, tereke defterlerindeki kayıtlardan elde ettiğimiz aşağıdaki bulgular da bazı tereke defterlerinin bu özellikleri itibariyle de serveti eksik aktardığını göstermektedir.

Mirasçılarının tereke eşyasını gizlemeleri az da olsa her dönemde yaşanabilecek bir durumdur. İncelediğimiz tereke kayıtlarında da bazı varislerin diğerlerini tereke eşyasını gizlemekle suçladıklarını görüyoruz. Kâtiplerin bu iddiaları kayda geçmiş olmaları anlamlıdır. İddiaların doğruluğu kesin delillerle kanıtlanmamış olmasına

---

¹ Sabık Eyüp kadısı Mehmed Şemseddin Beyefendi'nin tereke defterini takiben kaleme alınan zeyl kaydı 10 satır eşyadan oluşuyor. Ölen önceki eşinden olan mürahike kızı Esmâ hanımın vâsisi, kadı efendinin hayatında kızına mezkur eşyaları hibe ettiğini iddia etmiş, kadı efendinin hayattaki eşi ve çocuklarının vâsisi anne itiraz etmiş, hibe iddiasında bulunan taraf iddiasını kanıtlayamadığı için zeyl kaydındaki eşyalar da mirasçılar arasında taksim edilmiştir (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, no.810, vr.36a-37b).

² Nefy-i mülk, hibe ve eşya satışları için ilgili bölüme bakınız.

rağmen muslihunun (kim olduklarını bilemediğimiz arabulucular) tavassutuyla suçlanan mirasçının tereke toplamına göre hatırı sayılır bir miktarı iddia sahibine teslim etmesiyle anlaşmaya gidilmiş olması suçlamaların yersiz olmadığını ortaya koymaktadır. Eva nasraniyenin diğer mirasçı Abraham hakkında suçlaması¹, Mustafa Ağa'nın tereke defterinde, oğlu hakkında öz kız kardeşi ve annesinin iddialarını² örnek olarak verebiliriz. İncelediğimiz tereke defterlerinin bir kısmında beytülmal adına müdahale eden görevlilerin bazen varisleri mağdur edecek tarzda hareket etmeye meyilli oldukları görülmektedir. Esasen varissiz ölenlerin terekeleri suistimale en müsait terekeler gibi görünmektedir.³ Varisi yok zannıyla görevlilerin müdahalesinden sonra ortaya çıkan varislerin ifade ve iddiaları görevlilerin bazen pervasızca? hareket edebileceklerini⁴, görevliler arasında az da olsa terekeyi zimmetine geçirmeye istekli kişiler (İŞS, no.31, vr.1b) olabileceğini akla getirmektedir.

Kısmet kâtipleri, sonuçlanmış miras paylaşımıyla ilgili yeni durumlar ortaya çıktıkça bunları “zeyl defteri”⁵ adıyla kaydetmişlerdir. Asıl defter genellikle ölen kişinin

¹ Güher binti Andon nasraniye öldüğünde eşit hisseye sahip iki mirasçısı vardı: kız kardeşi Eva ve erkek kardeşinin oğlu Abraham. Toplam değeri 380 kuruş olan tereke varisler arasında taksim edildikten sonra, Eva'nın Abraham aleyhindeki iddiaları kayda girmiştir. Eva'nın iddiasına göre, Güher'in sağlığında sattığı değerli gümüş takımları, mücevherat ve diğer eşyalarının satış tutarı olan yaklaşık 1.500 kuruş Abraham tarafından gizlenmişti. Güher bu iddiasını hukuken muteber delillerle kanıtlayamamış; ancak muslihunun tavassutuyla taraflar arasında sağlanan sulhen çözüm gereği Abraham halası Eva'ya 200 kuruş vermek zorunda kalmıştır (GŞS, no.484, vr.7a).

² Mustafa Ağa'nın tereke toplamı 979, mirasçılara taksim edilen ise 564 kuruştur. Mustafa Ağa'nın terekесinin çoğu, diğer iki mirasçının iddiaları neticesinde oğlundan tahsil edilen 66.204 akçe alacağından oluşurken, terekeden yapılan harcama ve giderler arasında oğluna ödenen 12.900 akçelik borç da vardır. Oğlu babasından 24.009 akçelik alacağı olduğunu iddia etmiş, anne ve kızın inkarı üzerine muslihunun yardımıyla 12.900 akçede anlaşma sağlanmış (EŞS, no.254, vr.127ab).

³ Ölen kişiyle herhangi bir ilişkisi olmayan ehl-i müfsid taifesinden kişiler kenar mahkemelerinden temin ettiği hüccetlerle veraset, alacak veya vesayet iddialarına hukukî kılıf uydurarak terekeye sahip çıkıyorlardı. Beytülmal görevlileri muhtemelen bu tür suistimallerin önüne geçmek için varissiz ölenlerin terekelerine hızlıca müdahale ediyorlar; ancak bu süreçte varisin olup olmadığının yeterince araştırılmaması, bazen yetkisini kötüye kullanan görevlilerin suistimalleri de varislerin mağduriyetine sebep oluyordu.

⁴ Beytülmal görevlilerinin müdahalesinden sonra ortaya çıkan varise teslim edilen çok örnek vardır. Bunların bir kısmı için bakınız: KŞS, no.540, vr.76ab, 100b-101b; no.558, vr.17ab; EŞS, no.254, vr.130b-131b; no.264, vr.12ab, 84b-85b; GŞS, no.478, vr.12ab, 15ab, 26ab. Özellikle bazı kayıtlarda mirasçı olan eşten arta kalan için müdahale eden görevliler mirasçı olan eşin başka varis olduğuna dair uyarılarını dikkate almamış görünüyorlar. Emine hatunun tek mirasçısı eşi olduğu zannıyla mirasın yarısı beytülmal için kabz edildikten sonra diyar-ı âharda olan kız kardeşinin mirasçı olduğu anlaşılmıştır (EŞS, no.254, vr.122ab).

⁵ Zeyl defterleri mirasla ilgili sonradan ortaya çıkan çeşitli meselelerle ilgili olabiliyordu. Ölen kişinin sonradan zuhur eden terekesi, alacakları, borçları, ferâğ edilen vakıf mülkleri, yetimlerin mallarıyla ilgili yapılan işlemler, asıl tereke defterinin tahrir edildiği süreçte satılmamış fiyat takdir edilmiş gayrimenkullerin satışı, asıl defterde bahsi geçmeyen gayrimenkul ve diğer malların satışı gibi çok farklı konularda bilgiler zeyl defterinde kaydediliyordu.

bıraktığı mirasın büyük bölümünü içerse de bazı tereke sahiplerinin farklı sicilde aylar sonra kaydedilmiş zeyl defterleri de servetinin kalan kısmı için önemlidir. Bireylerin, özellikle kısa sürede tahrir ve taksimi tamamlanamayacak nitelikte miras bırakan varlıklı, makam sahibi, ilişki ağları gelişmiş kişilerin servetini mümkün mertebe aslına yakın çıkarabilmek için zeyl kayıtlarının olup olmadığının araştırılması ihmal edilmemelidir.

Bazı örneklerde karşımıza çıkan varis ve diğer hak sahiplerinin ifadeleri de ölen kişinin terekeye girmemiş mallarının olabileceğine dikkat çekmektedir. Vefat ettiğinde toplam 3.360 kuruş değerinde miras bırakan Haseki Ahmed Ağa'nın eşine ve beytülmalâ intikal edecek 2.272 kuruş 7 akçeye Yahudi sarraf Yako veled-i Yasef el koymuştur. Sonradan ortaya çıkan sarraf müteveffâdan cihet-i karzdan 19.000 kuruş alacağı olduğunu ibraz ettiği temessük hücceti ile ispat ediyordu. Normal şartlarda terekeden hissesini alan varisler ve alacağının ancak bir kısmını tahsil edebilen kişiler diğer hak sahiplerinin zimmetini ibra etmekle iktifa ederlerdi. Ancak Yahudi sarraf alacağının kalan 16.227,5 kuruş 23 akçesini “*tereke-i sairesine zafer buldukda almak üzere*” şerh düşüyordu.¹ Ahmed Ağa'nın hayatında ulaştığı makam, mevcut tereke defterindeki miras miktarı, sarrafa olan senetli borcu ve sarrafın şerhini beraberce ele aldığımızda, Yako veled-i Yasef'i ciddi zarar etmiş çaresiz bir sarraf olarak değerlendirebileceğimiz gibi, özellikle şerhini de dikkate alarak, yaşadığı dönemi, bireylerin ekonomik gücünü ve kârlı yatırımları iyi tanıyan biri olarak, Haseki Ahmed Ağa'nın mevcut tereke defterinin servetinin ancak bir kısmını içerdiğine tanıklık eden çağdaş bir gözlemci olarak da düşünebiliriz.

Son olarak bazı tereke defterlerindeki *anlamsız rakamlara* değinelim. Köklü bir tüccar ailesine mensup Balmumcuzâde Mehmed Nuri Efendi'nin Beledî Kassamlık'ta tutulmuş 29 Haziran 1872 tarihli tereke defterine göre, öldüğünde varislerine bıraktığı terekenin toplamı 35.455 kuruştı. Ancak, ölümüyle tasarruf hakkı çocuklarına intikal eden icareteynli vakıf sahilhanesinin tasarruf bedeli ise 250.000 kuruştı (MŞS, no.153, vr.56a-57a). Sabık Anadolu Kazaskeri Mustafa Rakım Efendi Kuruçeşme'deki sahilhanesinde vefat ettiğinde mirasçıları olan eşi ve yeğenine terk ettiği 127.585

---

¹ Hadika-yı hazret-i şehriyârî Ahmed Ağa'nın 15 L 1201 (30.07.1787) tarihli tereke kaydı ve sarraf Yako'nun ifadeleri ve şerhi için bkz. KŞS, no.555, vr.37ab.

kuruştan defin, borç, vasiyet ve vergiler çıktıktan sonra sadece 4.906 kuruş kalmıştır. Hissesine 3.679,5 kuruş isabet eden yeğen Mehmed Naif Efendi, diğer mirasçı zevce Emine Hatun'dan davacı olmuş, “...*haric ez-defter müddeâsından sulhen...*” 16.320,5 kuruş daha alabilmiştir. Kayıta açıklanmamış olsa da Mehmed Naif Efendi'nin davacı olmasının muhtemel sebebi, Emine Hatun'un eşinin terekesinden tahsil ettiği 55.156 kuruşluk “*deyn-i müsbet ve mehr-i müeccel*” alacağıının her ne kadar hüccetle ispat edilmiş olsa da kabul edilebilir gerçek bir borç ve mehr miktarı olmadığını düşünmüş olmasıdır.¹ Aynı tarihlerde Beşiktaş'ta Sinan Paşa mahallesinde vefat eden Mehmed Efendi'nin terekesini ise eşi tek başına kabzediyordu, çünkü mehr-i müeccel tereke toplamının iki katı kadardı.² Bu ve benzeri örnekler tereke toplamı içinde anlamsız duran gelir ve gider kalemlerinin hukukun da kullanılarak terekeye girmesi anlamına gelirken Mehmed Efendi örneğinde olduğu gibi terekenin gerçekte olduğundan çok düşük kaydedilmiş olabileceğini de akla getiriyor.

Tereke defterlerinin serveti temsil edememesinin en önemli kanıtı ise icareteynli vakıf mülkleri idi. Başkent İstanbul gibi imparatorluğun önemli şehirlerinde de benzer durumla karşılaşılması muhtemeldir. Aşağıdaki müstakil başlıkta, tereke toplamları ile icareteynli vakıf akarlarının tasarruf bedellerinin parasal değer olarak karşılaştırılmasından elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak tahlil edilmektedir. Benzer bir incelemenin mirî arazinin toprakların büyük kısmını oluşturduğu bölgeler için de yapılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.4.1. İcareteynli Vakıf Mülkleri: Tereke Defterlerinde Görünmeyen Servet

Osmanlı medeniyeti tarif edilirken çeşitli özellikleriyle beraber “vakıf medeniyeti” olduğunun altının çizilmesi anlamlı ve yerinde bir tespittir. Osmanlı toplum hayatının her alanında etkin olarak faaliyet göstermiş vakıflar sayesinde eğitimden sağlığa, barınmadan imar faaliyetine, üretimden finansal desteğe kadar çeşitli alanlarda toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin karşılanması mümkün olmuştur. “*Menfaati ibâdullaha âid olur vechile (ait olmak üzere) bir â'ynı Cenâb-ı Hakkın mülkü*

¹ 18 S 1241/1 Ekim 1825 tarihli tereke defteri için bkz. KŞS, no.1179, vr.54b-55a.

² GŞS, no.478, vr.9a; 1874 yılına ait tereke defterinde ise Üsküdar'da vefat eden Fatma hanımın terekesinin %55'i mehr-i muaccel ve müeccel alacağıından oluşuyordu (ÜŞS, no.704, vr.1b).

hükümünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpûs ve memnu' kılmaktır."¹ şeklinde tarif edilen vakıf müessesesinin etraflıca incelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır.² Bu bölümde icareteynli vakıf mülkleri, bireylerin hayatlarında tasarruf ettikleri önemli bir servet unsuru olarak ele alınacaktır. Bu amaçla, vakıfların en önemli gelir kaynağı olan kira gelirlerini nasıl temin ettikleri üzerinde durulacak, bâhusus icareteyn usulüyle kiralama yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

Vakıf akaratını tasarruf eden kişileri merkeze koyarak konuyu ele aldığımızda, vakıf mülklerinin kiralanmasının iki taraflı bir ilişkiyi içerdiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda vakıflar genellikle bir yönüyle ele alınmıştır; sahip olduğu akarat-ı mevkufe ve diğer kaynakları yöneten, çeşitli alanlara yönlendirdiği geliriyle kamusal ihtiyaçları karşılayan kurumun kendisi gelir ve giderleri dikkate alınarak incelenmiştir. Diğer tarafta ise vakıflara ait gayrimenkulleri kiralamak suretiyle barınma, yatırım, üretim ve ticaret için ihtiyaç duyduğu binalara sahip olan, vakfa yaptığı kira ödemeleri ile vakfın bütçesine katkı yapan kesim vardır. Biz meseleyi kiracılar, özellikle icareteynli vakıf mülklerini tasarruf edenler açısından ele alacağız.

Vakıflar sahip oldukları gayrimenkulleri icare-i vahide³, mukataa ve icareteyn olmak üzere üç yöntemle kiralayabiliyorlardı. İcare-i vahideli vakıflar ay veya sene olarak belirli ve kısa bir süre için kiralanan vakıflardır ki en belirgin özelliği budur. Bir defaya mahsus olan kira akdi belirlenen sürede sona ererdi. Vakıf mütevellisi, eski kiracı ile

¹ Öztürk, 1983:28. Vakıf müessesini ele alan eserlerin giriş kısmında vakfın tanımı verilmektedir. Tariflerin mealen aynı olduğu ve vakıfların iki özelliğine dikkat çekildiği görülmektedir. Birincisi, vakıfların temin edeceği hizmet ve menfaatin topluma hasredildiği, ikincisi ise vakfa ait akarın şahsi mülklerden tefrik edilerek alım, satım, hibe, rehin ve miras gibi uygulamalardan kesinlikle muaf olduğudur. Diğer tarifleri için bkz. Bilmen, Cilt IV, 1969:284; Akgündüz, 1996:76 vd., Yediyıldız, 2003:8 vd.

² Vakıflar konusunda çok sayıda eser telif edilmiştir. Farklı disiplinlerden araştırmacılar vakıf kurumunu çeşitli açılardan ele almışlardır. Tarihçiler şehir tarihi, müessese incelemesi; iktisat tarihçileri vakıfların ekonomik faaliyetleri ve üstlendikleri roller; İslâm hukukçuları evkâfla ilgili şer'î hükümler bağlamında konuya eğilmişlerdir. Vakıflar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebül'ulâ Mardin (1340), *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul; Ali Himmet Berki (1946), *Vakıflar*, İstanbul; Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi (1970), *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli*, İstanbul; Nazif Öztürk (1983), *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısında Vakıflar*, Ankara; Ahmet Akgündüz (1996), *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul; Bahaeddin Yediyıldız (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara; Mehmet Canatar (2004), *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul, 2004; Tevfik Güran (2006), *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul, 2006. Tahsin Özcan (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara.

³ Berki, kiralama yöntemi arasında icare-i vahide-i kadimeyi de zikretmektedir. Bunlar, icare-i vahideyle kiralanmış iken kira müddetinin sonunda belli bir ücret mukabilinde kiracısı veya mirasçılarında bırakılan vakıf mülkleridir (Ali Hikmet Berki, 1946:33).

yeni bir sözleşme yapmayı ya da başka birine kiralamayı tercih edebilirdi. Vakfiye şartında kira süresi ile ilgili bir şart yoksa ev ve dükkânlar için bir yıl, çiftlik ve araziler için üç yıl süreyle kiraya verilmesi uygun görülmüştür. Mukataalı ve icareteynli vakıfların aksine ferağ ve intikal özelliği olmayan, rayiç bedelle alelade kiralama yöntemi idi. İcare-i sahiha olarak da adlandırılan icare-i vahide, fukahanın ittifak ve tavsiye ettiği kiralama usulü olarak başlangıcından itibaren uzun süre uygulanmış olmalıdır. Tek kira (icare-i vahide) ile idare edilen vakıf akarlarının zorlayıcı bazı sebeplerden dolayı mukataalı ve icareteynli kullanımına izin verilebileceği görüşü sonraki dönemlerde benimsenmiştir.¹

Mukataalı vakıf ise zeminin vakfa, zemin üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyetinin ise şahıslara ait olduğu ve uzun süreli kiralamanın yapılabildiği vakıf demektir. Meseleyi hukukî açıdan ele alan araştırmacılar mukataalı vakıfların icareteynliler gibi zamanla zaruretler neticesinde ortaya çıktığı görüşündedirler (Öztürk, 1983:106-107). Yangın, deprem gibi doğal afetler neticesinde harap olan ve vakfın sınırlı bütçesiyle imarı mümkün olmayan mülklerin bu haliyle ne vakfa ne de insanlara bir faydası olamayacağı düşüncesiyle, zeminin rakabesi (çıplak mülkiyeti) vakfa ait kalmak kaydıyla, kiracıya zemin üzerinde dilediği binayı yapma ya da zirai üretimi gerçekleştirme hakkını (bu ilave unsurların mülkiyetiyle beraber) veren mukataa uygulaması şartların zorlamasıyla sonradan ihdas edilmiş olmalıdır. Mukataalı vakfın karakteristik özelliği, vakıf mülkü olan toprak üzerindeki bina ve ağaçlar için şahsî mülkiyete izin veren kiralama yöntemi olmasıdır. İncelediğimiz tereke defterleri bağlamında fikir verecek kadar tesadüf edemediğimiz mukataalı vakıflar hakkında kaynaklarda verilen bilgiye göre, mukataalı vakfın mutasarrıfı, ilk kiraladığında bedel-i mukataa namıyla yüksek bir rakam ödüyor, her sene de icare-i zemin adıyla bir miktar kira ödemeye devam ediyordu.² Zemin üzerindeki yapılar şahsi mülkiyet hükmü kazandığı için mutasarrıfın bunlar üzerindeki tasarrufu vakıf mülkleriyle ilgili hiçbir sınırlandırmaya tabi değildi. Vakıf olan zeminin tasarruf hakkının başkasına devri (ferâğ) ve öldüğünde çocuklarına intikali de mümkündü. Öztürk'ün bildirdiğine göre, mutasarrıf, zemini vakfa ait olan binasını veya bağçesini sattığında, tasarruf hakkının

¹ Bu hususta bkz. Öztürk, 1983:104-106; Bilmen, Cilt V, 1969:17-18; Berki, 1946:33; Akgündüz, 2000:388-389.

² Konuyla ilgili olarak bkz. Öztürk, 2006:132; Akgündüz, 1996:491; Bilmen, Cilt IV, 1969:295

kendinde kalacağını açıkça belirtmemişse bu hak da alıcıya geçmektedir (Öztürk, 2006:132).

Sözlükte iki kira anlamına gelen icareteyn, vakıf akarlarının icara verilmesinde biri *icare-i muaccel* diğeri *icare-i müeccel* adıyla tahsil edilen kira gelirlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Kira akdinin yapıldığı anda, peşin olarak tahsil edilen muaccel miktarı belirgin özelliklerinden ilki olup gayrimenkulün gerçek değerine yakın bir rakamdır. Dönemine göre günlük, aylık ve yıllık olarak belirlenen müeccel ise cüzi bir rakamdır. İcareteynli vakıfların dikkat çeken diğer özellikleri arasında uzun, daha doğrusu belirsiz bir zaman için yapılan kiralama yöntemi olmasıdır. Kiracının ölümü dahi akdi sona erdirmemekte, sahip olduğu kapsamlı tasarruf hakkı evlatlarına intikal etmektedir.¹ Mukataalı vakıflarda olduğu gibi icareteynli akarın ferâğ ve intikali mümkündür.² Mülkiyeti vakfa ait olduğu için borç ve ticarî alışverişlerde icareteynli mülklerin teminat ve rehin gösterilmesi mümkün değildir. Mukataalı vakıflarla benzer bir yönü, icareteynli mülklerin tasarruf hakkının ölümle beraber sadece kız ve erkek evlatlara, eşit olarak intikal etmesidir. Mutasarrıfın evladı olmaması durumunda ölümünden sonra icareteynli gayrimenkullerin tasarruf hakkı mahlûlen vakfa geri dönerdi.

Osmanlıda icareteynli kiralama yönteminin sonradan çıktığı hakkında araştırmacılar hemfikirdir. Vakıf mütevellilerinin hangi dönemden itibaren vakıf akaratının icare-i vahide dışında mukataalı ve icareteynli olarak kullanımına izin verdikleri ise kesin değildir. Hicri 10. asırdan itibaren uygulamanın başladığını iddia edenler varsa da daha erken bir tarihte başlamış olmalıdır.³ Nazif Öztürk, Barbaros Hayreddin Paşa'nın H.941 (1534-1535) tarihli vakfiyesinde akarların icareteyn yöntemiyle kiralanmasının şart koşulduğunu tespit etmiştir (Öztürk, 1983:111). Barkan'ın eserinde neşrettiği İstanbul Kadısı'na gönderilen hükümde de (1577 tarihli), ölen kişinin evlatlarına intikal eden icareteynli mahzen ve dükkânlarından kız evlatlarının mağdur edilmesinin kanuna aykırı olduğu belirtilerek ve aynı hususta daha önce (1570) verilen hükme atıf yapılarak "*müste'cirleri vefât eyledüklerinde oğullarına ve kızlarına icâre-i mu'ayyene-i câriye*

¹ Bu konuda bkz. Öztürk, 1983:108-110; Akgündüz, 2000:389-391; Bilmen, Cilt V, 1969:21-23.

² İcareteynli vakıf akarının ferâğ ve intikali konusunda ulemanın görüşleri ve bu konudaki fetvalar için bkz. Bilmen, Cilt V, 1969:30-40.

³ İcareteyn uygulamasının ne zaman başladığı hakkında görüşler için bkz. Bilmen, Cilt IV, 1969:304; krş. Öztürk, 1983:110-111; Akgündüz, 1996:451-452.

ile” verdirilmesi emredilmektedir.¹ Osmanlı uleması arasında da icareteyn uygulamasının şer‘îliği konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığını görüyoruz. 16. yüzyılda yaşamış Kanuni döneminin ünlü alimlerinden Şeyhülislam Ebüssuud Efendi’nin icareteynin caiz olmadığı görüşüne karşılık, çağdaşı Kazasker Kınalızâde Ali Çelebi, hakim ve müftinin takdiriyle, vakıf için yararlı bulunursa icareteyne müsaade edilebileceği düşüncesindedir (Akgündüz, 1996:454-455). Lehinde ve aleyhinde hükümlerin verildiği dönemden bir süre önce, muhtemelen 16. yüzyılın başları, icareteyn uygulaması görünürlük kazanmıştır diyebiliriz.

Her ne kadar benzer kiralama yöntemlerinin İslâm tarihinde örnekleri bulunsa da kiracıya bahsettiğimiz kapsamlı tasarruf imkanlarını sağlayan icareteynli vakıf uygulaması Osmanlı tecrübesinin ürünüdür. Mukataalı ve icareteynli vakıfların ortaya çıkışı hakkında “zaruretler memnu‘ olan şeyleri mübah kılar” kaidesine göre hareket edilerek vakıf mülklerinin harap ve yok olması tehlikesine binaen uzun süreli ve kapsamlı tasarruf hakkına izin verildiği görüşü yaygındır.² Uygulamanın meşru dayanağını da oluşturan dile getirilen hususlar önemli olmakla beraber, bunların dışında da etkenler olabilir. Aşağıdaki Tablo 1’de açıkça görüldüğü üzere, İstanbul’da yaşamış birçok kişi servetinin önemli kısmını, bazen varislerine bıraktığı mirastan daha fazlasını, sağlığında taht-ı tasarrufunda bulundurduğu icareteynli mülklere sahip olmak için kullanmıştır. Osmanlı toplumunun ihtiyaç, talep ve beklentileri de icareteynli vakıfların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında etkili olmuş olmalıdır. Vakıflara ait arazi ve binaların şehrin her bölgesinde fazlasıyla bulunduğu başkentte yaşayanlar barınma, üretim, ticaret ve yatırım maksadıyla birikimini değerlendirmek istediğinde sıklıkla vakıf akaratına talip olmaları gerekiyordu. Ancak kira süresi evlerde bir yıl, dükkânlarda ise üç yıl ile sınırlandırılmış ve yeni kira akdinde, eski kiracıya öncelik vermeyen icare-i vahideli usülü, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmış olmalıdır. Vakıfların harap olan mülklerini mâmur etme zarureti ile bireylerin uzun süreli ve kapsamlı tasarruf hakkına sahip olma talepleri birleşince, icareteynli vakıfların sayısı hızla artmış olmalıdır. Nitekim, yapılan bir çalışmada 18. yüzyılda vakıf gayrimenkulleri kiralanırken icareteyn yönteminin daha çok tercih

¹ Mühimme Defteri, no.16, yp.187’den aktaran Barkan, 1966:157.

² Konu hakkında bkz. Döndüren, 1998:73-75; Akgündüz, 1996:453; Öztürk, 1983:108 vd; Bilmen, Cilt IV, 1969:304 -305.

edildiği sonucuna varılmıştır (Yediyıldız, 2003:135 vd.). Çeşitli sicil kayıtlarından çıkardığımız veriler de 1785-1875 dönemi İstanbul’unda icareteynli vakıfların yaygın olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında icareteynli vakıf mülkleriyle ilgili iki önemli düzenleme yapılacaktır. Bunlardan ilki, intikal özelliğinin kapsamını genişleten, evladın olmaması durumunda tasarruf hakkının diğer varislere de geçmesine imkân veren 1867 tarihli nizamnamedir.¹ Evlatlar dışında intikal hakkı sahipleri belirlenirken ölen kişiye neseb yönünden akraba olanların yakınlıklarına göre, İslâm miras hukukuna benzer şekilde sıralandıkları görülmektedir. 1869 tarihli nizamname ise, tasarruf sahibinin borçları mukabelesinde alacaklılara icareteynli vakıf mülklerini satışa² çıkarma hakkı veriyordu (Akgündüz, 1996:480-481). 1869 yılına kadar borçları terekesinden fazla olduğunda bile icareteynli mülklerin tasarruf hakkı güvenli bir şekilde evlatlarına intikal ederken bu tarihten itibaren icareteynli vakıf mülkleri bu özelliğini yitirmiştir. Bu iki düzenleme, hem toplum hem de hukukçular nazarında icareteynli vakıfların özel mülk gibi algılandığını göstermektedir. Ayrıca, böyle düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş olması icareteynli vakıfların yaygınlığı hakkında da fikir vermektedir.

1.4.2. Uygulamada İcareteynli Vakıflar

Tereke defterlerinin serveti tamamen temsil edememesinin en önemli nedeni, mülkiyeti şahıslara ait olmadığı için intikali miras hukuku kapsamına girmeyen, dolayısıyla tereke toplamında (çoğu zaman da tereke defterinde) görünmeyen, tereke sahibi öldüğünde mutasarrıfı olduğu vakıf mülklerinden kaynaklanmaktadır. Tasarruf hakkı sadece ölen kişinin çocuklarına intikal eden icareteynli vakıf gayrimenkulleriyle ilgili kayıtlar, ölen kişinin tereke defterinde kayda geçmeyen önemli bir servet kaynağını temsil ediyordu. En geç 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tereke kâtipleri, tereke defterinin taksimat bölümünden sonraki kısmında ya da terekeyi takip eden hüccette ölen kişinin çocuklarına intikal eden icareteynli vakıf mülklerinden bahsetmeye

¹ Akgündüz, 1996:468-470. Ölen kişinin evlatları olmaması durumunda mahlulen vakfa geri dönen ve vakıf için düzensiz ama ciddi bir gelir kaynağı böylece ortadan tamamen kalkmıştır.

² 1780 yılında Beledî Kassamlıkta görevli katibin icareteynli vakıf mülkünün ferâğı için kullandığı ancak dönemin hukuk terminolojisi açısından uygun ve cari olmayan bey’ terimi (MŞS, no.100, vr.40a), yaklaşık yüz yıl sonra kaleme alınan nizamnamenin maddelerinde karşımıza çıkmaktadır: “Ayrıca icâreteynli vakfin 3 yıllık geliri, masrafları çıktıktan sonra borcu karşılayabiliyorsa, borç karşılığında satılamazdı (md.2). Satım akdi açık artırma ile yapılacaktır (md. 5-12).” Nizamnameden aktaran Akgündüz, 1996:480.

başlayacaklardır. Ölen kişinin icareteynli vakıf mülkleriyle ilgili bilgilerin tereke defteriyle beraber aktarımı 1820'lere kadar nadiren yapılırken, bu tarihten sonra daha düzenli hale gelecektir.

İslâm miras hukukuna göre tanzim edilen tereke defterlerinin bir unsuru olmadığı halde terekenin taksimattan* sonraki kısmında veya bir sonraki hüccetten bilgi sahibi olduğumuz vakıf mülklerinin özelliği icareteyn usulü ile kiralanmış olmalarıdır. Vakıf mülkleri farklı yöntemlerle kiralanmakla beraber, taliplilerinin müzayedede diğer kişilerle rekabete girerek ve ciddi bir sermaye yatırarak tasarruf hakkını elde ettikleri icareteynli vakıf mülkleri mutasarrıf ve o öldüğünde tasarruf hakkına intikalen sahip olan evlatları için önemli bir servet ve gelir kaynağı özelliği kazanıyordu.¹ İcare-yi vahide ve mukataalı usülle kiralanmış vakıf mülklerinden ilkinin şahıslar arasında devir ve intikal özelliği olmadığı için ikincisinde de mutasarrıfın şahsi mülkü olan bina ve ağaçların satışında mülkiyeti vakfa ait zeminin tasarruf hakkının meccanen devri yaygın bir uygulama olduğu için² bu tür vakıf mülklerinin kaydının terekelerle beraber verilmediği görülmektedir.

Sicillerde mevcut tereke defterlerinin sahipleri, öldüklerinde icareteynli vakıf mülkünün mutasarrıfları olsalar dahi evlatlarına intikal eden ya da hâlî olarak vakfa dönen gayrimenkullerle ilgili bilgiler *her zaman* tereke defterlerinin sonunda veya takip eden hüccette bulunmuyordu. Tereke defteri ve sözü edilen hüccetlerde icareteynli vakıf mülkleriyle ilgili aktarılanlar, tasarruf hakkıyla ilgili herhangi bir davada tarafların haklılığını veya haksızlığını kanıtlayacak, hukukî bir sonuç doğuracak nitelikte senetler olmaktan ziyade ölen kişinin evlatlarına intikal eden vakıf mülklerinin yetimlere ait hissesinin müzayedeye belirlenen bedel mukabelesinde başkasına devredildiğini ve yetime ait **bedelin** vasîye teslim edildiği **bilgisini** içeren hüccetlerdir. Bu kayıtlarda, vakıf mülkünün özellikleri detaylı verilmediği gibi müzayedeye tasarruf

---

* İslâm miras hukukuna göre payları belirlenmiş her bir varisin hissesine isabet eden miras miktarını gösteren *taksimât kısmı* esasen tereke defterinin son bölümüdür. Ancak, yukarıda tereke diplomatiği başlığı altında izah edildiği üzere kısmet katipleri terekeyle ilgili daha önceleri aktarmadıkları çeşitli bilgileri taksimattan sonraki kısımda yazmaya başlamışlardır. Varislerin tamamını değil, sadece müteveffanın evlatlarını ilgilendiren vakıf mülkleri de böylece ölen kişinin **tereke kaydıyla beraber** (ancak tereke toplamının bir parçası olarak değil) kayda geçirilmiştir.

¹ İcareteynli vakıf mülklerinin müzayedeye tevizi dışında tasarruf sahibi de mütevellinin izniyle dilediği bir şahsa ferağ edebiliyordu. Sicillerde bu tür kayıtlar fazladır.

² Mukataalı vakıflar ve bunların devir ve intikal uygulamaları için bakınız Öztürk, 2006:132-134.

hakını devralan kişi hakkında da bilgi bulunmamaktadır.¹ Vakıf mülklerinin tereke kayıtlarında belirtilmesinde bazı makul kıstaslara istinaden esnek bir teamülün zamanla oluştuğu düşünülebilir. Bizim sicillerde kayıtlı uygulamadan hareketle tespit edebildiğimiz kadarıyla tereke sahiplerinin icareteynli vakıf gayrimenkullerinin terekesiyle beraber tescil edilebilmesi için iki önemli özelliği taşımaları gerekiyordu. Ancak, hemen ifade edelim ki icareteynli vakıf mülkleri hukuken mirası ve evlatlar dışındaki hak sahiplerini alakadar eden bir husus olmadığı, ayrıca tereke defterinde bu konuda bilgi verilmemesi evlatların mağduriyeti anlamına gelmediği için, aşağıdaki şartları taşıdığı halde terekeyle beraber kayda geçmeyen vakıf mülkleri de olabilir.

Kısmet katipleri, ölenin terekesi dışında en önemli servet kaynağı olan kız ve erkek evlatlarına eşit hisselerle intikal eden vakıf mülklerini ancak yetimlerin hissesi söz konusu olduğunda zikredecektir. Bu tür servet kaynaklarının kayda geçmesi için ilk şart, varisler arasında yetim evladın bulunmasıydı. Nitekim tereke toplamı ile icareteynli vakıf mülklerinin tasarruf hakkının ferağ bedellerini karşılaştırdığımız tablodaki verilerin tamamı sadece yetimlere intikal eden hisselerin ferâğ bedellerinden hareketle hesaplanmıştır. Örneğin, Kayıkçı (sicil kaydında kayık yapucu) esnafından İbrahim Ağa vefat ettiğinde eşi ve ikisi erkek beş evladından oluşan mirasçıları tereke toplamı olan 11.193 kuruştan 2.728 kuruşluk ihracat (techiz-tekfin, borç, vasiyet ve vergiler) çıkarıldıktan sonra kalan 8.465 kuruşu aralarında paylaşmışlardır. İbrahim Ağa'nın hayatında icareteynli olarak tasarrufunda bulunan vakıf menzil ve kayıkçı dükkânı ise beş evladına intikal etmiş, sadece sağır oğlu Mehmed Eşref'in hissesi vasîsi olan annesinin talebiyle müzayede yöntemiyle 7.249 kuruş mukabelesinde ferâğ edilmiştir.² İbrahim Ağa'nın hayatında tasarruf ettiği vakıf mülklerinin değerini

---

¹ Kısmet katipleri için önemli olan, varisler arasında bulunan yetim evlatlara intikal eden hissenin müzayedeyle başka birisine devredildiğinde ferağ ve tefviz bedelinin miktarını ve yetime ait bu parayla ilgili işlemleri (vasiye teslim, vasi marifetiyle bedestena emanet veya şahıslara borç olarak verilmesi gibi) kayda geçmektedir. Dolayısıyla bu kayıtlar, “ferağ ve tefviz” işlemi için düzenlenmiş hüccetler değildir. Yetimin vakıf mülkündeki hissesi devredilmek istendiğinde ilk olarak vakıf mütevellisinden izin alınır, müzayedeye çıkarılır, müzayedede oluşan fiyatın daha önce keşif heyetince belirlenen muhammen bedelin altında olmadığı anlaşıldıktan sonra ferağ ve tefviz işlemi tamamlanırdı. Bu süreçte yapılan işlemlerin asıl kayıtları ayrıca tutulmuştur. Kısmet katipleri ferağ hüccetlerinden kendileri için önemli olan bilgileri alarak tereke defterinin sonunda ya da takip eden hüccette aktarırlardı.

² Terekenin taksimattan sonraki kısmında yer alan ilgili ifadeler şöyledir (kayıkçı dükkânın yetime ait 1/5 hissesinin ferâğı için): “*bade'l-vefatihî beş sehm itibariyle evladları mezbûrûna 'âdiyen bade'l-intikal sağır-i mezbûrun bir sehm hisse-i şâyi'asımı vasî-i mezbûre bi'l-izn-i şer'î ve bâ-re'y-i mütevellî bi'l-müzayede ve'l-keşf ihbar olunan bin beş yüz guruşa bi'l-vesâye âhara ferâğ ve bedel-i ferâğ idüb...*”. İbrahim Ağa'nın tereke kayıt tarihi 24 L 1259 idi; yetime intikal eden icareteynli kayıkçı dükkânın 1/5

hesaplarken yetimin hissesinin değeri olan 7.249 kuruşun beş katı olan 36.245 kuruşu esas aldık.

Ölen kişinin üzerinde bulunan icareteynli vakıf mülkleri hakkında bilginin kısmet katipleri tarafından belirtilmesi için ikinci şart ise, tereke taksim sürecinde yapılan işlemler tamamlanmadan (tereke defteri tahrir edilmeden) ferâğ ve tefvîz işlemlerinin yapılmış olmasıdır. Hem miras meselesinin hem de yetimlerin uhdesinde bulunan icareteynli vakıf mülklerinin devir işlemlerinin tamamlanması ortalama bir iki aylık zamanda mümkün olduğu için tereke taksim edildiği halde, vakıf mülkünün yetime ait hissesinin ferâğı sonuçlanmadıysa vakıf mülklerinin bahsi geçmeyecektir. Devir işlemleri tereke taksiminden sonra tamamlanabildiyse ya terekeyi takip eden hüccette¹ ya da aynı sicilin sonraki sayfalarında ölen kişinin taht-ı tasarrufunda bulundurduğu vakıf mülkleri olduğu anlaşılacaktır. Mestçi Feyzullah Beşe'nin tereke defterinin tarihi 15 Haziran 1825, icareteynli muhterik menzil arsasının ferâğ ve tefvizini içeren kayıt ise 19 Kasım 1825 tarihli idi.² Bir diğer örneğimiz İstanbul'da Katib Hüsrev Mahallesi ahalisinden olup Dimetoka'da misafiren sakin iken vefat etmiş olan es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin kaydıdır. Asıl tereke defterinin 24 Ocak 1825 tarihiyle Dimetoka sicillerinde kayıtlı olduğu bilgisini de içeren *zeyl kaydı* ise, vefatıyla sağır oğluna intikal eden icareteynli vakıf menzilin Abdi Ağa'ya ferâğ edildiği tarih olan 13 Aralık 1825'te tanzim edilmiştir.³ Üsküdar'da İhsaniye Mahallesi'nde sakin iken vefat eden

---

hissesi tereke tahrîr sürecinde ferâğ edilirken vakıf menzildeki hissesi ise takriben dört yıl sonra 29 C 1263 tarihinde 5.749 kuruşa ferâğ edilecektir (GŞS, no.732, vr.50b-51a). Ebeveynlerinden intikalen tasarruf hakkını haiz evlatlardan sadece sağır ve sağıreye ait hisselerin ferâğ edildiği kayıtların bir kısmı için bakınız: EŞS, no.402, vr.86b; GŞS, no.739, vr.70b; KŞS, no.1553, vr.29b-30a.

¹ Kısmet katiplerinin icareteynli vakıf mülkleriyle ilgili tereke defterinden sonra gelen ilk kayıta aktardıkları bilgileri incelerken bir kısmında tereke defterinin kayıt tarihi ile vakıf mülkünün ferâğ edildiği bilgisini içeren hüccetin tarihi arasında büyük farkın olduğunu fark ettik. Örneğin tütüncü Eğri Velioglu Ömer Ağa'nın tereke defteri 15 Şaban 1241 tarihini taşırken hemen terekeden sonraki yetimleri ilgilendiren vakıf mülklerinin ferâğı kaydı 25 Şevval 1241 tarihli idi (MŞS, no.130, vr.81ab). Bu durum, şeriyye sicillerindeki bazı kayıtların niçin kronolojik olarak sıralanmadığını da açıklayabilir. Eğer yer varsa (zamanında yeterli boşluk bırakıldıysa) sicile kaydedilen davayla ilgili sonradan yeni bir durum ve bilgi zuhur ettiğinde asıl kaydın altına ilave edilebiliyordu.

² MŞS, no.130, vr.54b ve 67a.

³ Es-Seyyid Mehmed Tahir efendinin sağır oğluna intikal eden vakıf menzilin Abdi Ağa'ya 5.000 kuruş mukabelesinde ferâğ edilmesine dair tanzim edilmiş olan *zeyl kaydının* tarihi 3 CA 1241 iken terekesinin kayıt tarihi ise 5 C 1240'dır (KŞS, no.1175, vr.35b). Yetimlere ait vakıf mülklerinin tasarruf hakkının kime devredildiğini kısmet katipleri genellikle belirtilmediği için bu kayıta belirtilmiş olması dikkat çekmektedir. Bundan başka es-Seyyid Mehmed Tahir Ağa'nın tereke defterini ve ferâğ hüccetini tescil eden mahkemelerin farklı şehirlerin mahkemelerinin olması çok özel bir duruma işaret etse de tereke sahiplerinin icareteynli vakıf mülklerinin kaydının tespitinin bazen ne kadar zor olabileceğine delalet etmektedir.

Mehmed Salih Ağa'nın da sağır oğlu Ahmed Nazif Bey'e intikal eden Hadice Sultan Evkâfi'ndan icareteynli vakıf menziline ferâğı tereke defterinin kayıt tarihinden yaklaşık 10 ay sonra yapılmıştır.¹

Bazı tereke sahiplerinin icareteynli vakıf mülklerinin kayıtları ile tereke defterlerinin farklı sicillerde olması bile ihtimal dışı değildir. Üsküdar'da Gülfem Hatun mahallesinde sakine iken vefat eden Hacı Emine hatunun 22 Safer 1290 tarihli tereke defteri 701 numaralı Üsküdar sicilinde iken çocuklarına intikal eden 2 Receb 1290 ve 27 Muharrem 1291 tarihli icareteynli vakıf menzil ve parçacı dükkânının ferâğ kayıtlarından biri aynı sicilin farklı varağında diğeri ise 703 numaralı sicilde bulunmaktadır.²

Mirasın taksim edilmesiyle kaleme alınan tereke defterinin ilgili kısmında kismet katiplerinin vasînin ferâğ ve tefviz işlemini başlattığı bilgisini zaman zaman vermesi³, yetimlerin tasarrufunda bulunan vakıf mülklerinin devir işlemlerinin tereke taksiminden daha uzun sürebileceğinin bir diğerkanıtıdır. Kimi katiplerin devam eden devir ve intikal işlemlerinden bahsetmesinin ise düzenli olarak gerçekleştirilen bir uygulama olmadığının altını çizelim. Nitekim, ser-musâhib-i hazret-i şehriyâri es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın tereke defterinde dolaylı olarak ve çok kısa geçen vakıf menzilin, icareteynli vakıf mülkü olup olmadığına dair tereke katibinin en ufak bir iması dahi yoktu. Abdülhalim Ağa'nın şahsi mülkü olan arsanın tereke defterinde “*vakf menzili ittisalinde mülk mahalli*” şeklinde tarif edilmesinden sadece tasarrufunda bulunan vakıf menzilden haberdar oluyoruz; ancak söz konusu menzilin yetim evlatlarına intikal özelliğini de haiz icareteynli vakıf mülkü olup olmadığını öğrenemiyoruz. Tereke defterinin on yaprak sonrasında zikrolunan evin evlatlarına intikal eden icareteynli vakıf mülkü olduğunu ve tereke defterinin tahririnden yaklaşık

¹ Mehmed Salih Ağa'nın 16 Kasım 1823 tarihli tereke defteri 597 nolu Üsküdar Şeriyeye Sicili'nin 51b-52a varaklarında kayıtlı iken 4 Eylül 1824 tarihinde ferâğ ve tefviz edilen vakıf menzili ise aynı sicilin dokuz yaprak sonrasında (60b) yer almaktadır.

² Hacı Emine hatunun tereke kaydındaki toplam tutar 19.099 kuruş, farklı tarihlerde ferâğ edilen vakıf mülklerinin tasarruf değeri ise 50.001 kuruştur. Hacı Emine Hatun'un tereke kaydı için bakınız ÜŞS, no.701, vr.8ab; vakıf mülkleriyle ilgili kayıtlar için bakınız ÜŞS, no.701, vr.41a; no.703, vr.68b.

³ Kasımpaşa'da sakine Zahide Hatun vefat ettiğinde iki mirasçısı sağire kızı ile erkek kardeşi İbrahim Beşe'dir. Tereke taksimi tamamlandığı halde Zahide Hatun'un kızına intikal eden iki vakıf menzilin ferâğ işlemleri devam ediyordu. Aynı zamanda mirasçı olan İbrahim Beşe, yeğenin vasîsi olarak vakıf mülklerinin başkasına devri için işlemleri başlatmış, ilk aşama olan Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği'ne izin hücceti için başvurmuştu (GŞS, no.484, vr.3b-4a).

bir ay sonra 9.000 kuruş bedel ile tasarruf hakkının başkasına devredildiğini tespit ediyoruz. Bu arada terekesi cem'an yekun 3.322 kuruş olan ser-musâhib-i hazret-i şehriyâri es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın terekesinin çoğu borçlarına sarf edilmiş, varislerine ancak 894 kuruş taksim edilebilmişti.¹

Yetime ebeveyninden intikal eden icareteynli vakıf mülkleri hakkında kısmet katiplerinin kaleme aldıkları belgede, hangi bilgileri nasıl aktardığını göstermesi için bir örneği aktarmak da yarar var. Gurre-i Rebiülahir 1240 (22 Kasım 1824) tarihinde tamamlanan tereke taksimine göre, yorgancı esnafından es-Seyyid Mehmed Salih Ağa'nın 6.210,5 kuruşluk tereke yekûnundan çeşitli ihracat kalemleri düşülünce mirasçılarına ancak 680 kuruş kalmış. Lakin es-Seyyid Mehmed Ağa'nın terekesi dışında sadece küçük kızına intikal eden icareteynli vakıf menzilin tasarruf hakkının ferâğ bedeli ise 6.825 kuruştur: "*Müteveffâ-yı mezbûrun ile'l-vefat bi'l-icareteyn taht-ı tasarrufunda olub bade'l-vefatihî kızı sağıre-i mezbûreye 'âdiyen intikal iden mahalle-i mezbûrede vaki' bir bâb vakf menzili vasi-i mezbûre bi'l-izn-i şer'i ve ba-marifet-i müteveli bade'l-müzayede ahere ferâğ ve tefviz itmekle **bedeli** olmak üzere sağıre-i mezbûreye teberru' olunan altı bin sekiz yüz yirmi beş guruş ve bâlâda muharrer hissesi olan üç yüz kırk guruş ki ceman yedi bin yüz altmış beş guruşun dört yüz seksen dokuz guruşu menzil-i mezkurun dellâliyyesine ve harc-ı intikal ve izn hücceti harcı ve kaydiyesine sarf olunub mâ'ada altı bin altı yüz yetmiş altı guruşu ba-hüccet ve ba-rehn ve ba-kefilen zeyt yağcı Musa Ağa'ya idâne olunduğu işbu mahalle şerh olundu*" (KŞS, no.1168, vr.6b-7a).

İcareteynli vakıf mülkünün mutasarrıfı olmak ile mülk sahipliği arasında adeta fark yoktu. Vakıftan ya da mutasarrıfı olan şahıstan icareteynli gayrimenkulün tasarruf hakkını almak isteyen kişi, mülkiyeti şahıslara ait aynı özellikte gayrimenkulü satın almak için sarf edeceği tutara yakın paraya sahip olması gerekiyordu. İcareteynli vakıf akarına sahip kişinin vakfa ödeyeceği aylık veya senelik kiraların miktarı (icare-i müeccel) ise cüzi bir rakamdı. İncelediğimiz döneme ait çoğu örnekte 150-200 yıllık kiraların toplamı ancak muaccel tutarına denk geliyordu.²

¹ Es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın ilgili kayıtları için bkz. KŞS, no.558, vr.79b-80a (27 Muharrem 1202 tarihli terekesi), vr.90a (22 Safer 1202 tarihli icareteynli vakıf menzilin kaydı).

² Konuyla ilgili çok sayıda kayıt olmakla beraber, bir tanesini zikrederim. Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde vâki, Emine Hatun Vakfı'na ait menzilin icareteynli olarak mutasarrıfı olan

Mülkiyeti vakfa ait akarın başka bir şahsa kiralanabilmesi, devredilebilmesi ve öldüğünde çocuklarına intikal etmesi, özel mülklerle benzerliğini ortaya koymaktadır. Şahsî mülklerden en temel farkı, mülkiyetin vakfa ait olmasından ötürü ticarî ve parasal işlemlerde rehin ve teminat olarak kullanılamamasıdır. Ancak, zâfiyet gibi görünen bu özellik, miras paylaşımlarında ölen kişinin borcu terekesinden fazla olduğu durumlarda dahi evlatlarına intikaline alacaklıların hiçbir şekilde müdahale edemediği kıymetli bir tasarruf hakkına dönüşüyordu.

Bireylere vakıf malı üzerinde kapsamlı tasarruf imkânları sunan uygulama, özel mülk arazilerin kısıtlı olduğu dönemde yaşamış olanlar tarafından mülk sahipliği gibi algılanmış olabilir. Tereke katiplerinin icareteynli vakıf mülkleri hakkında bazı bilgileri aktarmaya başladıkları 1780'li yıllara ait bir kayıta, tasarruf hakkının müzayedeye başkasına devrini ifade ederken “*âhara bey'-i ferâğ idüb*” (MŞS, no.100, vr.40a) tabirini kullanmış olan katip, vakıf akarlarıyla ilgili belgeyi düzenleme tecrübesine sahip olmadığı için bey' terimini sehven kullanmış olmalıdır. Lakin şahsî mülklerin satış hüccetlerinde kullanılan bey' teriminin icareteynli vakıf mülkü için kullanılmış olmasını, tereke taksimi yapan mahkeme personelinin nazarında özel mülke sahip olmak ile icareteynli vakıf mülkünü taht-ı tasarrufunda bulundurmamak arasında farkın olmadığı veya az olduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında devir ve intikal kanununda yapılan düzenlemeler sonucunda icareteynli vakıf mülklerinin özel mülklerden farklı olan iki özelliği lağvedilecektir. İlk olarak, ölen kişinin evladı olmaması durumunda tasarruf hakkının diğer varislere intikal etmesine, ikinci olarak da kişinin borcu karşılığında icareteynli vakıf mülklerinin *satılmasına* imkân veren maddeler nizamnamede yer almıştır.

Tablo 1 ve 2 çok açık bir şekilde İstanbulluların tereke defterlerine girmemiş fakat en az terekeleri kadar kıymetli servet kaynaklarını göstermektedir. Tabloda yer alan veriler, çalışmamızda incelediğimiz 99 kişiye ait olsa da yukarıda izah ettiğimiz üzere, kısmet katipleri vakıf mülkleriyle ilgili bilgileri her zaman ve düzenli olarak

---

Mehmed Emin Efendi bilâ veled vefat ettiğinde, mahlûl kalan menzil tekrar vakfa dönmüştür. İcareteyn usulüyle kiralanmak üzere müzayedeye çıkarılmış, en yüksek teklifi veren Saide Hanım muaccesesi 585 kuruş, aylık mü'eccesesi ise 30 akçe olmak üzere menzilin tasarruf hakkını elde etmiştir. Yıllık vakfa ödenecek kira (icâre-i mü'eccel) 3 kuruştur. Dolayısıyla Saide Hanım'ın vakfa peşin ödediği 585 kuruş, 195 yıllık kira bedeline karşılık gelmektedir. Gurre-i Receb 1202 (6 Nisan 1788) tarihli kayıt için bkz. İŞS, no.55, vr.118ab.

Tablo 1. Tereke Sahiplerinin Tereke Toplamları İle İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedellerinin Karşılaştırılması (Reaya)

Şer'iy Sicil Kütünye	Varak	Tarih (Hicri Dönem)	Tereke Sahibi	İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedeli (Kr)	Tereke Toplamı (Kr)	İhracat	Sülüs Vasiyet	Taksim
GŞS, no. 484	3b-4a	1200 Dönemi	Zahide Hatun	?	606	115		491
EŞS, no. 254	65ab	1200 Dönemi	Alemdar Mehmed Beşe	340	396	126		270
MŞS, no. 100	40a	1200 Dönemi	Serbuhi	450	300	10		290
GŞS, no. 571	47a	1220 Dönemi	Serbuhi	1.000	4.317	139		4.178
EŞS, no. 403	115ab	1240 Dönemi	Şerife Aişe	1.500	2.011	161		1.850
EŞS, no. 401	101a	1240 Dönemi	Zenciye Fatma	200	1.820	95		1.725
EŞS, no. 402	86b	1240 Dönemi	Ümmügülüm	2.120	1.076	158		919
EŞS, no. 401	83a	1240 Dönemi	Hadice Hatun	1.610	978	591		388
MŞS, no. 130	81b-82a	1240 Dönemi	Ömer Ağa	6.360	9.824	9.749		75
EŞS, no. 402	10ab	1240 Dönemi	Esseyid ...Ağa	4.010	2.993	248		2.745
GŞS, no. 649	40b	1240 Dönemi	Mahmud	2.000	2.507	301		2.206
MŞS, no. 130	6b-7b	1240 Dönemi	Esseyid Ahmed Ağa	600	2.820	1.387		1.433
ÜŞS, no. 597	35ab	1240 Dönemi	Elhac Ahmed Ağa	3.498	1.879	691		1.189
EŞS, no. 402	54b-55a	1240 Dönemi	Mustafa Ağa Ve Eşi	712	1.960	1.194		766
ÜŞS, no. 597	36b-37a	1240 Dönemi	Es-Seyyid Ahmed Rüşdi	1.000	631			Borç
MŞS, no. 130	82ab	1240 Dönemi	Sertebeş?	3.999	2.036	97		1.939
MŞS, no. 130	36b	1240 Dönemi	Turfanda	800	1.800	36		1.764
ÜŞS, no. 595	43b	1240 Dönemi	Filo?	500	1.490	130		1.360
MŞS, no. 130	2ab	1240 Dönemi	Saltana	580	1.192	43		1.149
ÜŞS, no. 595	33a	1240 Dönemi	İrna Ganiye?	710	1.032	68		964
GŞS, no. 732	39b-40a	1260 Dönemi	Fatma Hatun	3.250	5.469	248		5.221
EŞS, no. 461	2b-3a	1260 Dönemi	Zenciye Fatma Hatun	800	2.882	96		2.786
EŞS, no. 461	34a	1260 Dönemi	Emine Hatun	2.222	2.921	308		2.613
GŞS, no. 732	7b	1260 Dönemi	Şerife Aişe Hatun	1.250	1.557	63		1.494
GŞS, no. 732	50b-51a	1260 Dönemi	İbrahim Ağa	36.245	11.193	2.728		8.466
KŞS, no. 1553	29b-30a	1260 Dönemi	Tatar Süleyman Ağa	12.898	7.075	1.539		5.536
GŞS, no. 739	20ab	1260 Dönemi	Kapucu Oğlu İbrahim Ağa	3.010	5.235	368		4.867
EŞS, no. 461	54b-55a	1260 Dönemi	Mehmed Said Ağa	8.469	7.300	3.128		4.172
GŞS, no. 739	70b	1260 Dönemi	Elhac Şaban Ağa	4.650	3.820			Borç
EŞS, no. 459	17ab	1260 Dönemi	Rüstem Ağa	3.500	2.367	1.188		1.180
EŞS, no. 459	40a	1260 Dönemi	Hasan Bey	20.015	1.903	946		957
KŞS, no. 1587	50ab	1260 Dönemi	Katrina	20.000	19.850	7.240		12.610
GŞS, no. 739	23b	1260 Dönemi	Rukiye? Dukipe?	1.500	1.910	258		1.652
GŞS, no. 739	9b-10a	1260 Dönemi	Kadinko?	8.300	1.122	51		1.071
EŞS, no. 461	11b	1260 Dönemi	Marim	600	1.120	57		1.063
MŞS, no. 142	75b	1260 Dönemi	Abraham	54.652	25.540			Borç
ÜŞS, no. 600	85	1260 Dönemi	Acı Karabet	10.150	3.080	230		2.850
MŞS, no. 142	76ab	1260 Dönemi	Istefan	4.800	2.573	2.552		21
GŞS, no. 732	9b-10a	1260 Dönemi	Zikor?	13.750	2.599	117		2.482
MŞS, no. 142	65b	1260 Dönemi	Artin	8.200	1.189	59		1.131
ÜŞS, no. 669	58b-59a	1280 Dönemi	Refia Hatun	20.000	16.966	763		16.203
GŞS, no. 828	18b-19a	1280 Dönemi	Şerife Fatma Rüveda Hanım	10.000	7.833	323		7.510
GŞS, no. 828	42ab	1280 Dönemi	Şerife Aişe Hanım	36.000	6.531	311		6.220
GŞS, no. 832	2b-3a	1280 Dönemi	Şerife Zeyneb Hatun	14.835	4.356	1.164		3.192
MŞS, no. 153	6a	1280 Dönemi	Şerife Fatma Zehra Hanım	6.000	3.210	50		3.160
ÜŞS, no. 678	10a	1280 Dönemi	Esmâ Hatun	9.000	3.705	861		2.844
KŞS, no. 1791	38b-40a	1280 Dönemi	Mehmed Nazif Ağa	225.000	111.085	93.825		17.260
KŞS, no. 1791	57ab	1280 Dönemi	Elhac Hasan Ağa	25.000	223.155	25.814		197.341
GŞS, no. 828	31b-32a	1280 Dönemi	Mehmed Şemseddin Efendi	25.000	12.950	1.222		11.728
GŞS, no. 828	40a	1280 Dönemi	Elhac Mehmed Ağa	12.015	50.017	1.630		48.387
GŞS, no. 828	43b-44a	1280 Dönemi	Esseyid İsmail Ağa	30.000	7.051	314		6.737
MŞS, no. 153	6ab	1280 Dönemi	Hafız Mehmed Ali Efendi	7.000	4.883	922		3.961
ÜŞS, no. 679	87ab	1280 Dönemi	İzmirli Mehmed Ağa	4.500	4.099			Borç
EŞS, no. 509	29b-30a	1280 Dönemi	Mustafa Efendi	3.000	1.702	1.256		446
ÜŞS, no. 679	54b-55a	1280 Dönemi	Aguni	29.508	7.001	325		6.676
GŞS, no. 832	36a	1280 Dönemi	Varvare	3.800	1.119	59		1.060
MŞS, no. 151	48b-49a	1280 Dönemi	Hacı Antranik	18.750	48.600	14.004		34.596
ÜŞS, no. 675	28a	1280 Dönemi	Mardiros	50.036	5.400	250		5.150
ÜŞS, no. 678	63ab	1280 Dönemi	Begob?	55.001	5.782	263		5.519
ÜŞS, no. 678	57a	1280 Dönemi	Taşçı Pedros	8.035	2.921	135		2.786
ÜŞS, no. 679	77b	1280 Dönemi	Dimitri	49.000	2.800	121		2.679
ÜŞS, no. 701	8b-9a	1290 Dönemi	Hace Emine Hatun	50.001	19.099	646		18.453
KŞS, no. 1834	86ab	1290 Dönemi	Aişe Fehmiye Hanım	3.000	14.759	11.813		2.946
MŞS, no. 153	56a-57a	1290 Dönemi	Balmumcuzâde Mehmed Nuri Efendi	250.000	35.455	1.626		33.829
EŞS, no. 533	70b-71b	1290 Dönemi	Mahmud Nedim Efendi	11815	6.805	1.774		5.031
GŞS, no. 880	90-91	1290 Dönemi	Süleyman Ağa	16800	1.210	70		1.140
GŞS, no. 869	37b	1290 Dönemi	Luiza	100.000	5.200	240		4.960
MŞS, no. 154	42b-43b	1290 Dönemi	Hacdor	25.000	250.734	61.134		189.600
GŞS, no. 869	26ab	1290 Dönemi	Latın Mil.Den Acı ..?	64.570	22.540	6.820		15.720
			TOPLAM	1.412.916	1.039.339	264.247		741.003

Tablo 2. Tereke Sahiplerinin Tereke Toplamları İle İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedellerinin Karşılaştırılması (Askerî)

Şerîye Sicil Kütünye	Varak	Tarih (Hicri Dönem)	Tereke Sahibi	Mesleği	İcareteynli Vakıf Mülklerinin Ferâğ Bedeli (Kr)	Tereke Toplamı (Kr)	İhracat	Sülûs Vasîyet	Taksim
KŞS, no.556	60ab	1200	Ahmed Ağa	İslambol Ağası	4.000	2.985			Borç
KŞS, no.558	80a, 90a	1200	Es-Seyyid Abdülhalim Ağa	Ser-Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî	9.000	3.322	2.429		894
KŞS, no.810	36a-37b	1220	Mehmed Şemseddin Beyefendi	Mevâlî-i F'Zâmdan	10.300	17.687	16.618		1.069
KŞS, no.824	61b	1220	Esseyyid Mehmed Ataulah	Rumeli Kuzâtundan	1.000	4.413	602		3.811
KŞS, no.824	79b-80a	1220	Mehmed Emin Efendi	Kismetî Askeriye Mahkemesi Katibi	1.200	4.541	1.636		2.905
KŞS, no.1175	40a	1240	Cemile Hanım		555	7.750	34		7.716
KŞS, no.1179	45ab	1240	Şerife Fatma Hanım		6.000	6.983	297		6.686
GŞS, no. 659	64b-65a	1240	Elhac Ali Efendi	Fetva Emini	900	16.888	4.408		12.480
KŞS, no.1168	87a-88a	1240	Ali Rıza Efendi	Rum İli Kuzâtından	1.500	6.101	952		5.149
KŞS, no.1168	95a-97a	1240	Mahmud Efendi	Hacagân-ı Divanı Hümâyundan	6.930	81.740	13.084		68.656
KŞS, no.1179	61b-63a	1240	Elhac Ömer Efendi	Hacagân-ı Divanı Hümâyundan	25.075	52.007	29.156	7.617	22.851
KŞS, no.1179	69a-70a	1240	Elhac Mustafa Ağa	Sadrızam Çukadarı	4.000	10.065	792		9.273
KŞS, no.1174	50b-51a	1240	Vate?	Simkeş	1.800	40.132	2.847		37.285
KŞS, no.1168	44a	1240	Andon	Kuyumcu	3.800	2.499	183		2.316
KŞS, no.1175	62a	1240	Talita		2.000	3.443	234		3.209
KŞS, no.1569	33b-34a	1260	Rüveyde Hatun		7.500	19.035	3.805		15.230
KŞS, no.1552	69a-71a	1260	Mehmed Arif Efendi	Teffiş Mahkemesi Mümeyyizi	36.066	114.692	104.168		10.524
KŞS, no.1569	64b-65b	1260	Esseyyid Hüseyin Ağa	Etibbadan	5.000	4.086	234		3.852
KŞS, no.1553	55b-56b	1260	Mehmed Said Efendi	Ebniye-i Hassa Hulefasından	14.365	50.966	6.248		44.718
ÜŞS, no. 598	61b	1260	Şerif Mehmed Atıf Efendi	Mektubi Sadrı Ali Halifesi	38.000	12.512	4.512		8.000
KŞS, no.1569	30b-31a	1260	Elhac Veliyüddin Ağa	Divanı Ali Çavuşu	3.000	5.016	1.569		3.447
KŞS, no.1564	69ab	1260	Agob	Çömlekçi	6.750	4.491	4.491		0
KŞS, no.1553	34b	1260	Serkez	Elbise Anbarında Makradsar	18.350	1.740	78		1.662
KŞS, no.1791	44b	1280	Fatma Hanım		66.404	59.151	2.374		56.777
KŞS, no.1785	72b-73b	1280	Elhac Mehmed Nuri Efendi	Sarayı Celid Matbahı Amire Kanibi	55.000	97.892	7.154		90.738
KŞS, no.1790	5b-6b	1280	Es-seyyid El-Hac Hasan Hakkı Efendi	Emtia Gümürüğü Katibi	20.000	12.599			Borç
KŞS, no.1790	63b-64b	1280	Krupe	Bezzazistanî Ağa Çırağı	31.000	21.159	5.399		15.760
KŞS, no.1821	82b-83b	1280	Aişe ....Hanım		184.080	257.015	11.116		245.899
GŞS, no. 880	67	1290	Hadice Hanım		7.500	8.435	353		8.082
KŞS, no.1830	34a	1290	Hasan Ağa	Mabeyni Hümâyün Çantacılarından	30.000	20.500	2.220		18.280
KŞS, no.1833	6ab	1290	Panayotaki	Eczacıbaşı	579.000	40.832	1.876		38.956
				TOPLAM	1.180.075	990.677	228.869	7.617	746.225

aktarmadıkları için bu sayı çok daha yüksek olmalıdır. Örneğin, 1785 yılı tereke defterlerine göre askerî zümreyi temsil eden 28 örneklemin sadece dördü özel mülke (3 ev, 1 arsa) ve biri icareteynli vakıf mülküne (ahır) sahiptir. Aralarında ser musâhib-i hazret-i şehriyârî, ruûs-ı hümâyûn kesedarı, haseki, kadı, müderris, sarraf, şeyhülislam kızının bulunduğu makam ve statü sahibi 23 kişinin vakıf ya da özel mülkü görünmemektedir. Bu kişiler öldüklerinde ev, dükkân, arsa gibi mülkiyeti şahsa ait gayrimenkullere sahip olsalardı tereke defterinde mutlaka kaydı bulunurdu; ancak icareteynli vakıf mülkleri çoğu zaman kismet kâtipleri tarafından belirtilmediği için çoğunun tasarrufunda vakıf mülkleri olduğunu düşünebiliriz.

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde kadın erkek, Müslüman gayrimüslim, askerî reaya, toplumun farklı kesimlerinden İstanbulluların icareteynli vakıf mülklerine sahip

oldukları görülmektedir. Başkent sakinlerinin önemli kısmı, sosyal konumu ve iktisadî gücüne uygun menzil, köşk ya da sahilhane tarzı vakıf mülkünde yaşarken, tüccar ve zanaatkarlar da kenar mahallede veya alışverişin canlı olduğu çarşıların birinde ama vakıf dükkânında mesleki faaliyetlerini yürütmüşlerdir. 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren icareteyn usulüyle kiralanmış vakıf mülklerinin icare-i vahide ve mukataalı olarak kiralanana nazaran sayılarının daha fazla olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak bu tahmin yeterli sayısal verilerle desteklenmiş değildir. Ayrıca ölen kişinin evlatlarına intikal eden icareteynli vakıf mülkleri kayda girdiği için, diğer bir ifadeyle tereke listelerinde sadece icareteynli vakıflarla karşılaştığımız için yanlış bir izlenim de olabilir. Fakat sicillerdeki gayrimenkul satışları arasında alıcının vakıf adına mütevellinin olduğu çok sayıda örnek, özel mülk iken satış akdiyle vakfa dönüşen ve aynı belgenin devamında müteveli tarafından önceki sahibine icareteynli olarak kiralanana gayrimenkulleri içermektedir. Evini vakfa satan kişi, aslında mülkiyetinde olan evi vakfa dönüştürmüş oluyor, satış tutarının büyük kısmını icare-i muacelesi olarak vakfa geri iade ediyordu. Evi satın alan vakıf ise, bütçesinden küçük bir meblağı ayırmak suretiyle vakfın yatırım ağını ve gelir kaynağını geliştirmiş oluyordu. Çok sayıdaki benzer örnekte vakfa dönüşen özel mülkler icareteynli vakıf özelliği kazanıyordu. Dolayısıyla vakıfların sahip olduğu akaratın sayısal artışını sağlayan bu tür işlemler, aynı zamanda icareteynli vakıf mülklerinin diğer usûllerle kiralanana vakıf mülkleri karşısında oransal olarak büyümesi anlamına geliyordu. Bundan başka, mefkudlarla ilgili kayıtlarda dükkân, oda veya menzili terk eden kişilerin geride bıraktıklarının muhafazası için mahkeme başvuranlar arasında sık sık mefkudun kiracısı olduğu gayrimenkullerin mutasarrıfı olduğunu beyan eden kişilerin bulunması da icareteynli vakıf mülklerinin yaygınlığına delalet eder. Nitekim Mustafa Nuri Paşa, vakıflar üzerinde merkezi otoritenin tesis edilmesinin gerekçelerini açıklarken verdiği bilgiler görüşümüzü desteklemektedir: “İstanbul şehri mürûr-ı zamân ile kâmilene diyecik derecede vakfa münkalib olmağın **mu‘amelât-ı bey ü şîrânın** tevsîk ü icrâsı mütevellilerin ve câbîlerin ellerinde kaldığından enva‘ fesâd ü tezvîr vâkı‘ olmakda idüğüne mebnî zikr olunan menâsıbın hakk-ı nezâretleri birleşdirilerek Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ihdâs kılındı... Su-i isti‘mâlâtın bir nev‘i dahi **ferâğ ve intikâl** harclarının ve mahlûlât mu‘accelâtının nısfî mütevellî ve câbî ve kâtiblere verilüb nısf-ı

diğerinin hazîne-i evkâfda tevkîf olunmasıdır.”¹ Ancak yine de hem icareteynli vakıf mülklerinin toplam vakıf akaratı içindeki payını hem de başkentteki tüm arazi ve binalar içinde vakıflara ait olanların oranını tespit etmek zordur.

1.5. Örneklerin Seçimi: Kim Zengin Kim Fakir?

Tereke defterlerini ve bu defterlerdeki eşya listelerinden hareketle Osmanlı maddî kültürünü ele alan bu çalışmada araştırmamızın konusu, kapsamı ve yanıtlamayı hedeflediği sorular dikkate alınarak yeterli sayıda ve nitelikte örneklemin belirlenmesi gerekmiştir. İstanbul mahkemelerince tutulmuş miras kayıtlarına dayalı olarak başkentten sosyal hayatı doksan yıllık süreçte (1785-1875) incelenmek istendiğinde on binlerle ifade edilebilecek hacimde tereke defteri söz konusu olmaktadır. Bu zengin malzemenin toplu halde değerlendirilmesi imkân dâhilinde olmadığından ilgili döneme ait terekeler içinden seçim yapılması ve araştırmamızın seçilen terekeler üzerinden yürütülmesi zorunlu olarak tercih edilmiştir.

Çalışmamızın mekânsal boyutunu geniş anlamda başkent oluşturduğu için örneklem grubunun belirlenmesinde sadece sur içinde yaşamış İstanbulluların terekelerine odaklanılmamış, *bilâd-ı selâse* tabir edilen Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında tanzim edilmiş tereke defterlerine de yer verilmiştir. Böylece, başkentten çeşitli bölgeleri arasında maddî kültür öğeleri bakımından bir farklılaşma olup olmadığının sorgulanması mümkün olabileceği gibi, diğer taraftan tereke defterlerinin tutulması, mirasın kayda girmesi, belgelerin diplomatik özellikleri vb. açılardan başkentten farklı mahkemelerinin terekeyle ilgili uygulamalarının mukayesesi de yapılabilecektir.

Araştırmamızda başkentten maddî kültürünün bütün olarak incelenmesi hedeflendiği için, İstanbul nüfusunu meydana getiren farklı toplumsal grupları temsil edebilecek nitelik ve sayıda örneklemin seçilmesine özen gösterilmiştir. Osmanlı toplumunda bireylerin toplumsal statülerini belirleyen herhangi bir devlet hizmetini ifa edip etmediği, cinsiyeti, zenginlik durumu ve ait olduğu millete göre dört başlık altında toplanabilecek ölçütlere uygun olarak örneklem grubu oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle “askerî-

---

¹ Mustafa Nuri Paşa, 2008:507-508. Vakıf mülklerinin tasarruf hakkının el değiştirmesi işlemi ifade edilirken *bey ü şîrâ* tabirinin kullanılmış olması, önemlidir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Mustafa Nuri Paşa'nın yaşadığı dönemde (1824-1890) çıkarılmış olan 1869 tarihli nizamnâmeyle icareteynli vakıf mülklerinin tasarruf hakkının şahıslar arasında devri için satış (bey) kavramı resmî bir metinde yer almıştı.

reaya”, “kadın-erkek”, “fakir-orta halli-zengin”¹, “Müslim-Gayrimüslim” kategorileri, İstanbullu tereke sahiplerinin toplumsal kimliklerini tanımlayan unsurlar olarak kabul edilmiştir.

Tereke sahibinin askerî zümrelerden birine (ilmiye, seyfiye ve kalemiye) mensup olması ya da reaya statüsünde bulunması, Osmanlı toplum yapısı içinde en başta gelen sosyal ayrışma göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada bu ayrıma dikkat edilmiş, gerek örneklerin seçiminde gerekse tereke defterlerindeki çeşitli verilerin analizinde askerî-reaya gruplarının karşılaştırılmasına önem verilmiştir. Osmanlılarda askerî sınıf kavramı, padişah beratıyla herhangi bir devlet hizmetini üstlenen, reayadan farklı olarak vergi ve yargılamada bazı hak ve muafiyetlere sahip kişileri tanımlamak için kullanılmıştır (İnalçık, 1958:107; Sahillioğlu, 1991:488). Kapsamı son derece geniş tutulmuş kavramın belirsizliğinden dolayı zaman zaman çıkarılan fermanlarla kimlerin askerî olduğu tekrar tekrar tarif edilmiştir. Bu zümrenin terekelerinin tahrir ve taksimi Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından görevlendirilen askerî kassâmların sorumluluğunda olduğu için, özellikle terekelerin yazımıyla ilgili hususlarda kaleme alınan fermanlarda kavrama açıklık getirilmeye çalışılmıştır.² Ancak, ilgili düzenlemeler incelendiğinde, reaya terekelerine bakan beledî kassâmlar ile askerî kassâmlar arasında tereke sahibinin kimliği üzerinde tartışma yaşanabilecek kesimlere, yani askerî sınıfın en alt kademesine fermanlarda ağırlık verildiği görülmektedir.³ Dönemin hukukçuları ve Osmanlı toplumu için dahi sınırları kesin ve açık olmayan

¹ Miras bırakılan servetin büyüklüğüne göre tereke sahiplerinin fakir, orta halli ve zengin olarak sınıflandırılması, aşağıda değinileceği üzere örneklem seçiminin en zor safhasını teşkil etmiştir. Ayrıca, devletle doğrudan bağı olan askerî sınıf mensuplarının toplumsal konumları gibi zenginlik düzeyleri de çeşitli etkenlere bağlı olarak birbirinden son derece farklı özellikte olabildiği için, bu gruptaki şahıslar için zenginlik kategorisi hazırlanmamıştır.

² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Barkan, 1966:4 vd.; Öztürk, 1995:40 vd.

³ Tereke meselesiyle alakalı gündeme gelen askerî/reaya ayrımı, mirasın taksim edilmesiyle terekeden tahsil edilecek vergi ve harçların kime ait olduğu tartışmasına açıklık getiriyordu. “Görülüyor ki mahkemeye müracaatla yapılacak miras taksimlerinde kadınlara ödenmesi gereken türlü harç ve resimlerin âdiyeti dolayısıyla bahis mevzû edilmiş olan “askerî sınıf” kavramı, bu münâsebetle oldukça şümüllü bir şekilde tarif edilmiş bulunmaktadır.” (Barkan, 1966:6). Kimlerin askerî olduğu ya da olmadığı tarif edilirken mahallî kadınlara bağlı beledî kassâmlar ile kazaskere bağlı askerî kassâmlar arasında çekişmeye konu olan, taraflarca farklı değerlendirilebilen kişi ve gruplar üzerinde gereğinden fazla durulması anlamsız değildi. “Doğancı ki bir kimsenin ra’iyyeti olub, rüsüm-ı ra’iyyeti sipâhiye bi’l-f’il edâ idüb doğancılık berât-ı hümayûn ile veya çiftlik tasarruf itmekle veya ‘avârızdan mu’âfiyet ile de olsa askerî değildir, sâyir halk gibidir.” (H. 907 yılına ait kanunnameden aktaran Barkan, 1966:6). Muayyen bir tarihte geçerli olan düzenlemeleri içeren kanunnamelerdeki askerî-reaya ayrımı, dönemsel olarak farklılaşabiliyordu: “...lâkin sâbıkda “resm-i kısmetleri yüz akçeden aşağı olsa vilâyet kadılarınıdır” denmiş idi. El-halet-ü hâzihî zikr olunan dahî müşârü’n-ileyhe [kazasker] ta’yîn ve tahsis olunmuşdur.” (1013/1605 tarihli ferman dan aktaran Barkan, 1966:5).

kavramın *belirsizliğine* ve *kıfayetsizliğine* araştırmacılar dikkat çekmiştir (Sahillioğlu, 1991:488-489; Barkan, 1966:7). Barkan, Edirne askerî kassamlığının terekeleri üzerine yaptığı incelemede bazı tereke sahiplerinin niçin ve hangi özelliğine binaen askerî sınıftan kabul edildiğinin malum olmadığını kaydetmektedir.¹

Resmî belgelerde tanımlandığı şekliyle tarihsel bir gerçekliğin ifadesi olarak kabul edilmesi gereken “geniş anlamda askerî sınıf” kavramı, birbirinden son derece farklı toplumsal grupları içine almaktadır. Eğitim, meslekî kariyer, servet, yaşam tarzı, kültürel birikim, sosyal çevre gibi bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen çeşitli özellikler bakımından yan yana getirilmesi mümkün görünmeyen kişileri aynı grup içinde değerlendiren şümüllü askerî sınıf mefhumu, bu çalışmanın örneklem grubunun oluşturulmasında dikkate alınmamıştır. Bunun yerine, reaya olarak adlandırılan geniş halk kesiminden belirgin biçimde ayrılarak saraylılarla beraber başkentin seçkin kültür çevresini meydana getiren üst düzey devlet görevlileri ve ailelerine mümkün mertebe öncelik verilerek ilmiye, seyfiye ve kalemiyeden nispeten önemli makamlara ulaşmış kişilere dayalı olarak askerî sınıf kategorisi şekillendirilmiştir. Sıradan insanlar ile elitleri yaşam tarzları ve sahip oldukları maddî kültür araçları bakımından daha sağlıklı şekilde ayrıştırmayı hedefleyen bu yaklaşıma göre, fakir bir yeniçerinin ya da mahalle imamının terekesine askerî zümre terekeleri arasında yer verilmemiştir. Tablo 5’te görüleceği üzere, çalışmada askerî, seçkin veya elit olarak tanımlanan grup içinde sadece Müslüman erkekler bulunmamaktadır. Eşleri veya babalarından dolayı askerî sınıf içinde yer alan Müslüman kadınların yanı sıra, *askerî taifesinden* ya da *zevcâtı askeriyeden* olduğu tereke defterlerinde açıkça belirtilmiş Gayrimüslim erkek ve kadınları temsil eden örnekler de bu kategorinin teşkilinde pay sahibi olmuştur.

İstanbul örneğinde Osmanlı maddî kültürü süreklilik ve değişim bağlamında ele alınırken başkentin muhtelif toplumsal katmanlarını yansıtabilecek tereke defterlerinin seçimine ehemmiyet verildiği kaydedilmişti. Bu amaçla, askerî-reaya ayrımı dışında bireylerin kimliklerini ve mensubu oldukları toplumsal grubu niteleyen diğer özellikler de göz önünde bulundurulmuştur. Toplumsal yapıyı oluşturan iki unsuru içeren cinsiyet

---

¹ “Askerî sınıfa mensup oluşunun sebep ve alâkası lâıyıkıyla malûmumuz olmayan tereke sahibi...” (Barkan, 1966:186); “Diğer bir çok emsâli gibi, askerî sınıfa mensup oluşunu icabettiren unvan ve vazifelerini kat‘iyetle tayin etmek bizim için mümkün olmayan...” (Barkan, 1966:115).

kavramı, kişilerin toplumsal kimliklerinin önemli bir parçasıdır. Çalışmada incelenen tereke sahiplerini erkek ve kadın olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet gibi Osmanlıları ikili bir yapıda düşünmemizi sağlayan bir diğer sosyal kategori, Müslim ve Gayrimüslim kimliklerine dayanmaktadır. *Osmanlı Millet Sistemi*¹ ismiyle anılan ve gerek merkezî bürokrasinin gerekse mahkemelerin belgelerinde şahıs ve toplulukların tanımında yaygın şekilde kullanılmış Müslim ve Gayrimüslim tabirleri, Osmanlı toplumunu meydana getiren kesimleri ifade eden temel kavramlardandır. Her ne kadar Gayrimüslimlere kıyasla Müslümanların örneklem grubu içinde sayısal olarak daha fazla bulunması tercih edilmiş olsa da başkentten Gayrimüslim nüfusunu temsil edebilecek sayı ve vasıfta tereke kaydına çalışmada yer verilmiştir.

Bireylerin taşıdıkları toplumsal kimlikler ile sahip oldukları eşyalar, tüketim kalıpları ve yaşam tarzları arasındaki ilişki sorgulanırken üzerinde durulması gereken bir diğer husus kişilerin zenginlik durumuyla alakalıdır. Servetin çeşitli gruplar ve şahıslar arasında dağılımı, toplumsal yapıyı biçimlendiren önemli faktörlerdendir. Çoğu örnekte varlık sahibi olmak ile toplumsal statü arasında anlamlı bir ilişki kurulabilmektedir. Bundan başka lüks, pahalı veya yeni sıfatını haiz eşya ve objelere sahip olma ya da daha fazla tüketebilme imkânı da çoğu zaman toplumun zengin kesimiyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla kişisel servetin niteliği sosyal farklılaşmanın bir yönünü teşkil etmekle beraber, yukarıdaki paragraflarda açıklanan diğer toplumsal kategorilere nazaran servet odaklı makul bir sosyal sınıflandırma yapabilmenin çeşitli zorlukları vardır.

Tereke defterlerine dayalı olarak zenginlik kategorilerinin oluşturulmasındaki güçlükleri iki başlık altında toplayabiliriz. İlk güçlük olarak, tereke defterlerinin, en azından incelediğimiz dönem başkent terekelerinin, kişilerin servetini önemli ölçüde

---

¹ Zimmî statüsündeki Müslüman olmayan Osmanlı unsurlarının eğitim, ibadet, yerleşim (mahalle yapısı), cemaat işleri, hukuk gibi sosyal yaşamın önemli alanlarının düzenlenmesi ve idaresinde her bir cemaatin geniş yetkilerle donatıldığı varsayılmaktadır. Ancak, miras gibi özel hukuku ilgilendiren konularda dahi Gayrimüslimlerin şer'îye mahkemelerine başvurdukları ve terekelerinin imparatorluk genelinde cari olan İslâm Miras Hukuku'na göre paylaştırıldığı görülmektedir. Nitekim örneklem grubundaki Gayrimüslim terekeleri kadı sicillerindeki kayıtlardan seçilmiştir. Bundan başka, Gayrimüslim Osmanlıların miraslarının kaydının tutulması ile Müslümanlarınki arasında herhangi bir farklı uygulamanın söz konusu olmadığını da ifade edelim. Osmanlı Millet Sistemi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Macit Kenanoğlu (2004), *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul.

eksik yansıtmasını gösterebiliriz. Tereke sahibinin sağlığında sahip olduğu mal varlığını içerip içermediği meselesi bir tarafa, çoğu tereke defteri, şahısların öldüğünde elinde bulundurduğu servetin önemli unsurlarını dahi kapsamıyordu. Dolayısıyla tereke yekûnları, çoğu durumda gerçek servetin ancak bir kısmını aktarıyordu.¹ Örneğin, bireysel servetin büyüklüğünü belirleyen önemli kalemlerden biri tereke sahiplerinin şahsî mülkü olan gayrimenkullerdir. Ancak incelediğimiz 792 kaydın ancak 52'sinde (%6,6) bu nitelikte mallar söz konusudur. Tamamına yakını evlerden oluşan özel mülk statüsünü haiz gayrimenkullere sahip olma oranı reaya ve askerî sınıf mensuplarında birbirine yakın düzeyde olup, oldukça düşüktür.²

Servet sınıflandırmasının hazırlanmasında ikinci güçlük, 1785-1875 dönemi başkent nüfusu için zenginlik ölçütlerinin belirlenmesidir. Tereke sahiplerinin miras bıraktıkları servet miktarını büyükten küçüğe doğru sıralayarak zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üç başlık altında rahatlıkla ele alabiliriz; ancak, örneğin orta halli olarak tanımladığımız grubun yaşam standardının tarif edilmesinin gerekliliği düşünüldüğünde, meselenin zorluğu anlaşılır. Orta halli bir İstanbullunun bu çerçevede sahip olması gereken mal ve eşyaların neler olduğunun ve bunların parasal değerinin saptanması, başlı başına ayrı bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı ve zor bir meseledir. Ayrıca, incelediğimiz dönem boyunca Osmanlı ekonomisinin ciddi değişim ve dönüşümler yaşadığı, paranın satın alma gücünün kat be kat azaldığı düşünülünce³ meselenin zorluğu daha da artmaktadır.

---

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. "Tereke Defterlerinde Servetin Kısmi Temsili" başlığı.

² 1785-1875 dönemine ait incelenen tereke defterlerine göre İstanbulluların yaklaşık %90'ının evi bulunmamaktadır. Üst düzey askerî sınıf mensupları dahi öldüklerinde varislerine miras bırakabilecekleri özel mülklere çoğunlukla sahip değildi. Erken dönem Bursa ve İstanbul terekeleri üzerine yapılmış çalışmalarda ise, gayrimenkule sahip olma oranının %30'lara yaklaştığı görülmektedir. 1463-1640 yılları kayıtlarına göre, Bursa şehrinde tereke sahiplerinin %30-%35'inin evi bulunmaktadır (Özdeğer, 1988:133-134). 1591-1669 yılları arasında başkent in askerî sınıfında bu oran %27,7'dir (Öztürk, 1995:167). Örnekle grubumuzdaki yüz kişinin (%12,6) büyük kısmı evlerden oluşan icareteynli vakıf gayrimenkullerin mutasarrıfı oldukları tespit edilmiştir. İncelediğimiz kassamlık sicillerinde tereke sahibinin tasarrufunda bulunan icareteynli vakıf mülkleriyle ilgili bilgiler her zaman verilmediği ya da bu bilgilerin saptanmasının mümkün olmadığı durumlar söz konusu olduğu için, vakıf mülklerini şahsî mülke benzer şekilde tasarruf etmiş İstanbulluların oranı daha yüksek olmalıdır. 17. yüzyıl kayıtlarıyla karşılaştırdığımızda incelediğimiz dönem tereke defterlerinde gayrimenkul sayısının büyük ölçüde azalmış olmasını aynı dönemde icareteynli vakıf uygulamasının yaygınlaşmasıyla açıklayabiliriz.

³ Konu hakkında yapılmış en kapsamlı inceleme Pamuk'a aittir. Pamuk'un hazırladığı tüketici fiyatları endeksine göre, yüksek enflasyonun görüldüğü 1785-1875 yılları arasında sürekli değer kaybeden Osmanlı parasının satın alma gücü, 90 yıllık dönemde yaklaşık 17 kat azalmıştır (Pamuk, 2000:16-17). Servet kategorileri belirlenirken bu husus dikkate alınmıştır; esasen sicillerdeki tereke yekûnlarının

Zenginlik kıstaslarını tespit edebilmek amacıyla, öncelikle 1785 yılında başkente yaşamış orta halli Osmanlıların sahip olabileceklerini düşündüğümüz servetin parasal büyüklüğünü yaklaşık olarak tahmin etmeye, sonraki aşamada ise tahminî değer ile serveti eksik temsil eden tereke yekûnlarını karşılaştırarak tereke sahipleri için nispeten kullanışlı zenginlik kategorileri hazırlamaya çalıştık.

Orta hallilerin ilk olarak ailesiyle beraber barınabileceği ortalama değerde bir eve, ailenin ihtiyacını karşılayacak kadar gelir sağlayan mesleğiyle alâkalı üretim araçlarına (gedik aletleri, sermaye ve dükkân) sahip olması gerektiğini düşündük. Bu amaçla mahkeme kayıtlarından ilgili mal varlıklarının yaklaşık fiyatları araştırıldı. Bunlardan başka, paranın satın alma gücü ve dönemin zenginlik ölçütleri hakkında fikir verebilecek bazı fiyatlar da dikkate alınmıştır. İstanbul mahkemelerinin kayıtlarına göre, 1785 yılında ortalama bir evin fiyatı 400-600 kuruş arasındaydı.¹ Aynı dönemdeki gedik fiyatları ise, yapılan işin ve üretimin özelliğine, ihtiyaç duyulan sermaye ve aletlerin niteliğine, işletmenin/dükkânın büyüklüğü ve konumuna göre 100 kuruştan başlayıp 10.000 kuruşa kadar çıkabiliyordu. Berber, kahvehane, tütüncü, haffaf, kalaycı, saraç gedikleri gibi gedik aletleri ve sermaye bakımından yüksek meblağ gerektirmeyen hizmet ağırlıklı sektörlerde faaliyet gösteren esnafın dükkânını işletebilmesi için ortalama 200-350 kuruşun yeterli olduğunu ifade edebiliriz.² Genellikle birden fazla kişinin ortaklaşa sahip olduğu kadayıfçı, kurabiyeci, şerbethane, keresteci, fırın, bakkal v.b. gediklerin satış fiyatları ise oldukça yüksekti. Yaklaşık olarak 500-700 kuruşa bir kadayıfçı ya da kurabiyeci, 1200-1500 kuruşa bakkal, 1400-1700 kuruşa keresteci, 1900-2200 kuruşa şerbethane dükkânına sahip olunabilirken, çoğunun kendine ait değirmeni de bulunan fırınların ortalama değeri 4000-5000 kuruş civarındaydı.

(aynı toplumsal kategori içinde düşündüğümüz kişilerin terekelerine göre) da Pamuk'un verdiği enflasyon oranına paralel artış gösterdiğini ifade edebiliriz.

¹ 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul evlerinin özellikleri ve fiyatları hakkında daha fazla bilgi için bkz. "İstanbul Evleri" başlığı.

² Bu rakamlar İstanbul sicillerindeki çeşitli kayıtlardan elde edilmiştir. Bir kısmı için bkz. İŞS, no.52, vr.117a; İBŞS, no.292, vr.48b, 53b-54a; no.294, vr.10b-11a; KŞS, no.541, vr.54a (tütüncü); EŞS, no.252, vr.17b, 18a; no.264, vr.4ab; İBŞS, no.292, vr.73b; KŞS, no.396, vr.34b-35a; no.420, vr.77b-78a (berber); İŞS, no.55, vr.61b, 62a, 81b (kalaycı); EŞS, no.264, vr.86ab; GŞS, no.480, vr.28b, 31a; İBŞS, no.294, vr.67a (kahveci); EŞS, no.252, vr.39a; İBŞS, no.292, vr.79b; KŞS, no.541, vr.12b (saraç); KŞS, no.392, vr.25b; no.427, vr.68b-69a; no.447, vr.9ab (haffaf).

Mahkeme sicillerinden elde edilmiş bazı fiyatlar, başkentin fakir, orta halli ve zenginlerin servet yapılarının daha sağlıklı değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. 1785 yılında at fiyatları hayvanın cinsine göre değişiyordu; belgelerde *bargir* olarak kaydedilmiş olanları ortalama 20-30 kuruş iken *kır* ve *doru* atların fiyatları 100 kuruşa kadar çıkabiliyordu. Çocuklar için takdir edilmiş nafaka ücretleri de 1785 yılında başkentte yaşamının asgarî bedeli hakkında fikir vermektedir. Kırk beş örneğin tamamına yakını boşanan eşlerden annenin ya da vekilinin mahkemeye müracaatıyla belirlenmiş *nafaka* ve *kisve bahasından* oluşuyordu. Sürdürülemeyen evliliklerin çoğunda tek çocuk söz konusudur. Çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olan babaların ödemesi gereken günlük nafaka miktarı ortalama 14 akçedir. Diğer bir deyişle bir çocuğun yıllık zarurî giderlerinin toplamı 18. yüzyılın son çeyreğinde yaklaşık 42,5 kuruştur. Mehir ücretlerine gelince; tarafların toplumsal konumları ve zenginliklerine göre değişen *mehr-i müeccel*¹ miktarı, sıradan insanlarda takriben 70-90 kuruş kadardı. Başkentin elit kesimine dâhil ailelerin taraf olduğu evliliklerde tayin edilen mehr-i müeccel tutarı 500 kuruşa değin yükselebiliyordu. Mekke Kadısı'nın ve Şeyhülislam Efendi'nin kızları olan Abide Hatun ve Fatma Zehra Molla Hatun'un 330.000'er akçelik (2.750 kuruş) mehr-i müeccelleri, sıradan insanların gözünde servet değerinde olduğu kadar askerî sınıftan birçok kişi için dahi büyük rakamlardı.² Evinde hizmetçi bulundurmak da varlıklı insanların sahip olabileceği bir ayrıcalıktı. Çoğu Kafkas kökenli *beyaz* cariyelerin ortalama değeri 400-600 kuruş iken *zenciye* cariyelerde bu rakam yarı yarıya azalmakta idi. Burada paylaşılan veriler, tereke listesinde iyi cins bir at, yüksek miktarda mehr-i müeccel kaydı veya cariyeye bulunmasının doğrudan tereke sahibinin zenginliğinin kanıtı olarak kullanılabilmesine işaret etmektedir.

1785 yılında gerçekleşmiş fiyatlarla ilgili başka kullanışlı veriler de vardır. Örneğin, bu dönemin inşaat ve tamirat defterlerine göre, düz işçinin günlük ücreti ortalama 53 akçe,

---

¹ Nikâh akdinin gereği olarak kocanın eşine ödemek zorunda olduğu para ve mal olarak tanımlanan mehir (Aydm, 2003:389), Osmanlı toplumunda yaygın olarak bir kısmı nikâh anında peşin (*mehr-i mu'accel*) ödenen, bir kısmı ise sonraya (*mehr-i müeccel*) bırakılan ücret olarak uygulanmıştır. Mehr-i müecceller genellikle boşanma sırasında ya da eşlerden birinin ölümü esnasında ödenmiştir. Tereke defterlerinin gelir (kadın) ve gider (erkek) bölümlerinden mehr-i müeccel miktarlarını tespit edebiliyoruz.

² Abide Hatun'un kaydı için bkz. KŞS, no.556, vr.49b-50a; Fatma Zehra Molla Hanım'ın kaydı için bkz. KŞS, no.530, vr.22b-23b.

vasıflı olanların ise 108 akçeydi (Pamuk, 2000:63 vd.). İşçilerin yıllık kazancı, bilfiil çalıştıkları gün sayısını 300 kabul edersek, 132,5 ve 270 kuruştur. Aynı tarihlerde kaleme alınmış tereke defterlerindeki birtakım kayıtlar da bireylerin sahip oldukları mal varlıklarının parasal kıymetini göstermektedir. Kaptan es-Seyyid Ahmed Ağa'nın terekesinden müzayedeyle satılan gemi türlerinden *çekdirmenin* fiyatı (3/8 hissesi 500 kuruş) 1333 kuruş, *sağir çekdirmenin* fiyatı (nisf hissesi 250 kuruş) 500 kuruştur (KŞS, no.544, vr.1ab). Koyuncu Yani'nin öldüğünde 250 sağmal koyunu vardı ve bunların toplam değeri 500 kuruştur (EŞS, no.252, vr.55a). Taşımacılık yaptıklarına şüphe olmayan Hamza ve Ömer Beşe kardeşlerin 7'şer deve, merkep ve atlarının takdir edilen ve satışta oluşan fiyatları 750 kuruş civarındaydı.¹

1785 yılında İstanbul'da oluşmuş bazı fiyatları içeren yukarıdaki rakamlar, aynı dönemde yaşamış başkent sakinleri için servet kategorilerinin belirlenmesinde önemlidir. Bu verilerden, özellikle ev ve gedik fiyatlarından hareketle orta halli bir ailenin barınma, giyim, beslenme ve diğer temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli olabilecek zenginlik ölçütü olarak 1000-2000 kuruş aralığını kabul edebiliriz. Ancak bu zenginlik kriterinin, tereke defterlerine göre oluşturulacak servet kategorilerinde kullanılması mümkün görünmemektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere tereke defterleri kişilerin hayattayken sahip oldukları serveti oldukça eksik aktarmaktadır. Ayrıca, kadınların da ciddi anlamda mal varlığını elinde bulundurabildikleri başkent toplumunda orta halli bir ailenin toplam servetini dikkate alan ölçütün, tamamen bireysel bir envanter özelliğindeki terekelere aynen uygulanması sakıncalı bulunmuştur. Örneklem grubunu belirlemek üzere sicillerde kayıtlı çok sayıda terekeyi taradıktan sonra ulaştığımız bulgular da gösterdi ki orta halli olarak tanımlanabilecek askerî zümre dışındaki kişilere ait 1785 yılı terekelerin değeri 1000 kuruşu nadiren geçiyordu.

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurularak, reaya terekelerine göre, 1785 yılında orta halli bir İstanbullunun 50.000 ile 120.000 akçe (420–1000 kuruş) arasında tereke yekûnuna sahip olabileceği kabul edilmiştir. Bu rakamlardan daha düşük tereke yekûnunu içeren kayıtların sahiplerini fakir, 1000 kuruştan fazla miras bırakanlar ise

---

¹ Yakın tarihlerde vefat etmiş iki biraderden birinin terekesi satışa çıkarılmış, diğerinki ise bilirkişilerce kıymetlendirilmiştir. Bu iki kayıt için bkz. EŞS, no.252, vr.50a ve 53a.

zengin olarak değerlendirildi. İncelediğimiz dönem boyunca yüksek düzeyde seyreden enflasyon oranını ve sicillerdeki terekelerin ortalama değerlerini dikkate alarak zenginlik ölçütleri ilgili dönemlere uyarlanmıştır. Aşağıdaki Tablo 3, fakir, orta halli ve zengin olarak sınıflandırılan İstanbullu tereke sahiplerinin doksan yıllık süreçte zenginlik düzeylerini içermektedir.

Tablo 3. 1785-1875 Dönemi Reaya Terekelerine Göre Servet Kategorileri (Kuruş)

Dönem	Fakir	Orta Halli	Zengin
1200 (1785-86)	> 420	420-1.000	1.000 <
1220 (1805-06)	> 700	700-1.750	1.750 <
1240 (1824-25)	> 1.500	1.500-3.500	3.500 <
1260 (1844-45)	> 3.500	3.500-9.000	9.000 <
1280 (1863-64)	> 6.000	6.000-15.000	15.000 <
1290 (1873-74)	> 6.000	6.000-15.000	15.000 <

Sonuç olarak, hicri 1200 (1785-1786) senesinden başlayıp 20 yıllık periyotlarla ilerleyerek 1865'e ve 1875'e¹ ulaşan 90 yıllık süreci kapsayan çalışmada her bir dönem için ortalama 130-135 tereke defteri seçilmiştir. Örneklem grubu şekillendirilirken yukarıda izah edilen ilkelere göre hareket edilmiş ve İstanbul nüfusunun farklı kesimlerini temsil edebilecek yaklaşık 800 tereke defterine çalışmada yer verilmiştir. Bütün bunlara ilâveten, reaya statüsünde olup benzer toplumsal kimlikleri taşıyan bireyler arasında tercihte bulunurken, özellikle gündelik hayatta kullandığı eşya ve objeler bakımından daha hacimli tereke dökümlerinin sahibi olanlara öncelik verilmiştir.

Tablo 4 ve 5, çalışmanın örneklem grubu oluşturulurken başkent'in muhtelif sosyal tabakalarının ne düzeyde temsil edildiğini göstermektedir. Tereke sahiplerini ait oldukları toplumsal gruplara göre değerlendirdiğimizde, 792 örneğin %74'ü reaya,

¹ Hicri 1200 senesini başlangıç noktası kabul ederek 20 yıllık devrelere ait İstanbul tereke defterleri örneğinde Osmanlı maddi kültürünün 1280 (1863-1864) yılına kadar incelenmesi başlangıçta düşünülmüştü. Dolayısıyla zaman sınırlaması için 1865 yılı belirlenmişti. Ancak Gayrimüslimlere nazaran Müslüman Osmanlıların maddi kültüründe değişimin birçok alanda görünürlük kazanmasının yüzyılın ortalarına doğru (hatta ikinci yarısında) gerçekleştiği ve alafranga kültürün toplumda yaygınlaşmasının ise bu tarihlerden sonra olduğu fark edildiği için araştırmanın kapsamı biraz daha genişletilmiş ve 1875 yılına (Meşrutiyet Dönemi'ne) kadar uzatılmıştır.

%26'sı askerî sınıfa; %55'i erkelere, %45'i kadınlara; %63'ü Müslümanlara, %37'si Gayrimüslimlere aittir. Ayrıca, reaya grubundaki 588 terekenin sahiplerini zenginlik düzeylerine göre tasnif ettiğimizde %32,5'inin fakir, %38,4'ünün orta halli ve %29,1'inin zengin İstanbullulardan meydana geldiği görülmektedir.

Tablo 4. Örneklem Grubunu Oluşturan Reaya Terekelerinin Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı

Dönem	Müslüman Erkek			Müslüman Kadın			Gayrimüslim Erkek			Gayrimüslim Kadın			Toplam
	Fakir	Orta Halli	Zengin	Fakir	Orta Halli	Zengin	Fakir	Orta Halli	Zengin	Fakir	Orta Halli	Zengin	
1200 (1785-86)	12	12	10	8	7	7	7	8	6	7	10	5	99
1220 (1805-06)	11	12	9	12	13	6	6	6	6	6	11	6	104
1240 (1824-25)	7	14	11	10	8	7	7	6	7	8	12	4	101
1260 (1844-45)	10	10	12	7	10	5	5	7	10	7	6	4	93
1280 (1863-64)	9	12	10	6	14	6	5	8	9	10	5	3	97
1290 (1873-74)	10	11	10	8	9	6	7	7	7	6	8	5	94
Toplam	59	71	62	51	61	37	37	42	45	44	52	27	588

Tablo 5. Örneklem Grubunu Oluşturan Askerî Sınıf Terekelerinin Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı

Dönem	Müslüman Erkek		Müslüman Kadın		Gayrimüslim Erkek	Gayrimüslim Kadın	Toplam
	İlmiye	Kalemiye/Seyfiye	İlmiye	Kalemiye/Seyfiye			
1200 (1785-86)	5	7	5	4	5	2	28
1220 (1805-06)	6	6	3	6	5	3	29
1240 (1824-25)	6	12	3	5	5	3	34
1260 (1844-45)	7	10	5	4	5	3	34
1280 (1863-64)	8	12	4	9	4	3	40
1290 (1873-74)	5	9	5	12	5	3	39
Toplam	37	56	25	40	29	17	204

BÖLÜM 2: TEREKE DEFTERLERİ NEDEN TUTULUR? ÖLÜM, MİRAS VE YETİMLİK

2.1. Mahkemeler ve Mirasın Paylaştırılması

İlk bölümde Osmanlı maddî kültürüyle ilgili kadı sicillerindeki çeşitli belge türleri ve özellikle tereke defterleri üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ise, tereke defterlerinin tanzim edilmesini sağlayan ölüm ve miras, iki önemli toplumsal olgu olarak ele alınacaktır. Günümüze ulaşmış tereke defterleri, ancak belgelenmiş vakıalar hakkında bilgi vermektedir; dolayısıyla birçok miras paylaşımı kayda girmiyordu. Osmanlı mahkemelerince tutulmuş verâsetle alâkalı kayıtların ve bilhassa tereke defterlerinin ortaya çıkışının önemle değerlendirilmesi gerekmiştir.

Hangi ölümlerin ve miras paylaşımlarının kaydının tutulduğu, ölümden terekenin taksimine kadar yapılan işlemlerin neler olduğu, miras konusunda ihtisas mahkemeleri olarak tanımlayabileceğimiz askerî ve beledî kassamlıkların personel kadrosu ve görevleri, terekenin mahkeme tarafından paylaşılmasının maliyeti, insanlık tarihinin her döneminde görülen servetin (mirasın) varisler arasında taksiminde yaşanan sorunlar incelenecektir. Bölümün son başlığı, aynı zamanda en hacimli kısmı yetimlere ayrılmıştır; İstanbul örneğinde *Osmanlı Yetimlerinin* bu ilgiyi hak ettiğine şüphe yoktur. Farklı dönem ve şehirlere ait tereke defterlerinin açıkça ortaya koyduğu bir gerçek, çoğu miras paylaşımının varisler arasında yer alan yetimlerden dolayı, daha doğrusu küçük yaştaki mirasçıların haklarının korunmasına idarecilerin gösterdiği hassasiyetten ötürü kaydının tutulduğudur. Yetimliği farklı bir açıdan değerlendirdiğimizde ise, genç yaşta vefat eden İstanbullularla karşılaşırız.

2.1.1. Mirasla İlgili Sicil Kayıtları

Bu kısımda, tereke defterleri dışında, mahkemelerde mirasla ilgili tanzim edilmiş belge türlerine değinilecektir. Esasen herhangi bir tereke defteri, görevlilerce üstlenilmiş miras paylaşım davasının sonuçlandırılmasıyla kaleme alınan, konuyla alâkalı en önemli tutanaktır. Ancak, ölümlle beraber, hatta tereke sahibinin sağlığında gerçekleştirdiği vasî tayiniyle (vasî-i muhtar) başlayan ve tereke defterinin yazılmasına kadar devam eden süreçte çeşitli davalar görülür ve şer‘i senetleri tanzim edilirdi.

Bunlardan başka, mahkemenin müdahil olmadığı miras paylaşımlarının tarafları, yaptıkları işlemi tescil ettirmek üzere de kadıya başvurabilirlerdi; böylece kaydı görevlilerce tutulmamış kimi terekeler hakkında da sınırlı bilgiye sahip olabilmekteyiz. *Mirasdan ibrâ* derkenarlı kayıtlar, kuvvetle muhtemel, miras meselesini mahkemeye taşımadan aralarında halletmiş kişilerin bu işe resmiyet kazandırmak için mahkemeye gelmeleriyle tanzim ediliyordu.¹ İncelediğimiz dönemde, çok sayıda tereke defterinin sonunda² varislerin birbirlerinin haklarını ibrâ ettikleri bölüm bulunduğuna göre³,

¹ Canbakal'ın kadı sicillerinde kayıtlı tereke defterlerinin ağırlıklı olarak toplumun önde gelen kişilerine ait olabileceğine dair görüşü, çabuk verilmiş bir karar gibi görünüyor. Seçkinlerin mahkemeyi diğer insanlardan daha yoğun kullandıkları fikrine dayanan, "...seleflerinin terekelerini mahkemede kaydettirme yüksek statülü kimseler arasında belirgin bir eğilimdi. Bu yüzden, tereke kayıtlarının yüzde 20'si zenginlere ait görünüyorsa, büyük olasılıkla, bu gibi terekelerin sahipleri aslında nüfusun daha ufak bir oranını oluşturuyordu." (Canbakal, 2009:117) varsayımı, kadı sicillerinde sınırlı sayıda terekenin bulunduğu 17. yüzyıl Antep'i için doğru olabilir. Ancak, genel olarak, toplumun belirli kesiminin miras paylaşımı için mahkemeye daha sık geldiği, diğer bir ifadeyle zenginlere veya askerlere ait terekelerin kaydedilme oranının yüksek olduğuna dair yazarın görüşleri, hangi terekelerin kaydının tutulduğu sorusuna da yanıt aradığımız bu çalışmada elde ettiğimiz bulgularla desteklenmemiştir. Toplumda nüfuz sahibi kişiler, konumları gereği çeşitli işlemler (alım-satım, ticarî ortaklık, toplumsal sorumluluk, yerel meseleler vb.) için sık sık mahkemeye gelmişlerdir. Benzer şekilde, mahkeme kanalıyla taksim edilmesi gerekmeyen terekelerin paylaşımını kendileri yaptıklarında dahi, bunu tescil ettirmek üzere kadının huzuruna diğer insanlardan daha sık çıktıklarını ve bu amaçlarını kaleme alınan bir *hüccet senediyle* (mirastan ibrâ hücceti) gerçekleştirdiklerini düşünebiliriz. Ancak, şu ana kadar belirsiz kalmış bu durum somut olarak ortaya konduğunda bile, mirasla ilgili her türlü işlemin mahkeme marifetiyle yapılarak tereke defterinin sicile kaydedilmesiyle, şahısların gerçekleştirdikleri miras paylaşımına resmiyet kazandırma işleminin birbirinden farklı uygulamalar olduğunu dikkate almamız gerekmektedir.

² Aşağıdaki notta verilen örnekler ve diğer benzeri kayıtların çoğu, tereke defterlerinin taksimatı takip eden son kısmındaki bilgilerden elde edilmiştir. Ancak, tereke defteri ile aynı tarihi taşımasına rağmen, terekeyi takip eden ayrı ve müstakil bir kayıt gibi yazılmış mirastan ibrâ hüccetleri de vardır. Örneğin, Nazlı bint-i Asvador isimli Nasraniye'ye ait tereke defteri ile aynı gün (17 Aralık 1802) müstakil olarak tanzim edilmiş *mirastan ibrâ* derkenarlı hüccet örneğinde olduğu gibi (EŞS, no.319, vr.5b ve 6a), tereke defteri ve o terekeyle ilgili mirastan ibrâ kaydı kadı sicilinde peş peşe yer alabiliyordu. Yaklaşık altmış yıl sonrasına ait, benzer bir örnek için bkz. EŞS, no.506, vr.6ab. Gerek kassamlıkların gerekse diğer mahkemelerin sicillerindeki *mirastan ibrâ* hüccetlerini, öncesinde veya sonrasında aynı davayla alâkalı tereke defteri bulunmadığı sürece, mirası mahkeme dışında paylaşmış kişilerin mahkemeye gelerek, bu durumu tescil ettirmeleri olarak kabul ettik.

³ Seçtiğimiz örnek tereke defterlerinin büyük kısmının sonunda, mirasçıların birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ettiklerine dâir ifadeler bulunmuyordu. Her ne kadar mirastan haklarını aldıklarını ve diğer varislerin ölenin terekesiyle ilgili her türlü hukukî sorumluluk ve davadan mesul tutulamayacağına dâir varislerin beyanlarının kayda geçirilmesi yaygın görünse de, genel bir kural niteliğine sahip olmamıştır. Mirasın görevlilerce taksim edilerek tereke defterinin yazılmış olması bile, bir bakıma, hak sahiplerinin yapılan işlemleri ve birbirlerinin hisselerini onayladıkları anlamına geldiğine göre, çoğu zaman varislerin ibrâsına ayrıca ihtiyaç duyulmamıştır. Meseleye bu gözle baktığımızda, ibrâ bölümü bulunan tereke defterlerinin çoğunun, belki daha fazlasının, miras tartışması yaşanmış davalarla ilgili olduğunu varsayabiliriz. 18. yüzyılın son çeyreğinden ve 19. yüzyılın ortalarından seçilmiş iki örnekten ilkinde, reşit varisler arasındaki miras kavgası açıkça görünmekteydi; ikincisinde ise, anne ve oğul iki yetişkin mirasçının masraflı bir hizmet olan mahkemedan tereke taksimini talep etmeleri de bir çekişmeyi düşündürmektedir. Merhûm Şeyhülislâm es-Seyyid Mehmed Molla Efendi'nin kızı Fatma Zehra Molla Hanım'ın varisleri olan eşi eski Mekke Kadısı ve Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Molla Efendi ile müderris-i kirândan erkek kardeşleri es-Seyyid Mehmed Said Molla

müstakil olarak kaleme alınmış mirastan ibrâ kayıtları, mal paylaşımı mahkeme dışında yapıldığı halde, bu durumu tescil ettirmek isteyen kişilerle ilgili olmalıdır. Bu kişiler, miras paylaşımına ilişkin bir sorun çıktığında ya da ileride doğabilecek anlaşmazlıkların önüne geçmek amacıyla mahkemeye gelmiş olmalıdırlar. Dolayısıyla, bu durumdaki herkesin mahkemeye müracat etmeleri gerekmiyordu. Belki seçkin Osmanlılar arasında bu uygulama yaygındı; fakat bu varsayımı, mevcut bilgilerimizle delillendirmek şimdilik mümkün değildir.

İstanbul Mahkemeleri'ne ait Şer'iyye Sicilleri'nde bu tür kayıtların sayısı oldukça fazladır. Mirastan ibrâ hüccetlerini, mahkemeye intikal etmemiş miras paylaşımalarının ilgili taraflarca yapıldığının açık kanıtı olarak kabul etmek makul bir yaklaşımdır. Miras davalarına bakan özel ihtisas mahkemeleri statüsüne sahip kassamlıklar dışındaki mahkemelerin sicillerinde yer alan mirastan ibrâ hüccetlerini başka türlü değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Örneğin sur içinde yaşayan İstanbulluların terekelerine Askerî Kassamlık ve Beledî Kassamlık bakarken İstanbul Kadılığı Mahkemesi'ne ve daha fazla olarak İstanbul Bâb Mahkemesi'ne ve diğer naiblikliklere başvurarak, murislerinden kalan terekeyi aralarında İslâm miras hukukuna göre paylaştıklarını ve birbirlerinin zimmetlerini *ibrâ ve iskât ettiklerini* ifade eden İstanbullularla ilgili kayıtları bu çerçevede ele almak gerekir.

Mirastan ibrâ hüccetleri hukukî açıdan değerlendirildiğinde, terekeyle ilgili her türlü iddia, suçlama ve davadan aklama, temize çıkarma anlamı taşıdığı için, mahkemeye başvuranların önemli kısmını, kendi aralarında mirası paylaşmış ancak sorun yaşayan

---

Efendi ile es-Seyyid Mehmed Şerif Molla Efendi'nin miras kavgaları sonucunda mahkemede paylaşabildikleri terekenin sonundaki uzun ibrâ bölümü şu şekilde idi: “*verese-i mûmâileyhimden her biri yedlerine verilen pusulalar mantûkunca hisse-i mezkurelerini terekeden iştirâ eyledikleri eşyâdan ve terekeden eşyâ iştirâ iden ma'lûmu'l-esâmi kimesnelerden havâle ile istifa idüb dahl-i defter-i mezbur ve haric-i ez-defter bi'l-cümle tereke-yi merhûme-yi mezbureye müte'allike 'âmme-i da'vadan mûmâileyh Mehmed Emin Molla Efendi Hazretleri mûmâileyhimâ es-Seyyid Mehmed Said Molla Efendi ve es-Seyyid Mehmed Şerif Molla Efendi'nin zimmetlerini ibrâ-i 'âmm ile ibrâ ve iskât eylediklerinde mûmâileyhimâ es-Seyyid Mehmed Said Molla Efendi ve es-Seyyid Mehmed Şerif Molla Efendi'den her biri dahi mûmâileyh Mehmed Emin Molla Efendi'nin kezalik zimmetlerini ibrâ ve iskât ve her biri âharın ibrâsını kabûl eyledikleri bu mahalle şerh olundu*” (KŞS, no.530, vr.23b). 31 Ocak 1845 tarihli, Câbî Hâfız İsmail Efendi'nin terekasının taksimattan sonraki kısmında yer alan ibrâ ise daha kısaydı (mirasçılar hanımı Aişe Hatun ile mezkur Aişe Hatun'dan doğma reşit oğlu Aziz Mahmud Ağa'dan ibabetti): “*zevce-i mezbûre Aişe Hatun bâlâda muharrer hisse-i irsiyyesi olan bin üç yüz altmış altı buçuk guruş tereke-i müteveffa-yı mezbûre bi'l-verâse vâz'u'l-yed olan ibn-i mezbûr Aziz Mahmud Ağa yedinden bi'l-verâse bi't-tamam ve'l-kemâl ahz u kabz ve istifa-yı hak ve bâ-hüccet-i ibrâ-yı zimmet eylediği kâtib el-Hâc Hâfız İbrahim Edhem Efendi inhâsıyla işbu mahalle şerh olundu*” (EŞS, no.461, vr.5a)

kişilerin oluşturduğunu düşünebiliriz. Terekeyi aralarında paylaştıktan sonra kadıya gelen bir diğer gruba, yapılan işleme resmiyet kazandırmak isteyenlerin meydana getirdiğini varsayabiliriz. Konunun anlaşılması adına, sicillerde mevcut çok sayıda kayıttan ikisini zikrederim. İlk örneğimizin tarafları, İstanbul'da Aksaray'da yaşarken birbirini müteakiben vefat eden Tabancacı Kerim İbrahim Ağa ile eşi Afife Hanım'ın mirasçısı ikisi de yetişkin kız ve erkek evlatlarıydı. Anne ve babalarının ölümlerinden altı sene sonra, 22 Mayıs 1820 tarihinde mahkemeye gelen iki kardeşin beyanlarına göre, “...mûrisemiz ebeveynimiz müteveffiyân-ı zevceyn-ı mezbûrânın **bi'l-cümle terekeleri beynimizde bi't-terâzî tahrîr ve bey' olunub...**”, masraflar çıktıktan sonra kalan tutarı İslâm Miras Hukuku'na göre aralarında paylaşmışlardır. Birbirinin zimmetlerini ibrâ ederken kullandıkları tabirler, kendilerinin gerçekleştirdiği miras paylaşımından yahut başka sebeplerden ötürü yakın zamanda aralarında sorun çıkmış olabileceğini akla getirmektedir: “...zevceyn-i mezbûrânın kalîl ü kesîr [ve] celîl ü hakîr nukûd u 'ivaz(?) ma'lûm ve meçhûl bi'l-cümle ism-i mâl itlâk olunub terekelerine ve hukûk-ı mirâsa müte'allika 'amme-i de'âvi ve kâffe mutâlebâtdan ben kız karındaşım mezbûre Afife Hatun'un zimmetini ol dahi kezâlik benim zimmetimi [silik] ibrâ-i 'âmm-ı sahîh-i şer'î ile ibrâ ve iskât ve her birimiz ber-vech-i muharrer âharın ibrâsını kabûl eyledik...” (İBŞS, no.362, vr.11b). Nisan 1830 tarihli İstanbul Kadılığı'nda tanzim edilmiş ibrâ hüccetine göre ise, Çilingir Bağdisar'ın mirasçıları olan eşi ve yeğeni arasında terekenin taksiminden dolayı “münâza'ât-ı kesîre ve muhâsamât” baş göstermiş; ancak arabulucuların yardımıyla uzlaşmaya varabilmişler ve bundan sonra birbirinin zimmetlerini ibrâ etmişlerdir (İŞS, no.153, vr.20a).

Asıl konuya, mahkemelerin (kassamlıkların) baktığı ve sürecin sonunda tereke defterlerini tanzim ettiği miraslara odaklandığımızda, çok sayıda ve çeşitte miras kayıtlarıyla karşılaşırız. Her ölüm ve terekenin kendine özgü şartları olmakla beraber, birçok terekenin tesviye sürecinde benzer davalar sonuca bağlanıp belgeleri düzenleniyordu. Herhangi bir kadılık bölgesindeki miras meseleleriyle ilgilenen kassamlıkların sicilleri tetkik edildiğinde verâset iddialarından nafaka tayinlerine, şahısların hayattayken yaptığı vasiyetlerden ölümden sonra varlığı ispat edilen vasiyetlere, şahsî mülklerin satışlarından vakıf mülklerin ferağı (tasarruf hakkının devri) için alınan izinlere, tereke sahibinin borcunun ya da alacağının kanıtlanmasına, varislerin kendilerini temsil etmek üzere atadıkları vekillerden mahkeme tarafından

tain edilen vasîlere, terekenin bir kısmının saklandığı suçlamasından sulh ve ibrâya kadar çok farklı içerikte kaydın var olduğu görülür.¹

Miras konusunda imparatorluk genelinde iş yükü en fazla, dolayısıyla alanında en önde gelen mahkeme olarak tanımlayabileceğimiz İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin sicillerinin başlıkları da mahkemenin baktığı miras davalarının çeşitliliği hakkında fikir vermektedir. Hicri 1231-1233 senelerine (1815-1818) ait 1000-1034 numaralı otuz beş sicil defâtir-i şer'iyeye sicili (defâtir sicili), hücec-i şer'iyeye sicili (hücec sicili), i'lâmât-ı şer'iyeye sicili (i'lâmât sicili), idânât-ı şer'iyeye sicili (hücec-i idânât/idânât sicili), vasî ve nafaka sicili isimlerini taşıyordu. Bu dönemde bir yıla ortalama on-on beş sicilin düştüğü mahkemede, otuz beş sicilin on sekizi defâtir, yedisi idânât, altısı hücec, ikisi i'lâmât ve ikisi vasî ve nafaka sicilinden oluşuyordu. Defâtir sicilleri, iki tür defterden meydana geliyordu: tereke ve muhasebe defterleri. Sayısı tereke defterlerine göre az olan muhasebe defterleri, yetimlerden ve mallarının idaresinden sorumlu olan vasîlerin mahkemeye ibrâz ettikleri, yetimler için yapılan masrafların ve yetim malının işletilmesinden hâsıl olan gelirlerin dökümünü içermektedir.² Tereke defterlerinin çoğu da varis olan yetimlerden ötürü kayda girmiştir. Vasî ve nafaka tainlerine dâir belgelerin bulunduğu kassamlık sicilleri ise, yetimler için atanan vasîlerin kimlikleri ile yetimin zarurî ihtiyaçları için belirlenmiş

---

¹ Sicillerde miras hakkında ne tür belgelerin bulunduğunu tespit edebilmek amacıyla, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin (Askerî Kassamlık) 1007 numaralı sicili incelendi. Hicri 1231 ve 1232 (1815-1817) tarihli kayıtları içeren sicilin başlığı *hücec-i şer'iyeye* idi. Mahkemede görülen mirasla ilgili çeşitli davaları içeren sicildeki kayıtları şu şekilde sıralayabiliriz: Varislerin mirastan paylarını aldıklarını gösteren *kabz* hüccetleri (vr.2b, 3a, 8a, 9a, 13b, 14a, 15b, 17a, 19b, 20a...), ölen kişinin satılan gedik aletleri, ev ve diğer gayrimenkulleriyle alâkalı senetler (2a, 4b, 8b, 12a, 17a, 18b, 19a, 23a, 24b, 25a...), tereke sahibinin vasiyetine dâir *ikrâr-ı vesâyet* veya *isbât-ı vesâyet* kayıtları (vr.1b, 5a, 7a, 6a, 13a, 14a, 15a, 16b, 21a, 22b, 26a...), mirastan hissesine düşen payı vasî tarafından idare edilmiş olan yetimin reşit olduğunu ve vasiden malını talep ettiğini ortaya koyan *isbât-ı rüşd* belgeleri (vr.19a, 23b, 26b, 39b, 47a, 48b...), varislerin kendileri adına belirli işlemleri yapmak üzere atadıkları kişilerle ilgili vekâlet hüccetleri (vr.13a, 14b, 23a, 39a, 41b, 51a, 64b...), yetimlere ebeveynlerinden intikal etmiş vakıf mülklerinin tasarruf haklarının başkasına devredilebilmesi için müsaade verildiğini gösteren *izn-i ferâğ* kayıtları (vr.26a, 28a, 54b, 67b, 70b...), terekeye varis olabilecek şekilde ölen kişiyle akrabalığını ispat eden kişilerin tanzim ettirdiği *isbât-ı verâset* senetleri (vr.11b, 24a, 31a, 32a, 60b, 61a...), aralarında sorun çıkmış mirasçıların arabulucuların tavassutuyla sulh olduklarını ve birbirilerinin zimmetlerini ibrâ ettiklerini ortaya koyan *sulh* ve *ibrâ* hüccetleri (vr.35b, 46b, 57a...). 1007 numaralı sicilde, bunlardan başka az da olsa terekeyi veya mirasçıları ilgilendiren çeşitli hususlarda (borcun ispatı, yetim için elbise alınmasına izin verilmesi, nazır atanması gibi) da belgeler mevcuttur. Tetkik ettiğimiz sicil, Askerî Kassamlık'ın hüccet başlığını taşıyan sicillerindeki dava tutanaklarına örneklik teşkil etmektedir; farklı başlık ve içeriğe sahip sicillerin de olduğunu belirtelim.

² Muhasebe defterleri, yetim malının işletilmesi, yetim için vasî ve nafaka tainleri gibi yetimlerin korunmasına yönelik uygulamalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. "Osmanlı'da Yetim Olmak: İnsan Ömrünün Kısılgı ve Yetimler" başlığı.

nafaka miktarları hakkında bilgi vermektedir.¹ Sistem içinde yetimlerin önemi ve ağırlığı tekrar-be-tekrar görülmektedir; idânât başlıklı siciller, mâl-ı eytâmın (yetim paralarının) borç verilerek işletilmesiyle alâkalı kaleme alınan belgelerden ibarettir. İdâne (borç verme) hüccetlerinde yetimin, vasînin ve borç alan kişinin kimler olduğu, borcun miktarı, vadesi ve anapara dışında yetime ödenecek artı tutar da belirtilmektedir.²

Kassamlıkların sicillerinde mevcut çeşitli belge türlerinin kapsamlı incelenmesiyle, mirasın paylaşım sürecinde yaşananları ve uygulamaları daha sağlıklı değerlendirmek mümkün olacaktır. Toplumsal, ekonomik ve hukukî boyutu olan miras konusunda Osmanlı tecrübesinin etraflıca açıklanmasında bu belgelerin son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. En son kaleme alınan tereke defterinde, yukarıda sayılan belgelerin bir kısmındaki bazı konulara atfen kısa malumatlar yer almaktadır.³ Örneğin, vasiyet hüccetine işaret edilerek terekeden yapılan harcama tereke defterinin ihracat bölümünde belirtilir; ancak bu gider kaleminin teferruatlı açıklaması yer almaz. Benzer şekilde, tereke sahibinin satılan evinin değeri aktarılır; fakat evin özellikleri tereke defterinde bulunmaz. Anlaşıldığı kadarıyla, ilgili miras meselesini üstlenen kassâm kâtibi (tereke veya kısmet kâtibi), bütün bu davalarda aktif rol üstlendiği gibi, tereke defterini yazarken alâkalı şer'î senetleri (dava tutanaklarını) dikkate alarak, onlardan faydalanarak hareket ediyordu.

2.1.2. Mahkeme Personeli ve Görevleri

Şeriyeye Sicilleri'nde miras meselesiyle ilgili çok sayıda ve çeşitte kaydın mevcut olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı, bireyler arasında dava konusu olmuş ve kadının hükmüyle sonuca bağlanmış meselelere dâirdir. Büyük çoğunluğu ise, kadının kazaî vasfının yanı sıra tescil, teftiş, denetim, beytûmalın ve hak sahiplerinin

¹ Yetimler için atanan vasîlerin emin, dürüst ve vasîlik görevini yerine getirebilecek özellikte kişiler olduğunu bildiren vasî hüccetleri ile yetimlerin zarurî ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere aylık olarak belirlenen nafaka kayıtlarının bulunduğu ve *Vasî ve Nafaka Hüccetleri* başlığını taşıyan sicillerden dört tanesi için bkz. KŞS, no.992, 1012, 1021, 1036.

² Yetim parasının esas işletilme usulü, yaklaşık olarak yüzde on ile on beş arasında değişen kâr oranıyla borç verilerek değerlendirilmesine dayanıyordu. Vasînin birçok faaliyeti gibi bu uygulama da mahkeme görevlilerin denetimi altında yapılıyordu. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin çok sayıda sicili, bu tür işlemlerin tescil edilmesiyle ortaya çıkmıştır; bir kısmı için bkz. KŞS, no.990, 993, 1009, 1011, 1013.

³ Muhasebe defteri, borç hücceti, nafaka belgesi gibi tereke defterinden sonra kaleme alınan sicil kayıtlarında geçen hususlarla ilgili, tereke defterlerinde herhangi bir bilgi bulunmaması gayet doğaldır.

korunması gibi idarî vazifelerinin gereği olarak kaleme alınan mirasa dair belgelerdir. Ortalama bir tereke taksimi mahkemeye intikal ettiği andan itibaren sonuçlanıncaya kadar yani varisler veya hak sahipleri arasında taksimi yapıp da tereke defteri kaleme alınıncaya kadar geçen süreçte mirasla ilgili farklı işlemler gerçekleştirilmiş, gündeme gelen dava konuları karara bağlanmış olurdu. Bu bilgilerden de kolayca anlaşılacağı üzere tek bir miras paylaşımı dahi kayda değer bir zaman, mesai ve personel gerektirmektedir.

İstanbul'da tereke taksimi yapan çok sayıda mahkeme¹ olmakla beraber özellikle askerî ve beledî kassamlık bu konuda ihtisas mahkemeleri gibi hizmet vermiştir. Diğer mahkemelerde de, vazifeleri, mahkemeye intikal eden terekelerin taksiminden ibaret personel istihdam edildiğini düşünmek makul gelmekle beraber konu hakkında mevcut bilgilerimiz sınırlıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında teşkilat yapısında düzenlemeye gidilen Galata ve Üsküdar Kadılığı'na bağlı Bab ve Kısmet naibliklerinin

¹ Başkentte miras paylaşımını gerçekleştiren mahkemeler içinde Kısmet-i Askeriye Mahkemesi ilk sırada gelmektedir. Askerî Kassamlık olarak da anılan mahkeme, Rumeli Kazaskeri'ne bağlı olarak (naiblik şeklinde), Kassam-ı Askerî Efendi'nin riyasetinde faaliyet göstermiştir. İstanbul (sur içi) ve bilâd-ı selâsede (Galata, Üsküdar ve Eyüp) ölen askerî zümrenin terekelerine bakan mahkemenin faaliyet alanı içinde sur içinde yaşayan Müslüman ahalinin çoğunun terekeleri de yer almaktaydı. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, sicil sayısı (iş yükü) en fazla olan kassamlık olarak da dikkat çekmektedir. Mülga Beledî Mahkemesi, diğer adıyla Beledî Kassamlık ise, sur içinde yaşayan reayanın, özellikle Gayrimüslim tebaanın terekelerine bakardı. Ayrıca, bazı esnaf gruplarının terekelerinin taksimi de incelediğimiz dönemde bu mahkemeye bırakılmıştı; kurumun bu yetkisi ile beledî kassamlığın başına getirilen kassam efendinin, esnaflarla ilgili önemli yetki ve sorumlulukları olan İstanbul Kadısı adına (vekaleten, naib olarak) kurumu idare etmesi arasında bir ilişki olduğunu varsayabiliriz. İstanbul'da tereke işine bakan bir diğer mahkeme, Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği'dir. Çeşitli sultan ve ekâbir vakıflarının müsakkafâtında (ev, han gibi üzeri çatı veya dam ile örtülü binalar) sakin(e) iken vefat edenlerin terekeleriyle bu mahkeme görevlileri ilgileniyordu. Padişahın iradesine binaen, bu özellikteki binalarda yaşarken vefat edenlerden varisi olanların terekelerinde resm-i kısmetin yarısı, varissiz ölenlerin ise tereke geliri ilgili vakfa gelir kaydedilmekteydi (Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği Sicilleri, no.123, s.15, 32; no.240, s.4; no.299, s.14). Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında ise, kadılığın sınırları içinde vefat etmiş askerî sınıfa mensup olmayanların terekeleri ele almırdı. Miras meselesi askerî kassamlığın sorumluluğunda olduğu halde, Rumeli Kazaskerliği'nden verilen ilgili terekeyle sınırlı özel yetkiyle, bu üç kadılık zaman zaman yönetici zümrenin terekelerinin tahrir ve taksimini de üstlenirdi. Kaza sınırları geniş, nüfusları kalabalık olan bu üç kadılık bölgesinde üst düzey ulemadan birer kadı görev yapsa da İstanbul Kadılığı'nda olduğu gibi, çeşitli naiblikler ihdâs edilerek, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarının adlî, idarî ve beledî vazifelerinin yeterli sayıda kurum ve personelle karşılanması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Konumuz açısından altı çizilmesi gereken nokta ise, sorumlu olduğu bölge mahkemesinin (naiblik) reisi konumundaki naiblerin tereke işine bakmadıkları veya son derece nadir (belki özel bir yetkiyle?) bu hususla ilgilendikleridir. Beşiktaş kasabasında ölmüş bir kişinin terekesi, Beşiktaş Mahkemesi sicillerinde bulunmaz, tıpkı Hasköy'de ölmüş bir Yahudi'nin tereke defterinin Hasköy Mahkemesi sicillerinde olmaması gibi. Hasköylü bir Yahudi'nin terekесinin Havâss-ı Refia (Eyüp), Beşiktaşlı bir Müslüman ya da Gayrimüslimin terekесinin Galata sicillerinde bulunması, bilâd-ı selâse kadılıklarında kısmet (tereke) işine bakan özel bir birimin, kassamlığın, bulunmuş olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında başkentteki kadılıkların kurumsal yapılarında yeni düzenlemeler yapıldığında, Galata ve Üsküdar Kadılıkları'nda Kısmet Mahkemeleri'nin var olduğu görülmektedir (Yurdakul, 2008:165-166).

birleştirilmesi, bu iki kadılıkta tereke işine bakan müstakil birimlerin önceki dönemde de var olduğunu göstermektedir.¹ Askerî ve beledî kassamlıkların kurumsal yapıları, görevleri, uygulamaları ve personeli hakkında verilecek bilgiler, tereke defterlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi bu iki kurum dışındaki mahkemelerin tereke taksiminde istihdam ettiği personel ve sürecin işleyişi hakkında da fikir verecektir. Askerî ve beledî kassamlıkta tereke taksim sürecinde lüzumlu işlerin zamanında ve layıkıyla yerine getirebilmesi için yeterli sayıda ve vasıfta görevli istihdam edildiği anlaşılmaktadır.

Mahkeme personeli arasında kâtipler başta olmak üzere muhızır, çukadar, mukayyit, hademe tereke taksimi hususunda kadının (kassam efendinin) yardımcılarını oluşturmaktadır. Her birinin belirli vazifeleri olup, mahkemenin reisi olan kassam efendinin denetiminde, üstlendikleri sorumlulukları makul bir zamanda hakkıyla yerine getirmeleri hak sahiplerinin mağdur edilmemesi için önemlidir.

2.1.2.1. Kassâm Efendi ve Tereke Kâtipleri

İstanbul ve bilâd-ı selâse mahkemelerine ait şeriyye sicillerindeki tereke defterlerinin incelenmesiyle ortaya çıkan bu çalışmanın mirasla ilgili mahkeme personelinin işlendiği bu bölümünün “*kassam*”larla başlaması icap ederdi. Ancak, tereke defterleri başta olmak üzere mirasla ilgili sicil kayıtlarının incelendiği araştırmamızda, tereke hususunda hizmet veren askerî ve beledî kassamlıkların başında bulunan idareciye yardımcı olmak üzere, tereke taksiminde istihdam edilmiş “*kassam*” ismini veya unvanını haiz yardımcı mahkeme personeli tespit edilememiştir. Hâlbuki tereke defterleri üzerine yapılmış çalışmalarda diğer görevlilerin bahsi geçmediği eserlerde dahi kassamlar tereke taksiminde görev alan en ehemmiyetli mahkeme personeli olarak takdim edilmekte, görevleri etraflıca tarif edilmektedir. İlmiye teşkilatı üzerine şu ana kadar yapılmış en kapsamlı eser olma özelliğini koruyan çalışmasında Uzunçarşılı,

---

¹ 1859 yılında Galata kadısına bağlı Galata Bâb Mahkemesi ile Galata Kısmet Mahkemesi birleştirildiğinde on iki kâtip istihdam edilmiş, içlerinden sabık Galata Bâb Mahkemesi baş kâtipi Müderris Mustafa Reşid Efendi yeni yapılanmada baş kâtip olarak yer almıştır. Benzer uygulama, aynı yıl içinde Üsküdar mahkemesinde de gerçekleştirilmiş, Üsküdar Bâb Mahkemesi baş kâtipi aynı unvanını korurken yardımcılığına sabık Üsküdar Kısmet Mahkemesi baş kâtipi atanmış, dokuz kâtip de mukayyid olarak görevlendirilmiştir. Kısmet ve Bâb Mahkemeleri'nin tek çatı altında toplanması, Galata ve Üsküdar kadılıklarında olumlu bulunduğu için, 1860 yılında İstanbul Kadılığı'na bağlı Kısmet-i Belediye Mahkemesi, İstanbul Bâb Mahkemesi'ne ilhak olunmuştur (Yurdakul, 2008:165-166).

kassamlık kurumunu işlediği bölüme, “Vefat etmiş olan bir kimsenin terekesini varisleri arasında taksim eden şer’i memura kassam denilirdi.”¹ tanımı ile başlamaktadır. Erken bir tarihte, 1950’lerde, tereke defterlerinin önemine dikkat çeken makalesinde İnalçık’ın kassamlarla ilgili verdiği bilgi de mahkemede görevli bir memura işaret etmektedir: “İstanbul’da askerîye mensup yetimlerin miraslarını taksim için bezzâzistanda kadıasker tarafından bir kassâm hazır bulunurdu” (İnalçık, 1953-1954:53). Rumeli Kazaskeri’ne tabii olan Kısmet-i Askeriye Mahkemesi’nin kadısı mevkiinde bulunan Kassâm-ı Askerî Efendi’nin görevlendirdiği kısmet² kâtiplerinin görevleri arasında tereke eşyasının bezzâzistan-ı atik ve diğer çarşılarda satılması da vardı. İnalçık’ın verdiği bilgi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Tereke defterleri üzerine kapsamlı ilk çalışmanın sahibi olan Barkan da kassamı, tereke taksiminde görev alan şer’i memur olarak kabul etmektedir.³

¹ Uzunçarşılı, 1988:121. Uzunçarşılı, imparatorluğun farklı coğrafyalarında Anadolu veya Rumeli Kazaskeri’ne bağlı olarak hizmet eden askerî kassamlara örnek olması için verdiği H. 1205 tarihli belgede, Anadolu kazaskeri tarafından Kastamonu Sancağı’ndaki askerî sınıf terekelerinin tahrîr görevi kendisine tevdi edilen Vahyi-zâde Mustafa Efendi’ye hitaben yazılmış tayin yazısına yer vermiştir (Uzunçarşılı, 1988:121, dipnot 1). Aktarılan belgede, kadıya yardımcı olarak mahkemede görev yapan “kassam memuru” bulunduğu dair bilgi bulunmamaktadır. Eğer Vahyi-zâde Mustafa Efendi’nin kendisi kassam memuru varsayıldıysa bu yaklaşım da doğru olmamalıdır. Anadolu kazaskerinin böyle önemli ve kapsamlı bir görevi doğrudan “bir memuru” muhatap olarak onun şahsına tevdi etmesi mümkün görünmemektedir. Kastamonu Şer’iye Sicilleri’nden ilgili kayda ulaşmak istediğimizde 1205 tarihine ait bir sicile tesadüf edemedik. 65 numaralı sicil 1201-1202, 66 numaralı sicil 1203-1204, 67 numaralı sicil ise 1207-1208 yıllarına ait kayıtları içermektedir. Ancak, 66 numaralı sicilin sonunda Kastamonu kazasında askerî sınıf terekelerinin tahrîri ile ilgili bilgi veren Şevval 1203 tarihli kıymetli bir kayıt yer almaktadır. Kastamonu kadısı Mehmed Esad el-Yesari Efendi, *kendi uhdesinde olan* Kastamonu kazasının niyabet ve kısmet-i askerî vazifesini ifa etmesi için müderrisin-i kirâmdan eş-Şeyh Mehmed Efendi’yi naibi olarak atadığını bildiriyordu (Kastamonu Şer’iye Sicilleri, nr. 66, s. 167). Anlaşıyor ki, Anadolu kazaskeri Kastamonu’daki askerî zümrenin tereke taksimi işini Kastamonu kadısına tevdi etmiş, kadı efendi de vekili olarak görevlendirdiği Naib eş-Şeyh Mehmed Efendi’ye diğer vazifelerinin yanı sıra askerî kassamlık görevini de emanet etmiştir. Ahmet Akgündüz de bir kazanın hem kadısı hem de kassâmı olarak aynı şahsın tayin edildiği örneklerle karşılaştığını ifade etmektedir; bkz. Akgündüz, 1988:75. Akgündüz’ün kassamlık vazifesinden kasdı askerî kassamlık olmalıdır; çünkü kadıların görev yaptığı kazadaki reaya terekelerine bakmaları doğal vazifeleridendi. Ancak askerî zümrenin miras paylaşımını yapabilmeleri için bağlı olduğu Rumeli veya Anadolu Kazaskerliği’nce bu hususta görevlendirilmeleri icap ederdi.

² Kısmet kelimesi fıkıh terimi olarak iki anlamı haizdir. İlki, ferâiz ilmi ile ilgili olup, varislere mirastan intikal eden hisselerini İslâm miras hukukuna (ilm-i ferâiz) göre tespit ve taksim etmektir ki bu işi yapan kişiye kassam denir. İkincisi ise şirkette pay sahibi şeriklerin şayi hisselerinin tayin edilmesidir (Bilmen, Cilt VII, 1970:137 vd.). Bu iki konu fıkıh eserlerinde birbirinden tamamen ayrı olarak “Veraset” ve “Şirket” başlıklarıyla işlenir.

³ “Bu gibi hallerde, kadı’nın bu işlerde ihtisas sahibi memuru olan kassâm’ın önünde miras kalmış olan mallar sayıma tâbi tutulur ve bu hususta yetkili bilirkişiler (ehl-i hibre) veya dellâllar vasıtasıyla kıymetleri de takdir ettirilerek burada tetkik mevzuumuz olan teferruatlı muhalledat listeleri tanzim edilirdi” (Barkan, 1966: 2).

Konu hakkında bilgi veren İnalçık, Uzunçarşılı ve Barkan'a ait ilk çalışmalarda kassamların tereke taksimini gerçekleştiren şer'î memurlar olarak tanımlanması, sonraki çalışmalarda tekrarlanarak yaygınlaşmıştır.¹ Tereke defterlerindeki verilerden faydalanılarak yapılmış ve yapılmaya devam eden önemli önemsiz çalışmalarda kassam mevzuu sunduğumuz çerçevede işlenmektedir. Kassamlar hakkında yerleşik yargının hâlâ ne kadar kuvvetli olduğunun en güzel kanıtı, akademik ve ciddî yayın ilkesini prensip edinmiş İslâm Ansiklopedisi'nin oldukça uzun maddesidir. "Vefat eden kimselerin terekelerini taksim eden şer'î memur" (Öztürk, 2001:579) olarak tanımlanan kassamlarla ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır: "Kassâmlar ikinci derecede adliye görevlilerinden olup hâkimin yardımcılardır... Kassâm bulunmayan kaza ve nahiyelerde kassâmın görevini nâibler ifa ederdi... **Kassâm memuru, kâtip**² ve bilirkişi görevlerini terekenin bulunduğu yerde yaparlardı... Bilirkişi ve mirasçılarının huzurunda piyasayı iyi bilen dellâllerin³ takdir ettiği değerler eşya ve malların altına yazılırdı" (Öztürk, 2001:579-581).

Akademik yazına hâkim olan kassam yargısının nasıl oluştuğu sorusu akla gelebilir. Bu soruya verilecek yanıt, tereke defterleriyle ilgili başka hususlarda olduğu gibi kassam örneğinde de öncü çalışmalardaki eksik veya yanlış değerlendirmelerinin sonraki araştırmacılar tarafından sorgulanmadan tekrar edile edile tarih yazımına yerleşmiş olduğudur. Yapılan çalışmalarda, "*tereke hususunda kadiya yardımcı olan, kassam*

¹ Terekeler üzerine yapılan çalışmalarda mütemadiyen burada verilen bilgiler geliştirilerek yinelenmiştir. Eserinin bir bölümünü, "Kassamlık" başlığı taşıyan 20 sayfasını, bu konuya ayıran Öztürk de kassamları yanlış değerlendirenlerdir. Her ne kadar kassam-ı askerî sicillerinde mevcut gerek mahkemede istihdam edilen kâtiplerin atama kayıtlarının bir kısmını ve gerekse tereke konusunda görevli personel hakkında da bilgi veren 19. yüzyıla ait bazı fermanları kullanmış olsa da "*Kassamlar; ikinci derecede adliye görevlilerinden sayılmaktadır. Hakimin yardımcılardır.*" yargısı, kassam konusunda öncekilerden farklı düşünmediğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 1995:65). Öztürk, kassamlık kurumunu incelediği daha kapsamlı makalesinde yeni bilgiler vermekle beraber kassamlar hakkındaki görüşlerini tekrar etmiştir (Said Öztürk, (1997), "Osmanlı İmiye Teşkilâtında Kassamlık Müessesesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:15 (Münir Aktepe'ye Armağan Sayısı), İstanbul, s. 393-429). Özdeğer de Bursa tereke defterlerini incelediği çalışmasında kassamı kadıların maiyetinde sırf miras taksimi için çalışan memur olarak tarif etmektedir (Özdeğer, 1988:11-13).

² Yazarın alıntıladığımız cümlesinde, kassam memuru ve kâtip, mirasla ilgili sayılan çeşitli vazife ve sorumlulukları beraberce yerine getirmek üzere mahkeme tarafından tayin edilen iki ayrı görevli olarak tarif edilmektedir ki bu hâliyle, akademik çevrelere hâkim olan kassam tanımını yansıtmaktadır. Hâlbuki görev mahalline giden, mirasla ilgili gerekli bilgileri tahkik eden, terekenin sayımını yapan, metrukâtın satışına veya fiyatlandırılmasına nezaret eden ve diğer vazifeleri gören, mahkemenin (kassam efendinin) tereke için atadığı en önemi görevli kısmet kâtipleridir. Dolayısıyla, ilgili cümlede geçen kassam memuru, aslında kâtibin kendisidir.

³ Dellâllar da yapılan çalışmalarda "bilirkişi" olarak tanımlanmaktadır ki bir diğer sorunlu bilgidir; tıpkı metrukâtın satılmadığı, fiyat takdir edildiği yargısı gibi. Tereke eşyasının satışı ve bu satışı yapan dellâller için bkz. "Tereke Eşyasının Satışı" bölümü.

denilen şer‘i memur” olarak tanımlanan mahkeme personeline dair somut bilgiler (atama, azl, şikayet kayıtları) bulunmadığının altını çizelim. Ancak, terekeler üzerine çalışan her araştırmacının varlığından kesinlikle emin olduğu bir görevli varsa, o da incelediğimiz tereke defterlerini kaleme alan, varislere kısımetlerini taksim eden yani “kassamlık” işini yapan görevlilerdir. Varlığından emin olunan, ancak tereke defterleri ve diğer sicil kayıtlarında (tarif edildiği şekilde) görünmeyen kassamlar hakkında malumat edinilebilecek diğer kaynaklara başvurulduğunda ise, bu belgelerde geçen “kassâm” ile araştırmacıların algıladığı kassam farklı kişiler olmuştur. Barkan, Uzunçarşılı, Öztürk ve diğerleri kanunname, adaletname, ferman gibi hukuk metinlerinde çokça geçen beledî ve askerî kassamlar tabiri ile kastedilen kassamın, mirasla ilgili meselelere bakan mahkemenin (kassamlığın) reisi konumundaki “kadı” olabileceğine ihtimal vermemişler, kadının maiyetinde görev yapan şer‘i memur olarak kabul etmişlerdir.

Beledî ve askerî kassamlıkta istihdam edilmiş tek bir *kassâm memuruna* dahi rastlanılmazken ilm-i ferâiz sahibi olduğu için Rumeli Kazaskeri veya İstanbul Kadısı tarafından mahkemede görevlendirilen, terekeyi tahrir eden, satışını gerçekleştiren, miras hukukuna göre varisler arasında taksimatı yapan (kısımetlerini veren), yetim ve dulların haklarını gözeten, hesap ve ferâiz bilgisi kadar diyanet ve istikamet üzere olması gereken, zaman zaman dellâl ya da koltukçu esnafı ile anlaşarak menfaat temin eden, zimmetinde yüklü miktarda para tespit edilen, rüşvet ve irtikâptan dolayı cezalandırılan, nefy edilen kâtiplerle ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Varlığı tespit edilemeyen, ancak tereke konusunda kadının yardımcısı olan şer‘i memur olarak tanımlanan kassamların vazifelerini yerine getiren mahkeme personeli kâtiplerdir. Kısımet-i Askeriye ve Belediye Mahkemeleri’nde görev yapan kâtipleri, kassam unvanı taşımadığı halde, terekenin taksim işini üstlenen mahkeme personeli olarak tanımlayabiliriz. Kâtipler hakkında sarih bilgileri ihtiva eden kayıtlardan çıkarılmış aşağıdaki alıntılar mevzuunun anlaşılması için yeterlidir kanaatindeyim.

“Dersaadet’de fevt olanların terekeleri kassâmları efendi taraflarından ta‘yîn olunan kısımet kâtipleri ma‘rifetleriyle tahrîr ve fûrûht olunduğuna binâ’en ol makûle

*metrûkâtda zuhûr eden evânî sîm ve zer her ne ise cümlesi Darbhâne-i Âmir'e'ye îcâb eden bahâsıyla fûrûht etdirilmesi muktezî olmağla...*¹ (13 Kasım 1789)

“... ve **tereke fûrûht eden kassâm kâtiblerinin** ve kısmet-i askeriye ve mehâkim-i sâire hademesinin dahi bu husûsun [bedestan ve Bitpazarı esnafının birbirleriyle ittifak ederek muhallefât eşyasını değerinin çok altında fiyatla almaları] külliyyen men‘ ü ref‘ olunduğu ma‘lûmları olmak için birer sûretini..” (KŞS, no.606, vr.1a). (30 Ağustos 1790)

“Memâlik-i Mahrûsemde emvâl-i eytâmın muhâfazası **evvelen tahrîr-i terekeye me‘mûr olan küttâbın** âlim bi'l-mes‘ele olup hesâbda mahâretine ve diyânet ve istikâmetine muhtâc olmağla...” (KŞS, no.706, vr.1a) (31 Aralık 1798)

“...hâlâ İslambol askerî kassâmımız efendi el-mûkerrem (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin kadısı kast ediliyor) ba‘de't-tahiyye inhâ olunur ki **mahkemeniz ketebesinden fenn-i kitâbetde mahâreti olmayıp fikh-ı şerîf ve ilm-i ferâize aslâ intisâbı olmayan ba‘zı mütecâsirîn zabt eylediği da‘vânın mes‘elesinde bî-haber ve tahrîr eylediği terekenin cem‘ ve taksîminden âciz olduğundan sukûk-ı şer‘iyyeler vâkı‘a muhâlif ve emvâl-i eytâmı muhâfazasında kusûr zuhûr edip...**” (KŞS, no.867, vr.1a). (30 Aralık 1809)

“...kısmet-i askeriyye ketebe[si] bir müddetden beri istişfâ‘ ile nâ-ehl makuleleri birer mürâsele ahz ederek tekessür edip ol makuleler uhdesinden gelemeyeceği mâdde-i cesîmeyi kendi ismine kayd etdirderek tesviye ve tanzîm ve senedât-ı şer‘iyyesini tahrîre adem-i kudretinden naşı mâdde-i mezkûre muhtell olup ukde-i te‘hîre bâ‘is olmağla ibâdullâha ve eytâma müstevcib-i gadr ve hasâr olduğu zâhir olmağın fîmâ-ba‘d mahkeme-i mezkûrede tahrîr-i terekeye me‘mûr olacak ketebe-i kısmet başkâtibleriyle yirmi beş nefer hâce/hoca ta‘bîr ile intihâb ve mezbûrûn dahi tahrîr eyledikleri terekede kemâl-i hakkaniyyet ve istikamet üzere hareket etmeleri...” (KŞS, no.1935, vr.1b). (27 Ekim 1811)

“...Ketebe ve muhzırândan her birleri bir terekeye bâ-fermân-ı âlî mü‘esses olan nizâmı üzere me‘mûr olup tahrîr etdikde evvelen tahrîr ettiği terekenin yekûnü ile

¹ KŞS, no.593, vr.1a (25 S 1204/13 Kasım 1789); terekeden çıkan gümüş ve altın kapkacağın muhallefât memurları marifetiyle darphaneye sattırılması hususunda sonraki dönemlerde de kayıtlar vardır (MŞS, no.134, vr.1a; no.136, vr.1a).

kimlere bey' olunmuştur kassâm ve müdür ve başkâtib bulunan efendiler yanlarında birer tereke defteri olup ol deftere icmâli kayd etdirip ba'dehû taksîm etdikde taksîmi defâtir-i mezkûreye işâret ve defter-i kassâmı tahrîr edip temhîr etdirdikden sonra kaydlarını dahi defter-i mezkûrlardan terkin etdirmesi..." (KŞS, no.1894, vr.25b). (7 Mart 1868)

Mahkemelerde kısmet işini yapan kâtiplerin görev ve sorumluluklarına geçmeden önce "kassâm efendi" hakkında bilgi vermek meselenin anlaşılması için lüzumludur. Zira sicillerde ve diğer vesikalarda araştırmacıların tarif ettiği şekilde *kassâm memurları* bulunmamakla beraber kassam efendi sık sık geçmektedir. İstanbul'daki askerî ve beledî kassamlıklarda, Kısmet-i Askeriye ve Belediye Mahkemeleri'nde, birer kassam efendi görev yapmıştır. Kariyer sahibi, üst düzey kadı (mevâlî-i izâmdan) ve müderrislerden (müderrisin-i kirâmdan) atanan askerî ve beledî kassam efendiler görev yaptıkları mahkemenin reisi konumundadırlar. Kural olarak, İstanbul ve bilâd-ı selâsedeki askerî sınıf terekelerinin tahrir ve taksimi Rumeli Kadıaskeri'nin görev ve yetkileri arasındadır. Ancak, Osmanlı protokol ve teşrifat kaidelerine göre İlmiye sınıfı içinde Şeyhülislam'dan sonra gelen Rumeli Kadıaskeri'nin sorumluluğu ve vazifeleri fazla olduğu için, tereke meselesiyle bizzat ilgilenmemiş, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin başına atadığı askerî kassam efendiye bu görevini havale etmiştir. Bir bakıma mahkemenin kadısı pozisyonunda olan askerî kassam sancak kadılıklarında görev alabilecek meslekî bilgi ve tecrübeye sahip müderris ve kadılardan seçilmiştir. Benzer şekilde mevleviyet kadılıklarının en üst makamına ulaşmış olan İstanbul Kadısı, sur içinde yaşayan reaya terekelerini taksim etme yetkisini Beledî Kassamlık'a atadığı kassam efendiye tevdi etmiştir.

Şeriyeye Sicilleri'nin çoğunda defteri tanıtan bir başlık bulunmaktadır. Mahkemede görülmüş davaların kaydına geçmeden evvel Arapça ağırlıklı başlık ilk varağın uygun olan tarafına çoğu zaman *b yüzünün üst tarafına* yazılmıştır. Başlıkların uzunluğu ve dili dönemine göre farklılık gösterse de kaydedilen bilgilerin içeriği aynıdır. Başlıkta sicilin ait olduğu mahkeme, hangi kadı döneminde tutulduğu, sicildeki belgelerin türü ve sicilin tutulmaya başladığı tarihin bilgisi verilir.¹ Eğer sicil birden fazla kadının görev süresindeki kayıtları içeriyorsa her bir kadının riyasetinde görülen davaları tefrik

¹ Tak, 2009:72. Sicil başlıkları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. *aynı eser*, s.72-81.

etmek için ikinci veya üçüncü kadının göreve başlaması, sicilin ilgili sayfalarında ikinci ya da üçüncü başlık ile belirtilmiştir. Askerî ve beledî kassamlığa ait sicillerin genellikle ilk varağının b yüzündeki başlıklar, sicilin hangi kassam zamanında tutulduğu, kassam efendiyi kimin atadığı, ne tür kayıtları ihtiva ettiğini bildirilmekte tarih kaydı ile sona ermektedir. Sicil sahibi kassam efendinin kimliği ve vazifesi hakkında fikir veren sicil başlıklarından bir kısmı şöyledir:

“Kad şeraa bi-tahrîri suverü’l-hücec ve’d-defâtîr bade enne ferağa an tahrîri’s-sicili’l-evvel fî zemeni alemü’l-ulemâ’i’l-izâm efdalü’l-fudalâi’l-fihâm zi’l-kadri ve’l-ihtirâm mümeyyizi’l-helâli ani’l-harâm muinü’l-erâmili ve’l-eytâm anâ bihi Hazreti Mehmed Salih Efendi el-müştehiru bi-Çeşmizâde enâla’l-Allahu mâ erade el-kādî yevmeizin bi-dari’s-saltanati’l-aliyye Kostantiniyye el-mahmiyye fî nevbeti fahrü’l-müderrisini’l-kirâm Abdülkerim Efendi ibn-i el-mevlâ el-merhum Mustafa Efendi el-kassâm fî beledihi’l-mezbûr vakaa’t-tahrir fi gurre-i Safer... li-seneti semâni ve semânine ve elf” (MŞS, no.12, vr.1b). (5 Nisan 1677)

“Hasbiyallahü ve ni’me’l-vekîl

*Bu ceride-i cedide hala Rumili sadrında kâr-ı fermâ-yı şerî’at-i garrâ olan a’lemü’l-‘ulemâ’i’l-‘izâm afdalu’l-fuzala’i’l-kirâm mümeyyizü’l-halâli ani’l-harâm mu’inü’l-erâmili ve’l-eytâm ‘alemü’l-‘ilmi ve’l-hudâ menarü’l-fazli ve’t-takâ yenbû’u’l-fazlî ve’l-me’ânî metbû’u’l-efâdili ve’l-e’âlî saadetlü inayetlü mekremetlü Abdullah Efendi hazretleri taraf-ı bâhiri’ş-şereflerinden darü’s-saltanati’l-‘aliyyeti Kostantiniyyetü’l-mahmiyede **kassam-ı askerî nasb ve tayin buyurulan umdetü’l-müderrisini’l-kirâm** zübdetü’l-mütehakkikini’l-fihâm faziletlü es-Seyyid Mehmed Efendi zaman-ı şeriflerinde suver-i **hücec ve defâtîr** kaydına şurû’ olunan sicil-i sânidir hurrîre fî’l-yevmi’s-sânî ‘aşer mine’l-Muharremi’l-haram li-sene tis’a ve mie ve elf”* (KŞS, no.18, vr.1b). (31 Temmuz 1697)

“Hâlen zîb-i efzâ-yı vâlâ-yı kazâ-i İstanbul mülteka’l-ebhur mecd ü kemâl sadru’ş-şerîati izz ü ikbâl devletlü inayetlü Raşid Efendi-zâde es-Seyyid el-Hac Cafer Fevzi Efendi hazretlerinin beledî kassamları olan umdetü’l-müderrisini’l-kirâm Uncu-zâde faziletlü Hafiz Mustafa Efendi’nin zamanlarında vakta olan defâtîr sicilidir fi gurre-i ZA 1238” (MŞS, no.130, vr.1b). (10 Temmuz 1823)

“Devletlü inâyetlü merhametlü Arab-zâde Mehmed Hamdullah Efendi hazretlerinin Rumili sadaretlerinde taraf-ı bâhiri’ş-şereflerinden **askerî kassamı** tayin buyurdıkları **mevâlî-i ‘izâm** faziletlü Kütahyavî-zâde es-Seyyid Mehmed Arif Efendi hazretlerinin zamanında vuku‘ bulan **idânât** sicilidir fi gurre-i L 251”.¹ (20 Ocak 1836)

Kassamlıklarda tutulan sicillerin başlıkları dikkatli incelendiğinde, *kassam efendinin* basit bir memur olarak tarif edilmesinin imkânsız olduğu görülür. Mahkemenin kadısı pozisyonunda olan kassam, görev süresine ait davaların kaydedildiği sicilin de sahibidir. Rumeli Kazaskeri ve İstanbul Kadısı tarafından önemli kadılıklarda görev alabilecek ilmiye mensupları arasından seçilerek tayin edilen kassamlar, mahkemeye intikal eden metrukâtla ilgili mesele ve davaları şeriat hükümlerine göre hall ü fasl eden hâkimlerdir. Kassam efendinin nezaretinde görev yapan kâtiplerin dahi hukuk bilgileri nispetinde bazı davaları dinledikleri anlaşılmaktadır.²

Son olarak, Osmanlı hukuk geleneğinde, diğer bir ifadeyle kadılık müessesesinde yaygın olan bir uygulamaya dikkat çekerek, kassamın kimliğine biraz daha açıklık

¹ KŞS, no.1400, vr.1b. Askerî kassamlığa ait 1612 ve 1813 tarihli iki sicilin başlığı ise şu şekildedir: “Hala Rumili kadıaskeri olan a’lemü’l-‘ulemâ’i’l-‘izâm afdalu’l-fuzala’i’l-fihâm yenbû’u’l-fazlu ve’l-kelem Mevlana Kemaleddin Efendi hazretleri zaman-ı şeriflerinde bin yirmi bir senesi mah-ı saferu’l-hayrın evâhirinde beytülmâl el-has emini olan umdetü’l-‘ayân Derviş Ağa’nın zemân-ı emanetinde vaki’ olan kazâyânın defteridir” (KŞS, no.2, vr.1b); “İmâm-ı evvel-i Hazret-i Cihândârî inâyetlü atüfetlü Hafız Ahmed Kamil Efendi hazretlerinin Rumili Sadâretleri’nde taraf-ı şeriflerinden askerî kassâm tayin buyurdıkları eşrâf-ı kuzât-ı kirâmdan faziletlü Mehmed Sadık Efendi hazretlerinin zemân-ı hükümetlerinde vukû bulan defâtir sicilidir fi 20 RA 1228 (KŞS, no.921, vr.1b).

²Rumeli kazaskerinin askerî kassama hitaben yazdığı müraselede kâtipler arasında ehil olmayan kişilerin bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Belgede baş kâtip olarak atanan kişinin ve sair izin verilen kâtiplerin mahallinde dava dinleyebilecekleri belirtilirken, izin verilmeyen (hukuk bilgisi yetersiz) kâtiplere ise bu hususta müsaade edilmemesi tenbih edilmektedir. 29 Aralık 1809 tarihli mürasele şu şekildedir: “Fahru’l-müderrişini’l-kirâm zirvetü’l-muhakkikîni’l-fihâm hâlâ İslambol askeri kassâmımız efendi el-mükerrrem ba’de’t-tahiyye inhâ olunur ki **mahkemeniz** ketebesinden fenn-i kitâbetde mahâreti olmayıp fikh-ı şerif ve ilm-i ferâize aslâ intisâbı olmayan ba’zı mütecâsirîn zabt eylediği da’vânın mes’elesinde bi-haber ve tahrîr eylediği terekenin cem’ ve taksîminden âciz olduğundan sukûk-ı şer’iyyeler vâkı’a muhâlif ve emvâl-i eytâmî muhâfazasında kusûr zuhûr edip reisleri murahas olmadığından ahsen sûrete rabt ile idâre mümkün olmadığı hâlâ revnak-efzâ-yı sadr-ı fetvâ devletlü inâyetlü âmme-i âcizâne merhametlü veliyyü’n-ni’am kesîrü’l-lütf ve’l-kerem hazretlerinin mesmû’-ı devletleri olduğuna binâ’en mesâil-i şer’iyyeye tatbîka sâ’î es-Seyyid Mehmed Efendi’yi bu def’a dahi sâlisen huzûr-ı devletlerinde re’is ta’yîn buyurmalarıyla mezbûru muktezâsı üzere terhîs ve umûrunda istiklâl ile i’âne lâzım olduğuna binâ’en işbu mürâsele tahrîr ve tarafınıza irsâl olunmuşdur gerekdir ki mezbûru ketebe-i mezkûrenin cümlesine reis (**baş kâtip**) olmak üzere istihdâm edip ba’zen **mahallinde istimâ’i iktizâ eden** husûsların istimâ’ını mezbûra verip sâir istizân edenlere dahi tarafınızdan izni mezbûra ihâle edip **onun re’yi ve itulâ’ı olmadıkça sâir kâtib mahallinde terâfu’-ı şer’ etmemek üzere** men’ edip huzûrunuzda vâkı’ murâfa’âtda hasmeynin suâl ve cevâblarını tatbîk-i şer’a iktidârı olmayan kâtib zabtını reis-i mezbûra yahud mezbûrun re’y ve havâle eylediği sâir muktedirine irâe etmedikçe terâfu’a cesâret etmeye....” (KŞS, no.867, vr.1a).

getirebiliriz. Özellikle büyük şehirlerde görev alanı geniş, iş yükü fazla olan kadılıklarda naiblikler tesis edilerek, yargı ve diğer faaliyetlerin düzenli ve etkili yürütülmesine özen gösterilmiştir. Bu amaçla, vazife sahası mirasla ilgili davalara bakmak olan kassamlıklar da ihdas edilmiş ve bu mahkemelerin sorumluluğu kassam efendilere havale edilmiştir. Başkentte askerî zümrenin terekelerine bakan Askerî Kassamlık (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi) ile sur içindeki reayanın miras davalarını gören Beledî Kassamlık (Mülga Beledî Mahkemesi) bu kurumların başında gelir. Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıklarında da benzer bir teşkilatlanma var olmuştur. İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde tereke defterlerinin müstakil siciller hâlinde tanzim edilmesini de böylece izah edebiliriz. Nüfusu az olan küçük kaza kadılıklarının aksine, büyük kadılıklara bağlı kassamlık mahkemelerinde görülen mirasla ilgili çok sayıda davanın kayıtları müstakil kassamlık sicillerini meydana getirmiştir. Hatta başkentteki askerî kassamlık örneğinde olduğu gibi, verâsetle alâkalı mahkemenin sicilleri kendi içinde defâtir, hüccet, idânât, i'lâmât, vasî ve nafaka sicilleri şeklinde olmak üzere, belgelerin konu ve muhtevasına göre tasnif edilmiştir.

Kısmet-i Askeriye ve Mülga Beledî Mahkemeleri'nde görev yapan çeşitli personel içinde kâtipler görev ve sorumluluklarıyla öne çıkmaktadır.¹ Kassam sicillerinde bazen *kısmet kâtipleri* tabiriyle geçen kâtiplerin görevini kısaca tereke tahrir ve taksim etmek diğer bir ifadeyle, kelime anlamıyla, kassamlık olarak tarif edebiliriz. Nitekim 19. yüzyılın sonlarından itibaren hazırlanan Osmanlıca lügatlarda kassam kelimesi izah edilirken çoğunlukla tereke taksimine yetkili kuruma ve kurumunun başındaki hâkime yani kassam-ı askerîye işaret edilirken² Kamûs-ı Osmanî'de kelime anlamı aktarıldığı

---

¹ Tereke tahririnde istihdam edilmiş kâtipleri incelediğimiz çalışmamızda, özellikle İstanbul'daki askerî ve beledî kassamlıklarda görev yapan kâtipler ele alınmıştır. Yaptığımız değerlendirmelerin Osmanlı mahkemelerinde görev yapan bütün kâtipleri içermediğini, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için ifade etmemiz gerekir. Fenn-i kitabette (ilm-i sakk) mahir olan kâtiplerin aynı zamanda yeterli düzeyde fıkıh bilgisine sahip olmaları gerekiyordu. Görevleri arasında mahkemeye sunulan belge ve dilekçeleri almak, dava esnasında tarafların ifadelerini kayda geçirmek, dava tutanaklarını hazırlamak, dava sonucunda hüccet veya ilâmları kaleme alıp taraflara vermek ve birer suretini sicile kaydetmek de sayılmaktadır (Tak, 2009:49).

² Kamûs-ı Türki'deki anlamı "*Beyne'l-verese terekeyi taksim ve yetimlerin mirasını hıfz ve idare eden memur-ı şerî, mahkeme-i şeriye memuru; kassam-ı askerî dahi denilir; kassam dairesi: kısmet-i askerîye*" şeklindedir (Şemseddin Sami, 1317:1070). Şemseddin Sami, Askerî Kassamlığa (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi) ve mahkemenin reisi olan askerî kassama ağırlık vermektedir. Ancak mahkeme-i şeriye memuru ifadesi, kassam efendinin nezaretinde tereke tahririnde görev alan mahkeme personeline de işaret etmektedir. Asıl dikkat çeken özelliği ise, dönemin diğer lügatlarında olduğu gibi *memur* kelimesinin bilhassa kullanılmış olmasıdır ki bu özelliğiyle 19. yüzyılın sonunda dildeki değişimin etkisini ve dönemin terminolojisini yansıtmaktadır. Memur tabiri önceki dönemlerde kullanılmaz veya

gibi kassam efendinin emrinde ve denetiminde tereke taksim sürecinde aktif olarak rol alan *kassam kâtiplerine* de tanımda yer verilmiştir: “*Terekeyi taksim eden memur-ı şerî: kassam-ı askerî, kassam katibi; kısım kısım ayıran, veren*”. (Mehmed Salâhî, 4.Kısım, 1322:215).

Rumeli Kazaskerliği ve İstanbul Kadılığı’na bağlı mahkemeler olarak teşkilatlandırılmış kassamlıkların idaresinden mesul askerî ve beledî kassamların en önemli yardımcıları kısmet kâtipleridir. Gerek sorumlulukları gerekse kendilerinden beklenen işler itibariyle kâtipler ehl-i istidad kimseler arasından seçiliyordu. Kâtiplerde bulunması gereken niteliklerin başında hukuk bilgisine, özellikle ilm-i ferâize vâkıf olmaları gelmektedir. Kassamlıkta kitabet vazifesine tayin edilmiş bir kâtibin, terekenin tahriri, satışı, tereke toplamının hesaplanması, vergi ve harçların tespiti, varislere taksimi gibi görevlerini eksiksiz yapabilmesi için de hesap işlerinde mahir olması icap ederdi. Ayrıca, üzerine aldığı miras meselesiyle ilgili çeşitli şerî belgeleri usulünce tanzim edebilmesi için ehl-i kalem vafına sahip olması gerekirdi. Bunlardan başka, ihmal ve kusurları yetim, dul ve hak sahiplerinin mağduriyetine sebep olacağı için sağlam karakterli, adil ve dürüst olmaları da kâtiplerde aranan bir diğer özellikti. Kitabet vazifesi bekleyen kişilerin bu niteliklere sahip olup olmadığı imtihan ile yoklanır ve kâtiplerin “*mesâil-i şer’iyye ve fenn-i hesâbda lede’l-ımtihân mahâretleri ve diyânet ve istikâmetleri nümâyân mahmûdü’l-hâl ve mücerrebü’l-etvâr kimesneler*”

---

nadiren kullanılırken devlet idaresinde merkezileşmenin yaşandığı Tanzimat Dönemi’nde yaygınlaşmış, devlet kurumlarında istihdam edilen personelin tamamını kapsayacak şekilde *devlet hizmetinde maaşla çalışan görevli* anlamında kullanılmıştır. Ancak, memur kelimesi sözlük anlamı olan bir işi yapmak üzere görev verilmiş kişi anlamında, 18. yüzyılın sonlarından itibaren kaleme alınan fermanlarda tereke tahririnde görev alan kâtipler için de kullanılmıştır (KŞS, no.706, vr.1a; no.1034, vr.1a). 19. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan nizamnâmelerde ise, kısmet kâtipleri tereke tahrir eden mahkeme memuru olarak tarif edilmektedir: “*Ketebe ve muhızrândan her birleri bir terekeye bâ-fermân-ı âlî mü’esses olan nizâmı üzere me’mûr olup tahrîr etdikde evvelen tahrîr ettiği terekenin..*” (1868 yılında Hıristiyan Terekeleri için kaleme alınan Layiha: KŞS, no.1894, vr.25b-26a); “*...bundan böyle terekeye gönderilecek katib ve muhızır ve memureyn-i saireden başka bu defa ba-irade-i seniyye teşkil kılınan emvâl-i eytâm nezareti tarafından dahi yetimi bulunan kâffe-i terekeye mahsus memur irsaliyle...(s.270); ...kassam katibleriyle muhızırların yek diğere kefil ü zâmen olmaları ba-ferman-ı âlî müesses olan nizamları iktizasından olduğundan bu kere dahi nizam-ı mezkurun tekidiyle beraber kassam katibleri yamaklarının tereke tahrîr edememeleri misüllü bazı nizâmât-ı lâzime dahi ilave kılındığından işbu nizamlarının suver-i icraiyesine kassam efendi ve kassam baş katibi efendi taraflarından daima dikkat ve nezaret olunması (s.274-275)” (13 Ağustos 1861 tarihli Eytâm Nizâmnamesi: Düstur, I.Tertib, C.1, s.270, 274-275); “*Bir kimsenin terekesi mucibi tahrîr olduğu halde vefat ettiği haber alındıkta hükkâmı şer’iye nezdinde bulunmak üzere tabettirilecek koçanlı varakaya müteveffanın isim ve şöhreti ve mahalli vefatı ve terekenin tahririne memur kâtip ve muhıziri sairenin isimleri ve derecei mezuniyetleri hanei mahsusuna tahrîr...*” (27 Nisan 1906 tarihli Emval-i Eytâmın Sureti İdaresi Hakkında Kaleme Alınan Nizamname: Düstur, I.Tertib, Cilt VIII, s.516).*

(KŞS, no.706, vr.1a) olmasına özen gösterilirdi. Kısmet kâtiplerinin kassamlıklara atandığını bildiren müraselelerde bu özelliklerin bir kısmına yer verilir veya daha sık olarak, kısaca, “*erbâb-istidâddan olduğu*” belirtilirdi. 1798 yılının Aralık ayında Rumeli kazaskerine hitaben yazılan fermanda kâtiplerde bulunması gereken üç özellik yalın ve güzel bir şekilde ifade edilmiştir: “*Memâlik-i Mahrûsemde emvâl-i eytâmın muhâfazası evvelen tahrîr-i terekeye me’mûr olan küttâbın âlim bi'l-mes’ele olup hesâbda mahâretine ve diyânet ve istikâmetine muhtâc olmağla...*” (KŞS, no.706, vr.1a).

İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi kâtipleri, Rumeli Kazaskeri tarafından atanmakta ve mürasele ile askerî kassama bildirilmektedir. Nadiren de olsa Rumeli Kazaskeri, kitabet vazifesinde istihdam edilmeyi talep eden adayın kâtiplik için gerekli nitelikleri taşıyıp taşımadığını yoklama ve atama kararını askerî kassama da bırakabiliyordu.¹ Mahkemeye intikal eden miras paylaşımının makul bir sürede ve hak sahiplerinin adalete güvenlerini yaralamadan sonuçlanması tereke taksim sürecinde etkin olarak rol alan kâtiplerin kalitesiyle doğrudan ilgiliydi. Bunun için olsa gerek, kâtiplerin tayini Rumeli Kazaskerliği ve İstanbul Kadılığı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Askerî ve beledî kassamlık sicillerinin ilk sayfalarında kayıtlı atama yazılarından kısmet kâtiplerinin istihdamında nasıl bir prosedür takip edildiğini tespit etmek mümkündür. Sicillerin başında verilen tayinlerin sadece kâtiplik hizmetiyle ilgili olduğunu ve bu uygulamanın 18. ve 19. yüzyıllarda değişmeden devam ettiğini belirtmekte fayda var. Atama kayıtlarının bir kısmında kitabet vazifesi talep edenlerin arzuhallerine yer verilmesi adayın ilk olarak Kazaskerliğe veya Kadılığa başvurduğunu göstermektedir.² Kâtiplik için başvuran kişinin görev için uygun olup olmadığına karar

¹ KŞS, no.51, vr.1a. Hicri 1138-1139 tarihli (1725-1727) kayıtların bulunduğu sicilin ilk sayfasındaki arzuhalin sahibi Mustafa, merhum Müderris Hüseyin Efendi’nin etba’ından olduğunu özellikle belirtmiş olmalıdır. Muhtemelen, müderris Hüseyin Efendi baş kâtip veya kâtip olarak görev yaparken Mustafa onun şakirdi olarak hizmet vermiş olmalıdır. 19. yüzyılın başında kâtip şakirtlerinin tecrübe kazanıp yeteneklerini kanıtlayınca kitabet hizmetine atandıklarını biliyoruz. Kazaskerliğe başvuran Mustafa’nın istidadının olup olmadığı askerî kassam tarafından yoklanacak, istihkakı var ise istihdam edilecekti.

² Kassam kâtiplerinin liyakat sahibi olduklarının en önemli ölçütü İslâm Miras Hukuku’na vâkıf olmalarıdır. Bundan dolayı, H.1160 (1747-1748) yılında Rumeli Sadareti’ne başvurarak kâtiplik talep eden Ali Rıza nam kimesne zaruret-i hâlini arz etmeden önce *ilm-i ferâiz ile melûf* olduğunu ifade etmiştir. İstidadı olduğu anlaşılan Ali Rıza Efendi kâtip olarak atanmıştır (KŞS, no.98, vr.1a).

vermek için kitabet, fıkıh ve ilm-i ferâiz bilgisinin sınındığını, katibin atandığını kassam efendiye bildiren müraseleden anlıyoruz:

“İstanbul’da kassamımız saadetlü Efendi

Ba’isü’l-mürasele Ali Efendi ehl-i kalem ve sahib-i ferâiz olmağla kısmet-i askeriyede katib tayin olunmuşdur gerekir ki merkumî kitabet hizmetinde istihdam eylesiz fi 15 mah-ı zilkadeti’ş-şerife sene 1144

*el-fakir es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin el-kâdî bi asâkir-i Rumili”*¹

Atanan kâtiplerin hangi niteliklerine binaen seçildiğinin açıkça belirtilmediği durumlarda, genellikle *erbâb-ı isti’dâddan olduğu* ifadesiyle talep sahibinin bir kâtipte bulunması gereken kabiliyetlere sahip olduğu nakledilmektedir.² Kâtip tayinlerinde *erbâb-ı istidaddan* sonra sık kullanılan bir diğer tabir *erbâb-ı istihkakdan* olduğudur.³ Bu tabir, adayın kâtiplik için gerekli şartları taşıdığı farklı bir ifadesidir; bununla beraber vazife bekleyen uygun adaylar içinde en fazla hak etmiş adayın seçildiğine işaret edilmiş olabileceğini de ihsas ettirmektedir. Kassam Efendi’ye gönderilen atama yazılarında kâtipler için kullanılan diğer tabirler şöyledir: “sahibi kalem ve rakam”, “erbâb-ı dâniş”, “haml-ı merhamet”, “müsta’id”.⁴

Görev talep edenler arasında müderris ve kadıların da bulunması kısmet kâtipliğinin tercih edilen önemli bir vazife olduğunu göstermektedir.⁵ 1751 yılında kâtiplik görevi

¹ KŞS, no.66, vr.1a (9 Mayıs 1732). Yirmi yıl sonraki başka bir atamada katibin ilm-i ferâizle beraber hesapta da maharetli olduğu belirtilmektedir: “*Faziletlü İstanbul Askerî Kassamımız farhü’l-müderrisini’l-kirâm Efendi Hazretleri dâme mu’azzen bade’t-tahiyeti’l-vâfiye inhâ olunur ki bâis-i mürasele Mustafa Efendi erbâb-ı isti’dâddan ve ilm-i ferâiz-i şerif [ve]fenn ü rakamda mahâreti olmağla merkumî mahkemenizde hizmet-i kitâbda istihdam eylesiz fi 27 Z 1165 el-fakir Dürrî-zâde Mustafael-kâdî bi-asker-i Rumili*” (KŞS, no.137, vr.1a).

² “*Mahmiye-i İstanbul’da askeri kassamımız olan fahrü’l-müderrisini’l-kirâm faziletlü efendi dâme mükerremehü bade’t-tahiyeti’l-vâfiye inhâ olunur ki bâisü’l-mürasele es-Seyyid Halil Efendi erbâb-ı istidâddan olmağla mahkeme-i kısmetde katib tayin olunmuşdur gerekir ki mezbûru hizmet-i kitâbetde istihdam eylesiz ve’s-selâm fi 22 Zilhicce-i şerife 1164 el-fakir Dürrî-zâde el-kâdî bi-asker-i Rumili*” (KŞS, no.133, vr.1a). Çoğu atama kaydı bu şekilde olup sadece isimler değişmektedir; *erbâb-ı istidaddan* olduğunun ifade edildiği bazı kayıtlar için bkz. KŞS, no.82, 84, 88, 94, 138 ve MŞS, no.72, 74, 76, 87, 129 numaralı sicillerin ilk sayfaları.

³ Bir önceki dipnotta aktarılan kayda benziyor, sadece “*erbâb-ı isti’dâddan olduğu*” tabiri yerine “*erbâb-ı istihkakdan olduğu*” kullanılıyor. Bu atamaların bir kısmı için bkz. KŞS, no.77; MŞS, no.77, 81, 121.

⁴ İlgili kayıtlar için bkz. MŞS, no.78, 80, 118. *Erbâb-ı istidâddan olduğu* tabiri yerine, aynı anlamda kullanılan *müstaidinden olduğu* ifadesi için bkz. KŞS, no.97, 439.

⁵ Mehmed Tahir Efendi’nin kâtip tayin edildiğini bildiren Mayıs 1781 tarihli müraseledeki ibareler kısmet kâtipliğinin önemsendiğine delalet etmektedir: “*bâ’isü’l-mürasele Mehmed Tahir Efendi erbâb-*

talep eden ve atanan Veliyüddin Efendi Rumeli kadılarındandır (KŞS, no.131, vr.1a). 1763 yılında askerî kassamlıkta kâtip olarak istihdam edilen Hasan ve Mustafa efendiler ise Anadolu’da kadılık yapmaktaydılar.¹ Kassam-ı Askerî Efendi’ye gönderilen 12 Mayıs 1781 tarihli mürasele de Rumili kadılarından hattat es-Seyyid İbrahim Selim Efendi’nin kâtiplik vazifesiyle tayin edildiği bilgisini içeriyordu (KŞS, no.481, vr.1a). Tereke tahririnde yaşanan sorunlara çözüm olması için kâtip kadrosunun tekrar düzenlendiği 1811 yılında askerî kassamlıkta hoca unvanlı kâtiplerden biri müderris-i kirâmdan Hocazâde es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi idi (KŞS, no.1935, vr.14b). Kısmet-i Askeriye Mahkemesi baş katibi Müftüzâde es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi vefat ettiğinde baş kâtiplik görevine ketebenin ihtiyarlarından ilm-i ferâiz ve fenn-i kitâbette mahir, emin ve mutemed olan “eşrâf-ı kuzât-ı kirâm”dan Şerif Hasan Efendi getirilmiştir (12 Mayıs 1835) (KŞS, no.1935, vr.16b). Askerî kassamlıkta olduğu gibi beledî kassamlıkta da görev alan kâtiplerin en azından bir kısmının müderris ve kadı olduğunu öğreniyoruz. Anadolu kuzâtından Derviş Efendizâde Lüftullah Efendi² ve Esad Efendi³, Müderris Manyasîzâde Lüftullah Efendi⁴ beledî kassamlıkta farklı tarihlerde kâtip olarak hizmet etmişlerdir.

Köklü ulema ailelerinden kâtipliğe rağbet edenler de olmuştur. Müftüzâde es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi, Kadızâde İshak Efendi ve Mustafa Efendi, Çavuşzâde Mehmed İzzet Efendi, Balizâde es-Seyyid Ali Efendi, Balizâde es-Seyyid Mustafa Efendi ve oğlu es-Seyyid Lüftullah Efendi, Gergerzâde Mehmed Nurullah Efendi 18 ve 19. yüzyıllarda askerî ve beledî kassamlıklarda görev yapmış kâtipler arasında yer

---

ı isti’dâddan olmağla sair kısmet küttâbı efendilere ilhak olunmuşdur gerekdir ki merkumı hizmet-i kitâbet-i merkumede istihdam **buyurasız**” (KŞS, no.479, vr.1a). Kassam kâtiplerinin bilgi ve tecrübelerinden bazı problemlerin çözümlenmesinde de faydalanılmıştır. 1811 yılında müflis sarraflar ile öldüğünde borçlarının ödenmesi müşkül görünen sarrafların çeşitli kişilere olan borçlarının tesviyesi için oluşturulan komisyonda darphane emini ve sarraf kethüdası ile beraber **kassam katibi** Nuri Efendi yer almıştı. Nuri Efendi’nin meselinin halinde yapacağı katkı özellikle ölen sarrafların terekeleri ile ilgili olmalıdır (BOA, C.DRB. no.1960).

¹ İki kâtip de Hicri 1177 yılının Rebiyülevvel ayında Rumeli kazaskerinin onayıyla mahkemeye kâtip olarak tayin edilmişlerdir. Erbâb-ı isti’dâddan oldukları belirtilen Anadolu kuzâtından Mustafa efendinin tayini için bkz. KŞS, no.243, vr.1a; Anadolu kuzâtından Hasan Efendi için bkz. KŞS, no.246, vr.1a.

² MŞS, no.98, vr.1a (28 Mart 1785).

³ MŞS, no.131, vr.1a (20 Eylül 1825).

⁴ MŞS, no.129, vr.1a (6 Ocak 1822).

almıştır.¹ Tereke taksiminde kismet kâtipleri önemli sorumluluklar üstlenmiş olsalar da ilmiye teşkilatında Şeyhülislamlık gibi mühim makam sahipleri çıkarmış aileler için kâtipliğin parlak bir kariyer anlamına gelmediği aşikârdır. Aile eski gücünü yitirdiğinde veya ilmiyle temeyyüz edememiş üyeleri söz konusu olduğunda kâtiplik tercih edilebilir bir memuriyet olarak görülmüş olabilir. Diğer taraftan kassamlıkta görev yapan kismet kâtiplerinin kusurları görülmediği sürece hizmetlerine devam edebilmeleri, vazife için taşraya çıkmadan başkentte düzenli bir hayat sağlamış da olabilir.

Kâtiplik vazifesi için liyakat sahibi olduğuna karar verilen kişinin ataması kassam efendiye bildirilir ve *hidmet-i kitabette* istihdam etmesi istenirdi. Muhtemelen kassam efendi yeni atanan katibi mahkemenin personel kadrosu ve ihtiyaçlarını dikkata alarak uygun bir pozisyonda görevlendirirdi. Atama kayıtları ve başka belgelerden kâtiplerin mesleki tecrübe ve liyakata bağlı olarak derecelendirildikleri anlaşılmaktadır. Askerî kassamlıkta kâtiplerin reisi olan baş kâtip, mahkeme idaresi, dava dinleme, tereke tahriri ve kâtiplerin denetiminde üstlendiği sorumluluk ve görevlerle askerî kassamın en önemli yardımcısı olmuştur.² Beledî kassamlığa yapılan birinci kâtip, ikinci kâtip, üçüncü kâtip tayinleri bu mahkemede de istihdam edilen kâtiplerin salâhiyetlerine ve rütbelerine göre sıralandıklarını göstermektedir.³

19. yüzyıl öncesinde kesin sayılarını bilmemekle beraber askerî kassamlıkta en az yirmi civarında katibin bulunduğunu tahmin edebiliriz.⁴ 1811 yılında yapılan düzenlemede

¹ 1733-1835 dönemi sicillerinden tespit edilen, ilgili kâtiplerin atama yazıları için (sırasıyla) bkz. KŞS, no.1935, vr.16b; MŞS, no.78, vr.1a; MŞS, no.86, vr.1a; MŞS, no.126, vr.1a; KŞS, no.68, vr.1a; KŞS, no.138, vr.1a; MŞS, no.83, vr.1a.

² KŞS, no.867, vr.1a; no.895, vr.1a; no.1894, vr.25b-26a. 5 Şubat 1810 tarihli başkâtip ataması için düzenlenen mürasele nin bir kısmı şu şekildeydi: "...mesâil-i şer'iyeye vukufu olup fenn-i sakkda mahâreti zâhir erbâb-ı istihkâkdan olmağla Kismet-i Askeriye Mahkemesi'nde başkâtib nasb u ta'yin olunmuşdur gerekdir ki mahkeme-i merkumede başkâtib bulunanlar ne vechile müstahdem olagelmiş ise merkum dahi başkâtâbet hidmetinde ol vechile istihdâm birle emvâl-i eytâmın emr-i muhâfazasında kemâl-i istikamet ile [ihtimâm-ı] tâm eylemelerini başkâtib-i merkuma ve ketebe-i sâireye tenbih buyurmaları..." (KŞS, no.872, vr.1a).

³ Mülga Beledî Mahkemesi'nde görev alan birinci, ikinci, üçüncü rütbede kâtiplerin tayinleri için bkz. MŞS, no.82, vr.1a (Kasım 1768); no.88, vr.1a (Nisan 1772); no.124, vr.1a (Ocak 1817).

⁴ Bezzâzistan-ı Atik (Kapalıçarşı) tereke eşyasının satıldığı çarşıların başında gelmektedir. Metrukatin satışında görevli bedesten dellalları ile Bitpazarı dellalları arasındaki rekabet dönem dönem kadının huzurunda çözülmesi gereken hukukî bir nitelik kazanır, hatta divana intikal eder ve meseleyle ilgili fermân-ı âlî dahî sadır olurdu. Esasen bedestenin çoğu bölümünde ve bedesten dışındaki özel mekanlarda tereke eşyasının dellallığı Ayasofya Vakfı'ndan atanan bedesten kethüdası ve başlarındaki sorumluları olan kethüdalara nezaretinde görev yapan bedesten dellallarına ait iken Bitpazarı dellalları müdahale ederdi. Nisan 1746 tarihli İstanbul Kadısı'nın ilâmı ve 'ilâmı mucibince ameli buyruldu

mahkemenin kâtip kadrosu tekrar şekillendirilmiş, reisleri olan baş kâtip ile beraber “hâce” tabir olunur yirmi beş nefer kıdemlilerinden oluşan kâtipler belirlenmiştir. Askerî kassamlığa ait sicilde bu kâtiplerin ve şakirtlerinin isimleri de kaydedilmiştir. Her bir katibin şakirt sayısı değişmekle beraber hâce unvanlı kâtiplerin ortalama iki üç şakirdi bulunmaktadır. Sorumluluğu fazla olan baş katibin ismi altında kayıtlı on şakirdin ismi yer almaktadır. Bunların bir kısmı sonradan ilave edilmiş olmalıdır; çünkü sicildeki bilgiler dönem dönem güncellenmiş, ilaveler yapılmıştır. Kâtip ve yardımcılıyla ilgili bir kısmının öldüğü, bir kısmının hâce tayin olunduğu, kimisinin emvâl-i eytama gadr etmek ve başka suçlardan dolayı meslekten men edildiği bilgileri tarihleriyle beraber verilmektedir (KŞS, no.1935, vr.3a vd.). 1811 yılına ait kâtip listesindeki veriler, askerî kassam efendinin nezaretinde tereke tahririnde görev alan kâtiplerin yardımcılıyla beraber yüz kişiye yakın kalabalık bir grubu meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. İş yükü askerî kassamlığa nazaran mukayese yapılamayacak kadar az olan beledî kassamlıkta görev yapan kâtip ve yardımcılarının sayılarına dair yeterince bilgimiz yoktur. Daha önce Galata ve Üsküdar Mahkemeleri’nde denenilen ve başarılı bulunan Bâb ve Kısmet Mahkemeleri (Naiblik)’nin birleştirilmesi uygulamasına İstanbul Kadılığı’nda da 1860 yılında başvurulacaktır. Bu tarihte Kısmet-i Belediye Mahkemesi, Bâb Mahkemesi’ne bağlanmış ve tereke işine bakacak hâce tabir olunur on kâtip ile baş kâtip belirlenmiştir. İstanbul Kadılığı’ndaki düzenlemeyle beraber tereke yazımıyla ilgili nizamnâme de kaleme alınmış ve kâtiplerin isimleri de kaydedilmiştir. Ancak görüldüğü kadarıyla askerî kassamlıktaki kâtiplerin aksine bunların yardımcıları (şakirtleri) yoktur veyahut yazılma ihtiyacı duyulmamıştır (İŞS, no.213, s.171-172).

Kısmet kâtiplerinin sorumluluğu, mahkeme marifetiyle gerçekleştirilecek tereke taksimiyle ilgili meselenin mahkemeye intikalinden sonuçlanıncaya kadar lüzumlu olan çeşitli görevleri kapsamaktadır. Sadaret ve Kadılık’tan tahriri mucip terekelerin listesi kassamlığa ulaştığı zaman kassam efendi, baş kâtipin de katkısıyla her bir terekeyi

---

derkenarını içeren belgede bedesten dellalların kethüdası haklılığını ispat ederken çarşıdaki esnaf ve tüccarlar (hacegiler) ile 20 nefer kassam-ı askerî katibinin şahitliğini de delil olarak göstermişti. Dolayısıyla 1746 yılında Kısmet-i Askeriye Mahkemesi’nde en az 20 katibin görev yaptığını biliyoruz (BOA, C.BLD., no.6197).

nevbet usulüyle¹ kâtipler arasında paylaştırdı. Kâtiplerin çoğunun geliri tahrir ve taksim ettiği terekeye göre belirlendiği için sırayla görevlendirilmeleri önemli olmakla beraber kassam efendi ve baş kâtip karışık miras meselelerini içeren terekeleri üstesinden gelebilecek kâtiplere vermeye özen gösterirlerdi.² Bu tür terekelerin tahrir ve taksim işini bizzat baş kâtip kendisi de üstlenebilirdi.³ Kassam Efendi'nin her hangi bir tereke tahrir ve taksim işini tamamen üzerine aldığına dair bir kayda rastlamadık. Başlangıçta şaşkınlık yaratan bu durumun, kassam efendinin mevki ve sorumluluğu düşünüldüğünde makul olduğu anlaşılır. Kurumun başındaki en yetkili kişi olan kassam efendinin, mahkemenin idaresi, tahriri mucib terekelerin şer-i şerif üzere tesviyesinin sağlanması, kâtip ve diğer mahkeme personelinin sevk ve idare edilmesi, miras meselesiyle ilgili baş kâtip ve kâtiplerin yetki ve bilgilerini aşan meseleleri çözümlenmesi gibi önemli sorumlulukları vardır. Dolayısıyla görev mahalline gidip muhalefatın tahriri, terekeyle ilgili bilgi toplama, soruşturma faaliyetlerinin yürütülmesi, bedestende metrukâtın satışına nezaret edilmesi, alacakların tahsili gibi zaman ve emek gerektiren çeşitli görevleri kassam efendinin kendisinin üstlenmesi mümkün olmadığı gibi miras meselesinde yetkili mahkemenin başarılı yönetimi bakımından da uygun değildir.

Tahrir edilecek her bir terekeye bir kâtip ve bir muhızır görevlendirilmesi imparatorluğun son dönemlerine kadar devam etmiş bir uygulamadır. Üzerine aldığı tereke tahririni belli bir süre geçmiş olmasına rağmen sebepsiz yere sonuçlandıramamış katibe yeni bir görev verilebilmesi için mevcut görevini tamamlaması gerekirdi.⁴ Bu

---

¹ Tereke tahrir görevinin kismet kâtiplerine sırayla verildiğini iki belgeden öğreniyoruz. İlki, 1781 tarihli kâtip tayin müraselesinde ifade edilmiştir: "...emsali misillü hidmet-i mezkurede nevbetiyle istihdam eylesiz" (KŞS, no.471, vr.1a). İkincisi ise nevbet usulüyle ilgili daha detaylı bilgilerin verildiği 1868 tarihli Tereke Nizamnamesi'dir. "Mahkeme-i mezkûre ketebesinden hocalık unvânını iktisâb etmiş efendilerden birinin nevbetinde bir tereke zuhûr edip halbuki ol terekenin sâhibi tarafından diğer efendi taleb olunup da me'mûr olur ise ol tereke tesviye olunup taksîm olunduktan sonra hâsilât-ı vâkı'amn nısfını terekeyi tahrîr eden efendi alıp nısf-ı diğerini dahi nevbet sâhibine vermesi..." (KŞS, no.1894, vr.25b-26a)

² KŞS, no.867, vr.1a; no.895, vr.1a; no.1935, vr.2b.

³ Baş kâtipin tahrir ettiği tereke defterleri, bu kayıtların derkenarındaki "baş" remzinden anlıyoruz. Anadolu Kazaskeri Mehmed Emin Efendi'nin Ocak 1783 tarihli (KŞS, no.498, vr.45b), bir diğer Anadolu Kazaskeri Mustafa Rakım Efendi'nin Ekim 1825 tarihli (KŞS, no.1179, vr.54b), veziriazamın kapu kethüdasının yine 1825 tarihli (KŞS, no.1179, vr.61b) tereke defterlerini baş kâtiplerin tahrir ettiği terekelere örnek olarak verebiliriz.

⁴ KŞS, no.867, vr.1a. Kismet-i Askeriyye Mahkemesi'nce tahrir olunan terekât hakkında kaleme alınan 1868 tarihli lâyhaya göre, mahkemeye intikal etmiş tereke özürsüz olarak üç ay geçtiği halde taksim olunamamış veya taksim olunup da defter-i kassamı tahrir olunmamış ise tahrir eden kâtime 2 aydan 6

uygulamayla her bir tereke tahririnin mümkün mertebe çok zaman geçirmeden tamamlanması hedefleniyordu. Tereke tahririne memur tayin edilen katibin ilk olarak müteveffânın muhallefatını vakit kaybetmeden kaydetmesi gerekirdi. Özellikle saklanması veya çalınması muhtemel kıymetli eşyaların tahririne ihtimam gösterilirdi. Tereke sahibinin muhallefat listesi çıkarıldıktan sonra tereke eşyasının güvenli bir yerde muhafazası için gerekli tedbirler alınırdı. Örneğin, ölen kişinin evinin bir odası bu amaçla kullanılacaksa eşyalar uygun şekilde odaya yerleştirilir, odanın kapısı kilitletlenir ve mühürlenirdi. 1811 yılına gelindiğinde son dönemde tereke konusunda yaşanan problemleri çözmek için önemli kararlar alındığında kâtiplerin tahrir esnasında dava dinlememeleri, vasi atamamaları ve nafaka takdir etmemeleri bildirildiğine göre, önceki dönemde kâtiplere bu hususlarda yetki verilmiş ya da göz yumulmuş olmalıdır. Müteveffânın muhallefat listesinin hazırlanmasından sonra terekeye memur olan kâtip, tereke eşyasının satışında da sorumluluk sahibiydi. Metrukâtın satışı bu iş için uygun mekânlar olan bedesten ve çarşılarda dellallar marifetiyle yapılırsa da kâtip satış sürecine bilfiil nezaret ederdi. Nitekim satılan tereke eşyasından binde yirmi oranında alınan dellâliyye harcınının üçte biri kâtibin hakkıydı. Ölenin alacakları tahsil edildikten ve metrukâtın satışı veya fiyatlandırılması tamamladıktan sonra kâtip tereke toplamını, terekeden yapılacak masrafları (techiz-tekfin, borç, vasiyet, resim ve harçlar) hesaplar ve kalan meblağı varisler arasında İslâm miras hukukuna göre taksim ederdi. Bugün sicillerde mevcut tereke defterlerinin kâtipler tarafından kaleme alınması bu sürecin sonunda olurdu. Bu arada uhdesinde olan terekeyle ilgili gerek kassam efendi huzurunda görülen şeri davaların kayda geçirilmesi gerekse diğer evrakların hazırlanması kâtibin vazifeleri arasındaydı. 1811 yılında askerî kassamlıkta görevli her bir kâtibin emri altında iki-üç şakirdi (yamağı) bulunduğuna göre kâtip, tereke tahrir sürecinde bu kişileri yardımcıları olarak kullanmış olmalıdır.¹ Şakirtleriyle beraber mahkeme kadrosu içinde en kalabalık zümreyi oluşturan kâtiplerin tereke tahririnde üstlendikleri sorumlulukları da göz önünde bulundurulduğunda başarı veya

---

aya kadar tereke taksim görevi verilmemesi; ayrıca kâtibin gerek tereke gerek sair işlerden men' edilmesi gerekmektedir (KŞS, no.1894, vr.25b-26a).

¹ Kâtip şakirtleri içinde istidat sahibi olanların zamanla tecrübe kazanarak ve liyakat sahibi olduğunu kanıtlayarak kâtipliğe atandıkları görülmektedir (KŞS, no.1935, vr.3a, 4a vd). Bazı kâtiplerin tereke tahririni şakirtlerine (yamaklarına) bıraktıkları da vaki olmuş olmalı ki 1851 yılında yayınlanan Eytâm Nizamnâmesi'nde kâtip yamaklarına tereke tahrir ettirilmemesi maddeler arasında yer almıştır (Düstur, I.Tertib, Cilt I, s.275).

başarısızlıkları yetimler başta olmak üzere hak sahiplerinin menfaatini doğrudan etkiliyordu.

Toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren hassas bir konuda son dönemde artan problemler kassamlık kurumunda bir dizi düzenlemenin yapılmasını gündeme getirdi. 1798 yılından itibaren tereke meselesinde yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini dile getiren fermanlarda özellikle kâtipler üzerinde durulması anlamlıdır. Kâtipler arasında keyfiyeti malum olmayan kişilerin artması, ilm-i ferâiz ve fenn ü kitabette mahir olmamaları, terekeden eşya almaları, yetim malına zarar vermeleri¹, liyakata göre değil araya birilerini koyarak atanmaları, üstlendikleri terekeyle ilgili şer'î meselelere kudretlerinin yetmemesi, hatta hüccet ve ilâmları kaleme almakta aciz kalmaları ferman ve diğer belgelerde kâtipler hakkında yapılan ağır eleştirilerden bazılarıdır. Belgelerdeki bu tür ifadeler, tereke konusunda yaşanan problemlerin en önemli sebebi olarak kâtiplerin görüldüğüne delalet etmektedir. Nihayet 1811 yılında askerî kassamlıkta ciddi bir düzenleme yapıldı. Düzenleme esas olarak kâtip kadrosunun tekrar yapılandırılması ve kâtiplerin görev ve sorumlulukların etraflıca tarif edilmesini içeriyordu.² Tereke tahririnde görevlendirilecek *hâce/hoca* tabir olunan 25 kişiden

---

¹ Devlet idarecilerin ve hükkâmın hassas olduğu konuların başında yetimlerin korunması gelmektedir. Ancak, çoğu miras paylaşımı yetimlerle ilgili olduğu için zayıf karakterli kişilerin suistimalleri yetimlerin mağduriyeti anlamına geliyordu. Çeşitli kayıtlarda kâtip ve diğer görevlilerin mal-ı eytama gadri görüldüğü için ağır cezalara çarptırıldıkları görülmektedir. Kâtiplikten uzaklaştırılan iki kâtip için bkz. KŞS, no.1935, 4a, 13b. 1841 yılında kısmet kâtiplerinden Şakir tahrîr eylediği terekelerin residatından yetimlere ait 8.174 kuruşu zimmetine geçirdiği için meslekten atılmıştır. Görevden uzaklaştırılma belgesinde, yetime ait paranın muhafazası ve borç verilme yöntemi hakkında da bilgi vardır. Kâtip Şakir, tahrîr eylediği Darbhaneli Karabet zimmî terekесinden 6.900 kuruş, kantarcı Edhem Ağa terekесinden 1.274 kuruşu zimmetine geçirmiştir. Birkaç gün arayla kese içinde mühürlü ve mahfuz olan Karabet ve Edhem Ağa residatını, resid mukayyidine kassam efendi huzurunda ahare idane olunacağını söyleyerek almış, içlerindeki altın ve kaimeleri boşaltıp değersiz kağıt vesaire koyduktan sonra keseleri tekrar temhir edip meblağı mezbûranın tamamen mevcut olduğunu söyleyerek resid mukayyidine teslim etmiştir. Söz konusu mühürlü keselerin bir iki gün içinde açılmaları icap ettiğinde durum anlaşılmış, baş kâtip ve diğer kâtipler mevcut olduğu halde sorgulanan Şakir sirkatini itiraf etmiş ve “hidmet-i şer’î’atda istihdamı gayr-i câ’iz olduğu derkâr olmağla hidmet-i kitabetden tard” edilmiştir (KŞS, nr. 1935, 21a).

² Yetim ve dulların haklarının korunmasının önemi, terekeden tahsil edilecek resm-i kısmetin varislere taksim edilecek tutar üzerinden binde 25 oranında alınacağı, vesayet ve nafaka hüccetlerinden kaydiye dışında harç alınmaması belirtildikten sonra ehil olmayan kişilerin bir süredir kâtip olarak atandıkları ve bunların terekenin tesviyesi ve tahrîrinde yetersiz kaldıkları üzerinde durulmuştur. Hak sahiplerinin mağduriyetine sebep olan bu bozukluğun giderilmesi için kâtip ve diğer hademenin hüsn-i nizama bağlanmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu amaçla, baş kâtip atanan es-Seyyid İbrahim İffet Efendi dışında kıdemli kâtiplerden 24 kişinin seçilmesi ve hoca tabir olunan baş kâtip dahil 25 kişinin tereke tahrîrinde görevlendirilmesi, askerî kassamın tereke tahrîrine tayin ettiği kâtiplerin tahrîr esnasında dava dinlememeleri, nafaka ve vasi tayin etmemeleri, tahrîrden sonra kassam veya kazasker huzurunda davaların dinlenmesi, mahallinde görülmesi icap edilen davalara tayin edilen kâtiplerin mezun olduğu husus çerçevesinde hakkaniyetle hareket etmeleri, kâtiplerin görevlerini ifa ederken zamanı iyi

oluşan defterli kâtiplerin belirlenmesi getirilen düzenlenemenin en önemli özelliğiydi. Bu kâtiplerden biri olan es-Seyyid İbrahim İffet Efendi baş kâtip tayin edilmişti. Nizamnâme uygulamaya konulmuş ve belirlenen hâce kâtipler ile şakirtlerinin kimlerden oluştuğu sicile kaydedilmiştir.¹ Sonraki yıllarda tereke tahririnde uyulacak esaslar, kâtiplerin taşınması gereken nitelikler ve görevlerini tarif eden emirler kaleme alınmaya devam etmiştir. 6 Mart 1868 tarihli terekât hakkında kaleme alınan lahiyada askerî kassamlıkta kassam efendinin altında müdürlük makamının ihdas edildiği, tereke tahririnde görevli kâtiplerin daha sıkı kontrol edildiği, üç ay geçmesine rağmen terekenin taksimatını yapamamış veya taksimatı yaptığı halde tereke defterini tahrir etmemiş katibe 6 aya kadar görev verilmemesi ve sair işlerden men edilmesi gibi kararların hayata geçirildiği görülmektedir.²

2.1.2.2. Muhzır ve Diğer Görevliler

Sözlükte “*Alâkadar olanları huzur-ı mahkemeye götürmeye yani celbe memur mahkeme hademesi*” (Şemseddin Sami, 1317:1302) olarak tanımlanan muhzırlar mahkemenin asli personelinden olup önemli görevleri vardır. Vazifeleri arasında yer alan davalı ve davacıyı mahkemeye getirmek, mahkemenin güvenliğini sağlamak, suçluların takibi ve asilerin yakalanması gibi görevleri muhakemenin selameti için ihtiyaç duyulan güvenlik ve asayiş ortamının tesisinde etkili olduklarını göstermektedir (Ahıskalı, 2006:85-86; Jennings, 1999:308-309). Asker kökenli kişilerden seçilen muhzırlar kadıların teklifiyle atanırdı (Ahıskalı, 2006:85; Yurdakul, 2008:157).

Muhzırların sayısı mahkemenin bulunduğu şehrin büyüklüğü ve iş yüküne göre şekilleniyordu. 1859 yılında teşkilat düzeninde bazı değişiklikler yapılan Galata Kadılığı’na bağlı Galata Kısmet Mahkemesi ile Galata Bâb Mahkemesi birleştirildiğinde altı gedikli muhzır ve onların yamakları olarak beş muhzır atanmıştır

---

kullanmaları ağır davranmamaları, tereke defterinin tahriri tamamlandığında baş katibin tashihinden sonra mühürlenmesi, tereke tahririne yetkili hoca tabir olunan defterli ketebe dışındaki kâtiplerin resmi belgelerin temize çekilmesinde istihdam edilmesi, bir katibin zimmetinde para tespit edilirse malik olduğu eşyası satılarak derhal tahsil yoluna gidileceği, eğer katibin borcu kalırsa diğer kâtiplerin sorumlu tutulacağı nizama bağlanmıştır (KŞS, no.895, vr.1a; no.1935, vr.1b-2a).

¹ Askerî Kassamlık’a ait 1935 numaralı sicil düzenlemenin esaslarını ve müteselsilen kefil kılınan hoca kâtipleri ve şakirtlerinin kaydını içermektedir. Ayrıca, aynı sicilde kâtiplerle beraber tekrar yapılandırılan muhzırlar ile yamaklarının da listesi mevcuttur.

² Kâtiplerin görevlerini ve 18. yüzyılın sonundan itibaren kassamlıkta yapılan düzenlemeleri içeren bu kısmın yazımında özellikle şu sicillerden yararlanılmıştır: KAM, no.706, vr.1a; no.741, vr.1a; no.867, vr.1a; no.887, vr.1a; no.895, vr.1a; no.1034, vr.1a; no.1935; no.1894, vr.25b-26a; MBM, no.120, vr.1a. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Öztürk, 1997.

(Yurdakul, 2008:165). Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği'nde davalı ve davacıları huzura getirmek, kadılar hakkında yapılan şikâyetleri incelemek üzere istihdam edilmiş yirmişer muhızır ve birer muhızır başı mevcuttu (Uzunçarşılı, 1988:155; Yurdakul, 2008:109-110).

Askerî ve beledî kassamlıklarda görevlendirilen muhızırların miras meselesinin sonuçlandırılmasında önemli rollerinin olduğunu görüyoruz. Mahkeme marifetiyle tahrir edilen her bir terekeye bir kâtip ve bir muhızır tayin edilmesi her dönem cârî olmuş bir uygulamadır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca askerî kassamın emri altında beş muhızır bulunduğu göre¹, kâtiplere göre muhızırlar aynı anda daha fazla terekede görevlendirilmiş olmalıydılar. Miras konusunda ihtisas mahkemeleri olarak faaliyet göstermiş beledî ve askerî kassamlıklarda istihdam edilmiş muhızırların, diğer mahkemelerdeki muhızırlardan farklı hizmetleri de yerine getirmiş olduklarını tahmin edebiliriz. Tahrir ve taksim sürecinde metrukâtın güvenliğinin sağlanması (Özcoşar, 2004:238), tarafların mahkemeye getirilmesi, terekeyle ilgili bilgi toplanması gibi çeşitli hizmetler muhızırlar tarafından sağlanmış olmalıdır. Ancak incelediğimiz belgelerde muhızırların özellikle zikredilen vazifeleri, tereke sahibinin alacaklarının tahsilidir.² Tereke defterleri üzerine yapılan çalışmalarda ölen kişinin çeşitli kişilerden alacaklarının serveti içinde oranının yüksek olduğunun tespit edilmiş olması³, muhızırların görevinin önemine delalet etmektedir. Muhızırların daima zimem (alacak) tahsiline gayret etmeleri, tahsil ettikçe zimem mukayyidinde teslim ederek zimem defterine kaydettirmeleri, birbirine kefil kılınan kassam muhızırlarından birinin zimmetinde para kalırsa muhızır taifesinden tazmin edilmesi, memur olduğu terekenin alacaklarının tahsilini mazaretsiz tamamlayamazsa yeni bir göreve tayin edilmemesi gibi çeşitli hususlar, terekeyle ilgili nizamın hatırlatıldığı fermanlarda muhızırlarla alâkalı bahsi geçen konulardandır (KŞS, no.867, vr.1a; no.887, vr.1a; no.895, vr.1a).

Beledî kassamlıkta görev yapan muhızırların sayısı hakkında yeterli bilgimiz yoktur.⁴ Askerî kassamın maiyetinde çalışan muhızırların ve yamaklarının sayısını ise, 19.

¹ KŞS, no.1935, vr.19b-20a, 42b, 48b.

² KŞS, no.867, vr.1a; no.887, vr.1a; no.895, vr.1a; no.1895, vr.25b-26a.

³ Bu çalışmalar için bkz. Öztürk, 1995:145-146; Reyhan, 2008:230-231; Özdeğer, 1988:119 vd.

⁴ Kassamlıklarda görev yapan kâtiplerin tayini sicillerin ilk sayfasına kaydedilirken muhızırların tayiniyle ilgili benzer kayıtlar bulunmamaktadır. 15 Ocak 1770 tarihli muhızır tayini içeren mürasele kaydı istisna olmalıdır: "İzzet-meâb şerî'at nisâb fahrü'l-müderresine'l-kirâm beledi kassamımız es-Seyyid

yüzyılda yapılan düzenlemeler çerçevesinde muhızrların birbirine ve yamaklarına kefil olduklarının kayda geçirilmeye başlanmasıyla öğreniyoruz. 1811 yılında muhızr başı Mahmud Ağa dışında dört muhızr daha Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nde görev yapıyordu. 1833 ve 1836 yıllarında da muhızr sayısı aynıdır; ancak yamakların sayısı aynı yıllarda sırasıyla 16, 14 ve 21'dir.¹ Muhızrlar hizmetleri karşılığında, "ihzariye" veya "muhızriye" adıyla terekeden tahsil edilen gelire sahip olmuşlardır.

Kâtip ve muhızr dışında mukayyit, çukadar ve hademe diğer mahkeme personelini oluşturmaktadır. Mukayyitleri tereke tahririnde görev almayan, mahkemede tanzim edilen çeşitli şerî belgeleri kaleme alan kâtipler olarak tanımlayabiliriz. Mukayyitlerin bir kısmının özel görevleri olduğunu zimem mukayyidi, residat mukayyidi ibarelerinden öğreniyoruz.² Çukadar ve hademelerin nitelikleri ve vazifeleri hakkında ne tahrir edilen tereke defterlerinin ihracat kısmındaki hâsılattan aldıkları payları gösteren kayıtlardan ne de tereke tahririyle ilgili kaleme alınan ferman ve diğer belgelerden çıkarım yapmak mümkün olmuştur. Miras meselesinin tamamlanması sürecinde hizmet ve yardımlarına başvuru olan dellal, ehl-i hibre, hamal, kayıkçı ve diğerleri ise mahkeme personeli olmayıp özellikle terekenin satış sürecinde görev alan ve verdiği hizmetin karşılığında terekeden ücretini alan zümreyi oluştururlar.

2.1.3. Tereke Eşyasının Satışı

"...vech-i meşruh üzere eramil ve eytama merhameten ol makule vaki' olan emr-i şerifim fima-bad menzillerde [hafiyeten] fûruht olunmayub kadimü'l-eyyâmdan ola geldiği üzere kassâm-ı askerî marifetiyle bezzazistan-i atike ve esvaki saireden elbette birine getirülüb cem-i gafir içinde müzayede ve rağbât-ı nas munkatı'a olub değer bahasıyla fûruht [olunması]..." (Rumeli Kazaskeri'ne hitaben yazılan Ocak 1720 tarihli ferman: KŞS, no.45, vr.1a).

Tereke listesindeki eşya ve malların fiyatlarının nasıl oluştuğu araştırmacıların ilgisini çekmiş önemli bir konudur. Eşyaların gerçek değerleriyle kaydedilip kaydedilmediğinin sorgulanması, hem fiyat tarihi çalışmalarına hem de terekenin

---

Mehmed Haşim Efendi .....inha olunur ki bâ'isü'l-mürasele Mehmed kısmet-i belediye mahkemesinde muhızr nasb ve tayin olunmuşdur gerekdir ki merkumı kısmet-i mezbûrede istihdam eylesiz ve's-selam fi 19 Ramazan 1183" (MŞS, no.84, vr.1a).

¹ KŞS, no.1935, vr.19b-20a, 42b, 48b.

² KŞS, no.887, vr.1a; no.895, vr.1a.

serveti temsil edebilme potansiyelinin sağlıklı değerlendirebilmesine katkı yapacaktır. Eğer tereke eşyasının satışı yaygın bir uygulama ise ölen kişinin muhalledatını oluşturan kıyafet, ev eşyaları, mutfak araç gereçleri ve diğerleri varislerine intikal etmesi kaçınılmaz eşyalar olmanın ötesinde toplumda tekrar dolaşıma çıkan eşyalar özelliği de kazanacaktır.

Fiyatlar konusunda iki ihtimal söz konusudur: Satış veya takdir edilen fiyatlar. Tereke listesindeki eşya fiyatlarını bilirkişilerce takdir edilmiş “tahminî fiyatlar” olarak değerlendiren araştırmacılar, tetkik ettikleri 18. yüzyıl öncesine ait tereke defterlerinde doğrudan veya dolaylı olarak bu konuda kanaat oluşturan verilerden faydalanmış değillerdir. İnceledikleri döneme ait tereke defterleri bazı konularda olduğu gibi fiyatların nasıl belirlendiği sorusuna cevap verebilecek nitelikte olmadığı için araştırmacılar fiyatlar konusundaki belirsizliği giderecek farklı kaynaklara başvurmuşlardır. Bu ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte görünen kanunnameler, terekelerdeki fiyatlar hakkında belli bir kanaatin oluşmasını sağlamıştır. Ancak fiyat takdir edilmesi, satışa göre muhtemelen suistimale daha açık bir yöntem olduğu için kanunnamelerde tereke tahririnde görevli kadı, naib ve kassamlara hitaben metrukâtın değerinin bilirkişi tarafından takdirine yönelik hükümleri, görevlilerin daha fazla resm-i kısmet almak maksadıyla tereke eşyasına değerinin çok üzerinde fiyat takdir ettikleri yolundaki şikayetlere binaen kaleme alındığı için yaygın bir uygulamanın delili olarak kullanılmaları doğru değildir. Şüphesiz takdirî fiyatları içeren tereke kayıtları her dönemde olmuştur; fakat imparatorluğun her bölgesinde ve farklı dönemlerde ehl-i hibre marifetiyle metrukâtın kıymetinin belirlenmesinin asıl yöntem olduğunu kabul etmek daha makul görünmemektedir.

1720 yılında kaleme alınan bir ferman, İstanbul ve tevâbiinde müteveffânın sağır ve sağîresi kaldığında muhalledatının marifeti şer ile tahrir ve bedesten-i atik (Kapalıçarşı) ve sair çarşılardan birinde müzayedeye satışının mutad olduğunu gösteriyor. Kendi menfaatini düşünen vasîler, kassam kâtipleri ve koltukçu esnafı aralarında anlaşarak muhtalledatın satışını yarı fiyatına evlerde gizlice yaptıkları ortaya çıkınca senelerdir yapıldığı (*kadimü'l-eyyamdan beri*) şekilde satışın ancak çarşılarında insanların gözü önünde müzayedeye yapılması için bedesten kethüdası ve diğer ilgililere tembih etmek

üzere Rumeli Kazaskeri'ne ferman yazılmıştır.¹ 1785-1875 dönemine ait terekelerin büyük çoğunluğunun satışa konu olduğunu tespit ettiğimizde satışın yaygınlığı bizi şaşırtmıştı. Bahsi geçen ferman, daha erken dönemlerde de satış yönteminin fiyat takdirinden daha fazla tercih edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Fermana istinaden 18. yüzyıl İstanbul sicillerinde kayıtlı terekelerin önemli kısmının müzayedeye satılmış olduğunu tahmin etmek, makul görünmektedir. Hükümün varisler arasında yetimlerin bulunduğu terekeleri kapsadığı gerekçesiyle akla gelebilecek soru işaretleri, bu öngörümüzü zayıflatmadığı gibi tam aksine güçlendirmektedir. Çünkü İstanbulluların ve diğer şehirlerde yaşayan Osmanlıların miras paylaşımının mahkeme taşınmasının en önemli sebebi, mirasçı olan yetimlerdir.² Dolayısıyla, başkentte tereke eşyasının satışı fiyat takdirine göre daha öncelikli yöntem olmuştur.

Sicillerde mevcut tereke defterlerinden sağır veya sağirenin mirasçı olmadığı terekelerin sayısı az değildir. Bunlar arasında da taşıdıkları nitelikler itibariyle satılmış olduğunu düşündüğümüz terekelerin sayısı fazladır. İlk olarak beytülmalın hisse sahibi olduğu durumlarda tereke satılarak hasılatı hazineye intikal etmektedir. İncelediğimiz 792 örneklemden 45'i (%5,7'si) bu özellikteki tereke defterleriydi. Vârissiz veya sadece eşini varis bırakarak vefat edenlerin sayısı fazla görünebilir; fakat bu tür terekelerin mutlaka kayda geçtiğini düşündüğümüzde bu oranın normal kabul edilmesi gerekir. Nihayetinde tereke defterleri *varislerin niteliğine göre* toplumun farklı kesimlerini kesinlikle eşit olarak yansıtmıyordu. Dolayısıyla yetimler, gâibler, terekeden hak sahibi olan alacaklılar, hayatta yalnız kalmış eşler mirasçı olduğunda ya da ölen kişinin hiçbir mirasçısı olmadığı tereke kesinlikle mahkeme marifetiyle taksim ediliyordu.

---

¹ Evâil-i RA 1132/10-20 Ocak 1720 tarihli ferman için bkz. KŞS, no.45, vr.1a.

² Bizim incelediğimiz 792 tereke defterine göre, varisler arasında yetimlerin bulunduğu tereke defterlerinin oranı %59'dur. Barkan'ın neşrettiği 17. yüzyılın ilk yarısına ait Edirne terekelerinde ise bu oran %80'nin üzerindedir. 18. yüzyıl Halep şehrini inceleyen Abraham Marcus, erken ölümleri incelediği bölümün ortaya çıkmasını sağlayan verilerin bir kısmını Halep terekelerinden elde etmiştir. Marcus'un tespitlerinden biri, baba veya annenin vefatında arkada kalan sağır ve sağirelerin varlığının nadirattan olmadığıdır (Marcus, 1989:199-201, 253-254). Tanzimat sonrası Selanik'in demografik özelliğini tereke defterlerinden hareketle tahlil eden Anastassiadou, yetimlerden bahsetmez, fakat erken ölümün yaygın olabileceğini ifade etmektedir. Muhtemelen incelediği tereke defterlerinin çoğunun sicillere kaydını gerektiren etkenlerin başında yetimler gelmekteydi (Anastassiadou, 2001:198-200, 226).

Satışın olduğu diğer terekeler arasında müteveffânın sülüs (1/3'lük) vasiyetini içerenler vardır. Terekesinin üçte birini kendisinin belirlediği alanlarda hayır amaçlı sarf edilmesini isteyenlerin bir kısmı vasiyetnamesinde terekesinin satılmasını dahi belirtmişlerdir (ÜŞS, no.561, vr.6ab, 11a; GŞS, no.571, vr.64ab). Tereke sahibi vasiyetinde terekenin satışını ifade etmemiş olsa bile vasiyetinin yerine getirilmesi için metrukâtın satılması dışında bir yöntem uygun görünmemektedir. İncelediğimiz tereke sahiplerinden 33'ünün (%4,2) sülüs vasiyeti vardır. Vasiyet sahiplerinin çoğunun ortak özelliği eşi dışında evlat, anne, baba (bazen kardeş) gibi yakın akrabaların varisleri arasında bulunmamasıdır. Malının üçte birini vasiyet edenlerin tereke defterlerindeki hisse sahipleri incelendiğinde beytül mala, uzak akrabalara, kendini azat eden efendisine veya efendinin oğluna intikal eden payların söz konusu olduğu görülmektedir.¹

Ölen kişinin borcu terekesinden fazla olması durumunda müzayedeye satılan tereke nisbi oranlamayla "*beyne'l-guremâ 'alâ tariki'l-gurâme tevzî' ve taksim*" olunurdu. Yüklü miktarda borcu olan kişilerin terekeleri çoğunlukla kaydedilmiş olmalıdır; çünkü terekenin mahkeme aracılığıyla taksim edilmesini talep eden alacaklılar borç olarak verdiklerini kurtarabilmek için vakit kaybetmeden terekenin tahrir edilmesini sağlamış olmalıydılar. Son olarak, mirasçılardan hepsinin reşit olduğu ve miras paylaşımını mahkemeye taşımalarını gerektirecek bir sebep olmadığı halde tereke taksimi için mahkemeye gelen varisler arasında genellikle miras kavgasının yaşandığı görülmektedir. Varisler arasında ciddî çekişmelerin yaşandığı durumlarda, mahkeme aracılığıyla paylaştırılan terekelerin çoğu müzayedeye satılmıştır.

Gerek mirasçı olan yetimlerin varlığı gerekse yukarıda sıralanan diğer etkenler söz konusu olduğunda mahkeme marifetiyle taksim gerekli olduğu miras paylaşımında İstanbullulara ait terekelerin önemli kısmı bedesten, çarşı ve evlerde satışa sunulmuş olmalıdır. 18. yüzyıla kadar kassam kâtipleri bu konuda herhangi bir bilgi vermediği

---

¹ Sülüs vasiyet sahiplerinin bir kısmının tereke defterleri için bkz. KŞS, no.540, vr.14ab, 100b-101b; no.558, vr.17ab; no.812, vr.22b-23a; no.1175, vr.91ab; no.1179, vr.54b-56a; no.1564, vr.85a-86b; EŞS, no.402, vr.1b-2b; GŞS, no.475, vr.37ab; no.478, 15ab, 22ab; no.571, vr.64ab; no.739, vr.64ab; no.836, vr.12b-13b; ÜŞS, no.561, vr.6ab; no.598, vr.17b-18b.

için satış ve tahminî fiyatlar hakkında değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir.¹ Ancak dellâliyye resminden hareketle bazı tahminler yapılabilir.

Tablo 6 ve 7, 1785'ten itibaren 90 yıllık dönemde mahkemelerce kaydı tutulmuş 792 tereke defterinden elde edilmiş verilerin sonucunu yansıtmaktadır. İncelediğimiz dönemde terekelerin %86,5'i (685'i) satılan terekelerden oluşurken tahminî fiyatları içerenlerin oranı yüzde beşin (33 terekeyle %4,2) altında kalmıştır. Kâtiplerin *tahrir olunan tereke defteri* ibaresiyle yetindikleri satış veya takdirî fiyatlardan bahsetmedikleri 74 tereke defteri ise toplam örneklemin %9,3'lük kısmını meydana getirmektedir. 1690'lı yılların sonlarına doğru kısmet kâtipleri tereke eşyasının satışı veya kıymet takdir edilmesini belirtmeye başlamış olmalarına rağmen 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar aynı sicilde kayıtlı terekelerin çoğunun sadece *tahrir olunan* tabirini içerdiklerini ifade etmiştik. Görülüyor ki 18. yüzyılın son çeyreğinde askerî kassamlık haricinde İstanbul mahkemelerinde görev yapan kısmet kâtipleri hâlâ bu alışkanlıklarını sürdürüyorlardı.² 19. yüzyılda dellallar marifetiyle satılan ya da bilirkişilerce değer biçilen terekelerin bu özelliğinin belirtilmesi istisnalar dışında ihmal edilmeyecektir.

Aşağıdaki iki tabloda tereke sahiplerinin yaşadığı çevreyle ilgili farklılıklara yer verilmemiş olsa da örneklem seçiminde İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar sakinlerinin temsil edilmesine özen gösterilmiştir. Ulaştığımız sonuçlardan biri sur içinde ve dışında yaşayan İstanbulluların terekelerinin satış veya fiyat takdir edilmesi bakımından benzer özellikte olduklarıdır. Benzerlik sadece başkentin farklı bölgelerinde yaşayanlarla sınırlı değildir; cinsiyet, zenginlik ve toplumsal statü bakımından farklı grupların terekelerinin satış oranları birbirine çok yakındır. Osmanlı toplum yapısının en

¹ Tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinin değişimi ve kâtiplerin satış ve takdire dayalı fiyatları belirtmeye başladığı dönemler için "Tereke Defterlerinin Şekil ve Muhtevasının Değişimi" bölümüne bakınız.

² 792 örneklem içinde 74 tanesi *tahrir olunan* şeklinde kaydedilmişti. Bu tereke defterlerinin 41'i 1785-1786 yıllara aittir. Gerek bu dönemde gerekse sonraki yıllarda tutulmuş 74 tereke defterinin bir kısmı (özellikle gayrimüslimlere ait olanları) tahminî fiyatları içerebilir; ancak büyük bölümünün satıldığını düşünüyorum. Örneğin, Muhzır Molla Mehmed'in terekisini kaleme alan kâtip satıştan bahsetmese de sülüs vasiyetin tenfizi için atanan vasînin yetkilerini kaydetmiştir. Vasî, defin masraflarını, borçlarının edasını ve terekenin üçte birini vasiyete göre sarf ettikten sonra kalan meblağı tek mirasçı olan Ankara'da mukim amca oğlu için ahz u kabz edecektir. Bu masraf ve harcamaların yapılabilmesi ancak Molla Mehmed'in terekisinin satılmasıyla mümkün olabilirdi (GŞS, no.483, vr.27ab). Tereke sahibinin borcunun terekесinden fazla olması, varissiz vefat etmiş olması, sülüs vasiyetinin bulunması gibi satışı gerektiren özelliğe sahip ancak satıldığı bildirilmeyen bazı terekeler için bkz. EŞS, no.335, vr.44b-45a; ÜŞS, no.596, vr.32ab; GŞS, no.484, vr.15ab, no.739, vr.51b; MŞS, no.130, vr.65ab.

karakteristik özelliği kabul edilen askerî ve reaya gruplarının terekelerinin satış oranlarını karşılaştırdığımızda askerî sınıf mensuplarının terekeleri %96 oranında satılırken reaya terekelerinde bu oran %83'dür. Ancak askerî kassamlıkta görev yapan kâtiplerin aksine Galata, Üsküdar, Eyüp ve Mülga Beledî Mahkemeleri'ndeki kâtiplerin

Tablo 6. Reaya Terekelerinin Satış ve Fiyat Takdir Edilme Oranlarının Karşılaştırılması (%)

Dönem	Toplumsal Kategori	Toplam Örneklem	Bey'	Füruht	Müzayede	Tahrir	Tahmin/Takvim
1200 (1785-86)	Müslüman Erkekler	34	0,24	0,29	0,03	0,41	0,03
	Müslüman Kadınlar	22	0,23	0,23	0,05	0,50	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	21	0,10	0,00	0,05	0,33	0,52
	Gayrimüslim Kadınlar	22	0,05	0,00	0,09	0,32	0,55
	TOPLAM	99	0,16	0,15	0,05	0,39	0,24
1220 (1805-06)	Müslüman Erkekler	32	0,44	0,00	0,50	0,06	0,00
	Müslüman Kadınlar	31	0,74	0,00	0,23	0,03	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	19	0,42	0,00	0,37	0,05	0,16
	Gayrimüslim Kadınlar	22	0,36	0,05	0,45	0,05	0,09
	TOPLAM	104	0,51	0,01	0,38	0,05	0,05
1240 (1824-25)	Müslüman Erkekler	33	0,67	0,00	0,33	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	24	0,57	0,00	0,43	0,00	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	20	0,65	0,00	0,10	0,20	0,05
	Gayrimüslim Kadınlar	24	0,83	0,00	0,13	0,04	0,00
	TOPLAM	101	0,68	0,00	0,26	0,05	0,01
1260 (1844-45)	Müslüman Erkekler	32	0,97	0,00	0,03	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	22	0,95	0,00	0,00	0,05	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	22	0,86	0,00	0,05	0,09	0,00
	Gayrimüslim Kadınlar	17	0,76	0,00	0,06	0,18	0,00
	TOPLAM	93	0,90	0,00	0,03	0,06	0,00
1280 (1863-64)	Müslüman Erkekler	31	0,73	0,00	0,20	0,07	0,00
	Müslüman Kadınlar	26	0,65	0,00	0,23	0,12	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	22	0,68	0,00	0,32	0,00	0,00
	Gayrimüslim Kadınlar	18	0,61	0,00	0,33	0,06	0,00
	TOPLAM	97	0,68	0,00	0,26	0,06	0,00
1290 (1873-74)	Müslüman Erkekler	31	0,48	0,00	0,48	0,03	0,00
	Müslüman Kadınlar	23	0,41	0,00	0,45	0,14	0,00
	Gayrimüslim Erkekler	21	0,29	0,00	0,57	0,14	0,00
	Gayrimüslim Kadınlar	19	0,63	0,00	0,32	0,05	0,00
	TOPLAM	94	0,45	0,00	0,46	0,09	0,00
1200-1290 (1785-1874)	TOPLAM	588	0,56	0,03	0,24	0,12	0,05

kaleme aldıkları tereke defterlerinin %12'si tahrir olunan ibaresini içeren ve muhtemelen çoğu satılmış terekelerden oluşmaktadır. Terekenin satılıp satılmaması bağlamında dikkat çeken farklılık ise gayrimüslim ile Müslüman terekeleri arasındadır. Gayrimüslim reayaya ait 1785-1786 tarihli terekelerin %54'ü tahminî fiyatları içerirken yirmi yıl sonra bu oran büyük bir düşüşle %12'ye gerileyecektir. Aynı dönemlere ait gayrimüslim terekelerinin tahrir olunan şeklinde kaydedilmişlerin oranı ise sırasıyla %32 ve %5'tir. Sonraki yıllarda gayrimüslim terekelerinin satış oranı Müslümanlarınkine yaklaşacaktır.

Tablo 7. Askerî Zümre Terekelerinin Satış ve Fiyat Takdir Edilme Oranlarının Karşılaştırılması (%)

Dönem	Toplumsal Kategori	Toplam Örneklem	Bey'	Füruht	Müzayede	Tahrir	Tahmin/Takvim
1200 (1785-86)	Müslüman Erkekler	12	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	9	0,67	0,11	0,00	0,00	0,22
	Gayrimüslimler	7	0,57	0,00	0,00	0,29	0,14
	TOPLAM	28	0,79	0,04	0,00	0,07	0,11
1220 (1805-06)	Müslüman Erkekler	12	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	9	0,89	0,00	0,11	0,00	0,00
	Gayrimüslimler	8	0,88	0,00	0,00	0,13	0,00
	TOPLAM	29	0,93	0,00	0,03	0,03	0,00
1240 (1824-25)	Müslüman Erkekler	18	0,94	0,00	0,06	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	8	0,88	0,00	0,13	0,00	0,00
	Gayrimüslimler	8	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	TOPLAM	34	0,94	0,00	0,06	0,00	0,00
1260 (1844-45)	Müslüman Erkekler	17	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	9	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Gayrimüslimler	8	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	TOPLAM	34	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1280 (1863-64)	Müslüman Erkekler	20	0,50	0,00	0,50	0,00	0,00
	Müslüman Kadınlar	13	0,62	0,00	0,38	0,00	0,00
	Gayrimüslimler	7	0,29	0,00	0,71	0,00	0,00
	TOPLAM	40	0,50	0,00	0,50	0,00	0,00
1290 (1873-74)	Müslüman Erkekler	14	0,21	0,00	0,71	0,07	0,00
	Müslüman Kadınlar	17	0,41	0,00	0,53	0,06	0,00
	Gayrimüslimler	8	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00
	TOPLAM	39	0,26	0,00	0,69	0,05	0,00
1200-1290 (1785-1874)	TOPLAM	204	0,71	0,005	0,25	0,02	0,01

Müslüman ve gayrimüslim terekeleri arasındaki farklılık incelediğimiz döneme özgü değildir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde de aynı sonuçla daha belirgin şekilde karşılaşırız. Beledî Kassamlığa ait 40 numaralı sicil sur içinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlere ait 168 tereke defterini içermektedir. 1715-1718 tarihli terekelerin 102'si (%61) gayrimüslimlere, 66'sı (%39) ise Müslümanlara aittir. Müslümanlara ait

66 terekenin 50'si (%76) satışa çıkarılırken sadece 7 tanesi (%11) *tahrir ve takvim*¹-i *sahih ile takvim olunan* diğer bir ifadeyle tahminî fiyatları içeren terekeler olmuştur. Hâlbuki gayrimüslim terekelerinin sadece 10'u (%10) satılmışken geri kalan 92 terekenin 17'sinin kıymetleri bilirkişilerce takdir edilmiş, 75 tereke defterinin ise giriş bölümünde kısmet kâtipleri satış veya tahminî fiyatlar hakkında bilgi vermemiştir. Ancak bu 75 terekenin ihracat kısmında dellâliyye resmi nadiren bulunurken çoğunda tahminiye/muhammeniye harçlarının yer alması tahminî fiyatların söz konusu olduğuna delalet etmektedir.²

2.1.3.1.Dellâllar ve Tereke Eşyasının Satışı

İncelediğimiz 90 yıllık dönemde vefat eden İstanbulluların tereke defterlerinden seçtiğimiz 792 örnekleme göre terekelerin tamamına yakını (yaklaşık %90) satılmıştır. Tereke eşyasının satışı, mahkemeye intikal eden tereke meselesinin tamamlanması sürecinde önemli bir merhalelerdir. Tereke tahririne memur olan katibin sorumluluğu bu aşamada da devam etmektedir. Satışlar herkese açık olarak müzayede usulüyle daha çok alışverişin yoğun olduğu çarşılarında yapılmış olmakla beraber müteveffânın hayatının acı tatlı günlerini geçirdiği evi veya dükkanı da metrukatın satışına sahne olabiliyordu. Varislerin ve hak sahiplerinin mağduriyetini doğuracak gizli kapaklı satışlar olmadığı sürece yetkililerin ev benzeri özel mekanlarda satışlara müsaade ettiğini düşünüyoruz. Satışların evlerde veya çarşılarında gerçekleştirilmesi dellal taifesinin hizmet vermesini engellemiyordu.³

Kassam kâtiplerince tahrir olunan muhallefât satılmak üzere bedestene nakledilmesi gerektiğinde hamal, bargir ve kayıktan uygun olanı kullanılarak taşınıyordu. İstanbul ve bilâd-ı selâse ticaretin yoğun olduğu çarşılar tereke eşyasının müzayedesini için kullanılmış olmalıdır. Fakat kâtipler 19. yüzyılın ortalarına kadar satışın yapıldığı çarşıları açıkça yazmamışlar, genellikle terekenin "*bade'l-müzayede sük-ı sultânide bey' olunduğu*" ibaresiyle yetinmişlerdir. Hatta tablo 3 ve 4'te görüldüğü üzere tereke defterlerinin %62,4'ü (494 örnek) bey' veya fûruht olunmasına rağmen satış yöntemi

¹ Tahminî fiyatları içeren tereke defterlerinde yaygın olarak geçen "*takvim*" tabiri, kıymet takdir etmek manasında erken dönemlerden beri kullanılmış olmalıdır. Fatih döneminin önde gelen ulemasından olan Molla Hüsrev'in Gurer ve Dürer adlı eserinde de bu mânâda kullanılmıştır: "*Eğer paylaşanlar takvimde (kıymet biçmede) ihtilâf etseler....*" (Molla Hüsrev, Cilt IV, 1979:355).

² Hicrî 1128-1130 tarihli terekelerin kayıtlı olduğu sicil için bakınız MŞS, no.40.

³ BOA, C.BLD., no.6197 (8 R 1159/29 Nisan 1746).

ve yeri hakkında bu terekelerin giriş bölümünde malumat bulunmamaktadır. Tereke eşyasının satışı ya da kıymet takdir edilmesiyle ilgili bilgiler 18. yüzyıldan itibaren tereke defterlerinin giriş bölümünde belirtildiği için tablo 3 ve 4 hazırlanırken incelediğimiz 792 terekenin giriş bölümünde kâtiplerin kullandığı “*bey’*, *füruht*, *müzayede*, *takvim/tahmin veya tahrir olunan*” tabirleri esas alınmıştır. Giriş bölümünde sadece bey’ ibaresini içeren tereke defterlerinin eşya listelerinin başlıkları, taksimattan sonraki ibra kısımları ve diğer bölümlerinin satır araları dikkatli okunduğunda bunların önemli kısmında satışın müzayedeyle yapıldığı açığa çıkmaktadır.¹

19. yüzyılın ortalarında tereke defterlerinin diplomatiğinde metrukatın satışıyla ilgili mühim bir gelişme ortaya çıkmıştır. Ölen kişinin muhalledatının hangi çarşıda satıldığını kâtipler aktarmaya başlamıştır. Fakat bu yeniliğin askerî kassamlığın tahrir ettiği terekelerle sınırlı olduğunu belirtelim. Aynı dönemde Galata, Üsküdar ve Havâss-ı Refia Mahkemeleri’nde görev yapan kâtipler terekenin sük-ı sultânîde müzayedeyle satıldığından öte bilgi vermemektedirler.² Kassam-ı askerî kâtipleri terekenin giriş bölümünde değil ama eşya listelerinin başlığında satışın hangi çarşıda yapıldığını kaydetmişlerdir. Tereke eşyasının satışı başkent en önemli alışveriş merkezi olan bezzâzistan-ı atikte yapılmaktadır. Tüccar ve zanaatkarların faaliyet alanlarına göre belirlenmiş çok sayıda çarşyı içinde barındıran bedestende satılacak tereke eşyasının niteliğine göre daha çok kuyumcular çarşısı (cevâhir bedesteni), yorgancılar çarşısı, sahaflar çarşısı, zenneciler çarşısı tercih edilmiştir. Bazı tereke defterlerinde çarşı ismi zikredilmeksizin satışın bezzâzistan-ı atikte gerçekleştirildiği kayıtlıdır. Bu dönemde tereke sahiplerinin eşyaları çoğunlukla satıldığı yere ve çarşıya göre ayrı ayrı

¹ Terekenin giriş bölümünde yalnızca bey’ ifadesi geçmekle beraber varislerin birbirinin zimmetini ibra ettiği kısımda “...Nefise hatunun bi’l-cümle terekesi marifet-i şer’ ile tahrîr ve sük-ı sultânîde bade’l-müzayede bey’ olunduğu...” belirtilmiştir (EŞS, no.321, vr.55b). Mehmed Nazif Ağa’nın terekesinin müzayedeyle satıldığını ise muhalledat listesinin başlığında aktarılmaktadır: “mahalle-i mezkurede vaki’ menziline mevcude kezalik bi’l-müzayede âhara bey’ olunan eşyasıdır ki..” (KŞS, no.1790, 38b-40a). Bazı terekelerin de giriş bölümünde bey’ tabiri bulunmasına karşılık, eşya listesinin başlığındaki “bezzâzistan-ı atikte âhara bey’ olunan eşyası...” ifadeleri satışın bedestende müzayedeyle yapıldığını göstermektedir (EŞS, no.532, vr.17b-18b). Tereke defterinin giriş kısmında kâtiplerin müzayedeyle satıldığını kaydetmediği halde satışın müzayedeyle yapıldığı terekelerin bir kısmı için bkz. KŞS, no.556, vr.1b-2b; GŞS, no.571, vr.37b; MŞS, no.130, vr.67a-68a; BŞS, no.50, vr.35b-36b; EŞS, no.401, vr.75a; no.402, vr.76b-77a; KŞS, no.1790, vr.23a-24b; no.1830, vr.74b-75a; no.1833, vr.23b-24a.

² 1805 yılında kaydedilmiş Hatice Hatun’un tereke defterinin ihracat kısmında yer alan “eşya-yı mezkureyi Galata’da Arab Çarşusuna nakliçün araba ücretine verilen 1.125 akçe”(GŞS, no.571, vr.37b) kaydı dışında Galata sakinlerinin terekelerinin satıldığı çarşının ismini veren ikinci bir tereke defterine incelediğimiz kadarıyla rastlamadık.

listelenmiştir. Örneğin, Burusevî Ahmed Ataullah Efendi'nin sahaflar çarşısında satılan kitapları, bezzâzistan-ı atikte satılan gümüş eşyaları ve menziline satılan diğer eşyaları üç müstakil listeyi oluşturmuştur¹. Tereke sahibinin farklı yaşam mekânları ve mülklerindeki eşyalar da bulunduğu yere göre tasnif edilerek kaydedilmiştir; sahilhanesindeki, menzilineki, dükkanındaki veya han odasındaki eşyaları gibi. 22 Mayıs 1825 tarihli tereke defterine göre, Sultanahmed'de Firuz Ağa Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mektûbî Kalemî halifelerinden Ali Haydar Bey'in kitapları, menziline ve Dolmabahçe'de Bayıldım isimli mevkide bulunan sahilhanesindeki eşyaları üç ayrı tereke listesi halinde tanzim edilmiştir. Üç listenin de başlığında yer alan “.....mevcude olub âhara bey' olunan eşyasıdır ki ber-vech-i âtî zikr olunur” ifadeleri metrukatın satıldığını göstermektedir.² Ali Haydar Bey'in tereke listesinin başlığındaki tabirler aynı döneme ait birçok tereke defterinde de mevcuttur.

Terekenin satışı münadiler/dellallar marifetiyle yapılmıştır. İncelediğimiz tereke defterlerinin ihracat kısmında yer alan dellaliye resmi, resm-i kismetten sonra terekelerdeki en önemli masraf ve gider kalemini meydana getirmektedir. Tereke eşyasının satış tutarı üzerinden binde yirmi oranında tahsil edilen dellâliyye resmi bedesten dellallarının en önemli gelir kaynağıdır. Dellaliye harcı bedesten ve çarşılarda görev yapan, sayıları kalabalık dellal taifesinin ve bedesten kethüdalarının “medâr-ı mâîşeti” olduğu kadar kismet kâtiplerinin de hisse sahibi oldukları önemli bir gelir kaynağıydı. 1828 yılında Edirne'de bedesten kethüdası olan Musa Ağa, dellâliyyenin tahsili ve taksimi konusunda eskiden beri uygulana gelen kanuna aykırı davranan süvari münadilerinden şikayetçi olduğunda dellâliyye hususunda kanunun ne olduğu da tasrihen ifade edilmiştir: “...zikr olunan kethüdalık iradı ancak dellâliyyeye münhasır olarak bey' olunan mal-ı meyyitten kadimden alına gelen binde yirmi akçe dellâliyyenin sülüsü kassam katibleri ve sülüsü bedestan kethüdası ve sülüsü dahi bedestan-ı mezkure dellalları beyninde taksim oluna gelir iken...” (BOA, C.BLD.

¹ KŞS, no.1785, vr.31a-32a. Müzayedeyle farklı çarşı veya mekanlarda satılan reayanın listelerini içeren çok sayıda tereke bulunmaktadır. Bir kısmı için bkz. KŞS, no.556, vr.1b-2b; no.820, vr.50b-51a; no.1785, vr.35b-36b, 72b-73b; no.1830, vr.47ab, 74b-75a; no.1840, vr.42b-43a; EŞS, no.401, vr.75a; Beytülmal ŞS, no.50, vr.35b-36b; MŞS, no.130, vr.6b-7b; no.142, vr.89b-90a; no.154, vr.42b-43b; ÜŞS, no.704, 27a-28a.

² KŞS, no.1168, vr.62a-63a. Tereke sahibinin hayattayken kullandığı farklı yaşam alanlarındaki eşyalarının müstakil listelerini içeren başka kayıtlar da vardır. Bunların bir kısmı için bkz. KŞS, no.820, vr.50b-51a; no.1790, vr.11ab; no.1840, vr.42b-43a.

no.4817). Aynı hususta 1807 tarihli emr-i şerifin de olduğunu öğrendiğimiz belgeye göre, Musa Ağa'nın kethüdalık hakkını kendine teslim etmek istemeyen süvari dellallarına karşı kadimden beri uygulanan nizamı içeren emr-i şerifin tekiden yazılması talebi muvafık bulunmuştur.¹ Kassam kâtiplerinin tereke satışı esnasında da görev ve sorumluluklarının bulunduğundan bu konudaki çeşitli belgeler² sayesinde haberdar olmakla beraber dellâliyye resminin üçte birinin kâtiplere ait olduğunu ancak birkaç belgeden tespit edebiliyoruz. Tereke eşyasının satışından tahsil edilen dellâliyyenin aralarında kassam kâtiplerinin de bulunduğu üç kesim arasında eşit taksim edildiğini yüzyılın ikinci yarısındaki nizamnamelerde de görüyoruz: “*Yirmi birinci madde: Canib-i beytü'l-mâl-ı evkâfdan tahrir olunan bi'l-cümle terekelerde eşya-yı mebî'anın esmânından alınmakta olan dellaliyenin sülüsü hazineye ve sülüsü münadiye ve diğer sülüsü tereke katibine aid olub...*”³ Muhtemelen zaman içinde bedesten kethüdalığıyla ilgili bir düzenleme yapılmış olmalıdır ki daha evvel bedesten kethüdalığına ait olan pay 1863 yılı nizamnâmesine göre hazineye intikal etmektedir.

17. yüzyılın son yıllarında kayda geçmiş Sekban başı Mehmed Ağa'nın terekesinin ihracat kısmında yer alan dellâliyye kaydı da dellalliye resmini paylaşan zümreleri akla getirmektedir: “*dellâliyye-i eşya ve ücret-i ser-bölük ve katib 30.550 akçe*”.⁴ 17. yüzyılın sonunda dellâliyye resminin taksimi hakkında bir kanunun varlığından habermiz yok ancak dellâliyye resminin kâtip ve dellal bölükbaşılarını çağrıştıran ser-bölükle beraber kaydedilmesi tesadüfi olabileceği gibi bilinçli bir tercihin sonucu da olabilir.

İstanbul'da tereke eşyasının satıldığı en önemli çarşı olan bezzâzistan-ı atikte dellâliyye ücretini bedesten kethüdaları (kethüdayı evvel ve sani), dellal bölük başıları ve

---

¹ Edirne bedesten kethüdası Musa Ağa ile ilgili aynı içerikteki bir diğer belge için bkz. BOA, C.BLD., nr. 6382. Edirne bedesten kethüdalığıyla ilgili verilen bilgiler, sadece İstanbul'da değil imparatorluğun farklı şehirlerinde de tereke eşyasından elde edilen dellaliye resminin bedesten kethüdalılarının ve dellal taifesinin en önemli (belki de tek) gelir kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, babasından kendisine intikal eden ve 40 yıldır yaptığı Bursa bedesten kethüdalığının iradının bedesten dellallığına münhasır olduğunu ifade eden Bursa bedesten kethüdası da bazı garazkâr kişilerden muzdariptir (BOA, C.BLD., no. 416).

² Kısmet kâtiplerinin görevleri için bkz. “Mahkeme Personeli” bölümü.

³ Düstur, Tertip I, Cilt I, s.295: Evâhir-i Şaban 1279 (Şubat 1863) tarihli “Evkâf-ı Hümâyûn Beytül mâlî Tarafından Mahkeme-i Teftiş Marifetiyle Tahrîr Olunan Tereke ve Müteferri'âtı Hakkında Kaleme Alınan Nizamnâme”.

⁴ Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Azak çevresini muhafazasında görevlendirilmiş, Nusret Kerman kalesi muhasarasında şehit düşmüş Sekban başı Mehmed Ağa ibn-i el-Hac Mustafa'nın tereke defteri için bkz. KŞS, no.19, vr.10a-13b.

müzayede eden dellallar aralarında “ber-vech-i mutad” taksim ederek paylaşırlardı. Söz konusu zümrenin “...cümlesinin medâr-ı maaşları ancak metrukât dellâliyyesine münhasır”¹ olup, bu gelirin azalmasına veya dışarıdan müdahale edilmesine tahammülleri yoktur. Nitekim Mayıs 1725’te askerî kassamın girişimiyle, emvâl-i mirî tabir olunur menzil ve akarların satışını yapan süvari dellallarına kıyasla bedesten dellallarının da müzayede ile sattıkları metrukâtın binde altı oranında dellâliyye resmi almalarına dair ferman sadır olduğunda² bedesten kethüdası ve diğerlerinin ciddi muhalefetine sebep olmuştu. Bedestende müzayede ile eşya satışını gerçekleştiren ve dellâliyye resmini aralarında paylaşan kethüda, bölükbaşı ve dellallar, kendilerinin süvari münadileri kadar külliyetli gelirleri olmadığını, yeni düzenlemenin kendilerine zarar verdiğini ve kadimden beri uygulana gelen kanunlarına aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. Bedesten ahalsinin talebi üzerine kayıtlar incelendiğinde, askerî kassamın bir bir şekilde çıkarttığı fermanın kanun-ı kadime mugayir olduğu görülmüş ve eskiden olduğu gibi bedesten dellallarının müzayede ile sattıkları metrukât eşyasından binde 20 oranında dellâliyye resmi almaları tekrar mümkün olmuştur.³ Burada dikkatimizi çeken bir husus vardır; bedesten kethüdası ve diğerlerinin şikayetine sebep olan askerî kassamın girişimiyle yapılan düzenleme incelendiğinde bunun varis olarak yetimlerin bulunduğu metrukâtın satışından binde altı dellâliyye ve binde üç dükkaniye tahsil edilmesi hakkında olduğu görülmektedir. Fakat iki ay sonra bu düzenlemenin kanun-ı kadime mugayir olduğu gerekçesiyle iptalini sağlayan fermanla mal-ı eytamdan bahsedilmemekte, sadece bedestende satılan tereke eşyasından eskiden olduğu gibi binde yirmi oranında resm-i dellâliyye alınacağı hükme bağlanmaktadır. Aynı konuda iki ay arayla kaleme alınmış iki fermanın meseleyi farklı ifade etmesi, tarafların özellikle bedesten ahalsinin iddialarını münasip bir üslupla ifade etme gayretinden kaynaklandığı aşikârdır. Askerî kassam yetimlere merhameten dellâliyye resminin binde yirmiden binde altıya düşürülmesini talep ederken bedestende satılan metrukâtın çoğunun yetimlerle ilgili olduğunu, dolayısıyla bedesten kethüdası, bölükbaşı ve dellalların gelirlerini ciddi oranda azaltacağını biliyor, özellikle yetimlere vurgu yapıyordu. Bu düzenlemeye itiraz eden bedesten kethüdası ve diğerleri ise yetimlerden bahsetmeden, bedestende satılan metrukattan alınan resm-i dellâliyye oranının

¹ KŞS, no. 50, vr.1a (Evâhir-i L 1137 / 01-10 Temmuz 1725).

² KŞS, no. 49, vr.1a (Evâhir-i Ş 1137 / 03-12 Mayıs 1725).

³ KŞS, no. 50, vr.1a (Evâhir-i L 1137 / 01-10 Temmuz 1725).

kadimden beri binde yirmi olduğunu belirterek, kanuna aykırı düzenlemenin iptalini talep ediyorlardı. İki fermanın ilkinde “mal-ı eytam”, ikincisinde “metrukât” tabirleri ile kastedilen esasen aynı şeydi; çünkü bedestende satılan terekenin büyük kısmı varisler arasında sağır ve sağirelerin bulunduğu miras paylaşımlarıyla ilgiliydi. Sonuç olarak yetimlerin menfaati için askerî kassamın girişimiyle müzayede ile satılan eytamın malından binde altı akçe dellâliyye resmi ve binde üç akçe dükkaniye ücreti alınmasını öngören Mayıs 1725 tarihli ferman ancak iki ay uygulanabilmiştir.¹ Bizim incelediğimiz tereke defterlerinde de varisler arasında yetimlerin bulunmasının dellalliyeye ücretini etkilemediği görülmüştür. Meseleye bedesten dellalları açısından bakarsak, yetimlere intikal eden metrukâtın satışından aldıkları resm-i dellâliyyenin yaklaşık 3,5 kat azalması büyük bir kayıptır, çünkü bu zümrenin tek gelir kaynağı dellâliyye resmidir. Daha önemlisi bedestende satılan metrukâtın çoğunun yetimlerle ilgili olmasıdır.

Tereke eşyasının satışından elde edilen dellâliyye harcı nispeten önemli bir rant olduğu için bedestendeki farklı gruplar arasında çekişmeyen neden olabiliyordu. Bedestene getirilen metrukâtın münadiliği bedesten dellallarının vazifesi iken Bitpazarı esnafı ve dellallarının sık sık müdahale ettikleri görülmektedir. Temmuz 1816’da Galata Bedesteni’nin ser münadisi es-Seyyid Mehmed Emin Ağa ve diğer beş süvari münadisi Galata kadısına gelerek koltukçu taifesinden Ali Tevfik nam kimesneden şikayetçi olmuşlardı. Nizamları gereği Galata ve tevâbî’inde vuku bulan muhalefat, akarat, beytülmal terekeleri ve sair satılmak üzere bedestene getirilen eşya ve malların münadiliği bunların uhdesinde iken Bitpazarı ahalisinden olan Ali Tevfik mirasçılarla anlaşarak tereke eşyasının satışını gizlice yaparak münadilerin mağduriyetine sebep olmaktadır: “*muhallefâtın vereseleri ile yekdil [edip] ve [kanunu] kadime mugâyir haşiyeten müzayede/mezâ’ide ve gadri mucib hâlâta tasaddi ve bizim nizâm-ı intizamımıza müdahale etmekle müdahalesi men ü def’ olunmak muradımızdır*”. Koltukçu taifesinden Ali Tevfik suçunu itiraf ettikten sonra araya giren muslihûnun huzurunda süvari dellallarının vazifesine kesinlikle müdahale etmeyeceğini, tekrar aynı

---

¹ Askerî kassamlığa ait 49 numaralı sicilin ilk sayfasında kayıtlı Mayıs 1725 tarihli fermanın altına düşülen not hükümsüz kaldığını ifade etmektedir: “*ferman-ı mezkurun hilafına ferman ısdar itmeleriyle ferman-ı merkumun mahalli terkin olunduğu emr-i ‘âli bin yüz otuz yedi Şevvali evâhiri tarihiyle müverrah olmağla saadetlü semahetlü siyadetlü es-Seyyid Mustafa Efendi’nin askerî kassamı olduğu tarihte ibtida olunan evvelki sicilde tescil ve kayd olundu*” (KŞS, no.49, vr.1a).

kabahati işlerse verilecek her türlü cezaya razı olduğunu taahhüd ettiğinde süvari münadileri taahhüdünü kabul etmişlerdir. Baş münadi es-Seyyid Mehmed Emin Ağa ve diğerlerinin davalarını geri çekmelerinde, en az muslihûnun (arabulucular) aracılığı kadar mahkemede hazır bulunan Bitpazarı erbabının bedestende münadilik vazifesininin sözü edilen süvari dellallarına ait olduğunu ifade ve dellalların hepsinin mutemed ve güvenilir kişi olduklarına şahitlik etmeleri de etkili olmuş olmalıdır.¹

Başkent'in ticarî hayatında önemli yeri olan Bezzâzistan-ı Atik aynı zamanda tereke eşyasının satıldığı en önemli çarşıydı. Sur içinde yaşayan İstanbulluların terekeleri bu çarşıda müzayedeye çıkarılırken Galata, Üsküdar ve Eyüp'te vefat etmiş kişilerin terekeleri de satılmak üzere zaman zaman bu çarşıya getirilmiştir.² İkinci el eşya piyasasında etkin olan Bitpazarı esnafı tereke eşyasının satışı konusunda sur içindeki bedesten dellallarıyla da karşı karşıya gelmiştir. İstanbul'da faaliyet gösteren Bitpazarı esnafının kendi dellalları olduğunu ve bazı terekelerin münadiliğinin bunlara ait olduğunu öğreniyoruz. İstanbul Bitpazarı çarşısının dellalları ile Bezzâzistan-ı Atik dellalları arasındaki çekişme 18. yüzyılda en az üç defa mahkemeye intikal etmişti. Belgelere yansıdığı kadarıyla yaşanan sorun bedesten dışındaki terekelerin dellallılığıyla ilgiliydi ve her iki taraf da bu tür terekelerin dellallığının kendilerine ait olduğu, karşı tarafın haksız yere müdahale ettiğini iddia ediyordu. Nisan 1746'daki duruşmada davacı taraf Bitpazarı dellallarını temsilen kethüdarları Ahmed Çelebi idi. Ahmed Çelebi ifadesinde *“Bezâzistân-ı Atik ve dört aded kapularında ve çadircılar sükında metrûkât bey' olundukda dellallığı Bezâzistân-ı Atik dellallarına mahsus olub Bitpazarı ve Sipâh Çarşusu ve Yağlıkçılar Sûkı ve Aksaray ve Cuma Pazarı ve Avret Pazarı ve Cehârşenbe Pazarı dükkânları yüzlerinde ve hanelerde ve saraylarda metrûkât bey' olundukda dellallığı yedimde olan bin yüz kırk beş senesi tarihiyle müeverrah fermân-ı 'âlî mantukunca Bitpazarı dellallarına mahsus iken mezbûrân hâne ve hanlarda ve saraylarda bey' olunan metrûkâtın dellallığına bi-gayr-i vech müdahale etmeleriyle müdahaleleri men' olunsun deyu”* bedesten dellallarından şikayetçi olmuştu. Bedesten dellallarının kethüdası el-Hac Mehmed ise cevabında *“işbu yedimizde olan iki kıt'a hücec ve i'lâm mantuklarınca bezâzistân dört aded kapularında ve Çadircılar Sûkı ve saraylar ve hane ve hanlarda ve hassa bostânileri ve yeniçeri kapularında metrûkât*

¹ BOA, C.BLD., no.6030.

² GŞS, no.4, s.126-128; EŞS, no.401, vr.75a; no.532, vr.17b-18b.

bey' veya **tahmin olundukda** dellallığı kadimü'l-eyyâmdan berü bizlere mahsus olmağla her yüzde iki akçe dellâliyyesi Bezzâzistan-ı Atik kethüdası marifeti ve dellalar kethüdası yediyle ahz ve on iki bölükbaşılar ve pir ü ihtiyar dellallar fukaralarına ve eytamlarına tevzi' oluna gelüb” dedikten sonra 1109 (1697-98) ve 1145 (1732-33) senelerinde de aralarında çekişme yaşandığını dönemin İstanbul kadıları tarafından Bitpazarı dellallarının iddialarından men edildiğini ifade etmiştir. Bedesten dellalları kethüdası ayrıca ellerinde mevcut dört adet hüccet ve ilam ve iki aded ferman ve bedesten haccileri ile 20 nefer askerî kassam kâtiplerinin şهادetlerine binaen Bitpazarı dellallarının haksız talepte bulduklarını kanıtlamaya muvaffak olmuştur.¹ İstanbul'da Bedesten dellalları ile Bitpazarı dellalları arasında yaşanan sorunun sürekliliğini gösteren kayıt aynı zamanda iki önemli konuda da bilgi vermektedir. İlki inceledimiz tereke defterlerinde de müşahade ettiğimiz tereke eşyalarının her zaman bedesten ve çarşılarda satılmadığı hane, han ve saraylarda da satışın yapılabildiğidir. İkinci ise görebildiğimiz kadarıyla ilk defa resmî bir belgede tereke eşyasının satılmayıp fiyat takdir edilmesi gerektiğinde dellalların bilirkişi olarak görev yapabildikleridir.

Tereke eşyasının satışının ortalama ne kadar sürdüğü konusunda kesin bilgimiz olmamakla beraber satışın genellikle kısa sürede tamamlanmadığını söylemek mümkündür. Tereke tahririnde yaşanan sorunları gündeme getiren fermanlarda kassam kâtiplerinin satış sürecinde üstlendikleri sorumluluklara da dikkat çekilmişti. Buna göre kâtip ve çukadarı² terekeden her bir gün eşya satıldıkça satış tutarının ne kadarı peşin alındı ne kadarı kişilerin zimmetinde kaldığını gösteren pusulasını mukayyide teslim etmeleri gerekiyordu. Fermandaki *beher yevm* ifadesi metrukat satışlarının uzun süre müzayedede kalabileceğine delalet etmektedir. Müteveffânın varislerine terk ettiği muhallefatı içinde gayrimenkul, gedik, cariye, mücevherat gibi değerli olanlarının satışı

¹ BOA, C.BLD., no.6197.

² Temmuz 1811 tarihli fermandaki ifadelerden çukadarın kâtipten bağımsız bir görevli mi yoksa katibin çukadarı mı olduğuna karar vermek güçtür. Tereke tahrir eden her bir katibin iki üç yardımcısı (şakirdi/yamağı) olduğunu bildiğimiz için buradaki çukadarın katibin yardımcısı anlamında kullanılmış olma ihtimali de vardır: “...bir kimesne müstakil mukayyid ta'yîn ve bir defter-i kebîrin bâlâsına kassâm muhzırlarının esâmîsini tahrîr ve bir tereke vukû'unda müteveffânın vârisleri esâmîsini terekeye me'mûr muhzırın ismi tahtına kayd ve imlâ ve kâtib ve çukadârı esâmîsini dahi kayd ve beher yevm fîrûht olunan terekeden kaç gurus peşinen ahz ve kaç gurus zimem-i nâsda kalır ise pusulasını tereke kâtib ve çukadârı getirip defter-i mezkûrun me'mûr-ı tahrîri olan mukayyide verip kayd olundukdan...” (KŞS, no.887, vr.1a)

özellikle uzun sürebilir; hatta terekeyle ilgili diğer meseleler halledilmesine rağmen terekenin kıymetçe önemli kısmını oluşturan ev, dükkan, arsa gibi gayrimenkullerin hâlâ satışı yapılamadıysa bunlara bilirkişilerce fiyat takdir edilerek tereke defterinin tahriri tamamlanırdı.¹ İncelediğimiz tereke defterleri arasında çok sayıda örnekte müteveffânın diğer eşyaları satıldığı halde değerli mülklerine fiyat takdir edildiği görülmektedir.² Bu tür tereke defterlerinin birçoğunda ihracat kısmında hem dellâliyye hem de muhammeniye/takvimiye harçlarının görülmesi anlamlıdır.³ Tereke kâtipleri de taksimat bölümünde varislerin hisselerini kaydederken satılan ve tahmin edilen terekeden varise intikal eden ve etmesi tahmin edilen değerleri ayırıştırarak yazmaya özen göstermişlerdir.⁴ Tereke tahrir ve taksim sürecinde satılamayan mülkler daha sonra varislerden birine veya kuvvetle muhtemel varis olmayan birine satılıyordu ki bunu tespit etmek çoğu zaman emek ve sabır isteyen bir araştırmayı gerektirir. 21 Nisan 1803 yılında tereke defteri tahrir edilmiş olan Despino nasraniyenin mirasını eşi Vasil, babası Mihal, annesi Saltana ve sağîre kızı Elina paylaşmıştır. Muhallefatı satılmış ve varisler arasında taksim edimiş olmasına rağmen bu süreçte diğer yarı hissesi eşi Vasil'e ait olan menzilin satışı yapılamadığı için sahip olduğu nısf hissesine 7.000 pare (175 kuruş) kıymet takdir edilmiştir. Şanslıyız ki eşi Vasil'in kayınpederi ve kayınvalidesinin hisselerini (nısf hissenin 4/13'ü) Mayıs ayının ilk

¹ Müteveffânın terekesinin çoğu satılırken bir kısmının aynı dönemde alıcısı olmadığı için ucuza gitme ihtimali kuvvetli ise satışı sonraya bırakılırdı. 1650'li yıllara ait hac dönüşü vefat eden el-Hac Şaban Beşe'nin tereke defterine göre, müstakil olarak kaydedilen hac dönüşü getirdiği çeşitli eşyalar uygun fiyata gitmeyeceği için satılmasının yetimlere zarar vereceği gerekçesi ile için Şaban Beşe ile o sene hac yolculuğu yapmış hacıların yardımıyla fiyat takdir edilip sonra satılmak üzere vasî amcaya teslim edilmiştir (Edirne Şerriyye Sicilleri, no.42, yp.4'ten aktaran Barkan, 1966:401-402).

² GŞS, no.483, vr.36b; no.649, vr.17b; KŞS, no.396, vr.11b-12a; no.556, vr.8a; no.824, vr.98b-99a; EŞS, no.321, vr.16ab; ÜŞS, no.561, vr.40ab; MŞS, no. 128, vr.91a-92a; no.130, vr.27a, 66ab, 82ab.

³ Galata'da Bereket-zâde mahallesinde sakin iken vefat eden Camcı Ali Ağa ibn-i Ahmed'in zeyl defteri bu hususta güzel bir örnektir. Mirasçıları zevcesi ve iki yetiminden oluşan Ali Ağa'nın asıl tereke defteri dört ay önce tahrir edilmiş, ancak Tuna tarafından gelen sefinesi zuhur edince zeyl defteri tanzim edilmiştir. Zeyl defteri dört kalemden oluşmaktadır: satılan cariyesinin değeri (30.000 akçe), sefinede zuhur eden nakdi (12.600 akçe), Mehmed Reis zimmetinde olup kabz edilen tutar (8.400 akçe) ve mezkûr sefinenin sahip olduğu ¼ hissesi için takdir edilen tahminî fiyat (108.000 akçe). İhracat kısmındaki masraf kalemleri arasında, "dellâliyye-i cariyeye 600 akçe" (satış tutarının binde 20'si) ve "muhammeniye-i sefine 1.080 akçe" (takdir edilen tutarın binde 10'u) yer almaktadır. Varislerin hisselerine isabet eden tutar yazılırken fiyatı takdir edilen sefineden intikal edileceği tahmin edilen tutar ayrıca belirtilmiştir. Yetimlerin hisselerine isabet eden 37.625 akçe nazır-ı merkum Ahmed Ağa'ya borç verilirken, sefine henüz satılmadığı için takdir edilen fiyattan yetimlere isabet etmesi beklenen 94.500 akçeden bahsedilmemektedir. Bu zeyl defteri için bkz. KŞS, no. 556, vr.8a (18 Şaban 1201 / 4 Temmuz 1787).

⁴ Metrukâtın büyük kısmı satılmasına rağmen değeri tahmin edilen bazı mülklerin tereke defterinde nasıl kaydedildiği için bkz. Ekler (Numune Tereke Defteri Sureti).

haftası 70 kuruşa satın aldığıın kaydını aynı sicilin sonraki sayfalarından tespit edebildik.¹

Birçok tereke defterinin gider kalemleri arasında yer alan *dükkaniye* harçları da satışın uzun sürebileceğine işaret etmektedir. Tahrir edildikten sonra satışa sunulacak tereke eşyasının müzayedesini ve satışı için kullanılan, bhusus tereke eşyasının satıldığı dükkan ve mekanların olabileceği düşüncesi makul görünmekle beraber emin değiliz. Lakin terekenin satışı birkaç gün hatta birkaç hafta sürebileceğine göre, metrukatın güvenli bir yerde muhafaza edilmiş olması icap eder. Bedesten dellalların boyunlarına atarak, vücutlarına sararak ya da bir şekilde çarşıda dolaştırdıkları, nidalarıyla tanıttıkları eşyaların satışı bu esnada olabileceği gibi terekenin büyük bölümünün sergilendiği dükkanlarda da olmuş olabilir. Tereke defterlerindeki dükkaniye masrafları muhallematın hem muhafazası hem de satışı için kullanılmış bedesten ve çarşıdaki dükkanların kiralari için ödenmiş ücretler olması kuvvetle muhtemeldir. Bedestenlerde satılan metrukatın önemli kısmının özellikle yetim ve dullara ait mallardan oluştuğunu hatırlarsak bu malların kaybolması veya çalınması ihtimaline karşılık sıkı tedbirler alındığını, aynı kaygıyla korunaklı ve muhkem dükkanların depo ve satış mekanı gibi kullanıldığını varsayabiliriz. Bedestenin güvenliğinden sorumlu bekçilerin (müstahfızlar) esnaf ve tüccarın malı kadar eytam ve diğer varislerin malına da göz kulak olmaları gerekiyordu. Müstahfızların ihmal ve suistimalleri yetimlerin ve ibadullahın haklarına dokunduğunda çok sert tedbirler alınabiliyordu. Nitekim 1844 yılında Bezâzistan-ı Atik'te görevli müstahfızların cürümleri sabit olduğunda mevcut müstahfızların görevine son verilmiş, yerlerine on iki kişi tayin edmişti. Bedesten bekçi kadrosunun değiştiği sırada Rumeli Kazaskeri de çarşıdaki *emvâl-i eytâm ve sairenin keyfiyet-i muhafazasına dair* bir takrir sunmuştur.²

Terekenin satışıyla ilgili bölümde bahsedilmesi gereken iki ilginç terekeyi araştırmamız esnasında tespit ettik. Bu iki terekenin ortak özelliği iki defa kaleme alınmış olmalarıdır; önce tahminî fiyatları içeren tereke defteri tahrir edilmiş, daha sonra muhallemat satıldığında satış fiyatlarına göre ikinci defa tereke defteri tanzim edilmiştir. Çerkez el-Hac Ali bin Abdullah öldüğünde Kafkasya'da yaşayan iki yetimi mirasçı

¹ Despino'nun tereke defteri için bkz. EŞS, no.319, 28a; menzilin satış kaydı için bkz. EŞS, no.319, vr.30a.

² BOA, C.BLD., no.6555.

bırakmıştı. Tereke defterinde kâtipler bahsetmemiş olsa da esir tüccarı olduğunu düşündüğümüz Ali Ağa muhtemelen ciddi bir hastalık geçiriyordu ve ağırlaşınca güvenilebileceği bir dostunu, el-Hac İsmail bin Ali'yi Kafkasya'daki iki yetimi için vasî-yi muhtar olarak görevlendirmişti. El-Hac İsmail'in talebiyle nispeten kısa tereke listesindeki eşyalar için fiyat takdir edilmişti (18 Ekim 1785). 88.940 akçelik tereke içinde iki cariyenin tahminî değerleri toplamı olan 72.000 akçe dikkat çekmektedir. Terekenin başlangıçta satılmamasının nedeni kuvvetle muhtemel bu iki cariyenin uzun tedavi gerektiren hastalıklarıydı. Hasta halde satılmaları mümkün olsa bile düşük fiyata alıcı bulunabileceği için vasî el-Hac İsmail cariyeleri tedavi ettirme yoluna gitmiştir. 45 günlük tedavi için tabib ve sair masraflarına 6.000 akçe sarf edilmesine karşılık iki cariye sağlıklarına kavuştuğunda toplam 102.000 akçeye satılmıştır. 22 Kasım 1785 tarihli ikinci tereke defterini kaleme alan Galata Mahkemesi kâtipleri, ilk tereke defterinin derkenarı gibi, aynı sayfanın kenar boşluğunu tamamen kullanarak bu ikinci tereke defterini kaydetmişlerdir. Tahminî fiyatları içeren ilk kayıttaki *muhammeniye* harcı bulunurken ikincisinde *dellaliye* harcının yer alması tesadüfî değildir (GŞS, no.475, vr.41a). Anmak istediğimiz diğer terekenin sahibesi Galata'da Cami-i Kebîr mahallesinde vaki Abdüsselam odalarının birinde sakine iken vefat eden Cemile bint-i Ali'dir. 25 Temmuz 1787 tarihli ilk tereke defterinin üstü karalanmış ve “*işbu defter takvim olunub ba'de âhara bey' olunub sahihen on dokuz kağıd aşığı tahrir olunub işbu defter battal olmuştur*” derkenarıyla tahminî fiyatları içeren bu kaydın hükümsüz kaldığı ifade edilmiştir. Cemile Hanım'ın mirasçıları iki sağır oğlu ve aynı zamanda evlatlarının vasîsi olan eşi Halil Reis ibn-i İbrahim'den oluşuyordu. İlk kaydın niçin iptal edildiğine dair hiçbir açıklama yok; ancak tahminî fiyatları içeren 10.800 akçe değerinde ilk tereke listesinin çok kısa (10-12 kalem eşya) olmasına karşılık ikincisinin çok daha uzun (60-70 kalem eşya) ve 28.113 akçe değerinde olması tek reşit mirasçı olan eşin vergi ve masrafları azaltmak maksadıyla bazı eşyaları görevlilerden gizlemiş olabileceğini akla getiriyor. Dokuz varak sonraki tereke defterinin tarih kısmı sayfanın sonuna denk geldiği için okunaklı değildir. İlk kayıttan görünüşe göre 5 veya 8 gün sonra ikinci defa tahrir edilmiş olan tereke defterinin giriş bölümünde muhallefatin satıldığına dair bilgi bulunmamasına rağmen ilk terekenin derkenarında yazılanlardan

ve ilkinden farklı olarak ikincisinde dellâliyye resminin bulunmasından hareketle dellallar marifetiyle satışın yapıldığı anlaşılmaktadır.¹

Tereke eşyasının satışını bizzat varislerinin yaptığı da olmuştur. Miras taksimi mahkemeye intikal ettikten sonra terekenin satışını dellallar üstlendiği için muhtemelen varisler mahkeme sürecinden önce satışı gerçekleştirmiş olmalıdırlar. Mirasçılarının beyanına göre kayda geçen bu tür satışlarda varislerin daha evvelden sattıklarının ifade edilmiş olması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Tereke listesindeki diğer eşya ve mallardan ayrı olarak kaydedilen, varisler tarafından çoğunlukla dışarıdan birine satılanların miktarı ve tutarı ehemmiyetsiz görünmektedir. Büyük ihtimalle mahkemenin tereke taksimini üzerine almasından önce gerçekleşen satışlar, sicillerde kayıtlı tereke defterlerinin en azından bir kısmında tereke sahibinin ölümüyle miras meselesinin mahkemeye intikali arasında belli bir süre olabileceğini göstermektedir.²

Muhallefatın satışının İstanbul başta olmak üzere ticaretin yoğun, nüfusun kalabalık, uygun piyasa koşullarının olduğu şehirlerde yapılmasının tercih edildiği söylenebilir. Ulaşılabilen sicillerde mevcut terekelerin tamamına yakınının yetimler, gâibler, alacaklılar, mirası paylaşamayanlar ve beytülmal görevlileri bağlamında kaydı tutulduğunu bildiğimize göre terekenin satışı en azından bilirkişilerce fiyat belirlenmesi kadar yaygın olmalıdır. Satış ya da fiyat takdir edilmesi yöntemlerinden hangisinin daha fazla tercih edildiğinin dönemsel ve bölgesel farklılıklar içerebileceğini de kabul etmemiz gerekir. Ancak, önceki sayfalarda sık sık altı çizilen erken dönem tereke defterlerinin birçok konuda olduğu gibi fiyatlar konusunda da suskun kalması, dönemsel karşılaştırmaları 18. yüzyıl öncesine taşımak nerdeyse imkânsız görünmektedir.³ Ulaştığımız kesin bilgi ise 1785-1875 dönemi İstanbul’unda satışın son derece yaygın olduğudur.

¹ Cemile Hanım’ın terkin edilen (iptal olan) 10 Şevval 1201 tarihli ilk tereke defteri için bkz. GŞS, no.484, vr.17b; ikinci defa kaleme alınan 18 Şevval 1201 tarihli tereke defteri için bkz. GŞS, no.484, vr.36b-37a.

² Tereke eşyasının bir kısmının varisler tarafından satıldığı bazı örnekler için bkz. GŞS, no.475, vr.5a; no.571, vr.71ab; no.572, vr.104b-105a; EŞS, no.321, vr.78ab; no.324, vr.6ab; KŞS, no.541, vr.23a; no.1785, vr.41b; no.1790, vr.66b-67a; no.1791, vr.37ab; MŞS, no.130, vr.61b.

³ Fakat erken döneme ait bazı özel terekelerde satışın yapıldığı, hatta kimlerin satış işlemi görev aldığı belirtilmiştir. Sakız Adası’nın sancak beyi iken katıldığı İnebahtı Savaşı’nda “*gemiler muharebesinde*” vefat eden Abdülcebbar Beğ’in terekesi altı dellal marifetiyle satılmıştır. Dellalların isimleri Hamza, Mehmed, Topçu Mustafa, Mustafa, Tabbâk Ali ve Hasan’dır. Her bir dellalın sattığı emval müstakil olarak listelenmiştir. Tereke eşyasının bir kısmının İstanbul’da satıldığı belirtildiğine

İstanbul ve büyük şehirler dışında terekenin satılması nadirattan olabilir.¹ Özellikle bazı küçük kasaba, kaza ve şehirlerde muhtemelen asıl olan fiyat takdir edilmesiydi. Nitekim 1788-1790 tarihine ait Kastamonu şer'iyeye sicilinde mahkemeye intikal etmiş terekelerin tamamına yakınında tahminî fiyatların olduğu görülmüştür. Hicrî 1203-1204 yıllarına ait kayıtları ihtiva eden Kastamonu Şeriye Sicili'nde mahkeme marifetiyle taksim edilmiş tereke defterleri iki tanesi hariç “...*bi't-taleb tahrir ve takvim ve beyne'l-verese bi'l-farîzati's-şer'iyeye tevzî' ve taksim olunan*” terekelerden oluşuyordu. Sûk-ı sultânîde müzayedeye satılan iki terekenin ortak özelliği tereke sahiplerinin yüklü miktarda borçlarının olması ve dellallar marifetiyle satıldığı için ihracat kısmında “dellâliyye” resminin yer almasıdır.² Erken dönem kanunnamelerinde kadı ve kassamların fiyat takdir ederken bilirkişilere danışmalarının altının çizilmiş olması, dönemsel ve bölgesel olarak farklı uygulamaların olabileceğini göstermektedir.

Kastamonu'da tahminî fiyatları içeren terekeler ne kadar fazlaysa Rodoscuk (Tekirdağ)'da da müzayedeye satılan terekeler o kadar fazladır. 1748 numaralı Rodoscuk sicilindeki terekelerin tamamına yakını *bi'l-müzayedeye bey' olunan* terekelerden oluşmaktadır. 1844-1845 yılları Rodoscuk terekelerini kaleme alan kâtipler, İstanbul ve muhtemelen başka şehirlerdeki meslektaşlarından farklı olarak bizce önemli bir ayrıntıyı düzenli olarak kaydetmişlerdir. Kâtiplerin satılan tereke eşyasını kimlerin aldığı konusunda bilgi vermeleri Rodoscuk terekelerinin değerini artırmaktadır. Terekeden eşya alan kişilere göre tasnif edilmiş müstakil listelerden oluşan tereke defterlerinde ilk olarak “*zevc-i/bint-i/eb-i merkum (falanın) bi'l-müzayedeye aldığı*” başlığıyla eşya almışsa her bir varisin aldığı eşya listesi ayrı ayrı verilmektedir. Varislerden sonra başkalarına satılan metrukat “*âharın bi'l-müzayedeye aldığı*” başlığıyla listelenmiştir. Rodoscuk Mahkemesi'nde görev yapan tereke kâtipleri

---

göre, diğerleri Galata bedesteninde satılmış olmalıdır. Her bir dellalın sattığı eşyaların toplam tutarı ve binde 20 oranında dellâliyye resmi de kaydedilmiştir. Abdülcebbar Beğ'in tereke kaydı için bak. GSS, no.4, s.126-128 (Selh-i L 979/ 14 Mart 1572).

¹ Sosyo-ekonomik özellikleri bakımından imparatorluğun farklı şehirleri üzerine yapılacak çalışmalar neticesinde bu konuda daha sağlıklı karar verebiliriz. Örneğin, belgelerde *sûk-ı sultânî* tabir edilen nispeten büyük çarşılarda müzayedeye satılan tereke eşyası, Makedonya'nın Ohri şehrinde “Tereke Pazarı” adı verilen çarşıda satışa sunulmuş olmalıdır. Cevat Ekici'nin editörlüğünde, Osmanlı Belgelerinde Ohri Sergisi'nin kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkan eserin 59. sayfasındaki fotoğrafın altında “Tereke Pazarı 1914” kaydı bulunmakta; ancak her hangi bir açıklama verilmemektedir (Ekici, 2006:59).

² Satılan iki tereke defteri için bkz. Kastamonu Şeriye Sicilleri, no.66, s.70-71 ve 163. Takvim (tahmin) olunan terekelerde ise dellâliyye resmi bulunmamaktadır.

âharın kimler olduğunu belirtmemiş olsa da mirasçıların hangi eşya ve malları tercih ettiğini, daha da önemlisi varis olmayan kişilerin ölen kişilerin özel eşyaları da dahil çeşitli eşyalarına ne kadar ilgi gösterdiklerini aktarmış olmaları önemlidir. Çok sayıda tereke defterinin bulunduğu sicilde varis olmayan kişilerin en az varisler kadar eşya aldıkları görülmektedir.¹

2.1.4. İkinci El Eşya Kullanımı

Tereke defterleri ölen kişilerin varislerine terk ettiği her çeşit eşyayı içermektedir. Müteveffânın hayattayken kullandığı kıyafetler, odasını süslemiş mefruşat, sofrasında bulunmuş yemek takımları, sahip olduğu çubuk takımları, okur-yazar kültürlü biriye kütüphanesini oluşturan kitaplar sona ermiş bir yaşamın geride bıraktıklarıdır. Ancak tereke listesinde yer alan eşyalar, emsallerine göre daha kıymetli olan ve kâtiplerin *yeni* sıfatını yakıştırdıkları dahi ikinci el eşyalardı. Müteveffânın servetinin önemli kısmını oluşturan gayrimenkulü, gediği, cariyesi, değerli atı, koşum takımı, silahları ve mücevheratıyla beraber köhne gömleği, ucuz şalvarı, müstamel entarisi, birkaç kaşığı, kapaksız sahanı, parça kilimi, kırık aynasının muhallefat listesinde yer almasını anlayabilmek kolay değildir. Bu sıradan eşyalar bazı titiz kâtiplerin zaman zaman kaydettiği eşyalar da değildir. Ortalama bir tereke defterinde kıymetçe olmasa bile sayıca en fazla bulunan, tereke sahibinin sağlığında kullandığı basit ve sıradan olarak tanımlanabilecek eşyalardır. Tereke listesi her ne kadar ölen kişinin yaşadığı hayatın izlerini sunsa da esas olarak geride kalan varisleri için maddî bir kıymeti ifade etmekteydi. Mahkeme sürecinin sonunda tereke defterini kaleme alan kâtiplerin her bir eşyayı kaydederken vasıflarını özellikle belirtmiş olması da önemlidir. Teferruatlı tereke listelerinin hazırlanmasının, hukukî bir işlemin gereği en ufak ayrıntıyı atlamadan mirasçılara hak ettiklerini eksiksiz teslim etmek ve yapılan işlemleri hiçbir kuşkuyla mahal bırakmayacak şeffaflıkla kaleme alınmasının zorunluluğuyla doğrudan ilgisi olmalıdır. Bununla beraber ayrıntılı tereke listelerini, Osmanlı toplumu için eşyanın ikinci el olsa bile önemli ve kıymetli olduğu olgusuyla da açıklayabiliriz. Sicillerde kayıtlı eşyaların sadece ölen kişi için maddî bir kıymeti söz konusu olsaydı

---

¹ 93 varak uzunluğundaki sicilde tereke defterleri dışında mirasla ilgili hüccet kayıtları da bulunmaktadır. Bu sicil için bkz. Rodosçuk Şeriyye Sicilleri, no.1748 (H.1260-1261).

ayrıca çeşitli masraf ve harcamaları gerektiren tereke eşyasının satışı çoğu zaman tercih edilmezdi.

Eğer bilirkişilerce fiyat takdir edildikten sonra varisler arasında eşyaların taksim edilmesi yaygın bir uygulama olsaydı, tereke listesindeki eşyaların birçoğu eşinden, annesinden kızından veya kardeşinden kaçınılmaz olarak tevarüs edilen manevi değerleri dışında paraya tedavül edilebilecek niteliği zayıf eşyalar olarak değerlendirilebilirdi. Hâlbuki seçtiğimiz örneklemelere göre 90 yıllık dönemde başkent sakinlerinin terekelerinin yaklaşık olarak %90'ının satılmış olması önemlidir. Satışa çıkarılan tereke eşyası mezatta en fazla parayı veren yeni sahiplerinin hayatında kullanılmaya devam eden ikinci el eşya hükmü kazanıyordu. Bu eşyalara talip olan kişileri üç gruba tasnif edebiliriz: ilk olarak varisler, ikinci olarak bu işin ticaretini yapan esnaf, üçüncü olarak da ihtiyacı olan eşyayı bu tür ortamlardan temin etmek isteyen bireyler.

Satılan terekedeki bazı eşyaların varisleri nazarında kıymeti piyasa fiyatlarıyla kıyaslanamayacak kadar yüksek olabilir. Vefat etmiş eşin ya da babanın hatırasını yaşatacak bir saat, kıyafet benzeri özel eşyanın aile elinde kalmasına özen gösterilmiş de olabilir. Ancak, incelediğimiz tereke defterleri ölen kişinin terk ettiği eşyaları satın alan kişilerin bilgisini genellikle içermediği için kesin bir şey söylemek güçtür. Kâtipler zaman zaman varislerin özellikle yetimler adına vasîlerin mahkeme izniyle aldığı eşyaları kaydetmiş olsa da bu konuda verilen malumat genellikle sınırlı olduğu için bu tür kayıtlardan hareketle bazı çıkarımlar yapmak yanıltıcı olabilir. Yetim malının korunmasına ve gereksiz harcamaların önlenmesine gösterilen hassasiyetle açıklayabileceğimiz bu uygulamayla mahkeme kontrolünde yetimler için alınan eşya ve malların neler olabileceğini tespit edebiliyoruz. Dem Hoş binti Abdullah Hanım'ın terekesinden hisselerine 3.305 kuruş 10 pare isabet eden iki sağîre kızı için terekeden 467 kuruş kıymetinde çeşitli eşyalar mahkemenin izniyle alındığında kaydedilmiştir. Bu eşyalar dört adet basma elvan yorgan, dört çarşab, bir tennur yorganı, üç yatak çarşabı, üç basma şilte, üç baş yasdığı, üç yüz yasdığı, dört elvan boğça, iki sandık, iki leğen maa ibrik, iki hamam tası, iki şamdan, iki mangal, beş tencere maa kapak, on sahan maa kapak, bir sini, üç tabe, bir süzgi, bir karavana, bir kazgan, bir çameşuy leğeni, bir musluklu güğüm, sekiz fincan maa zarf, bir polat tebsi ve bir göğez

kılabdanlı ihramdan oluşuyordu.¹ Mirastan hisselerine düşen payın bir kısmının karşılığında yetimler adına alınan eşyaların nadiren bu kadar fazla olduğunu belirtmekte fayda var. Örneğin, ulema zümresinden es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi'nin sağîre kızı için babasının terekesinden kiraat ve istimal için alınan eşyalar Mushaf-ı Şerif, yıldızlı ve cilalı enfiye kutusu ile tek taşlı elmas yüzükten ibaretti (KŞS, no.1840, vr.42b-43a).

Ailenin zenginliği ve imkânlarıyla bağlantılı olarak anneleri vefat ettiğinde geride kalan küçük yaştaki yetimlere sütanneliği ve dadılık yapacak cariyelerin alınmasına mahkeme müsaade ediyordu. Mehmed Hasib Paşa'nın kızı, Mehmed Şevket Bey'in eşi olan Şerife Seher Hanım 8 Temmuz 1863'te Kahire'den dönerken vapurda vefat ettiğinde 3 ve 5 yaşlarındaki iki oğluna dadılık yapmak üzere terekesindeki iki Çerkez cariye mahkemenin izniyle yetimlerin hisselerinin bir kısmına karşılık satın alınmıştı (KŞS, no.1779, vr.61b-63b). Şerife Seher Hanım gibi Nuriye Hanım da önemli bir ailedendi. İbrahim Hakkı Bey'in zevcesi, Mehmed Nuri Paşa'nın kerimesi olan Nuriye Hanım vefat ettiğinde ailenin zenginliğini ve mensup olduğu sosyal çevrenin seçkin kültürünü yansıtan eşyalar tereke listesinde fazlasıyla bulunmaktaydı. Muhtemelen genç yaşta ölmüş olan Nuriye Hanım'ın tek çocuğu olan sağîre kızına kiraat ve istimal için validesinin terekesinden altın yazılı bir Mushaf-ı Şerif, bir çift elmaslı küpe ve beş buçuk miskal inci alındıktan sonra irzâ' (süt emzirmek) için tâye tabir olunur cariye de bi'l-izn-i şer'î sağîre için alıkonmuştu.² Yetimler için vasîleri marifetiyle alınan eşyalar ailenin servet ve toplumsal statüsüne uygun olduğu sürece sağîreye hizmet etmek üzere bir cariyenin veya annesinden yadigâr kıymetli bir takının alınmasına yetkililerin izin verdiği görülmektedir. Cariye, altın yazılı Mushaf-ı Şerif, mücevherat ailenin küçük bireylerinin seçkinlere mahsus maddî kültürü miras yoluyla tevarüs ettiklerini göstermektedir. Bu tarz lüks ve kıymetli eşyaların istenildiği zaman nakde dönüştürebilme imkânı olduğu için eytam malının hesapsızca harcanması anlamına da gelmiyordu. Orta halli veya fakir ailelerin yetimleri için terekeden alınabilecek eşyalar çok daha mütevazı ve zarurî ihtiyaçları karşılamaya yönelik eşyalar olacaktır.

¹ GŞS, no.656, vr.39a; Yetimler için terekeden alınan eşyaları içeren kayıtlar için bkz. KŞS, no.1553, vr.55b-56b; no.1174, vr.67b-68a; no.1175, vr.91ab; no.1790, vr.19b-21a; ÜŞS, no.597, vr.60ab.

² KŞS, no.1553, vr.30b-32b. Seçkin Osmanlıların terekelerinden yetimleri için alınmış cariyeleri içeren diğer terekeler için bkz. KŞS, no.558, vr.66ab; no.1179, vr.67b-68a; no.1821, vr.82b-83b.

Terekenin taksimattan sonraki kısmında yetimler için terekeden birkaç parça eşya alındığında kaydının ihmal edilmediğini düşünüyoruz. Ancak reşit mirasçılar söz konusu olduğunda hangi eşyaları aldıkları bildirilmeden sadece ellerindeki pusula mucibince hisselerinin bir kısmını terekeden aldıkları eşyalar ile tahsil ettikleri ifade edilmiştir. İstanbul Mahkemeleri'nde görev yapan kâtipler, incelediğimiz kadarıyla, çok özel durumlarda reşit mirasçıların aldığı eşyaların neler olduğunu yazmışlardır.¹ Tütüncü Ovannes'in müzayedeye satılan terekesindeki eşyaların çoğu varisleri tarafından alınmıştır. Ancak Ovannes'in hangi eşyalarını eşi, kızları veya yeğenin tercih ettiğini bilmiyoruz.² Ovannes'in varisleri gibi metrukâtın çoğunu hissesine mahsuben satın alan mirasçıların sayısı fazla olmamalıdır; en azından tereke defterlerinde bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki satılan terekeden varislerin eşya aldığını tespit edemediğimiz örneklerin sayısı az değildir. Buna ilaveten veresinin ellerindeki pusulaları gereğince terekeden eşya satın aldıklarını gösteren örneklerde dahi mirasçılar dışında kişilerin aynı işlemi yaptıkları anlaşılmaktadır: *“Verese-i mûmâ-ileyhadan her biri yedlerine verilen pusula mantukunca hisse-i mezkurelerini terekeden iştirâ eyledikleri eşyadan ve terekeden eşya iştirâ eden ma'lûmu'l-esâmî kimesnelerden havale ile istifa idüb...”*³ Şayet verese terekeden eşya alındığında kassam kâtiplerince bu bilginin titizlikle kaydedildiğini varsayarsak satılan

¹ 17 Kasım 1785 tarihli tereke defterine göre, Hadice Hatun'un mirasçıları eşi, annesi ve iki sağire kızından oluşuyordu. Giriş bölümünde satıldığı ya da fiyat takdir edildiği belirtilmeyen defteri tahrir eden kâtipler, her bir mirasçıya hisseleri oranında taksim edilmiş eşyaları gösteren dört ayrı tereke listesini kaleme almışlardır. Bu terekenin satılmadığını ayrıca ihracat kısmındaki *muhammeniye-i eşya* harcından anlıyoruz (KŞS, no.541, vr.61b-62a). Müteveffanın muhallefâtına bilirkişilerce kıymet takdir edilip varisler arasında taksim edildiğinde bile, Hadice Hatun'un tereke defterinde olduğu gibi varislerin aldığı eşyalara göre tanzim edilmiş, varis sayısı kadar müstakil tereke listelerini içeren kayıtların İstanbul için *nadirattan* kelimesiyle dahi ifade edilemeyecek kadar az olduğunu belirtmeliyiz.

² Üsküdar'da mütemekkin iken ölen Duhanî Ovannes veled-i Artin'in miras paylaşımının mahkemeye intikali ve müzayedeye satılmasının nedeni hepsi reşit olan varislerin aralarında mirası paylaşmakta sorun yaşamaları olmalıdır. Eşi, önceki eşinden üç kebire kızı ve erkek yeğeninden oluşan mirasçılar Ovannes'in nakit parası, sermayesi, alacakları dışında 100.000 akçeden fazla değere sahip eşyalarının yaklaşık %90'ını almışlardır (ÜŞS, no.564, vr.74ab).

³ Merhum Şeyhülislam es-Seyyid Mehmed Molla Efendi'nin kızı olan Fatma Zehra Molla hanımın 11 Kasım 1784 tarihli tereke defterinin ibra bölümünde varislerin kayda geçirilmiş ifadelerinden (KŞS, no.530, vr.23b). Bazı tereke defterlerinin ibra bölümünde varislerin *hisselerini ellerindeki pusulaları mucibince müteveffanın terekesinden tamamen ahz ü kabz ettiklerini* beyan etmeleri metrukâtın sadece varisler tarafından alındığını ihsas ettirmektedir. Ancak aynı kayıtların tereke listelerinin başlığında metrukâtın müzayedeye âhara satıldığının ifade edilmiş olması mezkûr beyanatın terekenin ibrâ bölümünde varislerin hisselerine isabet eden tutarı aynı veya nakdî olarak aldıklarını ifade ettiklerinde kullanılan kalıplaşmış bir tabir olabileceğini de göstermektedir. Bkz. KŞS, no.1179, vr.33b-34b; no.1553, vr.30b-32b; no.1790, vr.23a-24b, 66b-67a; no.1791, vr.50b-51a; EŞS, no.533, vr.65ab, 70ab; ÜŞS, no.590, vr.40b-41a, 57ab.

terekenin alıcılarının çoğunlukla varisler dışında kişiler olduğunu düşünmemiz gerekir. Ancak önceki dönem tereke defterlerinde varislerin kimliği, nitelikleri, atanan vasîler, terekenin satışı, mirasla ilgili sonradan ortaya çıkan meseleler, vakıf mülkleri vb. önemli hususlar dahi belirtilmediği için incelediğimiz dönemde de mirasçılar hisselerine mahsuben bazı eşyaları satın almış olsalar dahi düzenli olarak kayda geçirilmemiş olabilir. Satışa çıkarılan muhalefatın ucuza gitmesini istemeyen mirasçılar özellikle rağbetin az olduğu müzayedelerde imkânları nispetinde metrukâtı almaya çalışmış olmalıdırlar.

Satılan terekelerin giriş bölümünde veya tereke listelerinin başlığında çok sık karşılaştığımız *âhara bey' olunan* tabiri ölen kişinin eşyalarına talip olanlar arasında varis olmayanların gayet çok olduğunu göstermektedir. Varisler dışında kişilere satıldığı kaydedilen tereke eşyaları Osmanlı toplumunda ikinci el eşya kullanımının yaygınlığına delalet etmektedir. Terekenin başkalarına satışı zenginlik, cinsiyet, meslek ve askerî-reaya ayrımlarına göre sınıflandırabileceğimiz Osmanlı toplumunun çeşitli kesimleri arasında kuvvetli benzerliğe işaret etmektedir. Bununla beraber, Gayrimüslim Osmanlılara ait terekelerin Müslümanlarınkine göre satış oranının 18. yüzyılın ortalarından itibaren 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar düşük olmasına dayanarak, Gayrimüslim terekeleri satıldığında alıcıların daha çok vâris ve yakın akrabalarından oluştuğunu tahmin edebiliriz.

Satılan terekelerin varisleri dışında en önemli alıcıları ikinci el eşya sektöründe söz sahibi olan Bitpazarı esnafıdır. Bazı satışlarda Bitpazarı ahalsinin mirasçılardan daha fazla eşya aldıklarını dahi düşünebiliriz. Evliya Çelebi, Eski Bedesten esnafı başlığı altında *esnâf-ı hilekârân-ı Bitpazarı* olarak tanımladığı Bitpazarı ahalsinin 700 nefer, dükkân sayısının ise 400 olduğunu kaydetmektedir.¹ Anlaşılan o ki toplumun eşya ihtiyacının karşılanmasında bu zümrenin faaliyetleri eski dönemlerden itibaren süregelmiştir. Reşat Ekrem Koçu'nun bildirdiğine göre, çalıntı eşya, orta tabaka ve avamdan sıkıntıya düşmüş kişilerin eşyaları da esnafın ilgilendiği eşyalardandır (Koçu, 1961:2828). Ancak gördüğümüz kadarıyla Bitpazarı'nın asıl mal kaynağını terekeler oluşturmaktadır. İkinci el eşya pazarında kâr payının yüksekliği eşyanın alış fiyatının

---

¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1.Cilt 2.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2003:622. Evliya Çelebi'nin mübalağayı seven üslubu malumdur. 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul bedesteninde Bitpazarı esnafı kalabalık olsa dahi sayılarının bu kadar fazla olmayacağını düşünürüz.

düşük olması şartına bağlı olduğu için Bitpazarı esnafı mümkün mertebe çok ucuza mal temin etmenin yolunu zorlamıştır.¹ Evliya'nın *esnâf-ı hilekârân* tanımlaması esnafın tamamı için geçerli olmasa bile yersiz değildir; nitekim tereke tahririyle ilgili kaleme alınan fermanlarda resmedilen Bitpazarı esnafı imajı da çeşitli hile ve desiselere meyyal bir zümreyi tasvir etmektedir.²

Bitpazarı'nda her çeşit eşya bulunabilmekle beraber özellikle kıyafet yönünden zengin ve renkli bir pazar yeri olmalıdır. 1830'lu yıllarda İstanbul'a gelen ve üç yılını Türkiye'de geçiren Charles White, seyahatnamesinde İstanbul bedestenini anlattığı bölümde Bitpazarı'na da yer vermiştir. İkinci el kıyafet pazarı başlığıyla takdim ettiği bölümde satışa sunulan elbise, şal, kumaş ve kürklerin çoğunlukla güzel olduklarını yazmaktadır.³ Esnaf ucuza aldığı eşyaları hiçbir işlemde geçirilmeden tutturabildiği fiyata satabildiği gibi yamak temizleyicileri, örücüler ve terzilere tamir ve tadil ettirdikten sonra da satışa sunabilmektedir (Koçu, 1961:2827-2829).

Araştırmamız esnasında Bitpazarı esnafına ait terekeler dikkatimizi çekmiştir. Tereke defterlerinde Bitpazarı tüccarının meslekleri çoğunlukla oturakçı⁴ bazen de koltukçu¹

¹ “Bitpazarında bir mal, sâhibi elinden dâimâ çok ucuza, esnaf elinden de tutturabildiğine satılır.” (Koçu, 1961:2828).

² Bedesten ve Bitpazarı esnafının aralarında anlaşarak muhalefatı çok ucuza satın aldıklarına dair çeşitli dönemlerden örnekler mevcuttur. Hak sahiplerinin özellikle yetim ve dulların, varissiz ölümlerde beytülmalın mağduriyetine sebep olan zümre içinde zaman zaman görevliler, vasîler, sahaflar ve diğer esnaf grupları da olabiliyordu. Koltukçu tabir olunur Bitpazarı esnafı ile diğer Bitpazarı ahalsinin tereke eşyasının satışında başvurdukları hilelere dikkat çeken fermanlar için bkz. KŞS, no.606, vr.1a (Ağustos 1790); no.954, vr.1a (Kasım 1814). Bitpazarı esnafının hileleri iki fermanla şöyle tarif edilmektedir: “Bezzâzistân ve Bitpazarı'nda bi'l-müzâyede fûrûht olunan eşyâ-yı mütenevvi'a-i ibâd ve metrukât ve muhalefatı Bezzâzistân ve Bitpazarı ahâlîleri birbirleriyle ittifâk ve ittihâd ve şirket-i hafiyeleriyle artırmayıp rahîs bahâlarıyla iştirâ ve tamâm iğtisâb ve intihâb ve değerinin sülûs ve rub'u bahâlarıyla iştirâ eylediklerinden sonra birer mahalle tecemmu' ve beynlerinde tekrâr müzâyede ve çıkışma ederek gırlı bahâya iblâğ...” (KŞS, no.606, vr.1a); “Dârî's-Saltanati's-Seniyye'de ve Eyyûb ve Galata ve Üsküdar'da fevt olanların menzillerinde müctemi' olan bezzâzistân hâcegileri veya Bitpazarı ve Malta Çarşusu koltukcuları birbiriyle ittifâk ve ittihâd edip her biri tağrîr ederek envâ'-i hîle ve hud'a ile semen-i mislinden noksân bahâ ile terekelerden ve sâir nâsdan iştirâ eyledikleri eşyâyı ziyâde bahâ ile murâdları üzere tekrâr beynlerinde müzâyede ve fazla-i fâhişesini iktisâm etmeleriyle mâl-i eytâma ve vereseye gadr-ı azîm eyledikleri ecilden...” (KŞS, no.954, vr.1a).

³ White, Cilt III, 1846:54. Bitpazarı'nın dışarıdaki ikinci bölümünde ise oldukça eski, kirli kıyafet ve diğer eşyalar satılmaktadır (age, s.56-57).

⁴ Oturakçı kelimesinin bulunmadığı Kâmûs-ı Türkî'de oturak kelimesinin çeşitli anlamları arasında işten kesilmiş, emekli anlamı da aktarılmıştır (Şemseddin Sami, 1317:187). Ötügen Türkçe Sözlük'te oturak kelimesinin anlamları arasında kapıkulu ocağından emekliye ayrılan anlamı da verilirken; oturakçı ise eski eşya satan Bitpazarı tüccarı olarak tarif edilmektedir (Çağbayır, Cilt IV, 2007:3649). Derleme Sözlüğü'nde de oturakçı için Bitpazarı tüccarı açıklaması vardır (TDK, Cilt IX, 1977:3297). White'ın aktardığı Bitpazarı esnafı daha çok emektar yeniçeri ve bostancılardan oluşurdu bilgisini (White, Cilt

olarak kaydedilmiştir. Oturakçı ve koltukçu taifesine ait tereke defterlerinden hareketle bu zümrenin ticarî faaliyetleri, servet bileşimi, parasal ilişkileri ve diğer hususiyetlerinin analizini yapmak mümkündür. Suriçindeki Bitpazarı esnafının kullandığı dükkanların tamamına yakını Bitpazarı Çarşısı'ndadır.² Bazılarının tereke yekûnları, yapılan işe göre ciddi servet sahibi Bitpazarı tüccarının bulunabileceğini göstermektedir.³ Bitpazarı tüccarlarının servet yapısını tahlil ettiğimizde, tereke toplamı içinde dükkanlarındaki ticarî emtianın değerinden sonra çeşitli kişilerden alacaklarının önemli olduğu görülmektedir. 1830'lu yıllarda bu zümrenin kıymetli eşyaların rehin alınması mukabilinde %10-20 faiz oranıyla çeşitli kişilere borç verdiğini nakleden White, borcun zamanında ödenememesi durumunda tefecilere benzettiği Bitpazarı tüccarlarının kabz ettikleri eşyanın satışından kârlarının fazla olduğunu yazmaktadır.⁴ Nitekim oturakçı el-Hac Hasan Ağa'nın terekesinin bir kısmı *cihet-i emanetden âhardan kabz* eylediği eşyalardan oluşurken (KŞS, no.427, vr.55b-57a); Ahıskalı Osman Alemdar da Bitpazarı'nda oturakçı *pabucu büyük* demekle maruf el-Hac Ali Ağa'ya olan 1.030 kuruş borcu karşılığında bir kısım eşyalarını rehin bırakmıştı (KŞS, no.458, vr.18ab).

Oturakçı ve koltukçulara ait tereke defterlerinin bir kısmında dükkanlarındaki eşyalar müstakil olarak listelenmiştir. Tereke listelerine göre dükkanlarında mevcut eşyalar

---

III, 1846:54) de dikkate alarak oturakçı sözcüğün Bitpazarı tüccarlığı yapan emekli yeniçeri ve bostancılardan mülhem yerleşmiş bir tabir olduğunu düşünebiliriz.

¹ Koltukçu kelimesinin sözlüklerde verilen anlamları içinde *müstamel şeyler satan, terekelerden eşya alan kimse* (Şemseddin Sami, 1317:1110); *dükkanlı esnaf, eski ev eşyaları alıp satan kimse, koltuğunun altına halı, elbise gibi şeyleri alarak sokak sokak dolaşıp satan kimse* (Çağbayır, Cilt III, 2007:2723) tarifleri Bitpazarı esnafına işaret etmektedir. Emin olmamakla beraber oturakçı ve koltukçu arasında bir ayrıma gidilebileceğini düşünüyorum. Kendine ait dükkanı olan, nispeten servet sahibi Bitpazarı tüccarını oturakçı; dükkanı nadiren bulunan daha çok Bitpazarında tezgah sahibi küçük esnafı da koltukçu olarak tanımlayabiliriz.

² Aralık 1779 tarihli terekesine göre, Bitpazarı kethüdası olan el-Hac Mehmed Emin Ağa'nın Bitpazarı'nda bir dükkanı ve bir odası bulunuyordu (KŞS, no.458, vr.9b-10b). Oturakçı Mustafa Ağa'nın dükkanı daha teferruatlı tarif edilmiştir: "*Mahmiye-i mezbûrede çarşu-yı kebirde Bitpazarı sükunda vaki' oturakçı dükkanı...*" (KŞS, no.1757, vr.1a-2a). Es-Seyyid Mustafa Çelebi ise Bitpazarı'nda iki oturakçı dükkanı işletiyordu (KŞS, no.432, vr.33a-34a). Bizim tespit edebildiğimiz Bitpazarı Çarşısı dışındaki tek oturakçı dükkanı Sipahi Çarşısı'nda el-Hac Hasan Ağa'nın dükkanıdır. (KŞS, no.427, vr.55b-57a).

³ Örneğin, es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin tereke toplamı 4.000 kuruştan fazlaydı. 1778 yılı için bu tereke miktarı zengin bir tüccar olduğuna delalet etmekteydi. 1785 yılı örneklerimiz arasında yer alan askerî zümreye mensup Saray-ı Atik imamı, kadı, müderris, haseki ve ser-musahibin tereke miktarları 4.000 kuruştan daha azdı. White da Bitpazarı esnafı içinde varlıklarının sayısının az olmadığını belirtmektedir (White, Cilt III, 1846:54).

⁴ White, Cilt III, 1846:55. Çeşitli kişilerden alacaklı olan oturakçı ve koltukçular için bkz. KŞS, no.427, vr.55b-57a; no.432, vr.33a-34a; no.865, vr.51ab.

özellikle iki grup eşyadan oluşuyordu: kıyafetler ile koşum takımları da dâhil olmak üzere çeşitli silahlar. Galata'da Arap Çarşısı'nda dükkan sahibi olan es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin oturakçı dükkanında tüfek, piştov, kılıç gibi silah çeşitlerinin yanında biniş, cübbe, kürk, fermene, yelek ve kuşaktan oluşan kıyafetleri bulmak mümkündür (GŞS, no.483, vr.36b). Bazı oturakçı dükkanları giyim, koşum takımı ve silah türlerinden oluşan zengin eşya çeşitliliğine sahipken bazılarının belli mal ve eşyalara ağırlık verildiği görülmektedir. Bitpazarı kethüdası el-Hac Mehmed Emin Ağa'nın oturakçı dükkanı ve odasında at başlığı, raht, reşme, tüfenk, yatağan bıçağı gibi az sayıda bulunan koşum takımları ve silah çeşitlerine karşılık çok sayıda kürk, biniş, cübbe, kaftan ve entari bulunuyordu.¹ Oturakçı el-Hac Hasan Ağa'nın Sıhahi Çarşısı'ndaki dükkanında kıyafetler önemsiz görünürken silahları hem miktar hem de çeşit olarak dikkat çekmektedir.² Ekim 1809 tarihli tereke defterine göre oturakçı Salih Ağa'nın 7.635,5 kuruşluk terekesinin 7.051 kuruşu oturakçı dükkanındaki emtianın satışından elde edilmişti. Bir sayfa uzunluğunda dükkanındaki mallara ait tereke listesinin tamamı yüzlerce tüfek ve piştov silahlarından ibarettir. Liste özellikle 19. yüzyılın başında kullanılmış tüfek türlerini göstermesi bakımından önemlidir. Şiştane tüfenk, kaval tüfenk, surtât tüfenk, tüfenk, sarma tüfenk çeşitlerine karşılık onlarca piştovun biri hariç (piştov tek) tamamı *piştov çift* şeklinde kaydedilmişti.³

Bitpazarı esnaf ve tüccarı tereke satışlarında en fazla müteveffânın sağlığında giydiği kıyafetlerle ilgilenmiş olmalıdır. Oturakçı dükkanlarından her çeşit giysi ve kumaşın temin edilmesi mümkün olmakla beraber bazı kıyafet ve kumaşların alım satımının daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tereke listelerinde en sık karşılaştığımız giysilerin başında kürk, cübbe, biniş, kaftan, kuşak, entari, ferace, şalvar ve çakşır gelir. Çeşitli kumaşlar da tereke listelerinde yer almakla beraber özellikle şallar rağbet görmektedir. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kaleme alınmış oturakçı zümresine ait tereke defterleri İstanbul toplumunun kıyafet kültüründe ortaya çıkan değişimin izlerini de sunmaktadır.

¹ Dükkan ve odasında bulunan kürklerin sayısı 20'den fazlaydı. Kürklerden sonra cübbe ve biniş gelmekteydi (KŞS, no.458, vr.9b-10b).

² Birkaç entari, ferace, biniş, cübbe, çakşır, post ve kuşağı göz ardı edersek el-Hac Hasan Ağa'nın dükkanındaki eşyalar piştov, Venedik piştovu, İngiliz piştovu, tüfenk çeşitleri, bıçak, Yatağan bıçağı, filinta, kılıç, Tebriz kılıcı, gaddare, debbus, balaska gibi silah çeşitleri ile koşum takımlarından oluşuyordu (KŞS, no.427, vr.55b-57a).

³ Oturakçı Salih Ağa'nın sadece tüfek ve piştov silahlarının ticaretiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Kundakçı Ahmed Beşe ve Tabancacı Fikrullah Beşe ile küçük meblağlar olsa da parasal ilişkisinin olması tabiidir (KŞS, no.865, vr.48b-49a).

Mart 1837 tarihli kayda göre Hasan Ağa Bitpazarındaki oturakçı dükkanında diğer giysilerle beraber potur, salta ve kukuletanın da satışını yapmaktadır (KŞS, no.1429, vr.97ab). Yaklaşık sekiz yıl sonrasında ise setri, saltamarka Bitpazarı tezgâhlarında yerini alacaktır (KŞS, no.1757, vr.1a-2a).

Bitpazarı ahali dışında tereke eşyasına ilgi gösteren başka esnaf da olmuştur. Müteveffânın geride bıraktığı kitapları mezattan daha çok sahaflar satın alırken¹; terekedeki gümüş ve altın eşyaların darbhaneye bedel-i misli ile sattırılması tereke kâtipleri ve varislere çeşitli zamanlarda emredildiğine göre bu tür kıymetli eşyalara kuyumcu esnafının sıklıkla talip olduğunu söyleyebiliriz.² Tereke listelerinin vazgeçilmezi olan bakır eşyalar tereke defterlerinde genellikle *evânî-i nûhas* adı altında *kıyye* birimiyle ağırlıkları belirtilerek kaydedilmiştir. Birçok terekede onlarca kıyye miktarında kullanılmış kap kacağın önemli kısmını bakır eşya imalatı yapan esnafın almış olması ihtimal dışı değildir. Esnaf ve müteveffânın akrabaları dışında orta ve alt tabakadan İstanbullular kendi ihtiyaçlarını karşılamak için tereke eşyasına talip olmuş olabilirler; ancak tereke defterlerinde, satılan eşyaların yeni sahiplerinden bahsedilmediği için kesin hüküm vermek zordur.

Gerek varisleri veya akrabaları gerekse farklı amaçlarla diğer İstanbullular satın almış olsun tereke sahiplerinin hayattayken kullandığı eşyalar ölümle beraber el değiştiriyor, fakat kullanılmaya devam ediyordu. İmkânların sınırlı, üretimin insan emeğine dayalı olduğu dönemlerde sahibinin ölümü eşyalarının da ömrünü tamamlaması anlamına gelmiyordu. Çoğu zaman satışa konu olmuş tereke eşyaları için fiyat takdir edilmiş olsa dahi köhne, kullanılmış, parça olanlarının bile bir değere sahip olduğunu gösterir. Koçu, tamir edilmesi mümkün olmayan giysi ve kumaşları Bitpazarı esnafının kasket yaptırarak değerlendirdiklerini aktarmaktadır (Koçu, 1961:2828). Tereke defterleri başta olmak üzere çeşitli sicil ve arşiv belgeleri ikinci el eşya kullanımının Osmanlı toplumunda yaygınlığına delalet etmektedir.

---

¹ BOA, C.MF., no.5641; KŞS, no.606, vr.1a. 1777 ve 1790 yıllarına ait her iki belgede de sahaflar terekelerdeki kitapları düşük fiyatla satın almamaları için uyarılmaktadır.

² KŞS, no.593, vr.1a (Kasım 1789); MŞS, no.134, vr.1a (Mart 1829); no.136, vr.1a (Mayıs 1832).

2.2. Mirası Paylaşabilmek ya da Paylaşırabilmek: İstanbullular Miras Paylaşımını Niçin Mahkemeye Taşımışlar?

Mirasın paylaşımı tarih boyunca bireyler arasında çekişmenin yaşanmasına müsait bir konu olmuştur. Bu özelliğinden dolayı, servetin intikal şartlarının belirlenmesi geçmişten günümüze toplumların üzerinde önemle durduğu bir husustur. Ölen kişinin geride bıraktığı mal varlığının akibetini düzenleyen kurallar bütünü şeklinde tanımlanan miras hukuku, bireylerin haklarını belirleyen, teminat altına alan hukuk normları olarak toplumsal yaşamın sonucu ortaya çıkmıştır (Aktan, 2005:143). Başlangıcından imparatorluğun sonuna değin Osmanlı mahkemelerinde, fıkıh kitaplarında “ilm-i ferâiz” tabir edilen İslâm miras hukuku tatbik edilmiştir. Etnik-dinsel grupların kendilerine ait mahkemeleri olduğu, Osmanlı toplumunda çok katmanlı mahkeme sistemi içinde cemaat mahkemelerinin bir kısım davalarla beraber cemaat mensuplarının mirasla ilgili meselelerine de baktığı görüşü doğru değildir, en azından şu ana kadar somut uygulamaları ortaya konmamıştır.¹

İslâm miras hukukunun Osmanlı dönemi uygulamasını aktaran tereke defterlerinin kaydının tutulmasıyla ilgili belli prensiplerin benimsendiği görülmektedir. Bu konudaki düzenlemeler Şeriiye Sicilleri’nde mevcut terekelerin niçin görevlilerce taksim edildiğini, dolayısıyla miras meselesinin niçin mahkemeye taşındığını da açıklamaktadır. Her ölümden sonra tereke defteri tanzim edilmiyordu. Erken dönemlerden itibaren kadıların hangi miraslara bakabilecekleri bu konuda kaleme alınan ferman ve diğer belgelerde etraflıca açıklanmıştır. Aynı hükümlerin 15. asırdan başlayarak imparatorluğun son dönemlerine kadar tekrar edilmesi ve daha da önemlisi uygulamada karşılığını görmemiz miras konusunda köklü bir geleneğe işaret etmektedir. Mahkemelerin bakabileceği terekelerle ilgili kanun temelde iki kurala dayanıyordu. İlk olarak varislerin hepsinin *kibâr ve hâzır* (reşit ve aynı şehirde mukim) olması durumunda varisler talep etmedikçe görevlilerin miras paylaşımına karışamayacaklarının altı çiziliyordu. Barkan’ın Edirne tereke defterlerini tetkik ettiği eserinde dikkate şayan bulunduğu bu prensip bireylerin tercihini güvence altına almasıyla

¹ Göçek ve Baer, 2000:56. Bu iddiayı dile getirenler arasında yer alan Göçek’in aynı zamanda kadı sicillerinde mevcut Müslim ve Gayrimüslim Osmanlıların terekelerine dayalı çeşitli akademik çalışmalar yapmış olması da dikkat çekmektedir. Osmanlı millet sistemi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. M. Macit Kenanoğlu (2004), *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik yayınları, İstanbul.

mühimdir (Barkan, 1966:3). Kanaatimce ikinci prensip de en az birincisi kadar, hatta daha fazla önemliydi. Kanuna göre, varisler arasında yetim, gâib, mefkud ve mecnun gibi reşit olmayan kişilerin bulunması durumunda kadılar talep olmaksızın mirasa müdahale edeceklerdir. Toplumun himayeye muhtaç kesimlerini korumayı hedefleyen kanunun uygulanmasına her dönemde özen gösterildiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Belgelerde *tahriri mucib* tabir edilen bu gruptaki terekeler arasında beytülmal terekeleri de yer almaktadır. Varissiz ölümlerde ya da sadece eşin mirasçı olduğu durumlarda beytülmal emini mirasın tamamını veya eşin hissesini aldıktan sonra kalan kısmını hazineye intikal ettirmek üzere terekenin tahririni mahkemeden talep ederdi. Devletin mirasçılığını bir kenara bırakırsak, mahkemenin zorunlu olarak taksim ettiği terekelerin varislerin niteliğine göre belirlendiği ve bu kişilerin ortak özelliğinin hakları korunması gereken mirasçılar olduğu görülmektedir. Ölenin vasiyeti söz konusu olduğunda terekenin mahkeme marifetiyle tahririnin gerekliliği ise açık değildir.¹ Kısaca günümüze ulaşmış sicillerde kayıtlı terekeleri iki başlık altında ele alabiliriz. Miras aralarında paylaşamayan varislerin görevlilerden taksimini talep ettikleri terekeler ile zorunlu olarak mahkemelerin paylaştığı terekeler.

Bu bölümde Osmanlıların miras paylaşımını niçin mahkemeye taşıdıkları ve miras konusunda hukukî yolları kullanma eğiliminin değişik toplumsal kesimlerde farklılaşmaya sebep olup olmadığı incelenecektir. Tereke kayıtlarının bu bağlamda ele alınması sicillerde mevcut tereke defterlerinin anlaşılmasına katkı yapacaktır. Tereke defterlerini kullanan araştırmacılar mahkemelerin hangi terekeleri tahrir ve taksim

---

¹ Hâkimin vasiyetin şartlarına uygun yerine getirilip getirilmediğini kontrol etme yetkisi vardır. Şikayet veya talep gelirse müteveffanın terekesini tahrir, gerekli görürse vesayeti tenfize görevli vasiyi azl ve yerine başkasını atama salahiyeti olmakla beraber herhangi bir mücbir sebep olmaksızın salt vasiyetin varlığından dolayı kadının terekeyi tahrir edebileceği görüşü doğru olmamalıdır; krş. Barkan, 1966:2. İncelediğimiz kayıtlardan terekesinin üçte birini vasiyet eden tereke sahiplerinin bir kısmının vârissez öldüğü veya eşi dışında mirasçısının bulunmadığı tespit edilmiştir ki terekenin tahririni zorunlu kılan, en azından bir kısmı beytülmalâ intikal edecek miras özelliğinden dolayıdır. Bundan başka, malının üçte birini vasiyet eden şahıslara ait terekelerin önemli kısmı varislerin talebiyle mahkemeye taşınmış görünmektedir. Çünkü eşiyile beraber yakın akrabası (anne, baba, evlatlar, öz kardeşler) haricinde kişileri mirasçı bırakan tereke sahiplerinin ağırlıklı olarak malının üçte birini vasiyet edenleri oluşturduğu görülmektedir ki, bu nitelikteki varislerin kendi iradeleriyle terekenin taksimini mahkemeden istemeleri sık karşılaşılan bir durumdur. Bu özellikteki terekeler için bkz. GŞS, .no.472, vr.13b-14a; no.475, vr.37ab; no.571, vr.64ab, 79a;no.739, vr.64b; KŞS, no.540, vr.14ab; no.1175, vr.91ab; no.1179, vr.54b-56a; EŞS, no.401, vr.456; no.402, vr.1b-2b; ÜŞS, no.598, vr.17b-18b; Beytülmal ŞS, no.8, vr.1b, 30b-31b, 46b-47a. Nadir de olsa varisler arasında eş, anne, baba ve evlatların bulunduğu tereke sahipleri de malının üçte birini vasiyet etmiştir; bkz. EŞS, no.335, vr.29b-30a; GŞS, no.573, vr.85ab; KŞS, no.1179, vr.61b-63a.

edeceklerini düzenleyen üstteki paragrafta aktardığımız teorik çerçeveyi sunmaya özen göstermişlerdir.¹ Ancak inceledikleri tereke defterlerine göre miras meselesini niçin mahkemeye taşındığının izahı diğer bir ifadeyle teoriyle uygulama arasında bir ilişkinin olup olmadığı yeterince araştırılmamıştır. Unvan, makam, servet sahibi olmakla terekenin kayda geçirilmesi arasında anlamlı bir kolerasyonun varlığı da yeterince sorgulanmamıştır. Buna rağmen bireylerin miras paylaşımı için kadıya başvurmaları ve terekelerin tahrir sebepleri araştırmacıların ilgisini çekmiş, bazı yorum ve değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Varislerin miras paylaşımını aralarında çözümleyememeleri², askerî sınıf terekelerinin genel kural olarak haczedilebilir özelliği³ ya da bunların terekelerinin düzenli tutulduğu varsayımı⁴, elit tabakanın tereke taksimi için mahkemeyi diğerlerinden daha fazla tercih etmeleri (Canbakal, 2009:117), terekeden alacaklı olarak hak sahiplerinin mahkemeye başvurmaları (Barkan, 1966:2), kadınların kendi haklarını korumak adına hukukî yolları kullanmaları⁵ gibi görüşler önemli olmakla beraber sicillerde kayıtlı terekelerin ancak bir kısmının kaydedilme gerekçesini açıklamaktadır. Bu tür tahmin ve değerlendirmeler, varislerin talebiyle

---

¹ Barkan, 1966:2; Özdeğer, 1988:10-11; Öztürk, 1995:26; Anastassiadou, 2001:188.

² “Tereke kayıtları ancak varislerin isteğiyle veya miras paylaşımında bir karışıklık çıkması üzerine düzenlenir.” (Reyhan, 2008:257). Varislerin mirası paylaşamamaları ve taksimini kadıdan talep etmeleri birçok çalışmada mahkemeye geliş nedenleri arasında zikredilmektedir; bir kısmı için bkz. Barkan, 1966:2; Özdeğer, 1988:10; Göçek ve Baer, 2000:53.

³ Anastassiadou, 2001:188. Bu görüş müsadere uygulaması için açıklayıcı olabilir; fakat tereke sahibinin ve varislerinin askerî ya da reaya olması miras hukukunun tatbikinde kayda değer bir farklılık doğurmamaktadır.

⁴ Neumann, 2009:12. Ölen kişinin askerî zümreden veya reayadan olması, terekesinin tutulması noktasında herhangi farklı bir uygulamaya yol açmıyordu.

⁵ Göçek ve Baer, 2000:57-59. Bu görüş de ihtiyatla değerlendirilmelidir; çünkü aşağıdaki sayfalarda daha kapsamlı ele alacağımız üzere miras taksiminin mahkemeye intikalinde (kayda girmesinde) Müslim-Gayrimüslim arasında belirgin bir farklılaşma olmadığı gibi cinsiyet açısından da dikkat çeken bir ayırım söz konusu değildir. Kadınlar ve erkekler arasında bir farklılaşmadan söz edersek, bunun nedenleri arasında mağdur edilen kadınların haklarını araması olabilir (bu konuda bilgilerimiz sınırlı); ancak bu durum daha çok kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı toplumsal kimlik ve rollere sahip olmaları, yaşam koşulları ve ortalama yaşam süreleriyle ilgili görünmektedir. Kadınların erkeklere göre ortalama yaşam sürelerinin daha uzun olmasından ve sicillerde kayıtlı terekelerin daha çok geride yetimleri mirasçı bırakmış nispeten genç yaşta ölenlere ait olmasından ötürü, erkek terekelerinin sayısı daha fazladır. Bundan başka, ekonomik ve diğer sebeplerle yolculuk eden, geçici veya uzun süreli farklı şehre yerleşen erkeklerin ölümü de gâib mirasçılardan dolayı kayda giriyordu. Son olarak, öldüğünde terekesinden fazla borç bırakanların tamamına yakını doğal olarak erkeklerden oluşuyordu ve bu özellikteki terekelerin taksimi çoğunlukla mahkeme görevlilerince yapılıyordu. Fakat şunu belirtelim, diğer akademisyenlerin yaptığı gibi, toplumsal-cinsiyet kimlikleri önemseyen araştırmacılar da tereke defterlerini hep bir açıdan ele alıyorlar: ölen kişinin kimliği. Hâlbuki tereke kaydının tutulması, öncelikle mirasçıların kimliği ve niteliğinden dolayıdır. Mahkemelerin baktığı terekeleri incelerken, tereke sahibini değil de mirasçıların kimliklerini dikkate aldığımızda, kadınların sayıları erkeklerden, en azından karı-koca bağlamında, daha fazladır. Mirasçı konumundaki dul eşlerin çoğu da terekeyi küçük yaştaki evlatlarıyla paylaşıyorlardı.

tahrir edilen terekelerin zorunlu olarak kaydı tutulan terekelerden fazla olduğunun varsayıldığı şeklinde de yorumlanabilir.¹

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi başkent İstanbul'da da her ölümden sonra tereke defteri tahrir edilmiyordu. Akademik camiada yaygın olan görüş, sınırlı sayıda müteveffânın muhallefat listesinin hazırlandığıdır. Bu konuda yaklaşık bir oran vermenin güçlüğü, hatta imkânsızlığı bir tarafa Osmanlıların miras paylaşımı için neden mahkemeye başvurdıkları ya da başvurmadıkları, terekeyi tescil ettirme eğiliminin çeşitli toplumsal gruplarda farklı olup olmadığı, sicillerde mevcut terekelerden hareketle daha çok hangi mirasların kaydının tutulduğu sorularının yanıtları dahi sağlıklı şekilde ortaya konmamıştır. 1785-1875 dönemine ait seçtiğimiz 792 tereke defterinin bu sorular bağlamında tetkikine giriştik. Sorgulamamız tatmin edici düzeyde netice vermesi halinde askerî-reaya, kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim, fakir-zengin farklı toplumsal katmanların tereke defterlerinde göreceli olarak ne oranda temsil edildiğinin İstanbul örneğinde anlaşılmasına katkı sağlayacaktı. Bundan başka görevlilerin daha çok hangi terekeleri kayda geçtiği veya İstanbulluların niçin mahkemeye geldikleri de açıklığa kavuşacaktı. Eldeki malzemenin (tereke defterleri) böyle bir araştırma için uygun olup olmadığına karar vermek kolay değildi.

Tereke defterlerini bu gözle tekrar okuduğumuzda fark ettik ki *varislerin nitelikleri* başta olmak üzere diğer *hak sahiplerinin talepleri* ve satır aralarında aktarılan *çeşitli bilgiler* bu konuda yeterli veriyi sağlamaktadır. Her bir terekenin kendine özgü hikayesi olmakla beraber, niçin kaydının tutulduğunu açıklayan, bu bakımdan benzer özellikteki diğer terekelerle anlamlı bir küme oluşturan özelliğini tespit etmek mümkündür. İncelediğimiz dönemde kassam kâtipleri terekenin giriş ve diğer bölümlerinde bu amaçla kullanabileceğimiz bilgileri aktarmayı ihmal etmemişlerdir. İlk olarak zikredilmesi gereken tahriri mucip olanların yani varisleri talep etmese dahi görevlilerin kısmet etmesi gereken terekelerin bu özelliğinin tereke defterlerinin giriş bölümünde mutlaka yazıldığıdır. Yetim, gâib, mecnun, mefkud hükmünde varislerin varlığı, atanan vasîlerin kimlik bilgileri özellikle belirtiliyordu. Varissiz ölümler ve

---

¹ Anastasiadou ise, bir oran veya rakam vermeksizin Selaniklilerin zorunlu olmadıkça miras taksimi için mahkemeye başvurmadıklarını belirtmekte, bu durumu terekeden tahsil edilen vergilerin yüksekliği ile açıklamaktadır (Anastasiadou, 2001:188). Ancak, incelediği Selanik terekelerinin ne kadarının mirasçılardan talebiyle, ne kadarının da zorunlu olarak kaydının tutulduğunu aktarmamıştır.

sadece eşin varis olması durumunda beytülmalın hisse sahipliği, hatta hazineye ait payın tahsis edildiği alanlar da terekenin giriş bölümünden elde ettiğimiz bilgilerdendir. Yüklü miktarda borcu olduğu halde vefat edenlerin terekelerinde alacaklıların miras paylaşımını mahkemeden talepleri terekenin girişinde açıkça nakledildiği gibi terekenin ihracat kısmındaki borç kayıtlarından veya mirasçılara taksim edilmesi gereken meblağın alacaklılar arasında paylaştırıldığını gösteren taksimat kısmından anlaşılmaktadır. Ayrıca varislerin hepsinin reşit ve hazır olduğu, görünürde mahkemeye müracaatlarını veya görevlilerin müdahalesini gerektirecek bir sebep yokken terekenin niçin kaydedildiğini tereke defterinin satır aralarından anlayabiliyoruz. Bunlardan başka, çoğu tereke defterinde müteveffânın alacaklarının tereke tahrir sürecinde tahsil edildiği ortaya çıktığına göre, acaba bazı mirasçılar murisin çeşitli kişilerden önemli miktarda alacağını mahkeme kanalıyla tahsil etmeyi tercih etmiş olabilirler mi? Emin olmamakla beraber az da olsa sırf alacakların tahsili için kadıya ve mahkeme muhızrlarına emanet edilen bazı terekelerin olabileceğini düşünüyoruz.¹

Seçilen 792 örnekleme üzerinden İstanbulluların 1785-1875 döneminde miras taksimi için mahkemeye geliş nedenleri analiz edilmiştir. Tereke defterlerinde kâtiplerin aktardıkları bilgileri istatistiksel verilere dönüştürürken belli bir yöntem takip edilmiştir. Bu yöntem tereke defterlerinin özellikle giriş kısmında geçen, bu amaçla kullanılabilir bilgi ve anlatımların anlamlı diziler oluşturacak şekilde düzenlenmesi esasına dayanmaktadır. Buna göre, varisler arasında sağır ve sağire (bazı terekelerde mürahik-mürahika) varsa ilgili miras paylaşımının kayda girme nedeni olarak bu özelliğini esas aldık. Müteveffânın varisleri arasında birden fazla küçük çocuk bulursa dahi ilgili tabloya veri işlenirken 1 değeri kullanılmıştır. Dolayısıyla reaya grubundaki 329 tereke defterinin mirasçı yetimlerden dolayı mahkeme tarafından kayda geçirilmiş olması, 588 örnekleme 329 sağır ve sağire hükmünde mirasçının bulunduğu anlamına

---

¹ Örneğin; Kasım 1865 tarihli tereke defterine göre Avrupa tüccarından Hocalu Artin'in tereke toplamı olan 1.083.950 kuruşun 976.323 kuruşu (%90) alacaklarından oluşuyordu (KŞS, no.1791, vr.10ab). Artin'den yaklaşık 20 yıl önce vefat etmiş Galata Mahkemesi muhızrlarından es-Seyyid el-Hac Mustafa Ağa'nın ise 10 kişiden toplam 53.400 kuruş alacağı tahsil edilmiş olup bu rakam terekesinin %63'üne karşılık gelmektedir (KŞS, no.1564, vr.4a-5a). Mahmud Ragıb Paşa'nın varisleri, terekesinin %79'unu meydana getiren 127.000 kuruş tutarında muteber sarraflardan Mısırlıoğlu Andon'un zimmetinde olan alacağın tahsili için mahkemeye başvurmuş olabilirler (GŞS, no.832, vr.6b-7a). Müteveffânın terekesini kaydedilmesinde alacaklarının payını akla getiren diğer örnekler için bkz. EŞS, no.321, vr.78ab; GŞS, no.646, vr.85b-86a; KŞS, no.1840, vr.31b-32a.

Tablo 8. 1785-1875 Dönemi Reaya Terekelerinin Mahkemeye İntikal Nedenleri (%)

Dönem	Toplumsal Kategori	Toplam Tereke	Sağır/ Sağire	Gâib/ Gâibe	Mecnun / Mecnune	Sülüs Vasiyet	Beytülmal	Önce Beytülmal Sonra Varis	Birden Fazla Etkenin Olduğu Tereke	Mahkemeye İntikali Zorunlu Tereke Toplamı	Talep Üzerine Kaydı Tutulan Tereke Toplamı
1785-86	Müs. Erkekler	34	0,500	0,118	0,029	0,000	0,088	0,088	0,059	0,765	0,235
	Müs. Kadınlar	22	0,318	0,091	0,000	0,091	0,227	0,000	0,000	0,727	0,273
	Gy.Müs. Erkekler	21	0,524	0,095	0,000	0,000	0,000	0,143	0,000	0,762	0,238
	Gy.Müs. Kadınlar	22	0,591	0,091	0,000	0,000	0,000	0,000	0,045	0,636	0,364
	TOPLAM	99	0,485	0,101	0,010	0,020	0,081	0,061	0,030	0,727	0,273
1805-06	Müs. Erkekler	32	0,469	0,094	0,000	0,094	0,156	0,000	0,094	0,719	0,281
	Müs. Kadınlar	31	0,452	0,032	0,000	0,065	0,097	0,000	0,065	0,581	0,419
	Gy.Müs. Erkekler	19	0,526	0,105	0,000	0,000	0,000	0,053	0,053	0,632	0,368
	Gy.Müs. Kadınlar	22	0,545	0,227	0,045	0,000	0,000	0,000	0,091	0,727	0,273
	TOPLAM	104	0,490	0,106	0,010	0,048	0,077	0,010	0,077	0,663	0,337
1824-25	Müs. Erkekler	33	0,667	0,000	0,000	0,061	0,061	0,000	0,030	0,758	0,242
	Müs. Kadınlar	24	0,542	0,083	0,000	0,083	0,125	0,000	0,083	0,750	0,250
	Gy.Müs. Erkekler	20	0,400	0,200	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,600	0,400
	Gy.Müs. Kadınlar	24	0,750	0,000	0,000	0,000	0,042	0,000	0,000	0,792	0,208
	TOPLAM	101	0,604	0,059	0,000	0,040	0,059	0,000	0,030	0,733	0,267
1844-45	Müs. Erkekler	32	0,469	0,031	0,000	0,094	0,219	0,000	0,031	0,781	0,219
	Müs. Kadınlar	22	0,545	0,000	0,000	0,091	0,091	0,000	0,000	0,727	0,273
	Gy.Müs. Erkekler	22	0,591	0,091	0,000	0,000	0,045	0,000	0,000	0,727	0,273
	Gy.Müs. Kadınlar	17	0,588	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,588	0,412
	TOPLAM	93	0,538	0,032	0,000	0,054	0,108	0,000	0,011	0,720	0,280
1863-64	Müs. Erkekler	31	0,548	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,548	0,452
	Müs. Kadınlar	26	0,577	0,000	0,000	0,115	0,000	0,000	0,038	0,654	0,346
	Gy.Müs. Erkekler	22	0,545	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,545	0,455
	Gy.Müs. Kadınlar	18	0,667	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,667	0,333
	TOPLAM	97	0,577	0,000	0,000	0,031	0,000	0,000	0,010	0,598	0,402
1873-74	Müs. Erkekler	31	0,645	0,097	0,000	0,032	0,194	0,000	0,032	0,935	0,065
	Müs. Kadınlar	23	0,652	0,043	0,000	0,043	0,043	0,000	0,000	0,783	0,217
	Gy.Müs. Erkekler	21	0,571	0,048	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	0,714	0,286
	Gy.Müs. Kadınlar	19	0,842	0,000	0,000	0,000	0,053	0,000	0,000	0,895	0,105
	TOPLAM	94	0,670	0,053	0,000	0,021	0,106	0,000	0,011	0,840	0,160
1785-1874	GENEL TOPLAM	588	0,560	0,060	0,003	0,036	0,071	0,012	0,029	0,711	0,289

gelmiyor. Diğer bir deyişle, yetimlerin sayısı çok daha fazladır. Aynı usulle yetimler dışında görevlilerin tereke tahririni üstlenmelerini gerektiren diğer reşit olmayan mirasçılar ve gâiblerin bilgileri de tabloya eklenmiştir. Mahkemeye intikali zorunlu tereke grubunda yer alan beytülmalın hisse sahibi olduğu terekeler ile beytülmal yetkililerinin terekeyi kabz etmesinden sonra veraset iddiasını kanıtlayan varislerin bulunduğu terekeler birbirinden farklı olarak ayrı sütunlarda gösterilmiştir. Son olarak masraflar çıktıktan sonra kalan mirasın üçte birini (sülüs) vasiyet edenlere yer verilmiştir. Hukuken sülüs vasiyet terekenin sicillerde kayda girmesinin şartlarından biri olmamasına rağmen zorunlu olarak kayda geçen terekeler arasında yer verilmiştir.

Tablo 9. 1785-1874 Dönemi Askerî Sınıf Terekelerinin Mahkemeye İntikal Nedenleri (%)

Dönem	Toplumsal Kategori	Toplam Tereke	Sağır/Sağire	Gâib/Gâibe	Mecnun/Mecnune	Sülüs Vasiyet	Beytülmal	Önce Beytülmal Sonra Varis	Birden Fazla Etkenin Olduğu Tereke	Mahkemeye İntikali Zorunlu Tereke Toplamı	Talep Üzerine Kaydı Tutulan Tereke Toplamı
1785-86	Müs. Erkekler	12	0,500	0,083	0,000	0,000	0,083	0,083	0,000	0,750	0,250
	Müs. Kadınlar	9	0,556	0,111	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,667	0,333
	Gayrimüslimler	7	0,714	0,286	0,000	0,000	0,000	0,000	0,143	0,857	0,143
	TOPLAM	28	0,571	0,143	0,000	0,000	0,036	0,036	0,036	0,750	0,250
1805-06	Müs. Erkekler	12	0,667	0,250	0,000	0,000	0,000	0,000	0,083	0,833	0,167
	Müs. Kadınlar	9	0,889	0,222	0,000	0,111	0,000	0,000	0,222	1,000	0,000
	Gayrimüslimler	8	0,375	0,125	0,000	0,125	0,000	0,000	0,125	0,500	0,500
	TOPLAM	29	0,655	0,207	0,000	0,069	0,000	0,000	0,138	0,793	0,207
1824-25	Müs. Erkekler	18	0,611	0,167	0,000	0,167	0,000	0,000	0,111	0,833	0,167
	Müs. Kadınlar	8	0,875	0,000	0,000	0,125	0,000	0,000	0,125	0,875	0,125
	Gayrimüslimler	8	0,500	0,125	0,000	0,000	0,000	0,000	0,125	0,500	0,500
	TOPLAM	34	0,647	0,118	0,000	0,118	0,000	0,000	0,118	0,765	0,235
1844-45	Müs. Erkekler	17	0,647	0,000	0,000	0,176	0,000	0,000	0,000	0,824	0,176
	Müs. Kadınlar	9	0,667	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,667	0,333
	Gayrimüslimler	8	0,750	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,750	0,250
	TOPLAM	34	0,676	0,000	0,000	0,088	0,000	0,000	0,000	0,765	0,235
1863-64	Müs. Erkekler	20	0,550	0,000	0,000	0,000	0,050	0,000	0,000	0,600	0,400
	Müs. Kadınlar	13	0,769	0,000	0,000	0,077	0,000	0,000	0,077	0,769	0,231
	Gayrimüslimler	7	0,857	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,857	0,143
	TOPLAM	40	0,675	0,000	0,000	0,025	0,025	0,000	0,025	0,700	0,300
1873-74	Müs. Erkekler	14	0,714	0,071	0,000	0,000	0,000	0,000	0,071	0,714	0,286
	Müs. Kadınlar	17	0,824	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,824	0,176
	Gayrimüslimler	8	0,750	0,000	0,125	0,000	0,000	0,000	0,000	0,875	0,125
	TOPLAM	39	0,769	0,026	0,026	0,000	0,000	0,000	0,026	0,795	0,205
1785-1874	GENEL TOPLAM	204	0,672	0,074	0,005	0,049	0,010	0,005	0,054	0,760	0,240

Bu tercihin nedeni sülüs vasiyeti haiz terekelerin kahir ekseriyetinin varislerin sayısı ve niteliğinden ötürü kassamlığın taksim etmesi gereken terekelerden olmasıdır. Dolayısıyla bazı terekeler gerek vasiyetlerden gerekse diğer özelliklerinden dolayı tahririni icap ettiren birden fazla etkeni aynı anda taşımıştır. Reaya terekelerinin yaklaşık %3'ü bu özellikteki terekelerden meydana gelmektedir. Büyük bir oran olmamakla beraber toplam tahriri mucip tereke miktarını hesaplarken bu oran düşülmüştür. Nihayetinde seçtiğimiz örneklerle bağlamında terekelerin ne kadarının zorunlu ne kadarının varislerin tercihi olarak sicillere kaydedildiği ortaya konmuştur. Askerî zümreye ait terekelerde de aynı yöntem kullanılmıştır.

2.2.1. Tahriri Mucib Terekeler: Mahkemeye İntikali Zorunlu Miras Paylaşımları

Tereke defterlerinin şerhiye sicillerine kaydedilme sebeplerini dikkate alarak oluşturulan Tablo 8 ve Tablo 9 miras konusunda Osmanlı uygulamasının farkında

olmadığımız birçok özelliğini açığa çıkarmaktadır. İlk olarak altı çizilmesi gereken husus yetimlerdir. Yetimlerin haklarını koruma hassasiyeti olmasaydı geçmişten bugüne miras kalmış tereke defterlerinin çoğunun mevcut olmayacağını rahatlıkla ifade edebiliriz. Reaya terekelerinin %56'sı (329 tereke), askerî sınıf terekelerinin ise %67,2'si (137 tereke), ölen kişinin küçük yaştaki varislerinden dolayı sicillerdeki yerini almıştır. Sağır ve sağirelerin tamamına yakını evlatlar meydana getirirken az da olsa tereke sahibinin torunu, yeğeni, kardeşi veya mevlâsının oğlu da bu grup içinde yer almıştır. Dikkatimizi celb eden ikinci nokta, 1785-1875 döneminde İstanbulluların zorunlu olmadıkça miras taksimi için mahkemeye başvurmadıklarıdır. Askerî zümre mensuplarının incelenen 204 tereke defterine göre, 155'i (%76) mahkemece tahririni gerektiren nitelikte miras paylaşımlarıyla ilgili iken geri kalan 49 tanesi (%24) varislerin talebi üzerine görevlilerce kaydı tutulmuş terekelerden oluşmaktadır. Reaya terekelerinde de benzer bir durum söz konusudur. Mecburiyetin söz konusu olduğu 418 terekeye (%71) karşılık 170 tereke (%29) varislerin tercihiyle tescil edilmiş miraslara aittir. Aşağıda değerlendireceğimiz için şu kadarını söyleyelim mirasçılarının hukuken zorunluluk yokken miras taksimini mahkemeye taşımaları çoğu örnekte *zorunlu tercih* olarak tanımlayabileceğimiz başka nedenlere dayanıyordu.

Rakamların tereke defterleri hakkında *Osmanlı'da yetim* olgusu dışında ortaya koyduğu en önemli tespit, terekenin kayda geçmesinin toplumsal kimlik ve statülerle doğrudan ilgisinin olmadığıdır. Sancak Beyi'nin veya manav Ahmed'in, Şeyhülislam kızının ya da bakkal Agob'un kızının, kapan-ı dakik tüccarının veyahut attar Abraham'ın terekesinin mahkeme marifetiyle taksim edilmesi benzer nedenlere dayanıyordu. Ayrıca tereke defteri sayısı itibarıyla her bir toplumsal grubun diğerleriyle orantılı temsil edilmesinde demografik özellikleri dışında bir engelin olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bundan dolayı Şeriyeye Sicilleri zenginlik, cinsiyet, inanç, meslek ve benzeri kriterlere göre farklı toplumsal zümrelere ait yeterli sayıda tereke defterinin bir arada bulunabildiği kıymetli kaynaklardır. Osmanlı toplum yapısının en karakteristik özelliğinden kabul edilen askerî reaya ayrımı bile terekenin kaleme alınma gerekçeleri söz konusu olduğunda kıymetini yitirmektedir. Hatta askerî sınıf mensuplarının terekelerini askerî kassamın, reayaninkileri ise beledî kassamın bakması erken devirlerden itibaren yerleşmiş bir kural olmasına rağmen bu kuralın incelediğimiz dönemde başkentte kısmen uygulandığı görülmektedir. İstanbul'a mahsus olmak üzere,

askerî ve beledî kassamlığın tahrir edeceği terekeler hakkında muhtemelen 18. yüzyıl içinde yeni bir düzenleme yapılmış olmalıdır. En azından pratikte askerî kassamlığın görev alanı genişlemiştir ki bunun en açık kanıtı askerî kassamlıkça tutulmuş aynı sicil içinde hem askerî hem de reaya terekelerinin peşpeşe kaydedilmiş olmasıdır.¹

Devlet hazinesine tamamı veya bir kısmı kalan terekeler önemli bir gelir kaynağıdır. *Beytûlmâl terekeleri* tabir edilen terekeler bilâvaris ölenlere ait olabileceği gibi sadece eşin mirasçı olması durumunda da söz konusu olmaktadır. Beytûlmâl terekeleri, ölen kişi askerî zümreden ise *hasşa beytûlmâl emini*, reayadan ise *âmme beytûlmâl emini* tarafından kabzedilirdi. Bu gelir kalemleri ayrı ayrı idare edilebileceği gibi *beytûlmâl-ı âmme ve hasşa mukataası* adıyla beraber de işletilebiliyordu. Ayrıca beytûlmâl mukataalarının müstakil olarak ya da başka mukataalara ilhak edilerek yönetilmesi de mümkündü. Örneğin önceki dönemlerde İstanbul beytûlmâl-ı âmme gelirleri İstanbul Gümrüğü ve Tevâbii mukataasına dahil edilmişken, beytûlmâl-ı hasşa mukataası merkezden gönderilen eminler tarafından idare edilmiştir (Bilgin ve Bozkurt, 2010:3-4). 1778-1815 yılları arasında ise İstanbul beytûlmâl-ı âmme ve hasşa mukataaları birleştirilerek İstanbul Emtia Gümrüğü mukataasının başındaki eminin sorumluluğunda bırakılmıştır (KŞS, no.575, vr.1a; no.686, vr.1a; no.972, vr.1a). Araştırmamızda incelediğimiz 792 terekeden 44'ünün beytûlmâl görevlilerince kabz edildiği saptanmıştır. İdareci, asker ve ulema ailelerinin terekeleri nadiren beytûlmâlâ intikal ederken reaya muhallefatının %7,1'ini (42 kayıt) tek başına terekenin tamamını hak edecek nitelikte varisi bulunmayan veya bilâvaris ölen kişilerin kayıtları oluşturmuştur. Nispeten kalabalık bir grup olan *yalnızlar*, yaşadıklarının tek kanıtı olarak geride tereke defterlerini mi bıraktılar? Çoğu fakir olan bu kişilerin mirasçısı olduğunu iddia eden kişiler sonradan ortaya çıkmış olabilir.

---

¹ Öztürk'ün aktardığı bilgi meselenin anlaşılmasını sağlamaktadır. İstanbul kadısı 1824 yılında Padişah'a sunduğu arzda kendi yetkisinde olan beledî sınıfın terekelerini bir müddetten beri Askerî Kassamlığın tahrir ettiğini ifade ederek hasılatın azlığından dolayı İstanbul Kadılığının vazifelerini yerine getirmekte zorlandığını belirtmiş ve çare bulunmasını talep etmiştir. "*Padişah hatt-ı hümayunda üç tercih öne sürer; 1) Kısmet-i beledîyenin belde kaduları tarafından tahsili. 2) Rumelide bulunan belde kadularına azillerinde birer yıl kadılık hizmeti. 3) Veya arpalık tahsisi.*". Hangi şıkkın tercih edildiğini ilgili belgeden tespit etmek mümkün değildir. . (BOA, HH, no.16854'den nakleden Öztürk, 1997:402). Ancak, 1824 sonrası beledî ve askerî kassamlığın tahrir ettiği terekelerden hareketle ilk şıkkın uygulanmadığını söyleyebiliriz.

Varisi olmadığı veya eşin tek başına mirasçı olduğu zannıyla terekenin tamamını ya da eşin hissesinden arta kalan kısmı (3/4 veya 2/4)¹ beytülmal emini kabz ettikten sonra veraset iddiasıyla ortaya çıkan kişi iddiasını kanıtlarsa terekeye el koyuyordu. Miras hak eden kişi beytülmal eminine yüklü bir bedel ödedikten sonra miras malına sahip olabiliyordu.² İlk olarak beytülmal görevlilerinin el koyduğu ancak sonradan varisliğini ispat eden kişilere teslim edilen terekelerle ilgili sekiz kayıt tespit edilebilmiştir. Biri askerî sınıftan³ diğerleri ise reayadan kişilere ait olan terekelerin biri hariç yedi tanesi hicri 1200 (1785-1786) dönemi örneklerimizden çıkmıştır.⁴ 1804 tarihli tek kayıt saymazsak incelediğimiz terekelerden 19. yüzyıla ait olanlarında beytülmal için kabz edildikten sonra mirasçıların zuhur ettiği kayıtlarla karşılaşmamamız tamamen rastlantı eseri olabileceği gibi suistimale açık beytülmal terekelerinin tahririnde görevlilerin daha dikkatli davranmış olma ihtimalleri de vardır.⁵

Osmanlı uygulamasında varisler arasında gâib veya gâibelerin bulunduğu terekeler de kayda geçmesi zorunlu terekelerden addedilmiştir. Tereke defterlerinde kullanılan gâib/gâibe tabirleri ile kati olarak kayıp olduğuna hükmedilen şahısların kastedilmediğinin altını çizelim. Ölen kişinin terekesini tahrir eden mahkemenin bulunduğu şehirde değil de *diyâr-ı âharda* mukim olan erkek varisler gâib kadınlar ise

¹ İslam miras hukukuna göre başka varis olmaması durumunda eşlerden kadın kocasının terekesinden 1/4, koca ise karısının terekesinden 2/4 paya hak kazanıyordu. Kalan kısmı beytülmal intikal ediyordu.

² 28 Kasım 1796 tarihli ferman, verasetini kanıtlayan kişilerin beytülmal eminine “rüsûm-ı emîn” adıyla beher 100 akçede 10 akçe vergi ödeme yükümlülüğünü bildirmektedir (KŞS, no.686, vr.1a). Kâtipler terekenin ihracat kısmında bu resmi “*tahlis-i beytü'l-mâl*”, “*istihlâs-ı beytü'l-mâl*”, “*resm-i beytü'l-mâl*” ve “*resm-i emîn*” isimleriyle kaydetmişlerdir; bkz. EŞS, no.254, vr.130b-131a; no.264, vr.12ab; GŞS, no.478, vr.26ab; no.571, vr.50a; KŞS, no.540, vr.100b-101b; no.558, vr.17ab.

³ Seçtiğimiz askerî sınıf mensubu terekeleri içinde bu özellikteki tek kayıt Sadrazam çukadarlarından Şişman Hüseyin Ağa'ya aittir. Bkz. KŞS, no.558, vr.17a.

⁴ 1220 dönemine ait tek örneğimiz Temmuz 1804 tarihinde tahrîr edilmiş şerbetçi Tanaş zımminin terekesidir. Bkz. GŞS, no.571, vr.50a.

⁵ Beytülmal terekelerinde usulsüzlükleri iki başlık altında toplayabiliriz. İlki ve yaygın olanı sahte şahit ve hilelerle veraset, vasîlik ve alacak iddia eden kişilerin kenar mahkemelerden aldıkları hüccetler ile amaçlarına ulaşmalarıdır. İkincisi ise görevlilerin yeterli tahkikat yapmadan muhallefâtı kabz etmeleridir. Görevlilerin bu şekilde hareket etmeleri ölünün sahipsiz kalan mallarının zâyi edilmesini önlemek için gerekliydi. Fakat bazı görevlilerin terekenin güvenliğini sağladıktan sonra varislerin açığa çıkarılması için aynı gayreti göstermediğini varsayabiliriz. 1796 yılında beytülmal tarafından zabt edilen terekelerle ilgili kararlar alındı. Buna göre, beytülmal terekelerinin tahriri ve davaların görülmesinde sadece İstanbul kadısı ve askerî kassam tarafından kâtip tayin edilebileceği, beytülmal emininin görevlendirdiği adamı olmadıkça bu işlemlerin yapılamayacağı, diğer mahkemelerin bu hususlarda yetkilerinin bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul kadısı ve kassam-ı askerî efendiden terekeden yüzde on oranında resm-i eminin tahsiline dikkat etmeleri isteniyordu. Bkz. KŞS, no.686, vr.1a. Beytülmal Emini, elindeki emr-i şerifi kazaen kaybettiği için aynı konuda yaklaşık 20 yıl sonra kaleme alınan bir diğer ferman için bkz. KŞS, no.972, vr.1a.

gâibe kabul edilmişlerdir. Gâib ve gâibelerin ölene yakınlıkları, isimleri, yaşadığı şehir, kasaba veya köylerin bilgileri terekelerde verilmiştir. Hayatı ve mematı malum olmayan kişiler olarak tarif edilen mefkudların durumu ve haklarıyla ilgili fıkıh kitaplarında bilgi bulunmakla beraber gâiblere dair malumat yer almamaktadır.¹ Reaya terekelerinin %6'sı (35 kayıt), askerî sınıf terekelerin de %7,4'ü (15 kayıt) gâib yahut gâibelerin mirasçı olduğu terekelere aittir. Çoğu reşit olan gâiblerin haklarını korumak adına bu nitelikteki terekelerin tahririni zorunlu tutmaları Osmanlı idareci ve hakimlerinin miras konusunda duyarlılıklarının tezahürü olarak değerlendirilebilir.

1785 (H.1200) yılından başlayarak 20 yıllık preriyyotlarla ilerleyerek 1865'e ve 1875'e ulaşan 90 yıllık süreci içine alan çalışmada her bir dönem için 135 tereke defteri seçilmiştir. İstanbul'da yaşamış Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini dikkate alarak belirlenen yaklaşık 800 tereke defteri, miras hukuku alanında Osmanlı uygulamasının karakteristik özelliklerini yansıtabilecek örneklem grubunu meydana getirmektedir. Miras konusunda İslâm hukukuna dayanan Osmanlı tecrübesinin terekenin zabtı, tahriri ve kayda geçirilmesinde özgün bir sistem ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu sistemin bel kemiğini yetimler ve hakları korunması gereken diğer varislerin oluşturduğuna şüphe yok. Benzer şekilde beytülmal gelirlerinin muhafazası da bu sistem içinde önemli bir konuma sahipti. Hangi terekelere hâkimlerin müdahalesinin zorunlu olduğunu belirleyen kanunların ortaya çıkışı erken tarihlere kadar gitmektedir. Esas olarak varislerin niteliklerini ve beytülmal kalacak mirası dikkate alan prensiplere göre yetim, gâib, reşit olmayan kişiler mirasçılar arasında yer aldığı ve hazineye intikal edecek mallar söz konusu olduğunda kadı ve diğer görevliler tereke tahririni üstlenmişlerdir. Murisin değil de varislerin niteliğinin belirleyici olması, terekeyi oluşturan malların ölümle beraber mirasçıların şahsî haklarını ilgilendiren bir meseleye dönüşmesiyle ilgili olduğu muhakkaktır.² İmparatorluğun sonuna kadar aynı titizlikle

¹ Mefkud konusu fıkıh kitaplarında müstakil başlık ile işlenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Molla Hüsrev, Cilt III, 1979:164-167; Bilmen, Cilt VII, 1970:208-227. Bilmen, mefkud ile gâib arasında ayrıma dikkat çekmiştir: "*Mefkud, ikametgâhi ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen gâib kimsedir. Berhayat olup olmadığına dair haber alınan bir gâibe ise mefkud namı verilemez.*" (a.g.e., s.210).

² İslâm miras hukukunda müteveffa ile varisin malları arasında da kesin bir ayırım yapılmaktadır. Bunun sonucu olarak ölen kişiden alacaklı olanlar bu haklarını ancak terekeden tahsil edebilirler. Terekenin borçlara yetmemesi durumunda mirasçılardan kalan kısmı talep edemezler (Schacht, 1960:353). Bu kuralı metrukâtın aidiyeti konusunda şöyle yorumlayabiliriz: Müteveffanın borçları, vasiyeti edildikten ve gerekli harcamalar yapıldıktan sonra mirasın kalan kısmının mülkiyeti ancak varislere

uygulandığını düşündüğümüz bu ilkenin sonucu olarak şeriyeye sicillerindeki tereke defterlerinin büyük kısmını *tahriri mucib* addedilen söz konusu kayıtlar oluşturmuştur. Bundan dolayı geride yetimleri bırakan çoğu genç ebeveynler, bölgeler arası ticaret yapan tüccarlar, ekonomik yönden çekim merkezi olan şehirlere gelmiş göçmenler, hayatta yalnız kalmış kimsesizlerin ölümü kaydı tutulacak tereke anlamına geliyordu. Farklı şehir ve dönem üzerine çalışma yapan araştırmacıların demografik tahlile giriştiklerinde mana vermekte zorlandıkları bazı bulgular tahriri mucib özellikteki terekelerin fazla olmasıyla doğrudan ilgili olmalıdır.¹

2.2.2. Varislerin ve Hak Sahiplerinin Mahkemeye Taşdıkları Miras Paylaşımaları

Varislerin taleplerine ihtiyaç duyulmaksızın mahkemece taksimi şart olan terekeler sicillerdeki kayıtların büyük kısmını oluşturmaktadır. Veresenin kibar ve hazır olduğu durumlarda miras paylaşımının mahkemeye taşınması yaygın bir durum değildir. Bulgularımız başkent sakinlerinin tereke meselesinde gerekmedikçe görevlilere başvurmadığını ortaya koymaktadır. Tetkik edilen 792 tereke defterinin yaklaşık olarak çeyreği, mirasçılarının kendi talepleri neticesinde kaydı tutulmuş olanlardan meydana gelmektedir. Askerî zümre ve toplumun ileri gelenleri başka meseleler için sık sık mahkemeye gelmekle beraber, miras taksimi mevzu bahis olduğu zaman sıradan insanlardan farklı davranmıyorlardı. Hatta bizim tespitlerimize göre varislerin tercihen mahkemeye intikal ettirdikleri terekelerin oranı reaya kesiminde %28,9 iken askerîlerde %24'de kalmıştır.

Hak sahiplerinin kendi iradeleriyle görevlilerden tahririni talep ettikleri miras paylaşımalarını esas olarak iki başlık altında ele alabiliriz. Birincisi ölen kişiden alacağı olan kişilerin girişimi veya etkisiyle mahkemeye intikal eden terekeler; ikincisi veresenin meseleyi kendi aralarında halledememeleri üzerine mahkemeye taşdıkları

---

aittir. Benzer şekilde murisin 1/3'ü aşan vasiyetlerinin tatbikinin de varislerin onayına bırakılmış olması anlamlıdır.

¹ Tanzimat dönemi Selanik'inin 20. yüzyılın başlarına kadar incelendiği çalışmada genç ebeveyn, bekar, yolcu ve kimsesizlere ait terekelerin fazla olduğu tespit edilmiştir (Anastasiadou, 2001:194-198, 219-220, 224-225). On yedinci asır İstanbul terekeleri üzerine yapılan çalışmada bilâvaris ölenlerin oranı %9,66 iken geride tek mirasçı bırakan 303 tereke sahibi de toplam terekelerin %11,34'ünü oluşturuyordu. Yazar bu 303 tereke defterinde varislerin niteliği hakkında bilgi vermediği için bunların ne kadarının tek başına mirasın tamamına sahip olamayan eşler olduğunu öğrenemiyoruz (Öztürk, 1995:105 vd). Tahminen tek mirasçının yer aldığı terekelerin önemli kısmı eşin payı verildikten sonra kalan muhalefatın beytümâl için kabz edilmesi gerektiğinden kaydedilmiştir.

terekeler. Terekelerin bu özelliklerinden ötürü hak sahiplerinin miras paylaşımını mahkemeye havale etme seçeneğini zorunlu olarak tercih ettikleri anlaşılıyor.

2.2.2.1. Müflis İstanbulluların Terekeleri

Sicillerde *erbâb-ı hukuk*, *ashâb-ı hukuk* tabirleriyle ifade edilen ölen kişinin borçlu olduğu kişiler tereke üzerinde öncelikli hak sahibidirler. Müteveffânın varsa vasiyetinin tenfizi ve varislerin paylarına düşen mirası kabzedebilmeleri ancak alacaklıların hakları teslim edildikten sonra mümkün olabilmektedir. Varisler tereke miktarına kıyasla fazla olmayan borçların ödenmesine özen göstermiş olmalıdırlar ki alacaklılar daha çok tereke toplamını aşan haklarını garanti altına almak üzere kadıya başvurmuşlardır. Ölen şahsın borçlarından dolayı sicillere kaydedilmiş birçok tereke defterinde *duyûnı terekesinden ezyed olmağla* ibaresi yer almaktadır. Tereke sahibinin, kendilerine borcu olduğunu temessük ve diğer delillerle ispat eden kişiler, varisler gibi mahkemeden tereke tahrir talebinde bulunma hakkına sahiptirler. Çoğunlukla müflis tereke sahipleri söz konusu olduğunda karşılaştığımız, *ashâb-ı hukukun* mahkemeye başvurarak terekenin tahririni istediklerini tereke defterlerinin giriş bölümünden öğreniyoruz.

Sabık Anadolu Kazaskeri es-Seyyid Yusuf Efendi vefat ettiğinde eşi ve erkek kardeşine muhalefatından herhangi bir şey intikal etmemiştir. Borcu terekesinden fazla olan es-Seyyid Yusuf Efendi'nin alacaklıları kadıya gelerek mirasın mahkeme marifetiyle taksimini talep etmişlerdir. Askerî kassamlık terekenin borca kifayet etmediği benzer örneklerin bir kısmında da tespit ettiğimiz üzere kadıaskerin terekesini kabz ve borçlarını eda vazifesini yerine getirmesi için Ali Ağa'yı vasî ve kayyum tayin etmiştir.

¹ Manok zimmi ise öldüğünde 7.685 kuruş değerinde muhalefatla beraber 7.442 kuruşluk borca da sahipti. Manok'un terekesi için toplanan mahkemede hazır bulunanlar arasında mahalle muhtarı Mikail ve kuyumcu Oseb varisleriyle beraber beledî kassamdan terekenin tahririni talep etmişlerdir.² Borçlu olarak ölen kişilere ait tereke defterlerinin giriş kısmında mirasın taksimini mahkemeden talep edenler

¹ KŞS, no.1179, vr.56b: "...*duyûnı terekesinden ezyed olmağla tereke-i kasiresini? [kağ-elif- sad-rı-he-sin-nun-ye] kabz ve duyûn-ı müsbetesini edâya kibel-i şer'iden vasî ve kayyum nasb olunan İsmail Ağa ibn-i Velîyüddin ve ashâb-ı garîm taleb ve marifetleriyle tahrîr ve bey' ve beyne'l- guremâ 'alâ tariki'l-gurâme tevzî' ve taksim olunan...*". Emtia Gümrüğü katibi es-Seyyid el-Hac Hasan Hakkı Efendi'nin terekesini *erbâb-ı hukuk* arasında taksim etmek üzere de kayyum atanmıştır (KŞS, no.1790, vr.5b-6b).

² MŞS, no.142, vr.74a. Terekenin giriş bölümünde alacaklıların muhalefatın tahrir edilmesini talep ettiklerinin yazılı olduğu kayıtlar için bkz. EŞS, no.319, vr.90b-91a; GŞS, no.739, vr.70b; no.828, vr.50a; ÜŞS, no.597, vr.36b-37a.

arasında alacaklıların görünmemesi nadir değildir. Fakat terekenin taksimat kısmında muhallefatin alacaklılar arasında paylaştırıldığı kayıtlı olduğuna göre, hak sahiplerinin talebi açıkça yazılmamış olmamasına rağmen miras meseleninin asıl nedeni mahkemede çözümlenmesin ölen kişinin borçlarına dayanmaktadır.

Tereke sahibinin borcundan ötürü kaydı tutulan terekelerin sayısı fazladır. 792 örneklem içinde takriben 50-60 kayıt erbâb-ı hukukun haklarını iade etmek üzere kaleme alınan tereke defterlerinden ibarettir. Ancak çoğu örnekte muhallefatin değeri müteveffânın borçlarını eksiksiz ödemeye yetişmemiştir. Böyle durumlarda müzayedeye satılan tereke nisbi oranlamayla alacaklılar arasında taksim olunuyordu. Kâtiplerin “*beyne’l-guremâ ‘alâ tariki’l-gurâme tevzî’ ve taksim*” ibaresiyle naklettikleri usûle göre her bir hak sahibi eşit olarak alacağının belli bir kısmını, terekenin kifayet ettiği kadarını ölenin malından kabzedebiliyordu. Bazı örneklerde hak sahipleri borç olarak verdikleri miktarın çok altında payla yetinmek zorunda kalıyorlardı.¹ İslâm hukuku ölen kişi ile varisin mallarını kesin olarak birbirinden ayırdığı için alacaklılar tahsil edemedikleri haklarını mirasçılardan talep edemiyorlardı.²

Bazı terekelerin taksimat kısmında sahhu’l-baki tutarın verese arasında paylaştırılmadan öylece bırakıldığı görülmektedir. Has Ahur Kethüdası Ahmed Ağa’ya ait tereke defteri örneğinde de olduğu gibi *duyûn-ı kesiresi ihbar olunmağla* açıklaması bu uygulamanın gerekçesini ortaya koymaktadır. Ölen kişinin henüz tespit edilememiş borçlarının var olabileceği haberi dikkate alınarak tereke mirasçılar veya mevcut hak

---

¹ Haseki Ahmed Ağa’dan 19.000 kuruş alacaklı olan Yahudi sarraf Yako veled-i Yasef terekenin tamamını kabzetmesine rağmen alacağının ancak %12’sini (2.272 kuruş 7 akçe) tahsil edebilmişti. Haseki Ahmed Ağa’nın 1787 yılına ait terekesi için bkz. KŞS, no.556, vr.37ab. 1845 yılında ölen Mizancı Abraham’ın tereke kaydına göre, terekesinin toplam tutarı 25.540,5 kuruş, borcu ise 27.959 kuruştur. Çeşitli masraf ve harçlar çıkarıldıktan sonra kalan tutar olan 18.995,5 kuruş alacaklıları arasında nisbi oranlamayla taksim edilmiş, alacaklıların her biri gerçek değerini ancak % 68’ini tahsil edebilmişlerdir (MŞS, no.142, vr.75b-76a). Galata’ya bağlı Fındıklı kasabasında sakin iken 1845 yılında vefat eden el-Hac Şaban Ağa’nın 5 kişiye toplam 5.785 kuruş borcu vardır ki miras paylaşımının mahkemeye taşınmasını talep edenler arasında bu alacaklılar da vardır. Şaban Ağa’nın terekesinden çeşitli masraflar ihraç edildikten sonra 3.737 kuruş kalmıştır. Dolayısıyla hak sahipleri 3.737 kuruşu aralarında alacak miktarlarıyla orantılı şekilde paylaşmak durumunda kalmışlardır. Her biri alacağının ancak % 65’ini kurtarabilmiştir (GŞS, no.739, vr.70b-71a).

² Fetvalarda muris ile varisin malları arasında ayrıma dikkat çekilmektedir: *Düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olan Zeyd’in verese terekesini istihlâs etmeyip cümle terekeyi, Zeyd’in dâini Amr’a verseler Amr Zeyd’in oğlu Bekir’e mücerred “Oğlu olmanla Zeyd zimmetinde olan hakkımı malından eda eyle” deyu cebre kâdir olur mu? El-Cevab: Olmaz* (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 2009:475).

sahipleri arasında bölüştürülmüyor, meselenin aydınlığa kavuşması bekleniyordu.¹ Ashâb-ı hukukun mirastaki önceliği ve haklarından dolayı tereke sahibinin defin işlemleriyle ilgili mütevazı vasiyetinin yerine getirilmesi dahi bu kişilerin onay vermesiyle mümkün olabiliyordu.² Seçtiğimiz 792 örneklem içinde tahminen %6 ile %8 arasında paya sahip borçluların terekeleri ancak hak sahiplerinin başvurusu üzerine görevliler tarafından tahrir ve taksim edilmiştir.³

2.2.2.2. Mirası Paylaşmamak

İstanbuluların tereke taksimi için mahkemeye başvurularının önemli sebeplerinden biri de varisler arasında yaşanan miras kavgasıydı. Sicillerde mevcut terekeler içinde tahririni icap ettiren bir özelliği veya ölen kişinin külliyetli borçlarının bulunmadığı kayıtlarda mirasçıların malları paylaşmakta başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Miras meselesini mahkemenin üstlenmesi metrukâtın kabzını, tahririni, çoğu zaman satışa çıkarılmasını gerektirdiği; daha da önemlisi masraflı bir işlem olduğu için hak sahiplerinin hepsi kibar ve hazır olduğu halde konunun mahkemeye taşınması miras kavgasına delalet etmektedir. Mirasın paylaşımı geçmişten günümüze her toplumda zaman zaman görülen aile içi çekişmenin ve tartışmanın yaşandığı bir meseleye dönüşebiliyordu. Sicillerde kayıtlı terekelerin büyük çoğunluğu tahriri mucip terekeler olmasına rağmen başkent sakinlerinin miras kavgası konusunda istisna teşkil etmediğini söyleyebiliriz. Miras çekişmesini tereke defterlerinin satır aralarında olduğu gibi çağdaş gözlemcilerin anlatılarında da görebiliyoruz. 1836 yılının ilk günlerinde⁴ zengin bir Müslüman tüccarın konağına misafir olan Miss Pardoe, iftar sofrasında bulunan Üsküdarlı dul kadının, bir gün önce vefat etmiş eşinin akrabalarından bir kısım

¹ Has Ahur Kethüdası Ahmed Ağa'nın tereke defteri için bkz. KŞS, no.1179, vr.15b-16a. Sarraf Artin'in terekesinin taksimi de aynı gerekçeyle bekletilmiştir (KŞS, no.1175, vr.35ab). Aynı hususta bir diğer kayıt için bkz. EŞS, no.401, vr.29ab.

² İslambol Ağası Ahmed Ağa'nın borcu terekesinden fazla olduğu için 13.200 akçe tutarındaki "*techiz ve tekfin ve iskât-ı salavât ve kefâret ve seng-i mezar*" masrafi erbâb-ı hukukun (terekeden alacaklıların) rıza göstermesiyle yapılabilmıştır (KŞS, no.556, vr.60ab).

³ Bu tereke defterlerinden yukarıda bahsi geçmeyenleri için bkz. KŞS, no.556, vr.61a-62a; no.812, vr.21ab, 57ab; MŞS, no.130, vr.65ab; no.151, vr.37b-38a, 41b-42a; GŞS, no.478, vr.7b; no.652, vr.3a; no.725, vr.28b-29a; no.739, vr. 51b,70b, 73b; no.828, vr.50a; ÜŞS, no.597, vr.36b-37a, 68b.

⁴ Hicrî 1251 yılı Ramazan ayının ilk 11 günü Miladî takvime göre 1835 yılı Aralık ayının son günlerine denk gelmektedir. Yazar ziyaretin Ramazan ayının hangi günü veya döneminde gerçekleştiğini belirtmemiştir. İstanbul'a Ramazan ayında ulaştıklarını ifade etmesinden dolayı bu ziyaretin Ramazan'ın ilk 11 gününde gerçekleşme ihtimalini zayıf kabul ettik.

eşyalarını nasıl kurtaracağı konusunu evin efendisine danışmak üzere geldiğini yazmaktadır.¹

Miras hukuku, özel hukukun alt dallarından biri olup ölen kişinin terk ettiği *servetin* hak sahibi olan şahıslara intikal şartlarını düzenler. Miras konusunda toplumların kendi gerçeklerinden hareketle oluşturdukları yazılı ve sözlü normları, teamülleri olsa da bireylerin aralarında anlaşarak, belli ölçülerde fedakârlık yaparak meseleyi aralarında sonuçlandırmaları her zaman mümkün olmamıştır. Toplumda cari olan hukuka göre kimlerin varis olduğu, ne kadar hisse sahibi olduğunu bilmek/öğrenmek yeterli değildi; çünkü aralarında paylaşacakları malların değerini uzlaşarak tahmin etmeleri ve takdir edilen fiyatlarla oluşan servet unsurlarını anlaşarak paylaşmaları gerekiyordu. Tereke defterlerinin yer aldığı *defâtir-i kassam sicilleri* dışında İstanbul mahkemelerinde tanzim edilmiş *hücec sicillerinde* kayıtlı *mirasdan ibrâ'* hüccetlerinin bir kısmı muhtemelen terekeyi aralarında paylaşan İstanbulluların bu işlemi tescil ettirme kaygılarından dolayı tutuluyordu. İstanbul örneğinde Osmanlılar zorunluluk olmadıkça miras paylaşımı için mahkemeye gelmediklerine göre, terekenin taksiminde kadıya başvurmayı gerektirecek düzeyde problem ve çekişmelerin çoğunlukla yaşanmadığı değerlendirilmesini yapabiliriz.

Seçtiğimiz örneklemelere göre %15 ile %25² arasındaki kayıt, varislerin aralarında paylaşması imkân dâhilinde iken mahkemeye intikal ettirdikleri miras paylaşımından oluşmaktadır. Tereke defterlerini kaleme alan kâtiplerin miras kavgalarını yazma gibi bir sorumluluğu ya da merakları olmadığını belirtelim. Buna ilaveten varislerin kendi haklılıklarını iddia eden ya da diğerlerini suçlayan anlatıların tereke defterlerinde düzenli olarak aktarılması gibi bir uygulamanın olmadığını da ifade edelim. Her şeye rağmen mirası paylaşmamak olgusunu incelemek zor olmakla beraber imkânsız

---

¹ Üsküdarlı kederli bir dulun ziyaret sebebinini şöyle nakletmektedir: “Üsküdar’dan çok tatlı bir dost; cenaze çıkmış bir evden uzak bir tanıdık. Bu dul kadının kocası önceki sabah ölmüş, aynı akşam gömülmüş ve öyle görünüyor ki ertesi sabah unutulmuş; çünkü “kederli dul” evin efendisinden, evlenmeden önce sahip olduğu bazı değerli eşarpları ve ufak tefek elmaslar ile değersiz takıları ölmüş kocasının akrabalarının elinden nasıl kurtaracağı konusunda öğüt almak üzere, pembe bir yelek ve açık mavi şalvarla gelmiş; parmaklarında yüzükler ve türbanında mücevherler var.” (Pardoe, 2004:26).

² Bu oran, İstanbulluların genellikle mirası aralarında uzlaşarak paylaştıkları düşüncesiyle çelişiyor görünebilir. Ancak bu oranın sicillerde kayıtlı terekelerden hareketle belirlendiğini ve mirasçıların mahkemeye taşmadan kendilerinin paylaştıkları terekelerin sicillerde görünmediğini belirtelim. Dolayısıyla mücbir bir sebep olmadıkça problemleri miraslara ait tereke defterleri kayda giriyordu.

değildir. Tahriri mucib olanları ve ölenin borcundan dolayı kaydı tutulan tereke defterlerini bir kenara bırakıp geri kalan %15-%25'lik grubu dikkatli incelediğimizde, bu terekelerin satır aralarında varisler arasındaki çekişmenin varlığı açığa çıkmaktadır. Ayrıca bu gruptaki terekelerde, mirasçılarının kendi aralarındaki akrabalık ilişkisi de muhtemel miras kavgalarına nispeten müsait verese profiline işaret etmektedir.

Birçok örnekte varisler, aralarından birini ya da aynı kişiyi vekil tayin ederlerken kendisi ve oğlu dışında mirasçı olmamasına rağmen annenin farklı birisini vekil tayin etmesi¹; annenin öz kızı ve oğluyla beraber mirasçı olduğu örnekte tereke listesinin sonunda diğer iki mirasçının oğlun müteveffâ babasına 66.240 akçe borcu olduğunu kanıtlamalarına karşılık oğlun da babasından 24.009 akçe alacağını iddia etmesi üzerine araya giren muslihun sayesinde taraflar arasında 12.900 akçe üzerinde anlaşma sağlanması (EŞS, no.254, vr.127ab); sabık Eyüp kadısı Mehmed Şemseddin Beyefendi'nin kızına hibesini diğer eşinden olan evlatlarının inkâr etmesi ve hibe edildiği iddia edilen eşyaların da mirasa dâhil edilmesi (KŞS, no.810, vr.36a-37b); erkek yeğen ve kız kardeşin mirası paylaştığı tereke kaydında kız kardeşin diğer mirasçiyi tereke eşyasını gizlemekle suçlaması ve hissesinden daha fazla sulh bedelini yeğeninden alması (GŞS, no.484, vr.7a); Duruhi nasraniyenin mirasçıları olan eşi ve önceki eşinden reşit iki kızının mahkemeye başvurarak terekeyi müzayedeye sattırmaları (ÜŞS, no.524, vr.61a) bu terekelerin ve benzerlerinin niçin kaydedildiğini açıklamaktadır.

Günümüzde kamuya mâl olan miras kavgalarının benzerleri geçmişte de yaşanmıştır. Seçkin ailelerin itibar ve kibarlığına yakışmayacak örneklerden ikisini zikredebiliriz. Kasım 1784'te kayda geçen tereke defterine göre, *irtihal-i dâr-ı bekâ eden* Fatma Zehra Molla Hanım'ın miras taksiminde varisler arasında yaşanan çekişme, iki köklü ulema ailesinin toplum nazarındaki saygınlığına gölge düşürmüş olmalıdır. Merhum Şeyhülislam es-Seyyid Mehmed Molla Efendi'nin kızı olan Fatma Zehra Molla Hanım'ın mirasçıları sabık Şeyhülislam Veliyüddin Efendi'nin oğlu, eski Mekke kadısı mevâli-i 'izâmdan kocası Mehmed Emin Molla Efendi ile molla unvanlı müderris olan iki kardeşidir. Biraderlerinin Üsküdar'daki sahilhanesinde misafiren sakin iken vefat

---

¹ EŞS, no.319, vr.22ab. Pedros'un terekesinde de benzer bir durum yaşanmıştır. Pedros'un hanımı vekil olarak diğer iki mirasçı olan kebir iki oğlundan birine değil de kebabçı taifesinden ustabaşı Mihail'e vekâlet vermiştir (MŞS, no142, vr.63a).

eden Fatma Zehra Hanım'ın mirasını varisleri paylaşamamış, satışa konu olmuştur. Bazı eşyalardan dolayı biraderleri ile kocası arasında çekişme yaşanmış, araya giren muslihûnun çabaları ve kocanın terekeye ithal ettiği 213 kuruş ile sorun çözülebilmştir. Fatma Zehra Molla Hanım'ın tereke toplamı ise 2.400.000 akçe (20.000 kuruş) idi (KŞS, no.530, vr.22b-23b). Yaklaşık kırk yıl sonra Anadolu Kazaskeri'nin müzayedeye satılan terekesinin başında da ciddi çekişme yaşanmıştır. Anadolu Kazaskeri Mustafa Rakım Efendi vefat ettiğinde eşi Emine Hanım dışında tek mirasçısı yeğeni Mehmed Naif Efendi idi. Mehmed Naif Efendi, mirastan hissesi olan $\frac{3}{4}$ 'lük payı karşılığında muhtemelen 40-50 bin kuruşluk gelir bekliyordu. Ancak; mirasçı olan eş, o tarihe kadar rastlamadığımız miktarda mehr-i müeccel ve diğer alacağına karşılık terekeden 55.156 kuruşluk meblağa el koyduğunda iki varis arasında ihtilaf çıkmıştır. Sonuçta, yeğen terekeden hissesi olan 3.679,5 kuruşa ek olarak, arabulucuların tavassutuyla Emine Hanım'ın kendisine teslim ettiği 16.320,5 kuruşluk sulh bedeline de sahip olacaktır.¹

Mirasın paylaşılabilmesi sadece askerî zümreye mahsus değildi; sivil Osmanlılar arasında da benzer sorunlar yaşanmıştır. Hasköy'de Mescid-i Selam mahallesinde mütemekkinine iken ölen Marim bint-i Avak'ın 10 Ağustos 1786 tarihli tereke defterine göre mirasını üç oğlu paylaşmıştır. 48.960 akçe üç oğlu arasında taksim edildikten sonra Ohannes nam zimmî Marim'in eşi olduğunu iddia ederek davacı olmuştur. Marim'in oğullarının babaları Kazar ve Karabet ismini taşıyordu. Ohannes, Marim ile evliyken ölümünden dört sene evvel aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine şehir dışına çıktığını, ancak daha sonra dönerek aynı evde yaşamaya devam ettiklerini, öldüğünde evli olduklarını iddia etmiştir. Her ne kadar Marim'in oğlu Abraham bu iddiayı reddetmiş de olsa muslihunun tavassutuyla Ohannes'e mirasçı eş olarak, terekeye dahil olsaydı alacağı tutara yakın miktarı (100 kuruş) ibrâ bedeli olarak teslim etmiştir (EŞS, no.254, vr.91ab).

Fatma Neslihan Hatun'un terekesi de mahkemede taksim edilebilmiş sorunlu miraslardandır. Tereke sahibinin hepsi İstanbul'da mukim ve reşit olan eşi, kızı ve iki

---

¹ Emine Hanım bint-i el-merhûm İbrahim Rafet Efendi, aynı zamanda sülüs vasiyetini yerine getirmesi için bizzat eşi Anadolu Kazaskeri Mustafa Rakım Efendi tarafından (hayattayken) *vasî-i muhtâr* olarak atanmıştı. Mustafa Rakım Efendi'nin tereke defteri, varisleri arasındaki çekişme ve diğer hususlar için bkz. KŞS, no.1179, vr.54b-56a.

oğlu aralarında mirası paylaşmamış, Galata Kadılığı'ndan terekenin tahrir ve taksimini talep etmişlerdir. Görünüşe göre, anlaşmazlığın sebebi oğullarından Osman Zühdi'nin annesine sağlığında peyderpey borç olarak verdiği 36.640 kuruş alacağını gündeme getirmiş olmasıdır. Nitekim müzayedeye satılan metrukâtın bedeli olan 25.932 kuruştan 1.197 kuruş tutarında vergi ve masraflar düşüldükten sonra kalan 24.735 kuruşluk bakıye verese arasında taksim edilmemiştir. Terekenin sonunda kayıtlı hüccetten Osman Zühdi'nin davacı olduğunu ve müteveffâ annesinden alacağını ispat ederek masraflar çıktıktan sonra geri kalan toplam tutarı kabz ettiğini öğreniyoruz.¹

Mirasın paylaşımı birçok örnekte görüldüğü üzere en yakın akrabalar arasında dahi zaman zaman halledilmesi zor probleme dönüşebiliyordu.² Varislerin niteliği, müteveffânın malî durumu, beytülmalın pay sahipliği kriterlerine göre mahkemece tahririni icap ettirecek bir özelliği bulunmadığı halde ve mirasçılarının anne/baba ve evlatlardan oluştuğu çok sayıda³ terekenin resmî yollardan taksim edilmesini, somut deliller olmasa da miras çekişmesi olarak değerlendirmekte sakınca olmadığını düşünüyoruz. Çünkü zorunluluk olmadığında miras paylaşımı için mahkemeye başvurmanın İstanbullular tarafından tercih edilen bir yöntem olmadığı gerçeği, toplum nazarında miras meselesini mahkemeye taşımanın makul karşılanmadığını akla getirmektedir. Ayrıca görevlilerin terekeyi kabzı, tahriri, satışı ve taksimi işlemleri varislerin insiyatif kullanma ve müdahil olma imkânlarının muhtemelen

¹ Fatma Hanım'ın 11 Nisan 1874 tarihli terekesi için bkz. GŞS, no.880, sy.88-89. Sarraf Papazoğlu Hoca Mıgırdıç'ın terekesine de alacaklı olduğunu ispat eden eşi el koyduğunda iki oğul ve dört kız babalarının terekesinden herhangi bir pay alamamıştı (GŞS, no.571, vr.71ab).

² 17. yüzyıl Galata ve İstanbul Kadılığı'na ait sicillerin ele alındığı bir çalışmada, kadınların miras davalarından dolayı mahkemeye sık başvurdukları ve diğer aile bireyleri karşısında haklarını korumaya çalıştıkları belirtilmiştir (Kuran, 2010:28-29). Servetin varisler arasında tekrar dağılımı hassas bir konu olduğu için, mağdur edildiğini düşünen bireyler, ister kadın isterse erkek olsun resmî yollardan haklarını arayabiliyordu. Erkek egemen toplum yapısının geçerli olduğu geleneksel kültürlerde kadınların haksızlığa uğrama ihtimalinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu düşünebiliriz. Bununla birlikte, kadınlara (eş, anne, evlat, kız kardeş vb. niteliklerine göre) mirastan muayyen paylarını veren İslâm Miras Hukuku'nun tatbik edildiği Osmanlı toplumunda, ayrıca idarecilerin *muinü'l-erâmîl ve'l-eytâm* (dulların ve yetimlerin yardımcısı / koruyucusu) sıfatını taşıdıklarına vurgu yapıldığını da hatırlarsak, Osmanlı miras pratiğinin özü itibariyle kadınların haklarını korumaya yönelik olduğunu ifade edebiliriz. Bundan başka, tespit edebildiğimiz birçok örnekte ölen kişilerin en az terekesi kadar büyük bir servet kaynağını oluşturan icareteynli vakıf mülklerin kız ve erkek evlatlar arasında eşit paylaştırıldığını da belirtelim. Dolayısıyla, böyle bir hukuk kültüründe zarara uğratıldığını düşünen kadınların haklarını rahatlıkla arayabildiklerini varsayabiliriz.

³ Reaya kesimine ait 588 terekeden tespit edebildiğimiz kadarıyla 40 tanesi (%6,8'i) bu özellikteydi. 16'sı gayrimüslimlere ait tereke defterlerinin verese kompozisyonu 6 anne ve 1 babayı saymazsak tamamen ölen kişinin eş ve reşit çocuklarından oluşuyordu. Bu oran askerî sınıf terekelerinde %3,5'de (7 kayıt) kalmıştır.

sınırlandırıldığı bir süreci öngörüyordu. Bütün bunları bir tarafa bıraksak bile mahkemenin tereke tahririni üstlenmesi maliyeti nispeten yüksek olan bir hizmet olduğu gerçeği vardır.

Servetin veraset yoluyla akrabalar arasında tekrar dağılımı ebeveyn ve çocuklardan müteşekkil çekirdek ailenin bireylerini de aşan bir boyut kazandığında daha sorunlu hale geliyordu. Miras paylaşımını kendi iradeleriyle mahkemeye taşıyan varislerin akrabalık bağının niteliğine dikkat ettiğimizde, genellikle ölen kişinin oğlunun bulunmamasıyla terekeden pay alabilen kişilerin mirasçılar arasında yer aldığı terekeler olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir neden olmaksızın miras kavgasından ötürü kayda geçirilen ve toplam örneklemin %15-%25'ini oluşturan tereke defterlerinin önemli kısmında tespit edebildiğimiz kadarıyla *ikinci dereceden akrabalar* tabiriyle ifade edilebilecek mirasçıların varlığı söz konusudur. İslâm miras hukukuna göre eş dışında birinci dereceden akraba (ashâbu'l-ferâiz) ve asabenin bulunmaması durumunda hisse sahibi olabilen yeğen, hala, teyze ve diğer akrabaların (zevi'l-erhâm) mirasa dâhil olduğu terekeler mahkeme marifetiyle taksim edilenler arasında dikkat çekmektedir. Bu nitelikteki tereke defterlerinin önemli kısmında, müteveffânın ölümüyle aralarındaki akrabalık ilişkisi resmen sona eren kişiler mirasçıları teşkil etmektedir. Tereke defterlerine göre evladı bulunmayan tereke sahibinin eşiyle yeğeni¹, eşiyle kardeşi veya diğer akrabalarının² mahkemede karşı karşıya geldiği sorunlu miras paylaşımları, bir

¹ Mirasçıları sadece ölenin eşi ve yeğen(lerin)in oluşturduğu terekelerde eş mirasın $\frac{1}{4}$ 'ünü veya $\frac{1}{2}$ 'sini alırken kalan kısmı tereke sahibinin yeğeni yahut yeğenlerine kalıyordu. Örneğin el-Hac Ahmed Ağa'nın mirasının $\frac{1}{4}$ 'ü zevcesi Emine Hatun'un hissesine düşerken kalan $\frac{3}{4}$ 'ü Ahmed Ağa'nın kız kardeşinin kızı olan Esmâ hatuna intikal etmişti (GŞS, no.739, vr.6a). Gayrimüslimlere ait bu özellikte iki tereke için bkz. GŞS, no.828, vr.47a; MŞS, no.130, vr.7b-8a. Müslümanlara ait sekiz tereke için bkz. EŞS, no.254, vr.66b-67a; no.327, vr.28a; GŞS, no.475, vr.65b-66a; no.484, vr.22ab; no.739, vr.6a; ÜŞS, no.561, vr.47ab; no.597, vr.5a; no.598, vr.17b-18b. Askerî zümreden biri (ilki) gayrimüslim diğerleri Müslümanlara ait dört tereke kaydı ise şunlardır: KŞS, no.810, vr.50b-51a; no.556, vr.6b-7b; no.824, vr.2b-4a; no.1179, vr.54b-56a. Ölen kişinin yeğen veya yeğenlerinin mirasın $\frac{3}{4}$ 'ünü kabz ettiği bu örnekler dışında verese arasında yeğenlerin yer aldığı başka paylaşımlar da vardı. Tahriri mucib olmadığı halde kaydı tutulan 17 terekede daha ölen kişinin eşi, kızı, annesi, babası veya kız kardeşiyle beraber yeğenleri de bulunmaktadır.

² Mirasçılar arasında kız veya erkek evladın olmamasından ötürü eşlerden birinin ölümüyle hayatta kalan mirasçı eşin diğer varislerle akrabalık bağının eski önemini kaybettiğini söyleyebiliriz. Mirasçı karı ya da koca müteveffânın kardeşleri ve annesi başta olmak üzere yeğen dışındaki çeşitli akrabalarıyla mirasçı oluyor, terekenin çeyreğini veya yarısını tevarüsen sahipleniyordu. Gayrimüslim reayanın terekeleri (14 adet) için bkz. GŞS, no.483, vr.53b-54a, 76b-77a; no.725, vr.24a; no.828; vr.17b-18a; MŞS, no.100, vr.35b, 84a, 89a; no.118, vr.7a, 27a; ÜŞS, no.679, vr.89b; EŞS, no.321, vr.51b-52a, 56b; no.403, vr.127b; no.461, vr.38a. Müslüman reayanın terekeleri (27 adet) için bkz. GŞS, no.483, vr.20b-21a, 49ab; no.571, vr.22ab; no.572, vr.63a; no.732, vr.5b-6a, 8ab, 13a, 37ab, 38b-39a; no.739, vr.61a, 64b, 67a; no.828, vr.39a; no.832, vr.23ab; no.836, vr.5b-6a; EŞS, no.264, vr.96ab; no.319, vr.50b-51a;

bakıma tereke sahibinin ölümüyle akrabalık bağını da tamamen bitirmektedir. Varislerin kendi talepleri üzerine görevlilerce tahrir ve taksim edilen terekelerin 68 tanesi öldüğünde evli olan ancak çocuğu bulunmayan tereke sahiplerine aittir. Toplam örneklemimizin %8,6'sını meydana getiren bu kayıtlarda hayatta kalan eşlerin hissesine kadın ise mehr alacağı dışında terekenin ¼'ü, erkek ise terekenin ½'si isabet etmiştir. Çocukları bulunmadığı için hem ölen hem de mirasçı olan eşlerin çoğunun genç kişiler olduğunu tahmin edebiliriz.

Zorunluluk olmadığı halde veresinin talebiyle mahkeme tarafından paylaştırılan mirasların beşinde ölen kişiyi azat ederek özgürlüğüne kavuşturan efendisi (mu'tikāsi) veya efendisinin asabesi (en yakın erkek akraba) vardır. Ölen kişinin neseben asabesi olmadığına mirastan pay almaya hak kazanan bu kişiler beş kaydın hepsinde eşin hakkını aldıktan sonra terekenin kalanına (yarısını veya ¾'ünü) malik olmuşlardır.¹

Birden fazla evlilik sonucunda tekrar biçimlenmiş akrabalık bağının geçerli olduğu ailelerin bireyleri, mirası aralarında paylaşmakta zorlanan bir diğer kesimi oluşturmaktadır. Duruhi nasraniyenin terekesini kocası ve önceki eşinden reşit iki kızı (ÜŞS, no.524, vr.61a), Hacı Zeyneb Hatun'un mirasını kocası ile evvelki evliliğinden kebîre kızı (EŞS, no.511, vr.20b), Ohan zimminin metrukâtını eşi ve 3'ü diğer evliliğinden 6 erişkin evladı (ÜŞS, no.596, vr.64a), İbrahim Beşe'nin terekesini ise eşi ile önceki eşinden reşit bir oğlu ve iki kızının (ÜŞS, no.561, vr.40ab) paylaştığını mahkemede tutulan tereke defterlerinden öğreniyoruz.² Boşanma veya ölüm sonucu dul kalan başkent sakinlerinin tekrar evlenmeyi tercih etmeleri, miras paylaşımında anne veya babaları farklı kardeşleri ve diğer mirasçılarla kan bağı olmayan eşleri ortaya çıkarıyordu. Reaya terekelerinde olduğu gibi askerî zümreye mensup kişilerin terekelerinde de birden fazla evlilik yaşamış şahıslarla karşılaşabiliyoruz. Bu terekelerin yedi tanesinde mirasçıların tamamı reşit, İstanbul'da mukim ve terekenin

---

no.401, vr.75a; no.511, vr.58b; ÜŞS, no.561, vr.42ab;no.597, vr.16b, 25b, 57a, 77b-78a; no.598, vr.27a; KŞS, no.812, vr.22b-23a; no.1791, vr.64a. Askerî sınıf mensubu kişilerin terekeleri (ilk ikisi gayrimüslimlere ait 13 tereke) için bkz. KŞS, no.824, vr.40b; no.1174, vr.107b-108a; no.530, vr.22b-23b; ÜŞS, no.561, vr.6ab; KŞS, no.1179, vr.16b-17b, 33b-34b; no.1553, vr.14ab; no.1569, vr.10a-11a; no.1779, vr.73b-74a; no.1785, vr.29ab; no.1826, vr.12a-13a; no.1830, vr.50b-51a; no.1840, vr.72b-73a.

¹ EŞS, no.254, vr.130b-131a; no.321, vr.55b; no.553, vr.55b; MŞS, no.130, vr.54a; ÜŞS, no.561, vr.29a.
² Herhangi bir resmî görev ve makam sahibi olmayan İstanbulluların tereke defterlerinden tespit edebildiğimiz diğer benzer kayıtlar (ilk ikisi gayrimüslimlere ait) için bkz. GŞS, no.836, vr.21b;no.869, vr.29b; GŞS, no.483, vr.40a; no.836, vr.2a; ÜŞS, no.679, vr.83a-84a; EŞS, no.319, vr.66b-67a.

mahkemece tahririni gerektirecek görünürde bir neden yokken varislerin miras meselesini görevlilere bırakmaları, servetin paylaşımında uzlaşma sağlayamadıklarını göstermektedir.¹

Son olarak İstanbul örneğinde Osmanlıların miras paylaşımında niçin mahkemeye geldikleri ve sicillerde mevcut tereke defterlerinin kaydedilme nedenleri üzerine ortaya koyduğumuz tespit ve değerlendirmelerimizin ne kadar güvenilir olduğu sorusu akla gelebilir. Nihayetinde bulgularımız İstanbul'un değişik mahkemelerinin tuttuğu sicillerden seçilmiş 792 örnekleme dayanmaktadır. Daha da önemlisi belirlediğimiz her hangi bir yıla ait tereke defterlerinin çok azı çalışmaya dâhil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, incelemek üzere seçtiğimiz terekeler her zaman o sicildeki kayıtların ancak %1 ile %3'ünü oluşturabiliyordu. Farklı toplumsal grupları, başkent değişik bölgelerini, 90 yıllık dönemi göz önünde bulundurarak ve nispeten yeterli örneklem sayısına dayanarak ulaştığımız sonuçların güvenilirliğini sınamak için 18. yüzyılın ortalarına ve 19. yüzyılın ilk yıllarına ait ikisi askerî kassamlık diğer ikisi de beledî kassamlıkça tutulmuş dört sicildeki tereke defterlerini tetkik ettik. Hicri 1166-1167 (1752-1754) yıllarını içeren askerî kassamlığın 98 varak uzunluğundaki sicilinde toplam 67 tereke bulunmaktadır. Bu terekelerin 33'ü yetimlerden (%49,2), 11'i gâib ve gâibelerden (%16,4), 15'i beytûlmala bir kısmı veya tamamı intikal edecek mirastan (%22,4), 4'ü ölenin borçlarından (%6) ve kalan 4'ü veresenin talebinden (%6) dolayı kaydı tutulan terekelerden oluşmaktadır.² Aynı yıllara ait beledî kassamlığın 77 varaklık sicilinde ise 72 tereke defteri kayıtlıdır. Bunlardan 37'si yetimlerden (%51,4), 25'i gâib ve gâibelerden (%34,7), 1'i mecnun mirasçıdan (%1,4), 1'i ölenin borcundan (%1,4) ve 8'i mirasçıların talebinden (%11,1) ötürü tahrir edilmiş terekelerden meydana gelmektedir.³ Görüldüğü üzere tahriri mucib terekelerin oranı 18. yüzyılın ortalarında bizim tespitimizden daha fazla olup başkent sakinleri zaruret olmadığında tereke taksimini nadiren mahkeme aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Erken dönem

¹ Tamamı Müslüman İstanbullulara ait tereke defterlerinin ilki hariç diğerleri erkeklerindir: ÜŞS, no.678, vr.4b; KŞS, no.810, vr.12a-13a; no.824, vr.98b-99a; no.1564, vr.4a-5a; no.1830, vr.71b-72a, 89b-90a; ÜŞS, no.701, vr.32b-33a.

² *Beytûlmal Terekeleri*'nin fazla olmasının nedeni, varissiz veya sadece eşin mirasçı olduğu terekelerin tahrir ve taksimi görevinin askerî kassamlığın sorumlulukları arasında olmasıdır. Bu sicil için bkz. KŞS, no.151.

³ Gâib ve gâibelere ait terekelerin çoğu kısa olup Anadolu ve Rumeli'nin farklı şehirlerinden İstanbul'a gelmiş, mirasçıları memleketlerinde olan kişilere aittir. Bu sicil için bkz. MŞS, no.65.

tereke defterleri, karşılaştırmada kullanabileceğimiz birçok ayrıntıyı içermemekle beraber 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren tereke kâtipleri sağır ve sağire vasfını haiz mirasçıların bu özelliğini belirtmeye başlamış, bu döneme ait Barkan'ın neşrettiği Edirne terekelerinin %81'inde yetimlerin varlığı dikkatimizi çekmiştir.¹

19. yüzyılın başlarında Kısmet-i Askeriye Mahkemesi görevlilerince hazırlanmış 777 numaralı sicil hicri 1218 (1803-1804) tarihini taşımaktadır. Varak uzunluğuna (95 yaprak) göre içerdiği tereke sayısının fazla olmasının nedeni, yazı karakterlerinin küçük olmasının yanı sıra başta beytülmal terekeleri olmak üzere kısa tereke defterlerinin görece fazla olmasıdır. 184 tereke defterini sicile kaydedilme sebeplerine göre tasnif ettiğimizde şu sonuçla karşılaşırız: 97 kayıt (%52,7) yetimlere, 24 kayıt (%13,1) gâib ve gâibelere, 35 kayıt (%19) beytül mâla, 1 kayıt (%0,5) mefkuda, 2 kayıt (%1,1) alacaklılara haklarını teslim etmek üzere kaleme alınmış tereke defterleridir. Mahkemenin tahrir ve taksimini varislerin talebiyle üstlendiği terekelerin sayısı ise 25 (%13,6)'dir (KŞS, no.777). Beledî Kassamlık'ın hicri 1217-1218 (1802-1804) seneleri terekelerini içeren 115 numaralı sicili 79 varak hacminde olmasına rağmen sadece 74 tereke defterini içermektedir. Mahkemece paylaşılması ve yazımı zorunlu olan miraslarla ilgili 61 tereke defteri (%82,4) içinde yetimler 36 kayıt (48,7) ile ilk sıradadır. Tamamına yakını "*fî'l-asl vilâyet-i...*" ibaresiyle başlayan terekelerin sahipleri İstanbul'a imparatorluğun farklı şehirlerden gelmiş ve varisleri memleketlerinde yaşayan kişilere aittir; gâib ve gâibe hükmündeki mirasçıların söz konusu olduğu kayıtların sayısı 23 (%31,1)'dür. 12 tereke defteri (%16,2) ise hepsi reşit ve İstanbul'da sakin mirasçıların kendi aralarında paylaşabilmeleri mümkünken kassam kâtipleri ve diğer görevlilere emanet ettiği miras meseleleriyle ilgilidir.² Servetin paylaşımı için resmî yolları tercih eden varislerin durumları ve aralarındaki akrabalık bağları yukarıda aktardığımız bulgu ve düşüncelerimizi destekler niteliktedir. İstanbulluların miras konusunda mahkemeyi kullanma eğilimleri ve sicillerde kayıtlı terekelerin özelliklerini tespit edebilmek için ayrıca tetkik ettiğimiz gerek askerî gerekse beledî kassamlığa ait dört sicilde de mirası paylaşmakta sorun yaşamaları kuvvetle muhtemel olan varisler zorunlu değilken terekenin taksimini mahkemeden

¹ Barkan, 1966:165 vd. Barkan çalışmasında bu konuya değinmemiştir.

² MŞS, no.115. Bu sicilde üç tereke defteri daha vardır; ikisinde beytülmalın bir kayıta ise alacaklıların hukuku söz konusudur.

talep etmektedirler. Bu terekelerin çoğu öldüğünde evli fakat çocuk sahibi olmayan kişilere aittir. Bundan dolayı terekenin çeyreğini veya yarısını hak eden eşle beraber ölen kişinin kardeşi, yeğeni, diğer akrabaları, kendini azat etmiş *mevlâsı* diğer mirasçıları oluşturmaktadır. Bu kişiler mirası paylaşmakta sorun yaşamış olmalıdırlar ki meseleyi mahkemeye intikal ettirmişlerdir.

18 ve 19. yüzyıllara ait tereke defterlerinden elde edilen bulgular, İstanbulluların zorunlu olmadıkça miras taksimini mahkeme görevlilerinden talep etmediklerini ve sicillerde kayıtlı terekelerin büyük çoğunluğunun erken dönem kanunnamelerinde de tarif edilen *tahriri mucib* terekelerden oluştuğunu göstermektedir. Bundan başka 19. yüzyıla gelindiğinde önceki dönemlere göre, İstanbullular arasında miras meselesini mahkemeye taşıma eğiliminin artmış olabileceğini de göstermektedir. Fakat böyle bir artış olsa bile hâlâ sicillerde mevcut terekelerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü varislerin tercihi olmaksızın görevlilerce kaydının tutulması lüzumlu terekelerden ibarettir.

2.2.3. Miras Paylaşımını Mahkemeye Taşımının Maliyeti

İstanbulluların miras paylaşımını kendi tercihleriyle mahkemeye taşımalarının yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Varislerin talebiyle görevlilerin ele aldığı miras meselelerinin çoğunda verese arasında anlaşmazlık yaşandığını gösteren veya hissettiren kuvvetli ve zayıf deliller bulunmaktadır. Normal şartlarda, herhangi mücbir bir sebep yokken, insanlar mirasın taksimi için mahkemeye neden gelmiyorlardı? Bu sorunun birden fazla yanıtı olabilir. İlk olarak sosyal hayatta en az yazılı kurallar kadar etkili toplumsal normların bireyleri miras meselesini aralarında uzlaşarak çözmeye yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Varislerin toplum nazarında kabul edilebilir bir gerekçe ve mecburiyet yokken kadıya başvurmaları “*mirası paylaşmamak*”, “*mahkemelik olmak*” şeklinde algılanmış olmalıdır. Nitekim varisler arasında miras kavgasının yaşandığını şüpheye mahal bırakmadan nakleden bilgiler varislerin başvurusu üzerine kaleme alınan tereke defterlerinde karşımıza çıkmaktadır.¹ Ancak toplumsal normların bireyleri miras paylaşımını mahkemeye taşımaktan alıkoyduğunu tatminkâr düzeyde açıklamak ve delillendirmek kolay değildir.

---

¹ Önceki sayfalarda değindiğimiz Anadolu Kadıaskeri'nin yeğeni ile hanımı ve iki Şeyhülislam ailesinin bireyleri arasında yaşanan miras kavgalarının görüldüğü tereke defterleri ancak varislerin talebiyle tescil edilebilecek nitelikteydi. Bu iki kayıt için bkz. KŞS, no.530, vr.22b-23b; no.1179, vr.54b-55a.

İkinci olarak miras paylaşımının görevlilere emanet edilmesi durumunda metrukâtın ortaya çıkarılmasından taksimine kadar geçen süreçte varislerin terekenin satışı dâhil muhalefatla ilgili birçok hususta hareket alanları muhtemelen sınırlandırılıyordu. Böyle durumlarda genellikle satışa konu olan mirastan hissesi mukabilinde mal alma imkânı olduğu için mirasçıların metrukâtın ucuza gitmesini istemeyeceği açıktır. Ancak bu satış yöntemi aralarında uzlaşmaya dayalı paylaşım kadar kontrol edebilecekleri bir süreç değildir. Dolayısıyla herhangi bir mecburiyet yokken varislerin kendileri için belli maliyeti olan yöntemi tercih edip metrukât için müzayedede taliplileri ile rekabete girmeleri makul gelmemektedir.

Emin olmamakla beraber, zikrettiğimiz iki madde bazı İstanbulluların tevarüs ettikleri serveti mümkün mertebe anlaşarak paylaşmalarını sağlamış olmalıdır. Fakat bu ikisine nazaran bireyleri mahkemeye gitmekten vazgeçirebilecek daha kuvvetli bir etken vardı. Üstelik bu etkenin rakamlarla ölçülebilmesi de mümkündür. Terekenin mahkeme aracılığıyla tahrir ve taksim edilmesi varisler açısından masraflı bir uygulamaydı. Terekeden tahsil edilen çeşitli resim ve harçların tutarı, ayrıca tesviye sürecinde alınan farklı hizmetlerin bedeli bireylerin kolayca tercih edebilecekleri kadar ucuz görünmemektedir. Miras meselesine görevliler baktığında gündeme gelen vergi, harç ve sair masrafların toplamı varislerin mahkemeye başvurma kararını etkileyecek düzeydedir.

Erken dönem kanunnamelerinde kadı ve diğer görevlilerin miras taksiminden yüksek oranda vergi tahsil ettiklerine dair şikâyetler çok sık geçmektedir. Kadı ve yardımcılarının bu işi nasıl yaptığına dair kaynaklarda yeterince anlatı vardır. Kanunla belirlenen oranın üzerinde resm-i kismet tahsil etmeleri¹, varislerin talebi ve kadının müdahalesini gerektiren bir neden olmadığı halde müteveffânın terekesini kismete tutmaları ve terekedeki eşya ve mallara ederinden yüksek değer biçmeleri², resm-i

---

¹ Celâl-zâde Kanunnâmesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no.3507, vr.38a.

² I. Ahmed'e ait Adaletname'den aktaran Barkan, 1966:3, dipnot 4; aynı adaletnamenin tam metni için bkz. Akgündüz, Cilt IX, 1996:556-560. Hırslı kadıların en sık başvurdukları yöntem, gereksiz yere terekeye müdahale edip, resm-i kismetiyi ziyadesiyle alabilmek için metrukâta değerinden fazla fiyat takdir etmektir. Bu hususa kanunname ve adaletnamelerde çok sık rastlanılmaktadır. Diğer örnekler için bkz. Mecmua-i Kavanin, vr. 44a; 1540 tarihli Erzurum Vilâyeti Kanunu'ndan aktaran Barkan, 2001:69; Kanunnâme-i Cedid-i Sultânî, vr. 22a; KŞS, no.741, vr.1a (Evahir-i S 1216 / 11 Temmuz 1801).

kısmet dışında kanunda yeri olmayan çeşitli isimler altında ücret talep etmeleri¹, müteveffânın vasiyetinin tamamına ya da bir kısmına el koymak istemeleri² kadınların başvurdukları yöntemlerdendir. Ancak bu malumatların kanunnamelerde yer alan hükümlerden derlendiği, söz konusu hükümlerin de şikâyetlere istinaden yazıldığı dikkatten uzak tutulmalıdır. Dolayısıyla uygulamada yaşanan çeşitli sorunların neler olduğunu aktarmakla beraber resmin bütününe temsil ettiğini iddia etmek doğru olmayacaktır.

Görevlilerin tereke taksiminde tahsil ettikleri en önemli vergi resm-i kısmet idi. Dönemine göre değişen vergi miktarı söz konusu olmakla beraber binde 15, binde 20 ve binde 25 oranında resm-i kısmet alınmasının farklı tarihlerde kadınlara bildirildiği görülmektedir. Kanunnamelere göre resm-i kısmet oranları şöyledir: 14. yüzyılın sonları (Yıldırım Bayezid dönemi) %020³, 15. yüzyılın ikinci yarısı %020⁴, 16. yüzyılın ilk yarısı %020⁵, 16. yüzyılın ikinci yarısında %025⁶, 16. yüzyılın sonu %025⁷, 17. yüzyılın ilk yarısı %015⁸, 17. yüzyılın ikinci yarısında %015⁹, 18. yüzyılın başları %015¹⁰.

Resm-i kısmet, tereke sahibi askerî zümreden ise Anadolu veya Rumeli kazaskeri, reayadan ise mahalli kadılar adına tahsil edilmiştir. Bu hususta sık sık tartışma çıkmış olmalıdır ki erken dönemden itibaren kimin askerî kimin reaya olduğunu tasrihen açıklayan fermanlar yayınlanmıştır. Kazasker ve kadılar için resm-i kısmet önemli bir gelir kaynağı olmalıydı.¹¹ Ancak herhangi bir terekeden tahsil edilen resm-i kısmetin tamamı kaza kadısı ya da kazaskerin tek başına sahip olduğu vergi değildi. Resm-i

¹ Celâl-zâde Kanunnâmesi, vr. 38a.

² Osmanlı Kanunnameleri, MTM, Sayı 2, s. 326; Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, MTM, Sayı 3, s. 541.

³ Uzunçarşılı, 1984:84; Öztürk, 1995:56.

⁴ İnalçık, 1965:78; Uzunçarşılı, 1984:85; Öztürk, 1995:55-56.

⁵ İnalçık, 1965:78 (14'ü kadının, 4'ü naibin, 2'si katibin).

⁶ Celâl-zâde Kanunnâmesi, vr.22b. Resm-i kısmetin mahkeme personeli arasında nasıl taksim edildiği de açıklanmıştır. Buna göre, 25 akçenin 20 akçesi kadıya, 3 akçesi naibe, 2 akçesi de katibe aittir.

⁷ Uzunçarşılı, 1984:85 (20'si kadının, 3'ü naibin ve 2'si katibin).

⁸ İnalçık, 1965:78, Uzunçarşılı, 1984:85.

⁹ Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, MTM, sayı:3, s. 541.

¹⁰ Uzunçarşılı, 1984:85. İstanbul Askerî Kassamlık'ın 17. yüzyılın ikinci yarısına ve 18. yüzyılın ilk yıllarına ait 5 ve 30 numaralı sicillerde resm-i kısmet oranı ağırlıklı olarak binde 25'dir.

¹¹ Baş katibin tahrir ettiği tereke defterine göre, Anadolu Kazaskeri iken vefat eden es-Seyyid Yusuf Efendi'nin 24.203 kuruş değerinde servetinin 4.616 kuruşu "*resm-i kısmetlerden bâkî çukadar Eyüb Ağa yedinden kabz olunan ve Zeynel Efendi yediyle kısmet mektublarından kabz olunan*" gelirlerinden oluşuyordu. Ağustos 1825 tarihli tereke defteri için bkz. KŞS, no.1179, vr.56b-57b.

kısmet içinde naib¹, kâtip ve hatta muhızlıların da belli oranlarda payı vardı. Pay sahiplerinin hisseleri dönemsel olarak farklılık göstermiş olabilir.²

Tereke defterlerinde *resm-i kısmet*, *resm-i 'âdî*, *resm-i kısmet-i askerî*, *resm-i mu'tad* adlarıyla geçen vergiyi kassam kâtipleri erken dönemlerde farklı şekillerde kaydedebiliyorlardı. Resm-i kısmetten pay alan görevlilerin adedi ve hissesine göre müstakil vergi kalemleri formunda yazılabildiği gibi aynı verginin unsurlarıymış gibi toplu halde de verilebiliyordu. Örneğin el-Hac İsmail Ağa'nın 1660 yılında tutulmuş tereke defterinde takriben binde 25 oranındaki vergi (cem'ân yekûnu 458.989 akçe) *resm-i 'âdî* 6.600 [akçe] (binde 14,4), *kassâmiyye* 2.400 [akçe] (binde 5,2), *kâtibiyye* 1.100 [akçe] (binde 2,4), *ihzâriye ve huddâmiyye* 1.100 [akçe] (binde 2,4) şeklinde dört ayrı kalemden müstakil olarak kaydedilmiştir.³ Bir diğer terekede ise görevlilerin payları payları belirtilmeden “*resm-i 'âdî ve kassâmiyye ve kâtibiyye ve ihzâriyye:12.000 [akçe]*” ibaresiyle toptan yazılmıştır.⁴ Askerî kassamlıktaki kâtipler resm-i kısmet vergisinin bu tarz teferruatlı yazımını genellikle tercih etmemişlerdir. Aynı sicildeki terekelerin çoğunda *kassâmiyye*, *katibiyye*, *ihzâriyye* ve *huddâmiyye* harçları görünmemektedir. Bu kayıtlarda da *resm-i kısmetin* miktarı tereke toplamının binde 25'i kadardır.⁵ Söz konusu harçların belirtilmemiş olması kassam, kâtip ve muhızlıların resm-i kısmetten pay almadıkları anlamına gelmiyordu. Terekeye tahakkuk ettirilen esas vergi kalemi olan resm-i kısmette hisse sahibi olan görevlilerin paylarının ve isimlerinin tasrihen belirtilmesi sonraki dönem sicillerinde terk edilecek bir uygulamadır. En azından 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul mahkemelerince tutulmuş tereke defterlerinde vergi yaygın olarak sadece *resm-i 'âdî* veya *resm-i kısmet*

¹ Kazasker Efendi, herhangi bir kaza veya muhitteki askerî zümrenin terekelerine bakma görevini o kazanın veya sancağın kadısına tevdi edebilirdi. Bu durumda kadı, resm-i kısmetin naibe ait olan kısmına malik olurken, kadıya ait pay Kazasker Efendi için saklanırdı.

² Kanunnâmelerdeki bazı fermanlarda kadı, naib ve kâtiplerin payı verilmektedir. Bkz. Celâl-zâde Kanunnâmesi, vr.22b; İnalçık, 1965:78; Uzunçarşılı, 1984:85. Resm-i kısmetin binde 25 oranında alındığı dönemde 20'si kadı veya kazaskere, 3'ü naibe (kassam) ve 2'si katibe tahsis edilmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısına ait İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin tahrîr ettiği tereke defterlerinde muhızlı ve hademelerin de resm-i kısmetten pay aldıkları görülmektedir.

³ KŞS, no.5, vr.26ab. 5 numaralı sicilde vergilerin müstakil olarak kaydedildiği başka tereke defterleri de vardır. Bkz. vr.37a, 40b, 41ab.

⁴ 12.000 akçe tereke toplamının (487.447 akçe)binde 24,6'sına karşılık gelmektedir (KŞS, no.5, vr.7b). Her bir görevlinin payı belirtilmeden tek kalemden yazılmış resm-i kısmet kayıtları için bkz. KŞS, no.5, vr.8b, 40b.

⁵ KŞS, no.5, vr.8a, 11a, 28a, 28b, 29a, 30a.

adlarıyla kaydedilecek, nadiren kassâmiyeye beraber yazılacaktır.¹ 19. yüzyılın başlarında terekeden alınan vergilerle ilgili ciddi bir düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde de resm-i kısmet tek başına kaydedilmeye devam etmiş, ancak sıklıkla kaydiyye harcı ile birlikte yazılmıştır.² 18 ve 19. yüzyıl sicillerinde yaygın olmamakla birlikte bazı tereke defterlerinde resm-i kısmet vergisinin *harc-ı defter* namıyla kaydedildiği saptanmıştır. Başlangıçta resm-i kısmetin alınmadığı izlenimini uyandıran terekelerde diğerlerinden farklı olarak harc-ı defter resmi bulunmaktadır. Harc-ı defterin resm-i kısmet gibi dönemine göre tereke toplamı veya taksim edilecek meblağ üzerinden yaklaşık olarak binde yirmi beş nispetinde tahsil edildiği hesaplanmıştır.³

16 ve 17. yüzyıl tereke defterlerinin incelendiği çalışmalarda terekeden çeşitli adlar altında çok sayıda vergi tahsil edildiği ve vergi yükünün fazla olduğu vurgulanmıştır.⁴ Aynı sicil içindeki tereke defterlerinde binde 8'den 35'e kadar farklı miktarlarda resm-i kısmetin alındığı, mahkeme personelinin resm-i kısmet dışında kassamiye, katibiye, ihzariye adları altında yeni oluşturulan vergileri tahsil etme yoluna gittikleri belirtilmiştir.⁵ Dönemin iktisadî ve sosyal şartlarını dikkate almadan, mahkemelerin bakacağı miras davalarından alınacak resm ve harçların nasıl tespit edildiğini açıklığa kavuşturmadan resm-i kısmetle ilgili yapacağımız değerlendirmelerin önemli olmakla beraber ihtiyatla karşılanması gerekir. Şüphesiz 17 ve 18. yüzyıl terekelerinde evvelki dönemlerde görünmeyen vergi ve harçlar ortaya çıkmış, toplam vergi yükü de

---

¹ Aşağıda bahsi geçeceği üzere 1785 yılında gerek askerî kassamlık gerekse diğer mahkemelerde binde yirmi beş tarifesinin geçerli olduğu kısmet vergisini Galata Mahkemesi'nde görev yapan kısmet kâtipleri zaman zaman "*resm-i 'âdî ve kassâmiyye*" şeklinde kaydetmişlerdir (GŞS, no.472, vr.13b-14a; no.475, vr.5a, 69b-70a).

² Resm-i kısmetin kaydiyye ile beraber yazıldığı tereke sayısı fazla olmakla beraber bir kısmını zikrederim: EŞS, no.401, vr.71b-72a; no.461, vr.53b-54a; no.533, vr.56ab, 58b-59a; GŞS, no.732, vr.50b-51a; no.828, vr.48ab; KŞS, no.1579, vr.33ab; no.1791, vr.64a, 81a; no.1834, vr.32ab, 60b-61a; MŞS, no.130, vr.67a-68a; no.132, sy.7-8; ÜŞS, no.597, vr.16b, 39b-40a; no.679, vr.84ab.

³ 1785-1786 yılı kayıtları için bkz. EŞS, no.264, vr.58b-59a, 84b-85b, 89ab; GŞS, no.478, vr.15ab, 76ab; no.484, vr.25b. 19. yüzyılın farklı dönemleri için bkz. EŞS, no.319, vr.13ab; no.321, vr.78ab; GŞS, no.659, vr.64b-65a; no.732, vr.13b; no.832, vr.6b-7a; KŞS, no.812, vr.81ab; no.824, vr.40ab; no.1168, vr.62a; no.1179, vr.15b-16a, 17b-18b, 69a-70a; no.1840, 95a-96a; ÜŞS, no.597, vr.25b, 57ab, 68b, 79ab.

⁴ Öztürk, 1995:60; Barkan, 1966:76, dn.57. Barkan'ın çalışmasında neşrettiği 100'e yakın tereke defteri, vergilerin hangi adlarla kaydedildiğinin ve miktarlarının anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır.

⁵ Öztürk, 1995:60 vd; Reyhan, 2008:244, dn.529. Barkan da incelediği tereke defterlerindeki resm-i kısmet oranlarının düzenli olmadığını, farklı miktarlarda çoğunlukla yüksek tahsil edildiğini, resm-i kısmete yaklaşan oranlarda yeni vergilerin ihdas edildiğini ifade etmiştir (Barkan, 1966:76, dn.57).

artmıştır.¹ Ancak bu değişikliklerin merkezî idarenin kontrolü dışında ve sosyo-ekonomik şartlardan bağımsız oluştuğunu varsayamayız.

Resm-i kısmet dışında sonradan alınmaya başlanan vergi kalemleri başlangıçta resm-i kısımda hakkı olan görevlilere ait payların resm-i kısımdan düşülerek kaydedilmesinden ibaret görünmektedir. Yukarıda değinilen İstanbul askerî kassamlığın 5 numaralı sicilindeki kayıtlar buna delalet etmektedir.² Bu sicil içinde kassâmiyye, katibiyye, ihzariyye harçları bulunmayan sadece binde yirmi beş oranındaki resm-i kısmeti içeren tereke defterleri olabildiği gibi resm-i kısmet, kassâmiyye, katibiyye ve ihzariyyenin toplamı binde yirmi beş olan terekeler de yer almaktadır. Fakat sonraki dönemlerde mirasla ilgili mahkeme harçlarında ciddi artışlar olmuş, resm-i kısmet tek başına binde yirmi beş oranında alınmasına rağmen diğer vergi kalemleri de tahsil edilmiştir.³ Bu artış imparatorluğun değişik bölgelerinde farklı zamanlarda yaşanmış olabilir.

Öztürk ve Barkan'ın çalışmaları mahkeme marifetiyle terekenin taksim edilmesinin mirasçılara maliyetini oluşturan vergi ve ücretler hakkında aktardığı bilgiler itibariyle kıymetlidir. Ancak 16 ve 17. yüzyıl terekelerini incelemiş her iki yazar da varislerin miras meselesini mahkemeye taşıma kararlarına etkisi bağlamında konuyu ele almamışlardır. Bundan başka, inceledikleri tereke defterlerindeki verilerden hareketle toplam vergi yükünün ortalaması, şer'î vergiler ile ücretlerin toplam maliyet içindeki

---

¹ Reyhan, kadıların kanun dışına çıkarak çeşitli resm ve harçları fazla fazla tahsil etmelerinin yaygın olduğunu iddia etmekle beraber çalışmasında kullandığı yüzlerce tereke defterindeki somut verilerden bahsetmemektedir. Yazar, yayınlanan 16 ve 17. yüzyıl kanunnâmeleri ve Barkan'ın neşrettiği erken dönem Edirne tereke defterlerine istinaden mirasçılara taksim edilecek meblağ üzerinden binde on beş veya yirmi nispetinde resm-i kısmet tahsil edilmesi gerekirken bu değerlerin üzerinde vergi alındığına dikkat çekmiştir (Reyhan, 2008:244-245). Reyhan'ın incelediği 18. yüzyılın ikinci yarısına ait Bursa terekelerinde ise resm-i kısmetin oranı değişmekle beraber yaygın olarak tereke toplamının binde yirmi beşi civarında tahakkuk ettirilmiştir; (Bursa Şer'iyye Sicilleri, no.B198 ve B229.)

² Barkan'ın neşrettiği terekelerden 17. yüzyılın ilk yıllarına ait olanların bir kısmında da resm-i kısmet ve diğer harçların toplamının tereke gelirin'e kıyasla binde 20-25 aralığında olduğu görülür. Bkz. Barkan, 1966:155, 174, 204, 208.

³ Barkan'ın yayınladığı terekeler incelendiğinde 16. yüzyıl terekelerinde mahkemeye ait vergilerin tereke toplamına oranı binde yirmi beşi geçmez. Ancak 17. yüzyılın ilk yıllarından sonraki tereke defterlerinde kassâmiyye, huddâmiyye, ihzariyye gibi vergi kalemleri de bulunmasına rağmen resm-i kısmetin yine takriben binde yirmi beş oranında alındığı görülür; bkz. Barkan, 1966.

payı, vergi ve ücretler için tatbik edilmiş farklı tarifelerden¹ hangi oranın ne kadar yaygın olduğuna da değinilmemiştir.

Çalışmamızda kullandığımız 792 tereke defteri incelenecek olursa miras meselesini mahkemeye taşımanın maliyeti tetkik edilmiştir. Maliyet incelememiz, varislerin tereke taksimini kadıdan talep ettiklerinde üstlenmeleri gereken maddî bedelin terekeyi kendi aralarında veyahut görevliler marifetiyle paylaşma kararını etkilemiş olabileceği varsayımına dayanıyordu. Her bir terekedeki toplam maliyeti sağlıklı şekilde ortaya koyabilmek için ihracat kısmındaki bazı gider kalemlerini hesaplama dışında bıraktık. Miras paylaşımı mahkemeye intikal etmese de yapılması gereken ödemeleri içeren bu kalemler ölen kişinin borçları, vasiyeti ve defin masraflarından oluşuyordu. Herhangi bir tereke defterindeki borç, vasiyet ve defin harcamalarını çıkardıktan sonra geriye kalan ihracat meblağının tereke yekûnuna oranı o tereke için mahkeme tarafından taksim edilmesinin maliyeti olarak kabul edilmiştir.

Toplam maliyeti oluşturan gider türlerini iki başlık altında ele alabiliriz. İlki kazasker, kadı ve mahkeme personeli için alınan resm-i kısmet, kassâmiyye, kâtibiyye, huddâmiyye, ihzâriyye, kaydiyye gibi çeşitli resm ve harçlardan meydana gelir. İkincisi ise dellâliyye başta olmak üzere dükkânîye, hammâliyye, sarrâfiyye, tertîbiyye, ücret-i bargir gibi terekenin tesviye sürecinde mahkeme personeli olmayan kişilerin verdiği hizmet ve emeğin karşılığı olarak ödenen ücretlerden oluşur. Münadilere, bedesten kethüdalarına, kayıkçılara, hamallara, mücellidlere ve diğerlerine yapılan ödemeler her ne kadar terekeden tahsil edilen mahkeme (şer'î) harç ve resmleriyle ilgili olmasa da mirasın taksimini mahkemeden talep eden varislerin göze alması gereken masraflar arasında yer aldığı için toplam maliyet içinde mütalaa edilmiştir.

1785-1786 yılı terekelerinde, sonraki senelerde görünmeyecek, mahkeme görevlileri için yapılan kesintilerin çeşit ve miktarı dikkat çeker. Tereke defterlerinin ihracat bölümünde çok sayıda ve farklı isimlerle kaydedilmiş gider kalemleri önceki dönem sicillerinde olduğu gibi 18. yüzyılın son çeyreğinde de varlığını devam ettirmektedir.²

---

¹ Örneğin dellâliyye harcı her halükarda farklı olması icap eden masraf kalemiydi. Çünkü terekenin toplamından değil sadece satılan eşya ve malların değeri üzerinden tahsil edilirdi. Ölen kişinin nakdi, alacakları, metrukâtın satılmayan kısmından alınmazdı.

² İstanbul Kısmet-i Askeriye mahkemesi tarafından tanzim edilmiş 17. yüzyıl tereke defterlerindeki vergi ve harçların neler olduğu hakkında bilgi için bkz. Öztürk, 1995:60-62.

Bu dönem terekelerinin ihracat bölümünde geçen resm ve harç isimleri uzun bir liste oluşturur: resm-i kısmet/resm-i ‘âdî/harc-ı defter, çukadâriyye, huddâmiyye, ihzâriyye, kalemiyye, kassâmiyye, kaydiyye, nısf-ı harc, harc-ı hüccet-i vasî, harc-ı hüccet-i nafaka; beytûlmâl terekelerinde geçen resm-i emin, nazıriyye ve tahlis-i beytûlmâl. Terekeden tahsil edilen vergilerin çeşitliliği ilk anda karışık ve düzensiz bir uygulamayı akla getirir. Resm ve harçların tereke toplamına nispetini hesaplamadan bu hali bile vergi yükünün fazla olduğunu düşündürür. Bunlara ilaveten adı geçen vergilerden resm-i kısmet dışındakilerin her tereke defterinde bulunmaması meseleyi daha çetrefilli hâle getirir.

İstanbul’un çeşitli mahkemelerinde tutulmuş 1785-1786 yılı terekelerinden alınan resm-i kısmetin miktarı, istisna kayıtları dikkate almazsak, yerleşmiş bir oranı vermektedir. Tereke toplamı üzerinden alınan vergi, bu döneme ait reaya ve askerî terekelerinin %88 (112 kayıt)’inde binde 25 nispetinde tahsil edilmiştir. 127 kaydın ortalaması binde 24,2 olup resm-i kısmetin fazla alındığı beş terekeye karşılık 10 örnekte ise düşük vergi oranı söz konusudur. Resm-i kısmetin binde 49 oranında olduğu terekenin özelliği çukadâriyye, kalemiyye ve ihzâriyye harçlarının da bu rakama dahil edilmiş olmasıdır.¹ Vergi yükünün fazla olduğu bu dönemde resm-i kısmet dışında toplanan vergilerin oranı da binde 20’ye yaklaşmaktadır. Düzenli tahsil edilen vergilerin başında, mahkeme personeli için resm-i kısmetin yarısı kadar alınan vergi gelmektedir. Fakat bu vergi askerî kassamlık ve diğer mahkemelerin sicillerinde farklı isimlerle kaydedilmiştir. Kassam-ı askerî kâtipleri bu vergiyi *nısf-ı harc* adıyla yazmaya özen göstermişlerdir. Resm-i kısmet anlamındaki harc-ı defter vergisinden mülhem olduğunu düşündüğümüz nısf-ı harc adı üzerinde resm-i kısmetin yarısına denktir. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi terekelerinden, nısf-ı harcın olmadığı kayıtlarda yine resm-i kısmetin yarısına denk olan huddâmiyye (4 tereke), kalemiyye (4 tereke) ve çukadâriyye (1 tereke) harçları mevcuttur. Galata Mahkemesi sicillerinde kassâmiyye ile birlikte geçen resm-i ‘âdî dışındaki vergi kalemi çoğunlukla “*kalemiyye ve ihzâriyye*” şeklinde kaydedilmiştir. İstanbul Kadısı’na bağlı beledî kassamlıktaki tereke defterlerinde de resm-i kısmetin yarısı nispetinde tahsil edilen vergi genellikle “*kalemiyye ve ihzâriyye*” adıyla yazılmıştır. Üsküdar terekelerinde ise resm-i kısmet-i

¹ MŞS, no.100, vr.84a. Binde 26 ile 29 arasında resm-i kısmetin alındığı diğer dört kayıt için bkz. KŞS, no.530, vr.2b-3b; EŞS, no.254, vr.55ab; MŞS, no.99, vr.62ab; no.100, vr.65b.

‘âdî haricindeki vergiler toplu halde “*kalemiyye ve huddâmiyye ve ihzâriyye ve kaydiye*” ibaresiyle verilmiştir. Havâss-ı Refia Mahkemesi’nde görev yapan kâtipler ise her bir vergi kalemini tasrihen kaydetmeye itina göstermişlerdir. Eyüp terekelerine göre (çoğunlukla) resm-i kısmetin %25’i kadar kalemiyye, %20’si kadar çukadâriyye, %12,5’i kadar huddâmiyye ve aynı oranda ihzâriyye tahsili söz konusudur. Çukadâriyye, huddâmiyye ve ihzâriyye harçları aynı terekede bulunmaz. İstanbul Mahkemeleri’nde tereke taksiminde düzenli alınan bir diğer vergi, kaydiye harcıdır. Askerî zümrenin terekelerinden takriben tereke toplamının binde ikisi kadar alınan vergi, reaya terekelerinde binde üçün üzerine çıkabilmektedir. Vasî atamalarında ve nafaka tayinlerinde alınan harçlar da 1785-1786 yılı terekelerinde vergi yükünü arttıran bir diğer unsurdur. *Ücret-i kademiyye* (ayak bastı) adıyla tahsil edilen harç ise terekelerde nadiren bulunan gider kalemidir.¹

18. yüzyılın son çeyreğine ait 105 örnekleme göre, ortalama vergi yükü, askerî sınıf terekelerinde binde 40, reaya terekelerinde binde 44’dür. Beytûlmâl terekelerinin vergi yükü ise diğerleriyle kıyaslanmayacak kadar fazladır. Sonradan varisi zuhur eden terekelerden *tahlis-i beytûlmâl* namıyla alınan vergi mirasçıya teslim edilen meblağın yüzde 10’u kadardır. Ölen kişinin varisi çıkmadığında tereke toplamının yüzde 10’u *resm-i emin* ve yüzde 2,5’i de *nâzirîyye* adıyla hazineye intikal edecek meblağdan ayrılmıştır. Beytûlmâl terekelerinde bir diğer sarf kalemi *müjdegâne* ödemeleridir. Varissiz ölümleri yetkililere haber veren kişilere yapılmış ödemeler binde 13’ten 32’ye kadar farklı oranlarda gerçekleşmiştir. Tereke gelirinin ortalama binde 20’sine karşılık gelen müjdegâne ödemeleri sonraki dönem kayıtlarında *ihbâriyye* adıyla kaydedilecektir. Sonuç olarak 22 beytûlmâl terekesinde ortalama binde 156 gibi yüksek bir vergi yükü ortaya çıkmıştır.

Terekeden kazasker, kadı ve diğer mahkeme görevlileri için alınan resm ve harçların miktarı 18. yüzyılın son çeyreğinde dikkat çekici boyuta ulaştığı anlaşılmaktadır. Mahkemelerin tahrir ve taksim ettiği terekelerden çeşitli isimlerle tahsil ettiği vergilerin

---

¹ Tereke defterlerinin ihracat kısmında bu verginin miktarı ve hangi durumlarda alındığına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1811 tarihli bir ferman, ücret-i kademiyye harcını açık bir şekilde tarif etmektedir. Mahkeme huzuruna gelme imkânı olmayan hasta, kadın ve sair kişilerin davalarını görmek üzere mahkemeden naib veya kâtip (kassamlıklarda kâtipler) mahalline gönderilerek mezun olduğu hususa binaen davaya bakar. Katibe bu hizmetine mukabil tarafların kendi rızalarıyla verdikleri ücrete *kademiyye* denir. Ücret-i kademiyyenin belirlenmiş bir miktar olmayıp kâtiplerin verilen miktara razı olmaları, daha fazlası için tarafları rencide etmemeleri tenbih edilmektedir (KŞS, no.895, vr.1a).

toplamı tereke yekûnunun %4'ünü geçiyordu. Bu rakama terekenin tesviye sürecinde ihtiyaç duyulan hizmet alımları için ödenen ücretleri de ilave ettiğimizde toplam maliyet %6'ya yaklaşıyordu. Kazasker ve kadıların başka önemli gelir kaynakları olmakla beraber kassamlıkta görev yapan kâtip, muhızır, çukadar, hademe ve diğer personelin medar-ı maişeti terekeden alınan harçlardan ibarettir. Ancak, çoğunluğunu eytamin oluşturduğu hak sahiplerinin de ağır vergilerden korunması idarecilerin öncelikli görevidir. Nitekim Temmuz 1789 yılında askerî kassamlığa gönderilen irade-i hümâyûnda eytama gadri mucip olduğu ifade edilen vergilerin yüksekliğine dikkat çekilmiş, terekeden alınacak harçların toplamı tereke neye baliğ olursa binde 25'inden ziyade olmayacağı bildirilmiştir.¹

16 Temmuz 1789 tarihli belge, askerî sınıf mensuplarının terekeleri için yapılmış düzenlemeyi içermektedir. Dört yıl sonra Edirne kadısı ve bostancı başısına yazılan hükümde ise, kadıların tereke taksiminden alacakları harçlar askerî ve reaya ayrımı yapılmaksızın ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Ölen kişinin borçları terekeden düşüldükten sonra kalan tutar üzerinden her bin akçede 15 akçe resm-i kısmet, 5 akçe kassâmiyye, 2,5 akçe katibiyye, 2,5 akçe ihzâriyye ve huddâmiyye olmak üzere cem'an 25 akçe vergi alınacaktır. Ayrıca yetimlerin vesayet hüccetlerinden 1 guruş, nafaka hüccetlerinden ise yarım guruş bu senetleri tahrir eden kâtip için alınacak, daha fazlası talep edilmeyecektir (BOA, C.ADL., no.5745). 1793 yılındaki belge şer'î harçların

¹ KŞS, no.587, vr.1a. Mahkemece tahrîr edilen terekelerden muhtemelen uzun bir dönemdir çeşitli adlarla alınan ve son yıllarda yüksek oranlara ulaşan vergilere bu tarihten itibaren tekrar nizam verilecektir. Vergilerle ilgili düzenlemeler birkaç yıl sürmüş olmalıdır. 19. yüzyıl boyunca geçerli olacak vergi tarifelerinin yeniden belirlenmesi sürecinde önemli olduğunu düşündüğümüz belgeyi aşağıda aktarıyoruz.

Fahru'l-müderresini'l-kirâm mahmiye-i İstanbul'da askerî kassâmımız es-Seyyid Hasan Efendi kâm-yâb Bâde't-tahiyeti'l-vâfiyye inhâ-yı muhlisî olurdur ki mahmiye-i mezbûrede vâki' mevtâ-yı askeriyenin sagîr ve sagîresi yahud tahrîr-i terekesini mûcib hâli olup muhallefâtları tahrîr ve beyne'l-verese taksîm olundukda tereke neye bâliğ olursa her bin akçede yirmi beş akçe alınagelmiş iken bu esnâlarda kuzât-ı asâkirin müsâmaha ve huddâm-ı kısmetin tama'larından nâsi ziyade alındığı ve eytâm-ı ibâdullâha gadr olunduğu mütehakkık olup bu eyyâm-ı adâlet-encâmda şevketlü mehâbetlü kudretlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz -eyyedeहु'للâh ve nasarahu'للâh- hazretlerinin bu makûle bid'a ve mezâlimin def' ve ref'i için irâde-i aliyye-i hümâyûnları zâhir ve bâhir olmağla fimâ-ba'd vâki'a olan muhallefât-ı mevtâ-yı askeriyeden her bin akçede kalemiyye ve sâir harcında yirmi beş akçeden ziyâde alınmağı men' ve def' ve iktizâ eden küttâb ve muhızrâna bu vech üzere tenbîh ve te'kid eylemeniz için işbu mürâsele tahrîr ve irsâl olundu. Lede'l-vusûl gerekdir ki işbu mürâselemizi sicill-i mahfûza ba'de'l-kayd fimâ-ba'd tahrîr ve taksîm olunan muhallefât-ı mevtâ-yı askeriyeden kalemiyye ve harcında binde yirmi beş hesâbından ziyâde bir akçe alınmamak üzere iktizâ edenlere tenbîh ve te'kid ve hilâfına hareket edenler mesmû' olursa te'dib ve tenkîl olunacakların tefhîm ve teşdid eylesesiz ve's-selâm.

Fî 23 min Şevvâl sene 1203.

hesaplanmasında tereke toplamını değil müteveffânın borçları düşüldükten sonra kalan meblağı esas alması bakımından 1789 tarihli belgeden farklı bir düzenlemeyi ifade etmektedir. Bundan başka tereke defterlerinde resm-i kısmet olarak kaydedilen, tereke tutarının binde yirmi beşine denk verginin çeşitli kesimler arasında taksimatının ayrıntılı yazılmış olması da önemlidir. Vergi yükünün fazla olduğu 1785-1786 yılı İstanbul terekelerinde vasîlik ve nafaka hüccetlerinden tahsil edilen harçların da önemli oranda azaltılarak bir ve yarım kuruşla sınırlandırıldığı görülmektedir.¹

Terekeden tahsil edilen vergilerin azaltılmasıyla ilgili çalışmalar takip eden yıllarda da devam etmiştir. Gördüğümüz kadarıyla nihaî düzenleme 19. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleştirilmiştir. 11 Temmuz 1801 tarihli belge, yüzyıl boyunca ciddi bir değişiklik olmadan uygulanacak vergi oranlarını aktarmaktadır. Ölen kişinin borçları, vasiyeti ve defin masrafları tereke gelirinden düşüldükten sonra mirasçılara taksim edilecek meblağın binde yirmi beşi nispetinde resm-i kısmet alınacaktır. Kassâm, kâtip, muhızır ve diğer mahkeme görevlilerinin payları bu orana dahil edildiğinden resm-i kısmet dışında ayrıca vergi alınmayacak, nafaka ve vesâyet hüccetlerinden de harç alınmayacaktır (KŞS, no.741, vr.1a). Vergi yükünü önemli oranda azaltan düzenlemenin benzerleri sonraki yıllarda da kaleme alınmıştır. Ancak gerek vergiye esas matrahın belirlenme yönteminde gerekse binde 25 oranındaki resm-i kısmet dışında harç alınmaması hususunda benzer prensiplerin tekrar edildiği görülmektedir.²

Vergi indirimlerinin yansımaları 1805-1806 yıllarında kaleme alınan tereke defterlerinden takip edebiliyoruz. Hem vergiler bağlamında sadeleşen ihracat bölümü hem de vergi yükündeki çok ciddi azalış, mahkeme harçlarını düzenleyen hükümlerin uygulamadaki karşılığını vermektedir. 1805-1875 dönemine ait tereke defterlerinde resm-i kısmet ve kaydiyyeden ibaret iki kalem vergi yer almaktadır. Borç, vasiyet ve

¹ İncelediğimiz terekelerden iki örnek verelim. Tereke toplamının 2.035 kuruş olduğu kayıttaki 23 kuruş vasî tayini, 13,5 kuruş da nafaka için tanzim edilmiş hüccetlerin harcı olarak tahsil edilmiştir (GŞS, no.475, vr.69b-70a). 2.837 kuruş miras bırakmış tereke sahibinin defterinde vesâyet hüccetinin harcı ise 20 kuruştur (MŞS, no.100, vr.22a).

² KŞS, no.1935, vr.1b-2a; Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s.301-314 (Eylül 1859 tarihli Şer'î Mahkeme Harçlarıyla İlgili Nizamnâme). Nizamnamenin 54 ve 55. maddeleri miras taksiminden alınacak vergilere dairdir. 54.madde: *Bi'l-cümle mehâkim-i şer'îyye taraflarından tahrîr olunan terekelerden masârif ve duyûn ve sülûs vasiyeti ihrac olunduktan sonra bâkîsinden yani beyne'l-verese taksim olunacak akçenin yekûmundan resm-i kısmet olarak guruşda bir pare ve kaydiye-i defter namıyla dahi bin guruşda altmış pare alınacaktır.* 55.madde: *Eytâm için nasb-ı vasî ve takdir-i nafaka ve 'ıydiyye ve izn-i elbise ve isbât-ı rüşd ve emsali hüccetlerden kat'a harc alınmayub fakat tahmiline göre on guruşdan nihayet otuz guruşa kadar kalemiye ve kaydiye ahz olunacaktır* (s.311).

defin masrafları düşüldükten sonra mirasçılara taksim edilecek tutar üzerinden resm-i kısmetin binde 25 oranında tahsiline dikkat edildiği, hatta borcu terekesinden fazla olan bazı kişilerin terekelerinden vergi alınmadığı anlaşılmaktadır.¹ Kaydiyye de resm-i kısmet gibi terekenin taksim edilecek meblağı esas alınarak ortalama binde iki oranında tahsil edilmiştir. 1863-1864 ile 1873-1874 tarihli terekelerde bu iki vergiden başka *bahâ-yı varaka* adıyla kaydedilmiş ancak çok düşük oranda, vereseye taksim edilecek tutarın binde yarım kadar alınmıştır.

Tereke taksiminin mahkeme marifetiyle yapılması, vergiler dışında başka masrafları da gerektiriyordu. Tereke gelirinden karşılanan çeşitli giderler, toplam masrafın mahkeme harçları dışında kalan diğer kısmını oluşturuyordu. Terekelerin ihracat bölümündeki dellâliyye, tahmîniyye, dükkâniyye, hammâliyye, ücret-i bargir, harc-ı kayık, sarrâfiyye, didebâniyye/ücret-i müstahfiz, tertibiyye vb. kayıtlar mahkeme personeli olmayan çeşitli kişilere yapılmış ödemeleri içermektedir. Harcama kalemlerinin isimlerinden de anlaşılacağı üzere tereke eşyasının nakliyesi, muhafazası, tamiratı, satışı ve fiyat takdir edilmesinde mahkeme dışından destek alındığını göstermektedir. Özellikle metrûkâtın satış aşamasında rol alan bu kişilerin, hizmetleri karşılığında aldıkları ücretlerin toplamı tereke yekûnunun yüzde biri ile ikisi arasında değişen oranlarda oluşmuştur.

Tereke eşyasının satılacağı bedesten ve diğer çarşılara taşınmasını sağlayan kayıkçı ve hamallara, özellikle ilmiye mensubu kişilerin terekelerinde çıkan kitapların cildinin tamirini yapan mücellitlere, eşya ve malların korunmasında görev alan bekçilere, terekenin muhafaza ve satışı için kullanılan dükkan sahiplerine verilen ücretler, yapılan işin niteliğine göre, o günkü piyasa koşullarında belirlenmiş olmalıdır. Örneğin, Eyüp'te sakin iken vefat eden eş-Şeyh el-Hac Hüseyin Fazullah Efendi'nin kitapları satılmak üzere Sahaflar Çarşısı'na nakledildiğinde *ücret-i bargir ve hammâliyye ve masârif-i saire* için 29 kuruş ödenmişti.² Âmedî hulefâsından Kudret Bey'in 2.114

¹ Önceki dönemlerde çok nadir karşılaşılan bu tür örneklere 19. yüzyılda sıklıkla tesadüf edilmektedir. Borcu terekesinden fazla olduğu için resm-i kısmet alınmayan kayıtlar olduğu gibi az da olsa mirasın büyük bölümünün borçlara sarfedildiği bazı terekelerde de resm-i kısmet görünmemektedir. Resm-i kısmet içermeyen terekeler için bkz. EŞS, no.319, vr.90b-91a; GŞS, no.652, vr.3a; no.739, vr.51b, 70b, 73b; no.828, vr.50a; KŞS, no.810, vr.12a-13a, 36a-37b; no.824, vr.18b-19a; no.1790, vr.5b-6b; MŞS, no.130, vr.81b-82a; no.142, vr.75b, 76ab; no.153, vr.2ab; ÜŞS, no.561, vr.29b; no.597, vr.36b-37a; no.679, vr.87ab. Örneklelerimiz arasında yüklü miktarda borcu bulunan tereke sahiplerinin defterlerindeki resm-i kısmetin miktarı tereke yekûnuna göre çok düşük seviyede olduğu kayıtlar da vardır.

² EŞS, no.401, vr.75a (8 Ekim 1824).

kuruş değerindeki tarih, edebiyat, sözlük ve dinî eserlerden oluşan kitaplarının bir kısmı satılmadan önce mücellit tarafından tekrar tertip edimiştir. Bu iş için 80 kuruş *tertîbiyye-i kütüb* sarf edilmiştir.¹

Terekeyi yazan kâtipler, genellikle her bir masrafı müstakil olarak belirtmeyip toplu halde kaydetmişlerdir. Es-Seyyid Hüseyin Beşe'nin terekesinde birlikte verilen *dellâliyye-i eşya ve ücret-i dükkân ve hammâliyye*, Şerif Efendi'ninkin de ise *dellâliyye-i eşya ve kütüb ve sarrafiyye ve dükkaniyye* kayıtları bu tür gider kalemlerinin yazım usulüne örnek olarak zikredilebilir.² Bundan dolayı çoğu zaman her bir hizmet için ödenen ücretin tam olarak tespiti de mümkün değildir.

Şer'î vergiler terekelerin tamamında bulunan önemli bir maliyet unsuruyken ücretler başlığı altında topladığımız alınan hizmetlere karşılık ödenen bu ücretler resm ve harçlardan farklı olarak düzenli olmayan harcamalardan oluşuyordu. Dellâliyye ise incelediğimiz terekelerin tamamına yakınında bulunduğundan ötürü bu kuralın dışında tutulmalıdır. Dellâliyye haricinde terekelerde sıkça görünen gider kalemleri dükkaniye, nakliye (çoğu kere ücret-i bargir ve harc-ı kayık şeklinde) ve hammâliyyedir.

Terekenin görevlilerce tahrir ve taksim edilmesinin terekeye yüklediği bedelin iki başlık halinde ele alınması dellaliye resminden dolayıdır. Tereke gelirinin %1 ile %2'sinin ücretlere tahsis edildiği birçok kayıta dellâliyye harcı en önemli gider kalemlerinden birini meydana getiriyordu.³ Terekeden düşülen dellâliyye ücreti diğer taraftan önemli bir rantı oluşturuyordu. Metrûkâtın satışından sorumlu bedesten dellâlları ve kethüdalarının beyanlarına göre, tek gelir kaynakları, verdikleri hizmetin karşılığında satış meblağı üzerinden binde yirmi oranında aldıkları dellâliyye resmidir.⁴

¹ KŞS, no.1840, vr.88b-89b (22 Ekim 1875).

² Şerif Efendi'nin terekesi için bkz. KŞS, no.1168, vr.60b-61a; es-Seyyid Hüseyin Beşe'nin terekesi için bkz. ÜŞS, no.597, vr.60ab.

³ Benzer örneklerin sayısı fazla olmakla beraber birkaç tanesini analım. Şerife Aişe Sıdıka Hatun'un tereke kaydına göre dellâliye harcının tereke toplamına oranı %4,3 idi (EŞS, no.402, vr.12a). Bu oran Zaim Halil Ağa'nın kaydında %2,2 (KŞS, no.810, vr.59b-60a), Şerife Aişe'nin terekesinde %4 (ÜŞS, no.597, vr.65a) ve Maryom nasraniyeninkin de ise %2,8'dir (KŞS, no.824, vr.40b). Dellâliyye resminin oranı yüzde iki olduğu için bu yüksek meblağlar ya suistimal ya da kâtiplerin belirtmese de başka ücretleri dellâliyyeye dahil etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

⁴ BOA, C.BLD., no.417, 6197, 6382; KŞS, no.50, vr.1a. Dellâliyyeyi mahkeme harçlarından ayrı olarak ücretler başlığı altında incelememize rağmen belgelerde zaman zaman *dellâliyye resmi* ibaresiyle geçmesinin nedeni devletin konuyla ilgisinde saklı olmalıdır. Yetimlerin ve diğer hak sahiplerinin mağdur edilmesini önlemek, beytümâl terekelerinde hazinenin menfaatini korumak, sık sık çekişmenin yaşandığı metrûkâtın satışını düzene bağlamak idarecilerin sorumluluklarındandır. Satışın nasıl ve

Yapılan çalışmalarda dellâllar bilirkişi olarak tarif edilmekte, terekelerdeki dellâliye harçları da metrûkâta kıymet biçilmesine yaptıkları katkının karşılığında ödenen ücretler şeklinde değerlendirilmektedir.¹ Muhakkak münadiler ve kethüdaları meslekleri gereği piyasayı yakından takip ediyor, eşyaların değerini birçok kişiden daha iyi biliyorlardı. Doğrudan mirasçılar arasında taksim edilecek terekelere fiyat takdir edilmesinde uzmanlıklarından faydalanılmış olması da makul bir düşüncedir.² Ancak bütün bunlar dellâlların asıl vazifesinin satış yapmak olduğu gerçeğini değiştirmez. Nitekim dellâliye kaydının terekede bulunmasının bile tek başına satışa delalet edeceğini düşündüren çeşitli örnekler vardır. En başta vurgulanması gereken kâtiplerin satılan terekelerden tahsil edilen dellâliye ile kıymet takdir edilen terekelerden alınan tahminiye ücretlerini birbirinden tefrik ederek dikkatli ve düzenli olarak kayda geçirmiş olduklarıdır. Bunun nedeni çok basitti; dellâliye ve muhammeniyeye harçlarının miktarları farklıydı.³

Terekenin giriş bölümünde *tahrir ve takvim olunduğu* belirtilen miras kayıtlarında *muhammeniyeye* veya *tahminiye* nadiren de *takvimiye* tabir edilen ücretin terekeden tahsil edildiği görülmektedir. Muhammeniyeye bedellerinin, tereke yekûnuna göre

---

kimler tarafından yapılacağı, kethüdalarının atanması, alınacak dellâliye resminin miktarı ve çeşitli kesimler arasında taksimatıyla ilgili kararlar devlet tarafından belirlenmiş ve bu hususta kaleme alınan belgelerde dellâliye resmi tabiri kullanılmıştır. Bundan başka daha önceleri münadiler, bedesten kethüdaları ve kassam kâtipleri arasında eşit taksim edilen dellâliye gelirin bedesten kethüdalarına ait kısmı 19. yüzyılın ikinci yarısında hazineye intikal ettirilmiştir (Düstur, Tertip I, Cilt I, s.295: Şubat 1863 tarihli nizamname). 1873-1874 tarihli terekelerde ise dellâliye gelirin üçte birinin münadilere kalanın ise hazineye ait olduğu özellikle belirtilmiştir. Bu bilgiler dellâliye resminin önceki dönemlerde iltizam usulüyle idare edilmiş hazine geliri olabileceğini akla getirmektedir. Ancak böyle olsa bile varisler açısından dellâliye ücreti terekenin satış hizmeti karşılığında ödenen bir bedel olmuştur.

¹ Barkan, 1966:2; Öztürk, 1995:75; Öztürk, 2001:581; Bizbirlik, 2002:731.

² İstanbul'da Bedesten dellâlları ile Bitpazarı dellâlları arasında terekenin satışı için rekabet yaşanırdı. Çekişme zaman zaman sertleşir ve kadının huzurunda halledilmesi gereken adli bir soruna dönüşürdü. İstanbul mollası meseleyi bazen divana havale ederdi. Bedesten dellallarının kethüdası el-Hac Mehmed, 1746 yılındaki duruşmada çekişmeye konu olan mahallerdeki terekenin satışı ve tahminiyesinin kendilerine ait olduğunu kanıtlamıştır. Bu belge, araştırmamız esnasında tetkik ettiğimiz arşiv ve sicil vesikaları içinde dellâlların fiyat takdirinde de görev alabileceklerini ifade eden tek kayıttır. Ancak söz konusu belgede Bitpazarı dellâllarının ve Bedesten dellâllarının kethüdalarının beyanları ve aktarılan bilgileri bütün olarak düşündüğümüzde dellâlların asıl vazifelerinin satış yapmak olduğu anlaşılır. Bu belge için bkz. BOA, C.BLD., no.6197.

³ Camcı Ali Ağa'nın sonradan ortaya çıkan mülklerin içeren zeyl tereke defteri hem dellâliye hem de muhammeniyeye masraflarını ayrı ayrı belirtilmesinden dolayı müstesna bir belge olarak dikkat çeker: "*dellâliye-i cariye 600 akçe*" (satış tutarının binde 20'si) ve "*muhammeniyeye-i sefîne 1.080 akçe*" (takdir edilen tutarın binde 10'u). Ali Ağa'nın kaydı için bkz. KŞS, no.556, vr.8a.

binde 3 ile 15 arasında olduğu nadiren binde 10'u geçtiği görülmektedir.¹ Özel durumundan dolayı iki defa yazılmış terekelerle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan biri olan Çerkes asıllı el-Hac Ali bin Abdullah'ın terekesi dellâliyye ile muhammeniyye ücretleri arasındaki farkı göstermesi bakımından değerlidir. 18 Ekim 1785 tarihli ilk kayda göre 89.940 akçe tahminî değer takdir edilmiş terekesinde *muhammeniyye ve masârifat-ı sairenin tutarı* 600 akçe olup tereke gelirinin binde 7'si kadardır. Yaklaşık beş hafta sonra satıldığında tereke toplamı 112.373 akçe, *dellâliyye [ve] dükkaniye-i cevârî ve eşya* masrafı ise 3.330 akçe (terekenin binde 30'u) olmuştur.² El-Hac Ali'ninki gibi Cemile Hanım'ın terekesi de iki defa yazılmıştır. Benzer şekilde tahminî fiyatları içeren ilkinde dellâliyye yokken satışın olduğu ikincisinde mevcuttur (GŞS, no.484, vr. 17b, 36b-37a).

İncelediğimiz tereke defterlerinden 19. yüzyıl öncesine ait olanlarının bir kısmında hem dellâliyye hem de tahminiyye ücretlerinin bir arada bulunduğu tespit edilmiştir. Başlangıçta anlamsız görünen, bu harçlarla ilgili öngörü ve tespitlerimizi tekrar gözden geçirmemizi gerektiren bu örneklerin, tam aksine son derece anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, müteveffânın tereke listesindeki eşyaların önemli kısmı satılmış olmasına ve miras meselesinin diğer bütün unsurlarıyla beraber mahkeme açısından sonuçlandırılmış olmasına rağmen, bu süreçte satışı yapılamamış, çoğunlukla gayrimenkullerden meydana gelen mülkler için yaklaşık değerleri takdir ediliyordu. Bu özellikteki terekelerin ihracat kısmında yer alan *dellaliyye* harcı, metrukâtın satılan kısmından tahsil edilirken, *muhammeniyye* ücreti ise, değerleri tahmin edilen mallardan dolayı alınmıştır. Sonuç olarak, bu tür terekelerde *dellâliyye ve muhammeniyye* ücretleri beraber kaydedilmiştir.³

¹ Örneğin tahminiyye-i eşya şeklinde kaydedilmiş terekede binde 4 (MŞS, no.100, vr.89a), muhammeniyye-i eşya ve masârif-ı saire ifadesiyle verildiği kayıta binde 7,2 (MŞS, no.100, vr.86a), sadece muhammeniyye tabiriyle yazıldığı iki terekede ise sırasıyla binde 9,5 ve 11 oranlarında tahsil edilmiştir (ÜŞS, no.522, vr.48a ve EŞS, no.264, vr.3b).

² Terekenin iki defa kaleme alınması ve ikincisinin yaklaşık 22.000 akçe daha fazla olmasının nedeni ilk tereke hazırlandığında hasta olan el-Hac Ali'nin iki cariyesinin 45 günlük tedaviden sonra sağlıklarına kavuşmaları ve kıymetlerinin artmasıdır. El-Hac Ali bin Abdullah'ın terekesi için bkz. GŞS, no.475, vr.41a.

³ Dellâliyye ve muhammeniyyenin birlikte kaydedildiği terekeler için bkz. GŞS, no.483, vr.36b; no.484, vr.3b-4a; KŞS, no. 556, vr.8a; no.824, vr.99a; MŞS, no.139, vr.4a, 17b, 22b, 47a.

Dellâliyye, tereke yekûnundan¹ değil münadilerin sattığı metrûkâtın değeri üzerinden alındığı ve sıklıkla diğer gider kalemleriyle beraber yazıldığı için terekelerin çoğunda dellâliyye ücretinin oranını saptamak mümkün değildir. Ancak bazı terekelerde satılan cariye, gedik, menzil ve bazı değerli mülklerin dellâliyyesi müstakil yazıldığı için bu örneklerden hareketle başkentte uygulanmış dellâliyye tarifesi hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Ağustos 1787 tarihli terekesine göre sabık topçu başı Ali Ağa'nın müzayedeye çıkarılan evinin satışından 372.000 akçe (3.100 kuruş) elde edilmiş; ancak bunun binde yirmisi (7.440 akçe) dellâliyyesine sarf edilmiştir.² Halil Hamid Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım'ın iki Çerkez cariyesi 1.050 ve 1.275 kuruşa satılmış ve bu satışın 46 kuruşluk (binde 20) masrafı terekenin ihracat bölümünde *dellâliyye-i cariyeler* başlığıyla müstakil olarak belirtilmiştir.³ Kasım 1810 tarihinde berber el-Hac Ömer Ağa'nın berber dükkanındaki *beyne'l-esnaf gedik ta'bîr olunur âlât-ı lâzime-yi ma'lûmesi âhara 2005 guruşa bey' olunduğunda* dellâliyye-i âlât ödemesi olarak satış bedelinin binde yirmisi (40 kuruş) terekesinden düşülmüştür.⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla 18 ve 19. yüzyıllarda dellâliyye harcı metrûkâtın satış meblağı üzerinden binde yirmi oranında alınmıştır. Fakat bu miktarın altında veya üstünde tahakkuk etmiş dellâliyye ücretlerini içeren terekeler az da olsa olmuştur. Örneğin hancı el-Hac İsmail Efendi'nin 31.200 akçeye satılan Çerkes cariyesi ile 36.300 akçeye satılan Mushaf-ı Şerif'i için binde yirmi altı nispetinde dellâliyye alınmıştır.⁵ Üsküdarlı Mehmed Beşe'nin satılan menzil ve bağlarının dellâliyyesi ise binde 17 dolayında gerçekleşmiştir (ÜŞS, no.561, vr.75ab).

Başkent'te ticarî hayatın merkezi konumundaki İstanbul Bedesteni, tüccar ve zanaatkarların faaliyet alanlarına göre belirlenmiş çok sayıda çarşuyu içinde barındıran

¹ Tereke toplamı içinde ölen kişinin nakdi, alacakları, satışa konu olmadan paraya tedavül edilebilecek altın ve değerli takıları da yer aldığı için, sadece terekenin satılan kısmından tahsil edilen dellâliyye ücretini tereke toplamına oranlayarak tespit etmek, çoğu zaman mümkün görünmemektedir.

² Topçu başının terekesini yazan kâtip bu masrafı diğer dellâliyyelerden bağımsız olarak *dellâliyye-i menzil-i mezbûr* başlığıyla kaydetmiştir; bkz. KŞS, no.558, vr.66ab.

³ KŞS, no.812, vr.89b-90a (11 Ağustos 1806).

⁴ KŞS, no.884, vr.36b. 14 yıl sonra tütüncü Hüseyin Ağa'nın terekesindeki dellâliyye-i âlâtın gediğin satış tutarına nispeti binde 20 idi (MŞS, no.130, vr.43a). 1845 yılında terekeden satılan tütüncü gediğinden tahsil edilen dellâliyye-i gedik de satış rakamının binde 20 oranında olmuştur (GŞS, no.739, vr.33a-34a).

⁵ GŞS, no.484, vr.73b: *dellâliyye-i Mushaf-ı Şerif ve cariye 1.740* [akçe]. Terekesinin tamamına yakını 7.051 kuruş değerindeki yüzlerce tüfenk ve piştovdan oluşan oturakçı Salih Ağa'nın terekesindeki 151 kuruşluk *dellâliyye-i tüfenk ve piştov* ücreti satılan silahların değerinin binde 21,5'i kadardı (KŞS, no.865, vr.48b-49a).

büyük bir yapıydı. Bedestende her bir çarşının kendi dellâlları bulunmuş olmalıdır.¹ Tereke defterlerinde ölen kişinin eşyalarının niteliğine göre kuyumcular, sahaflar, yorgancılar, zenneciler veya diğer çarşılarından uygun olanlarına nakledilerek satıldığı bilgisi aktarıldığına göre, her bir çarşının kendi münadileri olması mantıklıdır. Bundan başka tereke kâtiplerinin satış için ödenen ücretleri genellikle *dellâliye* şeklinde kaydederken *dellâliyye-i eşya*², *dellâliyye-i kütüb*³, *dellâliyye-i mücevherât*⁴, *dellâliyye-i cariyeye*⁵, *dellâliyye-i menzil*⁶, *dellâliyye-i gedik*⁷ tabirlerini de kullanmışlardır. Aynı belge içinde farklı dellâliyye türlerinin beraber veya ayrıca yazılmaları, satışın değişik çarşılarında görev yapan, uzmanlık alanları farklı dellâllar tarafından gerçekleştirildiğine delalet etmektedir.

Tereke gelirinden ihraç edilen dellâliyye ve muhammeniyye ücretlerinin imparatorluğun farklı şehirlerinde de terekenin satılarak veya fiyat takdir edilerek varisler arasında taksim edildiğinin delili olabileceği tespit edilmiştir. Mirasın satılmasının nadirattan olduğu Kastamonu terekelerinde tahminiyye veya takvimiyye tabir edilen masrafların önemli bir gider kalemi olduğu, dellâliyye harcının sadece satılan terekelerde bulunduğu belirlenmiştir.⁸ Tekirdağ'da ise sicilde kayıtlı metrûkâtın tamamına yakını mezatta satıldığı için dellâliyye ücretleri İstanbul'da olduğu gibi tereke defterlerinden yapılan en önemli harcama kalemlerinden birini oluşturmuştur.⁹

Çalışmamızda kullandığımız 792 tereke örneğinde, mirasın mahkeme tarafından tahrir ve taksim edilmesinin terekeye dolayısıyla varislere yüklediği ekonomik maliyetin

¹ Evliya Çelebi, bedesten dellâllarının sayısını vermeyi ihmal etmez. Evliya'nın verdiği bilgilere göre, Eski Bedesten'de 40'ı İç Bedesten (Cevâhir Bedesteni)'de, 300'ü Dış Bedesten'de olmak üzere toplam 340 dellâl vardır. Sandal Bedesteni'nde de 70 dellâl bulunmaktaydı. Galata Bedesteni'ndeki dellâl sayısı ise 50 idi (Evliya Çelebi, 2003:618-622). İstanbul Bezzâzistân-ı Atik dellâlları kethüdası el-Hac Mehmed'in ifadelerinden 1747 yılında bedesten-i Atik'te 12 bölük dellâlın görev yaptığını öğreniyoruz (BOA, C.BLD., no.6197). Reşat Ekrem Koçu da çarşıda görev yapan dellâllarının 12 bölük halinde teşkilatlanmış olduklarını kaydetmektedir (Koçu, 1961:2353). 1777 yılında İstanbul Sahaflar Çarşısı'nda sahaflar şeyhinin emrinde 12 dellâl görev yapmaktaydı (Erünsal, 2008:508).

² Satılan eşya ve malların çeşidine göre farklı dellâliyye harçları çok sayıda tereke defterinde mevcuttur. Her birine üçer örnek vermekle iktifa edeceğiz. GŞS, no.472, vr.13b-14a; KŞS, no.1840, vr.14b-15a; ÜŞS, no.598, vr.27a.

³ GŞS, no.659, vr.64b-65a; KŞS, no.558, vr.66b-67a; ÜŞS, no.597, vr.79ab.

⁴ KŞS, no.1580, vr.11b-12b; no.1785, vr.72b-73b; ÜŞS, no.701, vr.59ab.

⁵ EŞS, no.481, vr.12a; GŞS, no.484, vr.73ab; KŞS, no.812, vr.89b-90a.

⁶ EŞS, no.402, vr.60ab; KŞS, no.1179, vr.33b-34b; MŞS, no.130, vr.50b-51a.

⁷ GŞS, no.739, vr.33a-34a; KŞS, no.540, vr.100b-101b; MŞS, no.142, vr.89b-90a.

⁸ Kastamonu Şeriye Sicilleri, no.66; diğerlerinden farklı olarak dellâliyye resminin bulunduğu müzayedeyle satılan iki tereke için bkz. aynı sicil, s.70-71 ve 163.

⁹ Rodoscuk Şeriye Sicilleri, no.1748.

büyükliğini tespit etmeye çalıştık. Bu amaçla her bir terekenin ihracat bölümündeki çeşitli masraf kalemlerini ölçülebilir sayısal verilere dönüştürebilmek için bu amaçla hazırladığımız istatistik tablolarına aktardık. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere terekeden yapılan bütün harcamaları değil miras paylaşımının mahkemeye intikal etmesinden dolayı yapılan masrafları esas aldık. Tereke görevlilerce paylaştırıldığında toplam maliyeti oluşturan mahkeme harçları ve ücretlerin tereke yekûnuna nispeti dikkate alınarak aşağıdaki tablolar hazırlandı.

Her bir tereke bağlamında toplam maliyet tespit edildikten sonra ilgili döneme ait terekelerin tamamında geçerli olan maliyet oranlarının ortalaması belirlendi. Ulaştığımız rakam x döneminde mahkeme tarafından tahrir ve taksim edilen herhangi bir terekeden düşülecek vergi ve ücretlerin ortalama değerlerini göstermektedir. Diğer terekelerden farklı olarak *resm-i emin*, *tahlis-i beytûlmâl*, *nâzırıyye*, *müjdegâne/ihbâriyye* adlarıyla terekeden tahsil edilen vergi ve ödemelerin söz konusu olduğu beytûlmâl terekeleri ayrı ele alınması gerektiği için maliyet analizine dahil edilmemiştir.

Tablo 10. 536 Kayda Göre Reaya Terekelerinde Toplam Maliyet

Dönem	Vergilerin Payı	Ücretlerin Payı	Toplam Maliyet	Vergilerin Tereke Toplamına Oranı (%)	Ücretlerin Tereke Toplamına Oranı (%)	Toplam Maliyetin Tereke Toplamına Oranı (%)
1785-86	74	26	100	4,28	1,53	5,81
1805-06	57	43	100	2,30	1,76	4,06
1824-25	53	47	100	2,24	2,01	4,25
1844-45	56	44	100	2,32	1,80	4,12
1863-64	56	44	100	2,17	1,68	3,85
1873-74	61	39	100	2,47	1,59	4,06

Tablo 11. 201 Kayda Göre Askerî Zümre Terekelerinde Toplam Maliyet

Dönem	Vergilerin Payı	Ücretlerin Payı	Toplam Maliyet	Vergilerin Tereke Toplamına Oranı (%)	Ücretlerin Tereke Toplamına Oranı (%)	Toplam Maliyetin Tereke Toplamına Oranı (%)
1785-86	71	29	100	3,83	1,58	5,41
1805-06	57	43	100	1,97	1,47	3,44
1824-25	55	45	100	2,12	1,75	3,87
1844-45	55	45	100	1,91	1,55	3,46
1863-64	62	38	100	2,22	1,34	3,56
1873-74	65	35	100	2,21	1,21	3,42

Tablo 10 ve 11, Başkent mahkemelerinden seçilen 1785-1875 tarihleri arasında ki kayıtlara göre, tereke gelirinden düşülmüş vergi ve ücretlerin ortalama oranlarını vermektedir. Rakamlar birçok konuya ışık tutmaktadır. Dikkatimizi ilk çeken nokta, genel olarak 19. yüzyıl terekelerinde maliyet oranlarındaki ciddi azalıştır. Reaya terekelerinde ortalama %30'luk düşüş askerî sınıf mensuplarındaki %35'e kadar çıkmıştır. Maliyet oranlarının gerilemesini, tek başına mahkeme harçlarındaki indirimler sağlamıştır. Gerek askerî kassamlığın gerekse diğer mahkemelerin baktığı terekelerdeki vergi yükü 18. yüzyılın son çeyreğine göre yaklaşık %45 oranında azalmıştır. Vergilerin aksine düzenli olmayan ve terekenin taksim sürecinde gerekli oldukça yapılan ücret ödemelerinin oranında ise, önemli bir değişiklik olmamış, askerî terekelerinde %8 oranında düşüş reaya terekelerinde de %13 artış gerçekleşmiştir.

İkinci olarak şu ana kadar üzerinde durulmamış olan ücretlerin toplam maliyet içindeki önemine değinmek gerekmektedir. Terekenin satış sürecinde, başta dellâllık olmak üzere çeşitli hizmetler için yapılan masraflar tereke gelirinin %1,5 ile 2 oranında azalması anlamına geliyordu. Bazı yıllarda vergi yüküne yakın rakamlara ulaşan ücret ödemeleri, en az mahkeme harçları kadar varislerin miras taksimini mahkemeye havale edip etmeme yolundaki kararlarında etkili olmuş olmalıdır. Farklı dönemlerde uygulanmış resm-i kısmet oranlarının %1,5 ile %2,5 oranlarında olduğunu hatırlarsak mahkeme personeli olmayan kişilere emekleri karşılığında teslim edilen paranın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Sonuç olarak, başka etkenler yanında aslen, vergi ve ücretlerden oluşan ekonomik bedelin İstanbulluları tereke taksimi için kadiya gitmekten mümkün mertebe alı koyduğunu düşünebiliriz. Özellikle 19. yüzyıl öncesi %6'ya yaklaşan maliyet oranı, mirasçılar için terekenin önemli kısmını feda etmeleri anlamına geliyordu. Bu rakam 19. yüzyılda %3,5'lara kadar gerilemiş olsa da hâlâ önemini korumaktadır. Terekeden tahsil edilen vergi ve ücretler sicillerde kayıtlı defterlerin niçin yetim, gâib gibi hakları devlet tarafından korunup gözetilmesi gereken kesimlere ait olduğunun açıklanmasına katkı yapmaktadır. Geçimini mahkemenin üstlendiği miras paylaşımlarına dayandıran bazı mahkeme personeli, dellâl ve diğerlerine hizmetlerinin karşılığını ödeyerek toplumun zayıf kesimlerine intikal eden malların devletin kontrol ve denetimi altında muhafazası tercih edilen bir yöntem olmuştur.

2.3.Osmanlı'da Yetim Olmak: İnsan Ömrünün Kısalığı ve Yetimler

“...erâmil-i eytâma şefkat ve merhamet ve hulûl-i rüşd ve sedâdına değin emvâlleri muhâfazasına dikkat Kitâb-ı Kerîm'de a'zam-ı evâmir-i ilâhiyyeden ve bu husûsa itinâ ve nezâret cümleinin ve tahsîs hukkâm-ı şerîfin vâcibe-i zimmetlerinden olmakdan nâşî...” (KŞS, no.895, vr.1a: Rumeli Kazaskeri'ne hitaben yazılan 1811 tarihli fermanndan).

“...ve eğer sagîr ve sagîre eytâmı terk ederek vefât eden olur ise çünkü bu makûle eytâmın emvâlini muhafaza etmek Devlet-i Aliyye'nin şân-ı âlî-i hükümeti icâbından olmasıyla bu makûle sağîr ve sağîresi bulunan müteveffânın terekese iktizâ'-yı şer'îsi üzere tahrir olunub...” (Düstur, I. Tertip, Cilt I, s.298: Hıristiyan terekeleri hakkındaki kaleme alınan 13 Ağustos 1861 tarihli düzenlemeden).

Ailesini kaybetmiş, her türlü destek ve himayeye muhtaç kalmış çocukların durumu geçmişten bugüne önemli bir toplumsal olgu olarak varlığını korumuştur. Toplumda yetim nüfusun artışı demografik yapıyı tekrar şekilendiren faktörlerle doğrudan ilgilidir. Savaş, kıtlık, doğal afet ve salgın hastalıkların nüfus üzerinde etkili olduğu dönemlerde bir taraftan çocuk popülasyonu azalırken diğer taraftan yetim kalan çocukların sayısı çoğalıyordu. Bunlara ilaveten salgın haline dönüşmemiş olsa da hastalıklardan korunma ve tedavi yöntemlerinin yetersizliğine açlık, sefalet gibi zorlu yaşam koşullarının eşlik etmesi nadirattan olmadığı için kimsesiz çocukların varlığı az veya çok her dönemde kendini hissettiriyordu.

Daniel Panzac 1700-1850 yılları arasını kapsayan çalışmasında Osmanlı coğrafyasının demografik yapısını dramatik şekilde etkileyen afetlerin sık sık yaşandığını kaydetmektedir. Deprem, yangın, iklim değişikliklerinin yol açtığı kıtlık gibi doğal afetlerin yanı sıra başta veba olmak üzere sıtma, çiçek hastalığı, tifo ve tifüs salgınları nüfusu kırıp geçiriyordu (Panzac, 1997:4-20). Nitekim 1686-1718 yılları arasında Şam şehri sicillerinde kayıtlı terekelerin sayısının bazı yıllarda belirgin artışının veba salgını ile açıklanabileceğini düşünen Establett ve Pascual'ın bulguları da bu gerçeğe işaret etmektedir.¹ Salgın hastalıklar ve diğer olumsuz şartlar toplumun yaşlı, fakir, hasta, zayıf kesimlerini, bu arada çocukları, daha çok etkiliyordu. Ancak aynı yıllarda küçük

¹ Establett-Pascual, 1994: 46-47. Eserde belirtilmemiş olsa da mahkeme kayıtlarına terekeleri sayesinde girmiş ölümlerin önemli kısmı geride yetimleri mirasçı bırakan kişilere ait olmalıdır. *Tahriri mucib* olmayan nitelikteki terekelerin nadiren mahkemenin önüne geldiğini bildiğimize göre, örneğin öldüğünde çocukları reşit olan yaşlıların terekeleri (ölümleri) kayda girmemiş olmalıdır.

çocuklarını yetim ve öksüz bırakan genç anne babaların ölüm oranları da artıyordu. 20. yüzyıla kadar dünyanın farklı bölgelerinin az ya da çok benzer demografik özellikleri taşıması sonucunda babasını, annesini ya da her ikisini yitirmiş yetimlerin korunması, ihtiyaçlarının karşılanması mühim toplumsal problemlerden birini oluşturmuştur. Başka etkenlerle beraber özellikle sağlık alanındaki gelişmeler ortalama insan ömrünün uzamasını sağlamış, bunun sonucunda yetimlerin sayısı geçmişe göre büyük oranda azalmıştır. Günümüzde kimsesiz çocukların barınma, beslenme, bakım ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması devlet ve sivil toplum örgütlerinin görevleri arasındadır.

Ortalama insan ömrünün kısa olduğu dönemlerde yetim konusunun önemle ele alınması gereken sosyal sorumluluk olduğu açıktır. Genç yaşta ebeveyn ölümleri nüfus içinde yetimlerin sayısını arttırmış ve meseleyi toplumun birçok kesimini doğrudan ilgilendiren daha geniş bir sosyal zemine yerleştirmiştir. Her toplumun yetimleriyle ilgili kendi tecrübe ve imkânları çerçevesinde çeşitli düzenleme ve uygulamalara başvurduğunu düşünebiliriz. Ancak bu çalışmanın kapsamı ve kaynakları Osmanlı toplumunda yetim olgusunu İstanbul örneği çerçevesinde, mümkün merteye genel hatlarıyla ele almamızı gerektirmiştir.

Osmanlı yetimlerine dair bilgilerimiz sınırlıdır. Az sayıdaki çalışma ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem hakkında bilgi verir. Araştırmacılar yetimlerin korunmasına yönelik devlet eliyle ihdas edilen kurumlar, çıkarılan nizamnâmeler, çeşitli uygulamalar ve idarecilerin üstlendiği sorumluluklara özel ilgi duymuşlardır.¹ Bazı çalışmalarda imparatorluğun son 50 yılındaki önemli savaşların neden olduğu ölüm, göç ve kıtlığın ortaya çıkardığı yetimlere dikkat çekilmiştir (Sarıkaya, 2003:33

---

¹ Tahsin Özcan'ın *Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları* başlıklı makalesi meseleyi 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Eytâm Sandıkları'nın kuruluşu ve ağırlıklı olarak ekonomik tedbirler bağlamında ele almaktadır. Yetim malının işletilmesi, hukukî düzenlemeler, eytâm malının idaresi için oluşturulan meclisler hakkında bilgi veren Özcan, ayrıca 16. yüzyılda yetim malının işletilmesiyle ilgili örneklere de yer vermiştir (Özcan, 2006). Eytâm Sandıkları üzerine yapılmış bir diğer çalışmada, Eytâm İdaresi'nin teşkilatlanması hakkında bilgi verildikten sonra Batı Anadolu'da Muğla, Aydın, Marmaris ve Girit'te kurulan eytâm müdürlükleri incelenmiştir. Özellikle yetim mallarının işletilmesi üzerinde yoğunlaşan makale için bkz. Çanlı, 2003. Osmanlı toplumunda yetim olgusunu eğitim, barınma ve sağlık alanında 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılda tesis edilen devlet kurumları ve uygulamalarından hareketle değerlendiren araştırmalar da yapılmıştır. Yetim çocukların eğitiminde Darüşşafaka kurumunun önemi (Koç, 2003), Balkan Savaşları'nda yetim kalan çocukların eğitimleriyle ilgili devletin aldığı tedbirler (Sofuoğlu, 2003) ve I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya eğitim için gönderilen yetim öğrenciler (Kırbaç, 2003) üzerine yapılmış çalışmaları bu bağlamda zikredebiliriz. Ayrıca, İlhanlıların 14. asırda Tebriz'de kurduğu iki yetimhane hakkında bkz. Özgüdenli, 2003.

vd; Sofuoğlu, 2003:50; Kırbaç, 2003:87). Tarihte her bir savaş, sebep olduğu sosyo-ekonomik buhranlarla beraber toplumlara babasını kaybetmiş çocukları da miras bırakmıştır, şüphesiz. Ancak bugüne kıyasla kalabalık yetim nüfusun varlığı tarihte sadece savaşların olduğu dönemlere özgü değildir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere salgın hastalıklar, tabii afetler ve kıtlık da nüfusu kırıp geçiriyor, ailesini yitirmiş çocukları geride bırakabiliyordu. Daha da önemlisi sağlık, barınma, beslenme imkânlarının yetersizliği diğer bir ifadeyle yaşam koşullarının ağırlığı bir taraftan zamansız sönen hayatları diğer taraftan erken yaşta anne veya babasının ölümünü yaşamış yetimleri ortaya çıkarıyordu.

Modern insana göre her bir Osmanlı insanına ölümün daha yakın olduğunu gösteren birçok kayıt vardır. Başta tereke defterleri, genç yaşta hayatını tamamlamış kişilerle doludur. Osmanlı coğrafyasının değişik şehirlerinde, farklı dönemlerde yaşamış insanlar genç ölümleri çok sık tecrübe etmişlerdir. 18. yüzyıl Halep'ini incelediği eserinde Abraham Marcus, kitabın bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Haleplilere ait "*Death is closer than the veil is to the eye*" (Ölüm, insana peçe ile göz arasındaki mesafeden daha yakındır) atasözüyle başlayan bölümde salgın hastalıklar, tedavi ve korunma yöntemlerinin yetersizliği, ölüm oranlarının yüksekliği, ölümle beraber yaşamak konuları ele alınmaktadır (Marcus, 1989:252-276). Yetim kalmış evlatlarını mirasçı bırakan tereke sahiplerinin çoğu ömrünü erken tamamlamış kişilere ait olmalıdır.¹ 17. yüzyıl Edirne'sinden² 19. yüzyıl Selanik'ine³, farklı zaman ve şehirlerde yaşamış Osmanlıların erken yaşta ölümlere ve geride kalan yetimlere dair tecrübeyle oluşmuş toplumsal hafızaya sahip oldukları anlaşılmaktadır. 1785-1875 döneminde yaşamış İstanbullular bu genel durum için bir istisna oluşturmuyordu. İncelediğimiz tereke kayıtlarına göre, zengin fakir, kadın erkek, askerî reaya, Müslim gayrimüslim

¹ Tereke defterlerinde ölen kişilerin yaşları verilmediği gibi bu konuda fikir yürütmemizi sağlayacak genç, orta yaşlı veya ihtiyar gibi bilgiler de aktarılmamıştır. Ancak mirasçılar arasında tereke sahibinin sağır ve sağire tabir edilen çocukları bulunduğu ölen kişinin yaşlı olmama ihtimali yüksektir. Yetimlerle beraber ölenin anne veya babasının da varisler arasında yer alması tereke sahibinin genç ya da orta yaşlı olarak değerlendirilmesini gerektirir diye düşünüyoruz. İncelediğimiz 792 örneğin 215'inde (%27,15) anne ve babadan en az birinin varisler arasında yer aldığını tespit ettik.

² Barkan'ın neşrettiği terekelerden 17. yüzyıla ait olanların %81'inde yetimlerin mirasçılığı söz konusudur. Bu tereke defterleri için bkz. Barkan, 1966:163 vd.

³ Tanzimat Dönemi Selanik'inin demografik yapısının da tahlil edildiği eserde ölen kişinin anne veya babasının mirasçılar içinde yer alması ve kadınların erkeklere göre daha az sayıda çocuk sahibi olmaları, tereke sahiplerinin (özellikle kadınların) yaşlarının fazla olmadığına delalet ettiği şeklinde yorumlanmıştır. (Anastassiadou, 2001:199, 226).

İstanbullular, günümüzde olsa “zamansız ölüm” olarak değerlendirilebilecek yaştaki aile üyelerinden bir ya da birkaçını kaybetmiştir. Yaşam standartları ve imkânları daha geniş olan askerîlerin ve zenginlerin normal şartlarda diğerlerinden daha rahat ve uzun yaşamış olduklarını düşünmemek için bir neden yok. Başkent kadınları da kocalarına göre daha uzun bir hayat yaşamış olmalıdırlar.¹ Ancak, bu tahminlerimiz geride mirasçı olarak eşlerini ve küçük çocuklarını bırakan kadınların ve yüklü miktarda servetini yetimlerine terk eden varlıklı ve makam sahibi Osmanlıların tereke kayıtlarının nadirattan olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Osmanlı toplumunun hayat, ölüm ve yetimlere ilişkin algı ve tavırları bu acı tecrübelerden fazlasıyla etkilenmiş olmalıdır. *“Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”* dizelerinin çağrıştırdığı anlam ölümün hastalık, kıtlık, sefalet, yangın ve depremle beraber her an hazır vaziyette beklediğini bilen Osmanlılar için daha derin olmalıdır.

Tamamı imparatorluğun son yetmiş yıllık tarihine odaklanmış Osmanlı yetimlerini ele alan çalışmalar makale düzeyinde birkaç incelemeyle sınırlı kalmıştır. Hâlbuki Şeriyeye Sicilleri Osmanlıda yetim kalmak olgusunu erken dönemlerden itibaren araştırmamızı sağlayacak yeterli malzemeyi içermektedir. Toplumun himayeye en çok muhtaç kesimini oluşturan yetim çocuklarla ilgili Osmanlı tecrübesini idarî, adlî, toplumsal, iktisadî ve kültürel boyutları olan kapsamlı bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirebiliriz. İslâm tarihinin ilk yıllarından itibaren yetimlere iyi davranılması, haklarının korunması teşvik edilmiş; yetimlerin malını gasp etme, zarar verme ağır şekilde kınanmıştır (Dönmez, 1986:402). Osmanlı toplumunda yetimlere gösterilen hassasiyetin temelinde İslâm kültür ve inancının belirleyici olduğunu düşünmemiz icap eder.

---

¹ Mirasçılar arasında yer alan annelerin sayısal olarak babalardan daha yüksek olduğunu görüyoruz. 792 örneklemin 185’inde (%23,36) tereke sahibinin annesi hayattayken, 85’inde (%10,73) sağ olan babalar mirasçılar arasında yer almıştır. Anne ve babanın beraber mirasçı olduğu tereke sayısı ise 55’tir (%6,94). 1463-1640 yıllarına ait Bursa şehri terekelerinin incelendiği çalışmada ise, mirasçılar arasında annelerin bulunma oranı %23,96 olarak tespit edilirken, babalar için bu rakam %9,19’da kalmıştır (Özdeğer, 1988:58). 1591-1700 yıllarını kapsayan İstanbul Kısım-i Askeriye Mahkemesi’nin ilk yirmi sicilindeki 2670 terekeye göre, tereke sahibinin annesinin varis olduğu 583 kayda (%21,8) karşılık, 165 örnekte (%6,2) babaların mirasçılığı söz konusudur (Öztürk, 1995:118-119). Bu üç çalışmanın konu hakkındaki son derece benzer bulguları, İstanbul ve Bursa şehirleri örneğinde Osmanlı toplumunda genellikle kadınların erkeklerden daha uzun yaşam sürdüklerini ortaya koymaktadır. Mahkeme sicillerinde kayıtlı tereke defterlerinin önemli kısmı küçük yaştaki çocukların mirasçılığından dolayı tutulduğuna göre, erkeklere göre ortalama ömürleri daha uzun olan kadınların

Osmanlıda yetim olmak olgusunun bütün yönleriyle incelenmesi tek başına müstakil bir çalışma konusudur. Biz ancak mirasın paylaşımı ve tereke defterleri çerçevesinde yetimlerin himayesini esas alan Osmanlı uygulamasının dikkat çeken yönleri üzerinde duracağız. Fakat tereke defterleri ile yetimler arasındaki kuvvetli bağ, diğer kaynaklara başvurmadan salt terekelere dayalı incelemenin dahi Osmanlı toplum ve idarecilerinin yetim konusuna gösterdiği hassasiyeti değişik boyutlarıyla açıklayacak nitelikte olduğunu düşündürür. Yetimlere yardım edilmesi, maddî ve manevî olarak desteklenmeleri, zor olan yaşamlarının kolaylaştırılması şüphesiz önemliydi. Ancak ilk yapılması gereken, mevcut haklarının kat'î olarak muhafazasıydı ve yetimler mirasçı olduğunda tereke defterlerinin görevlilerce yazımı tam da bu noktada önem arz ediyordu. Tahriri mucip addedilen terekelerin belirlenmesinde mirastan paylarını almakta ve idare etmekte ehliyeti veya imkânı olmayan varislerin dikkate alınması sicillerde kayıtlı belgeler bağlamında Osmanlı dönemi miras geleneğinin karakteristik özelliklerindedir. Muhtemelen Osmanlılara özgü olan veya Osmanlıların kendine mâl edecek kadar geliştirdiği bu uygulama sonucunda yetimleri ilgilendiren miras paylaşımlarının kaydı özenle tutulmuş ve sicillerde mevcut terekelerin önemli kısmı bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Osmanlılarda yetim olgusunu tereke defterlerine dayalı olarak incelemek, iki konunun yani Osmanlı yetimlerinin ve tereke defterlerinin daha iyi anlaşılmasında oldukça verimli bir yöntemdir. Mahkeme tarafından mirasın taksim edilmesi demek, çoğu örnekte yetimlerin mirasçı olduğu mâl paylaşımları anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle servet, maddî kültür, aile, hukuk, toplumsal gruplar gibi kavramların Osmanlı şehirleri örneğinde incelenmesini sağlayan tereke defterlerinin çoğu yetimlerin varlığından dolayı kaleme alınmıştır. Araştırmamız için seçtiğimiz reaya terekelerinin %56'sı (329 tereke), askerî sınıf terekelerinin ise %67,2'si (137 tereke) ölen kişinin küçük yaştaki varislerinden ötürü sicillerdeki yerini almıştır. Terekeler Osmanlı toplumunda yetim nüfusun varlığının kanıtı olurken diğer taraftan yetimler sosyal tarih incelemeleri için zengin bir koleksiyonun günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bundan başka tereke yazımıyla veya yetimlerin korunmasıyla ilgili düzenleme ve

uygulamaların çoğunda her iki konunun birlikte ele alınmış olması da manidardır.¹ Sadece 19. yüzyılda değil önceki devirlerde de tereke konusunda yayınlanan ferman, hüküm ve benzeri belgeler, sürekli olarak yetim ve dulların korunmasına vurgu yapmaktadır. 19. yüzyılda da yetimlerin himayesi için kurulan müesseseler ve hazırlanan nizamnâmeler özellikle iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır: Terekelerin yazımı esnasında yetimleri mağdur edecek suistimallerin önlenmesi ve yetimin miras yoluyla sahip olduğu malların güvenli ve verimli şekilde idare edilmesi. Tereke ve eytâm konusunun iç içe geçmesi, yetim mallarının muhafazasında terekelerin resmî yollardan paylaştırılmasının öneminden kaynaklanmaktadır. Sağır ve sağire tabir edilen yetimlerin, varisi oldukları terekelerin imparatorluğun ilk asırlarından itibaren *tahriri mucib* addedilmesi, mahkeme sicillerinde kayıtlı olanların büyük kısmının bu terekelerden oluşmasını sağlamıştır. Tereke meselesi veya yetimlerle ilgili kaleme alınan herhangi bir resmî belgede diğer konunun da sık sık gündeme gelmesi, idarecilerin yetimlerle ilgili hassasiyetini yansıtmaktadır. Bu kayıtlar aynı zamanda konuyla ilgili devletin tutumunu gösteren kanunlar ile bunların pratiğe yansımaları gösteren uygulamalara ışık tutmaktadır.²

Tereke defterlerinin tutulmasıyla devlet kontrolüne alınan yetimlere ait mal ve paraların işletilmesinde de idarecilerin denetimi devam ettirilmiştir. Mirasın paylaşımı ve sonrasında yetimlerin himayesi için geliştirilen Osmanlı uygulamasının esas olarak iki özelliği dikkat çekmektedir. İlk olarak belirtilmesi gereken sürecin (yetimliğin) başlangıcından sonuna kadar her aşamasının mahkemenin denetiminde olduğu ve yapılan her bir işlemin kayda geçirildiğidir. Paraya dönüştürülen yetim malının işletilerek değerlendirilmesi uygulamanın bir diğer önemli özelliğidir. Terekenin görevlilerce tahrir edilmesi, yetim için vasî atanması, metrûkâtın müzayedeye satışı, yetime intikal eden vakıf mülklerin ferağı, miras taksim edildikten sonra tereke defterinin kaleme alınması, miras hissesi ve ferağ bedelinden oluşan yetim malının

---

¹ 19. yüzyılda terekelerle veyahut yetimlerle ilgili çeşitli düzenlemeleri inceleyen araştırmacıların sürekli olarak yetimlerden, mâllarının korunmasından ya da tereke yazımında uyulacak kurallardan bahseden metinlerle karşılaşması anlamlıdır. Bkz. Öztürk, 1997:400-405; Yurdakul, 2008:178-190; Özcan, 2006:110-116.

² Örneğin, 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait metrûkâtın müzayedeye satılmasını emreden ferman (daha erken tarihlileri de olabilir) yetimlerle ilgili görünmekle beraber aslında başkent sicillerinde kayıtlı terekelerin çoğunda (incelediğimiz dönemde %90'a yakın oran) satış yönteminin uygulanmasına da açıklık getirecek niteliktedir. İlgili ferman ve terekenin satışı için bkz. "Tereke Eşyasının Satışı" bölümü.

işletilmesi, vasînin yaptığı harcama ve diğer işlerin teftişi, son olarak reşit olunca yetime malının teslimi süreç boyunca yapılan işlemleri meydana getirmektedir.

Günümüzde yaygın olarak babasını kaybetmiş çocuk anlamındaki yetim tabiri¹, tereke defterlerinde ve diğer belgelerde anne baba ayrımı yapmaksızın ebeveyninden birini ya da her ikisini yitirmiş çocuklar için kullanılmıştır. Yetimlerin korunması, anne veya babanın ölümüyle başlayan ve çocuğun rüşdünü kazanıncaya kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu noktada konuyla ilgili bazı temel kavramların açıklanmasında yarar vardır. Çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinin bilinmesi, Osmanlı uygulamasını anlamamıza fayda sağlayacaktır. Belgelerde sağır ve sağire olarak geçen çocuklar yaş ve fiziksel özelliklerine göre tespit edilen olgunluğa ulaştıklarında *bâliğ* (ergen) hükmü kazanırlar. Bulûğ terimiyle ifade edilen ergenliğin yaş aralığı, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre kızlarda 9-15, erkeklerde ise 12-15 yaşlarıdır. Bulûğ için kabul edilen yaş aralığında olduğu halde ergen vasfı kazanmamış kişiler *mürâhik* ve *mürâhika* olarak adlandırılır. Kişi bedensel gelişimin ötesinde fikrî olgunluğa kavuştuğunda ve malını yerli yerinde idare edebilecek ehliyete sahip olduğunda *rüşd* sahibi olur. Genellikle bulûğ ile rüşd hali birlikte gerçekleşir; fakat bâliğ olduğu halde reşit olmayan kişiler de olabilir.² Tereke defterlerinde vasî atanan mirasçıların çoğu sağır ve sağire olarak tanımlanan çocuklardan oluşurken, çocukluk ile ergenlik arasında bulunan mürâhik ve mürâhikalar da bu grupta yer almıştır.

Yetimlerin korunmasını iki bölümde değerlendireceğiz. Önce terekenin taksim süreci üzerinde duracağız. İkinci olarak da terekenin taksiminden sonraki süreç ele alınacaktır. Babanın veya annenin ölümüyle başlayan tereke defterinin kaleme alınmasıyla sona eren ilk aşamada yetime intikal eden malların dökümünün eksiksiz hazırlanması hedeflenirdi. Vefat eden anne veya babanın miras paylaşımının görevlilerce yapılması ve tescil edilmesi yetimlerin himayesi ve *mâl-ı eytâmın* muhafazası için son derece önemliydi. Bu uygulama aynı zamanda yetimliğin daha başlangıç safhasında resmî makamlarca tespit edilmesini de sağlıyordu. Terekenin tahrir ve taksiminin diğer reşit

¹ Erken dönem Türkçe metinlerde annesiz kalmış anlamındaki öksüz kelimesinin daha yaygın geçtiği, babasını yitirmiş olanlar için *atasız* tabirinin kullanıldığı aktarılmaktadır. İslâmiyet öncesi ve sonrası farklı Türk lehçelerinde öksüz ve yetim kavramlarının incelendiği çalışmada, öksüz ve yetim ifadelerinin çeşitli Türk lehçelerinde birbirinin yerine kullanılabildiği, günümüzde yetim tabirinin yaygın olduğu belirtilmektedir (Coşar, 2003:296-298).

² Bulûğ ve rüşd kavramları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bardakoğlu, 1992:413-414; Köse, 2008:298-300.

hak sahiplerinin tercihine bırakılmaması dikkate şayandır. Böylece yetime hak ettiğinin teslim edilmesi kişilerin vicdanî sorumluluğuna terkedilmiyordu.

Yetimler konusu inanç, gelenek ve toplumsal beklentilerin idarecilere önemli görevler yüklediği hassas bir meseledir. Toplumun en zayıf kesimini oluşturan yetimlerin haklarının korunması, en başta hâkimlerin ve tereke işinde görev alan mahkeme personelinin sorumluluğundadır. Yetim malının muhafazasında ihmalkâr davranılması, gerekli hassasiyetin gösterilmemesi ve hıyanet edilmesi şiddetli cezaları gerektiren suçlardan kabul edilmiştir. Kassamlıkta görevli kâtiplerden yetim malına ihaneti sabit olanlar meslekten uzaklaştırılmıştır. 1818 yılında Mustafa Halim Efendi, 1835 yılında Kumkapılı Arif Efendi, 1841 yılında Şakir Efendi yetim malına zarar verdikleri için kâtiplikten men edilmişlerdir.¹ Yetimlerin hukukunun korunmasında görevleri icabı kâtiplerin sorumluluğu fazla olduğu için miras hukuku ve kitabet bilgisi kadar dürüst bir kişiliğe sahip olmaları da gerekiyordu.² Atama yazısında *haml-ı merhamet*³, *emin ve mutemed*⁴, *istikamet üzere*⁵ olduğu ifade edilen kâtiplerin özellikle yetim mallarının korunmasında titiz davranacakları dikkate alınmış olmalıdır. Aile reisi olan kocanın ölümüyle en önemli güvencelerinden yoksun kalan yetim ve dulların himayesine gösterilen hassasiyeti Kassâm-ı Askerî ve Rumeli Kazaskeri için sicillerde kullanılan sıfatlardan da anlıyoruz. İstanbul'da miras meselesine bakan kurumlar içinde iş yükü ve dolayısıyla sorumluluğu en fazla mahkeme olan Askerî Kassamlığın başındaki Kassam Efendiler ve mahkemenin bağlı bulunduğu Rumeli Sadareti'nin başındaki Kazasker Efendilerin taşıdığı sıfatlar arasında *mu'înü'l-erâmil ve'l-eytâm* (dul ve yetimlere yardım eden) sıfatı sicillerde çok sık geçmektedir.⁶

¹ İlgili kayıtlar için bkz. KŞS, no.1935, vr.4a, 13b, 21a.

² “*Memâlik-i Mahrûsemde emvâl-i eytâmın muhâfazası evvelen tahrîr-i terekeye me'mûr olan küttâbın âlim bi'l-mes'ele olup hesâbda mahâretine ve diyânet ve istikâmetine muhtâc olmağla...*” (KŞS, no.706, vr.1a).

³ MŞS, no.78, vr.1a.

⁴ MŞS, no.83, vr.1a.

⁵ KŞS, no.1935, vr.16b.

⁶ Sicil başlıklarından tespit ettiğimiz *mu'înü'l-erâmil ve'l-eytâm* tabiri 17 ve 18. yüzyıllarda kullanılmıştır. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi sicillerinde başlangıçta hem Rumeli Kazaskeri hem de Kassâm-ı Askerî'nin taşıdığı sıfat iken daha sonraları kassam efendilere mahsus bir nitelik kazanmış görünmektedir; bkz. KŞS, no.18, vr.1b; no.28, vr.1b; no.32, vr.1b; no.108, vr.1b; no.171, vr.1b; no.433, vr.1b. Ayrıca Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nin sicillerindeki benzer tabirler için bkz. MŞS, no.12, vr.1b; no.20, vr.1b; no.36, vr.1b, no.58, vr.1b.

Mirasın paylaşılması esnasında yetimlerin korunmasına yönelik yapılması gereken önemli işlerden biri yetimin “*tesviye-i umûrî*” için vasî atanmasıdır. Vasî tayinleri geciktirmeden yapılmış olmalıdır ki incelediğimiz tereke defterlerinin giriş bölümünde terekenin tahririni (usulen)¹ mahkemeden talep edenler arasında vasîler de mutlaka yer alıyordu. Tereke defterlerinin yazımının, mirasın taksim edilmesinden sonra mümkün olduğu, ayrıca vasîlerin mahkemeye sunduğu muhasebe kayıtlarına göre, vasîlik görevleri en geç tereke defterinin kaleme alınmasıyla başladığından dolayı, vasî tayinlerinin terekenin taksim edilmesinden önce yapılmış olması gerekiyordu. Vasîlerin görevlerini kısaca vesâyetleri altında bulunan yetimlerin reşit oluncaya kadar zarurî ve makul ihtiyaçların karşılanması, mallarının idaresi ve yetimlerin şahsıyla alâkalı her türlü sorumluluğun yerine getirilmesi olarak tanımlayabiliriz. Vasîlik kurumunun yetimlerin himayesinde mühim olduğu ve üstleneceği vazifenin gerektirdiği dürüstlüğe ve ehliyete sahip olduğu ihbar edilen kişiler arasından vasî atandığı anlaşılmaktadır.² Yaygın olmamakla beraber, bazı tereke sahiplerinin daha hayattayken güvendiği birini vasî atadığı görülmektedir.³ Belgelerde *vasî-i muhtâr* olarak tanımlanan bu kişilerin, tereke sahiplerince vesâyet ile görevlendirilmeleri de mahkeme huzurunda yapılıyor, ölüm gerçekleştiğinde vasî elindeki hücceti ibraz ederek vasîlik görevini üstleniyordu. Tereke defterlerinde *vasî-i mansûb/mansûbe* ya da sadece *vasî* ibareleriyle geçen vasîler, kadı tarafından vesâyet görevine atanmış, bu iş için uygun, ehil bulunmuş kişileri göstermektedir.⁴ Vasîlerin görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını

¹ Gerek hak sahiplerinin tercihiyle gerekse zorunlu olarak mahkemenin baktığı miras paylaşımının sonuçlandırılmasıyla kaleme alınan tereke defterlerinin giriş bölümünde varislerin veya onlar adına vekil ve vasîlerin mirasın paylaşılmasını mahkemeden talep ettiklerinin yazılması yerleşik bir uygulama olmalıdır. İncelediğimiz tereke defterlerinin her birinde mirasçıların tamamı talepte bulunanlar arasında yer almaktadır.

² “...*müstakîmü'l-etvâr ve vesâyete ehliyeti bedîdâr birini bî-garaz ehl-i vukûfın ihbârlarıyla yine huzûr-ı kâdiaskerîde veyahud kassâm-ı askerî hâzır olduğu hâlde nasb olunmak...*” (KŞS, no.895, vr.1a).

³ Örneğin Süleyman Ağa'nın sağlığında hem sağır oğlu için hem de terekeyle ilgili diğer işleri yerine getirmek üzere Perdecibaşı es-Seyyid el-Hac Ali Ağa'yı vasî olarak ataması şöyle kaydedilmiştir: “...*müteveffâ-yı mezbur hayatında bi'l-cümle terekesini marifet-i şer'ile ahz ve kabz ve bey' idüib esmânından vech-i mesnûn üzere techiz ve tekfîn ve levâzım-ı defni umûrını rü'yet ve duyûn-ı müsbetesini ashâb-ı hukuka bade'l-eda ve sağır-i mezburun tesviye-i emrine ve mâl-ı mevrusunu ahz ve kabz ve hıfza vasî-i muhtâr nasb ve ta'yin eylediği ba-hüccet-i şer'îyye sabit olan perdecî başı es-Seyyid el-Hac Ali Ağa bin el-Hac Mustafa Ağa...*” (ÜŞS, no.561, vr.11a).

⁴ Mahkemenin yetimler için vasî tayin kayıtları, yine yetimler için belirlenen nafaka miktarlarını gösteren gösteren hüccetlerle beraber müstakil bir sicilde toplanabiliyordu (KŞS, no.992, 1012, 1021, 1036). *Vasî ve Nafaka Hüccetleri* başlığını taşıyan Askerî Kassamlık sicillerindeki vasî atamalarının tamamına yakınında kullanılan yerleşik ifadede hem vasî tayininin gerekliliğine hem de vasîde bulunması gereken niteliklere dikkat çekilmektedir: “...*kibel-i şer'iden bir vasî nasbı lâzım ve mühim olmağın*

denetlemek, ayrıca onlara yardımcı olmak (?) üzere nâzır da atanabiliyordu.¹ Vasînin üzerine nâzır atanmasının incelediğimiz tereke defterleri bağlamında nadirattan olduğu tespit edilmiştir. Atanan vasîlere baktığımızda yetimin en yakın akrabalarından seçildiği görülmektedir. Vasîlerin büyük çoğunluğunu sağır ve sağirenin hayatta olan annesi veya babası teşkil etmiştir. Anneanne, babaanne, dede, amca, dayı, abi, teyze, hala sıklıkla bu görevi yüklenen diğer akrabaları oluşturmaktadır. Atanan vasîler ile yetimler arasında akrabalık bağının bulunmadığı örneklerin sayısı fazla değildir.

Muhallefatın müzayedeye satışı, yetimler için daha faydalı bir yöntem olduğu için teşvik edilmişti (KŞS, no.45, vr.1a). İncelediğimiz terekelerden tahminî fiyatları içerenler olsa da büyük çoğunluğunun satıldığı tespit edilmiştir. Ailenin reisi olan kocanın ölümüyle geride kalan dul ve yetimlerin korunması devletin ve toplumun sorumluluğunda olmuştur. Tevarüs edilen servetin verimli şekilde değerlendirilmesinin bu kesim için çoğu zaman kolay olmayacağını tahmin edebiliriz. Atanan vasîlerin adil ve dürüst, ayrıca yeterli ticarî zekaya sahip olduklarını varsaysak bile kendi malları gibi özen göstermeleri, risksiz yatırımlarla değerlendirmeleri, bu işlere yeterli vakit ayırmaları, gayret sarfetmeleri her zaman mümkün olmayacaktır. Bu şartlarda idarecilerin ve hâkimlerin teşvik ettiği ve toplumda kabul görececek yöntem, yetim malının nakde çevrilerek işletilmesi olmuştur. Bu usûl kuvvetli şekilde yerleşmiş olmalıdır ki annenin ölümünde geride kalan çocuklara genellikle babaları vasî atanmış olmasına rağmen tereke çoğunlukla satılmış, yetimlerin hissesi paraya dönüştürülmüştür. Ölen kişinin şahsî mülkü dışında icareteynli vakıf mülklerin tasarruf hakkına sahip olması durumunda, bunların intikali miras hukuku dışında kendine özgü kaidelere göre gerçekleştirilmiştir. Sadece evlatlarına intikal eden icareteynli vakıf mülklerin tasarruf hakkına kız ve erkek evlatları eşit olarak sahip olmuşlardır. Yetim evlatların vakıf mülklerindeki hisseleri ise vasîlerin talebi, mütevellinin izni ve mahkemenin onayıyla müzayedeye başkasına ferâğ (tasarruf hakkının devri) edilmiştir. İncelediğimiz dönemde başkentte yaygın olan icareteynli vakıf mülklerin *bedel* namıyla

---

emanet ile ma'rûf(e) ve istikamet ile mevsûf(e) ve her vechile vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir(e) idiği zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmi müslimin haberleriyle..." (KŞS, no.992, vr.1b, 2a, 2b, 3a...).

¹ Tütüncü Ömer Ağa öldüğünde zevcesi Aişe Hatun üç sağır oğluna vasî atanırken, vasî üzerine de nâzırlık göreviyle yetimlerin amcaları Osman ve Veliyüddin Ağalar tayin edilmişti (MŞS, no.130, vr.81b-82a).

kaydedilen¹ tasarruf hakkının ferâğ kıymeti birçok örnekte tereke gelirine yakın rakamlara ulaşmıştır.

Satış yöntemi, bir bakıma, muhallefatin değerinin piyasa şartlarında ve herkesin gözü önünde belirlenmesi esasına dayanıyordu. Takdire dayalı fiyat belirlemede haklarına ulaşmaları diğer yetişkin mirasçıların ve ilgililerin adaletli olmalarına bağlı olan yetimler için, mirasın gerçek değerinin tespiti aşamasında muhtemel mağduriyetlerin önlenmesi açısından satış usulünün mühim olduğunu düşünebiliriz. Ancak, bu terekenin satış sürecinde muhtemel suistimallerin hiç olmadığı anlamına gelmiyordu. Satışın yaygın olduğu İstanbul'da terekenin müzayede aşamasında çeşitli kişilerin bazen organize şekilde gerçekleştirdikleri hile ve desiselere konuyla alakalı belgelerde dikkat çekilmiştir. Mahkeme personelinin terekeden eşya alması², bedesten tüccarlarının ve bit pazarı esnafının aralarında anlaşıp terekeyi ucuza kapatmaları³, vasîlerin yolsuzlukları⁴, bedesten bekçilerin görevlerini ihmalleri⁵, koltukçu esnafı ile ittifak eden sahafların terekelerdeki kitapları noksan fiyatla almaları⁶ bu süreçte olabilecek usulsüzlüklerdendir. Suistimallerin üzerinde hassasiyetle durulmasının en önemli sebebi, belgelerin tamamına yakınında dile getirilen *eytâma gadr-ı küllî olduğu* ifadesinde saklıdır. Yetim ve dulların korunmasına özen gösterilmemesi, padişahların muhtaplarını ağır şekilde tehdit ettiği fermanların sadır olmasını icap ettirmiştir.⁷ İnsan

¹ KŞS, no.706, vr.1a: "...eytâmın ebeveyninden hasbe'l-âde intikâl eden vakıf menâzil ve dekâkin ve akârât-ı sâire vasî ma'rifetiyle âhara ferâğ olundukda bedel-i ferâğı vasî kabz ve defter-i kassâma **bedel ta'bîriyle kayd olunup...**". Bu konuda ayrıca bkz. KŞS, no.884, vr.1a; İŞS, no.106, vr.7a.

² "...tereki fûrûhtunda kâtib ve muhızır ve çukadâr ve sâir hukkâm taraflarından me'mûr olanlar müzâyede olunan emvâl-i eytâmdan bir akçe ve bir habbelik şey iştirâ eylemeyip..." (KŞS, no.706, vr.1a). Aynı hususta ayrıca bkz. KŞS, no.887, vr.1a; Mühimme Defteri, no.CCXXXIII, 54'ten nakleden Öztürk, 1997:400, dn.25.

³ KŞS, no.954, vr.1a.

⁴ İŞS, no.106, vr.7a; KŞS, no.884, vr.1a.

⁵ BOA, C.BLD, no.6555.

⁶ BOA, C.MF, no.5641.

⁷ İkisini fikir vermesi için nakledelim. İlki İstanbul Kadısı'na yazılan Ağustos 1790 tarihli fermanın: "*Bezzâzistân ve Bitpazarı'nda bi'l-müzâyede fûrûht olunan eşyâ-yı mütenevvi'a-i ibâd ve metrûkât ve muhallefâtı Bezzâzistân ve Bitpazarı ahâlîleri birbirleriyle ittifâk ve ittihâd ve şirket-i hafiyeleriyle artırmayıp rahîs bahâlarıyla iştirâ ve tamâm iğtisâb ve intihâb ve değerinin sülûs ve rub'u bahâlarıyla iştirâ eylediklerinden sonra birer mahalle tecemmu' ve beynlerinde tekrâr müzâyede ve çıkışma ederek gırlı bahâya iblâğ..... cesâret eden ahz olunduktan sonra gedik ve mâlik olduğu emvâl ve eşyası cânib-i mirîden zabt ve kendisi **katle bedel Magosa Kal'ası'na kal'a-bend olunacağı muhakkak ve meczûm ve hakkında bâb-ı ricâ ve merhamet mefkûd ve mesdûd idüğünü kendilere tefhîm ve işbu fermân-ı âli sudûrunu sâbıklara kıyâs ve tenbîhe lafzı kabilinden add ile yine âdet-i merdûde-i sâbıkaları üzere hareket ederler ise **bildim bilmedim demelerine bir vechile havâle-i sem'-i i'tibâr olunmayıp irtikâb edenlere emân verilmeyip va'idât-ı merkûme icrâsı derkâr idüğünü** Bezzâzistân ve Bitpazarı ahâlîlerinin gûş-i hûşlarına telkîn eylemelerini ve kethüdâlar dahi fimâ-ba'd bu makûle emr-i***

faktöründen dolayı metrûkâtın değerinin tespiti için hangi yönteme başvurulsa az ya da çok muhtelif problemler yaşanacaktır. Osmanlı toplumu ve idarecileri çeşitli tecrübelerden sonra özellikle yetim ve diğer zayıf kesimlerin korunması için terekenin müzayedeye satışını, fiyat takdir edilmesine göre muhtemelen daha yararlı bulmuşlardır. Satışı kaçınılmaz hale getiren daha önemli bir etken ise, yetim malının idare ve işletilmesinde benimsenen yöntemin malların nakde dönüştürülmesini zorunlu kılmasıydı. Fakat dönemsel ve bölgesel farklılıkların olabileceğini dikkatten uzak tutmamak gerekir. İstanbul'da dahi satılmadan varisler arasında taksim edilen miraslar olabildiği gibi yetime tevarüsen intikal eden gayrimenkullerin vasî marifetiyle kiraya verilmek suretiyle idare edildiği örnekler de vardır.

Tereke defterlerinin tanzimiyle ebeveyninden intikal eden miras ve vakıf hisselerinin değeri tespit ve tescil edilen yetimlerin korunmasında ilk safha tamamlanmış oluyordu. Böylece yetimlerin himayesi ve gözetilmesinde rüşş yaşına ulaşmıca kadar devam edecek ikinci dönem başlıyordu. Yıllarca sürebilen ikinci aşamada yetimin barınma, beslenme, giyinme, eğitim, sağlık ve diğer zarurî ihtiyaçlarının karşılanması kadar mevcut malının verimli şekilde yönetilmesi de mühimdi. Yetim mallarının işletilmesiyle elde edilecek kâr hem bu süreçte yetimin ihtiyaçlarının karşılanması hem de reşit olduğu zaman hak ettiği servete ulaşması bakımından son derece önemliydi. Malların idaresi ve işletilmesi vasîlerin sorumluluğunda olmakla beraber, bunun nasıl yapılacağı noktasında kararın vasîlere bırakılmadığı anlaşılıyor. Yetim hukukuna gösterilen hassasiyet, mallarının tasarruf şeklinin de idareciler tarafından belirlenmesi sonucunu doğurmuştur. Toplumda da kabul görece usûle göre, yetim parasının faizle işletilmesi ve elde edilecek kârla yetimin ihtiyaçlarının karşılanması sistemin en temel özelliğiydi. Devletin müsaade ettiği belli hadler dâhilinde ve muhtemelen piyasa şartlarında belirlenen faiz oranlarıyla taliplilerine borç olarak verilen yetim malının

---

*memnû'a cesâret edeni kapıya göndermekde ve haber vermekde kusûr ederler ise sonra **haber alındıkda kendüleri dahi kazâyâ uğrayacaklarını** Bezzâzistân ve Bitpazarı kethüdâlarına ber-vech-i îzâh beyân ve tenbih ve te'kîd eyledikden sonra..."* KŞS, no.606, vr.1a.

İkincisi, Rumeli Kazaskeri'ne hitaben yazılan Aralık 1798 tarihli fermanın: "...*tahrîr-i tereke ve kismet-i verese mâddesinde İstanbul'da ve taşrada yetim ve yetimelere gadr olduğu ve ba'zı kimesneleri vasî oldum deyu yetimlerin mâllarını kabz ve kendi umûruna sarf ile gadra cesâret eyledikleri ma'lûm olan hâlâtdan olmağla şu kismet mâddesinde kassâm ketebesini ve muhızır makûlelerine i'timâd olunmayub hukkâm-ı şer'-i şerîf bi'z-zât dikkat eylemeleri kat'î matlûb-ı hümayûnumdur bu irâdemi kâdiasker efendilere ve sair iktizâ edenlere bildiresin **ben dahi taharrî ederim eytâma gadr olduğunu istimâ' edersem sonra bana cevâb vermek güç olur..**"* KŞS, no.706, vr.1a.

zayı olmaması için seçici ve dikkatli hareket ediliyor; borç talep eden kişiden sağlam kefiller bulması ya da değerli bir mülkünü rehin göstermesi isteniyordu. Böylece mâl-ı eytam kayıt ve denetim altında muhafaza edilerek kişi reşit olduğu zaman kendisine teslim ediliyordu. 30 Aralık 1798 tarihli fermanla yetim mallarıyla ilgili kanun şöyle tarif edilmiştir: “...*emvâl-i eytâm olarak her ne hâsıl olur ise vasîleri yedlerine teslim olunmayıp vaz’-ı bezzâzistân olunup ba‘dehû rehn-i kavî yahud kefil-i malî ile alâ vecihî’ş-şer’î i‘mâl ve istirbâh olunup emvâl-i eytâmın teksîrine sa‘y eylemeleri...*” (KŞS, no.706, vr.1a). Yetim mallarının idaresiyle ilgili temel prensiplerin özü itibariyle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında yapılan düzenlemelerde korunduğu görülmektedir. Yetimin rüşd sahibi birey özelliği kazanıncaya değin gerek terekenin tesviyesi gerekse mallarının işletilmesi ve lüzumlu harcamaların yapılması mahkeme kontrolünde, her bir işlemin görevlilerce tescil ve teftiş edildiği ortamda gerçekleşmiştir. 1850’li yıllardan itibaren ise hazırlanan nizamnâmeler, ihdas edilen yeni kurumlarla terekenin taksimi ve yetim mallarının işletilmesinde yaşanan problemler dikkate alınarak esasen idarî denetimin arttırılması amaçlanmıştır. Tereke ve yetim mallarında çoğu ötedenberi cari olan uygulamalar hiçbir husus atlanılmadan ayrıntılı şekilde tarif edildiği nizamnâme maddelerine dönüşmüştür. Yetim mallarının mümkün merteye eksiksiz tespiti, daha iyi şartlarda korunması ve işletilmesiyle ilgili kapsamlı düzenlemeler olsa da terekenin tahriri veyahut yetim mallarının işletilmesinde köklü değişiklikler yapılmamıştır. Daha sonra müdüriyete tahvil edilecek Emvâl-i Eytâm Nezâreti’nin teşkili ve yetimlerle ilgili terekelerde çeşitli sorumlulukların nezârete bırakılması önemlidir. Emvâl-i Eytâm Nâzırı terekenin tesviye sürecinde mahkeme tarafından gönderilen kâtip ve diğer memurlarla beraber görev yapacak kurumun kendi muavin ve kâtiplerini görevlendirmeye başlamıştır. Tereke işi tamamlandıktan sonra yetim mallarının işletilmesi, denetimi ve muhasebe kayıtlarının kontrolünde de nezâretin yetkileri söz konusudur. 1874 yılında ise Şeyhülislâmlık’a bağlı Meclis-i İdare-yi Emvâl-i Eytâm tesis edildi.¹ Sonraki yıllarda yetim mallarının korunması ve değerlendirilmesiyle ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir.

2

---

¹ Emvâl-i Eytâm Nezâreti’nin kurulmasıyla başlayan ve sonraki düzenlemelerle devam eden süreçle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakul, 2008:177 vd.

² Yurdakul, 2008:177 vd; Özcan, 2006:115-119; Öztürk, 1997:403-405.

Başkentlilere ait tereke defterleri, İstanbul örneğinde yetim mallarının işletilmesiyle ilgili uygulamanın nasıl olduğunu anlamamıza yardım eder. İncelediğimiz kayıtların çoğunda terekenin, taksimatı takip eden bölümünde yetimlerle alâkalı bilgiler dikkat çeker.¹ Çoğu yetim haklarının gözetilmesi kaygısıyla kaleme alınmış tereke defterlerinde reşit mirasçılar söz konusu olduğunda öğrenemediğimiz birçok husus yetimlerden dolayı tereke metnine giriyordu. Örneğin icareteynli vakıf mülklerinin başkentte yaygınlığı ve daha da önemlisi tereke geliri kadar önemli bir servet unsuru olduğunu ancak yetimler sayesinde fark edebildik. Günümüzdeki kredi kurumlarının olmadığı dönemde bedestenlerin banka işlevini üstlenmesini, İstanbul halkının ve piyasasının finansal ihtiyaçlarının karşılanmasında mâl-ı eytâmın önemini ortaya koyan kayıtları da yetimlere borçluyuz. Tereke defterlerinin son kısmında düzenli olarak aktarılan bilgilerin başında, yetime müteveffa baba veya annesinden intikal eden mal ve paranın nasıl idare edildiği hakkında bilgiler gelir.

Yetimlerin hissesine isabet eden miras paylarını vasîleri vesâyet yoluyla *ahz ü kabz* etmişlerdir. Ancak vasîlerin hukukî açıdan lüzumlu olan bu beyanları geçici bir durumu ifade ediyordu. Nitekim kaydın devamında vasîler sorumlu olduğu yetim malının nasıl işletildiğini ve nerede muhafaza edildiğini açıklıyorlardı. Rehin veya kefilin, bazen her ikisinin de bulunduğu şartlarla kimlere ne kadar borç verildiği kaydediliyordu. Bu işlemlerin mahkeme huzurunda yapılıp şer'î senedinin tanzim edildiğini metinlerde geçen *bâ-hüccet* tabirinden anlıyoruz. Özellikle anne veya babanın vasî olduğu kimi terekelerde yetime ait paranın önemli kısmı bunlar tarafından kullanılabilirdi. Fakat incelediğimiz tereke defterlerinde en sık karşılaştığımız yöntem vasî tarafından bedestene emanet edilmesidir. Bir kısmı şahıslara borç verilmiş kalanı ise bedestene teslim edilmiş kayıtların sayısı da az değildir. Vasîlerin yetim parasını uygun şartlarda geciktirmeden işletmesi gerektiği için eğer taliplisi varsa mirasın taksim edilmesinden hemen sonra, daha tereke defteri yazılmadan şahıslara borç veriliyordu. Çoğu zaman kısa sürede bu mümkün olmadığından yetimin parası vasîlerin elinde bırakılmıyor, bedestende saklanıyordu. Tereke defterlerinde şahıslara borç verildiği nakledildiğinde

---

¹ Terekenin taksimattan sonraki kısmında yetimlerle ilgili aktarılan bilgiler için bkz. Bölüm sonundaki Örnek Vakıa 1 ve 2 kayıtları.

uygulanacak faiz oranı hakkında bilgi nadiren veriliyordu.¹ İdâne (borç) hüccetlerinin kaydı ayrıca tutulduğundan tereke kâtiplerinin faiz oranını incelediğimiz dönem tereke defterlerinde yazmaları gerekmemiştir.²

Yetim mal ve paralarının bedestene teslimi için sandık kullanılıyordu. Ayrıntı gibi görünen bu durum, aslında uygulamanın önemli bir özelliği idi. Zaman zaman sandık yerine kese veya torba tabir edilen eşyalar da kullanılmıştır; ancak bunların sayısı azdır. Çok sayıda tereke kaydı yetim adına alınan envai çeşit sandıklar için yapılan mütevazı harcama kalemini içeriyordu. Tahta, servi, ceviz, hatta köhne sandıklara ödenen para yetimin hissesinden düşülüyordu. Günümüzün banka kasaları gibi kullanılan sandıklara yetimin parası konduktan sonra ağzı mühürlenerek bedestene emanet ediliyordu.³ Bedestende bu amaçla kullanılan mahzen, dolap gibi mahallerde güvenli şekilde muhafaza edilen sandıklar borç işlemi yapılacağı zaman mührü sökülerek açılıyor, daha sonra tekrar mühürlenip yerine kaldırılıyordu. Muhtemelen bedestende kassamlığa ait veyahut yetimlerin sandıkları için kullanılan özel mekanlar vardı.⁴ Yetimler dışında İstanbul halkı ve esnafı da banka kasalarının bulunmadığı devirlerde paralarını ve kıymetli eşyalarını ağzı mühürlü sandıklar içinde bedestende muhafaza etmişlerdir.⁵ Bedestenlerde kullanılan sandıklar, Osmanlı ev içi yaşam kültürünün önemli eşyasının farklı işlevleri olduğunu göstermektedir. Ev, dükkan, han odaları ve bedestenlerde

---

¹ Hacdan dönerken Şam'da vefat eden Kapan-ı Dakik tüccarından el-Hac Süleyman Ağa'nın 10 Mart 1787 tarihli tereke defterinin son kısmında bu bilgi şöyle kaydedilmişti: "...onu on bir buçuk hesabı üzere bâ-devr-i şer'î ilzâm-ı rıbh ve idâne olunduğu bu mahalle şerh olundu" (KŞS, no.551, vr.51b).

² Eytâm Nezâreti kurulduğunda paranın işletilmesi, rehin ve kefil işlemlerinde önemli yetkilere kavuşmuş olmasına rağmen şer'î hüccetlerin tanzimi Kassamlık'ta yapılmaya devam etmiştir. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin *İdâne Sicili* başlıklı, borç verilen yetim paralarının kayıtlarına mahsus sicildeki hüccetler borç kapatıldığında üstüne çizikler atılarak terkin edilmiştir.

³ Miss Pardoe, Süleymaniye Camisi'nin kuzey tarafı boyunca uzanan açık galerinin yetim ve diğer İstanbullulara ait sandıklarla dolu olduğunu bildirir. Vakıf idarecilerine teslim edilmiş kıymetli emanetlere hiçbir suretle müdahale edilmediğini, hatta idarecilerin ihtiyaç halinde dahi bu kaynağa müracaat etmediklerini belirtir (Pardoe, 2004:227-228).

⁴ İstanbul Bedesteni hakkında derli toplu bilginin bulunduğu bedesten maddesinde Koçu, başkaca malumat vermeden kassam mahkemesine ait dolabı farklı bir bağlamda zikreder: "*Bedestenin kassam mahkemesinine aid dolabın üstünde, içerisinde Allah, Muhammed, Yâ Müstean yazılı mozayıkdan büyük bir levha vardı...*" (Koçu, 1961:2354).

⁵ Koçu, 1961:2347. Bedesteni bankalara, sandıkları da banka kasalarına benzeten Koçu, sandıkların kullanılma tarzı hakkında da bilgi verir: "*Bankalar (Banka kasaları) yok iken, bütün İstanbul halkı (içlerinde kıymetli eşyaları mücevherleri parası bulunan) ağzı mühürlü sandıklarını, (sonraları) kasalarını Bedestene koyar ve mukabilinde bir makbuz alır giderdi. Sahibi geldiği zaman bir bölük başının nezâreti altında sandığın konulduğu mahzene gidilir, bölükbaşı kenarda durarak emânet sâhibi sandığından alacağını alır, koyacağını koyar, tekrar mühürleyip mührünü bölükbaşıya gösterirdi*" (Koçu, 1961:2354).

benzer veya farklı amaçlarla yaygın şekilde kullanılan sandıklar, Osmanlı maddî kültürünün kıymetli eşyaları arasında yer almıştır.

Belgelerde *Bezzâzistân-ı Atik* ve *Sandal Bezzâzistânı* (Yeni Bedesten) ismiyle zikredilen İstanbul bedestenleri, özellikle bezzâzistân-ı atik, başkentte ticarî hayatın kalbini oluşturuyorlardı. İçinde çeşitli çarşıları barındıran bedestenlerin bir diğer önemli özelliği İstanbul finans sektörünün merkezi olmalarıdır. Yetim mâlları nadiren sandal bezzâzistâna emanet edilirken, terekenin satışında olduğu gibi yetim mâllarının muhafazası ve işletilmesinde de asıl olarak bezzâzistân-ı atik kullanılmıştır. Bedestene sandık içinde bırakılan yetim paralarını talep edenler arasında sarrafların ilk sırada geldiği, en azından en önemli grubu oluşturduğunu düşünebiliriz.¹ Nitekim 1805 tarihli belgede sarraflar hakkında aktarılan “...*esnâf-ı mezkûrenin öteden berü kullandıkları mebâliğ kendü mâlları olmayub ekserisi bazı evkâf ve eytâm ve sair kesânın akçeleri olduğu...*”² bilgisi buna delalet etmektedir. Önemli kısmı toplumun çeşitli kesimlerinden işletilmek üzere toplanmış paralardan oluşan sermayelerini başarılı bir şekilde idare etmeleri, hem piyasa dengelerinin hem de parasını emanet eden kesimlerin korunması bakımından önemliydi. Her ne kadar meslekleri gereği ticarî zekâ ve tecrübeleri sayesinde değişen şartlara göre finansal yatırımlarını şekillendirebilme, ticarî bağlantıları kullanabilme gibi becerileri olsa da her zaman işlerinin yolunda gittiğini düşünemeyiz.³ Osmanlı ekonomisinde yaşanabilecek dalgalanmaların etkisi büyük oluyor, ilk olarak sarraflara onlar üzerinden de hak sahiplerine ulaşıyordu. 19. yüzyılın başlarında yaşanan malî kriz de bu özellikte olmalıdır. Müflis sarraflar ile borçlu ölen sarrafların borçlarının tesviyesi için Darphane Emîni ve Sarraf Kethüdası görevlendirilmiş; yapılan inceleme sonucunda bu durumdaki sarrafların piyasadan

¹ Sarrafların yetim mallarını (nakdini) yoğun şekilde kullandıklarını göstermesi bakımından şu iki belge önemlidir: BOA, C.DRB, no.453 (17 N 1220/8 Aralık 1805) ve İŞS, no.106, vr.4a-5a (22 S 1226/17 Mart 1811).

² Sarrafların kethüdası tarafından 1805 yılında arz edilen ve sarrafların çeşitli sorunlarının ve taleplerinin zikredildiği belge için bkz. BOA, C.DRB, no.453.

³ 1787 yılında terekesi kayda geçirilmiş olan Haseki Ahmed Ağa'nın bıraktığı toplam miras 3.360 kuruştur. Çeşitli masraflar çıktıktan sonra geriye kalan 2.772 kuruşun ¼'ü eşine, ¾'ü de beytülmale intikal edecekken, sarraf Yako beytülmal adına terekeyi kabza memur Bostancı Başı'nın vekili Eşber Ağa karşısında müteveffadan 19.000 kuruş alacağı olduğunu senediyle ispat ettikten sonra, terekeye 2.772 kuruşa el koymuştur. Müteveffanın sair terekesi ortaya çıktığında alacağının kalan kısmını da tahsil edeceğini kayda geçirtmiş olan sarrafın, verdiği borcun önemli bir kısmını hiçbir zaman tahsil edememesi kuvvetle muhtemeldir. 1780'li yıllar için hatırı sayılır büyüklükteki kredinin geri dönmemiş olması sarraf için önemli bir kayıp olmalıdır (KŞS, no.556, vr.37ab).

180.549,5 kuruş alacağına karşılık, 452.061 kuruş borcu olduğu ortaya çıkmıştır.¹ Eytâm malının korunması hususunda hassasiyet ve titizlik gösteren idareciler, yetimlere ait paraların, son dönemde, aralarında müflis ve borçlu olanların sayısının arttığı sarraflara emanet edilmesinden ziyade yetimler için esham alınmasını daha faydalı bir yöntem olarak aynı yıllarda teşvik etmişlerdir.²

Yetim mallarının korunması ve işletilmesiyle ilgili duyarlılığın neticesi olarak vasîlerin hesapları da mahkemeler tarafından denetlenmiştir. Eylül 1859 tarihinde yayımlanan Şer'î Mahkemeler ve mahkeme harçları ile ilgili nizamnamenin 57. Maddesi, emvâl-i eytâm muhasebesinin (en az) üç senede bir görüleceğini hükme bağlamıştır.³ Bu tarihe kadar uygulama lüzum görüldükçe hesapların teftiş edilmesi şeklinde yürümüş; nadir de olsa bir yıldan kısa döneme ait muhasebe defterleri kaleme alındığı gibi 5-10 yıllık dönemin hesaplarını içerenleri de olmuştur.

Mahkemeye ibraz edilen muhasebe kayıtları gelir ve gider olarak adlandırabileceğimiz iki bölümden müteşekkildi.⁴ Vasîlik görevi başladığında yetimin mevcut olan malı ve hesabın görüldüğü tarihe kadar geçen süreçte işletilmesinden elde edilen kârın toplamı gelir kısmını oluşturuyordu. Örnekleri az olmak kaydıyla, yetimin satılmayan gayrimenkullerinden elde edilen kira gelirleri de muhasebe defterinin gelir hanesine kaydediliyordu. Muhasebe defteri tereke defterinin tanziminden sonra ilk görülen hesaba ait ise yetimin mevcut mâlını terekeden hissesine isabet eden tutar ile varsa ebeveyninden intikal eden vakıf mülkün ferâğ bedelinden meydana geliyordu. Bazen diğer varislerin ve şahısların yetimlere hibe yaptığı oluyordu; hibe edilen meblağ da yetimin mevcuduna dâhil ediliyordu. Vasînin mahkemeye sunduğu hesap listesi ikinci veya sonraki vesâyet dönemine ait gelir ve giderlerin dökümü ise, yetimin mâlî için

¹ Kassam katibi ve bir kısım alacaklıların da hazır olduğu halde yapılan tetkikat 21 B 1230 (28 Temmuz 1815) tarihinde tamamlanmıştır. 1811-1815 dönemi hesaplarını içeren belgede müflis sarrafların kimler olduğunun bilgisi bulunmamakla beraber, sarraflara borçlu ve onlardan alacaklı olanların isimleri ve tutarları kaydedilmiştir. Bu belge için bkz. BOA, C.DRB, no.1960.

² Masraf-ı Cenâb-ı Hilâfet Kâtibi İbrahim, vasî-i muhtarları olduğu müteveffâ Cavid Mîr Ahmed'in iki ve Silahdâr-ı Şehriyârî-i esbak müteveffâ Abdullah'ın yedi yetiminin sarraflarda bulunan haklarını tahsil edip yetimler için eshâm kavâ'imi almak talebine binaen çıkan fermanda kendisine izin verildiği gibi, son dönemde iflas eden sarrafların sayısının artmasından dolayı yetim mallarının sarraflara emanet edilmeyip esham alınmasının tüm yetimler için *evlâ ve enfa'* olacağı mütalaa edilerek, uygulanması isteniyordu. İstanbul Kadısı'na hitaben yazılan *eytâma sehim i'tâsı* derkenarlı fermân için bkz. İŞS, no.106, vr.4a-5a (22 S 1226/17 Mart 1811). Bu fermânın Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarına da ayrı ayrı yazıldığı aynı kayıta belirtilmektedir.

³ 13 S 1276 tarihli nizamname için bkz. Düstur, Tertip I, Cilt I, s. 301-314.

⁴ İki örnek muhasebe defteri için bkz. Bölüm sonundaki vasî muhasebe defterleri.

hesabı görülen bir önceki muhasebe defterindeki bâkiye tutarı esas alınmıyordu. Yetimin mevcut mâl ve parasının vasî marifetiyle işletilmesinden elde edilen hâsılat önemliydi. Kahir ekseriyeti şahıslara verilen borcun karşılığında elde edilen, belgelerde nemâ tabir edilen, ortalama %10-15 oranındaki faiz gelirinden oluşuyordu.¹ Her bir şahsa verilen borcun miktarı, vadesi ve nemâsı ayrı ayrı yazılabildiği gibi bazı kayıtlarda görüldüğü üzere “*sagîr-i mezbûrenin mâlından vasî-i mezbûrun i‘mâliyle müddet-i mezbûrede hâsıl olan nemâ 1.315 guruş*” şeklinde teferruatına girmeden icmâl halinde kaydediliyordu. Yetimin vakıf ya da şahsî mülk statüsünde gayrimenkulleri olması durumunda bunlar vasîleri tarafından şahıslara kiralanarak gelir temin etme yoluna gidiliyordu. Yetim mâl ve paralarının verimli şekilde işletilmesi, elde edilen hasılâtlarla yetimin ihtiyaçları karşılanarak asl-ı mâlın mümkün mertebe muhafaza edilmesi vasîlerin temel sorumluluğuydu. Vasîlerin ne kadar başarılı olduğu, 19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezî idarenin denetimini arttıran yeni kurum ve nizamnâmelerin yetim mâlının korunması ve geliştirilmesinde etkili olup olmadığı sorularına sağlıklı yanıtlar verebilmek için konunun etraflıca incelenmesi gerekmektedir.

Muhasebe defterinin gider bölümünde ise yetim için bu süreçte vasî tarafından yapılan çeşitli masraf ve harcamalar bulunuyordu. En önemli gider kalemini yetimin barınma, beslenme, giyinme, bakım gibi zarurî ihtiyaçlarının karşılanması için tahsis edilmiş nafaka ücretleri meydana getiriyordu. *Nafaka-yı mefrûze* tabir edilen, genellikle aylık miktarı belirtilen yetimin temel ihtiyaçlarına sarf edilen meblağ, toplam giderin takriben %80 ile %95’ine karşılık geliyordu. Nafaka kapsamında mütalaa edilmemiş olan elbise masrafları (muhtemelen çoğu bayramlık veya özel günlere mahsus kıyafetler olmalıdır), icareteynli vakıf mülklerin tasarruf hakkının devri için yapılan masraflar, kiraya verilen vakıf mülklerin icare-yi müecceleleri, yetimin temel

---

¹ İncelediğimiz dönemde, yetim parasını işletirken uygulanacak devlet tarafından kesin olarak belirlenmiş bir oranın varlığı saptanmamış olmakla beraber kârın gelire nispetinin %10-15 aralığında gerçekleştiği örnekler çoktur. 1851 yılında çıkarılan Eytâm Nizamnâmesi’ne göre yetim mallarının (parasının) işletilmesinde cari olacak faiz oranı %15 olarak belirlenmiş; ancak bu mümkün olmadığı takdirde sarraflar kumpanyasına veya muteber esnaf ve diğer yerlere %10 faiz oranıyla verilmesi yetimlerin menfaatine uygun bulunmuştur (Düstur, Tertip I, Cilt I, s.271-272). Farklılıkları olmakla beraber benzer bir yöntemle çalışan para vakıfları üzerine yapılan çalışmalarda da erken dönemden itibaren yaklaşık olarak aynı oranların uygulandığı tespit edilmiştir. Para Vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

ihtiyaçları dışında yapılmış eğitim, bakım vb. harcamalar da gider kısmında yer alan ancak düzenli olmayan masraf kalemleridir. Son olarak vasînin hesabının görülerek sicile kaydedilmesinden dolayı tahsil edilen harc-ı muhasebe ve kaydiyye harçlarını zikretmemiz gerekir. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında gelir toplamından giderler çıktıktan sonra kalan tutar üzerinden yaklaşık olarak %1-1,5 oranında alınmıştır. 1859 tarihli şer'î mahkeme harçlarını düzenleyen nizamnâmenin ilgili maddesinde ise giderler düşüldükten sonra kalan meblağdan kesede 5 kuruş (%1) harc-ı muhasebe tahsil edileceği bildirilmektedir.¹

Vasîlerin mahkemeye takdim ettikleri muhasebe kayıtlarına göre en önemli gider kalemi, miktarı mahkeme tarafından tayin edilen nafaka ücretleridir. Nafaka için belirlenmiş sabit bir meblağ söz konusu değildir. Kadı veya kassam tarafından nafaka ücreti tayin edilirken yetimin serveti, ailesinin toplumsal konumu ve mensup olduğu sosyal çevrenin yaşam tarzı dikkate alınmış olmalıdır. 1811 yılına ait muhasebât sicilinde yetimler için takdir edilen aylık nafaka ücretleri 5 kuruştan 200 kuruşa kadar değişen miktarlarda olmuştur. Ailesinin, dolayısıyla yetimin askerî sınıfa mensup olması, zenginliğiyle orantılı olarak nafaka miktarını arttırırken, bu ailelerin de kendi içinde hiyerarşik bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Muhtemelen reaya statüsünde olan Şerife Zeyneb Hatun'un sağır oğlu için aylık 5 kuruş, yağcı el-Hac Osman Ağa'nın sağire kızına ise 7 kuruş nafaka ücreti zarurî ihtiyaçları için yeterli bulunmuştur.² Her biri askerî zümreden olan Eşrâf-ı Kuzâttan el-Hac İsmail Efendi'nin sağır oğluna 40 kuruş, Zaim es-Seyyid Mehmed Ağa'nın yetim kızına 50 kuruş nafaka tayin edilirken, Çiçekçi Baş es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın oğlunun aylık masrafı 100 kuruş olarak hesaplanmıştır. Sabık Matbah-ı Âmire Emîni Küçük İbrahim Efendi'nin sağır oğlu için uygun bulunan aylık nafaka ücreti ise 200 kuruştur.³

Bireyler arasında farklılaşmanın çocukluk döneminde başladığını vasîlerin muhasebe kayıtları ortaya koymaktadır. Sadece yüksek nafaka miktarları değil nafaka dışında bazı özel harcamaların yapılmasına mahkemece izin verilmesi de seçkin ailelerden gelen yetimlerin ayrıcalığıdır. Annesi hayatta olsa dahi bakımı için cariye satın alınması bazı

---

¹ Düstur, Tertip I, Cilt I, s.312.

² İki kayıt için bkz. KŞS, no.876, vr.4a, 69a.

³ Bu dört muhasebe defteri için (sırasıyla) bkz. KŞS, no.876, vr.9ab, 19b, 8b-9a, 45a.

yetimler için ihtiyaç olarak kabul edilmiştir.¹ Süt anneliği, dadılık gibi hizmetleri yerine getirmek üzere alınan cariyeler sıradan ailelerin yetimleri için söz konusu olmaz iken, yönetici sınıftan varlıklı ailelerin çocukları için lüzumlu olan ihtiyaçlar arasında yer almıştır. Babaları Dürrîzâde Mehmed Nurullah Molla Efendi'nin vefatıyla yetim kalan dört evladına aşçılık hizmeti vermek üzere alınan *aşçı zenciye cariyeye* kaydı, başkent in elit kesimini oluşturan ailelerin temsil ettiği kibar kültürün farklı alanlarda uzantısının yetimler üzerinden incelemenin mümkün olabileceğini göstermektedir.²

Sonuç olarak, günümüze ulaşmış Şeriyeye Sicilleri'nde mevcut tereke defterlerinin çoğu toplumun himayeye en çok muhtaç kesimine yani yetimlere gösterilen hassasiyetin neticesinde kaleme alınmış sicil belgeleridir. İslâm Miras Hukuku'nun Osmanlı dönemi tatbikatında *emvâl-i eytâmın* korunması idarecilerin en önemli sorumluluklarından kabul edilmiş; yetimlerin mirasçı olduğu terekeler mahkeme tarafından tahrir ve taksim edilerek, mâllarının mümkün mertebe eksiksiz tespit ve tescil edilmesine özen gösterilmiştir. Mirastan sonra reşit oluncaya kadar yetimleri korumaya yönelik Osmanlı uygulamaları devam etmiştir. Bu ikinci aşamada tescil edilen yetim mâlının muhafazası, işletilmesi ve elde edilen kârla ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Mâllarının idaresi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında vasîlerin rolleri önemli olmakla beraber mahkemelerin etkin kontrolüne dayalı bir mekanizma geliştirilmiştir. Terekenin taksimiyle kayıt altına alınan yetim mâlî şahıslara borç verilmek suretiyle değerlendirilmiş; elde edilen faiz geliri yetimin zarurî ihtiyaçlarına sarf edilmiştir. Vasî tarafından gerçekleştirilen her bir işlemin sicile kaydedilmesi, ayrıca hesaplarının mahkemece görülmesi yetim mâlını korumaya yönelik tedbirler olmuştur. Böylece *mâl-ı eytam* kayıt ve denetim altında muhafaza edilerek kişi reşit olduğu zaman kendisine teslim edilebilmiştir.

---

¹ Zaim es-Seyyid Mehmed Ağa'nın sağire kızına annesi vasî tayin edilmişti. Vasî annenin mahkemenin izniyle gerçekleştirdiği masraflardan biri de kızına hizmet etmek üzere 750 kuruşa cariyeye satın alınmasıdır. Bkz. KŞS, no.876, vr.20a.

² Rumeli Kazaskeri iken vefat eden Dürrîzâde Mehmed Nurullah Molla Efendi'nin dört yetiminin vasîsi amcaları tarafından mahkemeye sunulan muhasebe defterine göre yetimlere *matbah hizmetleri* için 72.000 akçeye aşçı zenciye cariyeye satın alınmıştır. 18 ve 19. yüzyılların önde gelen meşhur ulema ailelerinden olan Dürrîzâdeler gibi askerî zümrenin nüfuzlu ve varlıklı ailelerin yetimleriyle ilgili muhasebe kayıtları Osmanlı elitlerin yaşam tarzı ve seçkin kültürünü yansıtacak özelliktedir. Bu muhasebe kaydı için bkz. KŞS, no.451, vr.71b-72a.

Örnek Vakıa 1

Vezirazam es-Seyyid Hafız İsmail Paşa'nın miftah ağalığı hizmetinde iken vefat eden Mehmed Reşid Beğ'in terekesinin taksimattan sonraki kısmından: “Sağîrân-ı mezbûrânın bâlâda muharrer hisseleri olan cem'ân 11.495 guruş 54 akçenin 500 guruşu Hanife Hatun'a ve 250 guruşu kerâsteci Mehmed Emin Ağa'ya ve 700 guruşu Şerife Emine Hatun'a ve 1.700 guruşu müderrisîn-i kirâmdan Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi'ye bâ-hücec ve bâ-rehn ve bâ-küfelâ idâne olunub mâ'adâ 8.346 guruş 54 akçe Bezzâzistân-ı 'Atik'e emâneten vaz' olunduğu bu mahalle şerh olundu” KŞS, no.824, vr.30a (Gurre-i Ra 1221).

Örnek Vakıa 2

ÜŞS, no.669, vr.59ab (15 R 1279): Üsküdar'da Mirahor Mahallesi'nde sakine iken vefat iden Rukiyye Hanım'ın terekesinden: “....zevc-i mûmâileyh Hüseyin Hüsni Efendi hisse-i irsiyyesi olan ber-vech-i bâlâ 4.050 guruş 30 pareyi kabz eylediğini huzûr-ı şer'ide bade'l-ikrâr ancak sağîrân-ı mûmâileyhimânın hisse-i irsiyyeleri olan altışar bin yetmiş altışar guruş beşer parden cem'ân 12.152 guruş 10 pare ve Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak cennet-mekân Mihrişah Valide Sultan Hazretleri Vakfi'ndan Mahmiye-i İstanbul'da Leblebici Hanı derununde sağ ....[çıkmamış] itibariyle üçüncü bir bâb mahzen gediği merhume mûmâileyhanın hayatında iki kıt'a temessük-i müteveli ile ....[çıkmamış] uhde-i tasarrufunda olub bade'l-vefâtihi sağîrân-ı mûmâileyhimâya münâsafaten bade'l-intikâl .....gedik-i mezkuru velîleri pederleri mûmâileyh Hüseyin Hüsni Efendi .....[çıkmamış] bi'l-izni's-şer'î lede'l-müzayede gıbbel-inkitâ'i'l-rağbe semen-i misli idüğü bi'l-ihbâr ve ber-müceb-i ...[çıkmamış] bade'l-keşf zâhir ve mütehakkık olan 20.000 guruş mukabelesinde bi'l-velâye âhara bade'l-ferâğ bedeli sağîrân-ı mezbûrâna teberru' ve ibrâ-yı zimmet olunarak bi'l-velâye makbûzı olan meblağ-ı merkum 20.000 guruşun intikâl ve izn hücceti harçlarına ve dellâliyye ve keşfiyye ve icâratına velî-i mûmâileyhin bi'l-izni's-şer'î masrûfı olan 1.250 guruş bi't-tenzil mâ'adası olan 18.750 guruş ki min-hesabi'l-mecmû' 30.902 guruş 10 parenin 20.000 guruşu bâ-rehn gedik-i mezbur ve bâ-küfelâ ve bâ-hüccet velî-i mûmâileyhe idâne olunub zimmetinde olduğunu ve mâ'adası olan

10.902 guruş 10 pare dahi Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nde bulunan resîd sanduğuna vaz' idüb mevcut idüğü kâtibi Salih Efendi inhâsıyla işbu mahalle şerh verildi.

Örnek Vasî Muhasebe Defteri 1

KŞS, no.876, vr.48b (Gurre-i C 1225/3 Temmuz 1810)

Mahmiye-i İslâmbol'da Koska kurbunda Mimar Kemaleddin Mahallesi'nde fevt olan Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûn'dan Derviş Paşa kayını Mehmed Tahir Efendi ibn-i el-merhûm Çavuş başı esbak el-Hac Mehmed Ağa'nın muhâsebe defteridir asl-ı tarih-i defter fi 10 Muharrem 1222

Bade'l-muhâsebe sağıre-yi mezbure Cemile Hanım'ın üveği validesi ve tesviye-i umûrına bâ-hüccet vasîsi mûmâileyha Fatma Hanım talebiyle 1222 senesi Muharremü'l-harâmının 10. gününden 1225 senesi Cemâziyelâhiresi guresin gelince 40,5 ay 5 günde sağıre-yi mezbûrenin mâlından vasî-i mûmâileyhânın bi'l-vesâye makbûz ve masrûfenin ma'rifet-i şer'ile rü'yet olunan hesabıdır ki ber-vech-i âtî zikr olunur fi gurre-i C 1225

Derûn-ı defterde muharrer sağıre-yi mezbûrenin hissesi: 7.044 guruş 15 akçe

Derûn-ı şerhde muharrer âhara ferâğ olunan 360 zirâ' vakf arsadan kabz olunan bedeli: 900 guruş

Mevâlî-i 'izâmdan Rüstem Efendi'nin sağıre-yi mezbûreye derûn-ı şerhde teberru' eylediği: 500 guruş

Mirât? Kadına idâne olunan 2.500 guruşdan 34 ay 12 günde nemâsı: 1.081 guruş 24 akçe

Hâcegândan Mustafa Paşa damadı İbrahim Raşid Efendi'ye idâne olunan 1.500 guruşdan 15 ay 2 günde kabz olunan nemâsı: 282,5 guruş

Müderrişin-i Kirâmdan es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi'ye idâne olunan 900 guruşdan tarih-i muhâsebeye gelince kabz olunan nemâsı: 340 guruş 3 akçe

İpekci Aneştâş zimmiye idâne olunan 1.100 guruşdan 23,3 ay 9 günde nemâsı: 282 guruş 30 akçe

İpekçi Sava Zimmiye idâne olunan 550 guruşdan 12,5 ayda kabz olunan nemâsı: 85,5 guruş 51 akçe

Vasî-i mûmâileyha Fatma Hanım'a idâne olunan 264 guruşdan 10 ay 13 günde nemâsı: 31,5 guruş 36 akçe

Sağîre-yi mezbûrenin validesi Rukiyye kadına idâne olunan 100 guruşdan 1,5 ay 5 günde nemâsı: 1,5 guruş 40 akçe

Vasî-i mûmâileyha idâne olunub kabz olunan 100 guruşdan 3,5 ay 11 günde hâsıl olan nemâsı: 4,5 guruş 39 akçe

Mevâlî-i 'izâmdan Abdullah Efendizâde es-Seyyid Ahmed Raşid Efendi'ye idâne olunub kabz olunan 2.500 guruşdan 20 ay 10 günde kabz olunan nemâ: 666,5 guruş

Vasî-i mûmâileyha idâne olunub kabz olunan 256 guruşdan 10,5 ayda nemâsı: 33,5 guruş 12 akçe

Hayri Efendi'ye idâne olunub kabz olunan 494 guruşdan kabz olunan nemâsı: 85 guruş 31 akçe

cem'ân yekûn: 11.340 guruş 19 akçe

minhâ el-ihracât

Sağîre-yi mezbûrenin beher şehir bâ-hüccet 60 guruş nafaka-yı mefrûzesine müddet-i mezbûrede vasî-i mûmâileyhânın masrûfı: 2.440 guruş

Sağîre-yi mezbûrenin vasî ve nafaka hücceti kalemiyye ve kaydiyelerine derûn-ı şerhde muharrer mukaddema vasî-i mûmâileyhânın masrûfı: 24 guruş

Sağîre-yi mezbûre elbisesine vasî-i mûmâileyhânın bi'l-izni'l-şer'î masrûfı: 20 guruş

Sağîre-yi mezbûreye mukaddema bâ-hüccet bi'l-izni'l-şer'î bir re's cariyeye iştirâ olunub cariyeye-yi mezbûre vefât itmekle semeni fûrû-nihâde olunan: 400 guruş

Merhum-ı mezbûr terekesinden Timur Beğ bâ-pusula eşyâ iştirâ idüb tahsili için resm-i çavuş başıya sagîre-yi mezbûrenin hissesinden mukaddema verilen: 59,5 guruş 15 akçe

Dört defâda ücret-i müstahfız: 3,5 guruş 30 akçe

Kaydiyye: 5 guruş

Sagîre-yi mezbûrenin hâlâ nafakasına zam olunan 10 guruşun kalemiyye ve kaydiesine verilen: 3 guruş

cem'ân yekûn: 2.955 guruş 45 akçe

sahhu'l-bâkî: 8.384,5 guruş 34 akçe

harc-ı muhâsebe: 83,5 guruş

[kalan]: 8.301 guruş 34 akçe

Sagîre-yi mezbûrenin sahu'l-bâkî mâlı olan meblağ-ı mezbûr 8.301 guruş 34 akçenin 410 guruşuna derûn-ı şerhde muharrer mukaddemâ babası terekesinden eşyâ alikonulub 4 guruş 15 paresine akçesini vaz' için derûn-ı şerhde muharrer mukaddemâ bir tahta sanduk iştirâ olunub ve 2.500 guruşu bâ-hücec ve bâ-rehn Mirrât kadın ve 606 guruş 10 paresi müderrisîn-i kirâmdan es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi ve 244 guruşu Hayri Efendi ve 1.500 guruşu Mustafa Paşa damadı İbrahim Raşid Efendi ve 550 guruşu İpekci Suve zimmî ve 1.100 guruşu ipekci Aneştâş zimmi ve 100 guruşu sagîre-yi mezbûrenin validesi Rukiyye kadın ve 264 guruşu vasî-i mûmâileyhâ Fatma Hanım'a idâne olunub 553,5 guruş 10 paresi ber-mucib-i muhâsebe vasî-i mûmâileyhânın zimetine te'allik etmeğle bâkî 468,5 guruş 49 akçesi merkum sanduk ile bezzâzistân-ı 'atike emâneten vaz' olunduğu bu mahalle şerh olundu.

Örnek Vasî Muhasebe Defteri 2

KŞS, no.1624, vr.5ab (19 N 1264/18 Ağustos 1848)

“Mahrûse-yi Galata’ya muzâfa Kasaba-yı Kasımpaşa’da Servi Mehmed Efendi Mahallesi’nde fevt olan Emine Hatun ibnetü Abdullah’ın zeyl defteridir asl-ı tarih-i defter bi-mahkeme-yi mahrûse-yi Galata fi 19 RA 261”

“Derûn-i defterde isimleri mezkur sigâr Hüseyin ve Emin ve Hadice’nin tesviye-i emirlerine vasî-i mansubları mezbur İmam Mehmed Efendi talebiyle sigâr-ı mezbûrûnun li-ebb er karındaşları Mehmed Efendi hazır olduğu halde [1]261 senesi Rebiyülevveli’nin 19. gününden [12]64 senesi şehr-i Ramazani’l-mübârekenin 19. gününe gelince 42 ayda sigâr-ı mezbûrûnun mâllarından vasî-i mezbûrun bi’l-vesâye bi’lcümle makbûz ve masrûfenin başka başka rü’yet olunan hesâblarıdır ki bervech-i âtfi zikr olunur fi 19 N 264”

Sagîrân-ı mezbûrânın (Hüseyin ve Emin) müstakil hesâbıdır ki zikr olunur

Sağîrân-ı mezbûrânın bâlâda muharrer cem‘ân hisse-i irsiyyeleri: 3.533, 5 guruş 12 akçe

Derûn-ı şerh-i defterde muharrer bir bâb vakf menzil âhara ferâğ ve tefvîz olunmağla bedeli olup sigâr-ı mezbûrûna teberru‘ ve ibrâ-yı zimmet olunan 5.000 guruşdan sağîrân-ı mezbûrânın hisseleri: 3.323 guruş 40 akçe

Sagîrân-ı mezbûrânın mâllarından vasî-i mezbûrun i‘mâliyle müddet-i mezbûrede hâsıl olan nemâ: 3.567 guruş 24 akçe **[Yıllık olarak hesaplandığında %14,8 kâr]**

cem‘ân yekûn 10.434,5 guruş 16 akçe

minhâ el-ihracât

sağîrân-ı mezbûrânın bâ-hüccet beher şehr 83 guruş 14 parden nafaka-yı mefrûzelerine müddet-i mezbûrede vasî-i mezbûrun masrûfi: 3.500 guruş 24 akçe

derûn-1 şerh-i defterde muharrer vakf menzilin dellâliyyesine ve izn hücceti ve harc-1 intikaline sarf olunan 300 guruşdan sağîrân-1 mezbûrânın hisselerine iktizâ iden: 200 guruş

cem'ân yekûn: 3700,5 guruş 24 akçe

el-bâkî: 6.733,5 guruş 52 akçe

harc-1 muhâsebe ve kaydiyye: 67 guruş

sahhu'l-bâkî 'an-mâl-1 sagîrân-1 mezbûrân: 6.666 guruş 52 akçe

Sagîre-yi mezbûrenin müstakil hesâbıdır ki zikr olunur

Sagîrey-i mezbûrenin derûn-1 defterde muharrer hisse-i irsiyyesi: 883guruş 48 akçe

Derûn-1 şerh-i defterde muharrer âhara ferâğ ve tefvîz olunan bir bâb vakf menzil bedelinden sagîre-yi mezbûrenin hissesi: 1.666,5guruş 20 akçe

Sagîre-yi mezbûrenin mâlından vasî-i mezbûrun i'mâliyle müddet-i mezbûrede hâsıl olan nemâ: 1.315 guruş 36 akçe **[Yıllık olarak hesaplandığında %14,7 kâr]**

cem'ân yekûn 3.865,5 guruş 44 akçe

minhâ el-ihracât

sagîre-yi mezbûrenin bâ-hüccet beher şehr 30,5 guruş 6 pare nafaka-yı mefrûzesine müddet-i mezbûrede vasî-i mezbûrun masrûfi: 1.287 guruş 36 akçe

derûn-1 şerh-i defterde muharrer bir bâb vakf menzilin dellâliyyesine ve izn hücceti harcına ve intikaline sarf olunan 300 guruşdan sağîre-yi mezbûrenin hissesine iktizâ iden: 100 guruş

cem'ân yekûn: 1.387 guruş 36 akçe

el-bâkî: 2.478 guruş 8 akçe

harc-ı muhâsebe ve kaydiyye: 28 guruş

sahhu'l-bâkî 'an-mâl-ı sagîre-yi mezbûre: 2.450 guruş 8 akçe

sigâr-ı mezbûrûnun bâlâda muharrer cem'ân sahu'l-bâkî mâlları olan 9.117 guruşun bâ-hüccec ve bâ-kefilen 1.000 guruşu yelkenci İsmail Ağa ve 3.000 guruşu attar el-Hac İsmail Ağa ve 500 guruşu Hafız Ömer Efendi ve 900 guruşu hamâmî Hüseyin Ağa ve 717 guruşu sigâr-ı mezbûrûnun li-eb er karındaşları mezbûr Mehmed Efendi ve 500 guruşu vasî-i mezbûr Mehmed Efendi ve 1.000 guruşu Hafize Hanım ve 500 guruşu Hediye Hanım ve 1.000 guruşu fesçi Artin zımmi zimmetlerinde olduğu işbu mahalle şerh olundu

BÖLÜM 3: OSMANLI MADDİ KÜLTÜRÜ: BAŞKENTİN EV İÇİ YAŞAM KÜLTÜRÜ

3.1 Osmanlı Barınma Kültürü

Çalışmamızda 1785-1875 yılları arasında gündelik hayatta kullanılan belli başlı eşya türleri üzerinden İstanbul örneğinde Osmanlı maddî kültürünü inceliyoruz. Yaşamın iki temel alanı, yani barınma ve beslenmeyle ilgili Osmanlı toplumunun ürettiği maddî kültür araçları çalışmamızın odak noktasını oluşturuyor. “Başkentin Ev İçi Yaşam Kültürü” başlığını taşıyan bu bölüm, İstanbul evlerinde kullanılan eşya, obje ve araçlarla sınırlandırıldığı için, başlangıçta evin kendisi bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştı. Ancak, barınma tıpkı beslenme, giyinme, eğlenme gibi insanların temel ihtiyaçlarındandır. İnsanoğlu ilk zamanlardan itibaren yaşam tarzına, çevresel şartlara ve mimarî geleneğe uygun olarak çeşitli yaşam mekânları geliştirmiştir. Kendisi de toplumun ürettiği önemli bir maddî kültür unsuru olan evin mimarî özellikleri ile evi inşa eden veya kullanan bireylerin hayat tarzı ve ev içi yaşam kültürü arasında kuvvetli bir bağ bulunması doğaldır. Örneğin, incelediğimiz dönemde İstanbul evlerinde özellikle pencerenin bulunduğu duvar boyunca sıralanan, oda zemininden takriben 20-50 cm yükseklikteki oturma platformları olarak tanımlayabileceğimiz sedirler, evin penceresi ya da tavanı gibi baştan plânlanan ve yapı ile beraber inşa edilen evin sabit mimarî elemanları arasında yer alır.¹ Osmanlı evindeki gündelik hayatın merkezini oluşturan sedirler, ev sakinlerince oturma, sohbet, dinlenme, zaman zaman beslenme faaliyetleri için kullanılmakta, böylece odaların en önemli yaşam alanları olarak öne çıkmaktadırlar. Alçakta, zemine yakın ve bağdaş kurarak oturma biçimi şeklinde tarif edilen geleneksel Osmanlı ev içi yaşam tarzına uygun yapılan sedirler, aynı zamanda döşemesini meydana getiren yastık, minder, şilte ve mak‘ad gibi asırlarca Osmanlı maddî kültürünün en başta gelen mefruşat çeşitlerinin yoğun olarak kullanıldığı yaşam mekânı özelliği kazanmıştır. Sedir örneğinde görüldüğü üzere evin mimari özellikleri, genel olarak ev içi yaşam kültürü (hayat tarzı) ve üretilen maddî değerler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bundan dolayı, Osmanlı dönemi geleneksel evlerinin ve İstanbul

¹ Geleneksel barınma kültürüne yabancı birisinin, gravür ve minyatürlerde şilte, yastık, minder ve mak‘adlarla döşenmiş oturma alanları olarak gördüğü sedirlerin bu özelliğini fark etmesi nerdeyse imkânsızdır. Neyse ki mimarlık tarihçilerinin ayrıntılı teknik çizimlerinde odaların sabit, yapısal, ahşap unsuru olan sedirleri gözümüzde canlandırabiliyoruz; bkz. Ekinci, 2005:44, 75, 82; Eldem, 1987:100.

evlerinin genel hatlarıyla ele alınması uygun bir başlangıç olacaktır. Balzac'a kulak verirse; “*Bir evi bodrumundan tavan arasına kadar tasvîr edip göz önüne getirmeden kişilerin o evdeki hayatını canlandırmam*” sözü de böyle bir başlangıcın faydadan uzak olmadığına işaret ediyor (Cebeci, 1993:101).

Yapılan çalışmalarda geleneksel *Türk Evi* ya da aynı anlamda *Osmanlı Evi* olarak tanımlanan yapının eşigindeyiz. Sofadaki eşyalar, oda döşemeleri, yatak takımları, yiyeceklerin saklanması, hazırlanması ve sunumunda kullanılan mutfak eşyaları, odalardaki yüklük, sandık veya bohçalar içinde muhafaza edilen kıyafetler, hatta enfiye kutuları, tütün çubukları, güzel kokuların yayıldığı buhurdanlar ve diğerlerini bir arada görebileceğimiz İstanbul Evleri bu özellikleriyle bir bakıma araştırma konusunun mekânsal boyutunu oluşturmaktadır.¹

Türk evinin akademik araştırmalara konu olması, 1950’li yıllardan itibaren mümkün olmuştur. Sözü edilen yıllar Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik açıdan ciddi değişim yaşadığı bir dönemi ifade eder. Hızlı şehirleşmeyle beraber, önemli bir sosyal mesele olarak gündeme gelen konut ihtiyacının karşılanmasında takip edilen düzensiz imar faaliyetleri en çok şehirlerin tarihi dokusunu tehdit etmeye başlamıştır. Sayıları azalmış olan geleneksel sivil mimarî örneklerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması² akademik ilginin başlıca nedeni görülmektedir (Eldem, 1968:12; Faroqhi, 2006:12).

Osmanlı toplumunun yaşam mekânları üzerine ilk incelemeleri mimarlar ve mimarlık tarihçileri gerçekleştirmiştir.³ Yazılı kaynakları nadiren kullanan mimarlar, çoğunluğu

---

¹ Daniel Miller, evi tek başına maddi kültür çalışmalarının en önemli mekânı olarak tanımlamaktadır (Miller, 2001:1).

² Geleneksel evlerin sayılarının dramatik şekilde azalmasıyla ilgili olarak; Batılılaşmanın sivil mimariyi etkilemesiyle kâgir yapıların artışı, mülkiyet haklarının genişletilmesi sonucunda mülk sahiplerinin farklılaşan tercihleri, tarıma dayalı ekonomik düzenin değişimiyle kırsal nüfusun şehirlere kayması, artan nüfusun ise şehirlerin yerleşme düzenini zorlaması gibi çeşitli demografik, sosyal ve ekonomik nedenlerin sonucu olarak *geleneksel evin tarihsel bağlamının ortadan kalkmış olması* görüşü, daha kapsamlı açıklama sunmaktadır (Arel, 1999:298-209).

³ Osmanlı dönemi geleneksel sivil mimari yapıları bilimsel araştırmaların konusu hâline geldikten sonra, bu alanda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmalar uzun bir listeyi oluşturur; dikkat çekenlerin bir kısmı için bkz. E.Asım Kömürçüoğlu (1950), *Ankara Evleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul; Necibe Çakıroğlu (1952), *Kayseri Evleri*, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul; Sedat Hakkı Eldem (1955), *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul; agy (1984), *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul; Doğan Kuban (1954), *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul; agy (1965) *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul; Önder Küçükerman (1973), *Anadolu’daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*, Ayda Arel (1975), *18. Yüzyılda İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul; agy

19. yüzyıla ait ayakta kalmış yapıları incelemişler ve ağırlıklı olarak mekân plan ve elevasyonlarına önem vermişlerdir. Daha erken tarihli Osmanlı evleriyle ilgili bilgilerimiz ise, sınırlı sayıda örneğe dayanmakta ve 18. yüzyıl öncesine nadiren uzanmaktadır.¹ Osmanlı dönemi sivil mimarî yapıların inşasında kullanılan temel malzemenin ahşap olması ve bu evlerin yangınlar başta olmak üzere dış etkenler karşısında dayanıksız bulunmaları, erken tarihli örneklerin yakın zamanlara niçin ulaşamadığını açıklamaktadır (Küçükerman, 1996:29; Eldem, 1987:161). Dolayısıyla *Türk Evinin*² tanımı da dâhil olmak üzere, geleneksel sivil mimarî hakkında sahip olduğumuz bilgileri mimarlık tarihi alanında yapılmış çalışmalara ve ağırlıklı olarak son dönem Osmanlı evlerinden 1950’li yıllara ulaşabilmiş olanlarına borçluyuz.

Geleneksel evin kökeni konusu, birçok araştırmacının ilgisini çekmiş olmasına rağmen konunun yeterince açıklığa kavuşturulmuş olduğu söylenemez (Arel, 1982:20 vd.). Geleneksel evin mekânsal düzenlenişi, sağladığı yaşam tarzı, sembolik kültürel özellikleri itibariyle Orta Asya kökenli Türk barınma kültürünün kuvvetli etkilerini taşıdığı ifade edilmiş olsa da³, gerek ortaya çıkışının yeterince izah edilememesi gerekse dönem olarak Osmanlılar devrinde (özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda) mekan

---

(1982), *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fak. Yay., İzmir.

¹ Biraz daha geriye, Anadolu’da Türk varlığının başladığı devirlere gittiğimizde ise Türk evleriyle ilgili kaynak sorunu kendini kuvvetle hissettirmektedir. Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemleri ve daha önceki devirlere ait Anadolu-Türk mimarî geleneğinin sivil örneklerinin hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır, en azından şu ana kadar ortaya konmamıştır (Kuban, 1965:154-155).

² Türk mimarî geleneğinin sivil örnekleri üzerine çalışan mimarlar ve mimarlık tarihçileri, tamamı Osmanlı döneminden kalma evleri incelemişlerdir. Osmanlı dönemi geleneksel evlerin *Türk Evi* olarak adlandırılması araştırmacılar arasında kabul görmüş, Balkanlardan Anadolu’ya geniş İmparatorluk coğrafyasındaki konutların büyük kısmını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Eldem gibi Türk Evi tanımlamasını tercih edenler, Bosna’dan İstanbul’a, Uşak’tan Erzurum’a kadar imparatorluğun farklı şehirlerindeki konut tiplerinin karakteristik bazı ortak özelliklerini vurgulamış olsalar da kavramın gereğinden fazla kapsayıcı olduğu söylenebilir. Yaygın olmamakla beraber *Osmanlı Evi* tabirini alternatif bir isimlendirme olarak tercih edenler de olmuştur. Bu durum, araştırmacıların eserleri için tercih ettikleri başlıklara da yansımıştır: *Türk Evi Plan Tipleri* (Eldem, 1954); *Anadolu’daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar* (Küçükerman, 1973); *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar* (Arel, 1982); *Osmanlı Mimarisi* (Kuban, 2007) gibi. Türk Evi tanımının eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. “Türk Evi Dedikleri” (Arel, 1999).

³ Küçükerman’ın eserinde Anadolu Türk Evi’nin kökeni ve izahı salt göçebe kültür ve çadır yaşantısı çerçevesinde yapılmıştır, denilebilir. Oda düzeni ve yaşantısının çadırla, tavan süslemelerinin ise göçebelik sürecinde oluşturulan çevre algısıyla açıklanması gibi analogilere dayalı çıkarımlar eserin dikkat çeken özelliğidir; bkz. Küçükerman, 1996. Eldem de Türk Evi olarak adlandırdığı geleneksel evin belirleyici unsurunun Türk sanatı ve Türk yaşam kültürü olduğunu ifade eder (Eldem, 1984:19). Eldem’in geliştirdiği Türk Evi tanımı ise şu şekildedir: “*Türk evi, eski Osmanlı Devleti’nin işgal ettiği sınırlar içinde, eski tabirleriyle Rumeli ve Anadolu mıntıklarında yerleşmiş, inkişaf etmiş ve 500 sene kadar tutunmuş, kendi vasıflarıyla tebarüz etmiş bir ev tipidir.*” (Eldem, 1968:11).

olarak ise imparatorluk sınırlarının önemli kısmında yaygınlık kazanarak olgunlaşmasından dolayı Osmanlı Evi olarak adlandırılması uygun görünmektedir.¹

İdeal tipler kabul edilen İstanbul ve Edirne evlerini merkeze yerleştirdiğimizde, Osmanlı dönemi geleneksel ev tipinin hem Anadolu hem de Rumeli şehirlerinin büyük kesimini kapsayan iki yönlü yayılmasını gözlemliyoruz. 15. ve 16. asırlardan itibaren Osmanlı fetihleriyle beraber mevcut tiplerin yerini almaya başladığı varsayılan Osmanlı ev tipi, en geniş sınırlarına 17. ve 18. asırlarda ulaşmıştır. Romanya, Kırım, Mısır gibi imparatorluğun merkeze uzak bölgelerinde Osmanlı ev geleneğinin etkileri sınırlı düzeyde kalmış, ancak Kıbrıs, Anadolu ve Balkanların geniş coğrafyası bu tipin hâkim olduğu alanları oluşturmuştur (Eldem, 1968:11).

Osmanlı dönemi geleneksel ev tipolojisinin ortaya konmasında plana dayalı çözümlenmeler belirleyici olmuştur. Yapı malzemesi ve tekniği bakımından da benzerlikler taşımakla beraber birbirinden yüzlerce kilometre mesafe ötede inşa edilmiş Osmanlı evlerinin ilk üzerinde durulması gereken karakteristik özelliği mekânın plansal niteliğidir. Genellikle çok katlı yapı özelliğine sahip Osmanlı evlerinde asıl yaşam alanını, esas katı, mutlaka en yukarıdaki muntazam ölçülere sahip kat oluşturmuştur. Geleneksel evlerin plan tiplerinin çıkarılmasında hep bu üst katın özellikleri dikkate alınmıştır (Eldem, 1968:12-14).

Geleneksel evin en önemli mekânı sofadır; sofayla beraber evin plan odaklı kompozisyonunu tamamlayan odaların her biri bağımsız olarak sofaya açılır. Farklı şehirlerde hayat², divanhane, sergah, seyvan gibi isimler alan sofa, odalar arasında ortak alan, odaların önünde uzanan galeri, ortak hizmet alanı, dağılma ve toplanma merkezi olarak tanımlanabilir.³ Geleneksel evin esas katı olan üst kattaki ortak yaşam

¹ Osmanlı sivil mimari geleneğinin tarihsel ve kültürel kökeni konusunda Orta Asya, İslâm, Doğu Akdeniz, kadim Anadolu ve hatta Bizans kültürlerinin az ya da çok etkilediği, daha doğrusu Osmanlıların seçici davranarak bu gelenekleri de içeren bir senteze ulaştığını düşünmek, daha makul görünmektedir. Bundan başka, Osmanlı konut geleneğinin oluşumunda Müslümanlar kadar imparatorluğun farklı etnik-dinsel grupları da katkı yapmış olmalıdır (Kuban, 2007:35, 474-475).

² Geleneksel Osmanlı evinin sofa merkezli tip olduğu görüşü yaygın olmakla beraber, “hayatlı ev” tipinin de önemine dikkat çekilmiştir. Hayatlı Ev hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Kuban (1995), *The Turkish Hayat House*, Yay. Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul.

³ Eldem, 1984:16-17; Küçükerman, 1996:59; Kuban, 1995:235. Sofa ve oda ilişkisine dayalı plân tipleri geleneksel evin en önemli özelliği olduğu kadar, onu diğer kültürlerin evlerinden ayıran bir hususiyetidir: “Türk evinin en önemli özelliklerinden biri de odalarının birbirine bağlı veya birbirinden geçme olmayıp, her birinin sofaya ayrı bağlantısı olmasıdır. Bu husus Türk evini Avrupa evlerinden kesin surette ayırır.” (Eldem, 1987:60).

mekânı olarak tarif edilen sofalar, ev tipinin belli başlı plân örneklerine göre kategorilere ayrılmasında da asıl belirleyici olmuştur: “Plân içinde işgal ettiği saha ve oynadığı mühim rolden dolayı, sofayı, plânı vücutta getiren âmillerin başlıcası olarak saymak icab eder. Sofanın şekli doğrudan doğruya ev tipini tayin eder. Sofa, oda sırasının önünde, arasında, veya odaların ortasında olduğuna göre üç esaslı plân tipi meydana gelir.” (Eldem, 1968:16).

Geleneksel Türk evinin başlangıcının sofasız ilkel bir modele dayandığı tahmin edilmektedir. Bu evleri dışarıda bırakırsak, Osmanlı dönemi evleri dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz. Sofasız evlerin gelişmiş hâli olarak kabul edilen dış sofalı evlerin ortak özelliği, sıralı odaların önünde yer alan, bahçeye yönelmiş ve bu yönde açık olan, bir bakıma doğayla temasını koruyan tip olmasıdır. Sofanın iki yan duvarı ekseriyetle sağır tutulmuş olup, ışık kaynağını bahçe tarafında açık bırakılmış kısmı temin etmiştir. Sofaya ilave edilen bazı mimari elemanlar mekânın zenginleşmesini sağlamıştır. Oda sıralarının arasında yer alan özel bir oturma alanı olarak düzenlenmiş mekân olan eyvan ile sofadan dışarı taşan ve avlu yönünde sofaya hareketli bir görünüm kazandıran köşk, dış sofalı evlere zenginlik ve çeşitlilik kazandıran öğeler olmuştur (Eldem, 1968:31-33).

İç sofalı ev tipinde sofa kapalı bir mekâna dönüşmüş, dış sofalı evin bahçe tarafında açık bırakılmış cephesi de kapatılmıştır. Bir diğer özelliği ise, odaların tek sıra halinde değil, sofanın iki tarafında karşılıklı sıralanmış oda düzenine sahip olmalarıdır. Karnıyarık ismiyle de anılan iç sofalı evlerin daha çok kent yaşamına özgü bir tip olduğu belirtilir. Dış sofalı eve göre daha korunaklı ve güvenli olan iç sofalı evler, yakın zamanlara kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu tip İstanbul’da daha erken tarihlerden itibaren görülmekle beraber Anadolu’da yaygınlaşmasının 19. yüzyılda gerçekleştiği kabul edilmektedir. İç sofalı evlerde tatbik edilen köşk, seki ve çıkmalar sofanın çeşitliliğini ve güzelliğini arttırmıştır (Eldem, 1968:91-93).

Geleneksel Osmanlı evinin plan merkezli tipolojik sınıflandırmasında en olgun tipini orta sofalı evler meydana getirir. Dört bir tarafı oda ve diğer hizmet birimleriyle çevrilmiş sofa evin merkezine yerleşmiştir. Bu tipte yaygın olarak dört büyük oda evin dört köşesine intizamlıca konumlandırılmıştır. Sofaya birden fazla eyvan ilave edilebilmesi, orta mekânın büyüklüğüne delalet ettiği gibi eyvanlar vasıtasıyla sofanın

aydınlığa ve manzaraya kavuşması sağlanmıştır. Estetik bakımdan çeşitli uygulamalara imkân veren modelin öne çıkan özelliği pratik kazançlardan ziyade iç mekânın güzellik ve zenginliğini başarılı şekilde yansıtabilmiş olmasıdır. Orta sofalı evler İstanbul'da çok rağbet görmüş, oradan taşraya taşınmıştır (Eldem, 1968:127-129). Başlangıçta dışa açık iken önce kapalı bir mekâna, daha sonra evin merkezinde orta alana dönüşen sofalı geleneksel evlerde odaların sadece sofaya açılabilme özelliğini koruduğu belirtilmelidir.

Sedad Hakkı Eldem'in yıllar süren çalışmasının sonucunda geliştirdiği, yukarıda özetlediğimiz plan merkezli tipolojik çözümler, Osmanlı dönemi sivil mimari örneklerinin tasnifinde halen geçerliliğini korumaktadır. Sonraki araştırmacılardan bölgesel farklılıkları önemseyen, plan dışında iklim, yapı malzemesi ve tekniğini de hesaba katarak geleneksel ev tipleriyle ilgili yeni sınıflama öneresi getirenler de olmuştur (Arel,1982:25vd). Mimarlık tarihçilerinin çalışmaları, günümüze ulaşmış yapıların incelenmesi üzerine kurulu olduğu için, bu çalışmalarda toplumun varlıklı kesimine ait yaşam mekânlarının daha fazla temsil edildiğini rahatlıkla tahmin edebiliriz. Üst katında en az dört odayı ve salona benzeyen büyük bir sofayı zorunlu kılan orta sofalı evler söz konusu olduğunda ise, bu evlerin ayan, eşraf ve üst düzey askerîlerden oluşan elitlerin yaşam mekânlarına ait olduğunu kesin bir dille ifade edebiliriz.¹

Osmanlı dönemi konut geleneğinde bir diğer önemli mimari eleman odalardır. Geleneksel evlerin ortak kullanım alanı özelliğine sahip bölümleri olarak tarif edilen sofaların aksine, odaların birbirinden ayrıştırılmış özel alanları meydana getirdiği belirtilmektedir. Hepsi birbirinden bağımsız düşünülen odalar çok işlevli birimler olarak dikkat çekmektedir.² Özellikle nüfusu kalabalık ailelerde her bir odanın, aynı çatı altında yaşayan aile fertlerinin gündelik ihtiyaçlarını kendilerine ait özel alanda,

---

¹ Eldem'in çalışması her bir ev tipine ait incelenmiş çok sayıda yapının tafsilatlı planlarını da içermektedir. Orta sofalı evlerin tamamı taşrada yerel ileri gelen ailelere, başkentte ise saray çevresi başta olmak üzere seçkin ailelere ait konak ve yalılardan oluştuğu görülür (Eldem, 1968:131 vd.). Plan merkezli geleneksel ev tiplerinin çeşitli örneklerini bir arada görmek için bkz. Eldem, 1968.

² Odaların çok işlevselli yapıları ile geleneksel Türk çadırı arasında kuvvetli bir bağ olduğu vurgulanmıştır; yani göçebe çadır düzeninin yerleşik ev geleneğinde odalar üzerinde belirleyici unsur olduğu ifade edilmektedir: "*Türk Evindeki odaların en önemli özellikleri kendi başlarına, yapı içinde belirli eylemleri karşılayan birimler olmalarıdır. Göçebelik dönemindeki çadırlar gibi, her oda: oturma, yemek yeme, çalışma, yatma gibi eylemlerin gerçekleştiği bir ortamdır.*" (Küçükerman, 1996:41).

oda dışına çıkmadan karşılayabilecekleri şekilde tasarlanmış olduğu düşünülür.¹ Odanın sabit elemanlarını meydana getiren yüklük, yüklük içindeki yıkanma yerleri (güsülhane), sedirler, raflar, dolaplar, nişler, ocak ve pencereler oda sakinlerinin eşya muhafaza, temizlenme, oturma, ısınma ve dışarıyla temas kurma gibi çeşitli ihtiyaçlarını görürler. Yatak takımını oluşturan yorgan, döşek, yastık ve çarşaflar kullanıldıktan sonra yüklüğe kaldırılır. Her odanın ocağı bulunduğunu varsayamayız; ocak yerine mangal ve tandırlar ısınma ihtiyacını karşılar. Yemek için mutfak veya sofa kullanılmıyorsa, sofranın örtüsü, sini ve sini altlığından oluşan yer sofrası odalarda kurulur. Sürahi, bardak, kase, tabak gibi mutfak eşyaları da dolap, niş ya da raflara yerleştirilir. Odaların döşemesinde kullanılan mefruşat çeşitleri, diğer eşyalar gibi sahibinin zenginliği ve toplumsal konumuna göre değişen tür, adet ve nitelikte olmuştur. Odanın sedirleri arasında kalan açıklığı örten kilim, hasır, keçeyle beraber seccade türleri zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Odanın en başta gelen oturma alanları sedirlerdir; sedirin döşemesini şilte, minder, yastık, makadlardan oluşan geleneksel eşyalar meydana getirmiştir. Terekelerde çok sık geçen ihrâmlar da evin yaygıları arasında yer almıştır. Bunlardan başka, Osmanlı evlerinin demirbaş eşyalarından olan sandık, şamdan, ayna, pencere ve kapı perdeleri ile çeşitli kutu ve çekmecelerin odalardaki eşya sayısı ve çeşitliliğini arttırdığını söyleyebiliriz. Büyüklüğü, tezyinatı, konumu itibarıyla diğerlerinden farklı, özel nitelik taşıyan başoda dışındaki odalar arasında farklılaşma görülmediği kabul edilir (Eldem, 1987:15-16; Kuban, 2007:486).

Geleneksel Osmanlı evini günümüzdekilerden farklı kılan bir özelliği, odalarda üç farklı zemin yüksekliğinin uygulanmış olmasıdır. Seki altı veya pabuçluk denilen, odanın yaklaşık dörtte birlik bölümü yükseltisi en az olan kısmıdır. Odanın giriş tarafında yer alan seki altı uzunca bir geçit şeklinde olup duvarında oda kapısı, yüklük gibi oda elemanları bulunur. Seki üstü/sekilik tabir edilen odanın geri kalan geniş bölümü ise asıl oturma alanıdır (Eldem, 1987:15). Odanın giriş eşliğinden (seki altı) belirgin şekilde ayrılmış, 20-30 cm yükseltilmiş, oturma alanının elde edilebilmesi için

---

¹ Odaların göz veya özellikle hane olarak da adlandırılmasının müstakil karakterine işaret ettiğine dikkat çekilmiştir (Eldem, 1968:15).

odanın tabanına ahşap döşeme (seki döşemesi) ilave edilmiştir.¹ Seki üstü ile altını birbirinden ayıran direklik, parmaklık veya pano şeklindeki dekoratif unsurlara Osmanlı evlerinde rastlamak mümkündür. Seki üstünde bir kademe daha yükseltilerek oluşturulmuş sedirler ise odanın en yoğun kullanılan oturma ve yaşam alanı özelliğine sahiptir. Yaklaşık ölçülerle eni 50-70 cm, yüksekliği 20-40 cm olan sedirler odanın bir, iki, en fazla üç duvarı önünde uzanır. Osmanlılara özgü ev içi yaşam tarzının en başta gelen davranış kalıplarından olan bağdaş kurarak rahat vaziyette oturmak, bu hâlde kahve, nargile veya tütün içmek, sohbet etmek gibi etkinlikler çoğunlukla sedir üzerinde gerçekleşir. Osmanlı evindeki yaşamı tasvir eden gravürlerde odaların seki altı, seki üstü, sedir şeklinde mekânsal düzenlemesini ve sedir odaklı ev hayatını kolaylıkla fark edebiliyoruz.²

Farklı bölgelerdeki Osmanlı evleri arasında dikkat çeken bir diğer benzerlik, inşaat malzemesi olarak keresteye dayalı ahşap iskelet sisteminin öne çıkmasıdır.³ Osmanlı evleri kullanılan temel yapı malzemesi ve genel görünüm itibariyle ahşap bir karakter taşımakta; ancak bununla beraber taşın yahut kerpicin de kullanılabilirdiği yapılar olmaktadır. Özellikle evlerin giriş katında taşın kullanılması yaygın bir durumdur (Eldem, 1987:161-162). Malzeme kullanımında bölgesel farklılıklar olduğu gibi, taşın ağaçla, ağacın kerpiçle yahut taşla birlikte kullanımı da söz konusudur. Farklı bölgelerde kereste, kerpiç ya da taşın ağırlıklı kullanımı tercihten ziyade yöresel zorlamaların sonucudur. Osmanlı dönemi ev mimarisinde görülen bölgesel üslûp farklılığının temel nedeni olarak yörede temini kolay olan inşaat malzemesinin belirlediği yapı geleneğiyle açıklanmaktadır (Eldem, 1987:203). Ahşabın egemenliği sadece Osmanlılara mahsus bir durum değildi. Taş ve tuğlanın dünya ölçeğinde yakın

---

¹ Ekinci, Birgi'deki Sandıoğlu Konağı örneğinde geleneksel bir evin yapım sürecini ele almıştır. Ekinci'nin eseri, konağın sofa ve odalarının ahşap taban döşemelerini gösteren ayrıntılı teknik çizimleri de içermektedir. Odanın taban, seki altı, seki ve sedir döşemeleri için bkz. Ekinci, 2005:32 vd.

² Aynı zamanda Osmanlıların evin içinde nasıl yaşadıklarını, hangi eşyaları kullandıklarını anlamamıza yardımcı olan gravürlerin çok sayıda örneği vardır. Batılı ressamın ev dışında diğer kapalı oturma mekânlarını resmettiklerinde de aynı oda düzenlemesiyle karşılaşırız. Melling'in çizimiyle Hadice Sultan Sarayı'nın harem dairesi (Voyage Pittoresque: Tablo 11), d'Ohsson'un kitabındaki gravürlerden abdest alan Müslüman Efendi'nin odası (Tableau Général: Tablo 12), Tophane'de kahvehaneinin içindeki müşteriler (Voyage Pittoresque: Tablo 22), Sadrazamın iftar daveti (Tableau Général: Tablo 41) ve Divan-ı Hümayûn Kalemî katiplerinin çalışma dairesini (Tableau Général: Tablo 178) resmeden gravürleri örnek olarak zikredebiliriz.

³ Osmanlı evini, komşu olduğu kültürlerin ve Bizans'ın evlerinden ayıran özellikleri arasında şehir dokusu içinde duvarla çevrilmiş bahçe düzenlemesi, odalarda görüldüğü üzere serbest bütünlerin birlikeliğinden oluşan yapı kompozisyonuyla beraber yapı malzemesi olarak taş ve tuğlanın yerine ahşap iskelet sisteminin benimsenmesi de gösterilmektedir (Cerasi, 1999:155).

zamanlara kadar lüks inşaat malzemeleri olarak kalmasına karşılık, coğrafyanın imkân ve zorlamasıyla ağaç birçok yerde uzun süreli egemenlik kurmuş; ağacın bulunmadığı veya yeterli olmadığı bölgelerde ise toprak, kil, saman yapı malzemesi olarak kullanılmıştır (Braudel, 1993:230-234).

Osmanlı dönemi evlerinin mutlaka büyük ya da küçük bir bahçesi bulunurdu. Fakat ev ve bahçenin arsa üzerine yerleşim biçimleri de mimari geleneğin belli kuralları çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre, ev arsanın merkezinde yer almaz; bahçenin birliğine de imkân veren düzenlemeyle bina kütleleri arsanın kenarlarında yoğunlaşabilir, sokakla doğrudan sınırdış olan ev, sokak tarafındaki cephe düzenlemeleriyle (çıkma, pencere, cumba) dış dünyayla bağını doğrudan korumuş olurdu (Cerasi, 1999:155-156). Osmanlı şehirlerinde Batıdaki gibi planlanmış büyük meydanların olmamasından dolayı ağaç ve yeşil alanlar daha çok evlerin bahçelerinde toplanmıştır (Kuban, 1995:192). Su kaynağına sahip, çeşitli bitki ve ağaçların yer aldığı Osmanlı evlerinin bahçeleri özellikle yaz aylarında günlük hayatın yoğun yaşandığı ortamlar olmuştur. Bahçeyi/avluyu dış dünyadan ayıran yüksek duvarlar, özel alanın mahremiyetini temin etmiş, kadının günlük faaliyetlerini dışa kapalı ortamda rahatlıkla sürdürmesini sağlamıştır (Küçükerman, 1996:48). Zemin kattaki bahçeye açılan mekânlar doğrudan oturma ile ilgili olmayıp, ahır, kiler, ocak, odunluk, samanlık, depo gibi çeşitli hizmetlere tahsis edilmiş birimlerden meydana gelmiştir (Kuban, 1995:228).

Osmanlı evinin arsa üzerine konumlanması da araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Arsa mülkiyetinin düzgün (dik köşeli) olmayan parsellere dayanmasından ötürü, evlerin zemin katlarının planında arsanın eğrilğine uyulduğu; ancak üst katlarda düzgün geometrik mekân düzenlemesi elde etmek amacıyla, alt katın duvarları üzerinden taşan çıkıntılarla bu amaca ulaşıldığı ifade edilmiştir (Kuban, 1995:191). Yüksek bahçe duvarları, kaleye benzetilen kapısı, sağır bırakılan zemin katı geleneksel eve içe kapanık, mahrem bir yapı özelliği kazandırırken; üst kat çıkıntılarıyla, çok sayıda kafesli pencereleriyle, şahnişin/cumba uygulamalarıyla evin dış dünyaya açılan, asıl oturma katı olmuştur. Osmanlı evinin kendi içinde taşıdığı bunun gibi çeşitli karşıtlıklara mimarlık tarihçileri dikkat çekmiştir.¹

---

¹ Karşıtlık kelimesi olumlu ya da olumsuz hüküm bildiren, normatif anlamda kullanılmamıştır. Toplumun ihtiyaç duyduğu farklı işlevleri yerine getirecek şekilde planlanan ve inşa edilen ev, anlamlı

3.1.1. İstanbul Evleri

İstanbul evleri özelinde yaşam mekânlarına odaklandığımızda, ilk olarak önceki sayfalarda geleneksel Osmanlı evleriyle ilgili aktardıklarımızın başkent evleri için de geçerli olduğunu belirtelim. Bu nedenle, tekrara düşmemek için Osmanlı evlerinin bazı genel özelliklerine burada değinilmeyecektir. Buna mukabil bu kısım, mevcut araştırmalar yanında kadı sicillerindeki bazı bulgulara dayanacaktır İstanbul imparatorluğun başkenti olduğu kadar, sanat, kültür ve ticaret merkezi olma özelliğine de sahipti. Şehrin Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumunun mimari alana yansımaları bugün dahi görebiliyoruz. Kamusal büyük projelerin eseri olan çoğu kâgir binaların dışında, sivil mimarinin zamanına göre en olgun örneklerinin de ilk olarak İstanbul'da inşa edilmiş olması, başkent'in Osmanlı mimarisinde seçkin yerine işaret etmektedir. İç sofalı ve özellikle İstanbul'a özgü olduğu ifade edilen orta sofalı evlerin başkentten taşraya doğru yayılması, geleneksel konut kültüründe çevreyi etkileme potansiyelini göstermektedir.

İstanbul evleri üzerine kapsamlı ilk çalışmalar arasında, önceki sayfalarda sıkça zikredilen mimarlık tarihçilerinin eserleri sayısal olarak çoğunluğu teşkil etmektedir. Ancak, bu çalışmalar 18. yüzyıl ve öncesine ait evleri sınırlı düzeyde kapsamaktadır. Bundan başka, araştırmalarını, varlığını birkaç asır koruyabilmiş konutlar çerçevesinde yürüten mimarların İstanbul evleriyle ilgili bulgu ve tespitleri yararlı olmakla beraber, bazı problemleri barındırdığını ifade edebiliriz. Kanaatimce en önemli sorun, mimarların incelediği evlerin şehrin genelini temsil etmekten uzak görünmesidir. Dış sofalı evlere İstanbul'da rastlamayan araştırmacılar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın olduğu tahmin edilen iç sofalı evlerle beraber, 19. yüzyılda orta sofalı evlerin başkentte çok tercih edildiğini kaydetmişlerdir (Eldem, 1984:8-9; agy, 1968:91-93, 127-129). Bu görüşler, mahkeme sicilleri gibi dönemin evleri hakkında bilgi veren farklı kaynaklardaki verilerle desteklenmediği sürece şüpheyle değerlendirilmelidir.

---

bir karşılığı sağlamış oluyordu: Güvenlik, mahremiyet ve rahatlık sağlayan dışa kapalı bahçe ve birinci kata karşılık, sokak ve çevreyle bağını koruyan üst kat; birbirinden bağımsız, özel alanı temsil eden odalara karşılık, ortak yaşamı ve birlikteliği sağlayan sofa; alt katın taş malzemesine karşılık, üst katın kerestesi; çeşitli hizmet birimlerine tahsis edilmiş zemine karşılık, evin esas oturma, yaşam katını oluşturan yukarı kat gibi. Geleneksel evin karşılık özelliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Arel, 1982:34 vd.

İstanbul sakinlerinin çoğunun, sadece üst katında dört odası ve büyük bir sofası bulunan evlerde (konaklarda) yaşadığını varsaymak makul gelmiyor.¹

İstanbul evleriyle ilgili çalışmalar arasında Barkan'ın Ayverdi'yle beraber yayınladığı 1546 yılına ait Vakıf Tahrir Defteri'ni belirtmemiz gerekir.² Mülkiyeti vakıflara ait sur içindeki İstanbul evlerinin kayıtlarının da yer aldığı defter, erken dönem Osmanlı konut geleneği için önemli bir kaynaktır.³ Bu dönem İstanbul evlerinin çoğunda, tahrir defterinde kenef ibaresiyle geçen tuvaletin var olduğunu öğreniyoruz (Tanyeli, 2006:336). Dönemin terminolojisiyle özellikleri nispeten kısaca belirtilmiş olan vakıf mülklerinin tarifleri düzenli olarak aktarılmadığı için, Tanyeli'nin makalesinin 321 ev kaydına dayandığını belirtelim. Buna göre, 16. asır İstanbul evlerinde kuyu, fırın, ahır, mutfak, kiler, hamam gibi özel işlevli birimler bulunabilmektedir; özellikle kuyu, fırın ve ahır küçük evlerde dahi tercih edilen hizmet üniteleridir. Hâli vakti yerinde olan başkent sakinlerinin yaşadığı üç veya daha fazla odalı büyük evlerde tuvalet, kuyu, fırın, ahır bulunması sıradan olduğu gibi, vakıf defterine göre evlerde yaygın olmayan kiler, mutfak ve hamam gibi özel hizmet birimleri de daha çok bunların evinde yer alıyordu; fakat büyük evlerin çoğunda bu bölümlerin var olduğunu düşünmeyelim. Mutfak, kiler ve hamamın İstanbul evleri için lüks olduğunu gösteren rakamlar da verilmiştir. Büyük evlerde bile bunlardan herhangi birinin bulunma ihtimali %10'un çok altında kalmıştır (Tanyeli, 2006:337-338).⁴

---

¹ İç sofalı ev planında en az iki odaya ihtiyaç vardır; ancak ideal örnekleri dört odalı ve büyük sofalı ev tipidir. Başkent İstanbul, sivil mimaride her zaman ideal örneklerin ilk görüldüğü, yaygınlaştığı, çevresini etkileyen merkez olarak tanımlandığına göre (Eldem, 1984:7-8), iç sofalı evlerin önemli kısmı dört odalı ve büyük sofalı olarak düşünülmüş olmalıdır. En çok İstanbul'da rağbet gören orta sofalı ev tipi ise en az dört oda ve büyük bir sofa ile edilebiliyordu.

² Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi (1970), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul. Neşredilen tahrir defteri, sur içindeki vakıfların büyük kısmının (2.431 adet) kayıtlarını içerir; ancak Sultan vakıfları ile az sayıda başka vakıfların bulunmadığı belirtilmektedir (s. VII-IX). Bu vakıfların bir kısmı sadece para vakfı statüsündeydi; çoğunun ise gayrimenkulleri ve özellikleri (müştemilatı) kısaca tarif edilen evleri mevcuttu. Dolayısıyla defter İstanbulluların yaşadığı evler hakkında da önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Yakın zamanda, İstanbul vakıflarına ait bir tahrir defteri daha neşredilmiştir: Mehmet Canatar (2004), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

³ Uğur Tanyeli, Barkan ve Ayverdi'nin neşrettiği vakıf defterinden hareketle 16. yüzyıl İstanbul evlerinde işlevsel olarak farklılaşan bölümleri ele almış, bu bağlamda İstanbul evlerinde nelerin konfor veya lüks olabileceğini sorgulamıştır (Tanyeli, 2006).

⁴ İncelenen evler oda sayısına göre dört kategoriye ayrılmıştır: bir odalı, iki odalı, üç odalı, dört ve daha çok odalı evler. Ancak, toplam 327 evin bu kategorilere sayısal dağılımı verilmemiştir.

Arşiv kaynakları esas alınarak erken dönem İstanbul evlerini ele alan bir diğer çalışma “16. Yüzyılda İstanbul Evleri” başlıklı makaledir (Yerasimos, 2006). Günümüze hiçbir örneği ulaşmamış İstanbul evleri için yazılı kaynakların, özellikle belli dönemlerde yapılmış sayımlar neticesinde ortaya çıkmış vakıf tahrir defterlerinin önemini bir kez daha fark etmemizi sağlayan makale, örneklem sayısıyla da dikkat çeker (821 hane). 16. yüzyıl evlerinin, 18. yüzyıl evlerinden tamamen farklı bir tipolojiye ve mimari geleneğe sahip olduğunu ifade eden yazar, erken dönem Osmanlı sivil mimarisi için kullanışlı ve faydalı terminoloji sunmayı da ihmal etmez (Yerasimos, 2006:308-311). Yerasimos, sur içinde on üç nahiyeden meydana gelen İstanbul evlerinin neye benzediğini gözümüzde canlandırmak istercesine son derece güvenilir istatistiksel veriler de çıkarmıştır. İstanbul evlerinde bulunan oda sayısı ortalama 2,5’tir. İki den fazla katı olan binaların sayısı sadece 13 ile sınırlıdır; incelediğimiz dönem evlerinden farklı olarak evlerin yarıya yakını tek katlı, %53,09’u iki katlıdır. 18. yüzyıl evlerinden önemli bir diğer farkı ise sofalı evlerin oranının %32,93’te kalması, %26,76’sında zulle veya hayat adı verilen yarı açık alanların bulunmasıdır. 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise, sofasız evlerin sayısı son derece azalacaktır. Evlerin %77,35’inde avlu bulunurken, tuvalet nerdeyse her evin değişmez unsurudur (%80,79). Evlerin dörtte birinde fırın, yaklaşık üçte birinde de ahır mevcuttur. Vakıf tahrir defterlerinde *matbah* ibaresiyle kayıtlı, sadece beslenmeyle ilgili faaliyetlere tahsis edilmiş özel alanın, 16. yüzyıl İstanbul evleri için kelimenin tam anlamıyla lüks olduğunu görüyoruz; evlerin sadece yüzde altısı bu ayrıcalığa sahipti (Yerasimos, 2006:312 vd.).

Vakıf tahrir defterlerinin, doğal olarak, en önemli eksiği evlerin ve diğer gayrimenkullerin fiyatları hakkında bilgi içermemesidir. Akçe cinsinden senelik gelirleri dışında herhangi bir parasal değer kaydedilmemiştir. 1550’li yılların İstanbul’unda iki odası, sofası ya da hayatı, avlusu, tuvaleti, ahır, su kaynağı bulunan iki katlı ortalama bir eve sahip olmanın bedeli yaklaşık olarak ne kadardı sorusu, cevapsız kalıyor.¹ Üsküdar mahkeme kayıtları esas alınarak yapılan bir çalışmada,

---

¹ Bu eksiğin üstesinden gelmenin en önemli çaresi olarak, kadı sicillerinde kayıtlı ev satışlarıyla ilgili hüccetlerin incelenmesini gösterebiliriz. Sicil odaklı bir araştırma sadece fiyatlar hakkında değil, evlerin çoğu zaman kısaca tarif edildiği vakıf tahrir defterlerinin yetersiz kaldığı başka hususlarda da aydınlatıcı olabilir. Nitekim mahkeme kayıtlarına dayalı olarak, Kayseri ve Ankara evlerinin karşılaştırılmalı olarak ele alındığı kapsamlı bir çalışmada, evlerin fiyatları, sahiplerinin toplumsal kimlikleri, evlerin fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır: Suraiya Faroqhi (2009),

1513-1567 tarihleri arasında ev fiyatlarının ortalama 5.000 akçe civarında olduğu tespit edilmiştir (Aydın ve Ünal, 2008:222-224). XVI. yüzyılda küçük bir yerleşim yeri olan Üsküdar'da evlerin ortalama kıymeti başkent yakın çevresinde hane sahibi olmanın bedeli hakkında fikir verebilir; fakat İstanbul evlerinin değeri için itibar edilebilecek bir ölçüt sağlamaz. Kaldı ki sur için farklı bölgeleri arasında dahi, katı olmamakla beraber, sahiplerinin toplumsal statüsü ve zenginliğine göre şekillenmiş demografik farklılaşmaya dikkat çekilmiştir (Yerasimos, 2006:311-312).

18. yüzyılın son çeyreğine ait ev satışlarıyla ilgili mahkeme kayıtları da İstanbul evlerinin değeri, sahiplerinin kimlikleri ve evlerin bulunduğu çevre arasında anlamlı bir ilişki kurulabileceğini akla getirmektedir. Örneğin, Sultan Ahmed çevresi ağırlıklı olarak devlet görevlilerinden oluşan varlıklı zümrenin tercih ettiği pahalı ve büyük evlerin bulunduğu bölgeydi. Bizans'tan kalma surların yakınında, mesela Topkapı muhitinde daha çok sıradan halkın yaşadığı evlerin fiyatları, yapıların kendisi gibi daha mütevazı özellikteydi. Ancak, sınırlı sayıda veriye¹ dayalı görüşlerimiz şimdilik tahminden öteye geçmiyor. Evlerin müstemilatı, yani oda sayısı, çeşitli hizmet birimlerinin bulunup bulunmaması, bahçelerinin niteliği evlerin kıymetlendirilmesinde belirleyici unsur gibi görünüyor; benzer özellikteki evlerin belirli mahallelerde az veya çok olduğunun tespiti ayrı bir çalışma konusudur. Mimarlık tarihçilerinin, zenginliğin ve soyluluğun sergilenmesinde sahip olunan konutların bir araç kullanımının Türk mimari geleneğinde son derece nadir olduğuna dair görüşlerine çekincelerimizle beraber güvenmemiz gerekiyor (Kuban, 1995:191-195).

18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul evlerini genel özellikleriyle tarifini mümkün kılan çok sayıda kaynağa sahibiz. Evleri mimari özellikleriyle değerlendiren eserler, seyyah anlatıları, gravürler ve mahkeme sicillerinde ev satışlarıyla ilgili belgeler başkentlilerin yaşadığı konutlar hakkında bilgi verir. Ev eşyaları için temel kaynak niteliğinde olan tereke defterleri ise evin kendisiyle ilgili olarak sadece kıymeti ve bulunduğu mahalleyle sınırlı kuru bir bilgi aktarır.

Orta Halli Osmanlılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul. Faroqi'nin 1600 yılı Ankara ve Kayseri evleri için tespit ettiği değerler birbirine yakın olup, ortalama 8.500 akçe civarındadır.

¹ 1785 yılı ev satışlarını içeren İŞS, no.55, İBSS, no.294, GŞS, no.480, ÜŞS, no.522 ve EŞS, no.255 numaralı sicillerden seçilmiş yaklaşık 60 kayıt, İstanbul evlerinin genel özellikleriyle ilgili nispeten güvenilir bir tarif yapmamızı sağlar. Fakat belli ev tiplerine ve toplumsal zümrelere dayalı yerleşim olgusunun İstanbul mahalleleri arasında demografik farklılaşmaya yol açıp açmadığı sorusuna yanıt verebilmek için yeterli ve uygun değildir.

Evlerin özelliklerine geçmeden önce, 1785 yılında İstanbul piyasasında ev fiyatlarının ne düzeyde olduğu hakkında kısa bir değerlendirme yapılabilir. Satışa konu olan evlerin parasal değerini içeren altmış bir sicil kaydı ve elli sekiz tereke defteri üzerinden, bir ailenin temel ihtiyaçlarından olan barınmanın bedelini yaklaşık olarak tahmin edebiliyoruz. Kırk dördü satış akdinden, otuz dördü de tereke defterinden elde edilmiş fiyatlara göre, orta halli bir İstanbullunun evi ortalama 400-600 kuruş değerindeydi. Bunun altında kalan rakamlar, fakirliğin göstergesi olarak yorumlanabilir. Menzil, konak, yalı veyahut sahilhane olarak tanımlanmış, zenginlere ait kırk bir ev ise sahiplerinin toplumsal statülerine bağlı olarak 1.000 kuruştan başlayıp 15.000 kuruşun üstüne çıkan, fakir ve orta hallilerde göremediğimiz değişkenlikte fiyatları içermektedir. Örneğin, satıcı ve alıcısı Selanik ve Belgrat kadılığı yapmış ulemadan kimseler olan İstinye'deki yalının satış fiyatı 4.600 kuruştur (İŞS, no.55, vr.87b-88a). Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî Hafız Osman Efendi'nin İshakpaşa Mahallesi'ndeki menzilin değeri 1.500 kuruş iken (İŞS, no.55, vr.13ab), merhum Ahmed Paşa'nın kızı Şerife Aişe Hanım'ın oldukça büyük ve müstemilatı zengin evini¹ alan Yeniçeri Ağası es-Seyyid Ömer Ağa'nın eşi Şerife Fatma Hanım bu ev için 10.000 kuruş bedel ödemişti. Boğaziçi'nde mükemmel bir sahilhane ise, askerî zümrenin birçok mensubu için dahi ulaşılması zor, pahalı ve lüks yapılar olarak kalmıştır. Örneğin, eski Rumeli Kazaskeri Abdullah Ağa'nın Beylerbeyi'ndeki icareteynli vakıf sahilhanesinin ferâğ bedeli (kıymeti) 81.700 kuruş idi (KŞS, no.705, vr.15a).

Sicillerde ev için yaygın olarak *menzil* tabiri kullanılır; varlıklı kişilerin sahip olduğu pahalı büyük yapılar deniz kıyısında ise *yalı* veya *sahilhane*, şehrin iç mahallelerinde ise *konak* ismini almışlardır. Bu dönemde İstanbul evleri genel itibarıyla iki katlıdır; sayıları önceki asırlara göre çok azalmış olan tek katlı yapılar başkentin en fakirlerini

---

¹ İstanbul'da Murad Paşa-yı Atik Mahallesi'ndeki evin özellikleri 13 Temmuz 1788 tarihli belgede şu şekilde sıralanmıştır: "...ile mahdûd hariciye ve dahiliyede iki oda ve iki sofa ve kenif ve abdesthane ve vustâda iki oda ve bir sofa ve süflâda bir ahur ve kârgir mahzen ve kanavât-ı memlûkesine tab'iyet ile mülk-i mâ'-i leziz câri ve bahçe ve havlu ve dahiliyesinde 'ulyâda üç bâb oda [ve]divânâne [ve] abdesthane [ve] kenif ve vustâda dört oda ve bir taş oda ve su hazinesi iki sofa [ve] abdesthane [ve] kenif ve süflâda bir kilâr ve kömürlük ve matbah ve abdesthane ve kârgir hamam ve iki kat mahzen ve dört bi'r-i mâ' ve bahçe ve havlıyu müstemil bir bâb mülk-i menzilimi tarafından icâb ve kabûli havi..." (İŞS, no.55, vr.123ab).

barındırırken, varlıklı kesimin oturduğu evlerin kat sayısı ikiden fazla olabiliyordu.¹ 18. asrın sonlarına yaklaşıldığında başkentte sofalı evlerin oranı da önceki yüzyıllara göre yaklaşık iki kat artmıştır. 16. asırda sofalı evler, bütün evler içinde üçte birlik dilimi oluşturuyordu. Ağırlıklı olarak 1750’li yılların sonrasına ait yapıları incelemiş olan mimarlık tarihçilerinin tespiti de bu yöndeydi. Geleneksel evleri plan şemalarına göre çeşitli tiplere ayırdıklarında, bu sınıflandırmayı evin en önemli bölümü kabul ettikleri sofayı ve odaların sofaya göre konumlarını dikkate alarak yapmışlardı (Eldem, 1968).

Aşağıdaki Tablo 9, 18. yüzyılın son çeyreğinde (Hicri 1200’lü yıllarda) gerçekleşmiş altmış ev satış kaydına dayanmaktadır. Tezimizde kullanacağımız örnek tereke defterlerini seçerken, bireylerin zenginliğini de dikkate alan bir kategori oluşturmak istediğimizde, sadece terekelerin mevcut parasal büyüklüklerinin bu iş için yeterli olmadığını düşündük. Fakir, orta halli ve zengin grupları için tespit edeceğimiz akçe/kuruş cinsinden değerlerin, reel olarak alım gücünü de görmeye çalıştık. Basitçe ifade edersek, orta halli bir İstanbullunun ailesiyle beraber ortalama yaşam standartlarında bir hayat sürdürebilmesi için nelere ve ne kadar bir servete sahip olması gerektiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu amaçla, yaklaşık ortalama fiyatlarını çıkarmak istediğimiz çeşitli mal ve eşyalar arasında evler de vardı. 1785 yılı kadı sicillerindeki ev satış akitleri fiyat odaklı incelendiğinde, evlerin değerini belirleyen çeşitli özellikleri de not alınmıştı. Örnekleme sayısı az olsa da İstanbul halkını oluşturan farklı toplumsal katmanların yaşadığı mekânların dikkat çekici benzer yönlerini açıklığa kavuşturduğunu düşünerek bu kayıtlar üzerinden değerlendirme yapmaya karar verdik. 18. yüzyıl İstanbul’unun veya aynı dönemde başka Osmanlı şehirlerinin barınma kültürünü ele alan bilimsel çalışmaların yokluğu da kararımızı etkilemiştir. Ancak, yapacağımız karşılaştırmalı analizlerin daha kapsamlı araştırmalarla sınanması gerekmektedir.

Tereke defterlerinin Osmanlı evinin kullanım alanları hakkında bilgi vermediğini ifade etmiştik. 1785’li yıllara ait ev satışlarıyla ilgili tanzim edilmiş belgelerin de bir kısmı evin parasal değerini içerir, ancak özelliklerini ayrıntılı olarak aktarmaz. Örneğin, eski Belgrat kadısı el-Hac Mustafa Efendi’nin sabık Selanik kadısı Mahmud Efendizâde

---

¹ Bu bilgi, 1785 yılında tanzim edilmiş sınırlı sayıdaki ev satış akdine (51 kayıt) dayanmaktadır. Farklı servet kategorilerine yerleştirebileceğimiz kişilerin satışa konu olan evleri, tek katlı iki ev, iki katlı otuz yedi ev ve üç katlı 12 evden oluşuyordu. 16. asırda ise evlerin yarısına yakını tek katlıydı.

İbrahim Efendi'ye sattığı yalısı, yalının sınırını oluşturan etrafındaki yapılar, bir tarafında derya, bir tarafında Tüccarzâde Şeyh Efendi'nin yalısı, diğer taraflarında ise Rakımpaşazâde Abdülğani Bey yalısı ve yol ile sınırlı olduğu zikredildikten sonra “...ile mahdûd dahiliye ve hariciyesinde büyü-tü ‘adîde ve müştemilât-ı ma‘lûmeyi havi yalı ta‘bir olunur bir bâb mülk menzilimi...” şeklinde tarif edilmiştir.¹ Dolayısıyla bunun gibi kullanışlı olmayan kayıtları çıkardığımızda, geriye kalan elli bir satış hücceti, İstanbulluların nasıl bir evde yaşadığını görmemizi sağlar.

Tablo 12. İstanbul Evlerinin Özel Hizmet Alanları (1785)

Mutfak (%)	Kiler (%)	Kenîf (%)	Avlu/Bahçe (%)	Kuyu (%)	Ahır (%)	Kömürlük (%)	Hamam (%)	Abdesthane (%)
64,7	13,7	76,5	98,0	62,7	27,5	9,8	3,9	9,8

Tablo 12, 19. yüzyıla doğru İstanbul evlerinin iki asır evvelki örneklerine göre benzer ve farklı yönlerini içermektedir. Barınma kültüründe önemli değişimlerin yaşandığı son iki yüz yıllık dönemde varlığını aynı oranda sürdüren ev bölümleri, bir bakıma geleneğin güçlü yönünü temsil ediyordu. Tek örneğimiz hariç evlerin tamamında en azından bir bahçe veya kâtiplerin *havlu* şeklinde yazdıkları avlunun bulunduğunu görüyoruz.² İstanbullular için ev yalnızca başlarını sokabilecekleri dört duvar değildi; asırlardır vazgeçemedikleri konforun başında yaşadıkları evin en azından “...(ve) bir mikdar havluyu/bağçeyi müştemil...” özellikte olması geliyordu.³ Geçmişten beri toplumun çoğu tarafından paylaşılan bir diğer yaşam standardı hijyenle ilgiliydi. 16. asır evlerinde olduğu gibi 1785’li yıllarda da evlerin büyük kısmında tuvalet (kenîf) mevcuttu. Belgelerde *bi’r-i mâ* tabir edilen hanelerin su ihtiyacını karşılamak üzere açılan kuyular da köklü bir geleneğe dayanıyordu.⁴ Bazı varlıklı İstanbulluların evlerinde su tesisatı kurarak, sıradan insanların konutlarından çok daha rahat bir yaşam

¹ İŞS, no.55, vr.87b-88a. Evlerin müştemilatından bahsetmeyen benzer kayıtlar için bkz. İŞS, no.55, vr.35ab, 40a; GŞS, no.480, vr.6a; EŞS, no.255, vr.20b.

² Bahçesi ya da avlusu zikredilmeyen ev için bkz. EŞS, no.255, vr.15b-16a...

³ Yerasimos’un 16. asır İstanbul evleri için verdiği oranlar avlu ve bahçe ayrı ayrı olmak üzere sırasıyla %77,35 ve %32,68’dir. Bazı evlerin birden fazla avlusu veya bahçesi olduğu gibi hem avlusu hem de bahçesi olanlar da vardı (Yerasimos, 2006:313-315).

⁴ 16. asrın ortalarında İstanbul evlerinin yarısından fazlasında kuyu bulunmaktaydı (Tanyeli, 2006:337).

mekânı oluşturduklarını da görüyoruz.¹ İki farklı yüzyılın evleri arasındaki benzerliği ahırlar üzerinden de kurabiliyoruz. Her iki dönemde de evlerin yaklaşık üçte biri ahıra sahipti. Ahırlar işlevlerinden dolayı “pis kokuların” yoğun bulunduğu alanlar olsa da, şehrin merkezindeki zengin evlerini kolayca diğerlerinden ayırmamızı sağlıyor. Özellikle askerî zümre mensuplarının terekelerinde, gösterişli ve kıymetli koşum takımlarıyla beraber sıkça karşılaştığımız değerli atların (*kır at, doru at, bargir*), evlerdeki ahırların en başta gelen varlık nedeni olduğuna şüphe yok. Kısıtlı sayıdaki satış belgesi bahçe, tuvalet, kuyu ve ahır örnekleri üzerinden ev kültüründeki sürekliliğin kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Mahkeme kayıtları, zengin, orta halli ve hatta fakir İstanbulluların rahat yaşam arzularının ortaya çıkardığı evi, özel hizmet alanlarıyla tarif etmemizi de mümkün kılıyor. İstanbul evlerinin geçirdiği değişimin geçen zaman kadar büyük olduğunu düşündüren tabloyla karşılaşıyoruz. Rakamlar, ilk olarak mutfaktan (*matbah*) başlamamızı gerektiriyor. 16. yüzyıl boyunca İstanbul evleri için lüks kalmış mutfak², on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde sıradan kişilerin evlerin önemli kısmında bile bağımsız hizmet birimi olarak yerini almıştı. İki yüzyıl önceki İstanbul evleriyle karşılaştığımızda, evlerde bulunma oranı yaklaşık on kat artmış olan mutfak, barınma kültüründe yaşanan değişimin en önemli göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Nispeten sınırlı sayılabilecek sayıda veriye dayalı bu tespitler, hata payı taşıyabilir ancak mutfağın sadece seçkinlerin pahalı ve büyük evlerinde değil sıradan insanların mütevazı evlerinde de görülmesi, evin bu alanının İstanbullular için lüks olmaktan çıktığını gösteren en önemli delildir. Evlerin diğer özel hizmet üniteleri gibi giriş katında yer alan mutfaklar, ailenin en temel ihtiyaçlarının başında gelen beslenmeyle ilgili faaliyetlerin daha konforlu ve kapalı mekânlarda yapılmasını sağlamıştır. Leh baş

¹ Dönemi için pahalı ve lüks bir düzenleme olan su tesisatına sahip biri yalı, diğeri son derece kıymetli evin eski ve yeni sahiplerinin ortak özelliği Osmanlı askerî sınıfının üst kademelerinde görev yapan kimseler veya eşleri olmalarıdır. Mahmud Efendizâde İbrahim Efendi'nin 4.600 kuruşa satın aldığı Boğazkesen'deki yalının müstemilatı ayrıntılı aktarılmamış olsa da su tesisatı belgede tarif edilmiştir: “...kanavâtına tab‘iyyet ile mülk iki çuvaldız mâ’-i leziz-i cârîyi müstemil...” (İŞS, no.55, vr.87b-88a). Yeniçeri Ağası es-Seyyid Ömer Ağa'nın eşi Şerife Fatma Hanım'ın 10.000 kuruşa satın aldığı evin su düzeneği de benzer şekilde kaydedilmiştir: “...ve kanavât-ı memlûkesine tab‘iyyet ile mülk mâ’-i leziz-i cârî ve...” (İŞS, no.55, vr.123ab).

² Faroqhi'nin 17. yüzyıl Ankara ve Kayseri evleri üzerine yaptığı incelemede ulaştığı sonuçlar, yüzyıl boyunca bu şehirlerde mutfaklı evlerin sayısında az da olsa artış olduğunu ortaya koyar. Artışa rağmen 18. yüzyıla girerken Ankara'da evlerin ancak %3,5'inin, Kayseri'de ise %1,8'inin mutfaka sahip olması, Osmanlı taşrasında mutfağın uzun süre lüks olarak kaldığını göstermektedir (Faroqhi, 2009:121).

tercümanı Estani Selagos Biblisten(?)'in 5.000 kuruşa ve Defterdâr-ı Şikk-ı Sâni Ebubekir Bey Efendi'nin 16.000 kuruşa satılan evleri ile Ümmü Gülsüm'ün 200 kuruşa, Aleyna Nasraniye'nin ve Molla İshak bin İsmail nam kimesnenin 250'şer kuruşa alıcı bulan evleri arasında önemli niteliksel farklılıklar olmakla beraber, hepsinin ortak özelliği giriş katlarında mutfaklarının bulunmasıdır.¹ Her on evden yaklaşık yedisinde mutfak olması, geçmişle kıyaslandığında yüksek bir orandır; örneklem sayısının azlığını da dikkate aldığımızda 1785 yılı için bu rakamın gerçeği olduğundan daha fazla gösterdiğini düşünebiliriz. Ancak, Tablo 9'daki sayısal verileri ortaya çıkaran satışların otuz yedisinin (%72,5) en yüksek fiyatı 1.000 kuruş, en düşüğü 100 kuruş, ortalaması ise 440 kuruş olan orta halli ve fakir İstanbulluların evlerine ait olmasından ve bu evlerin %57'sinde (21 kayıt) mutfağın mevcut olmasından dolayı 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul evlerinin en azından yarısında mutfağın bulunduğunu kabul edebiliriz. 16. asır evlerinin doğrudan beslenmeyle ilgili en başta gelen birimi ise fırınlardı. Arşiv belgelerine göre, avlu içindeki fırınlarda yemek pişirme dahi çoğu İstanbullunun sahip olamadığı konfor iken² iki asır sonra mutfağın her evde bulunması gereken standart bir bölüm olmaya yaklaşması barınma kültüründe büyük bir değişimdir.³ Bu değişimin hangi şartlar altında gerçekleştiği ve görünürlük ve yaygınlık kazanmasının hangi tarihlere denk geldiği sorusu yanıtlanmayı bekliyor.

¹ Galata haricinde Kalafatçıbaşı Yunus Ağa mahallesinde Leh baş tercümanı Estani Selagos Biblisten(?)'in Tohtaroglu Manas veled-i Begos'a 5.000 kuruşa satılan üç katlı evin iki mutfağı vardı (GŞS, no.480, vr.17b). Defterdâr-ı Şikk-ı Sâni Ebubekir Bey Efendi'nin Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel Ahmed Nazif Efendi'ye 16.000 kuruşa satılan Kalenderhane'deki evi ise oldukça geniş bir arsa üzerinde çok sayıda yapıdan oluşuyor ve belgede yeri şu şekilde tarif ediliyordu: "...*etraf-ı erba'ası kemâl-i şöhretine binaen tahdiden müstağni..*" (İŞS, no.55, vr.62b). İstanbul'da Acı Çeşme civarında, İstinye'ye bağlı Yeniköy'de ve Üsküdar'da Ahmed Çelebi Mahallesi'ndeki diğer üç ev ise toplam iki üç odalı vasat veya vasata yakın özellikte konutlar olup mutfak dışında her evde olan tuvalet ve bir miktar bahçeye sahiptiler (İBŞS, no.294, vr.57b; ÜŞS, no.522, vr.7a).

² Yerasimos, 16. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan 821 haneden hareketle fırınların oranını %25,1 olarak hesaplamıştır (Yerasimos, 2006:315). Tanyeli ise 1546 yılı vakıf tahrir defterindeki 321 haneye göre, fırınlı evlerin oranını tek odalı evler için %19,4, iki odalı evler için %30,3, üç odalı evler için %37,8 ve dört ve daha çok odalı evler için %54,2 olarak verir (Tanyeli, 2006:337). Tanyeli'nin ayrıntılı rakamları evlerin büyüklüğünün artmasıyla, konforlu yaşamı sunan özel hizmet alanlarının ortaya çıkışı arasındaki anlamlı bağıntıyı görmemizi sağlar. Ancak, yazar 321 hanenin belirlediği ev tipleri (bir odalı, iki odalı vb.) arasında dağılımını vermediği için genel olarak 321 hanenin ne kadarında fırın bulunduğunu öğrenemiyoruz.

³ 19. yüzyılın ikinci yarısında mutfaksız ev kalmadığını, hiç değilse nadirattan olduğunu ifade edebiliriz. 1880'li yıllarda varlıklı, orta halli ve fakir İstanbulluların yaşadığı evler şu şekilde tarif edilmiştir: "...*Dersaadet'in doğusundan ortasına yakın kısımlarını Sultan sarayları, vezir, ekâbir ve devlet ricalinin konakları kaplardı...Güneybatı ile güneydoğu arasındaki yerlerde ve sur dışındaki mahallelerde halk otururdu.....Bu semtlerin haneleri bir-iki odalı, en büyüğü dört-beş odalı idi. Bahçeleri ancak yetecek kadar olanlar yanı sıra büyük ve geniş bahçelere sahip olanlar da vardı.*

1500'lü yılların evlerinde görünmeyen kömürlük ve abdesthane bölümlerinin ortaya çıkışı da ev içi yaşam tarzında bir yenilik olarak ele alınabilir. Fakat mutfağın aksine, İstanbulluların günlük hayatını daha konforlu hâle getiren bu yeni alanlara sahip olma ayrıcalığı toplumun üst tabakasıyla sınırlı kalmıştır. Sadece iki evin bölümleri arasında geçen hamamı ise başkentin elit çevresinin kendi içindeki seçkinler hiyerarşisinin varlığının göstergesi olarak yorumlayabiliriz. Yeniçeri Ağa'sının eşinin ve Baş Defterdarın satın alabildiği on bin ve on altı bin kuruş değerindeki evler bir taraftan sahiplerinin servetinin büyüklüğünü sergilerken diğer taraftan rahat ve lüks yaşam tarzı sağlamıştır.

İstanbul evleri seyyahların da ilgisini çekmiştir. Evleri tasvir eden çok sayıda gravürle beraber İstanbulluların yaşam ortamlarını kendi bakışlarıyla değerlendiren anlatılar da ortaya çıkmıştır. Gravürlerin çoğunluğu 18. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluğun yıkılışına kadar geçen süreye aittir. Dolayısıyla incelediğimiz dönemin İstanbul evlerini ressamın fırçalarından takip etmek mümkündür. Gravürlerdeki İstanbul Evi, genellikle iki katlı, ahşap karakterli, sokaklara taşan şahnişin, cumba gibi cephe düzenlemeleri ve eli böğründeleri olan, üst katlarında çok sayıda kafesli pencerelerin bulunduğu bir evdir (Sevim, 1996:105 vd.). Yapı malzemesi olarak kerestenin kullanılması İstanbul evlerinin karakteristik özelliklerindedir; taş sivil mimarilerde kullanıldığında bahçe duvarları ve zemin katlara özgü kalmıştır.¹ Meşhur İstanbul yangınlarının sur içindeki yapıların büyük kısmını defalarca yok etmesine rağmen tekrar *Ahşap İstanbul'un* kısa sürede inşa edilmiş olması da önemlidir.

Batılı bir gözlemcinin, 1799 yılında İstanbul'a ulaşan İngiliz askerî heyetinin doktoru olan William Wittman'ın İstanbul evleri hakkındaki görüşlerini naklettikten sonra, Osmanlı maddi kültürünün ev eşyalarıyla ilgili alanına, diğer bir ifadeyle evlerin içine geçebiliriz.

...Evlerin mutlaka bir su kuyusu bulunur. Kapıdan girilince, alt katta bahçeye bakan basıkça tavanlı, ufak ocaklı matbah yer alır..." (Abdülaziz Bey, 2002:157-158).

¹ Yirminci yüzyıla kadar sıradan sakinlerin mütevazı konutlarından üst düzey devlet görevlilerinin konak ve sahil hanelerine kadar İstanbul evlerinde yapı malzemesi olarak yoğun şekilde ahşap kullanılmıştır (Eldem, 1987:161). Dolmabahçe Sarayı'nın yapımına kadar Osmanlı hanedanının yaşam mekânları da yer yer kâgir kullanılmış olsa da genel olarak ahşap malzeme üzerine kurulmuştur. Tanzimat'tan sonra Avrupalı örnekleri gibi kâgir imparatorluk saraylarının inşa edildiği dönemde bile konak, köşk ve yalılarda geleneksel yapı malzemesi olan ahşap kullanılmaya devam etmiştir (Kuban, 1998:69).

“İstanbul’un sokakları istisnasız daracık, kötü yapılmış ve kirliydi. Evlerin hemen hemen tümü, pencereleri sokağa çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmişti. Bu durum, havanın sokak boyunca rahatça dolaşabilmesini engelliyordu. Evlerin damları acınacak kadar kötü kapatılmıştı. Yer yer kırmızımsı bir kiremidi gevşek şekilde dizmişlerdi...Evlerin dış görünüşleri hem hantal, hem de bakımsızdı. **Tüm süslemeleri içeriye yönelikti.**” (Wittman, 2011:20).¹

3.2. Osmanlı Maddî Kültürü ve Tereke Çalışmaları

1950’li yıllardan itibaren Mimarlık tarihçileri geleneksel Türk evini incelemeye başladıklarında, genç araştırmacılara ilk öğretilenlerden biri *tarihi ortamın bir zamanlar, mesela 1850’lerde ya da 1890’larda, neye benzediğini yeniden kurgulamalarıydı* (Faroqhi, 2006:12). 1950’lerin Türkiye’si yüz yıl öncesine göre toplumsal, iktisadî ve demografik açıdan ciddi dönüşümler yaşamış, bunun sonucunda şehirlerin genel görüntüsünden evlerin (binaların) mimarî özelliklerine kadar barınma kültürü büyük oranda değişmişti. Üretilen maddî kültür öğelerinden olan ev ise tarihsel bağlamı içinde anlam kazanıyordu; içinde yükseldiği toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaç ve taleplerine cevap verecek şekilde üretilen geleneksel ev, tarihsel bağlamından koparıldığı zaman tükeniyordu (Arel, 1999:208-209). 18. veya 19. yüzyıl geleneksel Osmanlı evleri üzerine proje yürüten bir mimardan, yapının planını çıkarmak, tipolojik aidiyetini ortaya koymak kadar bu evi ortaya çıkaran toplumsal ve tarihsel dokuyu kavraması, zihninde canlandırması da bekleniyordu.

1785-1875 dönemi ev içi yaşam kültürünü araştıran sosyal tarihçinin en başta gelen sorumluluğu da ele aldığı döneme ait evin içini kullanılan eşyalardan hareketle tekrar kurgulayabilmesidir. İtiraf etmek gerekir ki, tarihçinin görevi, ayakta kalmış geleneksel ev örneklerini inceleyen mimardan biraz daha zor görünüyor. Tarihçilerin başvurdukları temel kaynakların nitelikleri, zorluğun başta gelen sebebidir. Her bir odadaki yüklük, raf, abdestlik, sedir gibi oda sakinlerinin birçok ihtiyacını oda dışına çıkmadan karşılamasına imkân veren mekânsal düzenlemeyi somut olarak gözlemleyen mimarın, çok işlevselli oda etrafında şekillenmiş geleneksel ev tipini, aile içi yaşamı ve

---

¹ Evlerin dışından ziyade içinin süslü olduğunu d’Ohsson da ifade etmiştir. d’Ohsson’un İstanbul evleriyle ilgili yazdığı uzun bölümde anlattıkları yukarıdaki tespitlerimizle örtüşmektedir. Evin ahşap olması, her evin küçük ya da büyük bahçesinin bulunması, mutfak ve kilerin daima zemin katta olması, kuyusu olmayan evin çok az olması gibi; bkz. d’Ohsson, (t.y.): 146 vd. Tanzimat’ın şafağında İstanbul evlerinin bir diğer anlatımı için bkz. Moltke, 1969:77-79.

toplumsal düzeni tasarlaması kolay bir şey değildir, ancak çok zor olmadığını tahmin edebiliriz (Küçükerman, 1985).

Mimarların aksine, araştırmalarını ağırlıklı olarak Osmanlı merkez bürokrasisinin ve Osmanlı mahkemelerinin ürettiği resmi kayıtlara dayalı yürüten tarihçiler, önemli kısmı zamanla yok olmuş ya da form, işlev veya anlam bakımından büyük ölçüde değişmiş eşya ve objelerle ilgili bazen son derece yetersiz bilgilerden, kimi zaman sadece eşya isimlerinden hareketle, mesela 1780 yılında Osmanlı evini kurgulamaya çalışıyor. Osmanlı maddî kültürü hakkında bilgilerimiz sınırlı, yapılan çalışmalar az sayıda ve yetersiz, daha da önemlisi son iki asırda maddî kültür alanında büyük dönüşümler olduğu için tarihçiler geleneksel eşyalarla Osmanlı evini tekrar döşemede her zaman başarılı olamıyorlar. Tereke çalışmalarında bugünün maddî kültür bilgisinin geçmişe taşınması şeklinde kendini gösteren anakronizm tehlikesi, bu ortamda tarihçilerin düştüğü hataların başında gelmektedir. Günümüz Türkçesinde, en azından konuşma dilinde, anlam daralması yaşayarak, neredeyse sadece Müslüman hacıların Harem-i Şerif'te örtündükleri dikişsiz kıyafet için kullanılan *ihrâm*, 18. ve 19. yüzyıl terekelerinde ekseriyetle yaygın olarak kullanılan mefruşat türü olarak karşımıza çıkar ki gayrimüslim terekelerinde de mevcuttur. Bir tarihçinin incelediği birkaç terekede tespit ettiği ihrâmları, tereke sahibinin her ne kadar hacı unvanı taşıyorsa da hac ibadeti için hazırlıklı olduğu şeklinde yorumlaması bu duruma güzel bir örnektir.¹ Tereke defterlerinin sosyal tarih araştırmalarında önemi fark edildikten sonra tereke çalışmaları akademik çevrelerde popüler bir nitelik kazanmıştır. Özellikle tarihçiler arasında bir bakıma moda haline gelen tereke çalışmalarında benzer hatalar yapılmaya devam etmiştir. Makremenin kıyafet çeşidi², mak'adın tabure³ veya sedir¹, iskemlenin

¹ “Efendi Hacc’a gitmek istiyor muydu bilinmez ama gittiği takdirde *ehrâmları* hazırda.” (Akyüz, 2008:197). Makalede, 1702 yılında vefat etmiş Ankaralı üç ulemanın terekesi toplumsal statü, servet ve maddî kültür açısından karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. 18. yüzyıla ait tereke defterlerinde geçen ihrâmların 21. yüzyılın eşya bilgisiyle okunması ve değerlendirilmesi hatalı bir yaklaşımdır. İhrâmın peşinen kıyafet kabul edildiği başka çalışmalar da vardır; bkz. Özlü,2002:283; Karataş, 2002: 695; Karahasanoğlu, 2009:65-67; Neumann, 2004:190.

² Bursa hanlarında sakin iken vefat eden kişilerin terekelerini inceleyen yazar, kebe ve makremeyi giyim eşyası olarak değerlendirmektedir (Yediyıldız, 2003:44). Terekelerde sık görülen, dolayısıyla gündelik hayatta en fazla kullanılan eşyalar arasında yer alan makremeyi el bezi olarak tanımlayabiliriz. Taam makremesi, şerbet makremesi, kahve makremesi, iş makremesi gibi çeşitleri de vardır.

³ Anastasiadou, mak'adları tabure kabul ediyor. Kitabının Selaniklilerin ev içi yaşamını anlattığı çeşitli sayfalarında, yaşam tarzını *zemine yakın veya alçak* olarak nitelendirmesinde mak'adların da etkili olduğunu düşünebiliriz; bkz. Anastasiadou, 2001:209, 212, 213, 234, 239, 240. Çeviriden kaynaklanan bir hata olabileceğini düşünerek eserin 1997 yılında Brill'den çıkan Fransızca baskısını inceledik.

sandalye², gülabdanın semaver³, mum iske(m)lesinin aydınlatma aleti⁴ olarak kabul edilmesi düşülen hatalardan bir kısmıdır.

Her çalışmada az çok hata bulunması kaçınılmazdır, bu durumun bir noktaya kadar normal karşılanması gerekir. Ancak, Osmanlı maddî kültür incelemeleri için değerli kabul edebileceğimiz yayınlar arasında yöntembilim açısından ciddi eksiklikler içeren çalışmalar da vardır ki, bu çok daha önemli bir konudur. Örneğin, tereke listelerinde kayıtlı eşyalarla ilgili bilgilerin istatistiksel verilere dönüştürülmesi son derece mühim olmasına rağmen çoğu zaman ihmal edilmiştir. Hâlbuki istatistik biliminin kullandığı

Anastaasiadou, her bir eşya için parantez içinde tereke defterinde katiplerin eşyayı hangi isimle kaydettiklerini veriyor, dolayısıyla ciddi ve emek mahsulü bir çalışma; ancak mak'ad konusunda hatalı olduğunu görüyoruz: siêge bas (alçak koltuk) (Anastasiadou, 1997:230, 232, 233,265, 267).

¹ Karahasanoğlu, 2009:61, 67. 18. yüzyıl Osmanlı seçkinlerinin maddî kültürü hakkında kıymetli bir eser olan çalışmada, devrin önde gelen paşaların muhallefât listelerinin ayrıntılı sayısal dökümleri de çıkarılmıştır. İbrahim, Mehmed ve Mustafa Paşaların, imparatorluk sınırlarını da aşan eşya tüketim kalıpları, zevkli ve nitelikli bir yaşam tarzını ürettiğine vurgu yapılmıştır (s. 61 vd.). İngilizce karşılığı için couch (kanepa=sedir) kelimesinin verildiği mak'ad tabirinin 18. yüzyılın ilk yarısında sedir için kullanılması zayıf bir ihtimal olmalıdır. Bizim bulgularımız, İstanbul, Edirne, Bursa gibi imparatorluğun merkez coğrafyasında, mak'adların, yastık ve minderlerle beraber sedirin döşemesini oluşturan örtü olduğu yönündedir. Bundan başka, Lale Devri olarak isimlendirilen dönemin önde gelen devlet ricalinin yalı ve konaklarında dahi yüzlerle ifade edilen sayıda sedir olması mümkün görünmemektedir. Ayrıca, sedirler evin yapısal bir parçası olduğu için tereke defterlerinde geçmemektedir. Geleneksel Osmanlı evinde, odaların en önemli oturma alanını oluşturan ahşap, sabit mimarî eleman İstanbul'da sedir veya kerevet olarak tanımlanırken, Anadolu'nun farklı bölgelerinde makad olarak adlandırılabilir. Erzurum evlerinde yükseklikleri 50-60 cm, genişlikleri 80-100 cm kadar olan oturma platformları için sedir tabiri kullanılsa da daha çok makat olarak tanımlandıkları belirtilmektedir. Bu makatların pencere önünde olanları sabit, diğerlerinin ise taşınabilir olması da ilginçtir (Karpuz, 1984:29-30). Uşak evlerini ele alan çalışmadan, odaların pencere duvarları boyunca uzanan ortalama yükseklikleri 35-45 cm, genişlikleri 60-80 cm kadar olan ahşaptan sabit oturma elemanlarına yörede makat denildiğini; özellikle kalabalık misafirlerin ağırlanması gibi zorunluluk durumlarında odanın etrafına minderlerin serilmesiyle yapılan düzenlemenin de sedir olarak tanımlandığını öğreniyoruz (Sayan, 1997:117). Mimarlık tarihçilerinin çalışmaları, barınma kültürüyle ilgili kavramlarda bölgesel farklılıkların olabileceğini göstermektedir.

² Göçek ve Baer, 2000:52. 18. yüzyıl Osmanlı maddî kültür dünyasında iskemle çok sayıda çeşitleriyle beraber geleneksel eşya özelliğine sahipti. 19. yüzyılda yaygınlaşacak olan sandalye ise batıdan gelen farklı bir kültürün, farklı bir yaşam tarzının ürünüydü.

³ “Çok zengin bir mutfak söz konusu değil. Ancak bu eşyaların en değerlisi altın yaldızlı bakır buhurdân ve **gülâbdandır**. Tütsü ve **çay kaynatmaya** yarayan bu eşyalara biçilen fiyat 10 kuruştur, fiyatın yüksekliği bunların altın suyuna batırılmış olmasından kaynaklanmaktadır.” (vurgular benim) (Akyüz, 2008:197). Gülabdan ile semaver/çaydanlık karıştırılmış; daha da önemlisi, Osmanlı toplumunda günlük içecek olarak tüketimi 19. yüzyılın ortalarında başlayacak olan çayın erken tarihlerden itibaren yaygın içildiği varsayılmış.

⁴ *Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam* başlıklı makalede, üç asırlık (XVI-XIX. yüzyıllar) Osmanlı maddî kültürü Edirne, Bursa, Manisa, Ankara, Konya, Kayseri, Adana, Sivas, Trabzon, Ayıntab ve Diyarbakır örneğinde tereke defterlerinden hareketle ele alınmıştır. Aydınlatma aletleri bölümünde verilen “Ayrıca, aydınlanma araçları arasında mum, yağ mumu (*şem-i revgan*), **mum iskelesi**, **mum sofrası** gibi çeşitleri de mevcuttur.” bilgisinde geçen iskele iskemle olmalıdır. Sehven hata yapılmış olduğunu varsaysak bile, sehpa gibi kullanılan mum iskemlesinin mumla beraber aydınlatma aracı gibi kabul edilmesi, eksik veyahut yanlış bir değerlendirmedir (Demirel ve dig., 1992:714).

yöntemlere başvurmak, özellikle çok sayıda örnekleme dayalı tereke çalışmalarına tahmin edilenden çok daha fazla yarar sağlamaktadır. Maddî kültürle ilgili başka türlü fark edilmesi bile mümkün görünmeyen çeşitli tarihsel gerçeklikleri açığa çıkaran bu yöntem sayesinde eşya ve objelerin farklı bağlamlarda değerlendirilmesi, somut rakamlara dayandığı için son derece güvenilir kabul edilmesi gereken verilerden hareketle çeşitli toplumsal olguların ele alınması mümkün olmaktadır. Yöntemin önemini bir örnek ile açıklamak, anlaşılması için faydalı olacaktır. Yaklaşık sekiz yüz örneklemin incelendiği bu çalışmada, ilk olarak tereke listelerindeki her bir eşyanın sayısal bilgisi hazırlanan tablolara kaydedilmiş ve böylece işlenmeye hazır zengin bir veri tabanı elde edilmiştir. Sonraki aşamada ham haldeki veriler üzerinde çalışarak, kullanılabilir sayısal dizilere ulaşılmıştır. Bu yöntem, mesela Müslim ile Gayrimüslim İstanbulluların maddî kültürlerinin benzer ve farklı yönlerini görme imkânı verdiği gibi, her bir eşyanın 90 yıllık süreçte serüvenini de somut rakamlarla ortaya koymamızı sağladı. Başlangıçta düşünmediğimiz tüketim olgusunu, daha doğrusu İstanbulluların tüketim kalıplarındaki değişimi dahi tereke defterlerinden izleyebildik. Benzer toplumsal çevreden geldiğini düşündüğümüz bireylerin terekelerindeki ortalama eşya sayısının 1840'lı yıllarda gözle görülürden daha fazla arttığını da araştırmacıların pek rağbet etmediği istatistiksel yöntemler sayesinde fark edebildik.

Yapılan çalışmalar arasında, incelenen tereke defterlerinde mevcut eşya çeşitliliğini ve miktarını somut olarak ortaya koyan sayısal verilerin dökümünü sunan son derece azdır.¹ Örneğin Reyhan, Bursa şehri üzerine yaptığı incelemede 18. yüzyılın ikinci yarısına ait 556 tereke defterine göre şehrin maddi kültürünü de ele almış; fakat her

---

¹ 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında Şam mutfak kültürünü tereke defterlerinden inceleyen Establett ve Pascual, mutfakta kullanılan eşyaların toplumsal gruplar arasında sayısal dağılımını gösteren tabloları hazırlamışlardır (Establett ve Pascual, 2006:213 vd.). III. Ahmed dönemi maddî kültürünü de irdelediği doktora tez çalışmasında Karahasanoğlu, Lale Devri olarak tanımlanan dönemin önde gelen üç paşasının muhalefat listelerindeki eşyaların çeşit ve miktarlarını dökümünü çıkarmıştır (Karahasanoğlu, 2009:67-68, 71). Karababa, 16. yüzyıl ikinci yarısında Bursa şehrinde modern tüketim olgusunu ele aldığı çalışmasında sayısal veri analiz yöntemini kullanmıştır (Karababa, 2006:189-208). Göçek ise, örneklem sayısı bakımından zayıf kalmış çalışmasında belli başlı eşyalarla sınırlı tutulmuş rakamsal değerleri paylaşmıştır (Göçek, 1999:235). Çok sayıda tereke defteri esas alınarak yapılmış; ancak herhangi bir istatistikî tablo içermeyen maddi kültür çalışmalarının listesi ise uzundur. Önemli gördüğümüz bir kısmını zikredelim: Anastassiadou, 2001; Göçek ve Baer, 2000; Özlü, 2002; Demirel ve diğ., 1992; Kurt, 2002; Cansız ve Ünal, 2002; Gökmen, 2007; Reyhan, 2008; Erdoğan, 2010.

birini *tek tek incelediğini* ifade ettiği tereke listelerindeki eşyalarla ilgili olarak yetersiz, kullanışsız ve hatalı tek bir tablo vermekle yetinmiştir.¹

Tereke defterlerinin kapsamlı içeriği en başta toplumun eşya kültürünü tanımamızı sağlar. Uzun tereke listesinde, miras kalan servetin büyüklüğünü azami derecede etkileyen gayrimenkuller, parasal ilişkiler hakkında son derece kısa bilgiler verilir; örneğin evin büyüklüğünü, müştemilatını aktarmaz ya da alacak veya borcun kaynağını nadiren belirtir. Bundan ötürü, servetin miktarını belirleyen kıymetli unsurlar çoğu örnekte birkaç satırı geçmezken, tereke listesinin uzunluğunu yahut kısalığını ölen kişinin sahip olduğu kıyafetler, ev eşyaları, mutfak kapkacakları, kitaplar, takılar, keyif verici eşyalar vb. belirler. Eğer tarihçi, yüzlerle ifade edilen sayıda tereke defteri üzerine çalışıyorsa, tereke listelerinin eşya çeşitliliği ve sayısı bakımından zenginliğini eksiksiz yansıtmak yöntemleri kullanmaktan geri durmamalıdır. Bugünün bilgisayar teknolojisi ve diğer disiplinlerin kullandığı sayısal veri analiz tekniklerinden faydalanmak tercih değil zorunluluk olarak kabul edilmelidir. Yüzlerce tereke defterini tek tek okuyan araştırmacı, kantitatif veri analiz yöntemine dayalı araştırma metodunu benimsemediği sürece, maddî kültür çalışmalarına katkısı, verdiği emekle doğru orantılı olmayacaktır. A şehrinde x tarihinde evlerde kullanılmış eşyaların yaygınlığını ya da seyrekliğini ancak incelediğimiz örneklemelerin kaç tanesinde ve toplam kaç adet olarak geçtiğini somut olarak ortaya koyduğumuzda anlayabiliriz. İtiraf etmek gerekir ki, eşyalarla ilgili niceliksel veriler hazırlamak, her bir terekedeki yastıkları, çarşafı,

¹ “Terekelerde, Batı ve Yerli Malı-Lüks ve Temel İhtiyaç Maddelerinin Yıllara, Sınıflara ve Cinsiyete Göre Nispi Dağılımı” başlıklı tabloda libade ve kürk giyim eşyalarını; saat, şamdan ve ayna ise ev eşyalarını temsil etmektedir! 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa evlerinde hangi mutfak eşyaları kullanılmıştır sorusunun cevabı ise tabloda yer bulamamıştır (Reyhan, 2008:256). Yazar ev, mutfak ve giyim eşyalarıyla ilgili olarak eserin diğer bölümlerinde de genel geçer hükümler dışında herhangi bir bilgi vermemektedir. Daha vahim olanı ise 1767-1801 yılları arasında Bursa şehrinin maddi kültürünü yansıttığını varsaydığı tablodaki rakamların da güvenilirlikten uzak olmasıdır. Reyhan’ın hazırladığı tabloya göre, askerî ve reaya 556 Bursalının terekelerinden çıkan saat, şamdan ve aynaların sayısı son derece azdır. Örneğin aynaların toplam sayısı sadece 29’dur. B.229 numaralı Bursa Şeriyeye Sicili, 1787-1789 tarihleri arasında kaydı tutulan gayrimüslimlerin terekelerine ait olup, tabloya göre bunlar arasında ayna sahibi bir kişi bile görünmemektedir. Yazar, biri B.229 numaralı sicil olmak üzere dört sicildeki bütün terekeleri tek tek incelediğini belirttiği için B.229 numaralı sicilde ayna sahibi kimse bulunmaması gerekirdi. Fakat ilgili sicildeki bazı tereke defterleri (ilk varaklarda yer alan) hızlıca tarandığında, ayna konusunda Reyhan’ın hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Bundan başka, Bursa’da modernitenin izine eşyalar bağlamında rastlanmadığı ve gösterişçi tüketimin olmadığı yollu tespitleri (Reyhan, 2008:255) de incelediği dört sicildeki kayıtlarda geçen sandalye, çatal ve sim-billur sofrta takımları gibi batılı veya lüks eşyalarla desteklenmemektedir. Ayna sahibi iki Gayrimüslim Bursalının kaydı için bkz. Abacı Nikola veled-i Dimitri’nin terekesinde 6 kuruş değerinde “kebir mir’at” (BŞS, no.B 229, vr.7b); Ağsabet bint-i Karabet’in (Reyhan’a göre Anaştasya bint-i Karnik; bkz. age, s.253) terekesinde “sim mir’at” 420 akçe değerinde (BŞS, no.B 229, vr.8a).

sahanları ve çoğu zaman ayrı eşyaymış gibi kaydedilmiş kapaklarını, tasları, donları, düğmeleri vs. tek tek saymayı gerektirdiği için emek, sabır ve zaman isteyen yorucu bir çalışma usulüdür.

Sayısal veri analiz yöntemi kullanılmadığı zaman, incelenen tereke defterlerinde tespit edilen eşya türlerinin peş peşe sıralanması yaygın bir durumdur¹: “*İbrik ve Testiler: Çay ibriği, çini ibrik, kahve ibriği, nühas ibrik, sağır ibrik, siyah ibrik, şerbet ibriği.*” (Cansız ve Ünal, 2002:157). Yozgat şehri tereke kayıtlarını içeren altı adet sicilden ağırlıklı olarak üçü esas alınarak yapılan çalışmada, örneklem sayısı belirtilmemiş olsa da muhtemelen çok sayıda tereke defteri incelenmiştir (a.g.m., s.151). 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Yozgat evlerinde içecek kabı olarak kullanılan ibrik çeşitleri içinde çay ibriği dikkat çeker. Çayla ilgili başka eşyalar da verilmiştir. Mevcut bilgilerimiz çayın 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmaya başladığı yolundadır. Zamanla Türk toplumunun temel içecek maddesi olacak çayın yaygınlaşması bir bakıma köklü kahve kültürüne rağmen gerçekleşecektir. Yozgat örneğinde, 20. yüzyıla ulaşıldığında içecek kültürünün kahveden çaya kaymasını öğrenmek isterdik; ancak makalede çayla ve kahveyle ilgili eşyaların kaç kişinin terekesinde yer aldığı (yaygınlığı) bilgisi verilmediği için bu konuda herhangi bir değerlendirme ya da tahmin yapamıyoruz. Bu ve benzeri çalışmalarda maddî kültürle ilgili bulgular aktarılırken, araştırmacılar yaygın olarak, söz konusu eşyalara birkaç kişinin ya da onlarca kişinin sahip olması arasında ayırım yapmadan, inceledikleri terekelerde saptadıkları eşyaların listesini toplu halde sunmakta ve bu çerçevede ele aldıkları şehrin maddî kültürünü değerlendirmektedirler. Ancak, maddî kültürün karakteristik özellikleri, gündelik hayatta kullanılan eşyaların yaygınlığı, eşyalardan hareketle toplumsal değişim, tüketim kalıpları, çeşitli sosyal zümreler arasında objeler bağlamında farklılaşmanın olup olmadığı gibi mühim konuların sorgulanması bu çalışma tarzıyla mümkün olmamaktadır.

Yöntem konusundaki eksiklik, Osmanlı maddî kültürü hakkında yerleşmiş genel geçer yargıların ötesine geçen analiz ve değerlendirmelerin de önünü tıkayabilmektedir. Bu vasatta yapılan çalışmalar, kavramsallaştırma ve yaklaşım açısından da ciddi

---

¹ Bazen *ev eşyaları* gibi genel bir başlık altında, bazen biraz daha özel başlık altında toplanan eşyalar, incelenen terekelerin ne kadarında tespit edildiği, toplam sayıları belirtilmeden aktarılır. Bkz. Demirel ve diğ., 1992; Kurt, 2002; Cansız ve Ünal, 2002; Gökmen, 2007; Erdoğan, 2010.

problemler doğurabilmektedir. Osmanlı ev içi yaşam kültürünün yastık, minder, kilim, yorgan, döşek gibi birkaç geleneksel eşyayla tanımlanması sık karşılaşılan bir durumdur.¹ Bu eşyaların önemsiz olduğunu az çok tereke defteri görmüş hiçbir tarihçi iddia edemez; fakat Osmanlı maddî kültürünün bütün olarak tasvirini engelleyen, hatta bu eşyaların bile kendi içinde işlevsel olarak özelleşmiş, farklılaşmış olanların ayrımını görmezlikten gelen bir yaklaşımla kaleme alınmış eserlerin maddî kültürü tam anlamıyla yansıtmakta başarılı olamayacağını ifade edebiliriz.² Bunun gibi incelediği şehrin maddî kültürünü, dönemsel ya da bölgesel karşılaştırılabilir örneklerle ihtiyaç duymadan, genel olarak *zengin* ya da *iyi dekor edilememiş* şeklinde nitelemek de bilimsel bir yaklaşım gibi görünmemektedir.³

¹ “Özetleyelim. 19. yüzyıl ortası Selaniklileri **oldukça basit** bir ev ortamında yaşamaktadır. Terekelerde belirtilen görece az sayıdaki eşya çok çeşitlilik göstermez. Müslüman evlerinin döşenişi büyük ölçüde daha önceki bir göçebe hayatının izini taşıyan bir yaşam tarzına tanıklık eder. Yastıklar, **divanlar, tabureler, şilteler**, vs. istendiğinde taşınabilen, hareketli bir çevre oluşturur.” (Anastassiadou, 2001:222). Anastassiadou’nun çalışması emsalleri içinde nitelikli bir çalışmadır. Özellikle Tanzimat’tan yirminci yüzyıla Selanik evlerinin döşemesindeki değişime dikkat çeker, bir de Tanzimat döneminde Müslüman evlerindeki eşyaların azlığına. Fakat incelediği 1836-1848 arasında kaydı tutulmuş 172 Müslüman terekesindeki eşyaların listesini vermez, bunun yerine birkaç temsili örnek üzerinden çalışmasını kurgular (Anastassiadou, 2001:207 vd.). Naklettiğimiz, bölüm sonundaki cümleleri yazarın Selanikli Müslümanların maddî kültürünü nasıl nitelendirdiğini ortaya koyar. Selanik evlerinin içiyle ilgili tespitlerinin çoğunun yerinde olduğu düşünülebilir. Ancak, bu tespitler bile bazı problemleri içermektedir. İlk olarak, divan olarak adlandırılan eşya üzerinde duralım. İstanbulluların ve görebildiğimiz diğer şehirlerdeki Osmanlıların terekelerinde divan olarak kaydedilmiş ev eşyası bulunmamaktadır, en azından divan konusunda istisna teşkil edecek kayıtlara rastlamadık. Anastassiadou ise yastıklar ve şilteler kadar Selanik evlerinde divanın yaygın kullanıldığını belirtir. Buna karşılık, 172 terekede geçen ev eşyalarının dökümünü içeren tablonun verilmediği eserde, Tanzimat Dönemi Selanik evlerinin iç ortamında kullanılan çeşitli eşyalar temsili örnekler üzerinden anlatıldığında da divanın bahsi geçmez. Odalarda üzerine oturmak için kullanılan eşyanın divan olarak adlandırılması 20. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında yayınlanmış lügatlerde divan kelimesinin uzun uzun verilen çeşitli tanımları arasında kanepeler ya da sedir gibi üzerine oturma eşyası tarifleri yoktur (Ş.Sami, 1317:646; M.Salâhî, III.Kısım, 1313:392). Batılı mobilyalardan kanepelere benzer, taşınabilir (sabit olmayan) ve nispeten yüksek oda eşyası Selanik evlerinde Tanzimat döneminde yaygın olarak var olduysa, bu muhtemelen geleneksel Osmanlı ev içi yaşam kültüründe bir değişimdi, o zaman bu değişimi sorgulamak gerekirdi. Ayrıca yazar, bazı Selanikli Müslümanların hayattayken sahip olduğu sandalyelerin varlığından haberdar olduğu halde, sandalye ile maddî kültürün batılılaşması arasında ilişkinin olup olamayacağına da değinmemiştir. Son olarak, Anastassiadou’nun tabure olarak tanımladığı (kitabın Fransızca orijinalinde *sièges bas* –alçak oturak) mak’ad geleneksel, köklü, yaygın bir mefruşattır. Karakteristik eşyalar olarak takdim edilenlerin dahi nasıl bir eşya olduğu ve nerde kullanıldığı tam olarak anlaşılmadan, genel olarak bir şehrin maddî kültürünü basit olarak tanımlamak çabuk verilmiş bir karar gibi görünüyor.

² Göçek de Osmanlı maddî kültürünün 18. yüzyıldan itibaren batının etkisinde değiştiğini iddia ettiği eserinde, 18. yüzyıla kadar evin içinde sedir (sofa) ve minderler (cushions) kullanılıyordu, bilgisini aktarıyor (Göçek, 1996:107). Eşyalar, özellikle ev eşyaları üzerinden toplumsal değişimin analizi edildiği eserde, geleneksel Osmanlı ev içi yaşam kültürüyle ilgili verilen bilgi bundan ibaret.

³ “*Ev eşyaları yönünden Yozgat çok büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik binlerce yıllık birikimin eseridir. Ortaya koymaya çalıştığımız hemen her eşyanın kökü, Ortaasya’ya uzanmaktadır.*” (Cansız ve Ünal, 2002:155). Makalede Yozgat şehrinin ev eşyalarıyla ilgili maddî kültürünün neye göre zengin

Eşyalar ile insanlar arasındaki ilişki olarak tanımlanan maddî kültürü, toplumsal durumlardan bağımsız düşünemeyiz. Her toplumun kendi yaşam tarzı, değerler düzeni, ihtiyaçları vb. özellikleri maddi kültürü ürettiği gibi bu eşyalar da toplumsal olanı tekrar tekrar üretmeye devam eder. Modern zamanlarda, dünyanın büyük bölümüne göre farklı bir zamanın ve mekânın kültürünü sürdüren herhangi bir Afrika kabilesinin maddi kültürünü değersiz addedebilir miyiz? Ya da yeni keşfedilen toprak bir çömlek ile insanlığın uzak geçmişini tekrar yazmayı deneyen arkeologlar için önemli olan eşya tarihçi için basit midir? Dolayısıyla incelediğimiz şehrin zaman ve mekân olarak uzamsal konumunu ortaya koymadan, benzer veya farklı özelliklere sahip diğerleriyle anlamlı karşılaştırmalara girişmeden, metodolojik yöntemlere başvurmadan maddî kültürü normatif ifadelerle tanımlamak ilmî bir yaklaşım değildir. Çabucak karar verilmiş, bazen oldukça iddialı bu tür yargılara değindikten sonra, bir topluluğun, bir şehrin maddî kültürünü genel olarak basit veya fakir olarak değerlendirmenin sathiliğine dikkat çekelim: “Ve biz vakitsiz konuklar olarak, eskinin ev içlerine girseydik, oralarda çabucak rahatsız olurduk. Ne kadar güzel olursa olsun – ve bazen hayranlık vericidirler- **onların gereksiz eşyaları bize yetmezdi.**” (Braudel, 1993:270).

18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa şehrinin maddî kültürü ve gündelik hayatının tereke defterleri üzerinden tahlil edildiği çalışmayı bu konuda son örneğimiz olarak zikredebiliriz. Kitabının “Osmanlı’da Maddi Kültür ve Gündelik Hayat” başlıklı bölümünün sonunda Reyhan’ın değerlendirmesi şu şekildedir

“556 tereke kaydı üzerinde tek tek yapmış olduğumuz bu incelemeye göre... Bununla birlikte, genelde her üç sınıfta da (zengin-orta halli ve fakir) evlerin sadeliği, mütevazılığı ve tekbiçimliliği, tüketicilerin tevazusu dikkat çekmektedir. Örneklerde de görüldüğü üzere üç sınıfta da yasdık, yorgan, minder, kilim evin vazgeçilmez maddi tüketim eşyalarıdır... Bunun dışında, geleneksel ev ortamının vazgeçilmezlerinden olan ve bugün de Anadolu köy ve kasabalarında halen kullanılan sandığa epeyce rastlamamıza karşılık, mesela divan, masa, sandalye türü moderniteye ait eşyalara rastlamadık. Bugün bile, kentler dahil, Anadolu’nun birçok yerinde yerde halının ya da kilimin üzerine bir bez serilip yer sofrasının etrafında minderlerin üzerinde bağdaş kurularak yemek yendiğini düşünürsek bu durum gayet doğaldır.” (Reyhan, 2008:255).

---

olduğu açıklanmamaktadır. Özlü’nün Göynük ev eşyalarını ele aldığı makalenin özetindeki cümle ise şu şekildedir: “Göynük’te konutlar genelde iyi dekore edilememiştir.” (Özlü, 2006:103).

Bu yaklaşıma göre, Osmanlı maddî kültürü Bursa şehri örneğinde tarihin bir döneminde oluşmuş ve asırlarca değişmeden devam etmiş, toplumsal sınıflar arasında farklılıklar içermeyen, sade, mütevazı bir kültürdür. Reyhan'ın tek tek incelediğini ifade ettiği tereke defterlerinin bir kısmını taradığımızda, bıçak ve çatal takımı, sandalyeler, fağfur kaseler, Bec tabakları, sim kaşıklar, sim tabaklar, sim aynalar, billur kadehler, sim buhurdan ve gülabdanlar, değerli taşlarla süslenmiş kutular, büyük boy aynalar, mücevherli saatler, altın saatler, değerli kumaşlardan yapılmış pahalı geleneksel mefruşat çeşitleri, Reyhan'ın tasnifine göre fakir grubunda yer alıp cariye sahibi olan Bursalılar ile karşılaştık.¹ Yazarın 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa şehrinin maddî kültürüyle ilgili yaptığı değerlendirmeler, hesap bilmemekle itham ettiği² kassam efendinin(!) kâtipleri tarafından kaleme alınmış Bursa terekelerindeki verilerle uyuşmamaktadır.

Tereke defterleri Osmanlı gündelik hayatında kullanılan eşyaların kaynağı olarak, özellikle Batılı eşyaların, İstanbul örneğinde, Osmanlı toplumunda ne kadar yaygınlaştığı sorusuna da yanıt vermek üzere incelendiğinde ise, Göçek'in çalışması³

¹ Aşağıda referansı verilen tereke defterlerinin yazarın incelediği 556 kayıt arasında yer aldığını bir kez daha belirtelim. Daha da önemlisi bu terekelerden 6'sına sahip olan Bursalılar aynı zamanda Reyhan'ın çalışmasında örnek vaka olarak incelediği 19 kişi içinde yer almaktadır ki aralarında çatal-bıçak takımı ve sandalye gibi alafranga eşyaya erken tarihte sahip olmuş kişiler de vardır. Söz konusu eserde, tetkik edilen örneklem grubunun (556 kayıt) sahip olduğu maddî kültür araçlarının çeşitliliği ve bu araçların toplumda yaygınlığı hakkında somut verilere dayalı az da olsa bilgi verilmediği gibi, özel olarak incelenen tereke sahibi 19 kişinin eşya ve objeleri bile son derece eksik aktarılmıştır. Yazar, bu kişilerin tereke listelerindeki eşyaları görmemiş birisi gibi değerlendirmeler yapmakta, incelediği dönemin Bursa şehrinin maddî kültürünü sade, mütevazı ve tekbiçimli kültür olarak tarif etmektedir. Bu kayıtlar için bkz. BŞS, no.B214, vr.29b, 31b, 45a, 52ab, 59a, 71a-72a, 73a, 91b-92a, no.B229, vr.3a, 4b, 7b, 8a, 10b-11b, 12a, 13a (Koyu olanlar, yazarın kitabında örnek vaka olarak incelediği tereke sahipleridir).

² Tereke defterlerini tanzim eden kassam kâtiplerinin hiç hesap hatası yapmadıklarını iddia edemeyiz. Ancak, tereke defterleri mahkeme sürecinin en sonunda yazıldığı için, gözden kaçmış/kaçırılmış az sayıdaki muhtemel yanlış hesaplamaların en azından son kertede düzeltilmiş varsayabiliriz. Dolayısıyla, tereke defterlerindeki rakamların hatalı olması son derece nadir olmalıdır. Reyhan'ın iddiası ise, görevlilerin genellikle yanlış hesaplama yaptıkları yönündedir (Reyhan, 2008:246): "*Burada, tereke defterleri tutulurken, kassamların yekûn hesaplarının, bizim tek tek hesapladığımız toplamlarla genelde birbirini tutmadığını hatırlatalım.*" (vurgular bana ait). Yazar, bu iddiasını ilk defa ileri sürdüğünde, Sogomon veled-i Bedros'un terekesini örnek göstermiştir. Fakat, Sogomon'un terekesi incelendiğinde (Bursa ŞS, no.B229, vr.3a) hata yapanın kassam kâtiibi değil, yazarın kendisi olduğu anlaşılmaktadır (Reyhan, 2008:246). Eserin baskı aşamasında ciddi eksiklikler yaşanmış olmalıdır ki, kitapta verileri paylaşılan az sayıdaki örnek vakaların çoğunda yazar yanlış hesap yapmış görünmektedir; krş. Bursa ŞS, no.B214, vr.29b ile Reyhan, 2008:251; no.B214, vr.23a ile Reyhan, 2008:252; no.B229, vr.10b-11b ile Reyhan, 2008:249-250.

³ Osmanlı batılılaşma tecrübesini çeşitli toplumsal gruplar çerçevesinde ele aldığı ve kendi kavramsallaştırmasıyla Gayrimüslimlerden müteşekkil ticaret burjuvazisi ile Müslümanlardan meydana gelen bürokratik burjuvazinin oluşumuyla (parçalı-iki yapıli burjuvazi) sonuçlandığını varsaydığı

kapsamı, problematiki ve ulaştığı sonuçların sonraki araştırmalara etkisinden¹ dolayı diğerlerinden ayrı olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Osmanlı maddî kültüründe batılılaşmanın izini sürmek için tereke defterlerinin² kullanıldığı ilk çalışma olması da eserin ayırıcı özelliğidir. Eserin batı mallarının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasıyla ilgili en önemli iddiası, 18. yüzyılda koltukların (sandalyelerin) gerek toplumun elit kesiminin gerekse reayanın yaşam mekânlarına girdiğine dair görüşüdür.³ Osmanlı maddî kültürü ile Batı maddî kültürü arasındaki temel farkların başında evlerin iç döşemesi ve süslemesinde kullanılan eşyalar gelir. Batıya özgü mobilyaların Osmanlı evlerine girmeye başlaması, Osmanlı toplumsal değişiminin son derece önemli bir safhası olup, ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğine ait tereke defterlerinde görebiliyoruz. Yazarın 18. yüzyılda birçok İstanbullunun evine tek başına, askerî sınıfın (yönetici elitlerin) yaşam mekânlarına ise diğer birkaç batılı mobilya(?) ile beraber girdiğini iddia ettiği sandalyeler, ancak 1830-1840'lı yıllardan itibaren masa, kanepeler, koltuk, konsol ve karyolayla beraber, diğer bir ifadeyle ev içi yaşam kültürünün Batıya özgü

çalışmasında Göçek, batı mallarının Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasını tereke defterlerinden hareketle araştırmıştır. Bkz. *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York, 1996 (Türkçesi: *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü, Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999).

¹ Leslie Peirce, Osmanlı toplumunun maddî kültür dünyasını çeşitli kavramlar (infak, toplumsal statü, tüketim) çerçevesinde ele aldığı makalesinde, Göçek'in çalışmasındaki bulgulara dayanarak 18. yüzyılda, Galatalı kadınların yeni bir moda olan iskemlelere sahip olduklarını yazıyordu (Peirce, 2011:289).

² Yazar, çalışmasında kullandığı 1705-1809 yılları arasına ait 124 tereke kaydını (defterini) Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi muhalledat defterleri ile İstanbul Askerî Kassamlık ve Beledî Kassamlık tereke defterlerinden rastgele örneklem yöntemiyle seçtiğini belirtmektedir (Göçek, 1999:215, 227-228). Tereke defteri ve muhalledat defteri tabirleri aynı anlamda, birbiri yerine kullanılabilir. Ancak ilk iki gruptaki muhalledat defterleri müsadere sonunda kaleme alınan kayıtlardan oluşmakta ve üst düzey Osmanlı idarecisinin müsadereye konu olan serveti birçok örnekte şahsî bir niteliği de aşmış, aile ve geniş kapı halkının ekonomik gücünü de kapsayan özellikler taşıyabilmektedir. Kassamlıklarla tutulan tereke defterleri ise, miras hukuku esaslarına göre varisler arasında taksim edilen bireysel serveti yansıtmaktadır. Dolayısıyla, üst düzey makam sahibi devlet görevlileri, ordu mensupları ve sıradan İstanbullulardan (avam) oluşan toplumsal grupların batılı mallara sahip olma eğilimlerinin karşılaştırmalı olarak analiz edildiği çalışmada, iktisadî güç ve sahip olunan eşyalar bağlamında askeriler ile reaya arasında mevcut olan eşitsizlik, yazarın kullandığı muhalledat ve tereke defterlerinin bu özelliğinden dolayı olduğundan çok daha fazla temsil edilmiştir. Farklı toplumsal grupların batı mallarına sahip olma ihtimali hakkında yazarın yorum ve değerlendirmelerini bu nedenle dikkatli okumak gerekir.

³ Aşağıda değinildiği üzere, çeviriden kaynaklanan önemli hatalardan birinin sonucunda, kitabın İngilizce asıl baskısındaki "chair", Türkçe tercümesinde koltuğa dönüşmüştür: "Örnekteki (yaklaşık 100 yıllık dönem için toplam 124 örneklem) 57 koltuktan 29'unun değeri kaydedilmiştir. Osmanlılar on sekizinci yüzyıla dek divan(?) ve yastık kullanıyorlardı; koltuk onlar için yeni bir eşyaydı. En pahalı koltuk 13,200 akçe (bu tür koltuklar pamukla doldurulmuş ve değerli kumaşlarla kaplanmış koltuklardı), en ucuzu ise 5 akçedir....Halktan kişilere ait koltukların parasal değerleri, düşük olsa bile, diğer iki gruba nazaran daha dengeli bir dağılım arz etmektedir." (Vurgular bana ait) Göçek, 1999:236.

diğer eşyalarıyla birlikte İstanbulluların gündelik hayatında *yaygınlaşmaya* başlayacaktır.

Osmanlı batılılaşmasını eşyalar üzerinden okuduğumuzda, Göçek'in tereke ve muhallefat defterlerine dayanarak ileri sürdüğü görüşün ne kadar mühim ve iddialı olduğu anlaşılır. Osmanlı maddî kültürünün Batı etkisinde değişiminin tarihini yaklaşık 50-100 yıl geriye götüren Göçek'in bu konudaki çalışmaları ciddi şekilde kritik edilmeye muhtaçtır.¹ Biz şu ana kadar yapılmamış olanı, yani yazarın batılılaşmayla ilgili temel tezinin maddi dayanakları üzerinden konuyu ele alacağız. Batılılaşma olarak tanımladığı Osmanlı toplumsal değişiminin² 18. yüzyılda başladığının kanıtı olarak takdim edilen eşyalara odaklanacağız. Bir bakıma, yazarın eşyalara dayalı toplumsal değişim tezinin Osmanlı maddî kültürüne göre analizini yapacağız. Eserin Türkçe çevirisi eşyalar konusunda önemli hatalar içerdiği için 1996 yılında Oxford'dan çıkan İngilizce baskısını esas alacağız.³

Yazarın çalışmasında batılı eşya olarak kabul ettiği ve Osmanlı maddî kültüründe batılılaşmayı 18. yüzyıldan başlattığı eşyalar sandalye (chair), sandık (chest), çekmece (drawer) ve yataktan (bed) oluşmaktadır (Göçek, 1996:106-107). 124 vaka örneğinde 1705-1809 yılları arasını kapsayan araştırmada tereke veya muhallefat sahiplerinin kimlikleri açıklanmadığı gibi, bahsi geçen eşyaların hangi belgelerde geçtiği de belirtilmemiştir. En önemli eksiklik ise yazarın batılı maddî kültür araçları olarak takdim ettiği bu eşyaların Osmanlı kâtipleri tarafından tereke/muhallefat defterlerine

---

¹ *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change* başlıklı kitabın tereke defterleri ve batılı eşyaların Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasıyla ilgili bölümü birçok bakımdan eleştiriye açıktır. Göçek'in çalışmasında kullandığı örneklemelerin seçimindeki eksikliklere, örneklem sayısının yetersizliğine, batılı silah ve saatleri toplumsal değişimin göstergeleri olarak algılamasındaki problemlere dikkat çekilerek, eleştirilmiştir (Neumann, 2009:15-16).

² Yazarın sadece İstanbul'dan örnekler seçtiğini belirtelim. Dolayısıyla imparatorluk geneline teşmil edilebilecek Osmanlı toplumsal değişimi tabiri de sorunlu görünmektedir (Neumann, 2009:15).

³ Çevirinin önemini bir kez daha düşünmemizi gerektiren eserin Türkçe baskısındaki hatalar, asıl metindeki tamamen farklı eşyaları dahi ortaya çıkarmıştır. Kitabın 18. yüzyıl Osmanlı maddî kültürüyle ilgili kısmı, eşya isimleri başta olmak üzere uzman desteğini gerektiren zorlukta bir konu olmasına rağmen vasatın altında kalmış bir tercümeyle yapılmıştır. Eserin İngilizcesinde *chair*, *chest* ve *drawer* olarak geçen eşyalar Türkçe çevirisinde sırasıyla *koltuk*, *dolap* ve *konsola* dönüşmüştür (Göçek, 1996:106; Göçek, 1999:235). Bunlar basit hatalar değildir, çünkü yazarın Osmanlı batılılaşmasıyla ilgili tezinin maddî kanıtlarını bu eşyalar oluşturmaktadır. Osmanlı tarihi üzerine çalışan, Türk akademisyenin bilgisi dışında olduğunu varsaysak bile bu fahiş çeviri hatasında payı yok mudur? Eserin İngilizce baskısına baktığımızda, tek başlık altında topladığı *chests* ve *drawers* Batılı mobilya (Western furniture) olarak takdim edilmektedir ki çevirmen için bu tanımlama fikir vermiş olmalıdır. En trajik olanı ise tereke defterlerinde iskemle olarak kayıtlı geleneksel eşyaları, yazar sandalyeye (chair) tebdil ederken, çevirmenin bir adım daha ileri götürerek koltuğa dönüştürmesidir.

hangi isimle, nasıl kaydedildiklerini açıklamamış olmasıdır.¹ Bunu yapmış olsaydı, birçok şeyi izah etmek daha kolay olacaktı; muhtemelen Türkçe çevirisindeki hataların da önüne geçilmiş olacaktı.

18. yüzyıl Osmanlı toplumu için yeni bir eşya olarak nitelenen sandalyeye, şüphesiz öyleydi, sıradan insanların dahi yaygın olarak sahip oldukları iddia edilmiştir. Kitapta, incelenen terekelerdeki eşyaların tamamı değil sadece *batılı eşya* olduğu varsayılanların listesi verilmiştir.² Osmanlı maddi kültürünün batılılaşmasıyla ilgisi olmayan eşyaları dikkate almazsak, listedeki eşyalar arasında tereke defterlerinde en sık görülme oranına sahip sandalyeler, yazarın Osmanlı toplumunun batılılaşması hakkında iddiasının en önemli dayanağını oluşturur. Yazar, bir diğer çalışmasında da 18. yüzyılda Galata sınırları içinde yaşamış kadınların *şaşırtıcı sayıda sandalyeleri* olduğunu kaydetmekte ve bunu batı tarzı mekân kullanımının göstergesi olarak değerlendirmektedir.³ Makalede, sandalye için dipnot verilmiş ve tanımı şu şekilde yapılmıştır: “**Sözcüğün Osmanlıcaları, iskemle ve sandalye; ancak, bu terimler mutfakta yemek pişirilirken kullanılan ve Batı etkisi öncesinde var olan tabure türü eşyadan [oturak] ayırt edilmeli.**” (Göçek ve Baer, 2000:52, dn.4). Sandalye ve iskemlenin aynı eşya kabul edilmesi ciddi bir hatadır. Sandalye, bahsi geçen dönemde Osmanlı toplumu için ne kadar yeni (Batılı) bir eşya ise iskemle de o kadar eski, geleneksel bir eşya kimliğine sahipti. Bundan dolayı olsa gerek, Göçek’in aksine, ölen kişinin eşya ve mallarının kaydını tutan kâtipler, tereke listelerinde iki eşyanın ayırımına her zaman özen

¹ Örneğin, Anastassiadou Fransızca olarak çıkan kitabında her bir eşyanın Fransızcasıyla beraber Selanik tereke defterlerinde kayıtlı Osmanlıcasını da aktararak metodolojik bakımdan daha akademik bir usul benimsemiştir (Anastassiadou, 1997).

² Bu listede yer alan eşyaların çoğu Osmanlı toplumunun yaşam tarzını Batılı formlarda değiştiren eşyalar değildir. Sofrada kullanılan porselen ve billur takımları, çeşitli kumaşlar, saatler, dürbün ve gözlükler, aynalar, silah çeşitleri İstanbul örneğinde Osmanlı toplumunun batılılaşmasının maddi araçları olarak kabul ediliyor. Quataert ise haklı olarak, bir kişinin batı menşeli silah, saat veya kumaşa sahip olmakla Batılı olamayacağını altını çiziyordu (Quataert, 2000:5). Göçek, listesine dâhil ettiği eşyaların Avrupa menşeli olduğunu gösteren sıfat taşıyanlarına örnekler vermiş olsa da bu özelliğe sahip olmayanların incelediği terekelerde bulunma oranıyla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak, gördüğümüz kadarıyla 18. yüzyılın ikinci yarısına ait İstanbul ve Bursa tereke defterlerinde İngiliz, Fransız, Saksonya, Bec veya Efrenc/Frenk(kârî) sıfatlarını taşımayan ayna, piştov, dürbün, saat gibi eşyaların sayısı bu sıfatları haiz olanlarından çok daha fazla olduğunu ifade edebiliriz.

³ 18. yüzyılda yaşamış Galatalı Müslüman ve Gayrimüslim kadınların toplumsal-cinsiyet kimlikleri çerçevesinde, toplumsal yaşamdaki sınırlarının incelendiği makale esas olarak Galata Mahkemesi’nce kaydı tutulmuş, 1705-1809 yılları arasına ait tereke defterlerine dayanmaktadır (Göçek ve Baer, 2000:52).

göstermişlerdir.¹ Makalede, kitabında olduğu gibi, tereke sahiplerinden kaç kişinin ve kimlerin sandalyeye veya iskemleye sahip olduğu ayrı ayrı belirtilmediği için Galata’da yaşamış Osmanlı kadınları arasında yeni bir eşya olan sandalyeye sahip olma eğiliminin düzeyini öğrenemiyoruz. Alıntıladığımız dipnotta verilen iskemle/tabure tarifi de düzeltilmeye muhtaçtır. İlk olarak tabure tabir olunan herhangi bir eşyanın 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından kullanılmadığını, en azından Osmanlı arşiv vesikalarında ve mahkeme sicillerinde rastlamadığımızı belirtelim. Nasıl oluyor da geleneksel olduğuna karar verilen eşya (tabure) incelediğimiz yüzlerce terekede yer almıyor? Barkan’ın neşrettiği 16 ve 17. yüzyıl Edirne terekelerinde görünmüyor? İntizâmî’nin ya da Vehbi’nin surnamesinde bahsi geçmiyor? Fazlasıyla meraklı Evliya Çelebi bu eşyanın imalatını yapan esnaftan söz etmiyor? Bahsi geçen yazılı kaynaklarda taburenin aksine iskemlenin çeşitleriyle beraber var olduğunun altını çizelim.² Yukarıda bahsi geçen maddî kültürle ilgili anakronik hatalar arasında düşünebileceğimiz Göçek’in bu değerlendirmesinde, kuvvetle muhtemel 20. yüzyıla ait bir eşyanın, daha doğrusu maddî kültür bilgisinin 18. yüzyıla taşınması ve bir tanım geliştirilmesi söz konusudur. Tabure kelimesinin Türkçeye sonradan girdiğinin kanıtı olarak dönemini temsil eden iki lugatte, Kamûs-ı Türkî ve Kamûs-ı Osmânî’de bulunmamasını zikredebiliriz. Göçek’in kafa karıştıran tarifini mümkün mertebe düzeltelim.³ Tereke defterlerinde “*taâm iskemlesi*” ya da “*sofra iskemlesi*” olarak sık geçen iskemle türü, mutfakta yemek pişirilirken kullanılan bir eşya değil, sofrada sını altlığı olarak kullanılan geleneksel sofr düzeninin önemli bir unsurudur. Osmanlıları

---

¹ 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın son çeyreğine kadar, terekesinde hem iskemle hem de sandalye olan kişilerin bu eşyalarını birbirinden tefrik ederek yazmaya dikkat gösterilmiştir. 1785-1875 tarihleri arasında yirmişer yıllık beş dönemin her birinde hem iskemle hem sandalye kaydını içeren üçer terekeden toplam on beş tereke defteri için bkz. EŞS, no.264, vr.88b-89a; KŞS, no.556, vr.6b-7b; ÜŞS, no.519, vr.64b; GŞS, no.571, vr.71ab; KŞS, no.810, vr.36a-37b; no.824, vr.2b-4a; GŞS, no.649, vr.17b; KŞS, no.1168, vr.95a-97a; no.1175, vr.35ab; GŞS, no.732, vr.37ab; KŞS, no.1553, vr.29b-30a; MŞS, no.142, vr.89b-90a; GŞS, no.869, vr.26ab; KŞS, no.1840, vr.40a-41b; MŞS, no.153, vr.56a-57a.

² Bahsi geçen kaynaklardaki iskemle kayıtlarının örnekleri için bkz. “İskemle ve Geleneksel Osmanlı Mobilyaları” başlığı.

³ Göçek, kitabında da sandalye (chair) tarifi vermiştir. Ancak, yukarıdaki kadar açık ve kesin bir tarif değildir. Göçek’in tarifine göre, sandalyeler değerli kumaşlarla kaplanmış, yıldızlı (süslü) eşyalardır: “*The highest value of the chair was 13,200 for chairs that were often gilded and padded with valuable cloth, and the lowest 5 aspers.*” (Göçek, 1996:107). İskemle bölümünde sayılarını vereceğimizin önemli kısmı sedefli iskemleydi. Elitlerin, özellikle sarayın iskemleleri son derece sanatkâr özellikte, simli ve süslü gösterişli iskemleler olabiliyordu. Bundan başka katiplerin firâş tabir ettikleri kumaş kaplamaları iskemlelerin önemli bir özelliğiydi. Padişaha mahsus özel iskemlenin döşemesi için her sene iskemleci başına verilen ödenek kaydına göre de, bu iş için kıymetli dîbâ ve çûha kumaşları kullanılıyordu; bkz. “İskemle” başlığı.

yemek anında tasvir eden herhangi bir minyatür ve gravür dikkatli şekilde incelendiğinde sinilerin üzerine yerleştirildiği, çoğu sedefli iskemleler fark edilecektir. Hoşâb iskemlesi, şamdan iskemlesi, çiçek iskemlesi, mum iskemlesi gibi çeşitleri olan iskemleler hakkında daha fazla bilgi için “İskemle” başlığına bakılabilir.

18. yüzyılda tereke defterlerinde sandalye (صندال به) olarak kaydedilmiş eşyaya sahip olan İstanbullular vardı; hatta Bursa şehri terekelerinde de bu eşyaya karşılaşılabiliyoruz.¹ Fakat Göçek’in iddia ettiği gibi 18. yüzyılda yaygın bir kullanımı söz konusu değildir. 1785 yılı kayıtlarına göre, tereke sahibi 99 reaya ve 29 askerî statüsündeki toplam 128 kişiden sekizi sandalyeye, elli beşi iskemleye sahipti. Bu dönem terekelerinde on altı sandalyeye karşılık yüz yirmi altı adet iskemlenin bulunduğu saptandı.

Göçek’in Osmanlı ev içi maddî kültürün batılılaşmasıyla alâkalı listesinde verdiği diğer önemli eşyalar olan chests, drawers ve bed için sırasıyla sandık/kutu, çekmece ve yatağı Türkçe karşılıkları olarak esas alabiliriz. Yazar bu eşyalara dair sandalyeninkine benzer bir tarif getirmediği ve doğrudan batı tarzı mobilya (western furniture) olarak nitelediği için bu eşyalar hakkında ancak spekülasyon yapabiliriz. Yazar, herhangi bir eşya ile batılılaşma arasındaki bağı eşyanın başında geçen sıfatla kurduğu için (Göçek, 1996:106), örneğin Paris’te imal edilmiş sandık, geleneksel yaşam tarzının lüks ve değerli eşyalarla tekrar üretilmesi anlamına gelse de yazar bunu, batılı tarzda toplumsal değişimin kanıtı olarak değerlendirecektir. Bu yaklaşımla, 17. yüzyılın başlarında Edirne’de vefat etmiş Abdülmümin Çavuş’un terekesinden çıkan *Frenk sandığı* Batı etkisinde Osmanlı toplumsal değişiminin bir işareti olarak kabul etmek bile olasıdır.² Yukarıda değinildiği üzere, sandalye, sandık, kutu, çekmece ve yatağa kimlerin sahip olduğu kitapta açıkça belirtilmediği gibi bilginin kaynağı da gösterilmiyor. Bunlardan

¹ Görebildiğimiz kadarıyla sandalye Bursa’da bu dönemde yaygın değildi, daha çok varlıklı kişilerin terekelerinde yer alıyordu. 18. yüzyıl son çeyreği Bursa’sından iki örnek verebiliriz. İlki varlıklı bir gayrimüslim olan Nikogos veled-i Karabet’in terekesinde geçen üç adet sandalyedir (BŞS, no.B229, vr.10b-11b). İkincisi ilginç bir örnek; Müderris-i kirâmdan es-Seyyid el-Hac Mehmed Şerif Efendi’nin terekesinde geçmektedir. Zengin bir ulema kimliğine sahip müderrisin terekesinde 400 akçe değerindeki sandalye, ayrıca 130 akçe değerinde demir iskemle mevcuttu (BŞS, no.B214, vr.71a-72a).

² 1604 tarihli tereke defterine göre, Abdülmümin Çavuş’un 240 akçe değerindeki Frenk sandığı dışında, iki tane de iskemlesi (100 akçe) vardı. Göçek’in Osmanlı toplumunun batılılaşmasıyla ilgili tezine uygun bir örnek; fakat Abdülmümin Çavuş 16. yüzyılda yaşamış olduğuna göre, batılı eşyalara sahip olma eğilimini 16. yüzyıla kadar geri götürmemizi gerektiren bir örnek (Edirne Şeriyeye Sicilleri, no.23, yp.12’den nakleden Barkan, 1966:207-208)!

başka, bu yeni eşyaların Osmanlı eşya evreninde hangi isimle yerlerini aldıkları konusuna yazar ne değiniyor ne de incelediği tereke defterlerinden örnek veriyor. Muhtemeldir ki, batılı eşya kabul edilenlerin çoğu, incelediğimiz İstanbul terekelerinde sık geçen, kâtiplerin *çekmece*, *kutu*, *pîštahta*, *dolab* olarak kaydettikleri, Osmanlı geleneksel yaşam tarzına uygun maddî kültür öğeleri olmalıdır. 1785 tarihli 128 tereke defterine göre, *geleneksel mobilya* şeklinde tanımlayabileceğimiz eşyaların sayısal dağılımı şu şekildedir: 238 sandık (105 kişi); 46 pîštahta (29 kişi); 20 dolap (16 kişi); 10 çekmece (10 kişi). Gündelik hayatta yaşanan değişimi batılı eşyalar üzerinden sorgulamak üzere tereke defterlerinin ilk defa kullanıldığı Göçek'in eserinde, geleneksel ve batılı eşya ayrımı daha sağlıklı şekilde yapılabilseydi ve yöntemsel eksiklikler giderilebilseydi, 18. yüzyıl İstanbul toplumunun farklı kesimlerinde sandalye ve diğer Avrupaî eşyalara sahip olma eğilimini karşılaştırmalı olarak değerlendirme şansımız olabilirdi. Toplam 124 tereke defterine dayanarak 1705-1809 yılları arasında, sandalye/iskemle hariç, Batı tarzı mobilya örneklerini 21 defa terekelerde tespit ettiğini ifade eden yazarın bulgularıyla, bizim 1785 yılına ait toplam 128 tereke defterinden elde ettiğimiz bulgular uyuşmamaktadır.

Sosyal tarih araştırmalarında yeni bir alan olarak değerlendirebileceğimiz Osmanlı maddî kültür incelemeleri ortaya konan eserlerle gelişmektedir. Nispeten sayısal olarak belli bir düzeye ulaşmış maddî kültür çalışmaları içinde nitelikli eserler¹ olduğu gibi vasatın altında kalanları da vardır. Maddî kültür sahasında yapıtların sayısı ve kalitesi arttıkça, Osmanlı toplumsal tarihi hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

---

¹ Tereke/muhallefât defterlerini farklı bağlamlarda ele alan ve bu kaynakların toplumsal tarih çözümlemelerinde kullanımı için yeni bir bakış açısı getiren çalışmalar da vardır. Artan, tüketim olgusu etrafında 18. yüzyıl Eyüp tereke defterlerini incelemiştir (Artan, 1998). Karababa ise erken dönem Osmanlı toplumunun tüketim kültürünü Bursa terekelerinden hareketle araştırmıştır (Karababa, 2006). Neumann, müsadereye uğrayan Müslüman ayan ve Gayrimüslim sarrafın muhallefat kayıtlarını kullanarak, farklı *meta evrenlerini* karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir (Neumann, 2005). Fekete, erken tarihli makalesinde, taşralı bir efendinin günlük hayatını tereke listesindeki eşyalar üzerinden tasvir etmeye çalışmıştır (Fekete, 1965). Bakışımızı imparatorluk sınırlarının dışına, Venedik'e yönlendiren Kafadar, deniz aşırı ticaret yapan erken dönem Osmanlı tüccarının yaşam tarzını ve maddî kültürünü konu edinir (Kafadar, 2009). Peirce, tereke listelerindeki sıradan eşyalardan toplumsal cinsiyet, kimlik, infak olgularını araştırmıştır (Peirce, 2011). Establett ve Pascaul ise 18. yüzyıl Şam şehrinin mutfak kültürünü incelemiş, mutfak eşyalarının ayrıntılı dökümünü çıkarmıştır (Establett ve Pascaul, 2006). Karahasanoğlu da Lale Devri'nin en önemli üç paşası örneğinde Osmanlı elitlerinin maddî kültürünü irdelemiştir (Karahasanoğlu, 2009).

3.2.1. 18. Yüzyılın Sonu, 20. Yüzyılın Baş: Farklı İki Maddî Dünya

İncelediğimiz dönemde ve sonrasında Osmanlı maddî kültürünün yaşadığı değişimin öncekilerden çok daha kapsamlı olduğu ve hızlı gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹ Bu süreçte geleneksel maddî kültür öğelerinin bir kısmı ortadan kalkarken, diğer taraftan Osmanlıların gündelik hayatında daha önce görmediğimiz yeni eşyalar İstanbulluların evinde, mutfağında, sofrasında ve gardırobunda yer almaya başlamıştır. Abdülaziz Bey'in 1910'lu yıllarda kaleme aldığı "Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri" isimli eseri, Osmanlı maddî kültürü hakkında kıymetli bir eserdir. İstanbul evlerinde gündelik olarak kullanılan geleneksel eşyaları işlediği bölümde diğerlerinin aksine yastıklar müstakil başlık altında ele alınmaz (Abdülaziz Bey, 2002:198-216). Eserin kaleme alındığı yıllara ait İstanbul terekeleri incelendiğinde yastık sayısı ve çeşidi bakımından 50-60 yıl öncesine göre ciddi bir azalma olduğu görülür.² Ev içi yaşam kültüründe yaşanan değişimle alafranga yaşam tarzının yaygınlaştığı İstanbul evlerinde kanepeler, koltuklar, konsollar, masalar ve sandalyeler gibi Avrupaî eşyaların geleneksel kültür üzerindeki etkisi muhtemelen ilk olarak en çok yastıklar üzerinde görülmüştür.³

¹ 1930'lu yıllarda, eski İstanbul'un gündelik hayatını anlatan yazılar kaleme alan Sermet Muhtar Alus, gazetelerde tefrika halinde yayınladığı yazı dizileri için *Eski Defterdekiler ve Masal Olanlar* isimlerini uygun görmüştür. Okuyucuyu anı ve röportajlarıyla 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başına götüren Alus, 1850'li yılların İstanbul'unu ise Fransız Madam de Fontmagne'nin hatıralarından nakleder. Alus, okuyucularına yaşanan değişimi hissettirmek istercesine her bir yazısının başlığında ve içeriğinde eskiye ve mazide kalanlara gönderme yapmaktadır. Bkz. Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997. Abdülaziz Bey ise sonradan kitap haline getirilecek, 1910'lu yıllarda yazdığı notlarında sık sık eski âdetleri hatırlatır, ancak eski tabiriyle kast ettiğinin, çoğu kez, Hicri 13. yüzyılın başlarına (1880'li yıllar) ait gelenek ve görenekler olduğu anlaşılır (Abdülaziz Bey, 2002). Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* başlığıyla iki defa yayınlanan hatıraları, ilk olarak 1923-1925 yılları arasında dönemin gazete ve dergilerinde *On Üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Geçen Asrın Hayatından ve Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* başlıklarıyla yayınlanmıştır (Ali Rıza Bey, 2001:XIII). Örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak, bu eserlerde ve benzerlerinde evleri, sokakları, eğlenceleri, gündelik hayatta kullanılan eşyaları, âdetleri 50-60 yıl içinde büyük ölçüde değişmiş eski ve yeni İstanbul'la karşılarız. Yazarlar, esasen İstanbulluların uzun süredir yaşadığı toplumsal değişimin geniş bir bölümünün değil, şahidi oldukları ya da işittikleri belli bir zaman aralığının muhasebesini tutmuşlardır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde eski bir İstanbul geleneği olarak naklettikleri bazı âdet ve kültürlerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreği için yeni olduğunu görüyoruz; örneğin, ekabir ve rical arasında yeni ev sahibi olanlara kanepeler takımlarının hediye edilmesi gibi (Abdülaziz Bey, 2002:278).

² 19. yüzyılın ortalarında gerek askerî gerekse reaya terekelerinde çıkan ev eşyaları arasında yastık çeşitleri dikkat çekmektedir: yastıklar olarak kayıtlı olanlar dışında baş, yüz, koltuk ve duvar yastıkları mevcuttu. 1911 yılında kaydedilmiş tereke defterlerine göre ise İstanbulluların evlerindeki yastık sayısı azaldığı gibi çeşitleri de nadiren geçmektedir. Bkz. KŞS, no.2018.

³ "Hane alan veya yapan kişi kibar ve mevki sahibi ise amiri en iyi cins Saksonya yemek sahanları, endam aynası, kanepeler takımları gibi eşya hediye ederdi" (Abdülaziz Bey, 2002:278). Abdülaziz Bey'in Hicri 13. yüzyılın başına (1880'li yıllar) tarihlendirdiği hediyeleşme kültüründe geçen eşyalardan Saksonya işi sahanlar ile endam aynasına Osmanlılar daha önceki dönemlerde de sahipti.

Gündelik hayatta kullanılan eşyaların değişimi, hız kesmeden Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Tanzimat Dönemi öncesi (hatta 20. yüzyıl öncesi) Osmanlı maddî kültürünü araştıran tarihçiyi bugünkünden farklı bir eşya evreniyle karşı karşıya olduğunu hatırlatan birçok örnek vardır. Ait olduğu dönemin eşya kültürünü açık ve dolaysız aktaran kanıtlar olarak değerlendirilmesi icap eden sözlüklerde bazı eşyalar için verilen tarifler maddî kültür alanında yaşanan değişimi görmemizi sağlar. Örneğin, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumu için yeni bir eşya olan sandalye yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmış olmasına rağmen bu dönem lügatlerinde geleneksel kültürü hâlâ güçlü şekilde temsil eden iskemle üzerinden tanımlanmıştır: “*Arkadan dayanacak yeri olub yandan kol dayadacak yerleri olmayan hafif iskemle ve kürsi*” (Ş.Sami, 1317:834). 20. yüzyılın sonuna geldiğimizde iskemleler hayatımızdan tamamen çekilerek yerini sandalye, sehpa ve komodinlere bıraktığında, sözlükte iskemlenin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*(Yunançadan) 1.Arkalıksız sandalye. 2. Üstüne sigara tablası, çiçek vazosu gibi şeyler konulan küçük masa. 3. Sandalye*” (TDK, 2005:983). Hâlbuki Mehmed Salâhî'nin Kamûs-ı Osmanî'sinde iskemle için verilen tarifin Türk Dil Kurumu'nun sözlüğündeki tarif ile adı dışında ortak bir yönü görünmemektedir: “*(İtalyançadan) Sini ve tepsi ve şamdan ve gaz lambalarının altına konulan üç veyahud üstüne oturlan dört ayaklı şey. İskemlenin envâ'ı çokdur ve herkesce malum olduğundan burada tarif ve ta'dâdına hiç lüzum yoktur.*” (M. Salâhî, I.Kısım, 1313:352).¹

Kanepeler ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren geleneksel ev içi yaşam kültürünü dönüştüren Batılı eşyalar olarak İstanbulluların evlerinde yerini almaya başlamıştır.

¹ Kamûs-ı Türkî'de ise tanımı şu şekildedir: (Fransızca Escabella'dan) “*1.Dört ayaklı ve üstü hasırlı oturulacak küçük ve arkasız kürsü. 2. Tepsi, sini, şamdan, sigara levazımı konacak muhtelif eşkalde küçük masa veya sehpa.*” (Ş.Sami, 1317:111). Şemseddin Sami ile Mehmed Salâhî'nin iskemle tanımları arasındaki farklılıklar dikkat çeker. Sadece kelimenin kökeni konusunda değildir farklılık. Şemseddin Sami'nin Batı kültürüne ait, Osmanlı toplumu için yeni kabul edilebilecek eşyalar olan masa ve sehpa atıf yapması önemli olup yukarıda ifade ettiğimiz yeninin geleneksel olanın üzerinden tanımlanmasına dair görüşümüzle çelişir gibi görünür. Ancak, masa ve sehpa 19. yüzyılın sonunda birçok İstanbullunun evine girdiği ve yaygınlaştığı için Şemseddin Sami iskemleyi tanımlarken bu eşyalardan faydalanmış; Mehmed Salâhî ise daha geleneksel bir yaklaşımla eşyanın tanımını yapmıştır. Şemseddin Sami'nin iskemle tanımı, asıl amacı bu olmasa da, Osmanlı ev içi yaşam kültürünün yaşadığı değişimin boyutunu sehpa ve masa örneğinde görmemizi sağlamıştır. Mehmed Salâhî ise geleneksel kültüre uygun bir dille ortaya koyduğu tanımla sadece yaşadığı dönemde değil, mesela yüz yıl öncesinde de aynen kullanılabilir bir tanım sunmuştur. Esasen, çağdaş olan her iki yazar da yaşadığı dönemin eşyasını tarif etmiş ve yüz yıl sonrasına ait Türk Dil Kurumu'nun sözlüğündeki tanımla geçen sandalyeden farklı bir eşyayı aktarmışlardır.

İstanbul örneğinde 1785-1875 yılları arasında Osmanlı toplumunun gündelik hayatta kullandığı eşyaların ele alındığı çalışmamızda, iki farklı eşya evreniyle karşılaşıyoruz. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında geleneğin ürettiği maddî kültür araçlarının şekillendirdiği geleneksel yaşam tarzı ile 1840'lardan itibaren önce seçkinlerin hayatına girmeye başlayan, 1870'li yıllara gelindiğinde varlığını iyice hissettiren ve 20. yüzyılın başlarında çoğu sıradan İstanbulluların gündelik hayatında dahi birçok örneği görülen Avrupaî maddî kültür araçlarının ürettiği batılı yaşam tarzı, iki farklı maddî kültür dünyasını oluşturmuştur. *Alaturka* ve *alafranga* kavramları, iki farklı dünyanın ifadesi olarak bu dönemde İstanbul'un hane ve sokaklarında muhtemelen sık sık telaffuz edilir olmuştur.¹ Maddî kültürde yaşanan hızlı değişimin toplumsal hayatta ciddi buhranlar doğurduğunu tahmin edebiliriz. Bunun bir sonucu olarak, Doğu-Batı karşıtlığı Tanzimat dönemi romanlarında en sık işlenen temel konuların başında gelmiştir (Tanpınar, 1956).

Osmanlı maddî kültüründe yaşanan değişimde Kırım Savaşı'nın tesirine vurgu yapılmaktadır.² Ahmet Cevdet Paşa da saray, ekâbir konak ve yalılarda israfla beraber batı tarzı lüks eşyaların, mobilyanın kullanıldığı dönem olarak 1850'li yılları gösterir.³ Bizim bulgularımız da 1860'lı yıllara ulaşıldığında batılı maddî kültür araçlarının sayısında, yirmi yıl öncesine göre önemli artış olduğunu göstermektedir. Ancak, tereke defterleri toplumsal değişimin daha erken tarihlerde başladığını da göstermektedir. Askerî zümreyi ve batılı yaşam tarzına eğilimlerini erken tarihlerden itibaren tespit ettiğimiz Gayrimüslim İstanbulluları bir kenara bırakırsak, 1844-1845 yılları terekelerine göre Müslüman ahali arasında sandalye sahibi altı kişi (%11) olduğunu

---

¹ *Eski ve yeni* olarak da tarif edilen ikilik, Tanzimat döneminin en önemli özelliği kabul edilir (Tanpınar, 1956:105).

² “*Kırım Muharebesi esnasında Avrupalılarla daha yakından ihtilâtlar ve temaslarda bulunulmasından dolayı Garp medeniyetine bir temayül hâsıl olarak asırlarca Türk usulünde yaşamış olan halkımızın tarz-ı taayyüşlerinde, mekûlât ve melbûsât ve evlerimizin tefrişi misilli ihtiyâcâtımızda def’aten büyük bir tahavvül husule geldi.*” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001: 241).

³ Ma'rûzât'ın 1273-1279 (1856-1863) yıllarını kapsayan ikinci cüzdanında Cevdet Paşa bu konuya değinir: “*Hâlbuki mukaddemleri odalarımızda üç yan-minder bulunup, sayfiyeye yâhud şitâiyeye nakl olunacağı zaman bunları hararlara vaz' ve Pazar-kayığıyla nakl ediverirken, iki yan-minder yerine kanepeler ve sandalyeler komağa alırdık ve hîn-i nakilde bu kanepeler ve sandalyeler kırılıp ta'mire muhtâc olmağla masârifatimiz arttı. Alafranga sofrası takımları edindik. Lâkin Ramazan iftarlarında eski sofrası takımlarını da terk edemedik.*” (Cevdet Paşa, 1980:10). Cevdet Paşa, alafranga yaşam tarzının ve lüksün başkent elit tabakası arasında yaygınlaşmasında, Abbas Paşa'nın valiliği döneminde (1848-1854) İstanbul'a gelen ve daha önceden bu alışkanlıkları benimsemiş Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın hanedanından paşa ve hanımların etkisini fazla olduğunu düşünmektedir (Cevdet Paşa, 1986:20; a.g.y., 1980:7).

görüyoruz. Yirmi yıl öncesine ait Müslüman reaya terekelerinde ise sandalye mevcut değildi. Ayrıca, miras bırakılan eşya sayılarından hareketle kişi başına düşen ortalama eşya sayısında dikkat çekici artış, ilk defa 1844-1845 yıllarında ve özellikle Müslüman reaya terekelerinde gözlemlenmiştir. Bunların dışında, askerî sınıf mensubu Osmanlılardan sandalyeyle birlikte kanepeler, koltuklar, konsollar ve masa gibi alafranga ev içi yaşam kültürünün maddî araçlarına sahip kişilerin tereke kayıtlarıyla ilk defa 1844-1845 yıllarında karşılaşılıyor. Dolayısıyla, gerek tüketim alışkanlıklarındaki değişim gerekse sandalye örneği, sıradan Müslümanlar arasında dahi yaşam mekânlarını batılı tarzda kullanma eğiliminin bu yıllarda başladığına delalet etmektedir. Müslüman nüfusun önde gelenleri ise bu konuda diğerlerine rol model olabilecek konumdadırlar.¹

İncelediğimiz tereke defterlerine göre, alafranga yaşam tarzının Müslüman Osmanlı evlerine en son giren maddî unsuru karyoladır. 1863-1864 yılları terekelerinde, İstanbul'un Müslüman reaya evlerinde sandalye, kanepeler, konsollar, koltuklar kullanılırken karyola mevcut değildi. On yıl sonra diğer mobilya türleri yaygınlık kazandığı gibi dört kişinin de karyola sahibi olduğunu öğreniyoruz.²

İstanbul'da toplumsal değişim, maddî kültürün batılılaşması 19. yüzyılın son çeyreğinde ve akabinde artarak devam etmiştir. İmparatorluğun son on yılına girildiğinde, İstanbul evlerinin iç dekorasyonunda kullanılan batılı eşyaların çeşidi ve sayısı, 100-150 yıl öncesine göre farklı bir eşya evrenini meydana getiriyordu. Maddî

---

¹ 1824-1825 yıllarında, askerî zümrenin terekelerinde batılı mobilya türü olarak sadece sandalye, beş kişinin terekesinde mevcuttu. Yirmi yıl sonra, otuz dört örnekleme göre, sandalye sahibi 13 kişi, kanepeler ve masa sahibi 5'er kişi vardı. Yeni bir eşya olan koltuk ve konsollar da iki askerî terekesinde yerlerini almıştı. Diğer bir ifadeyle, 1840'lı yıllar, sandalye, kanepeler, masa, koltuk ve konsol gibi ev içi geleneksel yaşamı batılı tarzda değiştiren eşyalara Osmanlı seçkinlerinin ilk defa evlerini açtığı yıllardır. Yirmi yıl içinde batılı mobilya çeşitlerine sahip olan elitlerin oranı önemli ölçüde artmıştır: Sandalye %50'ye, masa %45'e, kanepeler %38'e, koltuk %35'e, konsollar da %35'e yükselmiştir. Ayrıca, bu dönem (1863-1864 yılları), karyola, büro (yazıhane) ve kitaplık gibi önceki dönemlerde göremediğimiz mekânın batılı tarzda kullanımının önemli unsurları olarak, askerî sınıfın gündelik hayatında yerlerini almaya başladığı dönemdir. Evindeki eşyalar arasında, dönemin batılı maddî kültür araçlarının çoğunun mevcut olduğu iki örnek için bkz. 1844-1845 yılları için, devlet ricalinden Ahmed İzzet Efendi'nin terekesi (KŞS, no.1553, vr.16ab) ve 1863-1864 yılları için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası Mehmed Muhtar Bey'in terekesi (KŞS, no.1785, vr.69b-70b).

² 1873-1874 tarihli Müslüman reayaya ait 54 tereke defterine göre, batılı maddî kültürünün eve dair karakteristik eşyalarına sahip olma oranı şöyledir: sandalye %39, masa %28, konsollar %13, kanepeler ve koltuklar %9'şar, karyola ise %7. Tereke listesinde çok sayıda (15 adet) karyola kaydı bulunan koltukçu Hafız Mehmed Efendi'nin işi gereği bu kadar karyolaya sahip olduğuna şüphe yok (GŞS, no.880, s.74-75). Karyola sahibi diğer üç kişi için bkz. GŞS, no.880, s.114; KŞS, no.1834, vr.5b-6a; Beytülmâl ŞS, no.52, vr.35ab.

kültürde yaşanan değişim, geleneğin kendi dinamikleri içinde ürettiği yeni eşyaları da kapsıyordu.¹

Osmanlı maddî kültürünü süreklilik bağlamında değerlendirdiğimizde, 1785-1875 dönemi en az yukarıdaki satırlarda yazılanlar kadar, hatta daha kuvvetli bir geleneği temsil ediyordu. Alafranga yaşam tarzının yaygınlaştığı 19. yüzyılın son çeyreğinde bile üst düzey askerî sınıf mensubu bireylerin tereke defterlerinde geleneksel kültürün maddî araçları hâlâ tereke listesindeki eşyaların büyük kısmını meydana getiriyordu. Ölen kişinin eşyaları oda oda kaydedilmediği için kanepeler, sandalye, masa, konsol gibi batı medeniyetinin maddî kültür araçlarını içeren eşya öbekleri ile yastık, minder, şilte, mak'ad, ihram vb. geleneksel eşyaları içeren eşya kümeleri yan yana bulunabiliyordu. Japon ve Türk modernleşmesinin maddî kültür öğeleri üzerinden karşılaştırılmasında ön görülen, Türk tarzı modernleşmenin eklektik karakterini yansıtan, geleneksel ile batılı olanın birlikte oda dekorunu oluşturması söz konusu olabilir (Esenbel, 1997).²

1785-1875 yılları arasında başkentin maddî kültürünü ele alan çalışma, geleneğin tek başına egemen olduğu son elli-altmış yıl ile, güçlü geleneğe rağmen İstanbulluların gündelik hayatına giren batılı maddî kültür araçlarının kısa sürede hızlı şekilde yayıldığı ilk otuz-kırk yılı kapsamaktadır. Çalışmamızın başında, Osmanlı maddî kültürünün değişimini Osmanlıların gündelik hayatına giren, tamamına yakını Batı etkisine işaret eden yeni eşyalar üzerinden incelemeye sınırlandırılabileceğini düşünmemiş değildik.³ Fakat basitçe ifade edebileceğimiz temel bir problem ilerleyen süreçte fark edildi. Sadece yeni ve batıdan gelen eşyalara odaklanmış bir araştırma, Osmanlı maddî kültürünü ve toplumsal hayatını bütüncül bir yaklaşımla görmemize imkân vermeyeceği gibi Osmanlı eşya evreni içinde söz konusu yeni eşyaların doğrudan yerleştiği ve etkilediği alanların sağlıklı şekilde değerlendirilmesine de katkı yapmayacaktır. Ayrıca, Osmanlı maddî kültürü hakkında çalışmaların ve bilgilerimizin yetersizliğinden ötürü geleneksel olan ile yeni olanın ayrımı, tanımı ve tanımı bile bazı

¹ Askerî Kassamlık'a ait 2130 numaralı sicil, 1910'lu yıllara ait tereke defterlerini içermektedir. Bu sicilde, sıradan insanların batılı formda değişen ev içi yaşam kültürlerini görebildiğimiz gibi geleneğin ürettiği yeni eşyaları da görebiliyoruz. Örneğin, sigara iskemlesi bunlardan biriydi. Bir diğeri, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar zengin başkentlilerin terekelerinde dahi olmayan büyük oda halılarıdır.

² Cevdet Paşa da 19. yüzyılın ortalarında başkentli seçkinlerin evlerinde hem alafranga hem de geleneksel sofraya takımlarının bulunduğunu nakletmektedir (Cevdet Paşa, 1980:10). Ancak, her iki grup eşyanın aynı anda sofrada beraber kullanılıp kullanılmadığı belirtilmemiştir.

³ Başlangıçta gayet makul görünen bu yaklaşıma dayalı bir çalışma için bkz. Göçek, 1999.

durumlarda başlı başına bir meseleye dönüşebilmektedir. Yukarıdaki sayfalarda ihram, iskemle ve sandalye etrafında bu konular üzerinde durulmuştu. Örneğin, iskemlenin 18. yüzyılın en azından ikinci yarısında Osmanlı toplumu için geleneksel bir eşya olabileceğini düşündüğümüzde, konuya açıklık getirebilmek için erken dönem terekelerine, yayınlanmış kayıtlara, minyatürlere, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine ve diğer yazılı eserlere bakmamız gerekti.

Bu konuda bir diğer önemli nokta, Batıdan gelen eşyaların geleneksel Osmanlı yaşam tarzını etkileme düzeyleriyle ilgilidir. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı elitlerinin mutfağında karşılaştığımız, mesela Saksonya sahanlarının Osmanlıların sofr düzenini, ortak bir kaptan yemek yeme alışkanlıklarını değiştirmediklerini görüyoruz. Buna karşılık sofrada kendine yer bulan çatal-bıçak ikilisinin geleneksel beslenme kültüründe radikal bir değişimi gerçekleştirdiğine şüphe yok. Konağının mutfağında onlarca Saksonyakarî, İngilizkarî sahan, kase, sürahi, bardak bulunan üst düzey makam sahibi Müslüman Osmanlı ile sınırlı sayıda eşyadan oluşan mütevazı mutfağında çatal-bıçak takımını kullanmış orta halli Gayrimüslim Osmanlıyı karşılaştırdığımızda, sayısal veriler Müslüman Osmanlının daha müreffeh bir hayat sürdürdüğünü, toplumsal kimlik ve statüsünün lüks ve pahalı eşyaları da kapsayan tüketim¹ kalıbına sahip olduğunu görürüz; ancak alafranga mutfak kültürüne ilgisinin daha yüksek olduğunu iddia edemeyiz. Dolayısıyla sayılar önemli olmakla beraber, her zaman her şeyi tam açıklamıyor; eşyaların kalitatif analizinin de önemli olduğunu unutmamak gerekiyor. Geleneksel yaşam tarzını dönüştürme potansiyeli taşımayan Batılı eşyaları, elit çevrelerde toplumsal statünün bir gereği olarak kullanılmış lüks eşyalar olarak değerlendirebiliriz.² Bunların aksine çatal, sandalye, pantolon gibi Osmanlıların yaşam tarzını Batılı formlarda değiştirmelerine yol açan eşyaları ise kelimenin tam anlamıyla Batı medeniyetine özgü maddî kültür araçları olarak tanımlayabiliriz. İleriki sayfalarda görüleceği üzere, Müslümanlara göre çok daha az eşya tüketen Gayrimüslim İstanbulluların Batılı yaşam tarzını yansıtan çatal-bıçak takımı başta olmak üzere Avrupaî mobilyalara ve kıyafetlere belirgin şekilde Müslümanlardan daha evvel ve

¹ 19. yüzyıldan itibaren bireylerin ve grupların neyi/nasıl tükettikleri temel sorusundan hareket eden tüketimin tarihçiliği, iktisadi ve toplumsal tarih alanında yeni bir yaklaşımdır (Artan, 1998:49).

² Quataert, tüketim üzerine yapılan çalışmaların Batı menşeli silah, saat ve kumaşları kullananların, sırf bu tüketim kalıbından dolayı Batılı olmayacağını ortaya koyduğuna işaret etmektedir (Quataert, 2000:5). Göçek ise 18. yüzyılda Osmanlı toplumunun batılılaşmasını ağırlıklı olarak bu tür eşyalar üzerinden açıklamıştır (Göçek, 1999: 234-237).

yoğun sahip olmalarını bu açıdan değerlendirdiğimizde son derece anlamlı görünmektedir.

Bu konudaki son örneğimiz, hem geleneksel maddî kültürü hem de bu geleneğin kısmen Batı etkisiyle dönüşmüş halini anlamakta karşılaşılabilecek zorlukları göstermektedir. Bir kısmı *Frenk Halısı* olarak tarif edilen “halı” kayıtları, nerdeyse 19. yüzyılın ortalarına kadar tereke defterlerinde geçmiyor; fakat “seccade” çeşitleri her dönemde İstanbulluların evinde fazlasıyla bulunuyordu. Günümüzde seccade kelimesi namazlık anlamında (TDK, 1998:1927) kullanılıyor, odaların döşemesinde kullanılan geleneksel Türk dokuması ise halı kelimesiyle ifade ediliyor. İncelediğimiz dönemde seccadelerin önemli kısmının mefruşat olarak kullanıldığını, müzelerde, kataloglarda ve sanat tarihçilerinin çalışmalarındaki geleneksel Türk Halısı örneklerinin tamamına yakının seccade formunda kalıçeler (küçük halı) olduğunu tespit ettiğimizde, seccadeleri 1785-1875 dönemi tereke defterlerine göre İstanbul evlerinin oda döşemesinde kullanılan en önemli yaygılardan biri olarak kabul ettik.¹ Endüstri devriminin bir sonucu olarak makinede dokunmuş büyük ebatlı halıların üretilmeye başlaması ile tereke kâtiplerinin “halı” tabir ettikleri yaygılar İstanbul evlerinde görülmeye başlanacaktır. Bu halıların bir kısmı Avrupa’dan ithal edilecek, muhtemelen çoğu ise geleneksel halıcılık merkezlerinde yeni teknolojiye uyum sağlamış tezgâhlarda dokunacaktır.

Burada sıraladığımız sebeplerden ötürü Osmanlı toplumsal değişiminin yalnızca yeni/Batılı eşyalar üzerinden takip edilmesi yerine bütüncül bir yaklaşımla 1785-1875 dönemi Osmanlı maddî kültürünün ele alınması daha uygun inceleme yöntemi kabul edilmiştir. Bu yaklaşımın daha fazla emek istediği açıktır; ancak sağlayacağı faydaların da aynı oranda yüksek olacağı ümit edilmektedir.

3.3. İstanbul Evlerinin İçi

19. yüzyıl sona ererken Şemseddin Sami, binaya yapılan masrafın yarısı kadar evin içinin döşenmesine yapıldığını bildırıyordu (Ş.Sami, 1317:1384). Kamûs-ı Türkî’de evlerin mefruşatı için verilen bilginin abartılı olduğunu varsaysak bile bir gerçekliğin

---

¹ Büyük boy halıların yaygınlaştığı dönemde dahi, Mehmed Salâhî’nin Kamûs-ı Osmânî adlı eserinde mefruşat kelimesinin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*Seccade, kilim, halı, minder ve eşya-yı saire manasında kullanılır: mefrûşât-ı beytiyye.*” (M.Salâhî, 4. Kısım, 1322:368).

nisbî ifadesi olarak kabul etmek gerekir. Nitekim kimi seyyahlar da İstanbul evlerinin mimarî özellik olarak bakımsızlığından ve sadeliğinden bahsettiklerinde bile evlerin içlerinin güzelliğine dikkat çekmişlerdir (Wittman, 2011:20; d'Ohsson, t.y.:147). Bu tür değerlendirmeler, barınmayla ilgili Osmanlı maddî kültür araştırmalarında evlerin iç mekânlarında kullanılan eşyaların önemini vurgulamaktadır.

İncelediğimiz döneme ait İstanbul evleri geçen sürede bir bir yok olduğu gibi, bu evlerde yaşanan geleneksel hayatın maddî kültür araçları da büyük oranda tarihteki yerini almıştır. Günümüz evlerinin iç döşemesinde kullanılan eşyaların tamamına yakını, 19. yüzyılın herhangi bir döneminde yaşamış Osmanlıların *alafranga* olarak tanımlayacağı eşyalardan meydana gelmektedir. Tanzimat Dönemi romanlarının birçoğunda kuru batı taklitçiliğiyle hicvedilen tiplerin yaşam mekânları dahi bugünün evleri yanında geleneksel sıfatını fazlasıyla hak edecektir. Etnografya müzelerinde bile bir kısım örneklerini göremediğimiz geleneksel Osmanlı ev eşyalarını incelemenin zorluğu, en başta maddî kültürde yaşanan değişimden kaynaklanmaktadır. Osmanlıların gündelik hayatta kullandıkları eşyaların varlığını devam ettiremediği ortamda, tereke defterleri İstanbul evlerinin içine girmemize imkân veriyor. Müteveffanın hayattayken sahip olduğu eşyalar, ait olduğu dönemin maddî kültürünü bireyin tercihleri çerçevesinde bugüne taşıyor. Tereke sahibinin toplumsal kimliği ve bırakılan servetin miktarına göre, emsallerinden daha uzun eşya ve mal listesini içeren tereke defterleri, kişinin içinde yaşadığı eşya evrenini nerdeyse tam olarak sunuyor.¹

Tereke defterlerinin bireylerin hayattayken sahip olduğu veya kullandığı eşyaların ne kadarını içerdiği sorusu, konumuz açısından son derece önemlidir. Osmanlı maddî kültürünün en önemli kaynağını oluşturan belge koleksiyonunun bireylerin içinde yaşadığı eşya evreninin bütün unsurlarını eksiksiz içerdiğini iddia edemeyiz. Bunun izah edilebilir makul sebepleri olduğu gibi, nedenlerini hiçbir zaman tam olarak öğrenemeyeceğimiz durumlarla da ilgili olabilir. En başta tereke defterlerinin miras hukukuna göre tanzim edilmiş resmî kayıtlar olduğunun altını çizelim. Dolayısıyla ölen

---

¹ Örneğin, 1785-1786 dönemi fakir grubu örneklerimiz arasında yer alan Abdullah Ağa, 37.816 akçelik mütevazı bir miras bırakmış; fakat bu özellikteki bir tereke için uzun kabul edeceğimiz, 15 satırlık tereke listesinin tamamına yakını çeşitli eşyalardan oluşmuştur (EŞS, no.264, vr.88b-89a). Abdullah Ağa'nın bıraktığı mirasın yaklaşık üç katına sahip olan Mehmed Efendi'nin tereke listesi ise ancak 5 satır uzunluğunda idi (ÜŞS, no.522, vr.14b). Önemli makamlara ulaşmış askerî zümrenin önde gelenlerinin tereke listeleriye sayfalarca devam edebiliyordu. Görebildiğim kadarıyla bunlar arasında en az iki tanesinin terekesi müstakil sicil olarak tanzim edilmişti.

kişinin aynı evi paylaştığı eşine veya diğer aile bireylerine ait olup hayatında kullandığı eşyalar, doğal olarak tereke listesine girmeyecektir. Erkek terekelerinde gördüğümüz mutfak eşyalarının, kadınlara özgü objeler olduğuna şüphe yok. Bundan başka, tereke defterlerinin ancak kısmî serveti temsil edebileceğini ifade ettiğimizde öne sürdüğümüz gerekçelerin bir kısmı, servetin parçası olan eşyalar için de geçerlidir. Tereke sahibi daha hayattayken hibe, sözde satış ve vasiyetlerle kendine ait olan eşyaları uygun gördüğü kişilere bağışlamış olabilir. İncelediğimiz dönem Osmanlı toplumunda bu tür uygulamaların yaygınlığına dikkat çekmiştik; 1788 yılında Ali Beğ'in, 1865 tarihinde sabık Kütahya Kaymakamı Mehmed Nebil Paşa'nın eşlerine yaptıkları kapsamlı hibelerle ev, konak ve sahilhanede kendilerine ait eşyaları bedelsiz olarak ellerinden çıkardığını öğrenmiştik (İŞS, no.55, vr.117a).¹ Bundan başka, tereke taksim sürecinde mirasçılar ya da başkaları tarafından gizlenmiş, ortaya çıkarılamamış eşyalar da olabilir. Buraya kadar saydığımız gerekçeler dışında, bireysel tercihleri de dikkate almak gerekiyor. Zengin olduğu kadar eli de sıkı olan bir İstanbulluya ait tereke defterindeki eşyaların azlığı üzerine yapacağımız tahminler hiçbir zaman gerçek nedeni açıklamayabilir. Bireylerin tercihini belirleyen toplumsal bağlamların da söz konusu olabileceğini fark ettiğimizde bazı durumları izah etmek kolaylaşıyor; fakat bu defa yeni sorular gündeme geliyor. Örneğin, tutumlu olmak ile tereke listesi arasındaki ilişki 90 yıllık süreçte gayrimüslim terekelerinde belirgin şekilde görünüyor; ancak ortalama aynı miktarda servet bırakmış Gayrimüslim İstanbulluların Müslüman hemşehrileri kadar eşyaya niçin sahip olmadıkları sorusu yanıtlanmayı bekliyor. Sıraladığımız sebepler, tereke defterlerinin bireysel anlamda maddî kültürü yansıtmakta eksik kalabileceğine işaret etmektedir. Tereke defterlerindeki eşyalar üzerinden toplumsal tarih çözümlemesinin hedeflendiği bu ve benzeri çalışmalar için bu durum kolayca göz ardı edilemeyecek bir eksikliktir. Osmanlı maddî kültür araştırmaları için tereke

---

¹ Osmanlı uygulamasında *nefy-i mülk* tabir olunan bu tür uygulamalarda klişe haline gelmiş, hibe edenin beyanatını, Mahmud Nebil Paşa'nın ağzından kısaca nakledelim: "...*Anadolu hisarında vaki mutasarıf olduğum sahilhane derununde mevcude yün memlû bir damasko köşe minderi ve yün memlû iki damasko yadık ve iki damasko kaplu ceviz kanep ve üç damasko kaplu koltuk sandalyesi ve beş damasko kaplu sandalye ve yün memlû bir dokuma döşek ve penbe memlû iki basma şilte ve iki basma yorgan ve bir baş yadığı ve iki yüz yadığı ile el-yevm üzerime lâbis olduğum bir kat köhne libâsundan gayri ism-i mâl itlâk olunur nesnem olmayub gerek sahilhane ve gerek konağ-ı mezkurler derunlarında mevcûde bilcümle melbûsât ve mefrûşât ve esâs-ı beytin mecmû'ı halilem mûmâ-ileyhâ Rabia Advîye Hanım'ın malı ve mülki olub benim kat'â 'alâka ve medhalim yokdur ...*" (İBŞS, no.463, vr.62a). Ancak, hibe, nefy-i mülk ve sözde satışa başvuran kişilerin ağırlıklı olarak yaşlılardan oluştuğunu düşünebiliriz. Tereke defterleri ise, her ne kadar kayıtlarda ölen kişilerin yaşları belirtilmemiş olsa da, daha çok genç yaşta ölen şahıslara ait görünmektedir.

defterlerinin yerine ikame edebileceğimiz alternatif belge serisine sahip olmadığımızı göre, terekelerin bu eksikliğini mümkün mertebe azaltacak tedbirlere başvurmamız gerekmektedir. Biz bu soruna çözüm olmak üzere, örneklem sayısının yüksek tutulmasına ve ait olduğu toplumsal sınıfın maddî kültürünü benzerlerinden daha fazla temsil eden kişilere ait tereke defterlerinin seçilmesine dayalı bir çözüm yolunu benimsedik.

İncelediğimiz tereke defterlerinde eşyaların fiyatlarıyla ilgili verilen bilgilerin kullanılabilirliği da sınırlıdır. Çoğu örnekte her bir eşyanın parasal değeri müstakil olarak belirtilmemiştir. Kâtiplerin öbek halinde yazdığı iki, üç ve daha fazla türde eşya için verilen tek bir rakamdan söz konusu eşyaların fiyatını tahmin etmek bile mümkün değildir. Grubu oluşturan her bir eşyanın değişen adetlerde olması, fiyat belirleme konusunda bir diğer zorluk nedenidir. Bazı tereke listelerindeki eşya öbekleri çok uzun olabilmektedir; örneğin, Simkeş Vate'nin 24 Temmuz 1825 tarihli tereke defterinde kayıtlı “*çit yasdık [adet 4] çit mak'ad [1] minder [1] erkân minderi [1] pencere perdesi [3] bez mak'ad [3] bir mikdar saçak[] ceviz iskemle [1]*” den oluşan eşyalarının 70 kuruş kıymetinde olduğu bilgisi, her bir eşyanın fiyatını öğrenmek isteyen araştırmacının işini sadece zorlaştırıyor (KŞS, no.1174, vr.56b). Vate'nin terekesindeki eşya öbeğinden daha kapsamlı ve uzun olanlarını içeren çeşitli terekeler olabildiği gibi her bir eşyanın değerinin müstakil olarak kaydedildiği terekeler de vardır. Eşya kıymetlerinin daha düzenli kaydedildiği terekelere dayalı araştırma, fiyat tarihi çalışmaları için önemli görünmekle beraber, bunun da bazı mahzurları vardır. Öncelikle tereke listeleri ikinci el eşyalardan meydana gelmektedir. İkinci el eşya kullanımı 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda yaygın da olsa bu piyasada fiyatların oluşumu hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlı. Ayrıca, tereke listelerindeki aynı tür eşyalar arasında çok büyük nitelik farkları olabilmektedir; köhne, müstamel, parça, meksur (kırılmış) sıfatları sık sık eşyalar için kullanılmaktadır. Ev, mutfak ve giyim eşyalarının (diğer eşyalar için de geçerli) yeni ya da eski olması dışında değerini belirleyen esas iki özelliğin neler olduğu tereke kayıtlarından anlaşılıyor; ancak bunların (kullanılan malzeme ve işçilik) fiyatı tam olarak ne kadar etkilediğini tespit etmek kolay görünmüyor. Tereke defterlerindeki kayıtlara göre aralarında hiçbir ayırım yapamayacağımız eşyaların fiyatları arasında büyük farklar olabiliyor: “şâlî ‘anteri 1 [aded] 32 [guruş]” - “şâlî ‘anteri 1 [aded] 20 [guruş]”; “baş yasdık 1 yorgan 1 döşek

1 60 [guruş]” - “baş yasdık 1 yorgan 1 döşek 1 35 [guruş]”. Fiyatları verilmemiş olsa, tereke kâtibinin sehven mükerrer kaydettiğini düşünebileceğimiz entariler ve yatak takımları aynı kişiye, yani Yeniçeri ortalarının kâtiplerinden (Meyâni Yazıcı) Mehmed Emin Efendi’ye aitti (KŞS, no.1168, vr.16b). Bu örnek, tereke defterlerindeki eşya kayıtlarından hareketle fiyat analizi yapmanın güçlüklerine işaret etmektedir; bütün bu nedenlerden dolayı, çalışmamızda eşyaların fiyatlarıyla alâkalı bilgi ancak gerekli görülen özel durumlarda verilmiştir. Asıl ilgi alanımızı eşyalar oluşturduğu için, farklı toplumsal katmanların eşya tüketim kalıplarındaki benzerlik ve farklılıklar, gündelik hayatta kullanılan zarurî ve lüks eşyalar, geleneksel maddî kültürün sürekliliği, yeni eşyaların İstanbulluların yaşamına girmesi gibi konular etrafında çalışmamızı sürdürürken, sağlayacağı faydaya nazaran çok daha fazla emek gerektiren eşya fiyatlarının güvenilir şekilde tespiti yapılmamıştır.

Kâtiplerin eşyaları öbek halinde yazmaları, terekelerin fiyat tarihi incelemelerinde kullanılabilirliğini zayıflatırken, maddî kültür araştırmalarında değerini arttırmıştır. Eşya öbekleri dikkatli şekilde incelendiğinde, eşyaların gelişigüzel bir araya getirilmediği anlaşılmaktadır. Leğen ile ibrik, buhurdan ile gülabdan, fincan ile zarfı, don ile gömlek, entari ile şalvar, yorgan ile çarşaf, çatal ile bıçak gibi ikili eşyalardan müteşekkil öbekler olduğu gibi üç veya daha fazla eşyanın beraberce yazılması da nadirattan değildir. Geleneksel evin mefruşatını ve oda takımlarını oluşturan maddî kültür öğelerinin bir arada kaydedildiği örneklerin sayısı fazladır. Minder ve özellikle yastık çeşitleri, şilte, mak‘ad, kapı ve pencere perdeleri toplu halde, bazen bir satıra sığmayan uzunluktaki eşya öbeğini teşkil eder; kimi örneklerde diğer mefruşat kalemlerinin de dâhil olmasıyla çok uzun listeler ortaya çıkardı. Kadın terekelerinde daha sık görülen makreme, peşkir, havlu, mendil, destmâl, çevre, yağlık, tülbent, yemeni, bohça gibi yağlıkçı esnafının ticaretini yaptığı ev eşyaları da bir diğer önemli eşya grubunu oluştururdu. Mutfak eşyaları da kendi içinde ayrı bir eşya kümesini meydana getirirdi. Tas çeşitleri, sahanlar, tencereler, tavalar, kaseler, tabaklar, kepeçler, kevgirler ve diğerleri geleneksel evin mutfağında olduğumuz hissi uyandırmaktadır. Hırka ve yeleşin birlikte ya da ayrı ayrı entari ve şalvar ikilisine katıldığı da olurdu; tıpkı uçkurun çok sık şekilde don-gömlek ikilisine ya da kaşığın çatal-bıçak ikilisine katılması gibi. En üste giyilen değerli kıyafetlerin diğerlerine üstünlüğünden olsa gerek, ya tek tek yazılırlar ya da kürk, cübbe, biniş, kaftan kendi aralarında çeşitli şekillerde

öbekleşirler, nadiren diğer giysi çeşitleriyle bir araya gelirlerdi. Silahlar, koşum takımları, kitaplar ve yazı takımları, keyif verici eşyalar, takılar, yukarıda bahsi geçen ve geçmeyen çeşitli kıyafet, mutfak ve ev eşyalarının tereke defterlerine kaydında takip edilen yöntem, Osmanlıların içinde yaşadıkları dünyanın maddî kültür araçlarını nasıl tasnif ettiklerini göstermektedir. Birçoğu tarihte kalmış eşyaları daha iyi tanımamızı sağlayan bu yöntem sayesinde, mak'adın tabure olmadığını, yemenilerin büyük kısmının el bezi olarak veya kadınlar tarafından başörtüsü gibi kullanıldığını, batılı mobilya türlerinin İstanbul evlerine girmediği dönemde tereke kâtiplerinin zaman zaman "koltuk" şeklinde kısaltarak yazdıkları eşyanın koltuk yastığı tabir edilen geleneksel bir eşya olduğunu anlayabildik. Eşya kümeleriyle ilgili verdiğimiz bilgilerin kesin kuralmış gibi algılanmaması gerekir. Sicil kayıtları arasında eşyaların önemli kısmının tek tek yazıldığı tereke listeleri olduğu gibi birbiriyle ilgili görünmeyen eşyalardan oluşan gruplar da vardır. Ancak, eşya öbeklerinin genellikle beraber kullanılan, takım oluşturan veya benzer işlevlere ya da niteliklere sahip eşyalardan oluştuğunu ifade edebiliriz.

Tereke listelerinde eşyaların kayıt düzeninden bahsediyorsak, eşya öbekleri kadar önemli bir diğer hususu da belirtmemiz gerekir. Ölen kişinin eşyalarının hangi sırayla yazılacağı da oldukça yaygın bir uygulamaya işaret etmektedir. 1785-1875 yılları arasında tutulmuş tereke defterlerine göre, ölen kişinin kitapları varsa liste genellikle bu eşyalarla başlardı. Gayrimenkul, nakit, cariyeye, mücevherat ve alacakların bulunması durumunda, tereke toplamının büyük kısmını oluşturan bu tür servet kalemleri listenin sonunda, her biri müstakil olarak yer alırdı. Envanterin büyük kısmını oluşturan diğer eşyaların kaydında ise kitaplar yahut pahalı mallar kadar düzenli olmasa da belli teamüllerin var olduğunu görüyoruz. Benzer eşya türleri ve öbekleri çok düzenli olmasa da aynı satırda veya eşya sayısı fazlaysa birbirini takip eden satırlarda toplanırdı. Basitçe ifade edersek, bir sayfa uzunluğundaki tereke listesinin her satırında mutfak, kıyafet ve evle ilgili eşyalar çoğunlukla karışık hâlde bulunmazdı. Benzer eşya türleri terekenin farklı bölümlerine dağılmış olabilirdi; ancak böyle durumlarda da birbiriyle ilintili eşyalar genellikle birkaç öbek oluşturabilecek kadar sayıda olurdu. Diğer eşya türlerine nazaran kıyafetlerin listenin başlarında kaydedilmesinin de daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır. Gerek eşyaların tek veya bazı eşyalarla birlikte gerekse hangi sırayla yazılacağı konularında kâtiplerin daha çok tercih ettikleri kayıt

tarzının kesin bir kural olmadığını vurgulayalım. Nitekim, kâtiplerin şer’i senetleri nasıl kaleme alacaklarını gösteren, bir bakıma meslekî el kitapları olan sakk mecmualarında, görebildiğimiz kadarıyla 1871 yılında basılan Çavuşzâde Mehmed Aziz’in *Dürrü’s-sukûk* başlıklı sakk mecmuası dışında *tereke defteri suretleri* verilmemiştir (Çavuşzâde Mehmed Aziz, 1288:II.Kısım,197-211). Sonuç olarak, sicillerde mevcut tereke defterleri arasında, belli başlı özelliklerine dikkat çektiğimiz kayıt tekniğine uymayan ya da kısmen uyan örneklerin sayısı da az değildir.

Başkent’in maddî kültürüyle ilgili incelediğimiz döneme ait sayısal verilerin nasıl elde edildiğini açıklamamız faydalı olacaktır. Sadece barınma kültürüyle ilgili değil, beslenme, giyim ve kişisel hazlarla ilgili tereke listelerinde geçen eşyaların ortaya çıkarılması çalışmanın en yorucu aşamalarından birini oluşturmuştur. Her bir tereke defterindeki çeşitli bilgiler bu amaçla hazırlanmış tablolara aktarıldı. Ölen kişinin ve varislerin kimlik bilgileri, vasî tayinleri, miras çekişmeleri, tereke taksim sürecinde yapılan işlemler, yetimlerle ilgili uygulamalar, vakıf mülkleri vb. konularda tahmin etmediğimiz kadar malumat tereke defterlerinde yer alıyordu; tezin ilk iki bölümü daha çok bu bilgilere dayanmaktadır. Ancak, tereke defterlerinin en uzun bölümü olan tereke listelerindeki eşyaların sayısal dökümünün çıkarılması ve sonraki aşamalarda istatistikî verilere dönüştürülecek şekilde tasarladığımız tablolara kaydedilmesi çalışmanın asıl yorucu safhasıydı. Yöntemimiz oldukça basitti: Belirlediğimiz terekelerin sırasıyla (kronolojik olarak ya da sonraki dönemin maddî kültürünü görmek istediğimiz bazı zamanlarda karışık olarak) ve herhangi bir eşyayı atlamadan okunması ve kaydedilmesi esasına dayanıyordu. Vakit alan bu yöntemin, her bir eşyanın sayısal bilgisini çıkarmak dışında önemli bir faydası daha olmuştur. Bazıları binlerce kez görülmüş yorgan, seccade, şalvar, gömlek, iskemle, sandalye, duhan çubuğu, kase, kaşık, saat, ayna ve diğerleri ait olduğu dönemin maddî kültürünü çalışmamızın ilk aşamalarından itibaren birinci elden tanıma fırsatı verdi.¹ Bu tecrübe önemli bir kazanım olarak

¹ Örneğin, 792 tereke defterine göre 1785-1875 yılları arasında bazı ev eşyalarının toplam sayıları şu şekildedir: Yorgan 4.259, sandık 1.336, iskemle 595, ayna 654 (91’i kebir endam aynası), seccade 1.004, “halı” 86 (81’i 1863 ve sonrasında ait tereke defterlerinde), sandalye 1.408 (804 adedi, 214 askerinin terekesinde; toplam 1.408 sandalyenin 1.276’sı 1844 ve sonrasında kaleme alınan terekelerde). Bu rakamların ortaya çıkması birkaç aşamadan oluşan işlemlerin sonucunda gerçekleştiği için yaklaşık yüzde 2-5 yanlışlık payı içerebilir. Tereke defterindeki kayıtların anlamlı sayı dizilerine dönüşmesi sürecinde; tereke listelerini okurken, eşya adetlerini not alırken, hazırladığımız tablolara kaydederken ve en son bu tablolardan kullanışlı sayısal verilere dönüştürürken insanî hataların olması doğaldır.

değerlendirilebilir; çünkü geleneksel Osmanlı maddî kültür varlığının bilgisine, bütün öğeleriyle tekrar tekrar görerek, bizzat idrak ederek sahip olmanın yolunu açmıştır.

1785-1875 dönemi terekelerinde görülen eşyalarla ilgili kantitatif ve kalitatif olarak adlandırabileceğimiz iki türlü analiz için kullanılacak sayısal veriler oluşturulmuştur. Yöntemimiz, söz konusu eşyanın kaç kişinin terekesinde bulunduğu ve tüm terekelerdeki toplam sayısının ne kadar olduğunun saptanmasına dayalıdır. Herhangi bir maddî kültür öğesinin toplumda yaygınlık düzeyini gösteren veri nitelik analizler için, toplum tarafından ne kadar tüketildiğini gösteren veri ise nicelik analizler için uygun bulunmuştur. Böylece, örneğin alafranga sofrâ kültürünü tek başına temsil edebilecek kadar simgesel yönü kuvvetli olan çatal-bıçak takımlarının 1785-1875 yılları arasında İstanbulluların sofralarında bulunma ihtimalini sayılarla ifade edebiliyoruz. Yine benzer şekilde, 1785 yılında İstanbul evlerinin zemin döşemesinde yaygın olarak kullanılan eşyaların hangileri olduğunu, bu eşyaların kaç terekede, ne kadar bulunduğunu da tespit edebiliyoruz.

Çalışmamız İstanbul'da yaşamış farklı toplumsal grupları temsilen seçtiğimiz yaklaşık 800 tereke defterinde geçen 70.000 civarında ev eşyasını içermektedir. Genel bir değerlendirmeye her bir tereke sahibinin varislerine ortalama 90 ev eşyasını miras bıraktığını söyleyebiliriz. Ancak toplumsal statü, servet, cinsiyet ve dinî niteliklere göre gruplandırılan tereke sahiplerinin tüketim kalıpları arasında ciddi farklılıklar olduğunu belirtelim. Ayrıca, genel olarak İstanbulluların incelenen 90 yıllık süreçte eşya biriktirme alışkanlıkları da değişiklik göstermiştir. Anlamlı şekilde hem mutfak hem de ev eşyalarının incelenen dönem boyunca arttığı görülmüştür. Dolayısıyla, örneklem sayıları birbirine yakın olsa da, her bir dönem için saptadığımız toplam eşya sayıları farklı olmuştur.

Kolaya kaçıp başkent sakinlerinin kullandığı ev eşyalarını sıralayarak konuya giriş yapmak cazip geliyor. Ancak, yedi yüz doksan iki tereke defterini, tereke sahiplerinin birbirinden farklı toplumsal konumlarını ve tüketim kalıplarını, bazıları yaklaşık iki yüz elli sene önce ölmüş insanların yaşamış oldukları ev ortamını ve değişen maddî kültürü önemseydiğimizde objelerin ismini gelişi güzel vermek uygun görünmüyor. Bir İstanbul evindeki gündelik hayatı düşündüğümüzde, odaların ve sofaların zemin döşemesinde kullanılan yaygılarla, odaların ısıtılmasını sağlayan mangal ve tandırları veya gün

ışığının sona ermesiyle evlerdeki hayatın bitmediğini gösteren şamdan, fanus ve fenerler ile yatak takımlarını peş peşe, karışık olarak zikretmenin bir faydası olmayacağı aşikârdır. İlk olarak, tereke defterlerinde kayıtlı on binlerle ifade edilen ev eşyalarının kullanım yeri ve amaçlarına göre tasnif edilmesi gerekmektedir. Sınıflandırmayı, pratik faydaları olduğu ve son derece kapsamlı konuyu, yani evin bütünü, şimdilik başka türlü ele almanın kolay olmadığını düşündüğümüz için tercih ediyoruz. Yoksa evin bir bütün olarak taşıdığı anlam ve önemi, çok başarılı bir tasnife de dayansa parçaların toplamı veremeyebilir.¹ Orta halli bir İstanbullu hanımın evindeki yaşamını tarif etmek istediğimizde, odaların ahşap tabanını örten hasır, kilimi veya kaliçe seccadeyi; odaların ısıtılmasını sağlayan mangal ve tandır; gün içerisinde yoğun olarak kullandığı ve misafirlerini rahat şekilde ağırladığı sedirin oturma takımını oluşturan yastık, mak‘ad, şilte ve minderleri; evin aydınlatılmasında kullanılan şamdan, fener ve kandili; değerli takılarını sakladığı kilitli çekmece ya da kutuyu; İstanbul evlerinin vazgeçilmezi olan, kıyafetlerini ve çeyizini muhafaza ettiği sandığı; sedirde oturduğu halde önündeki siniden yemeğini yemesini sağlayan taam iskemlesini ve diğer eşyalarını sıralayabiliriz; ancak bu eşyaların hep beraber oluşturduğu yaşam tarzını tarif edebildiğimizde, bireysel düzeyde ev içi yaşam kültürünü aktarmış oluruz.

Tereke listesindeki ev eşyaları, diğer özel eşyalarıyla beraber müteveffanın terk ettiği maddî dünyanın izlerini taşıyor. Eşya envanteri içinden eve dair olanlarını seçip, diğerlerinden ayırdığımızda 1785 yılında bir İstanbul evinin hangi eşyalarla dekore edildiğini görmeye başlıyoruz. Gözlem (örneklem) sayısını arttırdığımızda bireysel olanın muhtemel eksikliklerinden ve kişisel tercihlerin yanıltıcı tesirlerinden uzaklaşıyoruz. 1785 yılı için farklı toplumsal çevrelerden gelen yüz yirmi sekiz kişinin terekelerinden çıkan ev eşyalarını bir araya topladığımızda, bir İstanbul evinin döşemesinde kullanılabilecek eşyaların neler olabileceğini daha iyi anlıyoruz. Toplam 792 örneklem ise 1785-1875 dönemi İstanbul ev içi yaşam kültürünü birçok yönüyle ele almamızı sağlıyor.

---

¹ Braudel, *sadece bütünlerin değeri vardır*, düşüncesiyle, birbiri ardına sıralanan mobilyaların ve eşyaların değerli parçalar olsa da evin bütününde hâkim olan yaşam tarzı ve atmosferin önemine dikkat çekmektedir (Braudel, 1993:266).

3.3.1. Odaların Zemin Döşemeleri¹ ve Seccade Tipi Kalıçeler

Osmanlı merkez bürokrasisinin ve kadı mahkemelerinin çeşitli belgelerinden, Osmanlı toplumunda ev eşyalarını topluca ifade etmek üzere kullanılan tabirlerin neler olduğunu öğreniyoruz: *mefrûşât*², *döşeme*³, *esās-ı beyt*⁴. Bu kelimeler için 19. yüzyılın sonunda yayınlanan lügatlerde verilen tanımlar da birbirinin yerine ikame edilebilecek kelimeler olduklarını göstermektedir (Ş.Sami, 1317:70, 628-629, 1384).

Başkent sakinlerinin ev eşyalarını çeşitli başlıklar altında gruplara ayırdığımızda, ilk olarak zeminden başlayarak evlerin içini ele alıyoruz. Geleneksel Osmanlı evinin dikkat çeken bir özelliği, odaların taban döşemelerinde kullanılan mefruşat türlerinin yüzyıllardır devam eden köklü bir kültüre dayanmasıdır. Kilim, hasır, orta keçesi, seccade ve diğerleri geleneksel Osmanlı maddî kültür araçlarının başında gelir ve incelediğimiz dönemde batı etkisinin görülmediği alanlardan birini oluşturur. Bu tür geleneksel yaygılar, odaların tabanını örtmek, dekorasyonu tamamlamak, ısı yalıtımını sağlamak gibi çeşitli pratik gereksinimleri yerine getirmişlerdir. Odaların tabanlarını örten yaygı ve sergi türleri doksan yıllık dönemde varlığını büyük ölçüde sürdürmüştür. Dolayısıyla, İstanbul örneğinde geleneğin sürekliliğini, özellikle 1850’li yıllara kadar, zemin döşemesinde kullanılan mefruşat çeşitlerinde gözlemliyoruz.

¹ Döşeme kelimesi, yaşam mekânlarının düzenlenmesi anlamında dahi genel olarak iki farklı anlamda kullanılabilir. Mimarî terim olarak, yapının tahta zemin kaplamaları (odaların taban, seki altı, seki ve sedir döşemeleri) döşeme olarak adlandırılır. Mefruşat kelimesi yerine de kullanılabilir; o zaman haneyi yaşanılabilir hâle getirmek için temin edilen her türlü eşyayı kapsayan geniş bir anlama kavuşur (Ş.Sami, 1317:628-629). Biz, *zemin döşemesi* tabiriyle, oda ve sofaların zeminini kaplayan hasır, kilim, orta keçesi, seccade gibi yaygı (sergi) türünü ifade etmiş oluyoruz.

² Örneğin, 9 S 1163/18 Ocak 1750 tarihinde eski Sepetçiler Kasrı Hümayun’u yenilediğinde eşyaları da tekrar tanzim edilmiştir. Her bir *odanın tecdid edilen mefruşatı* yastık çeşitleri (sedir yastığı, yüz yastığı, yasdık), mak’ad, minder, pencere ve kapı perdeleri, puşide gibi çeşitli eşyalardan oluşuyordu (TSMA,d., no.3414/0002). 1826 tarihinde Seraskerlik’de Padişah Hazretleri için inşa olunan dairenin mefruşat masrafı şu kalemlerden oluşuyordu: minder, minderler için kirbas kumaşı, penbe atlas üzerine işleme mak’ad, işleme yasdık, koltuk, minder ve yasdıklara penbe, mak’adlar için astar, yasdıklara şeytan bezi, ibrişim saçak, şiltelere beyaz astar, şiltelere penbe, perde, perdeler kaytan ve püskül, yüz yastığı, yasdık gılıfları, kapu perdeleri, İngilizkârî penbe zeminli kaliçe (BOA, D.BŞM.d., no.9322, syf.2). Müftü el-Hac Halil Efendi’nin 18. yüzyılın son yıllarında tutulmuş, muhalledat defterinin başlığındaki “...*Beylerbeyi’ndeki sahilhanesinde bulunan eşya ve mefrûşâtının miktarını gösterir defter*” ibareleri dikkat çeker (BOA, D.BŞM.MHF,d.no.13717).

³ Örneğin, 1112 (1700-1701) tarihli Darüssaade Ağası’nın “oda döşemelerini” beyan eden liste, mak’ad, minder, kapu perdesi, perde, ocak yaşmağı, yasdık, balin kayıtları ve bunlar için sarf edilen çeşitli kumaşlardan meydana geliyordu (TSMA,d., no.3407/0002).

⁴ Mahkeme belgelerinde nispeten sık geçen *esās-ı beyt/esās-ı beytiyye* tabirinin, *mefruşat* ve *döşemeden* daha kapsamlı olarak, mefruşat dışında, bakır kap-kacaklar ve evde bulunabilecek çeşitli eşyaları da içerecek şekilde kullanılabilirdiğine işaret etmektedir; örnek için bkz. İBŞS, no.463, vr.62a.

Yer döşemelerinin çoğu havı olmayan türden yaygılardı. Belgelerde kilim, keçe, kebe, hasır olarak kayıtlı geleneksel eşyalar, doksan yıllık dönemde İstanbul evlerinin zemin mefruşatının %65'ini meydana getirirken; seccade çeşitleri, kaliçe ve halılar ise %35'ini oluşturmuştur. Toplam sayıyı 3.227 olarak hesapladığımız taban yaygıları içinde *kaliçe* (küçük halı) ve *halı* olarak kaydedilmişlerin sayısı 126'da kalmış olup, %3,9'una karşılık gelir. Türklerin Orta Asya'dan beri dokuduğu, tarihinin Türklerle beraber başlatılmasında yerli ve yabancı araştırmacıların mutabık olduğu halıların başkent evlerinde sayısının bu derece az olması beklenilmeyen bir durumdur; aşağıdaki sayfalarda etraflıca üzerinde durulacaktır.

Osmanlı evlerinin taban döşemesinde kullanılan mefruşat türleri her hanenin en önemli zarurî eşyaları arasında yer almıştır. İstanbul'un Müslim-Gayrimüslim, fakir-zengin, askerî-reaya sınıflarından oluşan sakinleri, yaşam mekânlarını döşerken bütçelerine ve zevklerine uygun çeşitli yaygıları tercih etmişlerdir. Tereke listeleri, 1785-1875 yılları arasında İstanbul evlerinin nasıl döşendiğini, hangi yaygı türlerinin ne kadar kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Doksan yıllık dönemde başkentliler, sayıları on beşe yakın mefruşat çeşidini bu amaçla kullanmışlardır. Gerek reaya gerekse askerî zümre mensuplarının terekelerinde en fazla görülen seccadeleri bir kenara bırakırsak, kilim, ihram, keçe, orta keçesi, hasır, kebe, Yanbolu kebesi, kaliçe, halı, örtü, post, muşamma ve diğerlerinden meydana gelen döşeme türleri, İstanbul evlerinin iç tezyinatında kullanılmış eşyaları oluşturur.

Tablo 13, maddî kültürde ortaya çıkan dönemsel değişimleri göz ardı ederek, genel olarak doksan yıllık süreçte İstanbulluların sahip olduğu döşeme türlerinin sayısal dökümünü içermektedir. Hem reaya hem de askerî zümrenin yoğun olarak tükettiği döşemelikler sırasıyla seccade, kilim, ihram, keçe, orta keçesi, hasır ve kebeden meydana gelmiştir. Diğerlerinin terekelerde bulunma oranı yüzde altıdan daha az olmuştur. Geleneksel kültürün şekillendirdiği, İstanbul evlerinin taban döşemelerinde kullanılan eşya türlerine göre halk ile idarecilerin yaşam mekânları arasında benzerlik görülür. Her iki kesimin konutlarında aynı döşeme çeşitleri mevcuttur; bundan başka, bu tür eşyaları evlerde kullanılma yaygınlığına göre büyükten küçüğe sıraladığımızda da aralarındaki benzerliğin kuvvetli olduğu anlaşılır.

Tablo 13. Taban Döşemesinde Kullanılan Eşyaların Sayısal Dökümü (1785-1875)

588 Reaya Terekesine Göre				204 Askerî Zümre Terekesine Göre			
Döşeme Türü	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Toplam Eşya Sayısı	Terekelerde Bulunma Oranı	Döşeme Türü	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Toplam Eşya Sayısı	Terekelerde Bulunma Oranı
Seccade	285	532	0,485	Seccade	147	472	0,721
Kilim	156	401	0,265	İhram	89	223	0,436
İhram	108	184	0,184	Keçe	84	249	0,412
Keçe	102	164	0,173	Kilim	52	155	0,255
Orta Keçesi	84	110	0,143	Orta Keçesi	48	79	0,235
Hasır	70	114	0,119	Hasır	33	73	0,162
Kebe	45	61	0,077	Kebe	25	41	0,123
Yanbolu Kebesi	40	54	0,068	Halı	13	38	0,064
Örtü	35	75	0,06	Post	11	18	0,054
Kaliçe	30	33	0,051	Kaliçe	6	7	0,029
Halı	10	49	0,017	Yanbolu Kebesi	6	15	0,029
Post	7	22	0,012	Örtü	4	6	0,02
Muşamma	7	9	0,012	Oda Keçesi	4	7	0,02

Sıradan insanlar ile seçkinlerin (askerî sınıf) maddî kültürleri arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. Dikkat çekici ayrışma, tüketim kalıplarında ortaya çıkmıştır. Çeşitli devlet görevlerini üstlenmiş seçkin İstanbullular, geniş halk kesimine nazaran döşemelik eşyalara sahip olma oranı bakımından oldukça yüksek bir yüzdelik rakam tutturmalarının yanı sıra, her bir eşyayı daha fazla sayıda tüketen toplumsal kimlikleriyle de öne çıkmışlardır. Sahilhane, yalı ve konak tarzı lüks ve büyük evlerde yaşayan elitler, doğal olarak bu mekânların tefrişi için, yaşam kalitelerine de uygun olarak gereği kadar harcama yapmışlardır.

Rakamlar, reaya ile askerîler arasında farklılaşmayı açıkça ortaya koymaktadır: Eşyaya sahip olma oranı seccadede %72'ye karşılık %48, ihramda %44'e karşılık %18, keçede %41'e karşılık %17, orta keçesinde %24 karşılık %14, hasırda %16'ya karşılık %12, kebede %12'ye karşılık %8. Tereke başına düşen ortalama eşya sayısına göre de seçkinler ile reaya arasında büyük fark gözlemlenir: seccade için 3,2'ye 1,9; ihram için 2,5'e 1,7; keçe için 2,9'a 1,6; hasır için 2,2'ye 1,6. Her evde bulunabilecek döşemeliklerden olan kilimde ise reaya daha şanslı görünmektedir. Fark oldukça az olsa da kilimin reaya terekelerinde çıkma ihtimali daha yüksektir; ancak kilim

örneğinde dahi kişi başına düşen ortalama eşya sayısında askerî sınıf öndedir. Döşemelik eşyalar arasında verilmiş örtü¹ ise, gerek bu eşyayı içeren tereke sayısı gerekse toplam eşya adedi bakımından reaya sınıfına özgü obje özelliğindedir. Eşyaların gösterişli ve pahalı olanları da daha çok askerî sınıf mensupların evlerini süslemiştir. Böylece, döşemede kullanılan eşyaların sayısı, çeşidi ve niteliği bakımından sıradan insanlara göre daha gösterişçi bir tüketim tavrı sergileyen elitler, askerî-reaya kimlikleri arasındaki ayrışmayı maddî kültür araçları üzerinden daha belirgin hâle getirmişlerdir, değerlendirmesini yapabiliriz.

Ancak, siviller ile yöneticilerin maddî kültürleri arasındaki farklılaşma belli sınırlar içinde gerçekleşmiştir. İlk olarak, geleneğin güçlü olduğu Osmanlı maddî kültür dünyasının çizdiği sınırlara göz atalım. Sıradan halkla beraber, aynı eşya evrenini paylaşan askerî zümre mensupları geleneksel yaşam tarzının ürettiği maddî kültür araçları dışında bir eşyaya sahip olmamışlardır. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir döşemelik eşya, sadece askerîlere özgü ve benzeri ülke içinde üretilmeyen tamamen yeni bir eşya özelliği kazanmamıştır. İkinci olarak, bireylerin zenginlik ve toplumsal statülerinin aşamadığı bir diğer engelle karşılaşıyoruz: zamanın üretim teknik ve teknolojilerinin çizdiği sınır. Endüstri Devrimi'nin dokumacılık sektöründe uygulanmasıyla beraber, günümüzdeki büyük oda halılarının benzer örnekleri, İstanbul'da 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlamıştır. Bu tarihe kadar, seccade formunda, kaliçe tabir edilen dokumalar, asırlarca devam etmiş geleneksel Osmanlı halı dokumacılığının örneklerini meydana getirmiştir. Tereke sahibi Topçu Başı, İstanbul Ağası, Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri, Paşa kızı da olsa fazlasıyla sahip oldukları seccade ve diğer çeşitli döşemelik eşyalara karşılık, büyük boyutlarda tek bir oda halısı bile terekelerinde yer almamıştır.²

¹ Tereke listelerinde “örtü” olarak kayıtlı eşyaların önemli kısmı taban döşemesi, hatta döşeme olarak kullanılmamış olabilir. Farsça *puşide* kelimesiyle aynı anlamda kullanıldığını düşündüğümüz *örtü* tabiri, bir nesnenin üstünü örtmeye yarayan kumaş ve bezler için kullanılmıştır. Kâtipler, *sandık örtüsü* (GŞS, no.824, vr.27a), *sofra örtüsü* (KŞS, no.1840, vr.72b-73a), *tebsi örtüsü* (GŞS, no.484, vr.81b-82a), *masa örtüsü* (ÜŞS, no.703, vr.39a) gibi kullanım yeri ve amacını açıklayan kayıt tarzını zaman zaman benimsemiş olsalar da çoğu tereke listesinde sadece “örtü” olarak yazılmış eşyaların, odaların döşemesinde de kullanılmış olabileceğini varsayarak bu tabloda yer verdik.

² Bazı seçilmiş örnekler için bkz. KŞS, no.558, vr.66b-67b (Saray-ı Atik İmamı el-Hac Musa Efendi), KŞS, no.812, vr.89b-90a (Halil Hamid Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım), KŞS, no.810, vr.36b-37a (Merhum Abdürrezzak Paşa'nın oğlu Mehmed Şemseddin Beyefendi), KŞS, no.1179, vr.54b-56a (Anadolu Kazaskeri Mustafa Rakım Efendi).

İstanbul evlerinin taban döşemesinde kullanılan yaygı çeşitleri, döşemelik eşya üretiminde öne çıkmış, uzmanlaşmış şehir ve bölgelerin geniş imparatorluk coğrafyasında dağılımını görmemizi sağlar. Maddî kültürün başka alanlarında görülen, imparatorluk sınırlarını aşan başkent in eşya tüketim tarzı odaların zemin döşemesinde geçerli olmamıştır.¹ İstanbul'un döşemelik eşya ihtiyacını karşılayan bölgeler içinde ilk olarak Balkan şehirleri dikkat çeker. Yanbolu kebesiyle, Banaluka² seccadesiyle, Selanik keçesiyle başkent in terekelerinde öne çıkmıştır. İhrâm ve hasır imalatında söz sahibi olan Kuzey Afrika da bu alanda ciddi katkı yapmıştır. Özellikle Mısır'ın hasır, Cezayir ve Tunus'un ihrâmları İstanbullular arasında çok rağbet görmüştür. Tereke defterlerinde eşyanın imal edildiği şehrin belirtilmesi, bir bakıma bu eşyalara marka değeri kazandırıyor; ancak kâtipler çoğunlukla bu hususa özen göstermemişlerdir. Tablo 11 ve 12'de görüldüğü üzere, *kebe* olarak kayıtlı olanların sayısı, *Yanbolu kebesinden* daha fazladır. Fakat küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı bölge³, incelediğimiz terekelerde nerde üretildiği belirtilmeyen kebelelerin de önemli kısmının merkezi olarak değerlendirilebilir. Çoğunlukla üretim yeri belirtilmemiş hasır, ihrâm ve keçe için de Balkan ve Kuzey Afrika şehirlerini öncelikle dikkate alabiliriz. İstanbul'un döşemelik ihtiyacının karşılanmasında Anadolu'nun katkısını göz ardı etmiyoruz; ancak tereke kayıtları bu konuda bize yeterince yardımcı olmuyor. Kâliçe seccadeler ve kilimler başta olmak üzere imalat yerleri belirtilmeyen çeşitli taban yaygılarının Anadolu şehir ve kasabalarında dokunduğunu varsayabiliriz.⁴ Balkanlar ve Kuzey Afrika'da başkent in siyasî otoritesinin çözülmeye başladığı dönemde, 19. yüzyılın

¹ 19. yüzyılın ortalarından itibaren terekelerde görülen Frenkârî, İngilizârî ve Fransızârî keçe çeşitlerinin sayısı sınırlı düzeyde kalmış görünmektedir. Bundan başka, ilk örnekleri Avrupa menşeli olan büyük oda halılarının, bir süre sonra özellikle Batı Anadolu'da köklü dokuma merkezleri olan Gördes ve Uşak başta olmak üzere ülke içinde de dokunduğu anlaşılmaktadır.

² Belgelerde *benaluka/banyaluka/manyaluka* adlarıyla geçen seccadeleri, İstanbul'un fakir – zengin her evinde bulunabilecek kadar rağbet görmüştür. Bosna-Hersek bölgesindeki Banyaluka şehri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Emecen, 1992:49-51.

³ Sarayın ve İstanbul'un tükettiği etler arasında koyun eti, diğerleriyle kıyaslanamayacak kadar yüksek orana sahipti. Başkent in koyun ihtiyacının tamamına yakını Rumeli'den karşılanmaktaydı. 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'dan koyun talep edilmesi, Rumeli'den koyun sevkiyatını etkileyen belirsizlik dönemleriyle sınırlı kalmıştır (Bilgin, 2004:188). Yünün işlenmesiyle elde edilen kebe ve keçe imalatı, diğer döşemeliklerden çok daha fazla küçükbaş hayvancılığa bağlı kalmıştır. Anadolu'da da koyun yetiştiriciliği yaygın olmakla beraber, Rumeli'nin başkent in hem koyun eti hem de koyun yününden mamul kebe ve keçe ihtiyacının karşılanmasında öncelikli olduğu anlaşıyor.

⁴ 1840'lı yıllardan itibaren Gördes, Uşak ve Kula'da ticarî halı (kâliçe) üretiminin arttırılmasına yönelik devlet politikasının uygulandığından haberdar olduğumuza göre, bu varsayımı dikkate almamız gerekir (Bozkurt, 2003:139 vd.). 19. yüzyıl Osmanlı imalat sektörü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Quataert, 1999.

ortalarında itibaren tereke listelerindeki halı, kilim ve seccadelerin bir kısmının Batı Anadolu kökenli olduklarının belirtilmiş olması, önceki döneme ait şehri belirtilmeyen döşeme kayıtları için fikir verebileceği gibi, değişen siyasî şartlara göre bu bölgelerin başkentin eşya ihtiyacının karşılanmasında daha fazla sorumluluk üstlendiklerine da delalet edebilir.

Tablo 14 ve 15, 1785-1875 yılları arasında İstanbul'un döşemelik eşya kültüründe dönemsel değişimleri de yansıtan, ayrıntılı sayısal dökümünü sunmaktadır. Kilim, doksan yıl boyunca önemini korumuş döşemelikler arasında yer almıştır. Kâtipler, çoğu zaman her hangi bir açıklama yapmadan kaydettikleri kilimlerin dışında, rengi, büyüklüğü ve işlemelerini öğrendiğimiz çeşitleri de vardır. Dokundukları yerin yazılması ise oldukça nadirdir.¹

Kilim gibi ihrâm da 1785'ten 1875'e, hem askerî kassamlığın hem de diğer mahkemelerin tereke defterlerine göre, İstanbul evlerinin önemli döşemelik eşyaları arasında yer almıştır. Çok azının nerde üretildiğini öğrenebiliyoruz²; fakat ihramların çoğu Kuzey Afrika menşeli olmalıdır.

Abdülaziz Bey'in eserinden ve diğer kaynaklardan, Osmanlıların gündelik yaşamlarında yaygın olarak kullandıkları ihrâmın kullanım yerlerini öğreniyoruz (Abdülaziz Bey, 2002:73, 118, 164, 244). Sedir döşemesinin bir parçası olarak, en üstte yer alan Trablus ihrâmı; sofanın etrafına serilen saçaklı ihrâm; mesire yerlerine gidenlerin üzerine oturdukları seyir ihrâmı; kadınların bindiği kayıkların arkasına ve kış üstü denen yüksekçe kısmına serilen çeşitli renklerdeki kayak ihrâmı; günümüz insanına *dikişsiz hac kıyafetinden* başka bir çağrışım yapmayan ihrâm kelimesinin, geçmişte ağırlıklı olarak döşeme eşyası için kullanıldığını göstermektedir. Terekelerde kayıtlı ihramların içinde hac kıyafeti olanların oranı ne kadardı? Muhtemelen, kıyafet olarak kullanılmışların sayısı çok azdı; en azından Gayrimüslim İstanbulluların sahip oldukları ihrâmın tamamını sergi eşyası kabul etmemiz gerekir.³ Müslüman

¹ *Türkmen kilimi, kilimçe, kilim seccade, Frenk kilimi* tabirlerinin kullanıldığı bir kısım kayıtlar için bkz. MŞS, no.130, vr.81b-82a; GŞS, no.828, vr.17b-18a; ÜŞS, no.561, vr.47ab; KŞS, no.810, vr.51b; MŞS, no.154, vr.54a-55a.

² Örnek için bkz. KŞS, no.551, vr.90b-91a; no.824, vr.40ab. Her ikisinde de ihrâm, *Cezayir ihrâmı* olarak kayıtlıdır.

³ Müslümanlar kadar olmasa da ihrâm sahibi İstanbullu Gayrimüslimler vardır. Müslüman olmayanların terekelerinde ihram bulunmasının nadirattan olmadığını belirtelim. Farklı mahkeme sicillerinden

terekelerinde kayıtlı ihramların bir kısmını ise, hac ibadeti sırasında kullanılan kıyafet olarak düşünebiliriz. Sarı, beyaz, mor, lacivert vb. çeşitli renklerde ihramlar olmakla beraber en çok tercih edileni al ihramlar idi.

Tereke listelerinde *keçe*, *orta keçesi*, *kebe*, *Yanbolu kebesi*, *oda keçesi*, *kar keçesi*¹, *Frenk keçesi*, *yan keçesi*, *tennûr (tandır) kebesi* gibi isimlerle kaydedilmiş döşemeliklerin ortak özelliği, dövülerek işlenmiş kaba yünden yapılmış ev eşyaları olmalarıdır. Keçe için kaynaklarda aktarılan bilgiler², ağırlıklı olarak ev döşemesinde kullanılan eşyayı tarif etmektedir: “Örülmiyerek yalnız döğmek suretiyle yünden yapılan ve kumaş haline konulan örtü ki zemine döşenir ve çadırların üstünü örtmek için kullanılır.” (Arseven, 1965:1004). Yünden mamul döşemelik eşyalar içinde *orta keçesi* tabir edilen ve incelediğimiz dönem İstanbul evlerinde kullanılmış olan keçe türü, muhtemelen bir odanın tabanını tek başına örtecek kadar büyük yaygıydı. Keçenin çeşitleri fazlaydı ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul piyasasında yurt dışından ithal edilmiş olanları da görünecektir.³ 19. yüzyılın son çeyreğine kadar önemini koruyan keçe çeşitlerinin aksine, kebe yüzyılın ikinci yarısına ait terekelerde nadiren görünmeye başlamıştır. Yüzyılın sonunda, İstanbullular tarafından muhtemelen nadiren kullanılan kebe türleri, aynı tarihlerde yayınlanan lügatlerde çoban ve köylülere özgü eşyalar olarak tarif edilmiştir (Ş.Sami, 1317:1143).⁴ Kebenin çeşitleri arasında,

---

seçilmiş ihram sahibi Gayrimüslimlerin bir kısmı için bkz. EŞS, no.321, vr.51b-52a; no.403, vr.127b; GŞS, no.571, vr.71ab; no.649, vr.17b; KŞS, no.1175, vr.35ab; no.1569, vr.28b-29a; MŞS, no.130, vr.50b-51a, 82ab.

¹ Kar keçesi için Şemseddin Sami, *erimemek için karı sardıkları keçe nev'i ki halı gibi kullanılır* tarifini yapıyor (Ş.Sami, 1317:1150).

² Pakalın, 1993, II:237; Ş.Sami, 1317:1150. Kamûs-ı Türkî'de *keçeci* kelimesi için verilen açıklama, keçenin tarifi için çok daha kullanışlıdır: “*Keçe denilen döğülmüş yünden ibaret abayı veya oda halı ve kilimlerini imâl ve fîruht iden adem*” (Ş.Sami, 1317:1151).

³ Rumeli bölgesi, özellikle Selanik şehri, keçe üretiminde ve İstanbul'un keçe talebinin karşılanmasında incelediğimi dönem boyunca söz sahibi olmuştur. 1863-1864 tarihli tereke defterlerinde İngiltere, Fransa ve diğer Batılı ülkelerden ithal edilmiş keçelerle karşılaşırız. 1875 yılına kadar Avrupa keçelerinin yerli rakipleri karşısında başarıları sınırlı düzeyde kalmış gibi görünmektedir. Selanikkarî, Edirnekarî, Türkmen, Frenk, İngilizkarî, Fransızkarî keçeler için bkz. KŞS, no.810, vr.36a-37b; no.824, vr.26b-27a; no.832, vr.24b-25b; no.1179, vr. 61b-63a; no.1785, vr.69b-70b; no.1779, vr.61b-63b; MŞS,no.118, vr.16ab. 1785 tarihli tereke kaydındaki *Kırım keçesi* ise yakın zamanda imparatorluk sınırları dışında kalmış coğrafyanın hatırasını canlı tuttuğu gibi, Kırım bölgesinin başkentini keçe ihtiyacının karşılanmasında önceki dönemlerde ne kadar önemli olabileceği sorusunu da akla getiriyor (GŞS, no.484, vr.65b).

⁴ Bir kayıt hariç (BŞS, no.8, vr.88ab)Yanbolu kebesi 1840'lı yıllardan itibaren tereke defterlerinde görünmezken kebe olarak kayıtlı eşyalar da büyük oranda azalmıştır. 1785 yılında ise, Yanbolu kebesi, taban döşemeleri içinde seccadeden sonra ikinci sırada geliyordu.

Tablo 14. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Zemin Döşemesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	
Seccade	48	0,48	86	53	0,51	89	44	0,44	66	47	0,51	75	Seccade	49	0,51	100	
Yanbolu Kebesi	30	0,30	42	22	0,21	22	29	0,29	57	27	0,29	74	Kilim	30	0,31	83	
Kilim	30	0,30	57	21	0,20	32	24	0,24	41	23	0,25	43	Keçe	26	0,27	37	
Hasır	26	0,26	47	20	0,19	40	18	0,18	21	13	0,14	17	İhram	17	0,18	34	
Orta Keçesi	20	0,20	29	14	0,13	24	10	0,10	16	12	0,13	14	Orta Keçesi	15	0,15	23	
İhram	18	0,18	22	14	0,13	19	8	0,08	10	7	0,08	16	Örtü	10	0,10	18	
Kaliçe	18	0,18	20	12	0,12	20	5	0,05	5	7	0,08	11	Hasır	5	0,05	7	
Kebe	11	0,11	17	8	0,08	10	5	0,05	9	5	0,05	5	Halı	3	0,03	3	
Keçe	10	0,10	17	2	0,02	2	3	0,03	3	2	0,02	3	Post	2	0,02	3	
Örtü	6	0,06	8	1	0,01	1	2	0,02	2				Freng Ortı Keçe	2	0,02	2	
Döşeme	3	0,03	4	1	0,01	1	1	0,01	1				Freng Orta Keçe	1	0,01	1	
Yan Keçesi	2	0,02	4	1	0,01	1	1	0,01	1				Orta Keçesi	1	0,01	1	
													Muşamma	1	0,01	1	
													Efrençkarı Kebe	1	0,01	1	
													İngiliz Keçe	1	0,01	1	
																3	

tüylü olanları Yanbolu kebesi olarak tanımlanırken (Arseven, 1965:1004), belgelerde *tennûr kebesi* ismiyle anılanları tandır örtüsü olarak kullanılmıştır. Bu dokumalardan başına “yan” sıfatı alanlar¹, oda duvarlarında kullanılmış olmalıdır. Mekânın dekore edilmesinde olduğu kadar, odanın soğuktan korunması yani bir bakıma evin ısı yalıtımına da katkı yapmış olmalıdırlar.

Tablo 14 ve 15’deki rakamlar, kebeyle benzer akıbeti paylaşmış bir diğer döşemelik eşyayı görmemizi sağlıyor. 18. yüzyılın son çeyreğinde evlerin döşemesinde yaygın olarak kullanılan hasırların 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemini yitirdiği anlaşılıyor. Hasır ve kebe tarzı sergilerin yüzyılın sonlarına doğru İstanbulluların gündelik hayatından çıkması, geleneksel Osmanlı maddî kültüründe yaşanan değişimin bir boyutunu oluşturuyordu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ev içi yaşam kültüründe çok daha mühim bir gelişme yaşanmıştır. Günümüz evlerin döşemesinde de varlığını ve önemini koruyan bu değişim, odanın yer döşemesini oluşturan büyük ebatlara sahip halıların üretilmesiyle sağlanmıştır. Yirminci yüzyılda kilim, orta keçesi, ihrâm, hasır gibi geleneksel mefruşat türlerinin ortadan kalkmasını kitlesel tüketim özelliği kazanan halılarla açıklayabiliriz.

3.3.1.1. Halı mı Seccade mi?

Sanat tarihçilerinin geleneksel Türk sanatı olarak tanımladığı halıcılığın başlangıcı Asya Hunlarına dayanmaktadır. M.Ö. birinci ile üçüncü yüzyıl arasına tarihlendirilen, Altaylarda Pazırık kurganlarının beşincisinde buzullar içinde bulunan halı, bilinen en eski halı örneğidir. Gerek bulunduğu bölge gerekse ait olduğu dönem itibariyle Asya Hunları tarafından dokunduğu kabul edilen halı, Türklerin halı sanatının ortaya çıkışında müstesna yerine işaret etmektedir (Aslanapa, 1987:7; Yetkin, 1991:1-2). Halıcılığın gelişiminde de son derece önemli katkıları olan Türkler, Orta Asya’dan göçlerle beraber Türk kültürünün önemli unsuru olan halıların farklı coğrafyalarda tanınmasını sağlamışlardır.²

¹ Yan tanımlamasına sahip döşemeliklerin sayısı oldukça azdır. Askerî taifesinden keresteci Artin’in terekesini örnek olarak zikredebiliriz. Artin’in tereke listesindeki kebelerin altı tanesi “yan kebesi” olarak kaydedilmiştir (KŞS, no.530, vr.2b-3b).

² “Dünya medeniyetine Türk’lerin bir hediyesi olan “Halı Sanatı” başından beri sıkı sıkıya Türklere bağlı olarak gelişmiştir.” (Aslanapa, 1987:7).

Anadolu’da halı dokumacılığı, Türklerin geleneksel sanatlarını yeni yurtlarına taşımasıyla başlamıştır. Selçuklulardan devraldığı kültürel mirası zenginleştirerek devam ettiren Osmanlılar döneminde Türk halıcılığı gelişimini sürdürmüş, Banya Luka¹ örneğinde olduğu gibi fethedilen yeni bölgelerde de yaygınlaşmıştır. Batının Doğu mallarına, bu arada halılara ilgi ve taleplerinin artmasıyla, Osmanlı dönemi Türk halıları, İtalyan şehir devletleri başta olmak üzere Avrupa’da çok rağbet görmüştür. Lüks Doğu malları arasında, kendine ilk sıralarda yer bulan Türk halılarının seçkin örnekleri, elit kesimin sahip olabileceği prestijli ve pahalı bir eşya olarak bu kişilerin yaşam mekânlarını süslemiştir.²

Halı denilince ilk hatıra gelen Türk halıları, Osmanlı maddî kültürünün en önemli araçlarından olmuştur. Bundan dolayı olsa gerek, geleneksel Türk/Osmanlı evinin mefruşatı anlatıldığında, ilk vurgulanan özelliği, zemin kaplamasında kullanılan halıların evin en önemli ihtiyaç maddeleri arasında yer aldığı bilgisi dikkat çeker (Bozkurt, 1997:254; Eldem, 1987:15). 1785-1875 dönemi tereke defterlerine göreyse, belgelerde “*halı*” olarak kayıtlı dokuma yaygıların İstanbul evlerinde kullanılması, ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülen yeni bir durumdur. İmparatorluğun geniş sınırları dışında, Uzak Doğu’dan Avrupa’ya, Akdeniz havzasından Karadeniz’in kuzeyine uzanan geniş bir coğrafyadan gelen maddî kültür araçların varlığını tespit ettiğimiz başkentten eşya evreninde halıların yokluğu önemli bir konudur. Bundan başka, yüklü miktarda servet bırakmış, zenginlikleri ve toplumsal statüleriyle orantılı lüks malları da içeren tüketim alışkanlıklarına sahip üst düzey askerî zümre mensupların

¹ İncelediğimiz tereke defterlerinde “*benaluka/banyaluka/manyaluka seccade*” isimleriyle kayıtlı dokumalar, İstanbul evlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Dokunduğu şehre göre adlandırılmış seccade türleri arasında, kesin olarak ilk sırada gelmektedir. Ancak Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde Banyaluka şehrini anlattığı kısımda dokumacılıktan ve seccadelerden bahsetmez (Seyahatname, 2010, 5. Kitap, 2. Cilt: 691-697). Dolayısıyla 17. yüzyılın ortalarında Banyaluka’da seccade dokumacılığı ya mevcut değildi veya Evliyâ’nın dikkatini çekecek kadar önemli bir merkez özelliği kazanmamıştı.

² Doğunun kaliteli, el dokuması halıları, en geç 15. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu-Batı yönünde ilerleyen en önemli ticarî emtia arasında yerini almıştır. İtalya’da ve diğer Avrupa ülkelerinde, uzun süre sadece zenginlerin sahip olabildiği lüks eşya olarak kalmış halılar, Doğudan gelen diğer mallara göre daha pahalı, gösterişçi tüketim objelerinin başında gelmiştir (Mack, 2005:126). Rönesans sanatçıları, değerli halılara sahip olduklarını göstermek isteyen İtalyan seçkinlerinin sayısız tablolarını yapmışlardır (Mack, 2005:140). Başta Holbein, Lotto ve Bellini’nin tablolarında, varlıklı kişiler tasvir edildiğinde masa üstünde, odanın bir köşesinde, balkonda veya yerde serili duran halıların ayrıntılı olarak resmedilmesi dikkat çeker. Çoğu Osmanlı menşeli olan bu halıların adlandırılmasında, Batılı ressamların yapıtları belirleyici olmuştur. Çalışmalarında belli tür halı desen, motif ve figürlerini sık sık resmeden sanatçılara atfen Holbein, Lotto veya Bellini halıları olarak anılmışlardır (Bozkurt, 1997:257-258; Mack, 2005:140-145; Yetkin, 1991:35).

uzun tereke listeleri de dâhil olmak üzere, bir kayıt hariç¹, 1860'lı yıllara kadar tereke defterlerinde halı kayıtlarının yer almaması da bir o kadar ilginçtir.²

İçlerinde zengin tüccar, kariyerinin tepe noktasına ulaşmış devlet idarecileri, saray çevresinin yaşam tarzını yansıtabilecek seçkin İstanbulluların da yer aldığı, yaklaşık sekiz yüz kişinin tereke defteri, geleneksel Türk halılarıyla ilgili bildiklerimizi tekrar gözden geçirmemizi gerektiriyor. Anlaşılan o ki, geleneksel maddî kültüre yabancılaşma ve bugünün eşya bilgisini geçmişe taşımanın bir diğer olumsuz örneğini halılar ve seccadeler oluşturuyor.

En baştan başlayalım, yani söz konusu el dokuması eşyaların geçmişte ve günümüzde nasıl isimlendirildiği, tanımladığı ve tarif edildiği konularını ele alalım. Kadı mahkemelerindeki çeşitli davaların tutanakları, *halı* tabirinin incelediğimiz dönem başkentinde son derece nadir kullanıldığını gösteriyor.³ *Kaliçe*⁴ ve özellikle *Seccade* ise, günümüzde halı olarak adlandırdığımız geleneksel Türk dokumasının Osmanlılar arasında en yaygın isimleriydi.⁵ Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türkçe Sözlükte

¹ Tereke kâtiplerinin “halı” olarak kaydettikleri dokuma, incelediğimiz tereke defterlerine göre ilk defa Kasım 1785 tarihinde geçmektedir. Ancak, bu istisnaî bir örnek olup, ikinci bir “halı” kaydıyla altmış yıl sonra karşılaşılabiliyoruz. 1785 yılında oturakçı Kosti veled-i Aleksandri'nin tereke listesindeki halıyı, büyük ebatlara sahip, lüks, kıymetli bir yaygı olarak değerlendiremiyoruz. “Halı 1 [aded] 120 [akçe]” kaydından hemen sonra gelen, odaların taban döşemesinde kullanılan “Orta keçesi” 300 akçe, “Yanbolu kebesi” ise 240 akçe değerindedir (MŞS, no.99, vr.21b). Kıymetinin diğer sergi eşyalarına göre azlığı hakkında fikir verebilecek eski, kullanılmış, parça gibi sıfatları taşımadığına göre, beledi kassamlıkta görev yapan kâtip, seccade formundaki kaliçeyi, halı olarak yazmış olmalıdır. Gayrimüslim İstanbullular da Müslüman hemşehrileri gibi yaşam mekânlarının döşemesinde seccadeleri sıklıkla tercih ediyorlardı.

² Bizim örneklemelerimize göre, 1785 yılındaki ilk halı kaydından sonra, 1844-1845 yılı (Hicri 1260) sicillerinde tekrar halıyla karşılaşıyoruz. Bu döneme ait 127 tereke defterinden sadece birinde halının bulunması, yirmi yıl sonra “İzmirkarî halı”, “Frenkarî kebir halı” şeklinde yazılmış, nispeten çok sayıda örneğini gördüğümüz büyük oda halıları için 1840'lı yılların erken olduğunu akla getiriyor. Emsallerine göre biraz daha değerli bir servete sahip olmuş (22.020 kuruş) *zevcât-ı askeriyeden* Cencil Nasraniye'nin terekesindeki “halı parçası” olarak kaydedilmiş, otuz kuruş değerindeki iki halı için bkz. KŞS, no.1587, vr.5b-6a.

³ Evliyâ Çelebi, İstanbul esnafını anlattığı bölümde, geleneksel el dokumasının iş ehlini *halıçeciler esnaflı* olarak isimlendirir: “İş ehli halıçeciler esnaflı: Dükkân 40, neferât 111, pirleri (---) (---) (---) Arabalar üzere dükkânlarını Selânik, Safet, Uşak, Kula, Mısır ve İsfahan halıçeleriyle süsleyip geçerler.” (Seyahatnâme, 1. Cilt, 2. Kitap, 2003:620). Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgileri, 17. yüzyılda dokunan halıların kaliçe/seccade tipinde küçük halılar olduğu şeklinde değerlendirebiliriz.

⁴ Kaliçe, birçok sözlükte küçük halı, seccade olarak tanımlanmaktadır (Ş.Sami, 1317:570; M.Salâhi, 4. Kısım, 1322:209; Çağbayır, Cilt 3, 2007:2358; Muallim Naci, 1310:582). Kaliçe ve seccade kelimelerinin yakın (aynı?) anlamlara sahip olduğunu bildiren sözlüklerden hareketle, 1785 yılından sonra *kaliçe* kayıtlarının azalmasını, bunların sonraki dönemde seccade olarak yazılmış olabileceğini varsayarak açıklayabiliriz. Nitekim, 1785-1875 dönemi terekelerinde mevcut çok sayıda seccadenin “*kaliçe seccade*” olarak yazılmış olması da bu tahminimizi desteklemektedir.

⁵ Tereke defterleri dışında, eşya satışı ve hibe akıtlarıyla ilgili belgelerde, ayrıca mefkudlarla ilgili sicil kayıtlarında *seccade* kelimesi, odaların döşemesinde kullanılan mefruşat türleri içinde en yaygın

kaliçe kelimesi yer almazken, seccade için namaz kılmak için kullanılan yaygı tarifi verilir (TDK, 2005:1718); yalnızca halı için, döşemelik kalın yaygı türü açıklaması yapılır (TDK, 2005:834). Geçmişle bugün arasındaki fark sadece eşyanın isimlendirilmesinden ibaret kalsaydı, büyük bir değişimden bahsedemezdik. Genellikle seccade, daha az olarak kaliçe tabir edilen geleneksel dokumalar boyutları itibariyle de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan halılardan oldukça küçüktü. Ortalama büyüklükte bir odanın zeminini seccade ya da kaliçeyle döşemek imkân dâhilinde görünmemektedir. Çeşitli tarihî kanıtlar, Osmanlı dönemi geleneksel Türk halılarının çoğunun asırlarca seccade formunda küçük dokuma özelliğine sahip kaldığını ortaya koymaktadır. Genel olarak, ortalama iki – üç metre kare ölçülerinde olan Osmanlı seccadeleri, günümüz seccadelerinden büyük, halılarından küçük dokumalar olarak tarif edilebilir. Terekesinde *İngiliz halısı* bulunan Avrupa tüccarından Hocalu Artin'in kaydından (KŞS, no.1791, vr.10ab) yaklaşık kırk yıl, *Kebir Frenk halısı*, *yekpare Frenk halısı* ticareti yapan yorgancı Ali Ağa'nın terekesinden (KŞS, no.1834, vr.60b-61a) ise yaklaşık otuz yıl sonra, diğer bir ifadeyle büyük taban halılarının yaygınlaştığını varsayabileceğimiz dönemde yayınlanan Kamûs-ı Osmanî'de mefruşat kelimesinin tanımı yapılırken ilk olarak seccadelerin anılmış olması önemlidir: "*Seccade, kilim, halı, minder ve eşya-yı saire manasında kullanılır.*" (M.Salâhî, 4. Kısım, 1322:368).¹ Mehmed Salâhî'nin çağdaşı olan Abdülaziz Bey, yirminci yüzyılın başlarında İstanbul evlerinin odaları döşenirken, odanın ortasına yekpare dokunmuş büyük ve değerli bir halının serildiğini bildirecektir (Abdülaziz Bey, 2002:119). Elli yıl öncesine göre İstanbul'un ev içi yaşam kültüründeki önemli değişime rağmen, seccadeler hâlâ ev döşemesinin bir unsuru olarak anılmakta, ayrıca oda mefruşatında yaygın olarak kullanıldığını düşündüğümüz halılar da *yekpare* sıfatıyla ifade edilmektedir.

15. asırdan itibaren, Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan İtalya üzerinden Avrupa'ya taşınan lüks eşyaların başında gelen Anadolu halıları da konumuz açısından önemlidir. Avrupa'da Türk halılarının serüveni erken tarihlerde başlamıştır. İslâm Dünyası ile Batı

---

kullanıma sahip döşemelik eşya olarak dikkat çeker. Tarafları Gayrimüslimlerden oluştuğu için namazlık kabul edemeyeceğimiz çok sayıda seccade kaydı sicillerde yer almaktadır. Yıldızlı Han'da odasını terk eden Kayserili Agob'un, eşyalarını vasiyet eden Dudu Nasraniye'nin, satış işlemi için mahkemeye gelen Tanaş'ın seccadelerini örnek olarak zikredebiliriz; sırasıyla bkz. İŞS, no.149, vr.99a; no. 144, vr.85ab; İBŞS, no.463, vr.16a.

¹ Halı kelimesinin Türkçede yaygınlaştığı bu dönemde, Kamûs-ı Türkî'de *halıçe* tanımı "...veya *Kaliçe (İsim) küçük halı, ülkerli kilim, seccade*" şeklinde yapılmıştır (Ş.Sami, 1317:570).

arasında ticaretin en önemli aktörlerinden olan Venedikliler Anadolu, İran, Suriye ve Mısır'da dokunan kıymetli halıların Avrupa şehirlerine ulaştırılmasını sağlamışlardır (Denny, 2007: 175, 180). Bu lüks ticaret metasının Anadolu menşelileri genellikle küçük ebatlı halılar olmuştur. Nitekim Rönesans sanatçıların tablolarında görüldüğü üzere, Anadolu orijinli halıların, “seccade” tabir edilen küçük halılardan oluştuğu ve bunların asırlardır Anadolu’da imal edilen halı türü olduğu açıklaması yapılmaktadır.¹ Mısır’dan ithal edilenlerin ise daha büyük ölçülere sahip olma eğiliminde olduğu, özellikle muazzam büyüklükte iki halının ve eski tarihli en büyük halının Mısır’dan geldiği belirtilmektedir (Denny, 2007: 178).

Batılı sanatçıların yapıtlarına dayalı değerlendirme dışında, doğrudan tarihî Anadolu halıların yüzlerce örneğinden hareketle de geleneksel Türk halılarının büyük kısmının seccade tipinde olduğunu saptayabiliyoruz. İlk olarak, Romanya bölgesindeki kiliselerde 16.-19. yüzyılları arasında dekoratif obje olarak kullanılmış *Transilvanya halılarını* ele alalım. Doğu Avrupa’da Transilvanya kiliselerinde bulunan çok sayıda halı, Batı Anadolu’da 16.-19. yüzyıllar arasında dokunmuş seccadelerden oluşuyordu. Bu halılar, Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar tarafından getiriliyor; halıları satın alan varlıklı Hıristiyanlar, bunları evlerinde kullandıkları gibi kiliselere de bağışlayabiliyorlardı (Ölçer, 2007:11). *Tanrı’ya Adanmış Halılar: Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750* başlığıyla Sakıp Sabancı Müzesi’nde sergilenmiş halıların seccade formunda dokunmuş Anadolu halılarından meydana geldiği görülmektedir.²

Kültür Bakanlığı’nın hazırladığı *Türk El Dokuması Halılar* ismini taşıyan beş ciltlik katalog, Türk halıları için değerli bir envanterdir. Anadolu’nun farklı bölgelerinde, 13.-20. yüzyıllar arasında dokunmuş toplam altı yüz halı modelinin her biriyle ilgili görsel, sanatsal ve teknik özellikleri aktarılmıştır. Müze ve özel koleksiyonlarda bulunan halıların çoğu 18. ve 19. yüzyıllara aittir. Ebatlarının belirtilmediği halılar nadir de olsa

---

¹ “Made in a small size known as a sajjada...., these small carpets were a standard part of Anatolian manufacture for centuries, and are often depicted in Italian paintings by Carpaccio, Mansueti, Crivelli, Antonello de Mesina (who, although from Sicily, encountered Turkish carpets in Venice), Foppa, and others.” (Denny, 2007: 178).

² Sergi katalogu incelendiğinde yüzlerce geleneksel Anadolu halısının tamamına yakınının seccade boyutlarında olduğu görülür. Sanat tarihçisi Michael Franses, bu halıların *üretildikleri andan itibaren Avrupa’ya ihraç edildikleri de bilinen Batı Anadolu halı türlerini temsi ettiğini* kaydetmektedir (Franses, 2007:72).

bulunmaktadır. Katalogdaki halı modellerini inceleyip, büyüklüklerine göre tasnif ettiğimizde, halıların tamamına yakınının *seccade formunda* olduğu tespit edilmiştir. Halıların yaklaşık 220-240'u (%36-38) iki metre kareden küçük ölçülere sahipti. İkinci başlık altında topladığımız halıların sayısı daha fazlaydı, yaklaşık 330-350 tanesi (%55-58) iki ile dört metre kare arasında halılardan oluşuyordu. Büyük kabul edebileceğimiz halıların sayısı 25'i geçmiyordu. Bunların çoğu dört metre kare civarında halılardı. Özellikle bu gruptaki halılar, diğerleri için de geçerli, kenar uzunlukları arasında büyük fark bulunan dikdörtgen şekline sahipti; dokundukları tezgâhların eni 150 cm'yi nadiren geçiyordu. Örneğin, 16. yüzyıl Uşak halısının kenar uzunlukları 150 ve 290 cm idi (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Cilt 5:Model 519). Muazzam büyüklükte iki halının teknik özellikleri, özel tezgâhlarda, belki de atölyede dokunmuş olabileceklerini akla getirmektedir. 13. yüzyıldan kalma Konya halısı 246 cm x 608 cm, 16. yüzyıla ait Uşak halısı ise 275 cm x 518 cm kenar uzunluklarıyla da dikkat çekmektedirler.¹ Sonuç olarak, altı yüz örneğin sergilendiği *halı* katalogundaki dokumaların tamamına yakını, dört metre kareden küçük, ortalama iki-üç metre kare ölçülerinde seccade tipinde halılardı.

Örnekleri az olsa da 17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'da büyük taban halılarının dokunduğunu gösteren başka kayıtlar da vardır.² Hatta, Selçuklular dönemine ait olduğu bildirilen, erken dönem Konya halılarından günümüze ulaşmış olanları arasında ebatlarıyla dikkat çekenleri de bulunmaktadır (Yetkin, 1991:8-9). Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar zamanında büyük boyutlara sahip halıların kullanımı, saray ve bazı önemli kamusal yapılarla sınırlı kalmış olmalıdır. Nitekim, varlığı II. Mehmed'e kadar uzanan saray halı atölyesinde (saraya bağlı mîrî ve hassa ehl-i hiref teşkilatı, kâlîçe-

---

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Cilt 3:Model 309; Cilt 4:Model 320. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayını, geleneksel Türk halıcılığı için önemli bir kaynak niteliğindedir; ancak, beş katalogdan oluşan eserde önemli eksiklikler vardır. Türk halı sanatı ve geleneksel dokumalar hakkında, en azından ilk ciltte (katalog) tanıtıcı ve bilgilendirici bir yazı olmalıydı. Bundan başka, 2000'li yıllarda yayınlanan eserin yayın tarihi belirtilmediği gibi beş katalogun da sayfa numaraları ihmal edilmiştir.

² İslâm Ansiklopedisi'nin *Halı* maddesinde, erken tarihli halılara ait görsellerin açıklamalarında büyük boyutlarıyla dikkat çeken halılara da yer verilmiştir. 17. Yüzyılın ilk yarısına ait olduğu bildirilen Uşak halısı 2x4 metre ölçülerine sahipti. 1750'li yıllarda dokunmuş Türkmen halısı ise biraz daha büyüktü, yaklaşık on metre kareydi (Mehmedoğlu, 1988:136-137). Bu tür yekpare büyük halıların özel siparişler üzerine nadiren dokunduğunu düşünebiliriz.

bâfân) istihdam edilen sanatkârların (İnalcık, 2007:28), sarayın yüksek kültürünü temsil eden prestijli, büyük özel halıları dokuduklarını düşünebiliriz.¹

Seccade ve halı karşılaştırmasını gündeme getirmemizi icap ettiren tereke defterlerinin de konu hakkında yapacağı önemli katkılar vardır. İmparatorluğun başkentinde yaşayan Osmanlıların gündelik hayatlarına bakmamıza imkân veren tereke kayıtları, fakir-zengin, Müslim-Gayrimüslim, reaya-askerî İstanbulluların 1870’li yıllara kadar evlerini döşerken kesinlikle halı kullanmadıklarını göstermektedir. Gayrimüslim terekelerinde de çok sayıda seccadenin varlığı² ise, *halı* isminin bile nadiren geçtiği çevrede, bunları daha çok döşemelik eşya kabul etmemizi gerektirmiştir. Seccade kullanımı o kadar yaygındı ki hem reaya hem de askerî zümrenin tereke listelerinde kayıtlı döşemelik eşyalar arasında, doksan yıl boyunca açık ara ilk sırada yer almıştır. Ayrıca, sıradan insanların terekelerinde bulunma oranı yüzde 48,5 olan seccadeden hemen sonra gelen kilim için bu rakam yüzde 26,5 idi. Askerî zümrenin terekelerinde ise ilk sıradaki seccadeyle ikinci sıradaki ihrâm arasındaki fark da çok fazlaydı (Bkz. Tablo 13).

Tereke defterlerinde ve diğer sicil tutanaklarında seccadelerin boyutları hakkında bilgi verilmemektedir. Bunların bir kısmını, Müslüman İstanbulluların sahip olduklarının bir bölümünü, sadece namaz kılmak için kullanılmış, yaklaşık bir metre karelik ölçülerde, küçük seccadeler olduğunu düşünebiliriz.³ Tereke listelerinde seccadelerin nasıl

¹ Saray ve kasırların döşemesinde büyük halıların kullanılmış olma ihtimaline karşılık, resmî kayıtlar saraylıların yaşam mekânlarını ağırlıklı olarak küçük ebatlı dokumaların (seccadelerin) süslediğini göstermektedir. 1746-1747 (H. 1159) yılında *seccadeci başına* teslim edilen dokumaların listesi şu eşyalardan oluşuyordu: “*Benaluka seccadesi 1 (aded), halı seccade 3, saf seccadesi 3, Cezayir ihrâmı 1, halı seccade 1, Benaluka seccadesi 1, Cezayir ihrâmı 1, Bağdad seccadesi saf 1, Benaluka saf seccade 1, süzeni siyah seccade 1, Benaluka seccadesi 2, halı seccade 2*” (BOA, D.BŞM.,d.,no.2549, vr.14b)

² 293 Gayrimüslim terekesine göre, 1785-1875 döneminde herhangi bir Gayrimüslimin terekesinde seccade bulunma ihtimali %29’dur. 86 kişinin terekesinde *kaliçe seccade*, “*seccade*” *Gördüskârî seccade*, *Frenkkârî seccade* vb. şekillerde kayıtlı seccade bulunmaktadır. Yüzde 29’luk oran oldukça yüksek bir değerdir; çünkü genel olarak Müslümanlara göre daha az eşya tüketen Gayrimüslimlerin terekelerinde şamdan, mangal gibi temel ihtiyaç kategorisindeki bazı eşyaların bulunma oranı dahi sırasıyla %35 ve %38 idi. Seccade gibi odaların döşemesinde kullanılan kilim için bu rakam ise %16’da kalmıştır.

³ Müslümanların sahip olduğu seccadelerin bir kısmını namazlık kabul edebiliriz. Toplumsal statü sahibi varlıklı Müslümanların, konaklarında kalabalık misafirleriyle beraber toplu halde üzerinde ibadetlerini yapabildikleri saf seccadeleri ise, oldukça büyük dokumalardır. Camilerde kullanılan saf seccadelerinin evlerde bulunması son derece nadirdir. Şeyhülislam oğlu, eski Rumeli Kazaskeri Dürriyâde Mehmed Nurullah Molla Efendi’nin tereke listesindeki beş ayrı saf seccade, konak ve yalıda cemaat oluşturacak kadar kalabalık kapı halkına ve çevreye sahip olduğunu da gösterir (KŞS, no.451, vr.12b vd.). Sadrazam Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa’nın eşi, Kanlıca’daki sahilhanelerinde vefat eden Emine Behiyye Hanım’ın tereke listesindeki “*Benaluka saf seccade*” 1.700 kuruş değerindeydi. *Gördüs seccadesi* 121 kuruş, üç adet *halı parçası* 339 kuruş olduğuna göre, saf seccadesi oldukça pahalı görünmektedir (KŞS;

kaydedildiği, hangi özelliklerin vurgulandığı bilgisi, meseleyi daha iyi değerlendirmemizi sağlayabilir.

İncelediğimiz terekelere göre, seccadeler en yaygın olarak, sırasıyla üç şekilde kaydedilmiştir: “*seccade*”, “*kaliçe seccade*” ve “*benaluka seccade*”. Bu üçü arasında bir far var mıydı? İşin kolayına kaçıp, başında hiçbir sıfat taşımayan kayıtların namazlık olarak kullanılmış, küçük dokumalar olduğunu varsayabiliriz. Ancak, hiçbir niteliği belirtilmeden *seccade* olarak yazılı dokumaların Gayrimüslimlerin¹ terekelerinde de geçtiğini düşününce, meselenin hiç de kolay olmadığı anlaşılıyor. 1860’lı yıllardan sonra karşılaştığımız *namaz bezi* tabiri açık olsa da her hangi bir seccadenin özelliği olarak değil, ayrı bir eşya olarak yazılmış olması, seccadelerin *namaz bezlerinden* farklı değerlendirilmesinin gerekliliğine delalet eder.²

Seccadelerin dokunduğu şehre/bölgeye, kullanılan malzemeye, işçilik ve süslemelerine göre kaydedildiği çeşitli örnekler vardır: *Lehkârî seccade* (KŞS, no.556, vr.49b-50a), *kilim seccade* (KŞS, no.810, vr.51b), *Zili seccade* (ÜŞS, no.560, vr.81a), *atlas üzerine işleme seccade* (KŞS, no.820, vr.10b-11b), *Frenkkârî seccade* (BŞS, no.52, vr.19b), *benaluka saf seccade* (KŞS, no.1830, vr.52b-53a), *halı seccade* (GŞS, no.656, vr.39a), *Gördüskârî seccade* (KŞS, no.1564, vr.9a-10a), *deve tüyü seccade* (KŞS, no.1552, 69a-71a), *yazma seccade* (ÜŞS, no.701, vr.8b-9a), *yemeni seccade* (KŞS, no.1791, vr.57ab), *turunçu işleme seccade* (ÜŞS, no.561, vr.11a).

Tereke kayıtları, seccadeleri, üzerinde namaz kılınan küçük sergi tanımıyla izah etmenin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Asırlarca seccade formunda kalmış geleneksel Türk el dokumaları, incelediğimiz dönemde de yoğun olarak üretilmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, tereke listelerindeki seccadeleri öncelikle ev döşemesinin önemli bir unsuru olarak görmek, doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak, tereke kâtiplerinin kullandıkları ifadelerden seccade türleri, örneğin kaliçe seccade ile benaluka seccade ya da “seccade”

---

no.1830, vr.52b-53a). Emine Behiyye Hanım’dan yaklaşık 90 yıl önce (1787)vefat etmiş Rûûs-ı Hümâyûn Kesedarı Ahmed Zihni Efendi de 4.080 akçe değerinde *benaluka saf seccade* sahibiydi (KŞS, no.556, vr.6b-7b).

¹ Müslüman terekelerinde olduğu gibi Gayrimüslim terekelerinde de seccadeler farklı şekillerde geçebilmektedir. *Seccade* sahibi Gayrimüslimlerin bir kısmı için bkz. EŞS, no.319, vr.60b-61b; ÜŞS, no.560, vr.81a; MŞS, no.142, vr.68ab.

² Varlıklı bir Müslüman kadın olan Şerife Esmâ Hanım’ın tereke listesindeki eşya öbeği, hem seccadeyi hem de namaz bezini içeriyordu: “yazma seccade 3 [ve] minder 1 [ve] namaz bezi 1 35 (guruş)” (ÜŞS, no.679, vr.84b). Terekesinde namaz bezi bulunan bir diğer örnek için bkz. Emine Hanım’ın terekesi (ÜŞS, no.703, vr.37b-38a).

arasında bir fark olup olmadığını çıkaramıyoruz. Emin olduğumuz bir şey varsa, o da 1860'lı yıllara kadar başkentin evleri döşenirken büyük, gösterişli halıların kesin olarak kullanılmadığıdır.¹

1863-1864 yılı tereke defterlerinde geçen *parça Frenk halısı*, *İngiliz halısı*, *İzmirkârî halı*, *Gördüs halısı*, az sayıda kişinin sahip olduğu prestijli eşyalardı.² İstanbul evleri için yeni bir döşeme seçeneği sunan büyük halılarla yaşam ortamlarının dekore edilmesi moda haline gelecek ve kısa sürede yaygınlaşacaktır. On yıl sonra kaleme alınan tereke defterlerine göre, evlerin tefrişinde halı kullanımını üç katına çıkarmıştır. Özellikle askerî sınıf mensupları, sıradan İstanbullulara nazaran daha yüksek oranda halıya sahip olmuşlardır. Örneğin, merhum Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın eşi Emine Behiyye Hanım, Kanlıca'daki sahilhanelerinin döşemesinde çok sayıda halı kullanmıştır (KŞS, no.1830, vr.52b-53a), tıpkı Serasker el-Hac Mehmed Reşid Paşa gibi (KŞS, no.1840, vr.40a-41b). Mesleği koltukçu olan Hristo Antos'un ticaretini yaptığı eşyalar arasında halıların da bulunması, İstanbul halkının talep ettiği tüketim eşyaları arasına halıların da girdiğine işaret etmektedir (BŞS, no.50, vr.43ab).

Halı kullanımının yaygınlaşmasını üretim ve ticarî ilişkiler bağlamında ele aldığımızda, önemi dikkatten uzak tutulamayacak yorgancı esnafının kayıtları, konunun anlaşılmasına beklenen de çok daha fazla katkı yapmaktadır. Yorgan, döşek, çarşaf gibi yatak takımları dışında, yastık, minder, mak'ad, seccade, orta keçesi, ihrâm, kilim gibi

¹ Başkent'in yüksek kültürüne mensup, varlıklı, önemli makamlarda bulunmuş İstanbulluların uzun tereke listelerinde de halı bulunmaması, incelediğimiz dönemin ev içi yaşam kültürüyle ilgili daha cesur değerlendirme yapmamıza imkân vermiştir. Örneğin, 18. yüzyılın son çeyreğinde tereke defteri tanzim edilmiş olan Dürrizâde Mehmed Nurullah Molla Efendi'nin terekesini ele alabiliriz. Merhum Şeyhülislâm Dürrizâde el-Hac Mustafa Efendi'nin oğlu olan Mehmed Nurullah Molla Efendi, Rumeli Kazaskeri iken vefat etmiştir. Yaklaşık yedi varak uzunluğundaki tereke listesi, otuz milyonu aşkın muazzam bir servet sahibinin eşya evrenini eksiksiz yansıttığını düşünebileceğimiz özelliktedir. Farklı türde onlarca seccade Efendi'nin terekesinde mevcuttur. İlk iki sırayı *benaluka* ve *kaliçe* seccadeler paylaşıyor; her birinden yirmi civarında var. Saf seccade, kadife seccade, işleme seccade, "seccade", kilim seccade, Sakız seccade, süzenî seccade, "frenkkârî g[k]ılabdanlı işleme seccade", "işleme halı seccade", sakız seccade merhum Rumeli Kazaskeri'nin konağında ve sahilhanesinde kullanmış olduğu seccade çeşitleridir. Bunların önemli kısmı, odaların döşemesini meydana getiren eşyalar arasında yer almış olmalıdır. "Kaliçe" şeklinde geçen küçük halıların sayısı da az değildir (KŞS, no.452, vr.12b-20a).

² Avrupa tüccarından olduğu belirtilen Hocalu Artin'in İngiliz halısı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından Mehmed Muhtar Bey'in ise İzmirkârî ve Gördüskârî olmak üzere iki halısı mevcuttu (KŞS, no.1791, vr.10ab; no.1785, vr.69b-70b. Reayadan Marim Nasraniye'nin tereke listesinde kayıtlı *parça Frenk halısı*, halı kullanımının kısa sürede yaygınlaşmaya başladığını hissettirmektedir (GŞS, no.824, vr.27a).

geleneksel ev mefruşatının birçok çeşidinin de bulunabileceği yorgancı¹ dükkânları, evle ilgili Osmanlı maddî kültür araçlarının incelenmesinde son derece kullanışlı görünmektedir.² Önceki dönemlere ait yorgancı terekelerinde evlerin taban döşemesinde kullanılan seccade başta olmak üzere, kilim, orta keçesi, ihrâm gibi döşemelikler sıkça yer alırken, halı bulunmuyordu. Yorgancı Ali Ağa'nın Temmuz 1874 tarihli tereke defterinde, dükkânındaki eşyaları uzun bir liste oluşturmuştur. Ali Ağa'nın dükkânındaki çoğu Frenk halısı, Yekpare Frenk halısı, kebir Frenk halısı olarak kaydedilmiş halıları ve Gördüs, İzmir, Kırşehir halıları, yorgancı esnafı örneğinde evlerin döşenmesinde yaşanan değişimi görmemizi sağlıyor (KŞS, no.1834, vr.60b-61a).

Döşemelik büyük halıların ortaya çıkışı, üretim tekniklerinin ve ilişkilerinin değişimiyle doğrudan ilgili olmalıdır. Halı atölye ve fabrikalarının yaygınlaşmasının yanı sıra tezgâhların fiziksel özelliklerinde de değişikliğe gidildiğini varsayabiliriz. Bu süreçte, el dokuması halılar kadar makinede imal edilen halılar da üretim artışını sağlamış olmalıdır. Makine halılarının yirminci yüzyılın başlarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde dahi yaygınlaştığını öğreniyoruz. Etnografya sahasında yapılan çalışmalarda, bu dönemde geleneksel el dokumalarının yerini fabrika üretimi halıların aldığı sık sık kaydedilir.³

---

¹ Yorgancı esnafı, aynı zamanda sarayın ve üst düzey idarecilerin evlerinin döşemesinde etkin olarak görev almışlardır. Yorgancı başının temel görev ve sorumluluğunu saray ve kasırların her türlü mefruşat ihtiyacının karşılanmasına nezaret etmek olarak tanımlayabiliriz. Baş Muhasebe'nin kayıtları arasında geçen mefruşat masrafını örnek olarak zikredebiliriz. Hicri 1180 (1766-1767) yılında Sadr-ı sabık Mustafa Paşa'nın yalısının tefrişini Yorgancı el-Hac İbrahim gerçekleştirmiştir (BOA, D.BŞM.d., no.3773).

² 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan geniş bir zaman diliminde çok sayıda yorgancı tereke defteri sicillerde yer almaktadır. Dükkânlarındaki eşyalarının müstakil olarak listelendiği bir kısım yorgancı terekeleri için bkz. KŞS, no.399, vr.25a-26a; no.704, vr.92b-93b; no.795, vr.16a-19a; no.1453, vr.97b-98b; no.1784, vr.2ab.

³ Etnografya uzmanları, evlerin döşemesinde makine tipi halı kullanımının yaygınlaşmasını, Türk kültürünün en önemli maddî değerlerinden olan el dokuması halılara sahip çıkılmadığı şeklinde değerlendirmişlerdir. Endüstri devriminin halıcılığa tesirleri, toplumsal değişim, muhtemelen moda hâline gelen makine halılarına sahip olma isteği, belki de en önemlisi, 2-3 metre kareyi geçmeyen el dokuması *kalıçe seccade* formundaki halıların yerine bir odanın tabanını tek başına örten büyük makine halıların toplum tarafından daha kullanışlı bulunması gibi çeşitli sebeplerle açıklanabilecek maddî kültür değişiminin bir boyutuyla ele alınması etnologlar arasında yaygındır. Araştırmacılar, tükenmekte olan kültürel zenginliğin maddî örneklerine dikkat çekerek kültürel yozlaşma üzerinde durmuşlardır. Yirminci yüzyıl başlarına ait Sivas Tonus halı seccadelerinin ele alındığı makalede, yazarların değerlendirmesi şu şekildedir: "...eski Tonus halıları biraz önce de değindiğimiz gibi bugün tamamen unutulmuş durumdadır. Bugün cami dışında, evlerde çok az kalmış bir-iki halı dışında kasabada eski halılardan maalesef hiçbiri kalmamıştır. **Çoğunlukla makine halıları karşılığında takas edilen**

3.3.2. Oda Takımları

Mefruşat ve döşeme terimleri, Osmanlı maddî kültüründe bir evin yaşam, oturma mekânı olarak düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan eşyaların tamamını ifade eder. Taban yaygıları, perdeler, sedir ve oturma alanlarında kullanılan yastık, mak'ad ve minderler, yatak takımları, ahşap eşyalar, aydınlatma araç gereçleri ve diğer ev eşyaları odaların mefruşatını oluşturur. Odaların zemin döşemesinde kullanılan mefruşat türlerini ayrı ayrı ele almıştık. *Oda Takımları* başlığı altında ise, İstanbul evlerinin temel ihtiyaçları arasında yer alan eşyaları incelemeye devam ediyoruz. Tereke listelerinde en sık görülen uzun eşya öbeğini meydana getiren yastık, minder, şilte, mak'ad ve perde başta olmak üzere odalarda bulunan çeşitli eşyaları bu başlık altında topluyoruz. Böylece, birden fazla eşyayı küme hâlinde kaydeden, diğer bir ifadeyle eşyaları sınıflandıran Osmanlıların yaklaşımına mümkün mertebe uygun bir tasnif yapmış oluyoruz.¹

Oda takımı içinde değerlendirdiğimiz eşyalar, odaların zemin döşemesinde kullanılan dokumalar, yatak takımları, aydınlatma ve ısıtma araç gereçleri ve geleneksel Osmanlı ahşap ürünleri haricinde oda eşyalarından meydana gelmektedir. Oda takımı tabirinin tereke defterlerinde, odadaki bir kısım eşyaları tanımlamak için zaman zaman kullanılabilirdiğini görüyoruz. Mayıs 1805 tarihli kayıta, şerbetçi Acı Kırçu veled-i Mardıros'un tereke listesi "*kebir oda takımı*" başlığıyla başlıyordu. Yastık, minder, mak'ad, perde, ayna, hasır ve iskemleden oluşan oda takımı 141 kuruş değerindeydi.² Sayıları az olsa da bu tür sicil kayıtları, dönemin maddî kültürünü tarif etme, kavramsallaştırma, eşyaları tasnif etmek istediğimizde benzer diğer kayıtlardan çok

---

halılardan yalnızca camide bulunan 32 adetlik bir bölümü bize Tonus halılarını inceleme fırsatı vermiştir." (Kayıpmaz ve Kayıpmaz, 1988:10).

¹ Tereke listelerindeki eşya öbeklerinin, rastgele bir araya getirilmiş eşyalardan oluşmadığını belirtmiştik. Uzun eşya öbekleri içinde, oda takımı olarak tarif ettiğimiz yastık, minder, şilte, mak'ad ve perdeler çok sık bir araya gelen eşyalardır. 1785-1875 yılları arasında, farklı mahkemelerin sicillerinde mevcut tereke defterlerindeki oda takımlarının meydana getirdiği çeşitli eşya öbekleri için bkz. (kronolojik olarak) GŞS, no.478, vr.65b-66a; KŞS, no.824, vr.55b; ÜŞS, no.596, vr.32ab; KŞS, no.1587, vr.50ab; ÜŞS, no.679, vr.83a-84a; GŞS, no.880, s.44-46.

² Şerbetçi Acı Kırçu'nun tereke listesinde kebir (büyük) oda dışında, sağır (küçük) odanın ve köşkün oda takımları da uzun eşya öbeği şeklinde verilmiştir. Oda takımları, zemin döşemesinde kullanılan hasır veya kilimi, kapı ve pencere perdelerini, yastık, minder ve mak'adı, ayna ve benzeri eşyaları içeriyordu; bkz. EŞS, no.324, vr.44ab.

daha kullanışlı olmaktadır.¹ Sadece sicil kayıtları değil, Osmanlı Arşivi'nde de bu konuda araştırmacılara, benzerlerinden daha fazla katkı yapacak belgeler mevcuttur.²

Bu bölümde değerlendirdiğimiz eşyalar, 1785-1875 dönemi İstanbul terekelerinde yer alan çok sayıda eşyayı içermektedir. Eşyaların çeşitliliği ve sayısı kadar, ortalama bir terekede bulunma oranı bakımından da dikkat çekici yüzdeye sahip olmaları da dikkat çeker. Örneğin, yastık, minder, mak'ad, boğça, şilte, ayna gibi her evin zarurî ihtiyaçları arasında yer alan eşyaların terekelerde bulunma olasılığı %90'a yaklaşabilmektedir. Ev eşyalarını tasnif etmeden terekelerde çıkma ihtimaline göre büyükten küçüğe doğru sıralasaydık, oda takımları başlığı altında yer alan eşyaların önemli kısmı listenin tepelerinde yer alırdı. Reaya terekelerindeki eşyaların sayısal dökümüne göre hazırlanmış Tablo 16'daki ilk yedi-sekiz eşya, ortalama bir tereke defterinde çıkma ihtimali en az %50 olan eşyalardır. Askerî zümrenin terekelerinde (Tablo 17) ise, bu özellikteki eşyaların sayısı daha fazladır. Başkent'in yüksek kültürünü temsil eden seçkinlerin eşya tüketim kalıplarındaki farklılık bu alanda da gözlemlenir.

Tablo 16 ve 17'deki eşyalarla ilgili sayısal veriler, İstanbul evlerinin içini tasvir etmek istediğimizde, bu eşyaların önemine işaret etmektedir. Osmanlı dönemi ev içi yaşam kültürünün oluşumunda oda takımları ve eşyaları, en az diğerleri kadar katkı yapmıştır. Bu gruptaki eşyaların uzun bir liste oluşturmasının bir sebebi de ev eşyalarını çeşitli başlıklar hâlinde tasnif ederken zorunlu olarak yaptığımız tercihlerdir. Örneğin, beslenmeyle ya da sınıflandırmaya dâhil edilseydi temizlik kültürüyle ilgili eşyalar arasında değerlendirilebilecek havlu, peşkir, makreme, puşide, destmal (el bezi), silecek oda eşyası kabul edilmiş ve bu tür eşyaların sayısını ve çeşitliliğini arttırmışlardır. Keza hem odada hem de yatak takımında kullanılabilen şiltelerin oda eşyaları arasında yer alması daha uygun bulunmuştur.

¹ Eşyaların oda oda kaydedildiği belgeler nadiren kaleme alınmıştır. Bu özellikteki iki tereke ve bir mefkud kaydı için bkz. KŞS, no.558, vr.92ab; no.1397, vr.74b-75b; İŞS, no.134, vr.92ab.

² Örneğin, Osmanlı-Rus harbinde ihmali ve ihaneti görüldüğü için idam edildiği belirtilen (Yılmaz, 1994) Boğdan Voyvodası Ligor'un Kuruçeşme'deki sahilhanesindeki eşyaları oda oda listelenmiştir. 23 Ekim 1777 tarihli deftere göre, odaların çoğunda bulunan eşyalar, yastık çeşitleri, minder, şilte, mak'ad, ayna, yorgan, çarşaf vb. eşyalardır. Meselâ, odaların birindeki eşyalar sırasıyla şu şekilde yazılmıştır: *kadife yasdık 23 (adet), koltuk yasdığı 2, mak'ad 4, köşe mak'adı 2, çit pencere perdesi 10, ayine 2, iskemle 1, yorgan 2, çarşab 1, yüz yasdığı 1, baş yasdığı 1, şilte 3, tabak 2, çay ibriği, billur bardak 5, ... (okunaksız)? ma'a kaşık 1, sandık 1, kebir çekmece ve dolab 1*" (BOA.D.BŞM.MHF.d.no.12836).

Evi, *oturma mekânı* olarak tanımladığımızda, her evin en başta gelen zorunlu, temel ihtiyaçları arasında *oturma grubu* oluşturan eşyalar gelecektir. Her maddî dünya kendi geleneğine, yaşam tarzına ve ihtiyaçlarına göre oturmayla ilgili eşyalar üretmiştir. Avrupa'nın mobilyası, Çin'in alçak ve yüksek döşemesi, Afrika'nın sazdan yapılmış kulübelerde sınırlı eşyası, Japonların alçak mobilya türleri, bu kültürlerin farklı *oturma biçimlerine* ve yaşam tarzlarına uygun eşyalar olarak değerlendirilmektedir (Braudel, 1993:245 vd.).

Geleneksel Osmanlı evini; sakinlerinin oturma biçimi ve mekânı kullanma tarzına göre ele aldığımızda, bağdaş kurarak veya diz çökerek rahat bir oturuş biçimine¹ dayalı oda düzenlemesinin var olduğu görülür. Geleneksel sivil mimarî yapılarda, odaların oturma ile hizmet alanlarının birbirinden ayrıldığını belirtmiştik.² Seki üstü denilen, odanın asıl yaşam ve oturma mekânı, zeminden yaklaşık 20-30 cm yükseltilmek suretiyle seki altından belirgin şekilde ayrılmıştır. Binanın inşa safhasında gerçekleştirilen mekân düzenlemesiyle belirlenen oturma alanı içinde sedirlerin ayrı bir önemi vardır. Odanın sabit ve yüksekçe oturma platformu olarak tanımlayabileceğimiz sedirler, seki üstünü çevreleyen duvarların bir, iki ya da üçüne bitişik konumlanarak mekân düzenlemesini tamamlar. Özellikle oda pencerelerinin önünde konforlu bir oturma alanı meydana getiren sedirler, odanın asıl yaşam bölgesi olan seki üstünde, ayrıca bir kademe daha yükselti sağlanarak (yaklaşık olarak 20-30 cm) oluşturulmuşlardır. Dolayısıyla, odanın giriş bölümüne göre takriben 40-60 cm yüksekliğe sahip sedirler, zeminden yüksekte ama rahat oturma biçimiyle Osmanlıların kendilerine özgü ev içi yaşam tarzını oluşturmuştur, değerlendirmesini yapabiliriz.³

Sedir üzerinde veya çoğu evin her odasında yeterince sedir bulunmadığına göre yerde otururken kullanılan ve oturma takımı olarak adlandırabileceğimiz eşyalar, Osmanlı

¹ Örneğin, III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününü tasvir eden Levni'nin minyatürlerinde, devlet erkânını yer sofrasında, muhtemelen altlarında minder olduğu halde bağdaş kurarak otururken görürüz; ancak bu oturuş biçiminin Osmanlılar için ne kadar karakteristik ve vazgeçilmez olduğunu, Padişah III. Ahmed 'i, gösterişli, yüksek ve büyük koltuğa benzetebileceğimiz tahta bağdaş kurarak otururken tasvir eden sahnede daha iyi anlıyoruz (Atıl, 1999:70, 228-229).

² Bu konuda bilgi için bkz. Osmanlı Barınma Kültürü bölümü.

³ *Türk kadının tandırlı evi* başlıklı gravür, varlıklı bir Osmanlı evinin içindeki yaşamı başarılı şekilde gösterir (Sevim, İstanbul 3, 1996:120). Ev sahibesi kadın efendinin hizmetlileri (cariyeleri), muhtemelen oğullarının eşleri veya misafirleri geniş odanın kalabalık sakinlerini oluşturur. Sedirin üstünde bağdaş kurarak tütün içen kişi, evin hanımı olmalıdır. Karşısındaki genç kadını ise kızı veya gelini kabul edebiliriz; genç kadın, hürmeten büyüğünün yanında diz çökerek oturmaktadır. Cariyeler, hizmet etmek üzere ayakta hazır vaziyette beklerken hanenin sakinleri veya misafirleri sedirin üstünde ayaklarını çeşitli biçimlerde altlarına alarak rahat şekilde oturmaktadır.

maddî kültürünün mühim bir alanını teşkil eder. Yastık, minder, şilte ve mak'addan oluşan, geleneksel oturma takımı/grubu olarak tanımlayabileceğimiz eşyalar, her evin temel ihtiyaçları arasında yer alarak incelediğimiz dönem tereke defterlerinde en sık geçen eşyalar olmuştur. Tereke kayıtlarına göre, İstanbul evlerinin birçoğunda kullanılan harc-ı âlem diğer eşyalara sahip olmayan fakirlerin bile oturma takımları mevcuttu. Hayatlarını yoksul şekilde tamamlamış Şerife Emine Hatun, Mustafa Beşe, Kigorik ve Duruhi Nasraniye çok az sayıda ve çeşitte eşya tüketmelerine karşılık, ucuz ve gösterişsiz parçalar da olsa yastık, minder, mak'ad ve şiltelerini miras bırakmışlardır.¹

Varlık sahibi İstanbulluların müreffeh hayatını ve zenginliğini oda eşyalarından da takip edebiliyoruz. Zengin reayanın askerî sınıf mensuplarının lüks yaşam tarzına öykündüklerini düşündüren örneklerle dahi karşılaşılıyor. Ümmügülsüm Hatun vefat ettiğinde, 16'sı çatma 75 yastık, 7 köşe yastığı, 3 yüz yastığı, 5 şilte, 16 minder, 22 mak'adla beraber minder ve yastık kılıflarına da sahipti (GŞS, no.475, vr.65b-66a). Üsküdarlı es-Seyyid Osman Ağa ise, 49 yastık, 2 baş yastığı, 12 koltuk yastığı, 11 yüz yastığı, 5 yastık puşidesi, 9 mak'ad, 14 minder ve 1 köşe minderini varislerine terk etmişti (ÜŞS, no.598, vr.17b-18b). Tereke sahibi askerî zümreden olduğunda oturma takımlarının sayısı, lüks yaşam tarzlarını açığa çıkarıyordu. İstanbul Ağası Ahmed Ağa vefat ettiğinde 12'si çatma 72 yastık, 13 baş yastığı, 2 yüz yastığı, 5 şilte, 12 mak'ad, 1 köşe mak'adı ve 34 minderi bulunmaktaydı (KŞS, no.556, vr.60ab). Babası ve eşi paşa unvanı taşıyan Şerife Seher Hanım'ın tereke listesi de oturma takımı bakımından oldukça zengindi: 77 yastık, 5 baş yastığı, 38 yüz yastığı, 57 yastık yüzü, 3 yastık örtüsü, 2 mak'ad, 7 minder, 1'i kayık şiltesi olmak üzere tam 44 şilte ve 27 şilte yüzü (KŞS, no.1779, vr.61b-63b). Başkent'in varlıklı reayaları ve seçkin çevrelerinin yaşam tarzı ve tüketim kalıpları hakkında fikir veren eşyalarla ilgili sayısal dökümler, bireysel mal varlığına aittir. Burada zikrettiğimiz dört tereke sahibinin mirasçıları arasında eşlerinin de bulunduğunu bildiğimize göre, bu kişilerin oldukça büyük olduğunu düşündüğümüz yaşam mekânlarında, imparatorluğun başkentinde ulaşılabilecek her türlü lüks ve konforlu eşyaların kullanıldığını tahmin edebiliriz.

¹ Bu kişilerin tereke defterleri için bkz. (sırasıyla) ÜŞS, no.561, vr.80a; EŞS, no.319, vr.87a; MŞS, no.118, vr.16ab ; EŞS, no.461, vr.39a. Birçok eşyadan yoksun olarak yaşamış olduklarını varsayabileceğimiz bu kişilerin toplum içinde sayılarının az olmadığını belirtelim.

Yemek yerken, otururken, yatarken; evin içinde, mesire yerlerinde ya da seyahat ederken kayıkta kullanılan yastık, minder, mak'ad ve şiltenin belli başlı bazı niteliklerini tespit edebiliyoruz. Oturma takımı olarak değerlendirdiğimiz bu eşyaların, öncelikle bir arada nasıl kullanıldığını tarif edelim. Sedirin oturma grubunu meydana getirdiklerinde, sedirin ahşap döşemesi üzerine ilk olarak minderler sıralanır. Minderlerin üzerine, pamukla doldurulmuş uzun şilteler, bunların üstüne de saçaklı, astarlı, kumaş örtü olarak tarif edebileceğimiz mak'adlar¹ yerleştirilir. Yastıklar ise, arkaya, duvarın önüne boydan boya sıralanır.² Sedir haricinde, yerde oturmak istenildiğinde veya gerektiğinde, minder veya şilte ayrı ayrı ya da minder üzerine şilte konmak suretiyle beraberce basit ve rahat bir oturma düzeneği oluştururlar.³

Yastık sayı itibariyle terekelerde mevcut ev eşyalarının başında gelir; doksan yıllık dönemde sadece reaya terekelerinde (588 kayıt) geçen çeşitli türdeki yastıkların toplamı on bine yaklaşmıştır. Yün, pamuk, ot veya keten-kenevir lifleri (kıtık) yastıkların içini doldurmak için kullanılmıştır. Sahibinin zenginliği ve toplumsal konumuna bağlı olarak atlas, dîbâ, kadife gibi değerli kumaşlardan gayet süslü, işlemeli yastıklar olduğu gibi beledî gibi ucuz kumaşlardan yapılan ve fakir halk arasında rağbet gören yastıklar da vardır. Yastığın ve diğer oturma takımlarının yapımında kullanılan kumaşın belirtilmediği örnekler de çoktur.

Yastık çeşitlerinin fazlalığı, Osmanlı maddî kültürünün zenginliği olarak kabul edilebilir. Mekânı rahat şekilde kullanma ihtiyacı, geleneksel yaşam biçimine uygun maddî kültür araçlarının üretilmesini sağlamıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında seçkinlerin konak ve yalılarında dâhi, bu kadar yastık çeşidi görülmez (Karahasanoğlu, 2009:61, 67-68). Dolayısıyla, geleneksel kültürün kendi içinde yaşadığı bir değişimden bahsedilebilir.

¹ Abdülaziz Bey'in konuyla ilgili aktardığı bilgiler, sedir döşemesinde en üste serilen mak'ad yerine ihrâmın bu amaçla kullanılabildiğini göstermektedir (Abdülaziz Bey, 2002:164).

² Seyahatnameler, Osmanlı maddî kültürü hakkında da değerli bilgilerin bulunabileceği kaynaklardır. Örneğin, 1799 yılında İngiliz cerrah William Wittman'ın gözüyle İstanbul evlerin içi, özellikle sedir döşemesi şöyle tarif edilmektedir: "Türk evleri ve iç düzeni dikkate değer. Evlerin içi ve odaları genellikle gösterişli süslerle dolu, tavanları farklı renklere boyanmış. Hepsinde, bir kenarda yüksek bir sedir var. Yerden yüksekliği otuz santim dolayında, boyu da bir buçuk-iki metre kadar. Bu sedirin üzerine, kumaşla ya da saten kaplı şilteler konuyor, bir uçtan bir uca yastıklar diziliyor, kesintisiz bir sedir havası yaratılmaya çalışılıyor." (Wittman, 2011:9)

³ Gravürlerde gerek sedir gerekse zemin üzerinde oturan Osmanlılar sık sık tasvir edilmişlerdir. Bu tablolardan oturma takımını oluşturan eşyaların nasıl kullanıldığını anlamak da mümkündür. Seçilmiş birkaç güzel örnek için bkz. Sevin, 2006:330, 332, 334, 338; Sevim, 1996:132, 178, 180, 183, 196, 220, 251; Theolin ve diğ., 2002:136, 150, 161, 174.

Belgelerde *yasdik* olarak kayıtlı olanların dışında koltuk yastığı, duvar yastığı, köşe yastığı, baş yastığı ve yüz yastıkları, Tablo 16 ve 17’de ayrı başlık hâlinde vermemizi gerektirecek kadar yüksek oranda İstanbul evlerinin döşemesinde kullanılmıştır. Sayıları bunlar kadar çok olmasa da sedir yastığı, erkân yastığı Osmanlıların ev dekorasyonunda çeşitliliği ortaya çıkarmıştır. Yastık çeşitlerinden baş ve yüz yastıkları, tamamen veya çoğunlukla yatak takımlarının parçası olmuşlardır. Köşe, duvar ve sedir yastıklarına verilen isimler, nerede kullanıldıklarını açıklamaktadır. Erkân yastığını, erkân şiltesi, erkân mak’adı ve erkân minderi gibi özel bir döşeme olarak değerlendirebiliriz. Önceki dönem terekelerinde nadiren çıkan koltuk yastığı, 19. yüzyılın başından itibaren sıradan insanların ve makam sahiplerinin evlerinde kullanımı sürekli artan bir eşya olmuştur. Kolunu yaslayarak konforlu bir oturma imkânı sunan yastık çeşidi olarak tanımlayabileceğimiz koltuk yastıkları, kuvvetle muhtemel daha çok sedir köşelerinde, seki üstünü seki altından ayıran paravan tarzı ahşap kısımlarda kullanılmıştır. Yastık çeşitleri kaydedilirken baş, yüz ve koltuk şeklinde kısaltılarak yazılması yaygın bir uygulama¹ olduğu için, “*koltuk*” tabir edilen koltuk yastıklarının batılı mobilya türü gibi görülmemesi gerekir. Buna dikkat edilmezse, tereke listelerinde kanepeler, konsol, karyola ve sandalye bulunmadığı hâlde çok sayıda koltuk kullanmış İstanbulluların, izahı mümkün görünmeyen tuhaf bir modernleşme tecrübesi yaşadıkları sonucuna ulaşırız.

Oda eşyalarıyla ilgili tablolarda yastık sütunu içinde değerlendirilmiş çatma yastıklar ise, 19. yüzyılın ortalarına kadar zenginler başta olmak üzere birçok İstanbullunun

---

¹ Bazı örnekler için bkz. ÜŞS, no.598, vr.17b-18b; no.679, vr.14b; KŞS, no.1579, vr.33ab; no.1791, vr.14b. Yastık olarak kabul ettiğimiz koltukların ortak yönü, eşya öbeği içinde minder, yastık, şilte ve mak’ad gibi geleneksel mefruşat türleriyle beraber kaydedilmiş olmalarıdır. Söz konusu tereke sahiplerinin ortak özelliği de batı tarzı mobilyalara evlerinde yer vermemiş olmalarıdır. Bundan başka, batılı tarzda mekân kullanma eğilimine sahip kişilerin terekelerindeki koltuklar da yaygın olarak sandalye, kanepeler, konsolla birlikte grup hâlinde kaydedilmiştir. Yaklaşım olarak, geleneksel eşyalarla beraber yazılmış koltuklar, tereke listesinde bir iki sandalye bulunsada dahi yastık çeşidi varsayılmıştır. Sandalye, nadir olmakla beraber bazı İstanbulluların uzun zamandır bir iki tane evinde bulundurduğu batılı bir eşya özelliğindedir. Bundan dolayı, kanepeler, konsol, karyolanın yokluğuna rağmen, bir iki sandalyenin varlığından ötürü, eşya öbeğinde geleneksel eşyalarla yazılmış çok sayıda koltuğu mobilya türü kabul etmek, makul görünmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki çeşitli tasniflerde yer alan belge ve defterlerde de yastık başlığı altında verilen “koltuk”, “baş” ve “yüz” tabirlerinin de yastık çeşitlerine işaret ettiğine şüphe yoktur. Bu kayıtların bir kısmı için bkz. BOA, HH.d., no.271, s.1-4; TSM.d., no.2043.001, vr.1 vd.; BOA, C.SM, no.2239, lef 2.

Tablo 16. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Oda Takımları ve Çeşitli Eşyaları (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	
Yasdık	0,87	970	Yasdık	0,82	957	Yasdık	0,81	842	Yasdık	0,90	1338	Minder	0,84	450	Minder	0,70	429
Minder	0,73	382	Minder	0,73	400	Minder	0,73	385	Minder	0,82	385	Mak'ad	0,72	230	Mak'ad	0,65	215
Boğça	0,59	239	Boğça	0,67	213	Baş Yasdığı	0,66	175	Mak'ad	0,70	271	Şilte	0,72	270	Yasdık	0,65	1041
Havlu	0,58	206	Havlu	0,62	188	Boğça	0,61	184	Boğça	0,65	240	Yasdık	0,70	1001	Boğça	0,63	346
Mak'ad	0,53	285	Mak'ad	0,61	266	Mak'ad	0,60	225	Şilte	0,59	151	Baş Yasdığı	0,67	253	Mak'ad	0,57	186
Makreme	0,53	226	Makreme	0,57	265	Havlu	0,51	144	Baş Yasdığı	0,54	140	Yüz Yasdığı	0,60	344	Ayna	0,56	86
Şilte	0,40	109	Baş Yasdığı	0,53	159	Şilte	0,42	98	Yüz Yasdığı	0,48	136	Boğça	0,48	236	Havlu	0,55	393
Peşkir	0,39	77	Şilte	0,50	147	Makreme	0,39	189	Havlu	0,46	215	Koltuk Yasdığı	0,45	282	Perde	0,51	527
Ayna	0,38	45	Peşkir	0,38	59	Hırdevatı Menzil	0,37	40	Ayna	0,43	54	Ayna	0,43	62	Yüz Yasdığı	0,48	228
Baş Yasdığı	0,30	105	Şilte	0,33	43	Yüz Yasdığı	0,35	75	Makreme	0,32	192	Perde	0,43	327	Baş Yasdığı	0,45	155
Şilte	0,28	42	Yüz Yasdığı	0,30	94	Ayna	0,30	37	Koltuk Yasdığı	0,31	102	Duvar Yasdığı	0,44	635	Duvar Yasdığı	0,30	259
Hırdevatı Menzil	0,24	24	Ayna	0,26	39	Şilte	0,28	31	Hırdevatı Menzil	0,27	28	Havlu	0,42	295	Mendil	0,26	190
Kapı Perdesi	0,24	56	Kapı Perdesi	0,25	37	Peşkir	0,22	36	Peşkir	0,26	55	Penceri Perdesi	0,31	276	Erkan Minderi	0,23	56
Yasdık Yüzü	0,23	132	Hırdevatı Menzil	0,22	24	Penceri Perdesi	0,16	94	Perde	0,20	87	Erkan Minderi	0,27	60	Koltuk Yasdığı	0,23	126
Yüz Yasdığı	0,21	44	Yasdık Yüzü	0,22	73	Kapı Perdesi	0,15	25	Penceri Perdesi	0,20	102	Kapı Perdesi	0,26	41	Peşkir	0,20	118
Minder Ghilif	0,10	23	Anbar	0,19	24	Anbar	0,13	16	Şilte	0,19	22	Anbar	0,24	27	Puşide	0,19	20
Penceri Perdesi	0,09	69	Perde	0,14	29	Koltuk Yasdığı	0,12	35	Erkan Minderi	0,18	28	Hırdevatı Menzil	0,19	20	Şilte	0,20	31
Buhurdan	0,09	9	Penceri Perdesi	0,10	41	Yasdık Yüzü	0,12	48	Anbar	0,16	17	Şilte	0,19	20	Yasdık Yüzü	0,18	113
Anbar	0,08	8	Kişe Yasdığı	0,10	19	Minder Ghilif	0,09	12	Kapı Perdesi	0,15	23	Peşkir	0,17	18	Endam Ayna	0,15	20
Destmal	0,08	32	Gülâbdan	0,10	12	Erkan Minderi	0,08	13	Yasdık Yüzü	0,11	58	Mendil	0,14	72	Hırdevatı Menzil	0,15	14
Perde	0,08	16	Buhurdan	0,09	11	Buhurdan	0,05	5	Hurç	0,10	14	Yasdık Yüzü	0,12	92	Anbar	0,14	15
Kişe Yasdığı	0,07	16	Kilif/ Ghilif	0,06	8	Gülâbdan	0,05	5	Puşide	0,10	25	Makreme	0,11	47	Kapı Perdesi	0,13	24
Gülâbdan	0,06	6	Hurç	0,05	8	Şilte Yüzü	0,05	9	Buhurdan	0,10	10	Puşide	0,10	24	Penceri Perdesi	0,11	66
Kilif/ Ghilif	0,05	8	Kişe Minderi	0,05	13	Yasdık Puşidesi	0,05	11	Gülâbdan	0,09	10	Buhurdan	0,10	10	Çiçeklik/Çiçek	0,10	20
Döşeme	0,03	4	Koltuk Yasdığı	0,04	19	Kişe Yasdığı	0,04	12	Şilte Yüzü	0,09	9	Gülâbdan	0,08	10	Makreme	0,10	34
Oda Takımı	0,03	3	Zar Pente	0,03	3	Aski	0,03	3	Mendil	0,08	26	Endam Ayna	0,06	8	Buhurdan	0,07	7
Şilte Çarşabı	0,03	8	Şilte Çarşabı	0,03	4	Cibnîlik	0,02	2	Aski	0,06	8	Minder Kilifı	0,06	13	Gülâbdan	0,05	5
Yorgan Anbarı	0,03	3	Yasdık Ghilif	0,03	15	Hurç	0,02	2	Yasdık Puşidesi	0,04	20	Çiçeklik/Çiçek Sığ	0,04	4	Erkan Şiltesi	0,05	29
Aski	0,02	3	Endam Ayna	0,02	3	Kilif/ Ghilif	0,02	5	Cibnîlik	0,03	4	Erkan Şiltesi	0,04	8	Yasdık Puşidesi	0,05	9
Kerevet	0,02	4	Çiçeklik/Çiçek Sığ	0,02	3	Mendil	0,02	5	Endam Ayna	0,02	2	Aski	0,03	3	Bayaz Perde	0,04	22
Cibnîlik	0,01	1	Destmal	0,02	5	Perde	0,02	3	Çiçeklik/Çiçek Sığ	0,02	9	Cibnîlik	0,03	4	Kilif/ Ghilif	0,03	30
Zar Perde	0,01	2	Puşide	0,02	5	Sineklik	0,01	1	Sineklik	0,02	4	Şilte Yüzü	0,02	2	Şilte Yüzü	0,03	5
Duvar Yasdığı	0,01	5	Sineklik	0,02	4	Sıpaırge	0,01	12	Sıpaırge	0,02	2	Cibnîlik	0,02	6	Cibnîlik	0,02	2
Yasdık Ghilif	0,01	7	Cibnîlik	0,01	1	Duvar Yasdığı	0,01	27	Duvar Yasdığı	0,02	2	Hurç	0,01	2	Hurç	0,02	3

Tablo 17. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Oda Takımları ve Çeşitli Eşyaları (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	
																	Toplam Eşya Adedi
Maklad	26	0,90	255	27	0,93	281	29	0,85	1306	31	0,91	1389	36	0,90	362	37	0,95
Boğça	22	0,76	128	25	0,86	168	27	0,79	151	29	0,85	234	34	0,85	334	32	0,82
Şilte	22	0,76	87	24	0,83	155	27	0,79	366	28	0,82	400	33	0,83	1284	32	0,82
Minder	21	0,72	297	24	0,83	231	26	0,76	218	27	0,79	191	32	0,80	508	30	0,77
Yasdık	21	0,72	753	24	0,83	744	26	0,76	499	26	0,76	173	31	0,78	440	30	0,77
Havlu	19	0,66	92	21	0,72	142	25	0,74	178	22	0,65	193	31	0,78	153	29	0,74
Makreme	18	0,62	224	20	0,69	119	24	0,71	155	20	0,59	42	30	0,75	84	28	0,72
Peskir	18	0,62	36	18	0,62	139	24	0,71	113	19	0,56	323	28	0,70	432	27	0,69
Yüz Yasdıği	16	0,55	59	17	0,59	105	21	0,62	55	19	0,56	139	25	0,63	272	26	0,67
Ayna	15	0,52	23	16	0,55	30	21	0,62	200	18	0,53	57	25	0,63	252	19	0,49
Kapu Perdesi	14	0,48	23	15	0,52	38	21	0,62	101	18	0,53	170	24	0,60	59	18	0,46
Baş Yasdıği	13	0,45	79	13	0,45	52	19	0,56	32	15	0,44	88	22	0,55	88	15	0,38
Perde	12	0,41	84	13	0,45	91	17	0,50	37	14	0,41	30	19	0,48	49	14	0,36
Pencere Perdesi	11	0,38	88	10	0,34	101	13	0,38	43	13	0,38	111	18	0,45	63	13	0,33
Köşe Yasdıği	11	0,38	39	10	0,34	14	13	0,38	141	13	0,38	37	16	0,45	282	13	0,33
Yasdık Yüzü	9	0,31	141	9	0,31	18	13	0,38	16	11	0,32	28	16	0,40	72	9	0,23
Güllübdan	9	0,31	11	9	0,31	18	13	0,38	17	11	0,32	15	12	0,30	211	9	0,23
Buhurdan	8	0,28	8	9	0,31	14	11	0,32	11	10	0,29	14	10	0,28	26	8	0,21
Köşe Mak'adı	6	0,21	18	9	0,31	16	11	0,32	16	10	0,29	16	10	0,25	23	7	0,18
Destmal	5	0,17	17	8	0,28	25	10	0,29	97	7	0,21	7	10	0,25	11	6	0,15
Hırdavat Menzili	5	0,17	5	7	0,24	37	9	0,26	12	7	0,21	19	9	0,23	10	6	0,15
Minder Glifi	5	0,17	17	6	0,21	6	6	0,18	80	6	0,18	8	9	0,23	14	5	0,13
Endam Ayna	4	0,14	7	6	0,21	8	5	0,15	13	6	0,18	7	9	0,23	16	4	0,10
Köşe Minderi	4	0,14	9	6	0,21	13	4	0,12	4	4	0,15	7	8	0,20	18	4	0,10
Anbar	3	0,10	4	5	0,17	6	4	0,12	13	5	0,15	7	8	0,20	32	4	0,10
Cibnilik	3	0,10	5	5	0,17	10	4	0,12	8	3	0,09	5	6	0,15	9	4	0,10
Hurç	3	0,10	10	4	0,14	6	3	0,09	5	3	0,09	6	4	0,10	101	4	0,10
Köşe Şiltesi	3	0,10	7	3	0,10	11	3	0,09	5	2	0,06	4	4	0,10	25	4	0,10
Şilte Yüzü	2	0,07	2	3	0,10	3	3	0,09	5	2	0,06	4	4	0,10	6	4	0,10
Askı	2	0,07	2	2	0,07	7	3	0,09	11	5	0,15	5	4	0,10	6	4	0,10
Bayaz/Zar Perde	2	0,07	2	2	0,07	2	3	0,09	11	2	0,06	5	3	0,08	6	2	0,05
Glif	1	0,03	1	1	0,03	1	2	0,06	9	2	0,06	6	3	0,08	20	2	0,05
Erkan Minderi	1	0,03	3	1	0,03	2	2	0,06	9	1	0,03	1	2	0,05	33	2	0,05
Minder Şiltesi	1	0,03	1	1	0,03	2	2	0,06	2	1	0,03	1	1	0,03	4	2	0,05
Sofra Peskiri	1	0,03	1	2	0,07	3	1	0,03	2	1	0,03	1	1	0,03	2	2	0,05
Koltuk Yasdıği	1	0,03	10	1	0,03	1	1	0,03	1	1	0,03	1	1	0,03	6	1	0,03

evinde yaygın şekilde kullanılmıştır.¹ Bursa, Bilecik ve Üsküdar'ın meşhur çatma kumaşından² imal edilen yastıklar, başkent tereke defterlerine göre, 1860'lı yıllara geldiğinde ciddi oranda azalmış, on yıl içinde de tedavülden tamamen kalkmıştır. “Sanmayınız antikacı atması / Para eder Türkiye'nin çatması” deyişini aktaran Koçu'nun İstanbul evlerinin süsü olan çatma yastıkların 20. yüzyılın başında ortadan kalktığı görüşünü tereke kayıtları doğrulamamaktadır (Koçu, 1969:68-69).

Yastıkla beraber minder de geleneksel Osmanlı ev içi yaşam biçiminin karakteristik eşyaları arasında yer alır. Askerî sınıfın terekelerinde oran daha yüksek olsa da sıradan İstanbulluların kayıtlarında dâhi yüzde seksen civarında minder bulunması, ev döşemesinin zarurî eşyalarının başında geldiğine delalet etmektedir. Eğer tereke listesi, ölen kişinin hayattayken sahip olduğu mal varlığını eksiksiz içeriyorsa, minder bulunmamasını kelimenin tam anlamıyla aşırı yoksulluğun belgesi olarak değerlendirebiliriz. Minder sahibi olmanın değerini mecazî deyişlerde de görüyoruz. Önemli bir makama yükselen kişiler için modern zamanlarda *koltuk kapmak* deyimini kullanılırken koltuğun Osmanlıların gündelik hayatına girmediği dönemlerde bu durum *mindere geçmek* tabiriyle ifade edilmiştir (Çağbayır, Cilt 3, 2007:2722, 3220).³

Minderler, diğer oturma takımlarından farklı olarak, incelediğimiz tereke defterlerinde, tamamına yakını “*minder*” şeklinde yazılmıştır; yer sofrasında yemek yiyenlerin üzerine oturduğu *taam minderi*, kayık döşemesinde kullanılan *kayık minderi*, herhâlde özel kişiler düşünülerek yapılmış *erkân minderi*⁴ belgelerde nadiren yer almıştır. Osmanlılar için ya da tereke kâtipleri için bütün minderler birbirine mi benziyordu?

¹ Çatma yastık içeren terekelerin oranı ve toplam yastık sayısı ile ilgili veriler, reaya ve askerî zümre kayıtlarında şu şekilde idi: Reaya için, 1785-86 yılları %33 (282 adet), 1805-06 yılları %32 (285 adet), 1824-25 yılları %35 (339 adet), 1844-45 yılları %23 (183 adet), takip eden dönemlerde yok; Askerî zümre için, 1785-86 yılları %24 (108 adet), 1805-06 yılları %24 (165 adet), 1824-25 yılları %50 (442 adet), 1844-45 yılları %21 (151 adet), 1863-64 yılları %15 (75 adet), 1873-74 yılları tereke defterlerinde ise mevcut değil.

² Çiçek motifli, ipek ve kadifeden dokunan eski bir Türk kumaşı olarak tarif edilen çatmanın ipekle karışık veya som sırma tel ile dokunmuş türlerinin olduğu da belirtilmektedir (Koçu, 1969:68).

³ Doğu toplumlarında yaygın olan minder, İspanya'ya yerleşen Müslümanların kültüründen etkilenen Hıristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Bölge İslâm hâkimiyetinden çıktıktan sonra da İspanyol kadınları minder üstünde oturma alışkanlığını sürdürmüşlerdir. Kraliçenin karşısında oturma hakkını elde eden İspanyol saraylı kadınlar için *minder almak* deyimini ortaya çıkmıştır (Braudel, 1993:254). Minder örneği, Müslümanların siyasî otoritesi ve hatta toplumsal varlığı sona erdikten sonra da İspanya'da Endülüs maddî kültür varlığının devam ettiğini göstermektedir.

⁴ Abdülaziz Bey, erkân minderini şu şekilde tarif etmektedir: “...bu minderlerin [uzun, sedir minderleri] uç taraflarına yere konan bir kişilik ufak, dört köşe mindere **erkân minderi**, herkesin oturacağı kadar yapılmış sofra etrafına konan yuvarlak minderlere yemek minderi denir.” (Abdülaziz Bey, 2002:198).

Böyle olduğunu düşünsek bile¹, minderlerin hangi şehirlerde üretildiğinin, dokunduğu kumaşların çeşidinin tereke listelerinde belirtilmiş olması beklenirdi. Abdülaziz Bey, gündelik hayatta kullanılan eşyalar arasında yastık ve çeşitlerine değinmezken sedir minderi, yan minderi, köşe minderi, erkân minderi, yemek minderi, kayık minderi, seyir minderi, araba minderi gibi çeşitlerini sıraladığı minderleri ayrı başlık altında ele alır (Abdülaziz Bey, 2002:198-199).

Tereke defterlerine göre, İstanbul evlerinin tamamına yakınında kullanılmış olan mak'adlar² için en çok tercih edilen iki kumaş türü sırasıyla çuka (çuha) ve çittir. Mak'adların mutlaka saçakları bulunurdu; sedirin önünde sarkan saçaklar, sedir döşemesine güzel bir görünüm kazandırır.³ İstanbul evlerinde kullanılan mak'adların önemli kısmı Bulgaristan'daki İzladı⁴ kasabasında dokunmuş olmalıdır. Mak'adların üretim yerinin belirtilmesi yaygın olmasa da *İzladi mak'ad* belgelerde nispeten sık geçmektedir.⁵

Yastık, minder ve mak'addan sonra geleneksel Osmanlı evinin oturma takımını tamamlayan şilteler gelir. Pamukla doldurulmuş, yumuşak döşeme olarak tarif edilen şiltenin hem yatak hem de oturma eşyası olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Ş.Sami, 1317:784). Nitekim çeşitli eserlerde sedir döşemesinin bir parçası veya oturmayla ilgili bir döşeme olarak betimlenen şilte, başka çalışmalarda, hatta aynı eserde geleneksel yatak takımını oluşturan eşyalar arasında geçmektedir.⁶ Tereke defterlerinde büyük çoğunluğu "*penbe şilte*" ibaresiyle kayıtlı şiltelerin bir kısmı döşeklerin üstünde yatak eşyası olarak kullanılırken, bir kısmı da minderlerin üzerine yerleştirilerek sedir

¹ Basitçe, bütün minderlerin üzerine bağdaş kurarak benzer şekilde oturulurdu. Örneğin yastıklar için durum farklıydı; yatarken başımızı koyduğumuz baş yastığı, otururken kolumuzu yasladığımız koltuk yastığı, oda duvarın önünde sıralanan, sırtımızı yasladığımız duvar yastığı gibi.

² Sözlüklerde verilen mak'ad tanımı, minder ve diğer oda mefruşatının üzerine serilen örtüyü tarif etmektedir (Ş.Sami, 1317:1387; M.Salâhî, 4.Kısım, 1322:372; Pakalın, C.II, 1971:393).

³ 1750 tarihli belge, saray çevresinde kullanılan mak'ad örneğinde, geleneksel mefruşatın özelliğini görmemizi sağlıyor. Sepetçiler kasrında Hazinedâr Ağa'nın oda mefruşatı arasında geçen makad tarifi şöyledir: "*Ma'i ibrişim saçaklı som şeridli limonî çuka mak'ad*" (T SMA, d., No.3414/0002)

⁴ Bulgaristan'da Sofya'nın 70 kilometre doğusunda bir kasaba olup, 19. yüzyılın sonunda 3.200 ahalisi, 7 camisi ve bir kilisesi bulunduğu bildirilmektedir (Ş.Sami, Cilt 2, 1316:1149).

⁵ Örnek olması için bkz.KŞS,no.810, vr.59b-60a; no.1534, vr.10b-12a; MŞS, no.128, vr.91a-92a. Kıbrıs mak'adı ve Leh mak'adı da tereke listelerinde görünen diğer üretim yerlerini gösterir (KŞS, no.1175, vr.40a; ÜŞS, no.561, vr.6ab;

⁶ Abdülaziz Bey, kitabının farklı bölümlerinde şiltelerin iki türlü kullanımını da aktarmaktadır (Abdülaziz Bey, 2002:119-121, 198, 249). Diğer eserler için bkz. Wittmann, 2011:9-10; Moltke, 1969:78-79; Pardoe, 2004.:; Arseven, 1965:1883.

döşemesini veya yer oturma takımını tamamlamıştır. Erkân şiltesi¹, kayık şiltesi², minder ve döşek şilteleri tereke defterlerinde nadiren belirtilen şilte türleri olmuştur.

Tablo 16 ve 17, 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen süreçte İstanbul evlerini süslemiş çeşitli oda eşyalarının sayısal dökümünü vermektedir. Oturma takımları dışında perdeler, yağlıkçı eşyaları (havlu, peşkir, destmal, makreme...), aynalar, buhurdan ve gülâbdanlar, çiçeklikler (çiçek şişeleri), bohça ve hurçlar, cibinlik ve sineklikler, kerevet³ ve anbarlar, ve diğerleri Osmanlı kültürünün ev yaşamıyla ilgili çeşitli eşyalarını oluştururlar.

Yağlıkçı eşyaları başlığı altında toplayabileceğimiz eşyalar, havlu, peşkir, yağlık, makreme, bohça, destmal, silecek gibi yağlıkçı dükkânlarında bulunan eşyalardan oluşmaktadır.⁴ Daha çok kadınlara özgü olan bu eşyalar, aynı zamanda gelin çeyizinin parçaları arasında yer almışlardır.⁵ Bundan ötürü, kadınların tereke defterlerindeki eşyaların önemli bir kısmının çeyiz yoluyla edinilmiş eşyalar olduğunu düşünebiliriz.

Osmanlı kültüründe önemi bir yeri olan buhurdan ve gülâbdanlar, İstanbul evlerinin lâtif eşyaları arasında yer almıştır. Güzel kokuları ile insanları cezbeden buhurdan ve gülâbdanlar, yaşam mekânlarına hoş bir hava kazandırmıştır. Tereke listelerinde genellikle takım halinde geçen iki eşyanın kıymetini arttıran özellikleri arasında sanatkârane bir işçilik eseri olmasını ve özellikle askerî sınıfın takımlarında gümüş gibi

¹ “*Erkân şiltesi: Üstüne oturmak üzere dört köşeli şilte ki oturulacak yere nakl olunur.*” (Ş.Sami, 1317:784). Erkân şiltesinin bir gravürde tasviri için bkz. Sevim, 1996:114. Osmanlı vezirinin evi başlıklı gravürde, odanın sağ ve sol tarafında, seki üstünün hemen başlangıcında iki kişinin erkân şiltesi üzerinde diz çökerek oturdukları görülmektedir.

² *Kayık döşemeleri, üç parmak kalınlığında kenarları çifte fitilli yekpare bir adet pamuk şilte ve keزالik fitilli üç adet yastıktan mürekkep idi.* (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001:109).

³ Kerevet (sedir)evin sabit mimarî elemanı olduğu için tereke defterlerinde görünmemesi tabiidir. Ancak altı kayıta kâtiplerin açık bir şekilde yazdıkları *kerevetlerin* taşınabilir, basit ve ucuz eşyalar olduğunu tahmin edebiliriz. 1780’li yıllarda aynı tereke listesinde şamdan 150 akçe iken kerevet 114 akçe değerindedir (GŞS, no.483, vr.27a). 1844-45 yılı sicillerinde, Fatma Kadın’ın terekesinde anbar ve sepet sandıkla beraber eşya öbeği oluşturan iki kerevet ve diğerlerinin kıymeti 15 kuruş idi. Aynı tereke listesinde tek bir hasırın fiyatı için 25 kuruş verilmiştir (KŞS, no.1553, 91b-92a). Mehmed Hakkı Bey Efendi’nin üç kereveti 15 kuruş, iki adet şamdanı ise 401 kuruş değerinde idi (KŞS, no.1553, vr.95b-98a). Diğer kerevet kayıtları için bkz. EŞS, no.264, vr.84b-85b; KŞS, no.1840, vr.40a-41b; BŞS; no.50, vr.89a.

⁴ Bunlar dışında kese çeşitleri, don, gömlek, uçkur, çeşitli bezler vb. yağlıkçı esnafının ticaretini yaptığı eşyalardandır. Yağlıkçı esnafının terekelerinin incelenmesi, Osmanlı maddi kültürünün bu alanıyla alâkalı faydalı olacaktır. Örnek iki yağlıkçı terekesi için bkz. KŞS, no.809, vr.5a-6a; no.1411, vr.91b-92a.

⁵ Türk kültüründe çeyizin yeri ve çeyiz eşyaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kademoğlu, 1999; Naskali, 2007.

değerli madenlerin kullanılmış olmasını sayabiliriz.¹ Halk kesimi için pahalı ve lüks eşya olarak kalmış buhurdan ve gülâbdanlar, daha çok zenginlerin evini süslemiştir. Doksan yıllık dönemde sıradan insanların terekelerinde tespit edebildiğimiz 49 buhurdanın 30’u zenginlere, 11’i orta hallilere, 6’sı fakirlere; 42 gülâbdanın 24’ü zenginlere, 12’si orta hallilere ve 6’sı fakirlere aitti. Dolayısıyla, tereke defterlerinde buhurdan ve gülâbdanın varlığı ya da yokluğunu, servet odaklı toplumsal farklılaşmanın ölçütü olarak değerlendirebiliriz.² Başkent’in seçkin kültür çevresini oluşturan askerî sınıf mensuplarıysa hem daha pahalı takımları kullanmışlar hem de bu eşyalara yüksek oranda sahip olmuşlardır. Reaya terekelerinde buhurdan ve gülâbdanların bulunma ihtimali hiçbir dönemde %10’u geçmezken, askerî zümrenin terekelerinde bu oran %30’lar civarında gerçekleşmiştir.

Oda eşyalarına ait iki tabloda dikkat çeken aynalar, Osmanlı toplumunun maddî kültüründe ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimi göstermektedir. Yapılan çalışmalarda, 18. yüzyıl İstanbul toplumu için aynaların sınırlı sayıda kişinin sahip olabildiği lüks eşya olarak değerlendirildiği ya da batılılaşmanın göstergesi gibi kabul edildiği görülmektedir. 1748 ve 1750 yıllarına ait Eyüp mahkemesince tutulmuş iki kassam sicilindeki 171 terekeyi inceleyen Artan, dördü kadın olmak üzere sadece altı kişinin ayna sahibi olduğunu tespit etmiştir ki bu rakamın çok daha yüksek olduğunu söz konusu sicillerdeki tereke defterleri ortaya koymaktadır.³

---

¹ Örneğin, 8 Haziran 1787 tarihli terekenin sahibi Rûs-ı Hümâyûn Kesedarı Ahmed Zihni Efendi’in *sim buhurdanı* 4.080 akçe kıymetindeydi (KŞS, no.556, vr.6b-7b). Paranın büyük değer kaybettiği yirmi yılın sonunda sıradan İstanbulluların takım halinde geçen buhurdan ve gülâbdanların fiyatları çoğu zaman 1.000 akçenin altında kalacaktır.

² Her ne kadar az sayıda yoksul İstanbullular da buhurdan ve gülâbdan takımına sahip olsa da, bunları pahalı parçalar değildi. Eşyaların niteliği de toplumsal eşitsizliğe işaret etmektedir. Örneğin, 19. yüzyılın başında vefat etmiş, fakir kategorisinde yer alan Şerife Ümmügülsüm Hatun’un “*kase, bardak, gülâbdân buhurdan*” şeklinde kayıtlı eşyalarının değeri 720 akçeydi (ÜŞS, no.561, vr.47ab). Şerife Ümmügülsüm Hatun’un çağdaşı olan varlıklı Zeliha Hatun’un “tombak buhurdan ve gülâbdanı” için verilen fiyat ise 9 kuruş (1.080 akçe) idi (EŞS, no.321, vr.11ab).

³ Artan, 1998:57. Artan’ın makalesi tereke defterlerinin Osmanlı tüketim tarihi çalışmalarında kullanımıyla ilgili faydalı bir yaklaşım sunmaktadır. Ancak, yaklaşık iki yüz tereke defteri üzerinden 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı toplumunda tüketim olgusunu ele alan makale, genel bir değerlendirme çalışması niteliğinde olduğu için olsa gerek bazı hatalar içermektedir. Örneğin, eşyalara sahip kişi sayısı ile ilgili verdiği rakamlar kullandığı sicildeki bilgilerle örtüşmemektedir. Bizim bu çalışmamızda incelenen 1785-1786 yıllarına ait 99 reaya terekesine göre çok daha fazla kişinin ayna (38 kişi), hasır (26 kişi) ve kaşık (23 kişi) sahibi olduğunu bildiğimiz için, Artan’ın bu eşyalarla ilgili verdiği rakamlarda gözden kaçan hatalar olup olmadığını kontrol ettik. Hicrî 1161-1163 (1748-1750) yılları kayıtlarını içeren 184 numaralı Eyüp sicilindeki yaklaşık 100 terekeyi ayna, hasır ve kaşık kayıtlarını içerip içermediği bakımından incelediğimizde, Artan’ın verdiği rakamlardan farklı bir sonuçla karşılaştık. Artan’ın bu sicildeki tereke sahiplerinden aynası bulunduğunu tespit ettiği 4 kişi dışında en

Farklı toplumsal çevrelerden 114 kişiye ait tereke ve muhallefat defterlerini kullanarak 1705-1809 yılları arasında İstanbulluların maddî kültürünü ele alan araştırmada, kaç kişinin ayna sahibi olduğu belirtilmeden, incelenen terekelerde 33 ayna bulunduğu tespit edilmiş ve batılılaşmanın işareti olarak yorumlanmıştır. Yönetici zümrenin daha pahalı aynalara sahip olduğu ifade edilmiş olsa da ayna kullanımının toplumsal gruplar arasında bir farklılaşmaya neden olup olmadığı sorgulanmamıştır (Göçek, 1999:237). Göçek'in çalışması ve Artan'ın incelediği tereke kayıtları, 18. yüzyılda sıradan insanların dâhi gündelik hayatlarında ayna kullandıklarının göstermektedir. Muhtemelen bu dönemde başkentin maddî kültüründe bir değişim yaşanmış ve özellikle kadınların güzel görünme çabaları ayna tüketimini arttırmıştır. Ancak bu toplumsal değişimin batılılaşma şeklinde değerlendirilmesi doğru değildir.

İncelediğimiz tereke defterleri, 1785 yılında sıradan insanlara ait 99 kaydın 38'inde (%38) ayna bulunduğunu göstermektedir. Belgelerde mirât ve âyine olarak kaydedilmiş ayna kullanımı, 1804-1805 yılı hariç (%26) artarak devam etmiş, 1875 yılına gelindiğinde %56'ya ulaşmıştır. Ayna kullanımında toplumsal gruplar arasında farklılaşma, cinsiyet bağlamında gerçekleşmiştir. 1785 ile 1844 yılı arasında kadınlar, erkeklere göre çok daha fazla ayna sahibi olmuştur; oranlar 1785-86 yıllarında için %61'e %20, 1805-06 yıllarında %33'e %18 ve 1824-25 yıllarında %41'e %19'dur. Tanzimat sonrasında kaleme alınan tereke defterleri, başka eşyalarda gözlemlendiği üzere, aynalarda da erkeklerin tüketim alışkanlıklarında ciddi bir değişimi haber vermektedir. En az kadınlar kadar aynalara ilgi göstermeye başlayan İstanbullu erkeklerin, 1844-45 yıllarında %44'ü, 1863-64 yıllarında %43'ü ve 1873-74 yıllarında %58'i öldüklerinde aynalarını da miras bırakmışlardır. Aynı yıllarda kadın terekelerinde ayna çıkma oranları sırasıyla %41, 45 ve 55 olarak gerçekleşmiştir.

Büyük boy aynası olarak tarif edebileceğimiz *kebir endam âyinesi*, küçük aynaların aksine az sayıda İstanbullu tarafından ve özellikle erkekler tarafından kullanılmıştır.

---

az 9 kişinin daha aynası vardı; ilginç bulduğumuz bir kayıttaki ayna ise “duvar aynası” olarak kayda girmişti (EŞS, no.184, vr.10a, 12a, 15b, 18b, 39a, 45a, 45b, 47a ve 64b). Makaleye göre, 184 numaralı sicilde Mısır hasırı veya kaşığa sahip kişi bulunmamaktadır. Bizim tespit ettiğimiz ise en az 8 kişinin Mısır hasırı (vr.4a, 9a, 15b, 18b, 20b, 43b, 68a ve 79a), 3 kişinin ise kaşık ve taam kaşıkları bulunmaktadır (vr.5a, 16a ve 45a). Sonuncu terekenin hattı kısmen okunaklı değildir; kaşık olduğunu düşündüğümüz eşya kapak da olabilir. Aynı şekilde, odaların döşemesinde “halı” tabir edilen büyük ebatlı dokumalar erken dönem terekelerinde son derece nadir geçtiği için halı sahibi olduğu ifade edilen iki kişinin kaydını incelediğimizde söz konusu kayıtlardan sadece birinde “Filibe halı” (EŞS, no.188, vr.52a) bulunduğunu fark ettik.

Ancak ilerleyen dönemde terekelerde bu tür aynaların çıkma oranı da artmıştır. Başkent'in elit çevresi, gerek bireysel kullanıma mahsus aynalara gerekse evlerinin başodalarını süsleyen büyük boy aynalara sıradan insanlara göre daha fazla oranda sahip olmuşlardır.

3.3.3. Yatak Takımları

Her evin temel ve zarurî ihtiyaçlarının başında yatak takımları gelir. Her aile, ihtiyacı ve imkânları nispetinde yatak eşyalarını evlerinde bulundurmıştır. Mevcut bilgilerimiz geleneksel Osmanlı evinin odaları arasında işlevsel bir farklılaşma olmadığı, dolayısıyla her odanın aynı zamanda yatmak için kullanılabilirdiği yönündedir. Odalarda yer alan gömme dolaplar, her gece serilip sabah toplanan yorgan, döşek, çarşaf ve diğer eşyaların muhafazasında kullanılmıştır. Bazı İstanbul evlerindeki anbar ve yorgan anbarları da gömme dolapların işlevini yerine getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupaî eşya olan karyolanın İstanbul evlerine girmesiyle beraber, mekân kullanımında bir değişim meydana gelecektir. Yatak odasının özel bir oda kimliği kazanmasıyla uyumak ve istirahat etmek ancak belli odalarla sınırlanmış olacaktır.

Tereke defterleri, Osmanlı evlerinde yatak takımı olarak kullanılan eşyaların neler olduğunu ve bireylerin bu eşyalara sahip olma düzeylerini tespit etmemizi sağlar. İstanbul evlerinde günlük kullanılan yatak takımları yorgan, döşek, çarşaf, baş ve yüz yastıklarından oluşuyordu. Oda takımları arasında değerlendirilmiş şiltelerin bir kısmı, özellikle döşek şiltesi tabir edilenleri de bu amaçla kullanılmıştır. Odalardaki sedirlerin bir kısmının yatak vazifesi gördüğünü varsayabiliriz. Ancak geleneksel Osmanlı evinin yatağı, batılılaşmanın tesiriyle değişeceği son döneme kadar yer yatağı özelliğini korumuştur. Abdülaziz Bey, İstanbul evlerinde geleneksel yatak takımının nasıl hazırlandığını ve hangi eşyaların kullanıldığını aktarır.

“Önce yatak yapılacak yere mihrap resmi olmayan, gayet büyük bir ipek seccade serilir. Halının üzerine içleri yapağı yünü doldurulmuş, yüzleri ipekli kumaştan üst üste iki döşek, onların üstüne yüzü ince yünlüden bir pamuk şilte konur. İyi atılmış Maydos pamuğu ile doldurulmuş olan şiltenin üzerine saf ipekten düz renk bürümcek çarşaf serilir. Gayet ince ve her birine ancak yüz dirhem kadar pamuk doldurulmuş, yüzleri beyaz ketenden üç adet yüz yastığı konup üzerine kenarı sırma işlemeli musanna keten yastık örtüsü çekilir. Yorgan da iki adettir.” (Abdülaziz Bey, 2002: 119-120).

Abdülaziz Bey'in tafsilatlı anlatımını, seremoniye dönüşen, fazlasıyla vakit alan bir etkinlik olarak değerlendirmemek icap eder. Türk evlerine misafir olan Batılı seyyahlar, Türk yatağının kısa sürede hazırlanıp, toplandığını bildirirler: *“Yataklarımız yere üst üste serilmiş döşeklerden oluşuyor ve çok pahalı görünüyordular; benimki altın brokarlı sarı satendi ve arkadaşımunki menekşe rengi, zengin saçaklı kadifeydi. Türk yatağı bir saniyede hazırlanıyor...”* (Pardoe, 2004:31). 1836 yılında İstanbul'u ziyaret eden Miss Pardoe, itibarlı bir Türkün evine misafir olduğuna göre, Avrupalı bir konuk için bile seçkin İstanbulluların evinde batılı tarzda yatak takımlarının bu dönemde hâlâ bulunmadığını düşünebiliriz. Tablo 19'daki veriler de bu bilgiyle örtüşmektedir.

1785-1875 yıllarına ait İstanbul terekelerindeki yatak takımını oluşturan eşyaların sayısal dökümü Tablo 18 ve 19'da görülmektedir. Her tereke sahibinin evinde bulundurduğu eşyaların başında yorgan, döşek ve çarşaf gelmektedir. Herhangi bir terekede yorgan, döşek ve çarşafın yer alması doksan yıllık dönemde yüzde seksenin altına düşmemiştir. En yüksek oran %97 ile yorgana aittir. Tereke kayıtları bireysel bir döküm olmasına rağmen reaya grubundaki kişilerin dâhi ortalama dört yorgana, iki döşeğe, dört çarşafa sahip olduğunu görüyoruz. 19. yüzyılın ortalarından itibaren eşya tüketimi daha da artacaktır. Bu süreçte tüketim kalıbındaki değişim bu eşyalarla sınırlı kalmamıştır; baş ve yüz yastıklarının sayısı ve terekelerde çıkma ihtimali de yükselmiştir. 1785 yılında yüz kişiden otuzunun ve yirmi birinin terekesinde görünen iki yastık çeşidi, takip eden dönemlerde mütevazı evlerin yatak takımlarının mutad eşyaları arasına girmiştir. Pahalı ve gösterişli yatak takımlarını kullanmış olan yönetici sınıfın mensupları aynı zamanda çeşit ve sayı bakımından da toplumsal statülerine uygun tüketim tarzı benimsemişlerdir.

İncelenen dönemde yatak takımıyla ilgili eşyalarda değişim de ortaya çıkmıştır. Geleneksel yaşam tarzını dönüştürme özelliği taşımayan battaniyeler Osmanlılar için yeni bir eşyaydı. İlk olarak askerî zümrenin terekelerinde 1840'lı yıllarda varlığını tespit ettiğimiz battaniyeler sıradan insanların gündelik hayatına sonradan dâhil olmuştur. Fakat battaniyelerin kullanılma oranı otuz yıl içinde ciddi bir artış göstermemiştir.

Tablo 18. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Yatak Takımları (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi
Yorgan	91	376	Çarşab	90	388	Yorgan	84	276	Yorgan	90	437	Döşek	88	273	Yorgan	80	466
Döşek	72	123	Yorgan	90	352	Çarşab	75	308	Döşek	82	169	Yorgan	87	495	Döşek	76	216
Çarşab	66	264	Döşek	76	143	Döşek	71	131	Çarşab	73	311	Baş Yasadığı	65	253	Çarşab	59	361
Baş Yasadığı	30	105	Baş Yasadığı	55	159	Baş Yasadığı	67	175	Baş Yasadığı	50	140	Çarşab	62	338	Yüz Yasadığı	45	228
Yüz Yasadığı	21	44	Yüz Yasadığı	31	94	Yüz Yasadığı	35	75	Yüz Yasadığı	45	136	Yüz Yasadığı	58	344	Baş Yasadığı	42	155
Yorgan Çarşabı	18	50	Döşek Yüzü	9	9	Yorgan Yüzü	8	9	Yorgan Yüzü	9	13	Yorgan Yüzü	6	10	Battaniye	9	14
Yorgan Yüzü	10	11	Yorgan Yüzü	8	12	Döşek Yüzü	2	2	Döşek Yüzü	2	3	Karyola	5	8	Karyola	9	23
Döşek Çarşabı	7	15	Döşek Çarşabı	1	3				Döşek Şiltesi	1	1	Döşek Şiltesi	3	3	Yorgan Yüzü	6	10
Döşek Yüzü	5	5							Yatak Bağı	1	4	Yatak Bağı	3	4	Yatak Bağı	5	5
Döşek Şiltesi	1	1							Yatak Temuru	1	1	Yatak Bağı	1	1	Döşek Yüzü	2	11
												Yatak Temuru	1	1	Döşek Çarşabı	1	8
															Yatak Temuru	1	6
															Yatak Yüzü	1	1
															Yataklık	1	1

Tablo 19. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Yatak Takımları (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi
	(%)			(%)			(%)			(%)			(%)			(%)	
Yorgan	23	194	Çarşab	24	188	Yorgan	31	293	Yorgan	31	269	Yorgan	36	503	Yorgan	38	387
Çarşab	22	193	Yorgan	24	211	Çarşab	29	261	Çarşab	30	117	Çarşab	27	321	Çarşab	27	280
Döşek	14	34	Döşek	21	54	Döşek	27	106	Çarşab	28	166	Döşek	26	115	Döşek	27	88
Yüz Yasdığı	16	59	Baş Yasdığı	20	119	Baş Yasdığı	25	178	Yüz Yasdığı	22	193	Yüz Yasdığı	32	508	Yüz Yasdığı	29	333
Baş Yasdığı	13	79	Yüz Yasdığı	17	105	Yüz Yasdığı	24	113	Baş Yasdığı	13	37	Baş Yasdığı	22	88	Baş Yasdığı	19	80
Döşek Yüzü	4	7	Anbar	9	18	Anbar	9	12	Anbar	10	16	Anbar	9	10	Anbar	13	16
Yorgan Yüzü	4	4	Döşek Çarşabı	4	7	Yorgan Yüzü	6	8	Yatak Bağı	7	14	Battaniye	8	11	Karyola	9	11
Döşek Çarşabı	3	6	Yatak Bağı	2	4	Döşek Yüzü	1	1	Yorgan Yüzü	4	7	Karyola	6	10	Battaniye	8	12
Yorgan Çarşabı	2	4	Döşek Yüzü	1	2	Yatak Bağı	1	8	Battaniye/Battalye	2	3	Yorgan Yüzü	3	10	Yorgan Yüzü	5	14
			Yorgan Yüzü	1	1				Döşek Yüzü	2	2	Yatak Bağı	2	3	Yatak Yüzü	2	24
									Döşek Şiltesi	1	2				Döşek Çarşabı	1	8

Osmanlı maddî kültürünün batılılaşmasında mühim değişimlerden biri, 19. yüzyılın ortalarında İstanbul evlerinin yatak takımlarında başlamıştır. Batılı yaşam tarzının önemli bir eşyası olan karyola, yeni bir eşya olmanın ötesinde geleneği dönüştürme potansiyeli de taşımaktaydı. Beyoğlu'nda Kalafatçıbaşı Yunus Ağa mahallesinde yaşamış Corci Kolaro veled-i Covani'nin 27 Temmuz 1843 tarihli terekesi dışında, incelediğimiz örneklerde 1840'lı yıllarda karyola yoktur. İsminden İtalyan asıllı Levanten olabileceği düşünülebilir, zimmî statüsünde olduğunu bildiğimiz Corci Kolaro'nun eşi Nikola kızı Françesko idi. Terekesi küçük yaştaki mirasçılardan dolayı Kadı Mahkemesi'ne geldiğine göre, bu zimmîyi Gayrimüslim Osmanlı kimliğiyle kabul etmemiz daha doğru bir yaklaşım görünmektedir. Corci'nin evinde bulunan, üzerinde uyumak için kullandığı eşya, tereke kâtibi tarafından “*karyola tabir olunur yataklık*” (60 kuruş) olarak sicile kaydedilmiştir. Bu ifade tarzını, karyolanın başkentin eşya evreninde kesinlikle yeni bir eşya olduğunun kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür. Sonraki yıllarda (1863-64) Gayrimüslimlerin ve Müslüman askerîlerin tereke listelerinde daha sık yer alacak eşya, demirden veya ahşaptan yapıldığı veya benzer bir özelliğinin belirtilmesi dışında, doğrudan “karyola” şeklinde yazılacaktır. Corci Kolaro'nun evi birçok bakımdan alafranga yaşam tarzının maddî kültür araçlarını içermektedir. Çatal-bıçak takımı bu dönemde herhangi bir Gayrimüslim İstanbul ailesi için sıradanlaşmış bir ihtiyaç olsa da, Corci'nin iki defa kaydedilmiş çatal ve bıçakların sayısı oldukça fazlaydı. Ayrıca, yirmi beş adet sandalyesi, suret tahtası, çay ibriği, yemek masasını çağrıştıran *kapaklı ceviz sofrası* ve kıymetli *tahta sofrası*, erkenden bireysel dünyasında batılı eşyaların birçok çeşidine yer vermiş bir tipte karşı karşıya olduğumuzu gösterir (GŞS, no.723, vr.45b-46a).

Tanzimat'ı izleyen yirmi yıllık dönemde karyola kullanımı İstanbul evlerinde artmış ve 1863-64 yıllarına ait terekelere göre, reayadan beş kişi, askerî zümreden altı kişi alafranga yatak takımı kullanmaya başlamıştır. Sıradan insanlar ile üst düzey idareciler arasında, karyola sahibi olmaları bakımından benzerlik ilişkisi kurulabilir. Ancak reaya statüsündeki beş kişinin ortak özelliği Gayrimüslim olmalarıydı¹; dolayısıyla alafranga yatak kültürüne ilgileri bağlamında ancak İstanbullu Gayrimüslimler ile devlet

¹ Biri kadın, beş Gayrimüslim arasında fakir bulunmamaktaydı. Üçü zengin, ikisi orta halli Gayrimüslim İstanbulluların tereke defterleri için bkz. GŞS, no.819, vr.66ab; no.828, vr.50a; no.836, vr.26ab; MŞS, no.151, vr.41b-42a; ÜŞS, no.678, vr.57a.

görevlileri arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Müslüman halk ise bu dönemde karyolayı benimsememiş; geleneksel kültüre bağlı kalmıştır. İstanbul'un seçkin Müslüman nüfusunu oluşturan yönetici sınıf, batılı yaşam tarzını temsil eden karyola gibi maddî kültür araçlarına sahip olma eğilimleri bakımından kendi içinde iki başlık altında ele alınabilir. 1863-64 ve 1873-74 yıllarında karyola sahibi olan on iki Müslüman askerinin sadece ikisi ulemandandı.¹ Dolayısıyla, ilmiye sınıfı bu konuda muhafazakâr bir tavır takınmıştır, diyebiliriz. Eğitim, kültür, toplumsal çevre, Batılılarla temas kurma, yeni fikir ve yaşam tarzına açık olmak gibi sıralayabileceğimiz çeşitli etkenlerden ötürü askerî sınıfın bürokrat ve asker kadroları, ulema zümresinden farklı bir tutum takınmış, alafranga yatak takımlarına gündelik hayatlarında yer vermişlerdir.² Müslüman elitler içinde toplumsal cinsiyet bağlamında 1860'lı yıllarda var olan farklılaşma da on yıl sonra büyük oranda azalmıştır.³

1870'li yıllar, reaya arasında Müslüman İstanbulluların da karyola sahibi olduğunu gösteren tereke kayıtların ortaya çıktığı ilk yıllar olacaktır. İstanbul'da Karagümrük civarında yaşamış Şerife Fatma Hanım, bizim örneklerimiz içinde karyola kullanmış tek sivil Müslüman kadındır (KŞS, no.1834, vr.5b-6a). Orta halli Ahmed Raşid Efendi'nin Belgrad muhacirlerinden olmasının veya balıkçı Mehmed Akif Ağa'nın yaşadığı çevrenin (Sarıyer, İstinye) karyola tercihlerini etkileyip etkilemediğini bilemiyoruz (BŞS, no.52, vr.35ab; GŞS, no.880, s.114). Mesleği koltukçu olarak kaydedilmiş Hafız Mehmed Efendi'nin tereke listesinde bulunan 15 karyolayı, çok sayıda masa ve sandalye gibi ticaretini yaptığı eşyalar arasında değerlendirmemiz gerekir. Koltukçu taifesinin ikinci el eşya piyasasında etkin olduğunu ve ağırlıklı olarak terekelerdeki eşyalarla ilgilendiklerini bildiğimize göre, Hafız Mehmed Efendi'nin tereke listesini şehrin değişen maddî kültürünün kanıtı olarak yorumlamak mümkündür (GŞS, no.1880, s.74-75).

¹ Rumeli Kazaskeri es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi ile naib olduğu belirtilmiş Mehmed Rakım Efendi'nin terekeleri için bkz.KŞS, no.1790, vr.29a-30a; BŞS, no.52, vr.88ab.

² Bizim tespitlerimize göre, karyolayı ilk kullanan Müslüman İstanbullular, aynı zamanda Paşa oğlu olan Mekteb-i Harbiye öğrencisi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası ve Mabeyn-i Hümâyûn hademelerinden idi (KŞS; no.1785, vr.35b-36b, 69b-70b; no.1790, vr.46b-47a).

³ 1863-64 yılı kayıtlarına göre, karyola sahibi askerî çevreden Müslüman kadın bulunmuyordu. 1873-74 yıllarında tereke sahibi üç Müslüman kadının karyolası bulunduğunu görüyoruz. Bunların üçü de eşlerini önemli makamlara ulaşmış bürokratlar olarak değerlendirebileceğimiz kadınlar idi. Terekeler için bkz. KŞS, 1826, vr.12a-13a; no.1830, vr.52b-53a; no.1840, vr.95a-96a.

3.3.4. İstanbul Evlerini Aydınlatma ve Isıtma Aletleri

Teknoloji kullanımının günümüzle kıyaslanmayacak kadar kısıtlı olduğu 18. ve 19. yüzyıl İstanbul evlerinin ısıtılması ve aydınlatılması, insanların mevcut imkânlar çerçevesinde çeşitli çözüm yöntemleri geliştirdiği önemli bir mesele olduğunu varsayabiliriz. Göreceli kavramlar olsa da konforlu ve rahat bir evin, zamanın şartlarına göre iyi aydınlatılmış ve ısınma sorunu asgariye indirilmiş ev olduğunu tahmin edebiliriz. Doğrudan bu konuyla ilgili görünmeyen birkaç hususu zikrederek, Osmanlıların konutlarını aydınlatma ve ısıtma sorununa geliştirdiği çözümleri ele alalım.

Evlerin asıl yaşam alanının oluşturan üst katların bol pencereli olmasının avantajlarından biri olarak gün ışığından mümkün merteye faydalanma isteğine de cevap vermesini gösterebiliriz. Pencere sayısının fazla olması, kapılar gibi, aralığında odaya hücum edecek soğuk havaya neden olacaktır; aydınlık bir ortam temin edilirken diğer bir ihtiyaçtan fedakârlık yapmak kaçınılmaz görünmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için yeni çareler bulunması gerekmiştir; kapı ve pencere perdeleri, odaların dekorasyonuna estetik bir görünüm kazandırmanın yanı sıra odaların ısı yalıtımı için de kullanılmıştır. Bundan başka, özellikle soğuk kış günlerinde odaların ısısının muhafazasında *yan kebesi* gibi çeşitli mefruşatlarla duvarların kaplanması da çarelerden biri olarak düşünülmüştür. Hiç şüphesiz, zemin kat ile üst kat arasındaki ara katta yer alan korunaklı odaların kışın yoğun olarak kullanımı aile sakinlerine nispeten sıcak bir ortam sağlamıştır. Yemek pişirilen ocaklardan yayılan ısının da verimli şekilde kullanıldığını varsayabiliriz. Yorgan sayısını arttırmak veya kürklü kıyafetler kullanmak, soğuk karşısında İstanbulluların başvurduğu diğer çarelerdir. Isınmak için seçenekler çok görünse de genellikle yeterli olmadığını kabul edebiliriz; sobanın bilinmediği İstanbul evleri için kış mevsiminin, günümüze göre, zor geçtiği muhakkaktır.

Aydınlık, ferah ortamın dolaylı yollarla temin edilmesi ise, ısınmayla ilgili başvurulabilecek alternatiflere sahip görünmemektedir. Doğal olarak, günün aydınlanmasıyla başlayan ve güneşin batışıyla sona eren gündelik yaşam pratiklerinin geçerliliği söz konusudur. Günlük faaliyetlerin güneşe göre ayarlanması tercih değil, zorunluluktur.

İncelenen tereke defterleri, İstanbul örneğinde, Osmanlı toplumunda 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren evlerin aydınlatılması ve ısıtılmasında doğrudan kullanılmış eşyaların bilgisini de içermektedir. Yukarıda değinilen şartlar geçerli olmak kaydıyla, imkânlar nispetinde gündelik hayatın daha rahat sürdürebilmesi amacıyla dönemin teknik bilgisine göre geliştirilmiş çeşitli aydınlatma ve ısıtma araçlarının neler olduğunu tereke kayıtlarından öğreniyoruz. Sınırlı ve geçici bir aydınlık sağlayan mumlar, İstanbul halkının temel tüketim maddelerindedir. Kadı ve diğer idareciler, eşya ve malların satış fiyatını belirleyerek, üretim ve tüketimin mümkün mertebe dengede tutulması, böylece halkın temel ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılanmasını temin etmek maksadıyla hareket etmişlerdir. Devlet müdahalesine dayalı ekonomik uygulamanın temel enstrümanlarından olan narh, incelediğimiz dönem boyunca mum için de geçerli olmuştur.¹

Don yağı (iç yağı), zeytin yağı ve bal mumu, Osmanlı toplumunun asırlarca aydınlatma gereksinimini karşılamakta yoğun olarak tükettiği mumun ham maddelerini teşkil etmiştir. 1785-1875 yılları arasında Osmanlı evlerinin en başta gelen aydınlatma aracı şamdanlardır. Arapça mum (şem‘) kelimesiyle Farsça –dân (-lık) ekinin birleşiminden oluşan şamdanların üzerine bir iki mumun yerleştirenleri olduğu gibi daha kuvvetli ışık veren, çok sayıda mumu taşıyanları da olmuştur.² Şamdan tüketimi, sıradan insanlara kıyasla askerî zümrede daha fazla olmuştur; doksan yıllık ortalama yönetici sınıfın terekelerinde şamdan bulunma ihtimalinin %69 olduğunu göstermektedir. Reaya sınıfı için %44’lük oran, tereke listeleri bireysel bir envanter olduğu için, aile bireylerini dikkate aldığımızda, evlerin çoğunda bulunduğunu düşündüğümüz eşyaya işaret etmektedir. Şamdan tüketimiyle ilgili toplumun iki farklı kesimi arasındaki fark sadece bu rakamdan ibaret değildir. Şamdan kaydını içeren terekelere göre, 1785-1825 döneminde sıradan bir İstanbullu öldüğünde ortalama iki şamdan sahibiydi; askerî zümreden birisiyse bu sayı üçün üzerindeydi. Tablo 20 ve 21’deki 1844-45 yıllarına ait sütun dikkatli şekilde incelendiğinde, birçok eşya da olduğu gibi şamdan tüketiminde de

¹ Fikir vermesi için üç tarihe ait narh fiyatlarını aktaralım; mumun kıyyesi 1776 yılında 66 akçe, 1793 yılında 28 pare (84 akçe) ve 1828 yılı fiyatı ise 52 pare (156 akçe) olarak belirlenmiştir (İŞS, no.201, vr.3a, 55a, 192b). Yüksek oranda fiyat artışı, üretim ve tüketim arasındaki dengesizlikten değil, paranın değer kaybından yani yüksek enflasyondan kaynaklanmaktadır.

² Osmanlı evlerinin aydınlatılmasında kullanılan *takımın* hangi eşyalardan oluştuğunu Zeliha Hanım’ın tereke listesindeki eşya öbeği açıklamaktadır: “şem‘dan, mikrâs, mum sofrası, iskemle” (EŞS, no.321, vr.11ab).

önceki dönemlere göre büyük bir artış yaşandığı fark edilir. Rakamların gösterdiği önemli gerçeklerden biri budur; 1840'lı yılların İstanbul evleri, geçmişe nazaran daha aydınlık ortamlara dönüşmüştür. Sıradan halkın konutları dâhi zamanın önceki dönemlere göre farklı bir kullanımını sağlamış gibi görünüyor; gün aydınlığının sona ermesiyle, gündelik hayatın bitmesi katı bir zorunluluk olmaktan çıkmaya başlamış olmalıdır.

Şamdanların rüzgardan ve dış etkenlerden sönmelerini önleyen koruyucu olarak tanımlayabileceğimiz fanus, İstanbulluların kullandığı bir diğer aydınlatma eşyasıdır. Kapalı mekânlar dışında ışık kaynağına ihtiyaç duyulduğunda fenerler bu işlevi yerine getirmiştir. Fener, şamdandan sonra İstanbulluların en fazla sahip olduğu ikinci aydınlatma aracı özelliği taşımıştır. Tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Bosna'nın fenerleri İstanbul'da oldukça yaygındı. Adi zeytin yağı ve fitil ikilisinin meydana getirdiği kandiller de İstanbulluların bir diğer aydınlatma aracıdır. Geleneksel aydınlatma araçlarıyla beraber kullanılan mum makası, mum sofrası, mum iskemlesini de yardımcı aydınlatma aletleri gibi düşünebiliriz.

19. yüzyıl, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlıların gündelik hayatında değişimlerin ve yeni eşyaların sıkça görüldüğü bir dönemdir. Aydınlatma uygulamaları da bundan payına düşeni almıştır. 1863-64 yılında, ikisi reayadan olmak üzere altı İstanbullunun terekesindeki eşyalar arasında yer alan *lambalar*, bu alandaki yeniliği temsil ediyordu. Lambaların önemli kısmı *gaz lambası* ibaresiyle kaydedildiğine göre, kısa sürede yaygınlaşacak gaz lambalarının Osmanlı toplumsal hayatına giriş tarihi için yüzyılın ortasını gösterebiliriz. Hem halk arasında hem de seçkinlerde çok rağbet görmüş gaz lambalarının kullanımı on yıl içinde beş-on kat artmıştır. Şamdanlara nazaran daha etkili aydınlatma özelliğine sahip gaz lambalarının yaygınlaştığı 1870'li yıllarda, terekelerdeki şamdan sayısının bir miktar azaldığı da dikkat çekmektedir.

Çok az kişinin sahip olabildiği avize ise, incelenen dönem boyunca lüks bir tüketim aracı olarak kalmıştır. Galata'ya bağlı Tophane'de Karabaş Mustafa Ağa Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mısır Tüccarı'ndan el-Hâc Mehmed'in 19 Haziran 1787 tarihli

Tablo 20. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Aydınlatma ve Isıtılmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)				
Eşya	99 Tereke Örneğine Göre		104 Tereke Örneğine Göre		101 Tereke Örneğine Göre		93 Tereke Örneğine Göre		97 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		Eşya	94 Tereke Örneğine Göre					
	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet		Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi				
Şamdan	38	0,38	92	Mangal	39	0,39	49	Mangal	54	0,58	65	Mangal	71	0,73	118	Mangal	62	0,66	106
Mangal	31	0,31	43	Şamdan	32	0,32	65	Şamdan	51	0,55	120	Şamdan	53	0,55	187	Şamdan	44	0,47	129
Fener	20	0,20	24	Fener	14	0,14	15	Fener	19	0,20	27	Fener	19	0,20	27	Mangal Göbeği	21	0,22	26
Makas	9	0,09	10	Makas	7	0,07	11	Tandır Kebesi	10	0,10	11	Mangal Tahtası	9	0,10	9	Fener	16	0,16	24
Fanus	3	0,03	3	Mangal Tahtası	6	0,06	6	Makas	8	0,08	11	Makas	5	0,05	6	Mangal Tahtası	11	0,11	13
Kandil	3	0,03	3	Tandır/Tennur	5	0,05	6	Kandil	4	0,04	8	Makas	4	0,04	8	Makas	9	0,09	16
Tandır Kebesi	3	0,03	3	Tandır Yorganı	5	0,05	7	Tandır/Tennur	3	0,03	4	Mum Makası	3	0,03	3	Kandil	7	0,07	34
Mangal Tahtası	2	0,02	3	Kandil	4	0,04	4	Mum Makası	2	0,02	2	Tandır/Tennur	3	0,03	5	Tandır/Tennur	6	0,06	6
Tandır Yorganı	2	0,02	4	Tandır	4	0,04	4	Tandır Yorganı	2	0,02	2	Fanus	2	0,02	2	Fanus	5	0,05	5
Avize	1	0,01	1	Fanus	3	0,03	4	Fanus	1	0,01	1	Tandır Yorganı	1	0,01	1	Lamba	2	0,02	3
Mum Tablası	1	0,01	1	Mum Tablası	2	0,02	3					Avize	1	0,01	1	Avize	1	0,01	1
				Avize	1	0,01	1					Fanus	1	0,01	3	Fanus	1	0,01	3
				Mesale	1	0,01	1					Tandır Kebesi	1	0,01	1	Tandır Kebesi	1	0,01	1
												Mum Makası	1	0,01	1	Mum Makası	1	0,01	1
												Mum Tebssisi	1	0,01	1	Mum Tebssisi	1	0,01	1

Tablo 21. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Aydınlatma ve Isıtılmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
29 Tereke Örneğine Göre		29 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		40 Tereke Örneğine Göre		40 Tereke Örneğine Göre		39 Tereke Örneğine Göre		39 Tereke Örneğine Göre							
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)						
Şamdan	15	0,52	41	Şamdan	20	0,69	57	Mangal	23	0,68	48	Mangal	27	0,79	60	Şamdan	33	0,83	151	Mangal	34	0,87	90
Mangal	12	0,41	18	Mangal	19	0,66	28	Şamdan	22	0,65	99	Şamdan	22	0,65	92	Mangal	30	0,75	84	Şamdan	29	0,74	141
Makas	10	0,34	12	Makas	10	0,34	15	Fener	13	0,38	24	Mangal Tahtası	17	0,50	22	Mangal Tahtası	15	0,38	25	Lamba	19	0,49	50
Fener	7	0,24	21	Mangal Tahtası	8	0,28	11	Mangal Tahtası	13	0,38	27	Makas	10	0,29	13	Makas	14	0,35	28	Makas	13	0,33	21
Avize	6	0,21	12	Fener	7	0,24	13	Makas	11	0,32	17	Kandil	6	0,18	27	Fanus	13	0,33	34	Fener	12	0,31	27
Mangal Tahtası	5	0,17	5	Mum Sofrası	6	0,21	8	Fanus	5	0,15	10	Fener	5	0,15	9	Kandil	9	0,23	20	Mangal Tahtası	11	0,28	14
Mum Sofrası	5	0,17	9	Tandır Yorganı	5	0,17	7	Tandır Yorganı	5	0,15	6	Avize	4	0,12	4	Mangal Kapağı	8	0,20	8	Mangal Kapağı	10	0,26	18
Tandır Yorganı	3	0,10	5	Avize	3	0,10	4	Mum Sofrası	3	0,09	4	Fanus	3	0,09	10	Fener	6	0,15	9	Fanus	6	0,15	8
Fanus	2	0,07	7	Fanus	3	0,10	5	Kandil	3	0,09	4	Mangal Maa İç	3	0,09	3	Avize	4	0,10	12	Soba	6	0,15	8
Kandil	2	0,07	2	Tandır/Tennur	3	0,10	7	Tandır/Tennur	3	0,09	3	Tandır/Tennur	3	0,09	3	Lamba	4	0,10	16	Kandil	6	0,15	13
Tandır/Tennur	2	0,07	2	Kandil	2	0,07	12	Avize	2	0,06	2	Tandır Yorganı	3	0,09	4	Mangal Tablası	4	0,10	6	Mangal Tablası	5	0,13	9
Mum Makası	1	0,03	3	Mum Makası	2	0,07	2	Mangal Kapağı	2	0,06	2	Kebab Tandır	2	0,06	22	Mum Makası	4	0,10	5	Mangal Maa İç	5	0,13	5
				Mangal Kapağı	1	0,03	2	Mum Makası	1	0,03	6	Mangal Kapağı	1	0,03	86	Soba	4	0,10	5	Avize	4	0,10	8
				Mangal Tablası	1	0,03	1					Mangal Tablası	1	0,03	1	Tandır/Tennur	4	0,10	4	Mangal Maa İç	3	0,08	3
								Soba	1	0,03	1	Tandır Yorganı	2	0,05	2	Tandır/Tennur	3	0,08	3	Tandır/Tennur	3	0,08	3
																Tandır Yorganı	3	0,08	4	Tandır Yorganı	3	0,08	4
																Tandır Kebesi	1	0,03	1	Tandır Kebesi	1	0,03	1

tereke listesindeki iki şamdanın değeri 48 akçeydi; aynı tarihlerde vefat eden Ser Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî es-Seyyid Abdülhalim Ağa'nın "*billur avize ma'a takım*" olarak kaydedilmiş avizesinin kıymeti ise 3.390 akçeydi.¹

Evlerin ısıtılması, en az aydınlatılması kadar önemli bir meseleydi. Tereke defterleri, İstanbul evlerinin ısıtma sistemleri hakkında da değerli bilgiler içerir. Odaların ısıtılmasında kullanılan mangallar, en önemli ve nerdeyse tek ısıtma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her evin aslî ihtiyaçlarından olan mangallar, sıradan İstanbulluların terekelerinde ilk kırk yılda (1785-1825) %40 nispetinde yer almıştır. Aynı dönemde, 1785 yılı kayıtlarını görmezlikten gelirsek, askerî sınıfın terekelerinde bu oran %70'e yakındır. 1825 ile 1845 yılı arasında mangal örneğinde de tüketim artışına şahit oluyoruz. Elit çevrelerde tüketimi yüzde seksen-doksan dolaylarına ulaşacak mangalların, reaya terekelerinde bulunma oranı da yüzde yetmişe yaklaşacaktır. Mangal sahibi kişilerin terekelerine göre, ilk kırk yılda (1785-1825) kişi başına ortalama tüketim, askerîlerde 1,7 iken reayada 1,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1844-1874 dönemi için benzer bir sayısal veri oluşturduğumuzda, bu rakamlar sırasıyla 2,6 ve 1,5 olacaktır. Gerek terekelerde mangal çıkma ihtimalinde ve gerekse mangal sahiplerinin kullandığı ortalama mangal sayısında yaşanan artış, İstanbul evlerinin 1840'lı yıllardan itibaren daha sıcak ortamlara dönüştüğüne işaret etmektedir. Belgelerde geçen *mangal tahtası*, *mangal kapağı*, *mangal göbeği* ve *mangal tablası* tabirleri, asırlardır kullanılan ısınma aracının çeşitli parçalarını ve yardımcı aletlerini göstermektedir. Çoğunluğu bakırdan yapılmış mangalların, toprak (çömlekten) ve pirinç olanları da vardı.²

Mangal haricinde bir diğer geleneksel ısıtma aracı tandırlardı. Tandır birçok ev için lüks kalmış külfetli bir ısıtma düzeneği idi; her evin en azından birkaç tane mangalı bulunsa da tandır kullanımının varlıklı ve toplumsal statü sahibi ailelere mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Esasen ısıtma sistemi bakımından mangal ile tandır arasında fark görünmese de masayı andıran yüksek ve geniş bir plakayla üstü örtülen, mangal konan tabanı bakır veya tenekeyle kaplı olan, dört ayaklı büyükçe bir ısınma aracı olan *tandırın kurulması* (Abdülaziz Bey, 2002:214), mangala nazaran daha teferruatlı ve

¹ Bu iki tereke kaydı için bkz. GŞS, no.484, vr.7b-8a; KŞS, no.558, vr.79b-80a.

² Örneğin, çömlekçi Agob'un miras bıraktığı eşyalar içinde 152 adet mangal da bulunuyordu (KŞS, no.1564, vr.69ab).

pahalı bir ısınma aracı olduğuna işaret eder. Ayrıca, tandırın başına yerleşen kişiler için tandır yorganı veya tandır kebesi temin etmek gerekmektedir.¹

Sobanın İstanbul evlerinde kullanılmaya başlaması, ev içi yaşam kültüründe mühim bir değişimdi. Tereke kayıtları, 1870’li yıllara kadar sıradan insanların hanelerine yeni ısınma aracının girmediğini göstermektedir. İncelediğimiz tereke örnekleri bağlamında, Mustafa Paşa’nın oğlu Mehmed Bey’in 7 Temmuz 1844 tarihli tereke defteri, sobanın ilk defa görüldüğü kayıttır (BŞS, no.8, vr.62b-64a). 1860 ve 1870’li yıllara ait terekelere göre, askerî zümrenin %10’u, daha sonra %15’i evlerinde soba kullanmıştır. İstanbul halkı için başlangıçta lüks ve pahalı bir eşya kaldığını düşündüğümüz sobalar, ancak 1870 yılı zengin ve orta halli reaya terekelerinde yer almaya başlamıştır.²

3.3.5. İskemle ve Geleneksel Osmanlı Mobilyaları

Osmanlıların ev içi yaşam kültüründe, ahşap işçiliğine dayalı çeşitli eşyaların var olduğu ve yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel Osmanlı mobilyası³ nitelemesini hak edecek kadar köklü ve zengin bir eşya kültürü söz konusudur. Sanılanın aksine⁴, Osmanlı toplumunun asırlarca mobilya tarzı eşyaları tanımadığı ve evlerinde yer vermediği görüşü, gerçeği tam yansıtmıyor. Ahşaptan şehir inşa eden, saray ve konaklarını dahi bu malzemeye bina eden kültürün gündelik kullanım eşyalarında aynı malzemedan faydalanmaması mümkün değildir. Batı uygarlığının yüksek, hacimli ve gösterişli mobilya çeşitlerini ürettiği ve erken dönemlerden itibaren bu eşyaları kullanarak, diğer uygarlıklardan farklı bir yaşam tarzı geliştirdiği tarihî bir

¹ Sedirin önüne kurulan tandırlar, batılı seyyahların ve sanatçıların da ilgisini çekmiştir. Türk kadının tandırlı evi isimli gravür için bkz. Sevin, 2006:332.

² 1873-1874 yıllarında yazılmış, soba sahibi beş reayanın terekesi için bkz. EŞS, no.530, vr.25ab; GŞS, no.880, s.44-46; MŞS, no.153, vr.56a-57a; ÜŞS, no.698, vr.15b-16a; no.704, vr.31a.

³ Mobilya terimi, evlerin ve diğer yaşam mekânlarının döşemesinde kullanılan, değişik işlevlere sahip masa, sandalye, kanepeler, karyola gibi taşınabilir eşyaları ifade eder. Çin mobilyası gibi farklı kültürel yapıların kendilerine ait bir eşya geleneği olsa da mobilya kelimesi daha çok Batı medeniyetine ait maddî kültür araçlarıyla anılmıştır. Şüphesiz, Avrupa (Frenk veya Batı) mobilyası, bu türün en gelişmiş örneklerini üretmiş ve 19. yüzyıldan itibaren karşılaştığı kültürler üzerinde egemenliğini ilân etmiştir. Ancak, kendi kültürel geleneğinden ve yaşam tarzından beslenen ahşap eşya üretimi çeşitli medeniyetlerde de olagelmıştır. Biz, geleneksel Osmanlı mobilyası kavramını, batı etkisinden uzak, kendi kültürünün iç dinamikleriyle ve yaşam tarzına uygun olarak Osmanlı toplumunun ürettiği sandık, iskemle, piştahta, çekmece, kutu ve dolaptan meydana gelen eşyalar anlamında kullanıyoruz.

⁴ Braudel, evlerde mobilya kullanımının Batıya özgü olduğunu aktarmaktadır. Çin’i diğerlerinden ayrı tutsa da Batıyla kıyas edilebileceğini düşünmemektedir. Japon, Rus, Hint, Osmanlı ve genel olarak İslâm dünyasının mobilyayı bilmediğini ifade etmektedir (Braudel, 1993:247 vd.). “Zaten Çin hariç, Avrupa dışındaki uygarlıklar döşeme konusunda fakirdirler. Hind’de, uygulamada iskemle ve masa yoktur....İslam dünyasında ve onun etkisine maruz kalan ülkelerde de ne iskemle, ne de yüksek masa vardır.” (Braudel, 1993:247).

gerçektir. Fakat bu gerçek, diğer uygarlıkların bu alanda hiç varlık gösteremediği anlamına gelmemelidir.

Osmanlı geleneğinin mekânı düzenleme, kendine özgü yaşam alanları oluşturma, maddî kültür üretme becerisinin basit olduğunu iddia edebilir miyiz? Batı medeniyetini ve maddî kültür araçlarını baştan ideal tip olarak kabul ettiğimizde Osmanlı, Hint, Japon veya Batılı olmayan herhangi bir uygarlığın maddî kültürü hep eksik, aşağı bir kültür olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

En başta tereke defterleri ve diğer kaynaklar, Osmanlıların kültürel yapıları içinde, çeşitli ahşap işçiliğın örneklerini geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Geleneksel yaşam tarzına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun üretilen maddî değerler, asırlarca Osmanlıların yaşam mekânlarında kullanılmıştır. İmparatorluğun başkentini, Osmanlı kültürünün bu alanda seçkin örneklerinin yeterli sayı ve çeşitte bulunabileceği ayrıcalıklı bir şehir kabul edebiliriz. 1785-1875 yılları arasında İstanbulluların gündelik hayatlarında kullandıkları eşyaların ayrıntılı dökümünü içeren tereke defterleri, ev içi yaşam kültürünün maddî unsurlarını da açığa çıkarmaktadır.

İlk olarak, araştırmacılar tarafından batılı bir eşya olarak değerlendirilmiş iskemle(ler) ele alınacaktır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı kültüründe varlığını çeşitli kaynaklardan tespit edebildiğimiz iskemlenin 18. yüzyıl İstanbul’unda batılı yeni bir eşya olduğunun varsayılması (Göçek, 1996:106-107; Peirce,2011:289), Avrupaî bir eşya olan sandalyenin bir türü gibi görülmesi (Göçek ve Baer, 2000:52), Osmanlı maddî kültürünün yanlış ve eksik değerlendirilmesine neden olmuştur.

İncelediğimiz tereke defterlerinde sık geçen iskemle kayıtları, bunların nerde imal edildiğini bildiren sıfatları nerdeyse hiç taşımazlar. 1785-1875 dönemi İstanbul tereke defterlerinde *Frenk İskemlesi* tabirine son derece az rastlanılmaktadır.¹ Anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde iskemleler yurt dışından nadiren ithal edilmekteydi.² Bundan

---

¹ 19. yüzyılın başında Dimitri’nin terekesinde “*Frenk iskemlesi*” mevcuttu; fakat bu şekilde Batı maddî kültürüne aidiyet hatırlatan sığa sahip iskemlelerin sayısı diğerlerine nazaran son derece azdır (ÜŞS, no.564, vr.61b)

² Erken tarihlerde (16. asırda) ise Osmanlıların kullandığı iskemlelerin en azından bir kısmı Avrupa ülkelerinden ithal edilmekteydi. 1571 tarihli bir kanunnâmede, Avrupa tarafından gelen tüccarların ticarî emtiasından alınacak vergi oranları zikredildiğinde, bu eşyalar arasında iskemle de vardı. “*Ve evrâk-ı a’la ve harcî ve bıçak ve sırça ve boncuk ve iskemli ve kadeh ve şişe ve kâse-i haşeb ve sayir vezne ve zira’a kabil olmayan hurdevât bahaya dutulub yüzde yedi akçe alınur Veyahut ‘ayniyle yüz*

başka, muhtelif birçok eşyada gözlemlenen imparatorluğun belli şehirlerinin üretim merkezi özelliği kazanması durumu da iskemleler için söz konusu olmamıştı. Bu nedenlerden ötürü iskemlelerin çoğunlukla başkent esnafı tarafından imal edildiğini düşünebiliriz. Nitekim Evliyâ Çelebi, 17. yüzyılda İstanbul’da 40 dükkânda faaliyet gösteren iskemleciler esnafının *yaldızlı, nakışlı ve şebekeli*¹ iskemleler yaptığını bildirmektedir (Evliyâ Çelebi, 1.Cilt 2.Kitap, 2003:630,632). Tereke defterleri, Evliya’nın verdiği bilgileri teyit eder; çoğu sedefli ve süslü iskemleler tereke listelerinde sık geçer.² Sicil kayıtları da iskemle üreten başkent esnafı hakkında bilgi verir.³

Osmanlı maddî kültüründe iskemlenin tarihini Evliya Çelebi’nin yaşadığı dönemden çok daha gerilere götüren kaynaklara da sahibiz. Sultan Ahmet Camii’nin mimarı Mimarbaşı Mehmed Ağa’nın hayatını anlatan Risale-i Mimariyye’de Mehmed Ağa’nın sedefkârlıktaki maharetinden, sanatkârane yaptığı pıştahta ve iskemleden de bahsedilmektedir. Padişah III. Murad’a takdim ettiği *tilavet iskemlesi* karşılığında kendisine Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılığı ihsan buyrulduğu da aktarılmaktadır (Gökyay, 1976:136-138). Bu bilgi, Şeriyye Sicilleri’nde iskemle imal eden esnafla ilgili yaptığımız taramada sedefkârlarla ve pıştahtacılarla ilgili tespitimizi desteklemektedir. Bundan başka, Mimar Mehmed Ağa’nın Padişah için yaptığı *tilavet iskemlesini* kürsü/rahle gibi kullanılacağını düşünürsek, 19. yüzyılın sonunda hazırlanan lügatlerde iskemlenin tanımında kürsüye de yer verilmesi anlamsız görünmez. 18. yüzyılın ikinci yarısı Antep terekelerinde geçen şamdan kürsüsü, mum kürsüsü tabirleri de başkent

---

‘adetden yedi ‘adedi miri için zabt olunur.’ (1571 tarihli *Kanunnâme-i İskele-i Tarablus*’tan aktaran Barkan, 2001:212).

¹ Şebeke kelimesi için sözlükte verilen anlamlar arasında *“kafes biçiminde olan”* sıfatı, iskemleler için uygun görünmektedir (Çağbayır, Cilt 4, 2007:4443). Gravürlerdeki çeşitli iskemle tasvirlerinden bu özellikte (kafesli) olduğunu düşündüğümüz iskemle modelleri için bkz. Sevim, 1996:3132, 178, 204; Sevin, 2006:364, 412.

² Çalışmamızda kullandığımız mahkeme sicillerinde mevcut tereke defterleri dışındaki kayıtlarda da çok sayıda, hatta daha fazla iskemle geçmektedir. Örneğin; *“yaldızlı iskemle 2 [ve] sedefkârî [iskemle] 2”* Müftü el-Hac Halil Efendi’nin Beylerbeyi’ndeki sahilhanesindeki muhalledatını gösteren defterdeki kayıtlardan (BOA, D.BŞM.MHF.d.,no.13717). Mart 1761 tarihli belgede ise, Saadetlü Kadın Efendi’nin gümüş iskemlesinin varaklanmasından dolayı 90 pare ustaya ödeme yapıldığı kayıtlıdır (TSM.d.no.859.001, vr.5a).

³ İskemlelerin çoğu sedef işlemeliydi; sedefkârların önemli faaliyet alanları arasında iskemlelerin süslenmesi de olmalıdır (KŞS, no.870, vr.48b-49a). Fakat iskemlecilerden başka bu eşyaların üretimini gerçekleştiren esnaf kolu pıştahtacılarıdır. Pıştahtacı Hasan ve Mustafa Ağaların terekeleri iskemle imal ettiklerini göstermektedir (KŞS, no.870, vr.56b-57a; no.872, vr.13ab).

terekelerinde sık karşılaştığımız şamdan iskemlesi ve mum iskemlesini hatırlatmaktadır (Özlu, 2002:199).¹

Sûrnâme-i Hümâyûn olarak da anılan, 1582 yılında III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed için yapılan sünnet düğününü tasvir eden Nakkaş Osman ve ekibinin minyatürleri (Atasoy, 1997:14-15) ve düğünün anlatıldığı İntizâmî Sûrnâmesi, dönemin Osmanlı maddî kültür araçlarıyla ilgili değerli kaynaklardır.² Sultanahmed At Meydanı'nda 52 gün sürmüş muhteşem düğünün gösteri ve eğlencelerini izleyen Padişah, mütemadiyen İbrahim Paşa sarayının şahnişinde iskemleye oturur vaziyette tasvir edilmiştir (Atasoy, 1997). Nakkaş Osman da esnaf alaylarının gösterişli geçişlerini resmettiğinde, iskemleci esnafını ihmal etmemiştir (Atasoy, 1997:95). İntizâmî ise, iskemle yapan üstatların sanatlarında mahir ustalar olduğunu bildirmektedir (Arslan, 2009a:377). III. Mehmed'in sünnet düğününü kalıcı hâle getiren görsel ve yazılı eserler, İstanbul örneğinde, 16. yüzyıl Osmanlı maddî kültürünü günümüze taşımıştır. Geleneksel Osmanlı mobilyasını meydana getiren iskemleler başta olmak üzere, çekmece, piştahta ve diğer eşyalar 17. yüzyıldan evvel İstanbulluların gündelik hayatta kullandıkları eşyalar olmuştur.

Erken tarihli tereke defterleri de Osmanlıların sahip oldukları iskemleler hakkında önemli kaynaklardandır. Barkan'ın neşrettiği erken dönem (1545-1659) Edirne tereke defterlerine göre, iskemle sahibi Edirnelilerin sayısı az değildir.³

¹ 18. yüzyılın ikinci yarısında Antep evlerinde, iskemleyle benzer işleve sahip olduğunu düşündüğümüz kürsü çeşitleri dışında, iskemleler de kullanılmaktaydı (Özlu, 2002:199-200). 17. yüzyıl Edirne ve 18. yüzyıl Bursa terekelerinde de varlığını bildiğimiz iskemle kayıtları, bu eşyanın imparatorluk coğrafyasında, Osmanlı eşya evreninde yaygınlığına delalet etmektedir.

² Özellikle herhangi bir eşyanın, nakkaş tarafından yapılmış tasviri ile surnâme metnindeki anlatımını bir arada değerlendirdiğimizde, dönemin Osmanlı maddî kültür araçlarını yakinen tanımış oluruz. 1720 yılında gerçekleşen, Sultan III.Ahmed'in dört şehzadesinin sünnet düğünüyle ilgili minyatür ve surnâmesinden örnek verebiliriz. Sadrazamın takdim ettiği altın çekmece (piştahta) saati, Atıl tarafından "altın masa saati" (Atıl, 1999:224), Arslan tarafından "altın çekmece saati" (Arslan, 2009b:48) olarak tanımlanmıştır. Vehbi ise surnâmesinde bu hediye için "ve bir altın çekmece sâ'ati..... sâ'ati hod be hod çalar." ifadeleriyle altından yapılma çalar çekmece saati olduğunu kaydetmiş; ancak, bu hediye için kaleme aldığı kıt'ada ise piş-tahta saati olarak tarif etmektedir (Vehbi Surnâmesi, vr. 22a'dan aktaran Arslan, 2009:162-163). Anlaşıyor ki piştahta ile çekmece, en azından bu örnek bağlamında, aynı eşyanın isimlendirilmesinde birbiri yerine kullanılacak tabirlerdir. Levni, bu sahnenin resmini yapmıştır; minyatür incelendiğinde, sadrazamın hediyelerini taşıyan hizmetkârların ellerindeki çekmece ve piştahtaların benzerliği görülür (Atıl, 1999:225).

³ Barkan'ın Latin harflerle yayınladığı tereke defterlerinde, 1540'lı yıllardan itibaren iskemlenin varlığı tespit edilmektedir; bunların bir kısmı için bkz. Barkan, 1966:88, 99, 126, 136, 205, 225.

Tablo 22. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Geleneksel Mobilya Türleri (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
99 Tereke Örneğine Göre		104 Tereke Örneğine Göre		101 Tereke Örneğine Göre		93 Tereke Örneğine Göre		97 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre													
Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)							
Sandık	82	0,83	169	76	0,73	139	Sandık	79	0,78	138	Sandık	77	0,83	146	Sandık	74	0,76	130	Sandık	72	0,77	138	
İskemle	40	0,40	72	41	0,39	68	Kutu	27	0,27	41	Çekmece	31	0,33	43	İskemle	37	0,38	73	Çekmece	34	0,36	55	
Kutu	39	0,39	64	34	0,33	53	İskemle	24	0,24	33	İskemle	30	0,32	70	Çekmece	29	0,30	48	İskemle	30	0,32	41	
Piştahta	15	0,15	24	18	0,17	22	Dolab	10	0,10	17	Kutu	19	0,20	24	Dolab	19	0,20	36	Dolab	27	0,29	50	
Dolab	11	0,11	15	9	0,09	16	Piştahta	9	0,09	15	Dolab	17	0,18	19	Kutu	14	0,14	19	Kutu	7	0,07	21	
Çekmece	5	0,05	5	9	0,09	14	Çekmece	5	0,05	5	Piştahta	4	0,04	4									

Tablo 23. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Geleneksel Mobilya Türleri (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
29 Tereke Örneğine Göre		29 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		40 Tereke Örneğine Göre		39 Tereke Örneğine Göre											
Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)	Eşya İçeren Tereke Adet (%)							
Sandık	23	0,79	69	24	0,83	81	Sandık	29	0,85	87	Sandık	30	0,88	91	Sandık	34	0,85	74	Sandık	29	0,74	74	
Kutu	19	0,66	60	15	0,52	32	İskemle	22	0,65	46	Çekmece	18	0,53	37	Çekmece	25	0,63	53	Çekmece	20	0,51	36	
İskemle	15	0,52	53	15	0,52	46	Kutu	15	0,44	36	İskemle	14	0,41	26	İskemle	18	0,45	46	İskemle	19	0,49	55	
Piştahta	14	0,48	22	13	0,45	27	Piştahta	14	0,41	21	Piştahta	7	0,21	15	Kutu	14	0,35	30	Dolab	15	0,38	28	
Çekmece	5	0,17	5	5	0,17	6	Çekmece	7	0,21	14	Kutu	7	0,21	14	Dolab	13	0,33	17	Kutu	7	0,18	14	
Dolab	5	0,17	5	4	0,14	8	Dolab	4	0,15	9	Dolab	5	0,15	10	Piştahta	5	0,13	9	Piştahta	2	0,05	2	

Fekete'nin *XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi* başlıklı makalesi, 1587 yılında vefat eden Budinli Ali Çelebi'nin evinde iskemle çeşitlerinin kullanıldığını göstermektedir.¹ 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da vefat etmiş Süleyman ve Ali Bey'e ait tereke defterleri bu kişilerin evlerinde iskemlenin mevcut olduğunu göstermektedir.²

Pakalın'ın aktardığına göre, saray görevlilerinden olan İskemlecibaşı'nın vazifesi binişlerde (ata binerken ve inerken) padişahın kullandığı iskemleyi taşımaktır (Pakalın, II, 1993:84). Arşiv kayıtları da padişaha mahsus sedefkârî iskemlenin mutat üzere her sene döşemesinin tamir edilerek yenilendiğini göstermektedir. Ser-iskemlecinin sorumluluk alanında, padişahın kullandığı iskemlenin örtüsü için kullanılan çuka, dîbâ ve sairenin her sene yenilenmesi de vardı.³

İncelediğimiz tereke defterlerinden, farklı toplumsal çevrelere mensup İstanbulluların 1785-1875 yılları arasında iskemle ve diğer geleneksel Osmanlı mobilyalarına sahip olma eğilimleri saptanmıştır. Elde ettiğimiz sayısal veriler, dönemin görsel kaynakları

---

¹ Lajos Fekete'nin bu çalışması farklı tarihlerde iki defa okuyucuyla buluşmuştur. İlk olarak, Macar Akademisi Dil ve Edebiyat Bilimleri bölümünün düzenlediği 18 Mayıs 1959 tarihli konferanstaki konuşması, Sadrettin Karatay tarafından Macarcadan Türkçeye tercüme edilerek, *Belleten* dergisinin 116. sayısında (1965) yayınlanmıştır. On dört yıl sonra M. Tayyib Gökbilgin'in çevirisiyle *Belleten*'in 170. sayısında (1979) ikinci defa yayınlandığında, içeriği aynı kalmakla beraber, dil ve üslup dışında bazı ilave ve düzeltmelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 1965 yılındaki makalede "*mumlara mahsus ayrı küçük iskemle*" olarak tarif edilen eşya, 1979 yılındaki metinde masaya dönüşmüştür. Benzer şekilde, sofraya altlığı olarak kullanılan taam iskemlesi, ilkinde "*Sofranın esası çok köşeli, güzelce oymalı ve sedef kakmalı alçak bir iskemleydi...*" tarifıyla yer alırken, ikincisinde "*Yemek sofrasının altına alçak bir sofraya ayağı konurdu...*" şeklinde aktarılmıştır (Fekete, 1965:628; 1979:470). 1587 yılında Budin'de öldüğü bildirilen Ali Çelebi'nin Viyana Ulusal Kütüphanesi'ndeki tereke defterinin faksimilesi verilmediği için, tereke listesinde kuvvetle muhtemel *mum iskemlesi* ve *taam iskemlesi* olarak kayıtlı eşyalarla ilgili kesin bir hüküm veremiyoruz.

² Süleyman Beğ'in tereke listesi 1,5 sayfa uzunluğunda olup, değeri 213.767 akçedir. Listedeki lüks ve kıymetli ev, mutfak ve diğer eşyalar dikkat çekiyor; bunlar içinde fağfurî ve sim eşyaların sayısı fazladır. Müteveffanın sağlığında kullandığı iskemle ve piştahta şu şekilde kaydedilmiştir: "*iskemle [adet] 1 (kıymet) 40 akçe*", "*sedefkârî piş-tahta [adet] 1 (kıymet) 3.300 akçe*". İskemle ve piştahta fiyatları hakkında fikir sahibi olmak için listesindeki diğer eşyalardan örnek vermek gerekirse; bir minder ortalama 150, bir seccade 350, bir sandık 150, 1 bakır leğen 60, 4 adet yeni don 225, 1 kaliçe 700 ve 1 münakkaş yorgan 300 akçedir. Süleyman Beğ'in Aralık 1667 tarihli tereke defteri için bkz. *Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri*, no.59, 67. Tereke defteri ölümünden bir sene sonra, 24 Nisan 1667 tarihinde kaleme alınan Ali Beğ'in tereke listesi oldukça kısadır, yaklaşık 4-5 satır. Bir adet iskemlenin kıymeti ise 25 akçedir; bkz. KŞS, no.6, vr.8a.

³ 1797, 1807 ve 1815 tarihli üç belge, iskemleci başına bu vazifesini ifa edebilmesi için 25,5 kuruş ödendiğini bildirmektedir. Bu belgeler için bkz. BOA, C.SM, no.1269, 1721 ve 4024.

olan gravürlerde resmedilen saraylılar ve seçkinlerin evlerine ait mobilya türlerinin, sıradan insanların yaşam mekânlarını da tamamlayan maddî kültür araçları olduğudur.¹

Tablo 22'deki sayısal veriler, doksan yıllık dönemde reaya terekelerinde iskemle bulunma oranının genellikle %30'un üzerinde olduğunu göstermektedir. Askerî sınıfın terekelerinde bu oran %40'ın altına düşmemiş, 1820'li yıllara ait örneklerimize göre %65 gibi oldukça yüksek bir rakama ulaşmıştır. Tereke listeleri, İstanbul evlerinde iskemlelerin nasıl kullanıldığını ve bu eşyanın özellikleri hakkında da bilgi içermektedir.

İskemle farklı işlev ve kullanım alanları olan bir eşyadır. Çok sayıda iskemle türünün adlandırılmasında kullanım şekli ve yeri belirleyici olmuştur. İskemlelerin oturak olarak kullanımını dışında, günümüzün sehpalarına benzetebileceğimiz tarzda kullanımını da yaygındır. Mehmed Salâhî'nin tarifini tekrar hatırlarsak, zengin bir kullanım alanına sahip olduğunu fark ederiz: “(İtalyancadan) Sini ve tepsi ve şamdan ve gaz lambalarının altına konulan üç veyahud üstüne oturlan dört ayaklı şey. **İskemlenin envâ'ı çokdur ve herkesce malum olduğundan burada tarif ve ta'dâdına hiç lüzum yoktur.**” (M. Salâhî, I.KISIM, 1313:352).

Mehmed Salâhî, her Osmanlının bildiği bir şeyi lüzumsuz yere anmak istemediği için, iskemlelerin kullanım alanını ve çeşidi hakkında sınırlı bilgi vermiştir. Tereke defterlerindeki kayıtlardan hareketle iskemle çeşitlerini detaylı olarak sıralayalım: taam (sofra) iskemlesi, şamdan iskemlesi, mum iskemlesi, çiçek iskemlesi², tennur iskemlesi, sigara iskemlesi. İskemlelerin yapımında kullanılan malzeme de ağırlıklı olarak ağaçtır, ceviz ilk sırada gelir; nadir de olsa demirin de kullanıldığı görülmektedir. Eşyanın değerini belirleyen bir özelliği de sedefin iskemlenin süslemesinde kullanılmış olmasıdır; birçok kayıta sedefli bazen masduf sıfatlarıyla bu niteliği belirtilmiştir.

¹ Sarayın veya konakların haremleri ve diğer odalarındaki günlük yaşamı tasvir eden tablolarda iskemle ve diğer mobilya çeşitlerini görüyoruz; örnekler için bkz. Sevim, 1996:138, 178; Theolin ve diğ., 2002:136, 161.

² 1785-1875 dönemi terekelerinde tespit ettiğimiz iskemle çeşitleri arasında *çiçek iskemlesi* de bulunuyordu. Erken döneme ait çiçek iskemlesini 17. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bir paşa konağının duvarlarını süsleyen resimlerde görüyoruz. Yaşadıkları mekânın iç güzelliğini sağlamak amacıyla elit çevrelerde odaların duvarlarını ve tavanlarını daha çok bitkisel motifleri içeren görsel sanatların kullanıldığını görüyoruz. Mudanyalı Tahir Paşa'nın özel tercihi midir, yoksa dönemin genel karakteristiği midir, bilemiyoruz; fakat paşanın konağının odalarını süsleyen bol miktarda saksı içinde çiçek motifleri vardır, çiçek saksıları dört ayaklı iskemle üzerinde tasvir edilmiştir (Eldem, 1987:39-43).

İskemlelerin dikkat çeken bir özelliği de sıkça firaş yani döşemesinde kullanılmış örtü ile beraber kaydedilmiş olduğudur.¹

Tereke kayıtları, fakir-zengin, reaya-askerî, Müslim ve Gayrimüslim İstanbulluların evlerinde çeşitli işlevlere sahip iskemleleri bulduklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı toplumunda asırlardır kullanılan iskemle örneğinde, zengin bir kültürün varlığı gözlemlenmektedir. Yaşam tarzına uygun olarak, yüksek değil fakat zeminden yukarıda gündelik yaşam pratiğini üreten geleneksel maddî kültürün karakteristik bir özelliği iskemlelerle açığa çıkmaktadır. Taam iskemlesiyle beraber yer sofrasına mütevazı bir yükseklik kazandırılmıştır.² Divan-ı Hümâyûn toplantısına katılanlara yemek servisi yapıldığında da en az altı adet *sedefkârî kebir ceviz taam iskemlesi* kullanılmıştır (BOA, C.SM., no.1787). Osmanlı kültüründe iskemlenin üzerine oturmak ve sini yerleştirmek dışında kullanım alanları da vardır. Mum veya şamdan tepsinin üzerine konduğu mum ve şamdan iskemlesi, beslenme kültüründe özel bir yeri olan hoşafın içiminde sedirden aşağıya inmeyi gerektirmeyen hoşaf iskemlesi, odaların ısıtılmasını sağlayan tandırın sıcaklığından faydalanmak isteyenlerin kullandığı tandır iskemlesi, Osmanlıların gündelik yaşamında iskemlelerin önemini göstermektedir. 19. yüzyılım ortalarından itibaren sigara kullanımı yaygınlaşmaya başladıktan sonra, geleneksel kültürün yeni eşya için geliştirdiği sigara iskemlesi de sigara tablasının sehvası vazifesini görmüştür.³

Tablo 22 ve 23, sandığın her evde bulunması gereken, vazgeçilmez eşyalardan olduğunu gösterir. Askerî ve reaya terekelerine göre, sandığı olmayan İstanbullu yok denecek kadar azdır. Sandıkların tereke listesinde yer alma durumu, doksan yıllık süreçte istikrarlı bir görünüm sunar; yüzde doksanlara yaklaşan yüksek bir oran, hem reaya hem de askerî zümre için geçerlidir. Diğer eşyalarda da defalarca görüldüğü üzere, sandıklarda da kişi başına düşen eşya sayısı yönetici sınıfta daha yüksektir. Daha

¹ İskemle çeşitleri ve özellikleriyle ilgili şu kayıtlara bakılabilir: EŞS, no.254, vr.55ab; no.401, vr.75a; no.402, vr.60ab; GŞS, no.739, vr.67a; KŞS, no.558, vr.92ab; no.810, vr.36a-37b; no.812, vr.22b-23a; no.824, vr.18b-19a; no.1169, vr.17b-18b; no.1179, vr.56b-57a; ÜŞS, no.561, vr.50a, 57b; no.678, 22ab; no.713, vr.19b-20a.

² Moltke, taam iskemlesini kendince şöyle tarif eder: “*Yemekte yere küçük, alçak, arkalıksız bir iskemle konur, üzerine büyük, yuvarlak bir tahta yerleştirilir, bunun üstünde bütün yemekler birden bulunur.*” (Moltke, 1969:78-79). Sofrada iskemle kullanılması kadim bir alışkanlıktır. Levni'nin firçasından ziyafetlerde, sofranın bir parçası olarak yer alan iskemleler için bkz. Atıl, 1999:221-222, 228-229. Ayrıca, incelediğimiz döneme ait gravürlerde de taam iskemlesini görüyoruz (Sevim, 1996:120).

³ Abdülaziz Bey, Osmanlı'nın son dönemlerinde varlıklı İstanbul ailelerin kızlarının çeyizinde sofraya ve buhurdan iskemlelerin bulunduğunu aktarır (Abdülaziz Bey, 2002:116-117).

çok ve herkesin ulaşamayacağı pahalı eşyaları tüketmek askerî grubun en çok dikkat çeken ayırıcı vasfı olmuştur.

Osmanlı kültüründe özel bir yeri olan sandık, evlenen kızların çeyizinde, bedestene emanet edilen yetimlerin ve diğer insanların paralarının ve kıymetli eşyalarının muhafazasında, her evin nadide eşyalarının korunmasında geçmiş asırlardan beri kullanıla gelmiştir. Selvi sandık, ceviz sandık, sepet sandık İstanbul terekelerinde kayıtlı sandık çeşitleri arasında ilk sıralarda gelir. Nadir de olsa nişan sandığı, demir sandık, çekmeceli sandık, ayaklı sandık, tahta sandık, saz sandık, araba sandığı gibi çeşitli sandıklar da başkentin zengin sandık kültürünü yansıtmaktadır.

Tereke listelerindeki eşya çeşitliliğine sandık ve iskemleyle beraber katkı yapan diğer geleneksel mobilya türleri de muhtelif evsafalarda çekmece, piştahta ve dolaplardan oluşmuştur. Bunlar içinde özellikle çekmeceler, İstanbulluların yaygın olarak kullandığı eşya türüdür. Kadınların kıymetli takılarını, okur-yazar İstanbulluların yazı takımlarını, diğer insanların yükte hafif pahada ağır mallarını muhafaza ettikleri çekmeceler genellikle sanatkârane özellikte, gösterişli eşyalar olmuştur. Esnafın dükkanlarındaki eşyalardan olan piştahtalara sahip kadınlar da bulunduğu göre, bunların çekmece gibi evlerde de kullanılabildiği anlaşılıyor. Özellikle çekmece saati gibi piştahta saatinin de terekelerde nispeten yaygın olması, çekmece ve piştahtaların üzerine yerleştirilen saatlerle takım oluşturduğunu akla getirmektedir. Ev eşyalarının yerleştirildiği dolaplar, odaların gömme dolapları dışında, benzer işleve sahip, ancak odanın sabit elemanı olmayan mobilya çeşitleri içinde yer almıştır.

3.3.6. Ev İçi Yaşam Kültürünün Batılılaşması: Alafranga Mobilya

1763 yılında İstanbul'a gelen Lord Baltimore, seyahatnamesinde Türklerle İngilizleri yaşam tarzları bakımından karşılaştırdığında, İngilizlerin aksine Türklerin yeme, yazma, uyuma ve oturmalarının alçakta olduğunu belirtmiştir (Lord Baltimore, 1767:62). 19. yüzyılın ortalarına kadar başkenti ziyaret eden onlarca Batılı seyyah da birbirini tekrar edercesine, İstanbul'un evlerinde herhangi bir Batılı mobilyanın bulunmadığını ifade etmişlerdir.¹ İngilizlerin ve diğer Avrupa milletlerinin *yüksekte* olarak nitelenen ev içi

¹ 18. ve 19. yüzyılda (son otuz-kırk yılı hariç) kaleme alınmış seyahatnamelerden, İstanbul evlerinin içini anlatanların tamamı bu gerçeği ifade eder (Lord Baltimore, 1767:62; Wittman, 2011:9-10; Moltke, 1969:78-79; Pardoe, 2004:23-24, 71-72). Fikir vermesi için 1799 yılında kaleme alınan seyahatnamede

yaşam tarzı, sandalye, masa, kanepeler, konsol ve karyola gibi mobilyaların kullanımıyla mümkün olmuştur.

Lord Baltimore ve diğer seyyahların, Osmanlı evlerindeki yaşam faaliyetlerinin alçakta gerçekleştiği, (Avrupaî) mobilya bulunmadığına dair gözlem ve tespitleri, Osmanlı toplumunun ev içi yaşam kültürünün, Batı toplumlarınkinden en temel farklılığına işaret ediyordu. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı evlerine batılı tarzda mobilyaların girmesiyle ortaya çıkacak değişimin, toplumsal yaşamda son derece önemli olacağını da dolaylı olarak ifade etmiş oluyordular.¹

Her uygarlık kendi eşya evrenini inşa eder. Geleneğin, yaşam tarzının, toplumsal ihtiyaçların, komşu uygarlıkların, estetik kaygıların az ya da çok etkili olduğu kompleks bir inşa sürecidir bu. Maddî kültür araçları bu süreçte tekrar tekrar üretilmeye devam eder. Eşyalarla insanlar arasındaki ilişki tek taraflı değildir; üretilen maddî kültür araçları da sosyal hayatı, toplumsal gruplar arasında farklılaşmayı, bireyler arasında iletişimi, kısaca toplumsal olanı belirlemeye başlar. Maddî kültür araçları ve bu eşyaların şekillendirdiği yaşam tarzı, durağan bir tarihsel yapı özelliği de sergilemez. Zaman ve toplum değiştikçe maddî kültür araçları da dönüşür. Osmanlı maddî kültürü de kendi içinde bu dönüşümleri belli düzeyde yaşamıştır. Örneğin, 18. yüzyıl İstanbul evleri önceki dönem evlerine göre daha geniş, mutfak gibi işlevsel olarak farklılaşmış bölümlere sahip, göreceli olarak daha konforlu yapılarıdır. Oda takımını oluşturan yastıklar da incelediğimiz dönemde çeşit ve sayı itibarıyla İstanbul evlerine daha zengin ve gösterişli bir dekorasyon sağlamıştır. Ancak, toplumun kendi dinamik kültürel yapılarının belirleyici olduğu bu değişimler ile 19. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden itibaren Batı uygarlığının maddî kültür araçlarının tesirinde ortaya çıkacak değişimler niteliksel farklılıklar taşımaktadır. Önceki yüzyıllarda da Osmanlı ile Batı arasında kültürel temas ve etkileşimler olmakla beraber, bu etkileşimler geleneksel Osmanlı yaşam tarzının varlığını tehdit eden sonuçlar doğurmamıştır. Batıdan gelen çeşitli

---

yaşayanları aktaralım: “*Mobilyalar arasında ne masa, ne de sandalyeler var, aslında gerçekten onlara ihtiyaç da yok. Türkler oturdukları zaman sürekli olarak terziler gibi ayaklarını dizlerinin altına sıkıştırıyorlar...*” (Wittman, 2011:9-10).

¹ Çalışmamızın kapsadığı dönemin son yıllarında, 1874 yılında, Türkiye’ye seyahat etmiş olan İtalyan Edmondo De Amicis, İstanbul halkının yaşadığı dönüşüme şahit olmuştur. Fransızcanın, alafanga mobilyanın, piyanonun, Fransız modasına uygun kıyafetlerin, kısaca Avrupaî yaşam tarzının görünür olduğu İstanbul’un Müslüman evleriyle, geleneksel yaşamı sürdürmekte kararlı görünen diğer Müslüman hanelerinin, İstanbul şehrinde birbirine zıt iki maddî kültür dünyayı (alaturka ve alafanga) oluşturduğu görülmektedir (Amicis, 1993:227 vd.).

mallar, örneğin Saksonyakârî, İngilizkârî veya Frenkkârî sahan, kase, sürahi gibi sofrata takımları, Osmanlı toplumunun asırlardır devam etmiş yer sofrasında, ortak kaptan yemek yeme alışkanlığını değiştirememiştir. Tıpkı İngiliz yahut Fransız mamulü kumaşların geleneksel oda takımlarında (yastık, minder vb.) kullanılmasının, odaların Batılı tarzda kullanımını gerektirmemesi gibi.

Fakat 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında Osmanlı maddî kültürü üzerinde görülmeye başlayacak Batı tesiri, geleneksel Osmanlı yaşam biçimini de dönüştürecektir. Batılılaşma/alafrangalaşma kavramlarıyla ifade edilen Osmanlı toplumsal değişmesinin en önemli alanını, evlerinin iç düzeninde ortaya çıkan değişim oluşturur. Batı maddî kültürünün simgesel açıdan kuvvetli eşyaları olan sandalye, kanepeler, masa, koltuk, konsol ve karyola, ev içi yaşam mekânının batılı tarzda kullanımını temsil ediyordu. 1844-1845 yıllarına ait İstanbul terekelerinde görülmeye başlayacak batılı mobilya türleri, yüzyılın sonunda sadece başkent sarayları¹ ve üst tabakanın yaşam mekânlarında² değil sıradan İstanbulluların konutlarında da yerini alacaktır.

Tereke defterleri, İstanbul evlerinde ilk kullanılan batı mobilyasının sandalye olduğunu göstermektedir. Sandalyenin Osmanlı coğrafyasında ve İstanbul'da tarihi oldukça erken dönemlere uzanmaktadır. Başkent sakinleri, gündelik hayatlarında kullanmasalar da bu eşyayı uzun zamandır tanyıyorlardı.³ Lale Devri'nin önde gelen simalarından İbrahim Paşa'nın Çırağan'daki sahilhanesinde iki adet sandalyenin bulunduğunu öğreniyoruz (Karahasanoğlu, 2009:67).⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısına ait tereke defterlerinde nadir de olsa sandalye kayıtlarıyla karşılaşırız. Daha erken tarihli örneklerinin bulunabileceğini tahmin ettiğimiz sandalye bizim tespitlerimize göre ilk defa, Rumeli kadılarında ve Şer'iyat katiplerinden es-Seyyid Lütfullah Efendi'nin

---

¹ Bu dönemde, İstanbul'un yüksek kültürünü temsil eden saray çevresinin gündelik hayatlarında batılı mobilyaları kullanmalarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Feryal İrez (1988), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

² Yüzyılın sonlarına doğru, kanepeler takımlarının seçkinler arasında hediyeleşmeye konu olduğu belirtilmektedir (Abdülaziz Bey, 2002:278).

³ 1720 yılında yapılan III. Ahmed'in şehzadelerin sünnet düğününe katılan Batılı sefirler için sandalye temin edilmişti. Levni'nin ilgili minyatürü için bkz. Atıl, 1999:94.

⁴ Dönemin bir diğer üst düzey devlet görevlisi olan Mehmed Paşa'nın Ortaköy'deki sahilhanesindeki eşyaları arasında iki koltuk (armchair) yer alıyordu (Karahasanoğlu, 2009:62,68). Batı tarzı mobilya türlerinin, Lale Devri'nin en önemli paşalarının muhalefat listelerinde bu kadar az sayıda bulunması, başkent seçkin çevrelerinde dâhi bu eşyaları gündelik yaşamlarında kullanmadıklarını göstermektedir. Muhtemelen sık sık ziyaretlerine gelen Avrupalı diplomatlar için bu eşyaları bulundurmışlardı.

Tablo 24. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Avrupaî Mobilya Türleri (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi
Sandalye	3	0,03	5	0,04	21	Sandalye	4	0,04	21	Sandalye	3	0,03	11	Sandalye	15	0,16	108
										Masa	2	0,02	2	Sandalye	23	0,24	30
										Kanepe	1	0,01	3	Kanepe	11	0,11	17
										Karyola	1	0,01	1	Konsol	9	0,09	12
														Karyola	5	0,05	8
														Büro	1	0,01	1
														Koltuk	1	0,01	1
														Büro	2	0,02	2

Tablo 25. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Avrupaî Mobilya Türleri (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi
Sandalye	5	0,17	11	0,21	36	Sandalye	6	0,21	36	Sandalye	5	0,15	48	Sandalye	20	0,50	326
						Masa	1	0,03	1	Kanepe	5	0,15	13	Masa	18	0,45	36
										Masa	5	0,15	10	Kanepe	15	0,38	40
										Koltuk	2	0,06	25	Koltuk	14	0,35	63
										Konsol	2	0,06	2	Konsol	14	0,35	20
														Karyola	6	0,15	10
														Büro	1	0,03	1
														Kütüphane	1	0,03	2

Aralık 1779 tarihinde kaleme alınmış tereke defterinde geçmektedir (KŞS, no.458, vr.43a). 18. yüzyılın son çeyreğine ait Bursa sicillerinde de sandalye sahibi az sayıda kişinin var olduğu görülmektedir.¹

Örneklemlerimizi oluşturan İstanbul tereke defterlerinden 1785-1786 yıllarına ait olanlarının da gösterdiği gibi, 18. yüzyılın ikinci yarısında evlerinde sandalye bulundurmuş kişilerin sayısı son derece az olduğu gibi, aynı zamanda bu kişiler çoğunlukla tek bir sandalyeye sahip olmuştu.² Bundan başka, sandalye dışında ikinci bir alafranga mobilyanın İstanbul terekelerinde görülmesi, ancak 1840'lı yıllara ait tereke defterlerinde olacaktır. Tek bir istisna vardır; 1805-1806 yılı askerî terekeleri arasında yer alan Meydan Kasabı Manon'a ait tereke defteridir.³ Dolayısıyla, evlerinde nispeten çok sayıda sandalye bulundurmuş bazı gayrimüslimleri⁴ dışarıda tutarsak, 1785-1825 dönemi İstanbul evlerinde, özellikle Müslümanların evlerinde, sandalyeler gündelik hayatta kullanılan eşya özelliği kazanmamıştır. Toplumsal nüfuz sahibi, üst düzey devlet idarecilerin evlerinde bile sandalyeler, odaların tefrişinde önem arz etmemiştir. Zengin Gayrimüslim İstanbulluların bir kısmı ise, oda takımı oluşturacak kadar sandalyeye sahip olmuşlar, evlerinin içine belli düzeyde batılı görünüm kazandıran alafranga eşyayı kuvvetle muhtemel düzenli olarak kullanmışlardır.

Başkent örneğinde, Osmanlı maddî kültürünün batılılaşmasının Gayrimüslim İstanbullularla başladığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Tarihî kanıtlar bu tahminimizi desteklemektedir. Batılı yaşam tarzının iki önemli göstergesi kabul edebileceğimiz, mekânın düzenlenmesinde Avrupa mobilyaların kullanılması ile sofrada alafranga tarzın

¹ İlgili tereke kayıtları için bkz. Bursa Şeriye Sicileri, no.B214, vr.71a-72a; no.B229, vr.10b-11b.

² Bu dönemde sandalye sahibi olmak erkeklere mahsustur; üçü reayadan ve beşi askerî zümreden tereke sahipleri arasında kadın yoktu. Reayadan Mardiros'un üç adet, askerî taifesinden Artin'in altı adet sandalyesi nispeten evlerin dekorasyonunda sandalyelerin önemli bir unsur olabileceğini göstermektedir (ÜŞS, no.519, vr.64b; KŞS, no.558, vr.92ab). Matos zimminin, Eyüplü Abdullah Ağa'nın, Rumeli kadılarından es-Seyyid Mehmed Abdülaziz Beğ'in, Rüüs-ı Hümâyûn Kesedarı Ahmed Zihni Efendi'nin ve Haseki Ahmed Ağa'nın birer adet sandalyeleri vardı. İlgili tereke kayıtları için (sırasıyla) bkz. ÜŞS, no.524, vr.63a; EŞS, no.264, vr.88b-89a; KŞS, no.556, vr.61a-62a; no.556, vr.6b-7b; no.556, vr.37ab.

³ Askerî taifesinden olduğu belirtilmiş olan Manon'un tereke listesinde 17 adet sandalyesiyle beraber eşya öbeği hâlinde kaydedilmiş "ceviz tahtası sofrası", masa kabul edilmiştir (KŞS, no.812, vr.21ab). İncelediğimiz terekelerde tespit edebildiğimiz ilk masa (ikincisi için 40 yıl beklememiz gerekecektir), Osmanlı toplumu için yeni ve yabancı bir eşya idi. İlk masanın sicillerde bu şekilde tarif edilmesi de yeniliğine delalet etmektedir.

⁴ Üstteki satırlarda geçen Meydan Kasabı Manon'un 17 sandalyesi, Artin'in 6 sandalyesi, bunlardan başka diğer Artin'in (sarraf) 39 sandalyesi (KŞS; no.1175, vr.35ab), Papazoğlu Hoca Mıgırdıç'ın 7 sandalyesi (GŞS, no.571, vr.71ab) ve Giridi Manol'un 12 sandalyesi (ÜŞS, no.564, vr.40a) vardı. Diğer bir ifadeyle, 1785-1825 dönemine ait reaya ve askerî sınıfın toplam 395 terekesinde tespit edilen 132 sandalyenin %61'i (81 adet) bu beş gayrimüslim İstanbulluya aitti.

benimsenmesi ilk olarak ve Müslümanlardan çok daha evvel Gayrimüslimler arasında yaygınlaşmıştır. Örneğin, çatal-bıçak ikilisinin sarayda bile görülmediği dönemde, varlıklı iki Gayrimüslim İstanbul'unun 1749 yılında tutulmuş tereke kayıtlarında çatal-bıçağın var olduğunu öğreniyoruz.¹

1844-1845 yıllarına ait reaya ve askerî terekeleri, İstanbul evlerinin tam anlamıyla Avrupaî karakter kazanmaya başladığını göstermektedir. Sandalye dışında masa, kanepeler, karyola, koltuk ve konsol da ev eşyaları arasına girmiştir. Müslüman halkın hâlâ bu tür eşyalara meyletmediğini belirtelim. Tablo 24'de yer alan masa, kanepeler ve karyola Gayrimüslim reaya terekelerinden çıkmıştır. Sandalye içeren Müslüman reaya terekelerinin oranı %11 (altı kişi) olsa da kesinlikle Gayrimüslimler kadar çok sayıda sandalyeye sahip olmamışlardır.² Müslümanlar arasında çeşitli batı mobilyalarına ilgi gösterenler ilmiye ve bürokrasi kökenli askerî zümre mensupları olmuştur. Dikkat çeken husus, batılı eşyalara sahip olma eğilimi diğer devlet görevlileri kadar yüksek olmasa da ulemanın özellikle yüksek makamlara ulaşmış üyelerinden sandalyeyle beraber masa ve kanepeleri kullanmış kişilerin olmasıdır.³ Yirmi bir sandalyesi, beş masası, yirmi iki koltuğu ve iki kanepesi, batılı yaşam tarzına eğilimini kanıtlayan Mehmed Bey (BŞS, no.8, vr.62b-64a) ve diğerlerinin terekeleri, bürokrasi ve bugünkü anlamıyla askeriye kadrolarında yer alan seçkinlerin değişen ev içi yaşam kültürleri hakkında fikir vermektedir. Bu dönemle ilgili bir diğer önemli husus, alafranga mobilyaya sahip olmada toplumsal cinsiyet kimliği bağlamında keskin bir ayrışmanın varlığıdır. Tablo 24 ve 25'de görülen 1844-1845 yıllarına ait yüzlerce batılı eşyadan sadece ikisine kadınlar sahipti.⁴

Evlerin döşemesinde kullanılan eşyalara göre, Osmanlı maddî kültüründe batının etkisiyle ortaya çıkan değişimi dönemlendirdiğimizde, 1844-1845 yılı İstanbul

¹ Sofrada çatal-bıçağın kullanılması, alafranga sofranın en karakteristik özelliğidir. Nitekim, Batılı seyyahların Osmanlı sofrası kültürüyle ilgili ilk dikkatlerini çeken nokta, sofrada çatal ve bıçağın olmadığıdır. Osmanlı toplumunda çatal-bıçak kullanan ilk kişilerden olduğuna şüphe etmediğimiz, biri kadın diğeri erkek iki Gayrimüslim İstanbul'unun terekeleri için bkz. MŞS, no.61, vr.4b, 25a.

² 11 sandalyesi tereke listesine girmiş Debbaoğlu Ahmed Ağa (GŞS, no.732, vr.37ab) kahvehane işletirken, 5 adet sandalye sahibi olan Tatar Süleyman Ağa ise, berberlik yapıyordu (KŞS, no.1553, vr.29b-30a). Muhtemelen her ikisi de sandalyeleri müşterileri için dükkânlarında bulunduruyorlardı.

³ Örneğin, Teftiş Mahkemesi Mümeyyizi olan Mehmed Arif Efendi'nin terekesinde 20 sandalyenin yanı sıra 1 masa ve 1 kanepeler de vardı (KŞS, no.1552, vr.69a-71a).Müderres-i kirâmdan olan diğer iki örnek için bkz. KŞS, no.1553, vr.57a-58a, 95b-98b.

⁴ Gayrimüslim kadınların doksan yıllık dönemde belirgin vasfı olan, sınırlı sayıda eşya tüketme durumu bu yıllarda da değişmemiştir. Birer sandalyesi bulunan iki Müslüman kadının birisi askerî sınıftan idi; bu kişilerin terekeleri için bkz. BŞS, no.8, vr.46b-47a; KŞS, no.1553, vr.91b-92a.

terekeleri önemli bir eşiği temsil ediyordu. Gayrimüslimlerden sonra Müslüman nüfusun seçkinleri ev içi yaşamlarında batı tarzı mekân kullanımını benimsemeye başlamışlardı. Müslüman halk arasında da sandalyeyle başlayan alafranga mobilya tüketimi söz konusudur. Bu dönüşümün tam tarihini saptamak kolay değildir. Bunun en başta gelen sebebi, tereke defterlerinin ölüm anındaki eşya envanterini içeriyor olmalarıdır, yani tereke sahiplerinin bu eşyaları ölümlemlerinden ne kadar evvel edindiklerini kesin olarak bilemiyoruz. 1824-1825 yılları terekelerinde (bazı gayrimüslim terekeleri hariç) kısıtlı sayıda sandalyeden başka alafranga mobilya bulunmadığı için, maddî kültürde ortaya çıkan değişimin 1830'lu yıllardan itibaren başladığını kabul etmek, isabetli olacaktır.

1863-64 ve 1873-74 yıllarına ait tereke defterlerinin ortaya koyduğu üzere, takip eden otuz yılda batılı mobilyaların İstanbul evlerinde kullanılma oranı ciddi şekilde artmıştır. Kadınların batılı eşyaları tüketmeleri, erkeklere nazaran hâlâ düşüktür; ancak bu dönemin reaya statüsündeki kadınların terekeleri, yalnızca iki Müslüman kadının birer sandalyesini tespit edebildiğimiz 1844-45 yılı kayıtlarına göre önemli bir değişimi haber vermektedir. Gayrimüslim kadınların sınırlı sayıda eşyaya sahip olma durumu devam etmekle beraber, karyola, kanepeler, masa, sandalye, koltuk ve konsolun bulunduğu Gayrimüslim kadın terekeleri 1860 ve 1870 yılları sicillerinde görünmektedir.¹ Reaya sınıfındaki Müslüman kadınlara gelince, sandalye dışında masa, kanepeler ve konsoldan birine daha sahip olmuş İstanbullu Müslüman kadın tipini ilk defa bu yıllarda saptıyoruz.² Eşlerinin veya babalarının herhangi bir devlet görevi bulunmayan Müslüman kadınların, batılı yaşam tarzının ev ile ilgili eşyalarına sahip olmaya başlamaları, Osmanlı maddî kültüründe yaşanan değişimin toplumun farklı kesimlerine ulaştığını göstermektedir.

İstanbul'un sivil erkek nüfusuna ait 1863-64 ve 1873-74 tarihli terekeler, başkent evlerinin iç dekorunun Batılı bir karakter kazanmakta olduğunu açıkça göstermektedir.

---

¹ Zengin ve orta halli olarak tanımlayabileceğimiz, alafranga mobilya sahibi Gayrimüslim kadınların terekeleri için bkz. BŞS, no.52, vr.19b; GŞS, no.819, vr.53b-54a, 66ab; no.832, vr.24b-25b; no.880, s.107-108; no.884, s.94-95; ÜŞS, no.698, vr.24b-25a; no.704, vr.23b-24a; no.713, vr.19b-20a.

² Sayıları az ve ortak özellikleri zengin kategorisinde yer almak olan Müslüman kadınlara örnek verelim. Tophane'de Sakabaşı Mahallesi'nde yaşamış Hacı Esma Hatun bt. İbrahim'in öldüğünde iki sandalyesi ve bir masası vardı (GŞS, no.836, vr.12b-13b). Üsküdar'ın Mirahor Mahallesi'nde vefat etmiş Refia Hatun bt. el-Hac Hasan ise, bir kanepeler ve bir konsola sahipti (ÜŞS, no.669, vr.58b-59a). Diğer örnekler için bkz. GŞS, no.880, s.44-46; ÜŞS, no.701, vr.8b-9a.

1844-1845 yılında, alafranga mobilyalardan sadece sandalyeye evlerinde yer vermiş olan beş Müslüman erkek (%16'sı) var iken, bu sayı geçen yirmi-otuz yılda üç katına çıkmıştır. 1863-64 yıllarında 13 kişi (%42), 1873-74 yıllarında da 15 kişi (%48), en az bir çeşit alafranga mobilyaya sahipti. Geçen süreçte, Müslüman reayanın eşya tercihindeki bir diğer farklılık, sandalyenin yanında masa, kanepeler, koltuk, konsol ve karyolanın da talep edilmeye başlamasıdır. Nadiren üç farklı batı mobilyası aynı evde bulunduğuna göre¹, İstanbul'un Müslüman haneleri hâlâ geleneksel kültürün baskın olduğu yaşam tarzını sürdürüyordu. Ancak, moda özelliği kazanarak hızla yaygınlaşan, sıradan Müslümanların konutlarında bile talep edilen alafranga eşya gerçeğini görmemiz gerekiyor. Batının mobilyası daha çok zengin Müslüman reayanın terekasında çıksa da fakir bir balıkçı olan Mehmed Akif Ağa'nın karyolası ve masası² ya da Üsküdarlı İmam Mehmed Emin Efendi'nin dört sandalyesi ve bir masası (ÜŞS, no.672, vr.27b-28a), batı tarzı mobilyanın etkilediği geniş toplumsal çevreyi görmemizi sağlar.

Bireylerin ve toplumsal grupların kimliklerini, gündelik hayatta kullandıkları muhtelif obje ve eşya tercihlerine göre tanımladığımızda, Gayrimüslim İstanbulluları *Alafranga* sıfatını en fazla hak eden toplumsal kategori olarak tarif edebiliriz. Bu yıllarda hayatını tamamlamış erkek Gayrimüslimlerden herhangi bir alafranga ev eşyasına sahip olmayan yok denecek kadar azdı; incelediğimiz kırk üç örneklemden sadece beşinde bu nitelikte eşya mevcut değildi.³ Çiçekçi Hırsto, son derece fakir olmasına rağmen, altı sandalyesi ve bir masasıyla, mütevazı evinde Batılı yaşam biçimini kısmen temin etmiş olmalıdır (ÜŞS, no.678, vr.62b-63a). Tereke yekunu, kendisini zengin kabul etmemize imkan vermeyen şeker tüccarı Sarrafım ise, yaşam mekânının batılı tarzda kullanımı için gerekli bütün nesneye sahipti: 1 masa, 2 kanepeler, 18 sandalye, 2 konsol, 4 koltuk ve 1 karyola (ÜŞS, no.713, vr.93ab).

¹ Örneğin, misk yağcı Mehmed Nazif Ağa, evinin alafranga oda takımını meydana getiren bir masa, iki kanepeler ve beş sandalyeye sahipti (KŞS, no.1791, vr.38b-40a).

² Tereke listesinin sadece altı kalem ev eşyası içermesi, müteveffanın sağlığında kullandığı birçok malın liste dışı kalmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Ölümünden önce bir kısım mal ve eşyalarını hibe veya sözde satış yöntemiyle başkalarına devretmiş olduğunu varsaysak bile, karyola ve masasını kendi tasarrufunda bırakma kararını vermiş olma ihtimali de önemlidir. Mehmed Akif Ağa'nın öldüğünde bütün ev eşyası, bir ayna, bir mangal, iki minder, beş duvar yastığı, bir masa ve karyoladan oluşuyordu (GŞS, no.880, s.114).

³ Biri aslen Eğinli, ikisi fakir ve diğer ikisi de orta halli olan Gayrimüslimlerin terekeleri için bkz. BŞS, no.54, vr.19b; EŞS, no.506, vr.6a; no.532, vr.44ab; MŞS, no.154, vr.39b; ÜŞS, no.704, vr.31b-32a.

Batı mobilyasına çeşitleriyle beraber sahip olma eğilimlerini ilk olarak 1840'lı yılların tereke defterlerinde saptadığımız askerî sınıfın alafranga kültüre ilgileri, 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında artarak devam etmiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinde ve 19. yüzyılın başlarında Hıristiyan Osmanlı tebaasının *nitelikli batı eşyalarına* eğiliminden hareketle, bu dönemde gelenek ve dinin kişilerin eşya tercihlerini büyük oranda belirlediğini düşünebiliriz. 1840'lı yılların terekeleri ise, sıradan Müslümanların evlerine sandalye, seçkin Müslümanların yaşam mekânlarına da çeşitli alafranga mobilya türlerinin girdiğini gösterdiğine göre, bu dönemde, Müslüman Osmanlıların geleneksel yaşam tarzları için yeni olan batılı eşyalara karşı takındığı tutumu şekillendiren geleneğin gücünü yitirmeye başladığını ifade edebiliriz. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'un farklı toplumsal kimliklere sahip kişilerin evlerinde alafranga mobilyanın çeşidi ve sayısı gözle görülür şekilde artacaktır. Dolayısıyla 1863-64 yıllarında kaleme alınan tereke defterlerinin ışığında, alafranga yaşam tarzının İstanbul evlerinin büyük kısmında az ya da çok görüldüğünü söyleyebiliriz.¹

3.4. İstanbul Evlerinin Mutfağı

İnsan hayatının önemli unsurlarından olan yeme-içme alışkanlıkları, bireylerin diğer alanlardaki tercihlerine paralel olarak değişir. Aslında bu tespit, bireylerin oluşturduğu toplumlar için de geçerlidir. Hatta şunu iddia etmek pekâlâ mümkündür: Bir toplumun mutfağına yönelik eğilimleri, siyasi ve ekonomik gelişmelerden bağımsız ele alınamaz; aksine onlarla müteradif değişme gösterir. Konuya bu çerçevede yaklaşıldığında, geleneksel mutfak kültüründeki değişimin 18. yüzyılda başlaması, 19. yüzyıl ortalarına doğru ise kendini iyice hissettirmesi/yoğunlaşması gerekir. Konuya, bu tezde ele alınan maddi kültür unsurları bağlamında eğildiğimizde ise, mutfakla ilgili alışkanlıklardaki dönüşümün ev içi yaşam kültüründe görülen değişimle eş zamanlı seyretmesi beklenir.

---

¹ Abdülaziz Bey ise, toplumsal cinsiyet kimlikler bakımından farklılığa dikkat çekmekte ve 1880'li yıllarda kanepeler ve sandalyelerin İstanbullu seçkinlerin evlerinin selamlıklarının aksine haremde bulunmadığını aktarmaktadır (Abdülaziz Bey, 2002:168). Ancak, incelediğimiz tereke defterleri askerî zümreye mensup kadınların terekelerinde alafranga mobilya türlerinin 1863-64 yılları kayıtlarında az olsa da mevcut olduğunu gösterirken, 1873-74 yıllarına ait tereke defterleri ise, çok sayıda kadının sandalye, masa ve diğer batılı eşyaları kullandığını bildirmektedir. Abdülaziz Bey'in 1910'lu yıllarda aktardığı bilgi tarihlendirme bakımından hatalı da olsa, tereke kayıtlarındaki verilerden tespit edilebilen, haremde alafranga mobilyanın selamlıktan sonra kullanılmaya başladığı bilgisini teyit etmektedir.

Araştırmanın bu kısmında, mutfak eşyaları üzerinden sözü edilen varsayımlar sınanacaktır.

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, maddi kültürdeki değişimi görmek üzere bu araştırmada kullanılan en önemli kaynak türü olan terekelerde mutfak kap-kacakları yer almaktadır. Buna karşılık, çok az sayıda listede yiyeceklere rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma, değişimi gıda maddeleri üzerinden orijinal verilere dayalı olarak okuma kabiliyetine sahip değildir. Bununla birlikte, mevcut araştırmalardan hareketle Türk mutfak kültüründe yaşanan gıda maddelerine dayalı değişime kısaca değinmek mümkündür.¹

Kullanılan malzemeler açısından Türk yemeklerindeki değişim, bilhassa Amerikan menşeli ürünlerin Osmanlı coğrafyasında üretilip tüketiminin yaygınlaşmasıyla gerçekleşen bir olgudur. Amerikan menşeli bazı ürünler, çok erken tarihlerden itibaren üretilmeye başlanmasına rağmen Türk mutfağındaki asıl etkileri 18. yüzyıl sonu veya 19. yüzyıl başlarında hissedilmeye başlanacaktır. Etkinin yoğunlaştığı dönem ise, 19. yüzyıl ortalarıdır. Söz gelimi, domates (o günkü ismiyle *kavata*) ilk defa 17. yüzyıl sonlarında İstanbul'da üretilmeye başlanmıştır. Uzun süre yapraklarıyla birlikte turşu yapımında kullanılan domates meyvesinin kırmızı olarak tüketimi 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşecektir. İstanbullular, 19. yüzyılın ortalarında ondan salça imal etmeye başlayınca da domates, Türk mutfağındaki asıl vurucu etkisini yapacaktır. Yeşilbiberin hikâyesi de domatesinkine benzerdir. 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul çevresinde tarımı yapılan biber, 19. yüzyıl ortalarına kadar turşu malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu tarihlerde farklı çeşitleri üretilen biberin kullanım alanları da değişmiştir. Yine günümüzde Türk mutfağının en önemli aktörlerinden sayılan kuru fasulyenin bu sarsılmaz konumunu elde etmesi de yarım asrı bulmuştur; 18. yüzyılın ilk yarısında üretimine başlanan fasulyenin kurusunun bakkal dükkânlarında yaygınlaşması 18. yüzyılın son çeyreğine tekabül eder.² Yeme içme alışkanlıklarındaki değişime ilginç

---

¹ Osmanlı topraklarına yeni giren gıda maddeleriyle ilgili kısmı, Arif Bilgin'in "From Artichoke to Corn: Semo New Fruits and Vegetables in Istanbul Market (17th-19th Centuries)" isimli henüz yayınlanmamış makalesinden yararlanarak yazdım. Basılmamış makalesini kullanmama müsaade ettiği için kendisine teşekkür ederim.

² Bahçıvan Nikola veled-i Yani'nin 1751 yılında tutulmuş tereke defterinde 4 keyl fasulye kaydı dikkat çekmektedir. Kilesi 120 akçe olan fasulyenin fiyatı hakkında fikir vermesi için, aynı kayıta geçen buğdayın kilesinin 70 akçe, tavuk ve ördeğin birim fiyatlarının ise 15'er akçe olduğunu zikredebiliriz. Eyüp Kadılığı'na bağlı Terkos Nahiye'sinin Aravli? karyesinde bahçıvanlıkla geçimini sağlarken ölen

bir örnek olan fakat etkisini incelediğimiz dönem sonrasında hissettiren önemli bir aktör de patatestir. İstanbul'un seçkin çevreleri arasında 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren tanınan fakat ekimi yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan patates, verim ve besin düzeyinin yüksekliği dolayısıyla dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı toplumu arasında da çabuk rağbet görmüştür. Patates Osmanlı mutfağındaki değişimin son önemli halkasıdır denebilir.

Görüldüğü gibi, erken tarihte girmiş olsalar bile, yeni ürünler, yeme içme alışkanlıklarındaki dönüştürücü etkilerini 19. yüzyılın ilk yarısında göstereceklerdir. Kırmızı domates kullanımı, salça imali, kuru fasulyenin yer edinmesi, biberin kullanım alanının genişlemesi gibi gelişmeler hep bu döneme veya yakın yıllara tekabül etmektedir. Şüphesiz değişimin hacmini, zamanını ve etkisi altına aldığı toplumsal kesimleri tespit etmek üzere sağlam veri setlerine dayalı çok daha detaylı analizler yapmak gerekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu araştırmanın temel kaynakları, mutfaktaki değişimi yalnızca mutfak kap-kacakları ve sofraya gereçlerinden hareketle betimlemeye izin vermektedir. Fakat araç-gereçlerdeki değişimle yeni gıdaların mutfağı dönüştürmesi arasında bile eş zamanlılığın olması dikkat çekicidir. Mutfak araç-gereçlerine geçmeden önce evin bir bölümü, fizik mekân olarak mutfak üzerinde duralım.

Osmanlı evlerinde mutfağın yaygınlaşması, kuvvetle muhtemel ki 18. yüzyılda gerçekleşti. 16. yüzyıla ait çeşitli çalışmalar, mutfağı olan ev sayısının oldukça düşük olduğunu göstermektedir (%3-%6 arası). Mutfaklı ev oranının artış seyrini mevcut çalışmalardan hareketle çıkarmak mümkün değil, çünkü her döneme ilişkin araştırma bulunmamaktadır. Söz gelimi bu oranın 17. yüzyılda nasıl bir seyir takip ettiğini tespit edemiyoruz. Bununla birlikte gerek ev satış kayıtlarından çıkardığımız rakamlar gerekse yüzyıla ait bazı araştırmalar, en geç 18. yüzyılın son çeyreğinde çoğu İstanbul evinin mutfağına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 19. yüzyılda mutfaksız ev nadirattan

---

Nikola gibi fasulye ziraatı yapan başka bahçevan ve çiftçiler de olmalıdır (EŞS, no.188, vr.16b). Osmanlı toplumunun gıda ihtiyacının karşılanmasında hizmet veren bakkallarla ilgili bazı sicil kayıtları, bakkal dükkanlarında bulunabilecek malların bilgisini de içermektedir. Bakkalların ticaretini yaptığı herhangi bir gıda maddesini, tüketimi yaygınlaşmış besin maddesi olarak değerlendirebiliriz. 1788 tarihli belgeye göre, Bakkal Yanko'nun dükkanında kıyyesi 15 akçeden satılan 21 kıyye fasulye mevcuttu (İBŞS; no.298, vr.64a). Dimitri ve ortağının işlettiği bakkalda ise, 7 kıyye fasulye tespit edilmiş olup, birim fiyatı 21 akçedir (İŞS, no.66, vr.135ab).

olmalıdır. 1860 yılında kiralık ve satılık ev ilanları incelendiğinde, büyük küçük evlerin ortak özelliği olarak mutfakların bulunmasını gösterebiliriz.¹ Abdülaziz Bey, 19. yüzyılın ikinci yarısında fakir ve orta halli İstanbulluların evlerini anlatırken evin ayrılmaz bir parçası haline geldiği anlaşılan mutfağı da şöyle tarif eder:

“Kapıdan girilince, alt katta bahçeye bakan basıkça tavanlı, ufak ocaklı matbah yer alır. Matbahta duvara asılı, tahtadan üstü kapaklı bir sabunluk, karşı taraftaki duvarda sepetten bir kaşıklık, ocak yakınına konmuş bir kaba hasır bulunur. Matbahın diğer tarafında icabında ikiye katlanabilen tahta yemek tablası, çoğunlukla kırılmış bez parçalarıyla doldurulmuş ufak birkaç yastık, yüz geçirilmiş ve birbiri üstüne bir yere istif edilmiş yemek minderleri vardır. Ocağın yan tarafında, tavandan sarkıtılmış iplere bağlı sırtıklar üzerinde kışlık soğan hevenkleri asılıdır. Yine ocağın bahçe tarafı duvarına baştan başa tesbit edilmiş raflarda yemek sahanları ile tabak ve kâseler dizili durur.” (Abdülaziz Bey, 2002:157-158)

Bütün bu bilgilerden hareketle, evin ayrı bir bölümü olarak mutfağın önce başkent zenginlerinin evlerinde görülmeye başlandığını, 18. yüzyılda ise toplumun farklı kesimlerinin yaşam mekânlarını kuşatacak şekilde yaygınlaştığını söyleyebiliriz.

Bu araştırmanın temel kaynaklarından olan tereke defterlerinin mutfak kültürüyle ilgili mevcut yapı ve dönüşüme dair sundukları bilgiler önemli sonuçlar elde etmeye yaramaktadır. Öncelikle şurası belirtilmelidir ki, incelenen dönemdeki tereke listeleri geleneksel kap-kacaklarla doludur. Tepsi, sahan, sini, sofrası, lenger, tabla, kazan, tencere, tava, fincan, kaşık, geleneksel bıçak², tabak ve kase bunlardan birkaçıdır.¹

¹ Reşad Ekrem Koçu, İstanbul’un evlerini anlattığı bölümde, 1860 yılında Ceride-i Havâdis Gazetesi’nde çıkmış, İstanbul’un farklı bölgelerinden ev ilanlarına da yer vermiştir. On üç evden sadece ikisi mutfaksızdır. Ancak bu iki evin de mutfakları olmalıdır; muhtemelen ilânlarda eksik tarif edildikleri için mutfakları görünmemektedir. Çünkü bu evlerden en azından biri haremlik, selamlık, uşak odası, kahve odası, sarnıç, ahır gibi özel hizmet birimlerini içeren büyük bir ev özelliğindedir (Koçu, 1971:5402-5403).

² Kâtiplerin herhangi bir ayırım yapmaksızın tereke listelerine aynı adla (bıçak) kaydettikleri bıçaklar, geleneksel ve yeni olmak üzere, birbirinden farklı iki eşya olarak düşünülmelidir. İncelediğimiz terekelerdeki bıçakların büyük çoğunluğu mutfakta, yemeklerin hazırlanmasında kullanılan geleneksel aletle ilgilidir. Alafranga sofrası adabının en önemli araçlarından olan ve çatala birlikte takım olarak yemek esnasında bireysel kullanım özelliğine sahip bıçaklar ise batılı bir eşyadır. Yaklaşık olarak yüz yıl boyunca sadece Gayrimüslim Osmanlıların tercih ettiği bu tür bıçakların tamamına yakını, tereke listelerine “çatal – bıçak” şeklinde ikili veya kaşığın da katılımıyla üçlü eşya öbeğinin bir unsuru olarak yazılmıştır. 18. yüzyılda kaleme alınmış Amerikan toplumuna ait veraset envanterlerindeki çatal ve bıçaklar da beraberce kaydediliyordu. John Broke’nin 1729 tarihli ve Hugh Nelson’un 1800 tarihli envanterlerinde geçen *6 knives and forks* ve *“20 Ivory handle knives and 20 forks”* kayıtlarını örnek olarak gösterebiliriz. 15 Eylül 2011 tarihinde internet üzerinden erişilebilir durumda olan bu iki belge için bkz. <http://research.history.org/DigitalLibrary/View/index.cfm?doc=Probates\PB00622.xml>; <http://research.history.org/DigitalLibrary/View/index.cfm?doc=Probates\PB01372.xml>.

İncelenen dönemin başlarındaki mutfak eşyaları neredeyse tamamen geleneksel olanlardan oluşmaktadır. Fakat geleneksel beslenme alışkanlıklarına göre imal edilmiş bu eşyaların bir kısmı, Avrupa'dan gelmiş veya getirilmişti. Venedik sepetini, Saksonya işi tabakları, Beç fincanlarını ve çeşitli Avrupa şehirlerinde üretilmiş diğer mutfak eşyalarını bu bağlamda anabiliriz. Bazı araştırmacılar bu ve benzeri örneklerden hareketle Osmanlı modernleşmesinin/batılılaşmasının 18. yüzyılda gerçekleştiğini iddia etmek veya bu malları batılılaşmanın önde gelen göstergesi olarak sunmak gibi bir yanılsa düşmüşlerdir.² Oysa bu eşyalar, geleneksel yaşam kültürünün bir parçasıdır. Sadece, yerli olanlar yerine Avrupa'da imal edilenler tercih edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede bir modernleşmeden kesinlikle söz edilemez. Bunlar Osmanlı mutfağında bir yeniliğe de neden olmuş değildirler. Belki bu kayıtlardan hareketle, Osmanlı toplumunda batılılaşma eğiliminin bu örneklerle yüzeysel bir başlangıç yaptığı iddia edilebilir. Ancak bu iddia bile zorlama olur, çünkü çok daha erken dönemlerde bile *Frenk* imali veya taklidi mallar Osmanlı İstanbul'unda kullanılmaya başlanmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı mutfağına yeni giren bazı eşyalar var ki bunlar, mutfak kültüründe özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren köklü bir değişime neden olmuşlardır. Çatal-bıçak-kaşık takımları, zamanla kahvenin yerini alacak olan çayla ilgili araç gereçler ve bazı yeni yemekler için kullanılan yeni kaplar sözü edilen değişimin müjdecisi olmuşlardır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, Osmanlıların önceki yüzyıllarda bile yeni eşyaları kabullenmekte gecikmedikleridir. 18. yüzyıl sonlarına ait tereke defterleri bir önceki yüzyılda pek görülmeyen birçok yeni eşyanın kaydını içerir. Örneğin kahve puşidesi, şekerden, fincan zarfı gibi eşyalar 17.

¹ İncelediğimiz tereke defterlerinde geçen muhtelif mutfak araç gereçleri kullanım alanları ve işlevlerine göre tasnif edilerek, sayısal verileri tablolar halinde aktarılmıştır. İlgili tablolar için bkz. Tablo 26 – Tablo 41.

² İnceledimiz dönemin kayıtlarında *fağfûrî* kap kacak çeşitleri de sıkça yer almaktadır. Çin işi porselen tabak, fincan, kase ve diğer mutfak eşyalarından dolayı, Çinlileşme, Uzak Doğu kültürünü benimsemekten bahsedemeyeceğimiz gibi, sırf Batı mamülü eşyalardan hareketle de Batılılaşmadan söz edemeyiz. Bu tür nesnelere, başkentlilerin gündelik hayatlarında kullandıkları eşya ve objelerin çeşitliliğine, mal temin etmede sınırları aşabilen seçkin konumuna ve tüketim tarzına dair önemli bulgular olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu eşyalarla birlikte geleneksel mutfak kültürünün tamamen ya da büyük oranda farklılaşarak yeni biçimler kazandığını düşünemeyiz. 1675 sonrasında İngiliz toplumunda da Çin'den gelen porselen kap kacaklar kullanılmaya başlamış, hatta çay gibi yine Uzak Doğu mutfağının önemli bir içeceği bu dönemde İngiltere'de yaygınlaşmaya başlamış olmasına rağmen, söz konusu mutfak eşyaları değişen tüketim alışkanlıkları bağlamında yorumlanmıştır (Weatherill, 1996:31-35, 206). Lale Devri olarak adlandırılan dönemin üç önemli paşasından biri olan Mehmed Paşa'nın muhalledât kayıtları, Uzak Doğu'dan gelen porselen tabak ve kaseleri de içeriyordu (Karahasanoğlu, 2009:71). Aynı dönemde (1730'lu yıllar) İstanbul halkının bu çeşit eşyalara sahip olup olmadığı hakkında yeterli bilgimiz yoktur.

yüzyılın önemli bir bölümünde yer almamaktadır. Bunları, toplumun ihtiyaç nedeniyle dışarıdan bir etkiye maruz kalmadan kendiliğinden ürettiği araçlar olarak değerlendirmek yerinde bir tespit olacaktır.

Gıda maddesi olarak domates, fasulye, biber, patates ve içecek olarak çay Osmanlıların yeme-içme alışkanlıklarını nasıl dönüştürmüşlerse çatal ve çay takımları da kap-kacaklar bağlamında benzer bir dönüşüme neden olmuşlardır. Bizans döneminde var olduğu bilinen iki parmaklı çatal, çeşitli Avrupa ülkelerine yayılırken parmak sayısı artmıştır.¹ Burada hangi ülkede çatalın ne zaman kullanılmaya başlandığı gibi konularda ayrıntılara girilmeden İstanbul halkı arasında yaygınlaşması, istatistikî verilerden hareketle ele alınacaktır.

Tereke listelerinde çatala ilk defa 1749 yılına ait kayıtlarda rastlanmaktadır. Aynı yıla ait iki kayıta çatal sahibi olanların ikisi de varlıklı Gayrimüslimdir. Zimmîlerden biri, keresteci esnafından ve Mirahor Mahallesi sâkinlerinden Yorgi veled-i Luka'dır. Terekesindeki çatal, "sîm çatal bıçak" şeklinde kaydedilmiştir (MŞS, no.61, vr.4b). İkinci gayrimüslim ise bir hanımdır. Caferağa Mahallesi'nde otururken ölen Despina bint-i Yani'ye ait tereke kaydı ise "sîm kaşık çatal" şeklindedir (MŞS, no.61, vr.25a). Sözü edilen Rumların bu gümüş çatal-bıçak-kaşık takımlarını hangi amaçla edindiklerini kesin olarak belirlemek zor olsa da en azından bunları gündelik sofralarında kullanmadıklarını düşünebiliriz. Muhtemel ki bu Rum kadın ve erkek, gümüş takımları misafirleri geldiği zaman sofraya çıkarıyorlar, böylece gayet Avrupai bir sofraya kurduklarını düşünüyorlardı. Baron de Tott'un gözlemleri, bu harcıalem gibi gözükken varsayımı sonuna kadar desteklemektedir. Çünkü Tott, baştercümanının karısının verdiği ziyafeti anlatırken Rumların Osmanlı adetlerini kabullendiklerini fakat onlardan farklı olmaya da çalıştıklarını, bu çerçevede yemekte masa, sandalye, çatal ve bıçak kullandıklarını anlatır. Bununla birlikte Rumların kendilerine benzemeye çalışırken gülünç duruma düştiklerine de vurgu yapar. Zira Rum kadınının biri, zeytini tabaktan çatalla almak yerine eliyle alıp çatala saplamayı daha makul bir tarz olarak benimsemiştir (Baron de Tott, 19??:56).

---

¹ İlk olarak Avrupa mutfağında görünen çatalın tarihiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bizans hanedan ailesi mensuplarınca kullanıldığı ya da İtalya merkezli olmak üzere makarna tüketilen bölgelerde ortaya çıktığı gibi erken tarihlere dikkat çeken araştırmacılar olduğu gibi, 16. yüzyılda kullanılmaya başlandığını kabul edenler de vardır. Ancak, çatalın Batılı toplumlarda yaygınlaşmasının 18. yüzyılın başlarında gerçekleştiği belirtilmektedir (Rebora, 2003:24-27; Braudel, 1993:173-174).

Çatal kayıtları bir müddet sonra İstanbullu Gayrimüslimelerin terekeleriyle sınırlı kalmayacak, Bursa'dakileri de kapsayacaktır. Zengin bir Gayrimüslim olan Sogomon veled-i Bedros, diğer birçok Avrupalı mutfak gereci yanında "bıçak ve çatal" takımına sahipken 1797 yılında ölmüştür (BŞS, B229, 3a). Bursa şehrindeki Ermenilerin Karabaşı olan Kivirk veled-i Avaseb veled-i Allahverdi isimli rahibin 11 Mayıs 1756 tarihli tereke kaydında gümüş sofrta takımları arasında kaşık ve çatalın bulunması ise, başkent dışında yaşayan Gayrimüslim Osmanlıların erken tarihlerden¹ itibaren Batı tarzı sofrta adabına ilgi duyduğuna işaret ettiği gibi, Hıristiyan Osmanlıların bu yeni alışkanlığı edinmesinde dinî açıdan önemli bir engelle karşılaşmadıklarını da göstermektedir.²

Gayrimüslim unsurların bu yeni sofrta gereğine ilgisi, zamanla artacak, çatal kullanma alışkanlığı Gayrimüslimler arasında misafir sofralarıyla sınırlı kalmayan bir hal alacak, gündelik hayatın bir parçası haline gelecektir.³ Tablo 36 ve 37'de görünen çatal kayıtlarını içeren reaya ve askerîye sınıfından kişilerin sahip olduğu 98 tereke defterinin 85'i Gayrimüslim İstanbullulara aitti. Sayısal verilerin ortaya koyduğu bir diğer önemli gerçek de, kişi başına düşen çatal sayısının incelenen süreç boyunca büyük oranda arttığıdır.

İstanbullu Gayrimüslimlerin aksine Müslümanların çatalı kolay benimsemedikleri belirtilmelidir. Müslümanlar bu yeni gerece hem sahip olma hem de kullanma

¹ Batılı toplumlarda çatal kullanımının 18. yüzyılın başında yaygınlaştığını hatırlarsak, Gayrimüslim Osmanlılar için verilen tarihin erken olduğunu düşünebiliriz. İngiliz toplumunun erken modern dönem tüketim davranışları ve maddî kültürü üzerine yapılan araştırmada, çatalın 17. yüzyılın ikinci yarısında bilinmesine rağmen bu yeni eşyaya sahip İngilizlerin nadir olduğu, kademeli olarak yaygınlaşan çatal-bıçak ikisinin sofrada yaygın kullanımının 18. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği belirtilmektedir (Weatherill, 1996: 28, 153, 206).

² Rahibin "simli kaşık ve çatal"ının değeri 200 akçe iken "sim tabak"ı 400 akçe, 4 adet "simli fincan zarfı" ise 1.000 akçe kıymetinde idi. Ayrıca, bu rahibin ve muhtemelen başka şehirdeki diğer Ermeni rahiplerin terekelerini kabzetme yetkisinin, padişahın iradesiyle Ermeni Patrik'ine bırakılmış olduğunu da tereke kaydından öğreniyoruz: "*Medine-i Bursa'da vakî' Ermeniyân taifesinin Karabaşları olub bundan akdem halik olan Kivirk veled-i Avaseb veled-i Allahverdi nam rahibin terekelerini mirî için ahz u kabza ba-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn me'mur olan Ermeniyân Patriği Agob....*" . İlgili tereke kaydı için bkz. Bursa ŞS, no.B174, vr.58b (12 Ş 1169).

³ Karamanlı Hıristiyan çocuklara terbiye ve görgü kurallarını öğretmeye yönelik, Yunancadan Karamanlıcaya çevrilerek yayınlanan *Sabilere Fazilet Kılavuzu* bir nevi âdâb-ı muâşeret kitabı idi. 1819 yılında İstanbul'da basılan kitap her ne kadar çocuklar için düşünülmüş olsa da yayınlandığı dönemin Rum milletinin maddî kültürü hakkında da bilgi vermektedir. Kılavuzun sofrta âdâbıyla ilgili kısmında yemek yerken çatal, bıçak ve kaşığın nasıl kullanılacağı ayrıntılı tarif edilmiştir (Yerasimos, 2010:100-101). Rum ve diğer Gayrimüslim İstanbullulara ait tereke defterleri, çatal-bıçak kullanımının Gayrimüslimler arasında yaygınlığının 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyılın ilk çeyreği arasında belli bir düzeye ulaştığını (%15-%20) göstermektedir. Dolayısıyla *Sabilere Fazilet Kılavuzu* yayınlandığında, en azından sofrta kültürü bakımından toplumsal karşılığı olan bir eserdî.

bağlamında direnmişlerdir. Bazı saray seçkinlerine hediye gelenleri göz ardı edersek, Müslüman unsurlar 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar çatal kullanmamışlardır. Müslümanlar arasında çatalı ilk kullananlar, şüphesiz saray seçkinleridir. II. Mahmud'un ziyafetlerini masa sandalye kullanarak alafranga unsurlarla vermesi yanında çatal-kaşık takımları sipariş ederek¹ tüm sofraya gereçlerini modernleştirme gayretleri bilinmektedir². Her şeye rağmen bu yeni sofraya düzeninin uzun süre sadece ziyafetlere münhasır kaldığı vurgulanmalıdır. Ayrıca, Gayrimüslim Osmanlılarla karşılaştığımızda, bu çevrenin dahi sofralarında çatal ve bıçak bulundurmaya uzun süre bigâne kaldıklarını ifade edebiliriz. Hanedan ailesinin üyeleri ve diğer saraylılar için gerek iç piyasadan gerekse yurt dışından temin edilen çok sayıda ve çeşitte mutfak eşyasının kaydı görevlilerce titizlikle tutulmuş olmasına rağmen, bu eşyalar arasında çatal-bıçak takımlarının varlığını saptayabilmek, II. Mahmud döneminin sonlarına kadar oldukça zor görünmektedir. Beyhan Sultan adına yapılan harcamaları içeren defterde, Hicri 1208 (1793-1794) yılına ait “Çatal bıçak ustadiyesi yiğirmi gurûş”luk masraf kaydı, saray çevresi için tespit edebildiğimiz ilk çatal kayıdır (TSMA.d., no.2766, vr.4b).

Saray mensupları dışında Müslümanların çatalı ne zaman kullanmaya başladığı sorusunun yanıtı, Osmanlı toplumunun yeni gereçlere yönelik ilgisinin hem zamanını hem de nedenini açıklamaya fırsat vermektedir. Çatal İstanbullu Müslümanların terekelerinde 19. yüzyılın ortalarına doğru görünmeye başlamıştır. 7 Temmuz 1844 tarihli tereke kaydına göre, arkasında mirasçı bırakmadan vefât eden Mehmed Bey, bu çalışmanın Müslüman örneklem grubu içinde çatal-bıçak takımına sahip olmuş ilk kişidir.³ Sonraki yirmi yıl içinde Mehmed Bey gibi askerî sınıftan fakat ulemadan

¹ II. Mahmud'un sofrada alafranga tarzı benimsediğinin en önemli delilleri olarak değerlendirilebilecek iki belgeden birincisi, Mart-Nisan 1834 (ZA 1249) tarihini taşımaktadır. Padişahın mahsus olup, Mâbeyn-i Hümayûn Kilercisi Halil Ağa'nın sorumluluğundaki altın ve gümüş sofraya takımlarının listesini veren kayıta çatal iki defa geçmektedir. İlkinde tek başına yazılmış çatal altından yapılmıştır. Gümüş olan dört çatal ise, dört adet sedef kabzalı bıçakla birlikte listeye girmiştir (TSMA, d., no.9013, vr.6a). Anmak istediğimiz 30 Haziran 1839 tarihli ikinci belgede ise, yüzlerce gümüş çatal yer almaktadır. II. Mahmud'un ölmeden önce Paris'den sipariş ettiği ve ölümünden hemen sonra başkente ulaşmış ziyafet takımı, çatal ve bıçak haricinde salça kepçesi, hardal kaşığı gibi başka yeni araçları da kapsıyordu (TSMA, d., no.7665).

² Ayrıca bkz. Samancı, Özge ve Bilgin, Arif, “Ottoman Istanbul and Palace Cuisine in the Era of Mahmud II”, in *II. Mahmud: Istanbul in the Process of Being Rebuilt*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 325-351.

³ Herhangi bir devlet görevi zikredilmemiş olan Mehmed Bey'in babası Mustafa Paşa'dır. Tereke listesinde 16'sı gümüş 17 çatala birlikte 18 adet bıçak da kayıtlıdır. Öldüğünde 2 kanepeler, 4 koltuk, 5 masa ve 21 sandalyeden oluşan alafranga mobilyaların da sahibi olan Mehmed Bey, başkentin

olmayan başkent in üst tabakasına mensup Müslümanlar arasında alafranga sofr a âdâbını benimseyenlerin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Ancak çatal-bıçak sahibi Müslüman bireylerin sayısı hâlâ oldukça azdır. Hicri 1280 dönemi (1863-1864) kayıtları, kalemiye ve seyfiyeden üç tereke sahibinin çatal-bıçak takımını edindiğini bildirmektedir.¹ Müslüman unsurların batılı tarzda yemek yeme kültürüne karşı dirençlerinin aşılma kt a olduğunu on yıl sonraki terekelerden okumak mümkündür. İlmiye sınıfı dışındaki askerî elitlerin çoğunluğu teşkil ettiği çatal-bıçak sahibi on iki tereke sahibi arasında varlıklı reaya statüsünde kişiler de vardı. Fakat reayadan olduğunu varsaydığımız Müslüman iki erkeğin Balmumcuzâde ailesinden olduğunu belirtelim (MŞS, no.153, vr.56a-57a; no.154, vr.54a-55a). Beledî Kassamlıkça terekeleri tutulmuş olan Balmumcuzâde Süleyman Eşref ve Mehmed Nuri Efendileri devletle organik bağları bulunmayan fakat başkent in seçkin çevresinden kişiler olarak tanımlayabiliriz. Toplumsal kimlikler bağlamında batılı eşyalara daha az sahip olmuş Müslüman kadınlar içinde de ilk defa bu dönemde çatal-bıçağı bulunan kimselerle karşılaşırız.²

İncelediğimiz tereke defterleri, Müslüman unsurların alafranga ev eşyalarına nazaran sofr a takımlarına karşı nispeten daha kuvvetli direnç gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Müslümanların alafranga beslenme kültürünü tek başına temsil edebilecek kadar simgesel yönü güçlü çatala karşı direnişlerinin nedeni kolayca tahmin edilebilir: Yabancı bir kültürün unsurunu kolayca benimsemek mümkün değildir. Üstelik İslami ilkeler, bu alışverişi doğru bir hareket olarak tanımlamıyorsa, alışverişi meşrulaştırma imkânı da yoktur. Müslümanlar uzun süre almayı reddettikleri bu görevi tedricen de olsa neden kabullenmişlerdir? İşte bu sorunun cevabı, belki de 19. yüzyılda gerçekleşen yenileşmenin temel nedenlerinden birini açıklamaya fırsat vermektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi Tanzimat dönemine doğru, Osmanlı toplumunun tüketim anlayışında topyekûn bir değişim gerçekleşmişti. İnsanlar hayatlarını daha fazla kullanım eşyasıyla

---

Müslüman elitleri arasında alafranga yaşam tarzını bütün unsurlarıyla benimsemiş ilk örnek olarak dikkat çekmektedir (BŞS, no.8, vr.62b-64a).

¹ Müslüman reayanın terekelerini (57) de dikkate aldığımızda bu döneme ait toplam 77 örneklem içinde sadece üç kişinin bu tarz eşyalara sahip olması, Müslümanların Batı medeniyetinin yemekle ilgili maddî kültür araçlarına olumlu bakmadıklarına delalet etmektedir. Çatal-bıçak sahibi üç kişi ise babası Paşa olan Mekteb-i Harbiye öğrencisi es-Seyyid Ahmet Atika Bey, Dahiliye Nezâreti kâtiplerinden Abdürrezzak Bahir Efendi ve Ferik rütbesine ulaşmış es-Seyyid Ahmed Paşa'dır. Bu kişilerin terekeleri için sırasıyla bkz. KŞS, no.1785, vr.35b-36b; no.1779, vr.30ab; no.1790, vr.11ab.

² Mustafa Bey'in eşi Felek Su Hanım (KŞS, no.1840, vr.95a-96a) haricindeki üç kadından ikisinin terekesi askerî kassamlığın sicillerinde kayıtlı olmasına rağmen, bu iki kadını babaları veya eşlerinden dolayı herhangi bir askerî gruba katamıyoruz (KŞS, no.1833, vr.23b-24a; no.1834, vr.86ab; no.).

devam ettirmeyi tercih etmeye başlamışlardı. Bir başka deyişle, Osmanlı toplumu Tanzimat'la birlikte hayat standartlarını ve tarzını değiştirmeye başlamıştır. Bunun örneklerini ev içi eşyalar yanında mutfak eşyalarında da görmek mümkündür. Daha önce birkaç tabak, sahan ve kâse ile ihtiyacını gideren bir Osmanlı, Tanzimat dönemine doğru kullandığı mutfak gereçleri sayısını artırmıştır. Bundan başka, aynı dönemde, askerî, siyasî, idarî ve ekonomik başarılarıyla birlikte güçlü/üstün Batı imajının Osmanlı toplumuna yerleşmiş olmasının bir sonucu olarak, Müslümanların Batının sosyo-kültürel değerlerine karşı kararlı tutumlarının zamanla çözülmeye başlamasını da yaşanan dönüşümün bir diğer nedeni olarak düşünebiliriz.¹ Bana göre, tüketim alışkanlıklarındaki dikkat çekici değişimin yanı sıra, Batı medeniyetine ve yaşam tarzına bakışı değişen Müslüman Osmanlıların, daha önceleri dinî ve kültürel sebeplerle mesafeli durdukları alafranga maddî kültür araçlarına bu yıllarda sahip olmaya başlamışlardır, değerlendirmesini yapabiliriz. Konuyla ilgili ana nedenleri şüphesiz sosyologların incelemeleri ortaya koyacaktır.

Çay ve çayla ilgili gereçlerin maddi kültür değişimindeki etkisi çataldan daha farklı bağlamda ele alınmalıdır. Zira çay Doğu kökenli bir gıda maddesidir. Etrafında oluşan araç-gereç kombinasyonu da başta Doğu medeniyetlerinden esinlenerek şekillenmiştir. Semaver kesinlikle bu çerçevede ele alınmalıdır. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısında İngiliz yapımı çay fincanı takımlarının İstanbul halkı tarafından kullanımının yaygınlaşması, bu kuralın dışında tutulmalıdır. Çayın, değişimin temel unsurlarından biri olarak sunulmasının nedeni, 16. Yüzyılda Osmanlı topraklarında tüketilmeye başlanan ve kısa sayılacak bir sürede herhangi bir Osmanlının onsuz tanımlanamayacağı bir içecek haline gelen kahvenin yerini almasıdır. Sonuçta, kahve gibi çay etrafında da çok çeşitli kullanım eşyaları yani yeni bir kültür oluşmuştur. Çay ibriği, çay fincanları, çay tepsisi, kaşıklar, şekerlik ve semaver evlerin mutfağında yeni bir görünümü haber veriyor veya yeni bir köşenin ihdas edilme zorunluluğuna işaret ediyor. Bakırcı ve

---

¹ Nitekim, Müslüman Osmanlıların alafranga sofrası düzeni hakkında 19. yüzyıl başlarındaki görüşlerinin yüzyıl sonunda büyük oranda değiştiği gözlemlenmektedir. II. Mahmud devrinde İngiliz elçisinin Haliç'te gemi içinde verdiği alafranga baloya katılan Hüsrev Paşa'nın, balo hakkında "...az vakitte çok tekellüf etmişler, biz bir ayda tanzim edemeyiz çâre ne, devletçe birşey oldu, gidilirse olmaz, kaşık çatal gibi ba'zı mekrûh şeyler var idi..." dediği nakledilir (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999:444). Osmanlı devlet erkânının katıldığı ilk resmî balo olduğu bilinen bu olaydan yaklaşık 65 yıl sonra, Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü yahud Alafranga* (1894) isimli, Müslüman Osmanlılara hitap eden ilk adâb-ı muâşeret kitabında ise, çatal-bıçağın nasıl kullanılacağı bilgisine sahip olmak, medenî ve görgülü olmanın gereklilikleri arasında sayılmıştır (Meriç, 2000:343).

kahveci terekelerindeki kayıtlar, çay tüketimeinin 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde oldukça yaygınlaştığını, kahvenin yüzyılları aşan saltanatının sallandığını göstermektedir.

Sonuç olarak, İstanbulluların hem yeme içme alışkanlıkları hem de mutfaklarında kullandıkları araç-gereçlerdeki değişim, 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yaşanan bir sürecin ürünüdür. Bu yanıyla ev içi yaşam kültüründe yaşanan değişimle zamansal benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ben her iki alandaki değişimin nedenini, tüketim algısındaki topyekûn dönüşümle ilişkilendiriyorum.

Tablo 26. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Muhafazasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi
Torba	8 0,08	15	Şişe	15 0,14	67	Fuçı	9 0,09	36	Şişe	11 0,12	70	Kütüb	14 0,14	23	Kütüb	14 0,15	16
Sepet	7 0,07	11	Sepet	8 0,08	11	Şişe	9 0,09	20	Kütüb	9 0,10	10	Sepet	8 0,08	12	Kavanoz	11 0,12	36
Fuçı	6 0,06	18	Fuçı	4 0,04	4	Sepet	7 0,07	12	Fuçı	5 0,05	10	Fuçı	7 0,07	21	Şişe	7 0,07	26
Şişe	5 0,05	11	Kütüb	4 0,04	4	Kütüb	4 0,04	5	Sepet	3 0,03	5	Sepet	6 0,06	14	Fuçı	2 0,02	15
Kütüb	4 0,04	5	Torba	4 0,04	4	Kavanoz	3 0,03	11	Kavanoz	2 0,02	5	Kavanoz	6 0,06	15	Sahare	2 0,02	3
Kavanoz	3 0,03	3	Kavanoz	2 0,02	3	Kütife	1 0,01	1	Macun Hokkası	1 0,01	1	Sahare	5 0,05	5	Torba	1 0,01	1
Varil	2 0,02	9	Macun Hokkası	1 0,01	1	Torba	1 0,01	2	Kütife	1 0,01	5	Kütife	1 0,01	1			
			Karlık	1 0,01	1	Varil	2 0,02	6	Sahare	1 0,01	2						
			Varil	1 0,01	1												

Tablo 27. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Muhafazasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet (%)	Toplam Eşya Adedi
Sepet	4 0,14	5	Kavanoz	4 0,14	9	Şişe	9 0,26	35	Şişe	8 0,24	90	Sepet	12 0,30	25	Kavanoz	8 0,21	35
Şişe	3 0,10	5	Şişe	4 0,14	37	Fuçı	5 0,15	16	Sepet	5 0,15	14	Sahare	5 0,13	10	Şişe	8 0,21	29
Torba	3 0,10	4	Sepet	3 0,10	4	Sepet	4 0,12	4	Kavanoz	4 0,12	88	Kavanoz	4 0,10	29	Sepet	7 0,18	16
Bınlık	1 0,03	2	Fuçı	2 0,07	6	Kavanoz	3 0,09	10	Kütüb	4 0,12	120	Şişe	4 0,10	21	Kütüb	6 0,15	9
Fuçı	1 0,03	1	Macun Hokkası	1 0,03	1	Karlık	2 0,06	2	Fuçı	3 0,09	3	Kütüb	2 0,05	3	Sahare	3 0,08	5
Kavanoz	1 0,03	2	Karlık	1 0,03	1	Kütüb	1 0,03	1	Torba	2 0,05	3	Torba	2 0,05	3	Fuçı	2 0,05	3
Kütife	1 0,03	1	Kütüb	1 0,03	1	Sahare	1 0,03	3				Fuçı	1 0,03	4	Torba	1 0,03	2
			Torba	1 0,03	1	Varil	1 0,03	2							Varil	1 0,03	1

Tablo 28. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi
İbrik	43	59	İbrik	61	İbrik	221	İbrik	71	İbrik	42	71	İbrik	51	88	İbrik	41	74
Güğüm	28	49	Lenger	93	Güğüm	46	Güğüm	43	Güğüm	22	43	Güğüm	40	85	Güğüm	26	54
Lenger	26	106	Güğüm	41	Lenger	52	Lenger	65	Lenger	21	65	Lenger	29	49	Lenger	26	63
Çuval	9	12	Sepet	11	Fuçı	36	Sefer Tası	9	Sefer Tası	7	9	Sefer Tası	18	24	Sefer Tası	14	16
Torba	8	15	Çuval	13	Sepet	12	Fuçı	10	Sepet	5	10	Sepet	8	12	Desti	11	13
Sepet	7	11	Sefer Tası	8	Sefer Tası	7	Heybe	4	Fuçı	4	4	Fuçı	7	21	Sepet	8	11
Fuçı	6	18	Harar/Garar	5	Heybe	6	Çuval	15	Desti	3	15	Desti	4	6	Çuval	5	81
Harar/Garar	5	8	Fuçı	4	Çuval	24	Desti	4	Heybe	3	4	Heybe	3	3	Heybe	4	38
Zenbil	5	12	Torba	4	Desti	12	Harar/Garar	6	Çuval	3	6	Çuval	2	16	Fuçı	2	15
Desti	4	4	Heybe	3	Varil	3	Sepet	5	Kova	3	5	Sepet	2	6	Kova	2	7
Sefer Tası	3	3	Desti	1	Küfe	1	Zenbil	3	Zenbil	3	3	Zenbil	2	2	Zenbil	2	5
Heybe	2	2	Kova	1	Torba	2	Kova	2	Kova	2	2	Kova	1	1	Torba	1	1
Varil	2	9	Vanedik Sepeti	1			Küfe	1	Küfe	1	5	Küfe	1	1			
Kova	1	1	Varil	1													

Tablo 29. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Gıdaların Taşınmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)				
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre				
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	
İbrik	12	0,41	41	İbrik	19	0,66	45	İbrik	24	0,71	190	İbrik	30	0,75	75	Güğümlü	25	0,64	55
Güğümlü	9	0,31	11	Güğümlü	14	0,48	32	Güğümlü	16	0,47	38	Desti	12	0,30	21	İbrik	25	0,64	83
Harar / Garar	8	0,28	27	Lenger	8	0,28	14	Lenger	9	0,26	11	Sepet	12	0,30	25	Desti	16	0,41	33
Sepet	4	0,14	5	Sefer Tası	5	0,17	6	Çuval	7	0,21	24	Güğümlü	9	0,23	17	Sefer Tası	10	0,26	14
Lenger	3	0,10	5	Harar/Garar	4	0,14	21	Fuçı	5	0,15	14	Sefer Tası	9	0,23	9	Lenger	7	0,18	17
Torba	3	0,10	4	Çuval	3	0,10	4	Sepet	4	0,12	287	Harar / Garar	6	0,15	32	Sepet	7	0,18	16
Heybe	2	0,07	2	Heybe	3	0,10	5	Desti	3	0,09	6	Heybe	3	0,08	4	Harar/Garar	3	0,08	16
Sefer Tası	2	0,07	2	Sepet	3	0,10	4	Harar/Garar	3	0,09	15	Çul	2	0,05	2	Heybe	3	0,08	5
Çul	1	0,03	1	Fuçı	2	0,07	6	Çuval	2	0,06	3	Çuval	2	0,05	9	Çuval	2	0,05	3
Çuval	1	0,03	1	Çul	1	0,03	1	Heybe	2	0,06	3	Kova	2	0,05	5	Fuçı	2	0,05	3
Fuçı	1	0,03	1	Desti	1	0,03	1	Sefer Tası	1	0,03	5	Torba	2	0,05	3	Kova	2	0,05	2
Küfe	1	0,03	1	Torba	1	0,03	1	Varil	1	0,03	2	Fuçı	1	0,03	4	Sütlük	1	0,03	1
												Sitil	1	0,03	1	Torba	1	0,03	2
												Sütlük	1	0,03	1	Varil	1	0,03	1

Tablo 30. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Hazırlanmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi
Bıçak	22	0,22	39	0,21	37	Bıçak	15	0,16	82	Kadıyıl Tebsisi	37	0,38	61	Kadıyıl Tebsisi	33	0,35	63
Havan	16	0,16	19	0,13	14	Kahve Değirmeni	14	0,15	16	Bıçak	24	0,25	135	Bıçak	24	0,26	339
Karavana	13	0,13	18	0,13	17	Kadıyıl Tebsisi	14	0,15	17	Süzgi, Süzgeç	22	0,23	24	Süzgi, Süzgeç	23	0,24	31
Kese	13	0,13	137	0,13	29	Kese	13	0,14	17	Karavana	21	0,22	25	Karavana	20	0,21	32
Kefçe/Kepe	12	0,12	18	0,09	12	Kadıyıl Tebsisi	12	0,13	20	Süzgi, Süzgeç	19	0,20	21	Satır	14	0,15	19
Kefkir	11	0,11	14	0,08	8	Kefkir	12	0,13	12	Kahve Değirmeni	15	0,15	15	Kahve Değirmeni	11	0,12	11
Süzgi/Süzgeç	8	0,08	8	0,07	7	Havan	10	0,11	12	Havan	12	0,12	13	Havan	9	0,10	10
Kadıyıl Tebsisi	6	0,06	6	0,06	6	Kefçe / Kepe	8	0,09	10	Keçe / Kepe	7	0,07	8	Kefkir	9	0,10	9
Satır	5	0,05	5	0,06	6	Kahve Değirmeni	7	0,08	8	Satır	7	0,07	10	Semaver	9	0,10	10
Tekne	3	0,03	3	0,04	4	Satır	6	0,06	7	Değirmen	6	0,06	7	Keçe, Kepe	7	0,07	28
Değirmen	1	0,01	1	0,03	7	Tekne	6	0,06	7	Semaver	5	0,05	5	Değirmen	5	0,05	8
Kahve Değirmeni	1	0,01	1	0,02	3	Hamur Tahtası	2	0,02	2	Tekne	5	0,05	8	Hamur Tahtası	5	0,05	6
Kıyma Tahtası	1	0,01	1	0,01	4	Tekne	2	0,02	2	Hamur Tahtası	4	0,04	5	Et Tahtası	4	0,04	4
						Kahve Tebsisi	1	0,01	1	Kese	2	0,02	8	Tekne	2	0,02	3
						Kıyma Tahtası	1	0,01	1	Nerdane	2	0,02	2	Nerdane	1	0,01	1
						Semaver	1	0,01	1								

Tablo 31. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Hazırlanmasında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi (%)	Toplam Eşya Adedi
Bıçak	10	33	Bıçak	13	53	Kese	12	24	Değirmen	7	8	Semaver	14	15	Semaver	14	20
Kese	9	15	Kese	9	32	Bıçak	10	56	Sütziği, Süzgeç	7	9	Bıçak	10	115	Bıçak	13	138
Havan	3	3	Bileyi Taşı	2	2	Karavana	3	5	Bıçak	6	43	Kekir	8	9	Karavana	7	8
Satır	2	2	KahveDeğirmeni	2	2	Kekir	3	3	Karavana	6	6	Satır	8	13	Kefçe, Kepe	7	12
Kekir	2	2	Satır	2	2	Havan	2	2	Kefçe, Kepe	6	7	KahveDeğirmeni	7	8	Kese	7	21
Sütziği, Süzgeç	2	2	Sütziği, Süzgeç	2	2	Sütziği, Süzgeç	2	2	Kese	4	7	Kadayıf Tebsisi	6	8	Sütziği, Süzgeç	7	11
Kefçe, Kepe	1	1	Kadayıf Tebsisi	2	4	Kadayıf Tebsisi	2	2	Havan	3	3	Kefçe, Kepe	5	7	Kadayıf Tebsisi	7	23
Kyyma Tahası	1	1	Değirmen	1	1	Değirmen	1	1	Hokka	3	3	Karavana	4	5	Kekir	6	6
Kadayıf Tebsisi	1	3	Hamur Tahası	1	1	Hamur Tahası	1	1	Kekir	2	2	Sütziği, Süzgeç	4	4	Değirmen	5	5
Kahve Değirmeni	1	1	Havan	1	1	KahveDeğirmeni	1	1	Semaver	2	2	Değirmen	3	3	Hamur Tahası	3	3
Değirmen	1	1	Karavana	1	1	Kyyma Tahası	1	1	Kadayıf Tebsisi	2	2	Hamur Tahası	3	4	Havan	3	5
Tekne	1	0,0345	Kefçe, Kepe	1	1	Satır	1	1	KahveDeğirmeni	1	1	Tekne	2	3	KahveDeğirmeni	3	3
			Kekir	1	1	Tekne	1	1	Satır	1	1	Bileyi Taşı	1	1	Satır	3	3
			Kyyma Tahası	1	1				Havan	1	1	Havan	1	1	Et Tahası	1	1
			Tekne	1	1				Kyyma Tahası	1	1	Kyyma Tahası	1	1	Kyyma Tahası	1	1
															Merdane	1	1

Tablo 32. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfağlarında Yemeklerin Pişirilmesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
99 Tereke Örneğine Göre				104 Tereke Örneğine Göre				101 Tereke Örneğine Göre				93 Tereke Örneğine Göre				97 Tereke Örneğine Göre				94 Tereke Örneğine Göre			
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Eşyayı İleren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi				
Tencere	49	0,49	119	Tencere	54	0,52	136	Tencere	42	0,42	127	Tencere	57	0,61	184	Tencere	71	0,73	355				
Kahve İbrığı	33	0,33	92	Taba	39	0,38	51	Taba	23	0,23	33	Kazgan	30	0,32	32	Taba	50	0,52	76				
Taba	32	0,32	44	Kahve İbrığı	28	0,27	57	Kazgan	21	0,21	27	Taba	26	0,28	35	Kazgan	43	0,44	47				
Kazgan	19	0,19	20	Kazgan	20	0,19	24	Kahve İbrığı	14	0,14	15	Cezve	14	0,15	55	Yumurta Tabesi	21	0,22	25				
Ocak	3	0,0303	4	Cezve	11	0,11	17	Cezve	5	0,05	6	Yumurta Tabesi	6	0,06	8	Cezve	18	0,19	51				
				Çay İbrığı	2	0,02	12	Yumurta Tabesi	3	0,03	4	Çay İbrığı	2	0,02	2	Kuşhane/Tencere	10	0,10	22				
				Sac Ayağı	2	0,02	2	Çay İbrığı	1	0,01	1	Kahve İbrığı	2	0,02	8	Helvahanne/Tencere	5	0,05	13				
				Çömlek	1	0,01	1	Kahve Güğümü	1	0,01	1	Sac Ayağı	1	0,01	3	Çay İbrığı	4	0,04	5				
				Ocak	1	0,01	1	Sac Ayağı	1	0,01	1	Kuşhane/Tenceresi	1	0,01	5	Çömlek	4	0,04	5				
				Kebab Şişsi	1	0,01	1	Kebab Şişsi	1	0,01	1	Helvahanne/Tencere	1	0,0108	2	Kahve İbrığı	3	0,03	3				
																Sac Ayağı	1	0,01	1				
																Plav Tenceresi	1	0,01	1				

Tablo 33. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaqlarında Yemeklerin Pişirilmesinde Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)				
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre				
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Toplam Eşya Adedi		
Tencere	11	0,38	34	Kahve İbriği	14	0,48	48	Tencere	14	0,41	53	Tencere	23	0,68	372	Tencere	26	0,65	157
Kahve İbriği	8	0,28	29	Tencere	13	0,45	53	Cezve / Cezve	11	0,32	34	Tabe	12	0,35	101	Tabe	15	0,38	26
Tabe	7	0,24	10	Kazgan	9	0,31	11	Tabe	9	0,26	9	Kazgan	11	0,32	11	Tabe	15	0,38	17
Kazgan	4	0,14	4	Tabe	9	0,31	15	Kazgan	6	0,18	7	Cezve	9	0,26	16	Çay İbriği	9	0,23	23
Çay İbriği	1	0,03	1	Yumurta Tabesi	3	0,10	3	Kahve İbriği	4	0,12	12	Çay İbriği	4	0,12	6	Pilav Tenceresi	7	0,18	8
				Cezve / Cezve	2	0,07	5	Yumurta Tabesi	3	0,09	4	Kahve İbriği	3	0,09	5	Kuşhane Tencere	6	0,15	16
				Kebab Şişi	1	0,03	1	Çay İbriği	2	0,06	2	Çömlek	2	0,06	132	Cezve/Cezve	5	0,13	7
								Sac Ayağı	1	0,03	2	Helvahane Tencere	2	0,06	10	Helvahane Tenceresi	3	0,08	24
								Kebab Şişi	1	0,03	1	Kuşhane Tencere	1	0,03	19	Çaydanlık	1	0,03	1
								Pilav Tenceresi	1	0,03	1	Pilav Tenceresi	1	0,03	1	Çömlek	1	0,03	4
												Sac Ayağı	1	0,03	1	Kahve İbriği	1	0,03	2
																Sac Ayağı	1	0,03	1

Tablo 34. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaqlarında Yemeklerin Sunumunda Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)			
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre			
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adet	Eşyayı İçeren Tereke (%)
Sahan	51	0,52	287	Sahan	50	0,48	229	Kapak	51	0,55	94	Kapak	75	0,77	757	Kapak	63	0,67
Sini	39	0,39	55	Tebpsi	49	0,47	87	Zarf	48	0,52	227	Sahan	67	0,69	463	Sahan	62	0,66
Kapak	36	0,36	187	Zarf	49	0,47	244	Sahan	46	0,49	279	Sini	55	0,57	109	Tebpsi	55	0,59
Tebpsi	31	0,31	47	Kapak	47	0,45	197	Tebpsi	42	0,45	78	Tebpsi	52	0,54	137	Sini	46	0,49
Zarf	29	0,29	135	Sini	44	0,42	90	Sini	39	0,42	344	Zarf	33	0,34	316	Zarf	28	0,30
Sofra	22	0,22	39	Sofra	27	0,26	38	Sofra	23	0,25	30	Sofra	26	0,27	41	Sofra	24	0,26
Kahve Tebsisi	5	0,05	6	Tabla	5	0,05	18	Tabla	6	0,06	12	Tabla	9	0,09	22	Tabla	8	0,09
Tabla	4	0,04	7	Şerbet İbriği	2	0,02	5	Tatlı Hokkasi	3	0,03	3	Kahve Puşidesi	5	0,05	9	Tatlı Hokkasi	3	0,03
Fağfu Zarf	2	0,02	4	Kahve Puşidesi	2	0,02	2	Şerbet İbriği	2	0,02	7	Zemzemiye	4	0,04	7	Kahve Puşidesi	3	0,03
Billur Takım	1	0,01	1	Tuzluk	2	0,02	2	Kahve Tebsisi	1	0,01	1	Tatlı Hokkasi	3	0,03	8	Çay Takımı	2	0,02
				Fağfu Zarf	2	0,02	2	Frenği Sofra	1	0,01	1	Kahve Puşidesi	2	0,02	2	Kahve Tebsisi	2	0,02
				Çay Takımı	1	0,01	1	Tuzluk	1	0,01	1	Sofra Takımı	2	0,02	2	Sofra Takımı	2	0,02
												Şerbet İbriği	1	0,01	1	Tuzluk	2	0,02
												Sofra(TahnaSofri	1	0,01	1	Biberlik	1	0,01

Tablo 35. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Yemeklerin Sunumunda Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)
Zarf	23	0,79	Zarf	262	0,76	Zarf	383	0,76	Tebisi	26	0,76	Tebisi	174	0,88	Tebisi	33	0,85
Tebisi	19	0,66	Tebisi	56	0,65	Tebisi	78	0,65	Kapak	24	0,71	Kapak	647	0,83	Kapak	27	0,69
Sofra	17	0,59	Sofra	47	0,59	Sofra	37	0,59	Sahan	22	0,65	Sahan	357	0,70	Zarf	27	0,69
Sini	8	0,28	Kapak	152	0,45	Sofra	44	0,56	Sini	22	0,65	Sini	61	0,65	Sahan	24	0,62
Sahan	7	0,24	Sini	21	0,38	Kapak	133	0,44	Zarf	19	0,56	Sahan	355	0,60	Sini	21	0,54
Kapak	6	0,21	Sahan	125	0,48	Sahan	90	0,38	Sofra	11	0,32	Sofra	54	0,53	Sofra	19	0,49
Kahve Puşidesi	3	0,10	Tabla	22	0,24	Tabla	19	0,18	Tabla	8	0,24	Kahve Puşidesi	11	0,23	Kahve Puşidesi	10	0,26
Tabla	3	0,10	Kahve Puşidesi	8	0,17	Tuzluk	8	0,18	Kahve Puşidesi	4	0,12	Tabla	17	0,20	Şekerdan/Şekerlik	6	0,15
Şerbet İbriği	1	0,03	Şerbet İbriği	4	0,10	Kahve Puşidesi	7	0,15	Zemzemiye	4	0,12	Tuzluk	11	0,15	Tuzluk	6	0,15
Kahve Tebsisi	1	0,03	Kahve Tebsisi	2	0,07	Şerbet Güğümü	4	0,06	Tuzluk	3	0,09	Çay Takımı	4	0,10	Çay Takımı	4	0,10
Şekerdan/Şekerlik	1	0,03	Tuzluk	3	0,07	Şerbet İbriği	2	0,06	Çay Takımı	1	0,03	Kahve Takımı	4	0,10	Tabla	4	0,10
Tuzluk	1	0,03	Çay Takımı	1	0,03	Zemzemiye	7	0,06	Şerbet Güğümü	1	0,03	Şekerdan/Şekerlik	8	0,10	Zemzemiye	3	0,08
			Kahve Takımı	1	0,03	Kahve Takımı	1	0,03	Şerbet İbriği	1	0,03	Sofra Takım	5	0,08	Tatlı Hokkası	2	0,05
			Şekerdan/Şekerlik	5	0,03	Şekerdan/Şekerlik	1	0,03	Kahve Tebsisi	1	0,03	Tatlı Hokkası	4	0,05	Kahve Tebsisi	2	0,05
			Zemzemiye	2	0,03				Sofra Takımı	1	0,03	Zemzemiye	4	0,05	Sofra Takım	2	0,05
														Şerbet Güğümü	1	0,03	
														Tatlı Kasesi	1	0,03	

Tablo 36. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Sofralarında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
99 Tereke Örneğine Göre		104 Tereke Örneğine Göre		101 Tereke Örneğine Göre		93 Tereke Örneğine Göre		97 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre					
Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Eşya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)				
Evânî-i Nühâsiye	33	0,33	0,35	Evânî-i Nühâsiye	48	42	0,42	Evânî-i Nühâsiye	55	42	0,45	Tabak	478	54	0,56	Tabak	716	50	0,53				
Tabak	27	0,27	0,33	Tabak	225	34	0,34	Evânî-i Nühâsiye	198	32	0,34	Tabak	47	38	0,39	Kase	226	35	0,37				
Kase	23	0,23	0,27	Kase	97	21	0,21	Kase	38	24	0,26	Kaşık	122	30	0,31	Kaşık	363	28	0,30				
Kaşık	23	0,23	0,22	Kaşık	132	18	0,18	Kaşık	154	23	0,25	Evânî-i Nühâsiye	181	14	0,14	Çatal	23	17	0,18				
Çatal	5	0,05	0,08	Bec Tabağı	117	6	0,06	Çatal	38	5	0,05	Çatal	59	12	0,12	Tatlı Kaşığı	114	9	0,10				
Çanak	4	0,04	0,07	Çanak	54	4	0,04	Madeni Kaşık	10	3	0,03	Tatlı Kaşığı	29	6	0,06	Evânî-i Nühâsiye	8	0,09					
Fağfır Kase	2	0,02	0,05	Tatlı Kaşığı	32	4	0,04	Çanak	10	2	0,02	Çanak	12	2	0,02	Tatlı Tabağı	4	0,04					
Bec Tabağı	2	0,02	0,05	Taam Kaşığı	25	3	0,03	Saksonya Kase	28	2	0,02	Çatal (Piron)	3	2	0,02	Çatal (Piron)	3	0,03					
Madeni Kaşık	1	0,01	0,04	Fağfır Kase	11	3	0,03	Tatlı Kaşığı	7	2	0,02	Saksonya Kase	4	2	0,02	Madeni Kaşık	2	0,02					
Fağfır Tabak	1	0,01	0,02	Çanak	2	3	0,03	Bec Tabağı	19	1	0,01	Çatal (Sim Çatal)	6	1	0,01	Çatal (Sim Çatal)	1	0,01					
				Beckerli Kase		2	0,02	Beckerli Kase	4	1	0,01	Tatlı Tabağı	5	1	0,01	Taam Kaşığı	1	0,01					
				Veneslik Tabağı		2	0,02	Veneslik Tabağı	21	1	0,01	İftar Tabağı	1			İftar Tabağı	1	0,01					
				Madeni Kaşık		1	0,01	Madeni Kaşık	12														
				İftar Tabağı		1	0,01	İftar Tabağı	3														
				Fağfır Tabak		1	0,01	Fağfır Tabak	5														

Tablo 37. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinin Sofralarında Kullanılan Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
29 Tereke Örneğine Göre		29 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		34 Tereke Örneğine Göre		40 Tereke Örneğine Göre		40 Tereke Örneğine Göre		39 Tereke Örneğine Göre		39 Tereke Örneğine Göre							
Eşya	Esya	Toplam Esya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Esya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Esya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Toplam Esya Adedi	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)							
Evânî-i Nühâsiye	Tabak	23	19	0,86	Evânî-i Nühâsiye	39	25	0,74	Tabak	407	23	0,68	Tabak	1195	34	0,85							
Tabak	Kaşık	113	16	0,55	Tabak	468	23	0,68	Kase	185	22	0,65	Kase	359	26	0,65							
Kaşık	Evânî-i Nühâsiye	122	15	0,52	Kase	184	20	0,59	Kaşık	231	17	0,50	Kase	272	19	0,48							
Kase	Kase	36	15	0,52	Kaşık	202	16	0,47	Evânî-i Nühâsiye	35	16	0,47	Evânî-i Nühâsiye	16	11	0,28							
Fağfır Kase	Taam Kaşığı	15	6	0,21	Çatal	70	4	0,12	Çatal	30	5	0,15	Taam Kaşığı	63	6	0,15							
Fağfır Tabak	Çatal	33	5	0,17	Beckarî Kase	40	4	0,12	Saksonya Tabak	26	4	0,12	Çatal (Piron)	76	5	0,13							
Çatal	Bee Tabağı	21	4	0,14	Bee Tabağı	28	4	0,12	Saksonya Kase	13	3	0,09	Tatlı Kaşığı	36	4	0,10							
Havan	Saksonya Tabak	3	4	0,14	Saksonya Kase	15	3	0,09	Çanak	362	1	0,03	Saksonya Kase	19	3	0,08							
Bee Tabağı	Saksonya Kase	18	3	0,10	Fağfır Tabak	5	3	0,09	Çatal (Sim Çatal)	16	1	0,03	Saksonya Kase	48	3	0,08							
Beckarî Kase	Beckarî Kase	5	2	0,07	Fağfır Kase	8	2	0,06	Tatlı Kaşığı	10	1	0,03	İftar Tabağı	44	3	0,08							
Taam Kaşığı	Fağfır Kase	23	2	0,07	Taam Kaşığı	5	2	0,06	Tatlı Tabağı	1	1	0,03	Saksonya Tabak	62	2	0,05							
Çanak	Venedik Kase	2	2	0,07	Tatlı Kaşığı	12	2	0,06	Madenî Kaşık	16	1	0,03	Çatal (Sim Çatal)	5	1	0,03							
	İftar Tabağı		2	0,07	Saksonya Tabak	18	2	0,06	İftar Tabağı	18	1	0,03	Hindkarî Kase	11	1	0,03							
	Fağfır Tabak		2	0,07	Çanak	6	1	0,03	Madenî Kaşık	46			Madenî Kaşık	10	1	0,03							
	Madenî Kaşık		1	0,03	Venedik Kase	6	1	0,03	Tatlı Tabağı	2			Tatlı Tabağı	2									
	Kahvaltı Kaşığı		1	0,03	Madenî Kaşık	22	1	0,03	Fransakarî Tabak	48			Fransakarî Tabak	48									
	Tatlı Kaşığı		1	0,03	İftar Tabağı	32	1	0,03															
	Tatlı Tabağı		1	0,03		3																	
	Venedik Tabak		1	0,03		50																	

Tablo 38. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Kullanılan İçeceklerle İlgili Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)				1220 (1805-1806)				1240 (1824-1825)				1260 (1844-1845)				1280 (1863-1864)				1290 (1873-1874)			
99 Tereke Örneğine Göre		104 Tereke Örneğine Göre		101 Tereke Örneğine Göre		93 Tereke Örneğine Göre		97 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre		94 Tereke Örneğine Göre					
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi			
	(%)			(%)			(%)			(%)			(%)			(%)			(%)				
Tas	48	0,48	102	0,40	175	30	0,30	173	Tas	33	0,35	64	Bardak	39	0,40	179	Mağraba	36	0,38	43			
Kase	23	0,23	83	0,38	63	24	0,24	35	Fincan	32	0,34	352	Kase	38	0,39	226	Kase	35	0,37	228			
Fincan	21	0,21	158	0,27	97	21	0,21	38	Bardak	25	0,27	79	Fincan	34	0,35	291	Tas	33	0,35	64			
Mağraba	19	0,19	25	0,23	67	16	0,16	17	Kase	24	0,26	122	Şorba/Çorba Tası	34	0,35	64	Fincan	30	0,32	233			
Bardak	18	0,18	53	0,16	25	13	0,13	190	Bardak	17	0,18	21	Mağraba	27	0,28	33	Bardak	29	0,31	192			
Fağfür Fincan	14	0,14	69	0,13	18	12	0,12	22	Bakıraç	13	0,14	14	Şirahi	25	0,26	68	Şirahi	26	0,28	73			
Bakıraç	12	0,12	16	0,12	15	11	0,11	13	Şorba Tası	13	0,14	19	Tas	23	0,24	45	Şorba/Çorba Tası	22	0,23	28			
Şorba Tası	6	0,06	8	0,08	48	4	0,04	7	Şirahi	7	0,08	21	Bakıraç	16	0,16	23	Bakıraç	14	0,15	17			
Su Tası	3	0,03	7	0,06	11	4	0,04	4	Saksonya Bardak	4	0,04	4	Su Tası	7	0,07	14	Kadeh	7	0,07	55			
Bec Fincanı	1	0,01	5	0,04	17	3	0,03	5	Kadeh	2	0,02	26	Hoşaf Kasesi	5	0,05	6	Su Tası	4	0,04	4			
Kadeh	1	0,01	1	0,04	4	2	0,02	15	Saksonya Kase	2	0,02	3	Saksonya Bardak	2	0,02	3	Hoşab Kasesi	3	0,03	5			
Matara	1	0,01	2	0,02	3	2	0,02	2	Su Tası	2	0,02	3	Saksonya Kase	2	0,02	10	Çay Tabağı	2	0,02	7			
									Fağfür Fincan	2	0,02	3	Beckerli Bardak	1	0,01	18	Şerbet Fincanı	1	0,01	1			
									Şerbet Fincanı	1	0,01	2	Matara	1	0,01	1	Kadeh	1	0,01	9			
									Hoşab Kasesi	1	0,01	1											

Tablo 39. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Mutfaklarında Kullanılan İçecek İlgili Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Toplam Eşya Adedi
	0,62	144	0,59	225	335	Kase	22	0,65	185	Fincan	27	0,68	327	Bardak	25	0,64	160
Fincan	18	144	0,59	225	335	Kase	22	0,65	185	Fincan	27	0,68	327	Bardak	25	0,64	160
Bardak	10	76	0,55	44	184	Bardak	20	0,59	422	Kase	26	0,65	359	Kupa Bardak	19	0,49	182
Tas	8	21	0,52	137	37	Fincan	16	0,47	187	Bardak	25	0,63	139	Kase	18	0,46	295
Kase	7	36	0,45	43	115	Tas	16	0,47	36	Kupa Bardak	16	0,40	139	Fincan	17	0,44	251
Maşraba	6	7	0,17	7	10	Sırahı	8	0,24	48	Tas	14	0,35	31	Tas	17	0,44	50
Bec Fincanı	4	39	0,17	64	20	Bakraç	5	0,15	21	Sırahı	12	0,30	73	Sırahı	15	0,38	61
Matara	4	4	0,10	5	9	Maşraba	5	0,15	6	Şorba / Çorba Tası	11	0,28	24	Maşraba	12	0,31	15
Su Tası	3	4	0,10	3	3	Hoşab Kasesi	3	0,09	12	Hoşab Kasesi	8	0,20	19	Hoşab Kasesi	9	0,23	29
Bakraç	1	1	0,03	1	5	Kadeh	3	0,09	13	Maşraba	7	0,18	9	Şorba/ÇorbaTası	9	0,23	16
Beckarî Bardak	1	1	0,07	12	7	Hoşab Kasesi	2	0,06	6	Kadeh	4	0,10	22	Bakraç	6	0,15	7
Saksonya Bardak	1	1	0,07	4	4	Maşraba	2	0,06	5	Su Tası	4	0,10	4	Kadeh	5	0,13	33
Fağlur Fincan	1	4	0,07	5	15	Çay Fincanı	2	0,06	3	Çay Tabağı	3	0,08	21	Çay Takımı	4	0,10	58
Şerbet Fincanı	1	16	0,03	1	12	Bec Fincanı	1	0,03	12	Saksonya Kase	3	0,08	48	Saksonya Kase	3	0,08	6
Kadeh	1	1	0,03	3	2	Venedik Kase	1	0,03	2	Bakraç	2	0,05	3	Su Tası	3	0,08	6
Şerbet Kasesi	1	3			1	Matara	1	0,03	1	Saksonya Bardak	2	0,05	3	Çay Tabağı	2	0,05	6
Sırahı	1	8			1	Su Tası	1	0,03	1	Şerbet Bardağı	1	0,03	11	Saksonya Bardak	1	0,03	2
										Saksonya Fincan	1	0,03	12	Şerbet Bardağı	1	0,03	10
										Şerbet Kasesi	1	0,03	1	Çay Kasesi	1	0,03	2
										Matara	1	0,03	1	Matara	1	0,03	2

Tablo 40. Reaya Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Kullanılan Temizlikle İlgili Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
99 Tereke Örneğine Göre			104 Tereke Örneğine Göre			101 Tereke Örneğine Göre			93 Tereke Örneğine Göre			97 Tereke Örneğine Göre			94 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İleren Tereke Adet	Eşyayı İleren Tereke (%)
Tas	48	0,48	Leğen	50	0,48	İbrik	43	0,43	İbrik	42	0,45	Leğen	53	0,55	Leğen	42	0,45
İbrik	43	0,43	İbrik	50	0,48	Leğen	41	0,41	Leğen	40	0,43	Leğen	51	0,53	İbrik	41	0,44
Leğen	43	0,43	Tas	40	0,38	Tas	24	0,24	Tas	33	0,35	Tas	43	0,44	Maşraba	36	0,38
Kazgan	19	0,19	Kazgan	20	0,19	Kazgan	21	0,21	Kazgan	30	0,32	Kazgan	27	0,28	Tas	33	0,35
Maşraba	19	0,19	Maşraba	17	0,16	Maşraba	16	0,16	Maşraba	17	0,18	Maşraba	26	0,27	Kazgan	29	0,31
Hamam Tası	14	0,14	Hamam Tası	11	0,11	Hamam Tası	16	0,16	Hamam Tası	6	0,06	Abdest Leğeni	6	0,06	Tas	24	0,26
Abdest Leğeni	12	0,12	Abdest Leğeni	10	0,10	Abdest Leğeni	11	0,11	Abdest Leğeni	6	0,06	Çamaşuy Leğeni	6	0,06	Hamam Tası	16	0,17
Hamam Leğeni	11	0,11	Hamam Leğeni	7	0,07	Hamam Leğeni	8	0,08	Hamam Tası	4	0,04	Hamam Takımı	3	0,03	Hamam Takımı	2	0,02
Hamam Takımı	6	0,06	Abdest İbrigi	4	0,04	Çamaşuy Leğeni	7	0,07	Hamam Leğeni	3	0,03	Hamam Leğeni	3	0,03	Hamam Leğeni	2	0,02
Abdest İbrigi	3	0,03	Hamam Takımı	2	0,02	Hamam Takımı	1	0,01	Hamam Takımı	1	0,01	Hamam Takımı	1	0,01	Abdest Leğeni	1	0,01

Tablo 41. Askerî Terekelerine Göre İstanbul Evlerinde Kullanılan Temizlikle İlgili Eşyalar (1785-1875)

1200 (1785-1786)			1220 (1805-1806)			1240 (1824-1825)			1260 (1844-1845)			1280 (1863-1864)			1290 (1873-1874)		
29 Tereke Örneğine Göre			29 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			34 Tereke Örneğine Göre			40 Tereke Örneğine Göre			39 Tereke Örneğine Göre		
Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)	Eşya	Eşyayı İçeren Tereke Adedi	Eşyayı İçeren Tereke (%)
İbrik	12	0,41	İbrik	19	0,66	İbrik	23	0,68	Leğen	26	0,76	Leğen	31	0,78	Leğen	27	0,69
Leğen	11	0,38	Leğen	14	0,48	Leğen	22	0,65	İbrik	24	0,71	İbrik	30	0,75	İbrik	25	0,64
Tas	8	0,28	Tas	13	0,45	Tas	19	0,56	Tas	16	0,47	Tas	14	0,35	Tas	17	0,44
Maşraba	6	0,21	Kazgan	9	0,31	Kazgan	6	0,18	Kazgan	11	0,32	Kazgan	13	0,33	Kazgan	15	0,38
Abdest Leğeni	5	0,17	Abdest Leğeni	7	0,24	Abdest Leğeni	5	0,15	Çamesuy Leğeni	7	0,21	Abdest Leğeni	11	0,28	Çamesuy Leğeni	15	0,38
Hamam Takımı	4	0,14	Maşraba	3	0,10	Hamam Tası	3	0,09	Abdest Leğeni	6	0,18	Hamam Tası	9	0,23	Maşraba	12	0,31
Kazgan	4	0,14	Hamam Tası	2	0,07	Çamesuy Leğeni	2	0,06	Maşraba	5	0,15	Çamesuy Leğeni	7	0,18	Hamam Tası	9	0,23
Abdest İbrigi	1	0,03	Hamam Takımı	1	0,03	Maşraba	2	0,06	Hamam Tası	3	0,09	Maşraba	7	0,18	Abdest Leğeni	6	0,15
Hamam Tası	1	0,03	Abdest İbrigi	1	0,03	Hamam Takımı	1	0,03	Hamam Takımı	1	0,03	Hamam Takımı	1	0,03	Peçete?	3	0,08
			Çamesuy Leğeni	1	0,03	Hamam Leğeni	1	0,03	Hamam Leğeni	1	0,03	Hamam Leğeni	1	0,03	Hamam Leğeni	1	0,03

SONUÇ

Bu çalışmada esas olarak iki konu üzerinde durulmuştur. Son yıllarda sosyal tarih alanında araştırma yapan çok sayıda akademisyenin incelemesine kaynaklık eden tereke defterleri ele alınan konulardan ilkinin oluşturmaktadır. Ev eşyaları ve mutfak araç-gereçleri etrafında Osmanlı maddî kültürü ise, çalışmanın ikinci konusunu teşkil etmektedir.

Osmanlı taşra teşkilatı içinde kadılık kurumu, adlî, idarî, beledî başlıklar altında toplayabileceğimiz çeşitli fonksiyon ve görevleri yüklenmiş bir müessese özelliğine sahiptir. Kadının yönetimi altında faaliyet gösteren kadılık kurumunun, yargılama başta olmak üzere her türlü işlem ve faaliyetlerinin düzenli olarak kaydı tutulmuştur. Böylece, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya, Orta Doğu'dan Balkanlara uzanan geniş imparatorluk coğrafyasının tarihiyle ilgili kıymetli arşiv malzemesi ortaya çıkmıştır. Kadı Sicilleri'nin dikkat çeken ilk özelliği olarak, ait olduğu dönemin ve şehrin sosyal tarihi için başka kaynaklarda bulunamayacak ayrıntılı bilgileri içermesini gösterebiliriz. Bu özelliği ile mahkeme kayıtları eşsiz bir kaynak niteliği kazanmıştır.

Şeriye Sicilleri'nde mevcut çeşitli belge türlerinin maddî kültür araştırmalarında mühim vesikalar olarak kullanılabilmesi anlaşılmaktadır. Kapsamlı herhangi bir akademik çalışmaya konu olmamış eşya satışı, hibe, nefy-i mülk, ücretten ibrâ ve mefkudlarla (hayatı malum olmayan kişiler) ilgili belgeler, Osmanlı toplumunun maddî kültürü hakkında değerli bilgiler içeren sicil kayıtlarıdır. Çalışmamızı tereke defterleri çerçevesinde yürüttüğümüz için, ilgili belgelerin muhtevası, önemi, ortaya çıkış sebepleri üzerinde kısaca durulmuş, örnek belgeler üzerinden tanıtımları yapılmıştır.

Tereke Defterleri, çalışmamızın ele aldığı konulardan birisini teşkil ettiği gibi, maddî kültür incelememizin de temel kaynağını oluşturmuştur. Sınırlarını İstanbul şehri ve 1785-1875 dönemi olarak belirlediğimizi araştırmamızda esas olarak 792 tereke defteri kullanılmıştır. Tereke defterleri, toplumsal tarih incelemeleri için kıymetli birinci el kaynaklardandır. Mahkemeye intikal etmiş miras paylaşımlarının sonuçlandırılmasıyla kaleme alınan tereke defterleri, kadı sicillerinde zengin bir belge koleksiyonunu oluşturmaktadır. İlk örnekleri 15. asır Bursa Şeriye Sicilleri'nde görünen terekeler, imparatorluğun sonuna kadar tanzim edilmiştir. Ölen kişinin varislerine taksim edilecek

şahsî mülk özelliğindeki her türlü servet unsurunu içeren tereke kayıtları, kapsamlı muhtevasıyla da dikkat çekmektedir; tereke sahibinin gayrimenkulleri, ticarî emtiası, nakdi, mücevheratı, alacakları, her türlü ev eşyası, mutfak araç-gereçleri, kıyafetleri, kitapları, kişisel haz objeleri, koşum takımları, cariye ve gulamları ölen kişinin mirasçılara terk ettiği eşya envanterini meydana getirir. Önemine rağmen tereke defterlerinin araştırmacılar tarafından kullanılması ancak 20. yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur. İnalçık'ın ve özellikle Barkan'ın kıymetli ve hacimli makaleleri tereke defterlerinin akademik camiada tanınmasını sağlamıştır. Ancak, tereke çalışmaları olarak niteleyebileceğimiz hacimli bir literatürün ortaya çıkması, son yirmi yılda kaleme alınmış çalışmaların sonucudur.

Tereke defterlerinin diplomatik özellikleri, hangi miras paylaşımının kaydının tutulduğu, Osmanlı miras hukukunun karakteristik özellikleri, terekelerin kaynak olarak değeri ve kullanım sınırlılıkları (örneğin serveti ne kadar temsil ettiği), toplumsal tarih çalışmalarında servet ve maddî kültür dışında hangi konuların incelemesinde önemli olabileceği vb. mevzular hakkında mevcut bilgilerimiz sınırlıdır. Zengin bir literatür oluşturan tereke çalışmalarında bu hususların bir kısmına değinen çalışmalar olsa da genel olarak bu konuların yeterince irdelenmediği görülmektedir.

Basitçe ifade etmek gerekirse, *toplumsal tarih çalışmalarının önemli kaynağı olan tereke defterleri nasıl okunmalı* sorusunu cevaplamak üzere, yukarıda ifade ettiğimiz çerçevede, incelediğimiz döneme ve önceki asırlara ait tereke defterleri tetkik edilmiştir. Elde edilen bulgular, bir taraftan tereke defterleriyle ilgili mevcut bilgi birikimine katkı yaparken diğer taraftan yeterince izah edilememiş ya da ihmal edilmiş meselelere de çözüm önerileri getirmektedir.

İlk olarak, tereke defterlerinin fizikî özellikleri ve muhtevasının 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ciddi bir değişim geçirdiği tespit edilmiştir. Başlangıçta bir iki satırı nadiren geçen terekenin giriş bölümü, zamanla gelişerek, 19. yüzyılın ortalarında en az üç-beş kat daha uzun bir bölüme dönüşmüştür. Erken dönem belgelerinde bahsi geçmeyen, ancak tatbikatta varlığından haberdar olduğumuz vasî atamaları, yetim mirasçılar, terekenin satışı gibi hususlar zamanla düzenli olarak kaydedilmeye başlamıştır. 18. yüzyıl İstanbul terekelerinin önemli kısmında yeni bir diplomatik unsur olarak yer edinen, taksimat bölümünü takip eden kısımda da terekeyle

ilgili çeşitli bilgiler aktarılmıştır. Terekenin giriş ve taksimattan sonraki bölümleri, hatta terekeyi takip eden hüccetler incelenerek yukarıda bahsi geçen konuların açıklanmasına önem verilmiştir.

Tereke-servet ilişkisinin sorgulanması, araştırma konuları farklı olsa da her bir tereke çalışmasının merkezinde yer alması gereken önemli bir hususa açıklık getirmeyi hedeflemektedir. *Çoğu tereke defterinin* ölen kişinin servetini eksiksiz temsil edebileceğine dâir görüş, akademik camiada nispeten yaygın şekilde kabul görmüştür. Ancak bu çalışmada elde edilen bulgular, tereke defterlerinin ölen kişinin zenginliğini bütün olarak yansıtmada ciddî zaafı taşıdığını göstermektedir. İlk olarak, İstanbul'da ve diğer şehirlerde yaygın olan sözde eşya satışı, hibe ve Osmanlıya özgü olduğu varsayılabilir nefy-i mülk üzerinde durulmuştur. Şahısların daha hayattayken mallarının önemli kısmını uygun gördüğü kişilere bedelsiz olarak intikal ettirmesini sağlayan bu işlemler, 18. yüzyıl boyunca en az üç defa yasaklamaya konu olmuştur. Bu tür uygulamalarla ilgili kaleme alınan fermanlarda beytülmalın ve mirasta hak sahibi olan kişilerin mağduriyetine vurgu yapılıyordu. Tereke defterlerinin serveti eksiksiz temsil edemeyeceğine işaret eden çeşitli hususlara çalışmanın ilgili bölümlerinde dikkat çekilmiştir. Fakat bu konuda görüşümüzü belirleyen en kuvvetli delillerimiz ise, tereke sahibinin öldüğünde tasarruf hakkını çocuklarına intikal ettirebildiği icareteynli vakıf mülklerine dayanmaktadır. Hukuken şahsî mülk kabul edilmediği için intikali kendine özgü kurallar çerçevesinde yapılmış icareteynli vakıf mülkleri (ayrıca mirî arazi?) tereke defterlerinde görünmeyen serveti temsil ediyordu. İncelediğimiz dönemde başkentte son derece yaygın olan ve tasarruf sahibi ile vakıf gayrimenkulleri arasında şahsî mülke benzer ilişkiyi mümkün kılan icareteynli vakıf mülklerin tasarruf hakkı *bedel* mukabelesinde başkasına da devredilebiliyordu. Örneklem grubumuzdaki tereke sahiplerinden icareteynli vakıf mülklerin mutasarrıfı olduğu tespit edilebilen yüz kişinin tereke yekûnlarının toplamı ile tasarruf hakkı bedellerinin toplamını karşılaştırdığımızda, şaşkıncı şekilde tereke toplamlarının daha düşük kaldığı saptanmıştır.

Ölümlerin çoğundan sonra tereke defterinin tanzim edilmediği bilinmektedir. Tereke defterlerinin niçin tutulduğu diğer bir ifadeyle hangi mirasların mahkeme görevlilerince tahrir ve taksim edildiği mevzusu, araştırmanın önemli temalarından birini oluşturur.

Konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da etraflıca izah edilememiştir. Çalışmamızda kullandığımız 1785-1875 dönemine ait 792 örnekleme, daha erken tarihli İstanbul terekeleri ve Barkan'ın neşrettiği Edirne terekeleri ışığında bu konu ele alınmıştır. Hangi terekelerin kaydının tutulduğu hususuna eğilen araştırmacıların tereke sahibinin kimliğine odaklanmaları, meselenin izah edilmesini sağlayamamıştır. Miras hukuku, ölen kişinin mallarının taksimini düzenleyen normlar olsa da ölümden sonraki süreçte kaleme alınan tereke defterleri, doğrudan doğruya varislerin haklarını ilgilendiriyordu. Dolayısıyla, meseleye ölen kişiler açısından değil de geride kalan mirasçılar açısından bakmak, tereke defterlerinin niçin tertip edildiği sorusunu yanıtlama imkânı vermiştir.

İslâm Miras Hukuku'nun geçerli olduğu Osmanlı uygulamasında, hangi miras paylaşımların kaydının mahkemelerce tutulacağına karar verilirken varislerden mağdur edilmeleri muhtemel kişilerin dikkate alındığı ve uygulamada buna özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Barkan'ın neşrettiği erken dönem Edirne terekelerinde, 18. yüzyıl İstanbul terekelerinde ve incelediğimiz 1785-1875 dönemine ait 792 örnekleme mirasçı yetimlerin yüksek oranda varlığı (yaklaşık %60-70) dikkat çekmektedir. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki toplumsal tarih araştırmalarının önemli kaynaklarından olan tereke defterlerinin büyük çoğunluğu, *mâl-ı eytama* gösterilen ilkesel hassasiyetin sonucudur. Yetimlerden sonra en kalabalık ikinci mirasçı grubunu *gaibler* oluşturmuştur. Gaib(e)lerin tanımını, Osmanlı miras uygulaması çerçevesinde, terekede pay sahibi olan, ancak farklı bir şehirde yaşayan mirasçılar olarak yapabiliriz. Farklı şehirlerin terekeleri üzerine yapılan çalışmalarda, *aslen falanca şehirli olan* tüccar, zanaatkâr, işçi veya göçmen nüfusun terekeleriyle nispeten sık karşılaşılmasının nedeni de böylece anlaşılmış olur. Yetkililerce *tahrir-i mucib* addedilen terekeler arasında yetim ve gaibler dışında mecnun ve mefkudların mirasçı olduğu terekeler ile beytülmâlm hak sahibi olduğu terekeler de yer almıştır. Zorunlu olarak mahkemeye intikal etmesini icap ettiren herhangi bir durum yokken mahkemeye taşınan terekeler ise, insanlık tarihi kadar eski toplumsal olguya, miras kavgasına, işaret etmektedir; ancak bunların sayısı toplam tereke içinde fazla değildir.

Tereke listesindeki eşyaların kıymetlerinin nasıl oluştuğu konusu da önemlidir. Ağırlıklı ve yaygın görüş mal ve eşyalar için bilirkişilerce fiyat takdir edildiği

yönündedir. 1785-1875 döneminde kaydı tutulmuş 792 tereke kaydına göre ise, başkentte asıl olan yöntem, terekenin satışdır. İncelediğimiz terekelerin yaklaşık %90 oranında satıldığına belirtilmiş olması önemlidir. Terekeden alım yapan kişileri üç grupta toplayabiliriz: varisler, ikinci el eşya alım-satımı yapan esnaf ve diğer kişiler. Satılan tereke eşyalarının ticaretini yapan, belgelerde koltukçu ve oturakçı tabir edilen bit pazarı esnafı, Osmanlı toplumunda ikinci el eşya kullanımının yaygınlığına delalet etmektedir.

İstanbul'da görev alanı, sadece miras davaları ve taksimine bakmakla sınırlandırılmış mahkemelerin var olduğu görülmektedir. Sur içinde yaşayan İstanbullu reyanın, ağırlıklı olarak Gayrimüslimlerin, miras meselesiyle Beledî Kassamlık (Mülga Beledî Mahkemesi) ilgilenirken, Askerî Kasamlık (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi) sur içinde yaşayan askerîler ve Müslüman nüfusun önemli kısmı ile Galata, Üsküdar ve Eyüp'teki askerî zümrenin terekelerine bakmıştır. Bu mahkemelerin geniş personel kadrosu, özellikle kısmet (tereke) kâtipleri üzerinde durulmuştur. Sanılanın aksine, tereke taksim işinde asıl yükü üstlenen kesimin kâtipler olduğu tespit edilmiştir. Mahkemeye intikal eden terekeyi taksim eden ve kadının yardımcı şer'î memuru olarak tarif edilen *kassâmın* tanımı yeniden yapılmıştır. *Kassâm Efendi*, mirasla ilgili mahkemenin reisi (kadısı) konumunda, kariyer sahibi kadılardan atanan ulema olarak tanımlanmıştır.

Sonuç olarak, miras hukukuyla ilgili Osmanlı tecrübesinin genel niteliklerini tereke defterlerinden hareketle izah etmek mümkün olmuştur. Buna göre, tereke tahririyle ilgili temel kuralların belirlenmesi, kadıların hangi miraslara bakacaklarını tanımlayan kanunların tatbik edilerek yerleşmesi, büyük şehirlerde sadece miras meselesiyle ilgilenen mahkemelerin ihdası, süreç içinde kassamlıkta yeterli sayıda ve farklı nitelikte personelin istihdamı, tereke meselesinde önemli görevleri üstlenen kâtiplerin zamanla profesyonelleşmesi, kaleme alınan kayıtların muhteva ve şekil özellikleri itibariyle olgunlaşması, kitabet geleneğinin gelişimine paralel olarak terekenin taksim süreciyle ilgili teferruatlı kayıtların ortaya çıkması, ölen kişinin terekesine dâhil edilmeyen servet unsurlarının belirtilmesi, büyük şehirlerde, en azından İstanbul ve Edirne'de metrukât satışının nasıl ve kimlerin marifetiyle yapılacağına düzenlenmesi, yetimlerin korunması ve mallarının idaresinde mahkeme denetimine dayalı kapsamlı bir

mekanizmanın kurulması, Osmanlı miras hukukunun uygulanmasında görülen karakteristik özellikler olarak tespit edilmiştir.

Şeriyeh Sicilleri'nde mevcut belge çeşitleri içinde, ait olduğu şehrin ve dönemin maddî kültürünü en kapsamlı şekilde sunan belge türü, şüphesiz, tereke defterleridir. Her dönemde tereke defterlerinin belirgin şekilde en uzun bölümünü *tereke listesi* meydana getirmiştir. Ölen kişinin servetini oluşturan çeşitli mal, eşya ve kıymetlerin dökümünü içeren listenin temel özelliklerinden biri, listenin sonunda yer alan ve tereke toplamının büyüklüğünü belirleyen gayrimenkul, nakit, alacaklar, mücevherat vb. kalemlerin genellikle birkaç satırı geçmeyen uzunlukta kalmasıdır. Herhangi bir tereke listesinin uzunluğunu veya kısalığını asıl belirleyen unsur ise, ölen kişinin muhtelif çeşitlerde ev eşyaları, giysileri, mutfak kap kacakları ve diğer kişisel eşyaları olmuştur. Müteveffanın hayattayken sahip olduğu eşyalar, ait olduğu dönemin maddî kültürünü bireyin tercihleri çerçevesinde bugüne taşımıştır. Tereke sahibinin toplumsal kimliği ve bırakılan servetin miktarına göre, emsallerinden daha uzun eşya ve mal listesini içeren tereke defterleri, kişinin içinde yaşadığı eşya evrenini neredeyse tam olarak sunan kayıtlar olarak değerlendirilmiştir.

Batıda dâhi tarihinin çok eski olmadığı bilinen *Maddî Kültür Çalışmaları*, Türkiye'de yeni ve gelişmekte olan bir alandır. Bu sahada özellikle tereke defterlerindeki verilerden hareketle çeşitli çalışmalar yapılmış, gelişimine katkı sağlanmıştır. Osmanlı maddî kültür araştırmaları başlangıç safhasında olduğu için söz konusu incelemelerin ortaya koyduğu bulgu ve değerlendirmeler önemlidir. Ancak, bu yeni araştırma alanının sağlam bir akademik geleneğe kavuşabilmesi için, yapılan çalışmaların yöntem, yaklaşım ve kavramsal açıdan asgari bilimsel kriterleri taşıması gerekmektedir. Örneğin, tereke listelerindeki eşyaların istatistiksel verilere dönüştürülmesi son derece mühim olmasına rağmen, çoğu zaman ihmal edilmiştir. Hâlbuki istatistik biliminin kullandığı yöntemlere başvurmak, özellikle çok sayıda örneklem üzerinden yürütülen tereke çalışmalarına tahmin edilenden çok daha fazla katkı sunmakta, tereke listelerinden elde edilen verilerin değişik bağlamlarda değerlendirilmesinin yolunu açmaktadır. Herhangi bir eşyanın toplumda yaygınlığını, başlangıçta lüks tüketimin konusu olan eşyaların zamanla kitlesel tüketim özelliği kazanmasını, bireylerin ve

toplumsal grupların tüketim kalıplarını, maddî kültürde yaşanan değişimleri vb. durumları ancak bu yöntem ile sağlıklı şekilde gözlemleyebiliriz.

Osmanlı maddî kültürü, son iki asırda büyük değişimler yaşamıştır. Bu süreçte, geleneksel maddî kültür öğelerinin bir kısmı tamamen ortadan kalkarken, bir kısmı da değişerek yeni biçim ve anlamlar kazanmıştır. Diğer taraftan, Osmanlıların gündelik hayatında daha önce görünmeyen yeni eşyalar İstanbulluların evinde, mutfağında, sofrasında ve gardırobunda yer almaya başlamış ve bu değişim, Cumhuriyet döneminde sayısı ve çeşidi artan eşyalarla hızlanarak devam etmiştir. Bu basit ama önemli gerçek göz ardı edildiğinde, meselâ 18. asrı inceleyen tarihçi, bugünkünden neredeyse tamamen farklı bir maddî kültür dünyayı tekrar kurgulaması gerektiğini unutabiliyor. 18. asrın maddî kültür araçlarını kavramakta, gündelik hayattaki yerini ve kullanım şeklini tayin etmekte zorlanan araştırmacı, Osmanlı toplumunun en az iki asırdır tanıdığı ve kullandığı iskemleyi, Batı uygarlığının önemli maddî kültür araçlarından olan sandalye ile aynı eşya kabul ediyor ve günümüz Türkçe sözlüklerinde olduğu gibi iskemleyi sandalye üzerinden tarif etmeye çalışıyor. Hâlbuki Osmanlılar tam tersini yapıyor, yeni olan sandalyeyi, geleneksel eşyanın (iskemle) yardımıyla tarif ediyordu.

Bu çalışmada 1785-1875 dönemi Osmanlı maddî kültürü, gündelik hayatta kullanılan eşyalardan hareketle İstanbul örneğinde incelenmiştir. Yaşamın iki temel alanı, yani barınma ve beslenmeyle ilgili Osmanlı toplumunun ürettiği maddî kültür araçları çalışmamızın odak noktasını oluşturmuştur. Osmanlıların gündelik hayatta kullandıkları eşyaların varlığını devam ettiremediği ortamda, tereke defterleri İstanbul evlerinin içine girmemize imkân vermiştir. Sofadaki eşyalar, oda döşemeleri, yatak takımları, yiyeceklerin saklanması, hazırlanması ve sunumunda kullanılan mutfak eşyaları, odalardaki yüklük, sandık veya bohçalar içinde muhafaza edilen kıyafetler, hatta enfiye kutuları, tütün çubukları, güzel kokuların yayıldığı buhurdanlar ve diğerlerini bir arada görebileceğimiz *İstanbul Evleri* bu özelliğiyle bir bakıma çalışmanın mekânsal boyutunu meydana getirmektedir.

İncelediğimiz dönemin maddî kültürü süreklilik ve değişim bağlamlarında ele alınmıştır. İlk elden vurgulanması gereken nokta, yurt dışından ithal edilen eşya ve objelerin, sırf bu özelliğinden dolayı kültürel farklılaşmayı doğurmadığıdır. Bu nedenle, Osmanlı maddî kültürü açısından, ithal edilen eşyalar iki grupta

değerlendirilmiştir. İlki, geleneksel yaşam tarzını etkilemeyen, Osmanlıların gündelik yaşam pratiklerine uygun eşyalardı. Örneğin, İngilizkârî tabak veya Saksonyakârî sahan ve diğer mutfak eşyaları, Osmanlıların asırlardır devam eden yer sofrasında ve ortak kaptan yemek yeme alışkanlıklarını değiştirmemiştir. Lüks tüketim nesnelere olarak kullanılmış olan bu tür eşyalar, seçkinlerin ayrıcalıklı yaşamlarını ve tüketim kalıplarını görmemizi sağlar. İkinci gruptakiler ise, geleneksel yaşama tesir eden, onu dönüştüren, Osmanlı maddî kültürü için kelimenin tam anlamıyla yeni eşyalardı. Sofrada çatal-bıçağın kullanılması ya da odaların düzenlenmesinde Batı mobilyalarına yer verilmesi, alafranga usulde beslenme kültürünü veya mekân kullanımını ortaya çıkarmıştır.

Her dönemde farklı düzeylerde gerçekleşmiş Batı ile kültürel, ticarî ve siyasî temasların doğal sonucu olarak, Batılı eşyalar başkentte ve diğer Osmanlı şehirlerinde lüks veya kitlesel tüketimin unsuru olabilmıştır. Fakat 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Batı'dan gelen eşyalar, geneli itibarıyla Osmanlıların geleneksel yaşam tarzına uygun nitelikte olanlarıyla sınırlı kalmıştır. Bunlar arasında iki istisna vardı: Gayrimüslim İstanbulluların 19. yüzyıla doğru yaygın olarak tercih edecekleri çatal-bıçak ikilisi ve gündelik hayatta kullanıldığını ifade etmekte zorlandığımız, az sayıda İstanbullunun çoğunlukla bir adet olarak sahip olduğu sandalye.

Araştırmanın başlangıcında, Osmanlı toplumsal değişimi dikkate alınarak ve yalnızca yeni/Batılı yaşam tarzını üreten eşyalarla konunun sınırlandırılması düşünülmüş; ancak, bunun yerine, 1785-1875 dönemi maddî kültürünün bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının daha uygun inceleme yöntemi olacağına ilerleyen süreçte karar verilmiştir. İstanbul örneğinde, Osmanlı maddî kültürünü süreklilik bağlamında değerlendirdiğimizde, 1785-1875 döneminin, özellikle ilk elli yılının kuvvetli bir geleneği temsil ettiği görülmüştür. Hatta alafranga yaşam tarzının belli düzeyde yaygınlaştığı 19. yüzyılın ortalarında bile Müslüman reaya ve askerî sınıf mensuplarına ait tereke defterlerinin çoğu hâlâ geleneksel yaşamın baskın olduğunu gösteriyordu.

Bu çalışmada, mutfak dâhil olmak üzere, İstanbul evlerinin farklı bölümlerinde kullanılmış eşya, obje ve araç-gereçlerin tasnifi yapılmış, sayısal dökümü çıkarılarak yaygınlığı saptanmış, toplumsal gruplar arasında maddî kültür düzeyinde farklılaşma sorgulanmıştır. Maddî kültür araçları sınıflandırılırken tereke listelerindeki eşya öbekleri, diğer bir ifadeyle Osmanlı toplumunun eşyaları tasnif etme yöntemi dikkate

alınmıştır. Her bir eşya için verilen rakamlar, iki temel bilgiliyi içermektedir: Eşyanın incelenen terekelerin kaçında görüldüğü ve terekelerde toplam kaç adet bulunduğu. Bu sayısal veriler, herhangi bir maddî kültür unsurunun Osmanlı toplumunda önemini görmemizi sağladığı gibi farklı toplumsal grupların eşya tüketim kalıpları arasındaki benzerlik ve farklılığı da yansıtmıştır.

Bu çerçevede yapılan çalışmada, Osmanlı maddî kültürünün eksik veya yanlış bilinen eşya ve objeleriyle ilgili olarak, tereke defterleri başta olmak üzere diğer sicil ve arşiv vesikalarından hareketle tanım, tarif ve çeşitleri hakkında yeterli düzeyde bilgi ve açıklama sunulmuştur. Örneğin, incelediğimiz tereke kayıtlarına göre, sofrâ iskemlesi, hoşaf iskemlesi, şamdan iskemlesi, mum iskemlesi, çiçek iskemlesi gibi çeşitleri bulunan iskemlenin en geç 16. yüzyıl terekelerinde, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde, şehzadelerin sünnet düğünlerini anlatan surnâmelerde ve diğer yazılı kaynaklarda varlığı saptanmıştır. Bir diğer örneğimiz, geleneksel Türk el dokuması halılara dâirdir. 19. yüzyılın ortalarına kadar başkentli elitlerin yaşam mekânları olan sahilhane ve konakların döşemesinde dahi *halı* tabir edilen büyük ebatlara sahip dokumalar kullanılmamıştır. Belgelerde, müze envanterlerinde, çeşitli kataloglarda geleneksel Türk halısı olarak kayıtlı dokumaların tamamına yakını ortalama 2-3 metre kare büyüklüğünde dokumalardır. İncelediğimiz dönemde Osmanlılar bu geleneksel yaygıyı *seccade* olarak adlandırıyorlardı. Müslümanların sahip olduğu seccadelerin bir kısmı yalnızca ibadet için kullanılmış olmalıdır; ancak çok sayıda Gayrimüslim terekesinde geçen seccadeler, ev mefruşatının önemli bir ögesi olmuştur. Keza günümüzde özel hac kıyafeti olarak bilinen *ihrâmların* da incelediğimiz dönemde yaygın kullanım alanı ev döşemesiydi.

Tereke kayıtları, Batılılaşma adı verilen Osmanlı toplumsal değişiminin eşya ve objeler üzerinden okunmasını olanaklı kılmaktadır. İstanbulluların yaşamına sonradan dâhil olan Avrupaî araç gereçlerin neler olduğu, tereke defterlerine göre bunların ilk defa hangi tarihlerde görünmeye başladığı ve toplumda ne zaman yaygınlaştığı soruları, araştırmanın cevaplamayı hedeflediği temel soruların başında gelmektedir. Başkentlilerin yaşam tarzını dönüştürme potansiyeline sahip, simgesel yönü kuvvetli alafranga eşyalara özellikle önem verilmiştir. Bu amaçla, Osmanlı sarayında varlığını tespit edemediğimiz dönemde, 1785 yılı terekelerinde, çatal-bıçak takımı temin ederek

alafranga sofraya kültürüne ilgi duyan İstanbullu Gayrimüslimlerle karşılaştıktan sonra daha erken tarihli siciller taranmış ve 1749 yılına ait terekelerde varlıklı iki Gayrimüslimin çatal-bıçak takımına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Başkentn evlerinin batılı bir görünüm kazanması, 19. yüzyıl sona ermeden gerçekteşmiş görünmektedir. Çatal rneğinde olduğu gibi, Gayrimüslim Osmanlılar evlerinin dekorunu Batılı stilde değiştirmede Müslüman seşkinlerden (asker) bile daha erken davranmışlardır. Osmanlı toplumsal değişiminin (Batılılaşma) en önemli alanlarından birini oluşturan, yaşam meknlarının alafranga mobilya takımlarıyla düzenlenmesi, Müslümanlar arasında ilk olarak asker zümrede görünecektir. 1840'lı yılların terekelerinden tespit edebildiğimiz bir diğer önemli değişim, sıradan Müslümanların da terekelerinde sandalye çıkmaya başladığıdır. 1863-64 ve 1873-74 yıllarında kaleme alınan tereke defterleri ise, hem reaya hem de asker sınıfın evlerinde batı mobilyasının çeşitlerinin ve sayısının arttığını göstermektedir. Müslümanlar arasında yaygınlaşan alafranga mobilya kullanımı, evlerin haremine, daha doğrusu kadın terekelerine de bu dönemde artan sayıda girecektir.

Mutfak geleneksel karakterini Müslüman evlerinde uzun süre muhafaza etmiştir. Beslenme kültüründe yaşanan en önemli değişim, sofrada alafranga tarzda yemek yeme alışkanlığının benimsenmesi olmuştur: çatal-bıçak kullanımı. Müslüman nüfus, çatal-bıçak takımına karşı ciddi bir direnç göstermiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gayrimüslim İstanbullular çatal-bıçak ikilisine sofralarında yer açmalarına rağmen, rneklemlerimize göre, Müslüman terekelerinde çatal ilk defa 1844-1845 yılı kayıtlarında ve sadece bir terekede görünmüştür. 1870'li yıllara gelindiğinde asker sınıfın birçok mensubu, hl çatal-bıçağı tercih etmiyordu.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BEY (2002), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*, Yay.Haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ACAR, H.İbrahim (2000), “İddet”, *DİA*, Cilt 21, s. 466-471.
- AHISKALI, Recep (2006), “Muhzır”, *DİA*, Cilt 31, s. 85-86.
- AHİ ÇELEBİ ŞERİYE SİCİLLERİ, no.401.
- AHMED CEVDET PAŞA (1980), *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- AHMED CEVDET PAŞA (1986), *Tezâkir (1-12)*, 2. Baskı, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AHMED LÛTFÎ EFENDİ (1999), *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Cilt II-III, Eski Yazıdan Aktaran Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1988), *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990-1996), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I-IX, FEY Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1996), *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (2000), “İcâre-i Vâhide”, *DİA*, Cilt 21, s. 388-389.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (2000), “İcâreteyn”, *DİA*, Cilt 21, s. 389-391.
- AKTAN, Hamza (2005), “Miras”, *DİA*, Cilt 30, s. 143-145.
- AKTAN, Hamza (2008), *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, 2. Baskı, Işık Akademi Yayınları, İstanbul.

- AKYÜZ, Jülide (2008), “Osmanlı Ulemasından Üç Efendi’nin Terekeleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 36, s. 188-200.
- ALİ RIZA BEY (2001), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Yay. Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul.
- ALUS, Sermet Muhtar (1997), *Masal Olanlar*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AMICIS, Edmondo de (1993), *İstanbul (1874)*, Trc. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ANASTASSIADOU, Meropi (1997), *Salonique 1830-1912 : Une Ville Ottomane a l’Age des Reformes*, E. J. Brill, Leiden.
- ANASTASSIADOU, Meropi (2001), *Selanik 1830-1912 (Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri)*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AREL, Ayda (1982), *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir.
- AREL, Ayda (1999), “Türk Evi Dedikleri”, *Cogito*, Sayı 18: Bir Anatomi Dersi: Ev, s. 188-212.
- ARSEVEN, Celâl Esad (1965), *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt I-5, Üçüncü Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2009a), *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizâmî Sûrnâmesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2009b), *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Vehbi Sûrnâmesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul.
- ARTAN, Tülay (1998), “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 49-64.
- ASLANAPA, Oktay (1987), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

- ATALAR, Münir (1991), *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ATASOY, Nurhan (1997), *1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul.
- ATIL, Esin (1999), *Levni ve Surname: Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Bilgin; Rıfat Ünalın (2008), “XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar’da Ev Satışları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, Cilt 1, Ed. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, s. 217-226.
- BALTIMORE, Lord Frederick Calvert (1767), *A Tour to the East in the years 1763 and 1764 with remarks on the city of Constantinople and the Turks*, London.
- BARDAKOĞLU, Ali (1992), “Bey”, *DİA*, Cilt 6, s. 13-19.
- BARDAKOĞLU, Ali (1993), “Bulûğ”, *DİA*, Cilt 6, s. 413-414.
- BARDAKOĞLU, Ali (1998), “Hibe”, *DİA*, Cilt 17, s. 421-426.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1966), “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, Cilt III, Sayı 5-6, s. 1-479.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2001), *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorlupundan Ziraâ Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)*, Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi (1970), *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- BARON DE TOTT (19??), *Türkler ve Tatarlara Dâir Hatıralar*, Trc. Mehmet Reşat Uzman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- BERKİ, Ali Himmet (1946), *Vakıflar*, 2. Baskı, [y.y.] Ankara.

- BERKİ, Ali Himmet (1985), *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal*, Sadeleştiren İrfan Yücel, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara .
- BEYTÜLMÂL KASSAMLIĞI MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (BŞS), no.8, 9, 50, 52, 54, 56.
- BİLGİN, Arif (2004), *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Arif ve Fatih Bozkurt (2010), “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, s. 1-31.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (1967-1970), *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BİZBİRLİK, Alpay (2002), “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak: Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, Cilt 10, s.731-735.
- BOA. C.ADL. no.218, 1092, 2332, 5745.
- BOA. C.BLD. no.416, 417, 4817, 6030, 6197, 6382, 6555.
- BOA. C.DRB. no.453, 1960.
- BOA. C.MF. no.5641.
- BOA. C.SM. no.1269, 1721, 1787, 2239, 4024.
- BOA. D.BŞM.d. no.2549, 3773, 9322.
- BOA. D.BŞM.MHF.d .no.12836, 13717.
- BOA. HH.d. no.271, 12014.
- BOZKURT, Fatih (2003), *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre Gördes Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

BOZKURT, Nebi (1997), “Halı”, *DİA*, Cilt 15, s. 251-262.

BRAUDEL, Fernand (1993), *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar, Cilt I: Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

BURSA ŞERİYE SİCİLLERİ, no.B174, B198, B214, B229.

CANBAKAL, Hülya (2009), *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, Çev. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul.

CANSIZ, İsmail; Uğur Ünal (2002), “Kassam Defterlerine Göre Yozgat’ta İdârî ve Kültürel Durum”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 3, s.149-169.

CEBECİ, Dilâver (1993), *Tanzimat ve Türk Ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbulunda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

CERASI, Maurice M. (1999), *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

CEZAR, Yavuz (1977), “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere olayı ve terekenin incelenmesi)”, *Bellekten*, Cilt XLI, Sayı 161, s. 41-78.

COŞAR, Asiye Mevhibe (2003), “Türk Söz Varlığında Öksüz ve Yetim Kavramları”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylin Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 295-308.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ÇANLI, Mehmet (2003), “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylin Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 59-86.

ÇAVUŞZÂDE Mehmed Aziz (1288), *Dürrü’s-sukûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü, No. 0000896, Matbaa-i Amire, Dersaadet.

- D'OHSSON, J. Mouradgea (t.y.), *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Trc. Zerhan Yüksel, Tercüman Gazetesi, İstanbul.
- DEMİREL, Ömer, Muhiddin Tuş ve Andan Gürbüz (1992), "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, s. 703-755.
- DENNY, Walter B. (2007), "Oriental Carpets and Textiles in Venice", *Venice and The Islamic World 828-1797*, Ed. Stefano Carboni, Yale University Press, New York.
- DÖNDÜREN, Hamdi (1998), *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi (1986), "Yetim", *İA*, Cilt XIII, s. 401-403.
- EKİCİ, Cevat (Ed.) (2006), *Osmanlı Belgelerinde Ohri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- EKİNCİ, Zehra (2005), *Anadolu Türk Evi Geleneğinde Birgi Örneği ve Sandıkoğlu Konağı: Bir Konağın Kurgusu*, Yapı Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, Sedad Hakkı (1968), *Türk Evi Plan Tipleri*, 2. Baskı, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul.
- ELDEM, Sedad Hakkı (1984), *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, Cilt I, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.
- ELDEM, Sedad Hakkı (1987), *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, Cilt III, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.
- EMECEN, Feridun (1992), "Banaluka", *DİA*, Cilt 5, s. 49-51.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan (2010), "Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın Ortalarında Rusçuk'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 45, s. 181-212.
- ERÜNSAL, İsmail (2008), "Sahaf", *DİA*, Cilt 35, s. 504-510.

- ESENBEL, Selçuk (1997), “Medeni Davranışın Aczi I - II: Batı kültür formlarının 19. yüzyılda Meiji Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı” *Toplumsal Tarih*, Sayı 47 ve 48, s. 6-14, 7-15.
- ESTABLET, Colette ve Jean-Paul Pascual (1994), *Famillies et Fortunes a Damas: 450 Foyers Damasains en 1700*, Institut Français de Damas, Damas.
- ESTABLET, Colette ve Jean-Paul Pascual (2006), “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed. Suraiya Faroqhi, Chirstoph K. Neumann, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 209-227.
- EVKÂF-I HÜMÂYÛN MÜFETTİŞLİĞİ MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ, no.123, 240, 299.
- EVLİYÂ ÇELEBİ: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (2003), 1. Cilt 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EVLİYÂ ÇELEBİ: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (2010), 2. Cilt 5. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FAROQHI, Suraiya (1988), “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul, s. 201-210.
- FAROQHİ, Suraiya (2006), “Giriş”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed. Suraiya Faroqhi, Chirstoph K. Neumann, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 7-32.
- FAROQHİ, Suraiya (2009), *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul.
- FEKETE, Lajos (1965), “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, Çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, Cilt XXIX, Sayı 116, s. 615-638.

- FEKETE, Lajos (1979), “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, Çev. M. Tayyib Gökbişin, *Belleten*, Cilt XLIII, Sayı 170, s. 457-480.
- FRANSES, Michael (2007), “Transilvanya Kiliselerinde Türk Halıları”, *Tanrı'ya Adanmış Halılar: Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Yayın Koordinasyon Rupert Waterhouse, Selmin Kangal, Çağatay Anadolu; Ed. Arzu Karamani Pekin, Çev. Ayşen Anadolu, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, ss.51-101.
- GALATA MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (GŞS), no.4, 472, 475, 478, 480, 483, 484, 571, 572, 573, 646, 649, 652, 656, 659, 723, 725, 732, 739, 819, 824, 828, 832, 836, 866, 869, 880, 884.
- GALİP, Reşit (1933), “Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi Niçin Çıkıyor?”, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, ss.3-4.
- GÖÇEK, Fatma Müge (1996), *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York.
- GÖÇEK, Fatma Müge (1999), *Burjuvazinin Yükseliş, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GÖÇEK, Fatma Müge ve Marc David Baer (2000), “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 47-62.
- GÖKMEN, Ertan (2007), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci Kazası*, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa.
- GÖKYAY, Orhan Şaik Gökyay (1976), “Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.113-215.

- HART, Sydney (2009), *Things from Home: Ethnic Identity and Material Culture in African American and Jewish American Homes*, Basılmamış Doktora Tezi, University of California.
- HÂVASS-I REFİA (EYÜP) MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (EŞS), no.184, 188, 254, 255, 264, 319, 321, 324, 327, 329, 330, 335, 401, 402, 403, 456, 459, 461, 481, 506, 509, 510, 511, 530, 532, 533, 536.
- INGERSOLL, Daniel W. (2008), Material Culture, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2. Baskı, Editör: William A. Darity, Macmillian Reference USA, s. 12-18.
- İNALCIK, Halil (1953-1954), “XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XV, Sayı 1-4, s. 51-75.
- İNALCIK, Halil (1958), “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 2, s. 102-126.
- İNALCIK, Halil (1959), “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, Cilt XXIII, Sayı 92, s. 575-610.
- İNALCIK, Halil (1965), “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, Cilt II, Sayı 3-4, s. 49-145.
- İNALCIK, Halil (2007), “Türk Halıları: Ticaret ve Saray Patronajı”, *Tanrı’ya Adanmış Halılar: Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Yayın Koordinasyon Rupert Waterhouse, Selmin Kangal, Çağatay Anadol; Editör: Arzu Karamani Pekin, Çev. Ayşen Anadol, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, ss.25-29.
- İSTANBUL BÂB MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (İBŞS), no.294, 296, 326, 415, 463.
- İSTANBUL KADILIĞI MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (İŞS), no.31, 52, 55, 106, 134, 144, 149, 190, 201, 213, 214.

- JENNINGS, Ronald C. (1999), *Studies on Ottoman Social History in The Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, The Isis Press, İstanbul.
- KAFADAR, Cemal (2009), *Kim var imiş biz burada yoğ iken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun)*, Metis Yayınları, İstanbul.
- KARABABA, Eminegül (2006), *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa*, Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARAHASANOĞLU, Selim (2009), *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, New York State University, Binghamton.
- KARAMAN, Hayreddin (2001), *Mukayeseli İslam Hukuku*, Cilt I, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARATAŞ, Ali İhsan (2002), “Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002)*, Cilt II, Bursa, s.691-709.
- KARPUZ, Haşim (1984), *Türk İslâm Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KASTAMONU ŞERİYE SİCİLLERİ, no.66.
- KAYIPMAZ, Fahrettin; Naciye Kayıpmaz (1988), “Sivas Tonus Halı Seccadeleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı XVIII, ss. 5-57.
- KIRBAŞ, Safiye (2003), “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylın Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 87-104.
- KISMET-İ ASKERİYE MAHKEMESİ ŞERİYE SİCİLLERİ (KŞS), no.1, 2, 3, 4, 5, 6, 18, 19, 20, 28, 32, 40, 45, 49, 50, 51, 66, 68, 77, 82, 84, 88, 94, 97, 108, 120, 131, 133, 137, 138, 151, 171, 243, 246, 329, 396, 399, 427, 432, 433, 451, 452,

458, 471, 479, 481, 498, 530, 531, 540, 541, 544, 551, 555, 556, 558, 575, 587, 593, 606, 680, 685, 686, 704, 705, 706, 741, 777, 784, 795, 809, 810, 812, 820, 824, 832, 836, 865, 867, 870, 872, 876, 884, 887, 895, 921, 924, 954, 972, 981, 1034, 1168, 1169, 1174, 1175, 1179, 1181, 1187, 1240, 1263, 1397, 1400, 1411, 1429, 1453, 1534, 1552, 1553, 1564, 1569, 1579, 1580, 1587, 1612, 1624, 1757, 1779, 1784, 1785, 1790, 1791, 1812, 1813, 1821, 1826, 1830, 1833, 1834, 1840, 1844, 1894, 1895, 1935, 2018, 2130.

KOÇ, Aylın (2003), “Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylın Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 183-193.

KOÇU, Reşad Ekrem (1971), “Ev, Ahşab Evler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt X, s. 5400-5404.

KOÇU, Reşad Ekrem (1961), “Bedestan”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt V, s. 2345-2362.

KOÇU, Reşad Ekrem (1961), “Bitpazarı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt V, s. 2826-2829.

KOÇU, Reşad Ekrem (1967), *Türk Giyim, Kuşanma ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.

KÖSE, Saffet (2008), “Rüşd” *DİA*, Cilt 35, s. 298-300.

KUBAN, Doğan (1965), *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan (1995), *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan (1998), *Konut ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan (2007), *Osmanlı Mimarisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

KURAN, Timur (2010), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam (Social and Economic Life in Seventeenth-Century Istanbul*

- Glimpses from Court Records*), Cilt 1: Esnaf ve Loncalar, Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri, Yabancılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KURT, Abdurrahman (2002), “19. Yüzyılda Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002)*, Cilt II, Bursa, s.7111-731.
- KÜÇÜKERMEN, Önder (1996), *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, 5. Basım, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.
- LAJOS, Fekete (1965), “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, Çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, Cilt XXIX, Sayı 116, s. 615-638.
- LAJOS, Fekete (1979), “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, Çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Belleten*, Cilt XLIII, Sayı 170, s. 457-480.
- LUBAR, Steven; David W. Kingery (1993), “Introduction”, *History from Things: Essays on Material Culture*, Editörler: LUBAR, Steven ve W. David Kingery, Smithsonian Institution Press, Washington, s. VIII-XVII.
- MACK, Rosamond E. (2005), *Doğu Malı-Batı Sanatı: İslam Ülkeleriyle Ticaret ve İtalyan Sanatı 1300-1600*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- MARCUS, Abraham (1989), *The Middle East on The Eve of Modernity: Aleppo in The Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York.
- MEHMED SALÂHÎ (1313-1322), *Kamûs-ı Osmanî*, 1 Ciltte 4 Cilt, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.
- MEHMEDOĞLU, Mehmed Ali (1988), “Halı”, *İA*, Cilt 5/1, s.136-141.
- MERİÇ, Nevin (2000), *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- MİLLER, Daniel (2001), *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, Berg Books, Oxford.
- MOLLA HÜSREV (1979), *Gurer ve Dürer Tercümesi*, Cilt IV, Mütercim Arif Erkan, Eser Neşriyat, İstanbul.

- MOLTKE, Helmuth von (1969), *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MORPHY, Howard (2003), “Material Culture”, *The Social Science Encyclopedia*, Editörler: KUPER, Adam ve Jessica Kuper, 2. Baskı, Routledge, London, s. 513-515.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (2008), *Netāyicü’l-Vukū’āt: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara.
- MÜLGA BELEDİ MAHKEMESİ ŞERİYYE SİCİLLERİ (MŞS), no.5, 12, 19, 20, 28, 29, 30, 36, 40, 58, 61, 65, 72, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 98, 99, 100, 115, 117, 118,121, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 139, 142, 151, 152, 153, 154, 155.
- NEUMANN, Christoph K. (2004), “How did a vizier dress in the eighteenth century?”, Editörler: Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, Eren Yayınları, İstanbul, s. 181-217.
- NEUMANN, Christoph K. (2009), “Birey olmanın alameti olarak tüketim kalıpları: 18. yüzyıl Osmanlı meta evreninden örnek vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, s. 7-47.
- ÖLÇER, Nazan (2007), “Sunuş”, *Tanrı’ya Adanmış Halılar: Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Yayın Koordinasyon Rupert Waterhouse, Selmin Kangal, Çağatay Anadol; Ed. Arzu Karamani Pekin, Çev. Ayşen Anadol, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, Azmi (2005), “Milliyetçilik”, *DİA*, Cilt 30, s. 84-87.
- ÖZCAN, Tahsin (2006), “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, s. 103-121.
- ÖZCOŞAR, İbrahim (2004), “Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 4, s. 235-241.

- ÖZDEĞER, Hüseyin (1988), *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2003), “XIV. Yüzyıl Başlarında Tebriz’de İki Yetimhane”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylin Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 161-181.
- ÖZLÜ, Zeynel (2002), *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZLÜ, Zeynel (2006), “Terekeler Işığında Göynük’te Konutlarda Mekan Düzenlemesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 163, s.103-142.
- ÖZTÜRK, Nazif (1983), *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Nazif (2006), “Mukātaalı Vakıf”, *DİA*, Cilt 31, s. 132-134.
- ÖZTÜRK, Said (1995), *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Said (1997), “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Kassamlık Müessesesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15: M. Münir Aktepe’ye Armağan, s. 393-429
- ÖZTÜRK, Said (2001), “Kassâm”, *DİA*, Cilt 24, s. 579-582.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- PANZAC, Daniel (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PARDOE, Julia (2004), *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çev. Banu Büyükdal, Kitap Yayınevi, İstanbul.

- PEIRCE, Leslie (2011), “Maddi Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler”, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Ed. Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, s.285-312.
- PROWN, Jules David (1993), “The Truth of Material Culture: History or Fiction?”, Editörler: Steven Lubar ve W. David Kinger, *History from Things: Essays on Material Culture*, Smithsonian Institution Press, Washington, s. 1-19.
- QUATAERT, Donald (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- QUATAERT, Donald (2000), “Introduction”, *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire (1550-1922)*, Ed. Donald Quataert, State Universtiy of New York, pp.1-13.
- REBORA, Giovanni (2003), *Çatal Kültürü, Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi*, Çev. Çağla Şeker, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- REYHAN, Cenk (2008), *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri (Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- RODOSÇUK (TEKFURDAĞ/TEKİRDAĞ) ŞERİYE SİCİLLERİ, no.1748.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1991), “Askerî”, *DİA*, Cilt III, s. 488-489.
- SARIKAYA, Makbule (2003), “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylin Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 33-47.
- SAYAN, Yüksel (1997), *Uşak Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SCHACT, Joseph (1960), “Miras”, *İA*, Cilt VIII, s. 350-359.
- SEVİM, Mustafa (1996), *Gravürlerle Türkiye, İstanbul 3*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

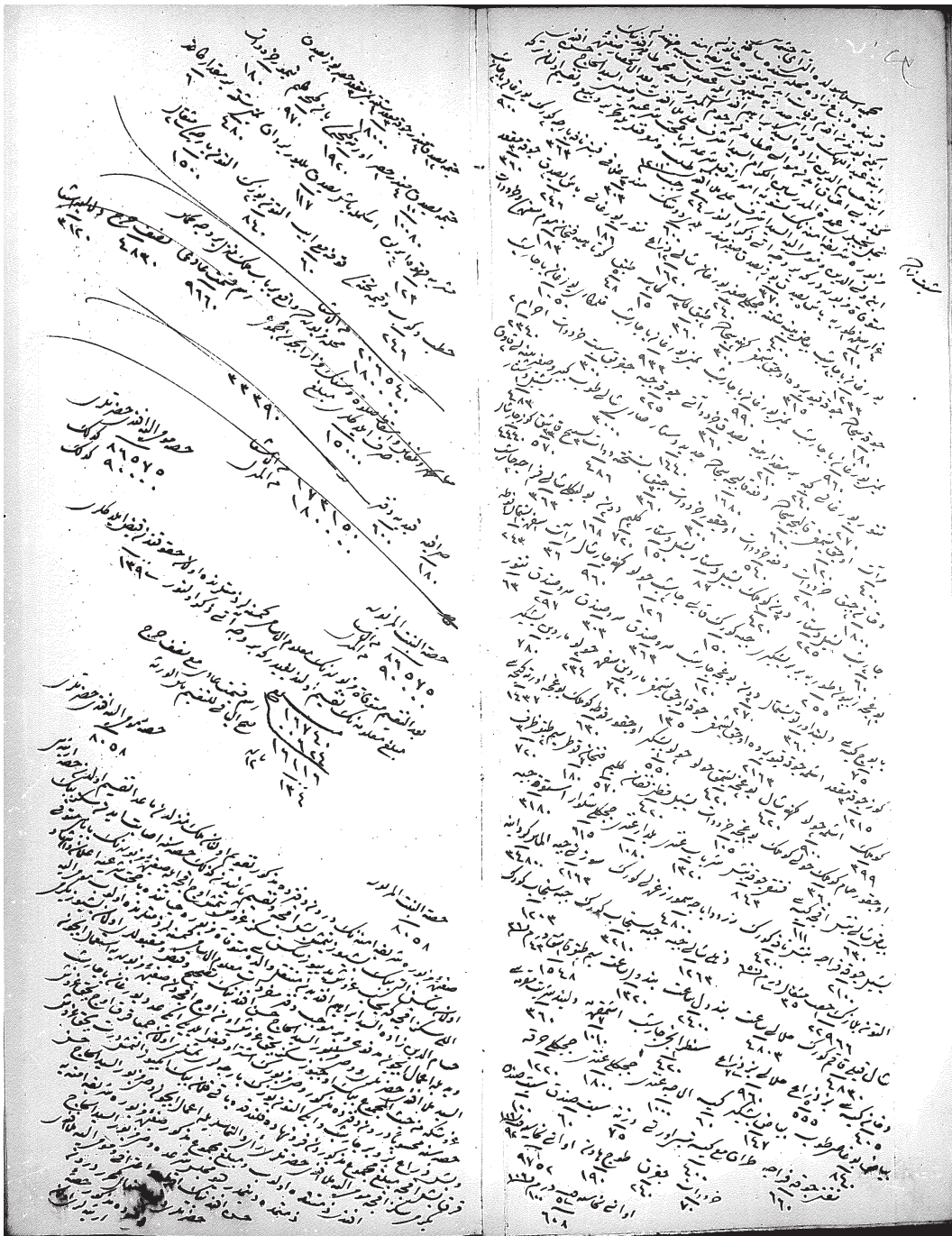
- SEVİN, Necla Arslan (2006), *Gravürlerle Yaşayan Osmanlı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SOFUOĞLU, Ebubekir (2003), “Osmanlı Devletinde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler”, Editörler: NASKALİ, Emine Gürsoy ve Aylin Koç, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul, s. 49-58.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1316), *Kamûsu'l-a'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317), *Kamûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet.
- ŞENER, Abdülkadir (1984), *İslam Hukukunda Hibe*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ (2009), *Fetâvâ-yı Feyziye*, Yay. Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul.
- T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI (2006?), *Türk El Dokuması Halılar (Turkish Handwoven Carpets)*, Katalog 1-5, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TAK, Ekrem (2009), *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1956), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TANYELİ, Uğur (2006), “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıl)”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.333-349.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (1977), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Cilt IX, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

- THEOLİN, Sture ve diğeri (2002), İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson = The Torch of The Empire: Ignatius Mouradgea d'Ohsson and The Tableau General of The Ottoman Empire in The Eighteenth Century, Ed. Fatma Canpolat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TILLEY, Christopher; Webb Keane; Susanne Kuchler (2006), "Introduction", *Handbook of Material Culture*, Editörler: TILLEY, Christopher, Webb Keane, Susanne Kuchler, Michael Rowlands ve Patricia Spyer, SAGE Publications, London, s. 1-6.
- TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ DEFTERLERİ (TSMA. d.) no.431, 859, 2043, 2216, 2766, 3414/002, 3407/002, 7203, 7297, 7665, 9013.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÜSKÜDAR MAHKEMESİ ŞERİYYE SİCİLLERİ (ÜŞS), no.519, 522, 524, 560, 561, 562, 564, 590, 595, 596, 597, 598, 600, 669, 672, 675, 678, 679, 698, 701, 703, 704, 713.
- Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore = İstanbul'da ve Boğaziçi'nde Resimlerle Bir Gezinti (1969), Resimleri Yapan: M. Melling; Yayınlayanlar: MM. Treuttel ve Würtz (Paris, 1819), Tıpkı Basımına Nezaret Eden: Şevket Rado, İstanbul.
- WEATHERILL, Lorna (1996), *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain 1660-1760*, 2. Baskı, Routledge, London.
- WHITE, Charles (1846), *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of The Turks in 1844*, 3 Cilt, 2. Baskı, Henry Colburn, London.
- WITTMAN, William (2011), *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801: Türk Ordusu ve İngiliz Askeri Heyeti ile Birlikte Küçük Asya, Suriye ve Çöl Yoluyla Mısır'a Yolculuk*, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- YEDİYILDIZ, M. Asım (2003), *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Bursa.
- YERASİMOS, Marianna (2010), “Karamanlıca Sofra Adab-ı Muaşeretı”, *Yemek ve Kültür*, Sayı 19, s. 96-101.
- YERASİMOS, Stefanos (2006), “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.307-332.
- YETKİN, Şerare (1991), *Türk Halı Sanatı*, Genişletilmiş 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- YURDAKUL, İlhami (2008), *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtında Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 1: Münevvere Hatun bt. Abdullah'ın (Müteveffa Hüsameddinzâde es-Seyyid İbrahim Efendi'nin eşi) Tereke Defteri (KŞS, no.556, vr.23b-24b)

A.Terekenin Giriş Bölümü:

Mahmiye-i İslambol'da Altı Ay Çeşmesi kurbunda Debbâğzâde Mahallesi'nde sâkine iken bundan akdem vefât eden Münevvere Hâtun ibnet-i Abdullah'ın verâseti sadriye sagire kızı Şerife Emine ibnet-i Hüsameddinzâde es-Seyyid İbrahim Efendi ile asûbet-i sebebiyye cihetinden kendüyi i'tâk eden mevâlî-i izâmdan merhûmu'l-mebrûr es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin necl-i necîbleri umdetü'l-müderrişini'l-kirâm es-Seyyid Eşref Ali Molla Efendi'ye ba'de'l-inhisâr sagire-i mezbûre Şerife Emine'nin tesviye-i umûruna kibel-i şer' den bâ-hüccet-i şer' iyye vasîsi es-Seyyid el-Hâc Hasan Efendi ibn-i Veliyyüddin ve mûmâ-ileyh es-Seyyid Eşref Ali Molla Efendi taleb ve ma'rifetleriyle tahrîr ve bey' ve taksîm olunan tereke-yi müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Fî 24 Receb sene 1201.

B.Terekenin Gelir Bölümü:

Eşya / Eşya Öbeği	Kıymet (Akçe)	Eşya / Eşya Öbeği	Kıymet (Akçe)
Garâr 4, sofrâ 1, torba 1	210	Baş yasdık 5, yüz yasdık 1, sagîr minder 1	370
Beledî döşek [1]	600	Minder gilâfi 3	303
Kapsız nâfe parça kürk 2	363	Yorgan bâ-çarşeb 2	900
Yorgan bâ-çarşeb 2	1.233	Beyâz penbe şilte	400
Çiçekli sagîr yorgan [1]	240	Şâlî 12 zirâ'	1.620
Tennûr yorganı [1]	186	Baş yasdık 2	246
Çuka mak'ad 3	360	Çuka seccâde [1]	180
Çuka kapu perde[1] ocak yaşmağı[1]	315	Köhne seccâde 2	300
Tabak 2, kâse 3	360	Kâse 2	15
Tabak 5	48	Kütahya fincan [1], mum sofrası [1] ve hurdavât	183
Yemenî yorgan bâ-çarşeb [1]	960	Yemenî yorgan bâ-çarşeb [1]	990
Yemenî yorgan bâ-çarşeb [1]	933	Kalemkâri yorgan bâ-çarşeb [1]	1.050
Tennûr yorganı [1]	270	Kebe [1]	240
Bir mikdâr penbe	210	Yasdık hurdavâtı	360
Çuka cübbe [1]	225	Çıkrık [1], sepet [1] hurdavât	300
İhrâm 2	2.340	Mirât [1]	400
Ocak yaşmağı [1]	120	Kaliçe seccâde [1]	600
Def'a kaliçe seccâde [1]	1.680	Cedîd destâr [1]	1.440
Sarı şâlî top [1]	3.000	Kebîr ve sagîr penbeli kavuk 2, yeşil destâr 1	483
Duhân çubuk 2	1.800	Hurdavât	280
Def'a hurdavât	540	Uçkur [1] hurdavât	300
Çubuk 3	360	Peş-tahta devât [1], tesbîh 3	486
Kaşık 23	570	Göz çârşâl [1]	4.440

Çarşeb 2	60	Yeşil destâr [1]	225
Don 3, gömlek 1	420	Yeşil destâr [1]	87
Yeşil destâr [1]	150	Kilim 2	720
Don 2	168	Bönlüklü şâlî ferâce 1 çarşeb 1	363
Cübbe kürk kabı [1]	150	Boğça 1, zibun 1, torba, berber peşkîri[1]	255
Çarşeb 2, havlu 1	126	Köhne çârşal [1]	960
Mirât [1]	36	Sofra 1, peştemâl 1, fûta 1	243
Papuç kîsesi [1]	75	Dülbend [1] örtü [1] peştemâl [1]	360
Don 2	270	Boğça [1] çarşeb [1]	120
Serv[i] sandık [1]	363	Serv[i] sandık [1]	303
Serv[i] sandık [1]	297	Tennûr [1]	63
Göz çuka mak'ad 3	1.215	İşleme çuka kapu perde [1] ocak yaşmağı [1]	2.163
Çuka ocak yaşmağı [1]	135	Mardin sofra [1]	720
Havlu 2	234	Mardin peşkîr [1]	780
Gömlek [1]	399	İşleme havlu 2	900
Köhne şâl [1]	420	Boğça 2, yaşmak havlu [1]	420
Havlu 2, peşkîr 1	550	Uçkur [1], fûta [1], gömlek [1], boğça [1]	630
Orta keçesi [1]	1.437	Uçkur[1], hamâm gömlek [1], havlu [1], gömlek [1]	360
Boğça [1], hurdavât	105	Yeşil kutnî kaftan [1]	420
Kilim [1]	570	Fincan 7, kutu [1]	180
Sîm tabak 2, zarf 3	720	Beyâz şâlî biniş [1]	630
Akçe kîsesi [1]	111	Fıstıkî çuka biniş [1]	843
Şiryâb anteri [1]	1.320	Beldâr anteri [1]	1.080
Çiçekli şalvar [1]	615	İstûfe cübbe [1]	3.180
Yeşil çuka ferâce [1]	2.100	Biniş nâfe kürk [1]	4.200
Zerdevä paça semmûr zağralı kürk [1]	4.800	Sûzenî cübbe [1]	2.163
Elmas gerdâniyye [1]	34.800	Altun bilezik 1 çift 35 miskâl 0,5 direm, fi 650	22.966
Zehli şâlî cübbe [1]	1.263	Cübbe sincâb kürk [1]	3.210
Cübbe sincâb kürk [1]	1.203	Şâl kaplı akım kürk [1]	4.830
Helâlî sâ'at [1]	4.803	Pandol sâ'at [1]	2.400
Pandol sâ'at [1]	1.320	Sîm tabak 1, kaşık 1, 43 direm fi 36	1.548
Duhân kîsesi [1]	405	Bez 5 zirâ'	555
Helâlî bez 7,5 zirâ'	960	Şatrancî çarşeb 1	420
İş makrame 7	1.010	Dülbend şerbet makremesi [1]	360
Beyâz boğası top [1]	840	Beyâz peşkîr [1]	147
Kîse [1]	60	Alaca anteri [1]	1.000
Çiçekli anteri [1]	1.800	Çiçekli hırka [1]	1.220
Neftî çuka ferâce [1]	660	Tarak ma'a kîse [1], tepsi örtüsü [1]	400
Vezne [1]	75	Sepet sandık [1]	60
Sepet sandık [1]	100	Hurdavât	70
Çıkrik [1]	240	Tuç havan [1]	190
Evânî-i nühâsiyye 92 kıyye, fi 106	9.752	Evânî-i nühâsiyye 5,5 kıyye, 100 direm, fi 106	608
Çatma yasdık 10, minder 4, hasır 1	10.080	Çatma yasdık 12, minder 4, çuka mak'ad 3, şilte 4, yemenî mak'ad 3, hasır 1, yüz yasdık 2	18.000

Orta keçesi [1]	1.920	Yan keçe [1], kilim [1]	970
Demir hurdavât	180	Maşraba kahve ibrik 2	123
Yemenî şilte [1]	480	İskemle [1],baş yasdık [1], billûr bardak [1]	117
Bir mikdâr kağıd	6	Hatab, ve küp [1] ve kıyma tahtası [1]	246
Koğa ma'a ip [1]	60	Altun yüzük 2	840
Altun parçası 2,5 miskâl	1.500		

[Cem'ân] Yekûn

Mine'l-eşyâ	206.540	Mahalle-i mezbûrede vâki' bir bâb mülk menzil ber-vech-i tahmîn	180.000
-------------	---------	---	---------

C.Terekenin Gider Bölümü:

Minhâ'l-[ihrâcât]

Resm-i kısmet-i âdî	9.660	Techîz ve tekfîn ve iskât-ı salât ve seng-i mezâr için mecmû'u sarf eyledikleri meblağ	15.000
Nısf-ı harc	4.830	Dellâliyye-i eşyâ	3.120
Sarrâfiyye	180	Kaydiyye-i defter	600
Yekûn	33.390		

D.Terekenin Taksimat Bölümü:

Sahhu'l-bâkî

Mine'l-eşyâ	173.150	Mine'l-menziil	180.000
-------------	---------	----------------	---------

Hissetü'l-binti'l-mezbûre

Mine'l-eşyâ	86.575	Mine'l-menziil	90.000
-------------	--------	----------------	--------

Hisse-i mûmâ-ileyh efendi hazretleri

Kezâlik	86.575	Kezâlik	90.000
---------	--------	---------	--------

Ba'de't-taksîm müteveffât-ı mezbûrenin ma'lûme'l-esâmi kimesneler zimmetlerinde olan hukûkundan kabz eyledikleri meblağ-ı ma'lûmenin taksîm olunduğudur ki ber-vech-i âtî zikr olunur. 139,5 guruş

Meblâğ	16.740		
Resm-i kısmet-i âdî ma'a nısf-ı harc	624		
Sahhu'l-bâkî li't-taksîm beyne'l-veres	16.116	(134 guruş 12 pare)	
Hissetü'l-binti'l-mezbûre	8.058	Hisse-i mûmâ-ileyh efendi hazretleri	8.058

E.Terekenin Taksimattan Sonraki (Son)Kısımı:

Sagîre-i mezbûre Şerife Emine'nin derûn-ı defterde mezkûr takvîm olunan mülk menzilden mâ'adâ taksîm-i evvelden hisse-i irsiyyesi olan seksen altı bin beş yüz yetmiş beş akçe ve taksîm-i sâniiden kezâlik hissesine isâbet eden sekiz bin elli sekiz akçe ki be-hesâb-ı guruş yedi yüz seksen sekiz guruş yetmiş üç akçe ile sagîre-i mezbûrenin babası müteveffâ Hüsameddinzâde es-Seyyid İbrahim Efendi'den müntakîl vâlidesi müteveffât-ı mezbûre hayâtında bâ-hüccet-i şer'iyeye i'lân ve işhâd ve yediyle i'mâl için medfû'u ve ber-mûceb-i defter-i müfredât ma'lûme'l-esâmi kimesneler zimmetlerinde olup mûmâ-ileyh es-Seyyid Molla Efendi hazretleri ve vasî-i mezbûr es-Seyyid el-Hâc Hasan Efendi'nin tashîh ve kabz ve makbûlleri olan beş yüz yirmi guruş ki min haysü'l-mecmû' bin üç yüz sekiz buçuk guruş on üç akçeden sagîre-i mezbûreye istimâl için hissesine mahsûben derûn-ı defterde mezkûr vasî-i mezbûrun iştirâ ve kabz eylediği iki aded yorgan bâ-çarşeb ve beş zirâ' bez ve bir çarşeb ve iki Altun yüzük parçaları semenleri olan cem'an kırk üç buçuk guruş kırk beş akçe meblağ-ı mecmû'-ı mezkûrdan fûrûnihâde kılındıkda bâkî kalan bin iki yüz altmış dört buçuk guruş yirmi sekiz akçe mûmâ-ileyh Molla Efendi hazretleri re'y ve iltimâslarıyla i'mâl için vasî-i mezbûr es-Seyyid el-Hâc Hasan Efendi zimmetinde olup ve meblağ-ı mecmû'-ı mezkûr sagîre-i mezbûre Şerife Âmine'ye zimmetimde deynimdir deyu meclis-i şer'de vasî-i mezbûr es-Seyyid el-Hâc Hasan Efendi'nin ikrâr ve i'tirâfı ve mûmâ-ileyh Molla Efendi hazretleri dahi ber-minvâl-i muharrer derûn-ı defterde mezkûr hisse-i irsiyyeleri olan meblağ-ı merkumu bi'l-verâse tamamen ahz u kabz eyledikleri işbu mahale şerh verildi.

A.Terekenin Giriş Bölümü:

Mahrûse-i Galata'ya muzâf Kasaba-yı Fındıklı'da el-Hâc Receb Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem duyûnu terekesinden ezyed olduğu hâlde vefât eden el-Hâc Şaban Ağa ibn-i Mehmed bin Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûhe-i metrûkesi Aişe Sıdıka Hatun ibnet-i Halil ile sulbî sağır oğlu Mehmed Necib ve kendüden mukaddem vefât iden zevcesi Aişe Hatun ibnet-i Abdullah'dan mütevellid sulbiyye kebire kızları Piruze ve Zînet? Hatunlar ve sulbiyye sağıre kızı Rasime'ye münhasır olduğu lede'ş-şer'i'l-enver zahir ve nümâyân oldukdan sonra sağır-i mezbur Mehmed Necib'in vâlidesi ve tesviye-i umûruna kibel-i şer'den mansube-i vasîsi zevce-i mezbure Aişe Sıdıka Hatun ve sağıre-yi mezbure Rasime'nin tesviye-i umûrunu kibel-i şer'den mansub-ı vasîsi mahalle-yi mezkur muhtârı Ebubekir Ağa ibn-i Osman ve mezbûratân Piruze ve Zînet Hatunlar ve ashâb-ı garîm taleb ve marifetleriyle tahrîr ve bey' ve beyne'l-guremâ ani'l-tarîki'l-gurâme tevzi' ve taksîm olunan tereke-yi müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i atî zikr olunur. Fî 28 Z 1261

B.Terekenin Gelir Bölümü:

Eşya / Eşya Öbeği	Kıymet (Kr)	Eşya / Eşya Öbeği	Kıymet (Kr)
Köhne çuka setri [1] pantolon[1]	10,5	Def'a çuka setri [1] pantolon [1]	93
Şelâkî hırka [1] basma anteri[1]	33	Köhne şal hırka [1]	10,5
Çukaya kaplı nâfe kürk [1]	220	Makreme [1] ve sofra [1]	14
Gömlek 2 don 2 uçkur [1]	35	Helâlî gömlek 2 basma anteri 3	40
Boğça [1] zıbûn [1]	12	Köhne Şamkârî hırka [1]	22
Yasdık [1] Orta Keçesi [1]	29,5	Basma yorgan yüzü [1]	14
Bez Torba 8	14,5	Basma nimten 3 ma'a hırka [1]	15
Çorab çift 10	22	Çuka tozluk ...? Kîsesi	15
Sepet sandık [1]aba başlık [1] boğça [1]	25	Serhatlı yün tozluk çift [1]	29
Duhân kîsesi 2	15	Sepet sandık [1]	30
Yün memlû döşek [1] penbe şilte 3	130	Def'a penbe şilte 2	90
Çekmece [1]	20	Beledî döşek [1] şilte [1] basma yorgan [3] çârşeb [3] baş yasdığı [1] yüz yasdığı [1] ezrâk [1] ihrâm [1]	300
Şalî seccâde	5	Basma yorgan 3 İngiliz? Şalî yorgan [1] çârşeb [1] şilte [1] yüz yasdığı [5]	180
Kuru Mum	12	Maden Sürahi 2	21
Def'a sürahi 2 ma'a hurdavât	51	Misvak 5 tesbih [1] bir mikdar şem'	16,5
Sağır su tası [1]	22	Kahve değirmeni [1] zarf 7 fincân 2 polâd tebsi [1]	45
Kaşık 3	6	Çubuk 3 takım 1	36
Mirât 3	30	Çalar sa'at [1]	109
Mühr mumu bir mikdar lâl	10	Parça minder [1] basma yasdık 4 mak'ad [1]	80
Çâmeşûr leğeni 2	120	Bir mikdar ib	6

Tahta anbâr [1]	20	Yün memlû minder 3 çatma yasdık 12 çuka mak'ad 3 köşe şiltesi 2 koltuk yasdığı 3 pencere perdesi 3 kapu perdesi [1]	500
Seccâde [1] çizme çift [1]	50	Def'a köhne seccâde ma'a hurdavât	41
Gügüm [1]	50	Tencere ma'a kapak 2 sahan ma'a kapak 4 süzgi [1] şorba tası [1] yumurta tâbesi ma'a kapak [1] leğen [1] ibrik [1]	200
Bir mikdar mum	121	...?	2,5
Selanik keçesi [1]	100	Bir mikdar yağ	32
Tahta sandık [1]	5	İskemle [1]	1
Parça minder 2 beledî yasdık [1]	70	Kazgân [1] leğen [1] ibrik 2 kahve güğümü [1] tencere ma'a kapak 2 tâbe [1] tebsi [1] kuplu ? Şorbâ tası [1] cezbe 3 kepçe?[1]	200
Bârdâk [1] kaşık 3 kâse [1] tabâk [1] dolab [1]	25	Sahan ma'a kapak 4 şorbâ tası ma'a kapak [1] tencere ma'a kapak 2 tebsi [1] sağır tencere 2 sarı sağır sahan 2 karavana [1] şem'dân 2 mangal [1] satr2 balta[1] maşraba[1] kepçe 2 mangal tahtası[1]	210
Kilim ma'a hurdavât	60	Silahlık [1]	15
Çuka koltuk yasdığı 4	28	Eğer ma'a takım [1] başlık [1]	40
Kapu perdesi [1]	5	Şilte [2] kîse [1]	10,5
Tennûr [1]	3	Köşe şiltesi [1]	4
Bir mikdar hatb	47,5		
Cem'ân yekûn	3820,5		

C. Terekenin Gider Bölümü:

Dellâliyye	76
Kaydiyye	7,5

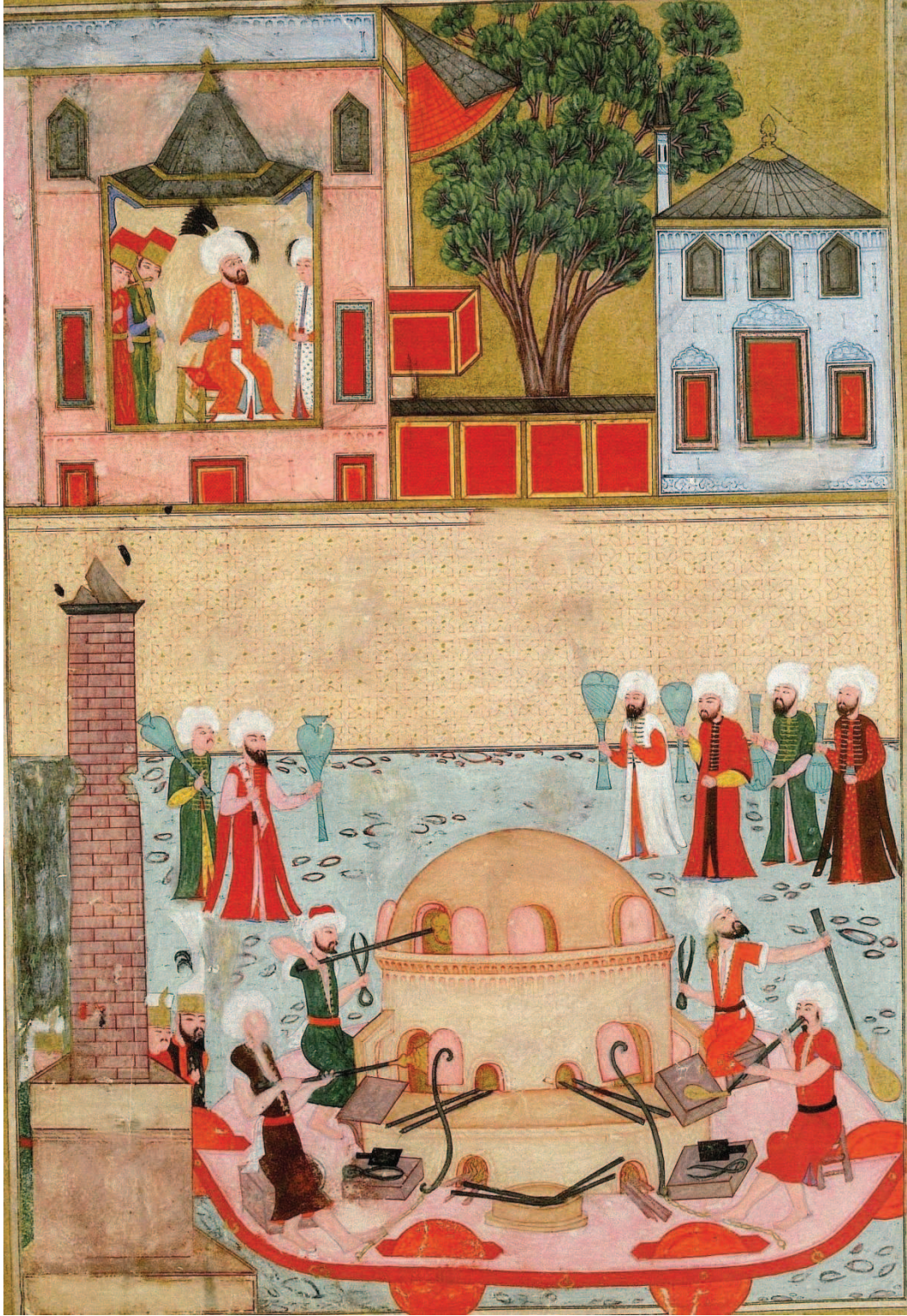
D. Terekenin Taksimat Bölümü:

Deyn-i müsbet binti'l-mezbûre Piruze Hanıma	Asl-ı mâl 2339	ani'l-guremâ 1510
Deyn-i müsbet Kavâs Mehmed Ağa'ya	Asl-ı mâl 1500	ani'l-guremâ 968
Deyn-i müsbet Balıkçı el-Hâc AliEfendi'ye	Asl-ı mâl 760	ani'l-guremâ 490
Deyn-i mübet sağîre-yi mezbûre Rasime	Asl-ı mâl 886	ani'l-guremâ 574
Mehr-i müeccel-i müsbet li- zevcetü'l-mezbûre	Asl-ı mâl 300	ani'l-guremâ 193

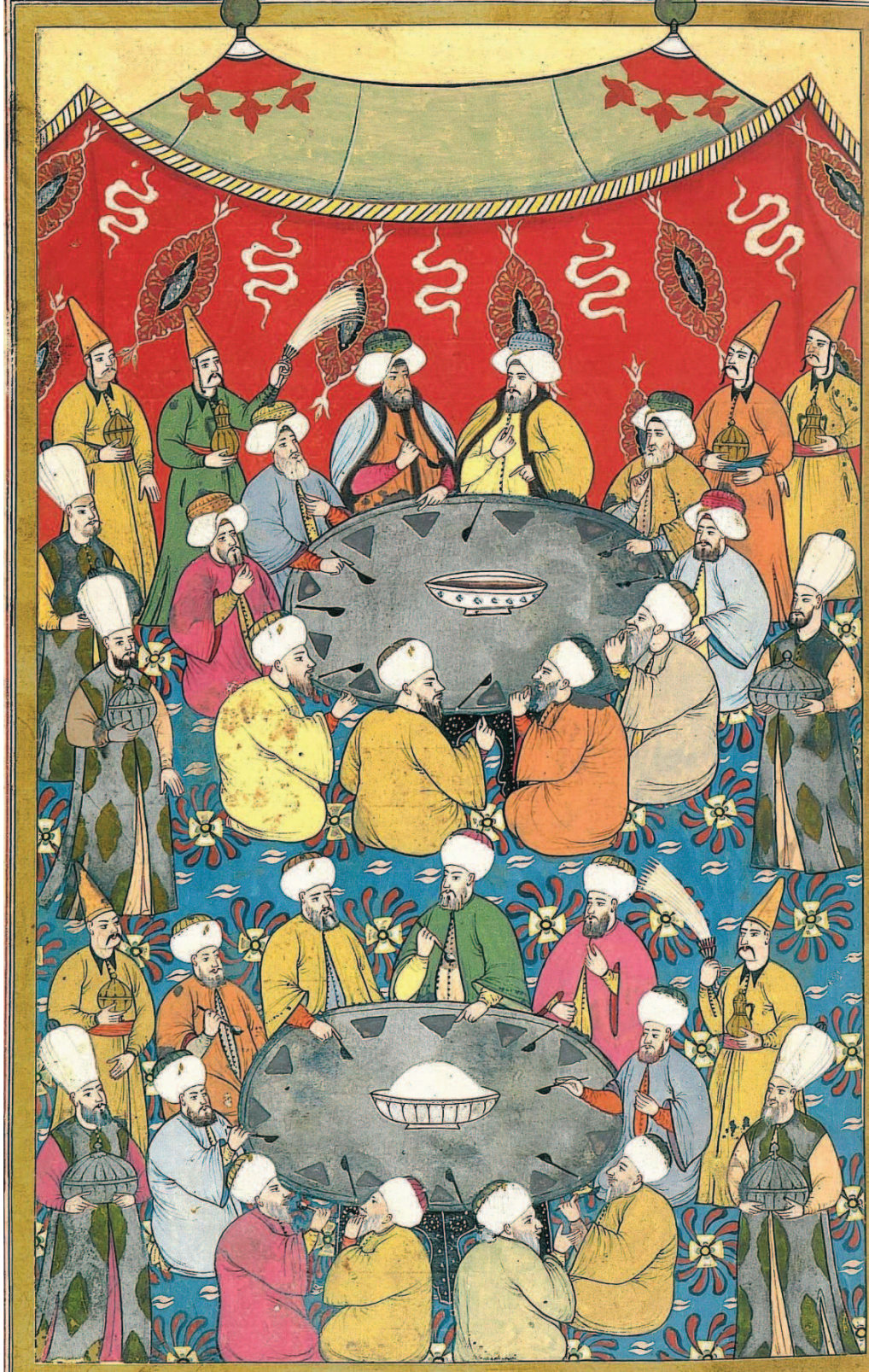
E.Terekenin Taksimattan Sonraki (Son)Kısmı:

Mahalle-yi mezkûrde kâ'in lede'l-ahâli ve'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd ve'l-müştemilât icâr-ı ma'lûmeli bir bâb vakf menzil on altı sehm i'tibariyle on ki sehmi müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Şaban Ağa'nın hayatında bi'l-icâreteyn havza-i tasarrufunda olub bade-vefâtihi sulbiyye kebir kızları mezbûratan Piruze ve Zînet ve sulbiyye sağıre kızı mezbûre Rasim ve sulbi sağır oğlu Mehmed Necib 'adiyyen bade'l-intikâl yine menzil-i mezkûr karşusunda kâ'in lede'l-ahâli ve'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd ve'l-müştemilât icâr-ı ma'lûmeli bir bâb? arsa müteveffâ-yı mezbûrun zevcesi olub kendüden mukaddem vefât eden Aişe Hatun'un hayatında bi'l-icâreteyn havza-i tasarrufunda olub bade vefâtiha üç sehm itibariyle sadriye kebir kızları mezbûratan Piruze ve Zînet ve sadriye sağıre kızı mezbûre Rasime'ye 'adiyyen bade'l-intikâl sağır-i mezbûr Mehmed Necib'in vâlidesi ve vasîsi zevce-yi mezbûre Aişe Sıdika Hatun ve sağıre-yi mezbûre Rasime'nin vasîsi mezbûr Ebubekir Ağa sağırân-ı mezbûrânın menzil-i mezkûrde olan hisselerini bi'l-izn-şer'î ve ...? müteveli el-yevm bedel-i misli idüğü bi'l-müzayede ve ba' de'l-keşf ihbâr olunan iki bin üç yüz yigirmi beş guruşa ve sağıre-yi mezbûre Rasime'nin arsa-yı mezkûrde olan bir sehm hissesini dahi mezbûr Ebubekir Ağa kezalik bi'l-izn-i şer'î ve bâ-marifet-i müteveli el-yevm bedel-i misli idüğü bi'l-müzayede ve'l-keşf ihbâr olunan yüz guruşa mezbûr Aişe Sıdika Hatun ve mezbûr Ebubekir Ağa .....? bi'l-vesâye ahara ferâğ ve bedel-i ferâğ olub sağırân-ı mezbûrâta teberru' ve ibrâ-yı zimmet olunan meblağ-ı mecmu'-ı mezkûr iki bin dört yüz yirmi beş guruşdan sağır-i mezbûr Mehmed Necib'in hissesine isâbet iden bin [yüz] altmış iki buçuk guruşun seksen yedi buçuk guruşu harc-ı hüccet-i izin ve intikâl ve dellâliyye ve masârıf-ı sâ'iresine bade'l-sarf bâkî bin yetmiş beş guruşu bâ-hüccet ve bâ-kefilen vâlidesi ve vasî-i mezbûr Aişe Sıdika Hatun zimmetinde ve sağıre-yi mezbûre Rasime'nin kezalik bedelden hissesi olan bin iki yüz altmış iki buçuk guruş ile bâlâda muharrer mâlı olub guremâdan hissesine isâbet iden beş yüz altmış dört guruş ki cem'ân bin sekiz yüz otuz altı buçuk guruşun doksan sekiz guruşu harc-ı hüccet-i izin ve intikâl ve dellâliyye ve masârıf-ı sâ'iresine bade'l-sarf bâkî bin yedi yüz otuz sekiz buçuk guruş bâ-hüccet ve bâ-kefilen Abacı Andon zimmî zimmetinde idüğü işbu mahalle şerh olundu.

EK 3: İskemleci esnafının da geçit yaptığı 1582 şenliğinde camcı esnafının geçişini izleyen Padişah III. Murad. (Sûrnâme-i Hümâyûn'dan aktaran Atasoy, 1997:38)

EK 4: Levni'nin firçasından Sultan III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününde devlet ricaline verilen ziyafet (Sûrnâme-i Vehbi'den aktaran Atıl, 1999:172)

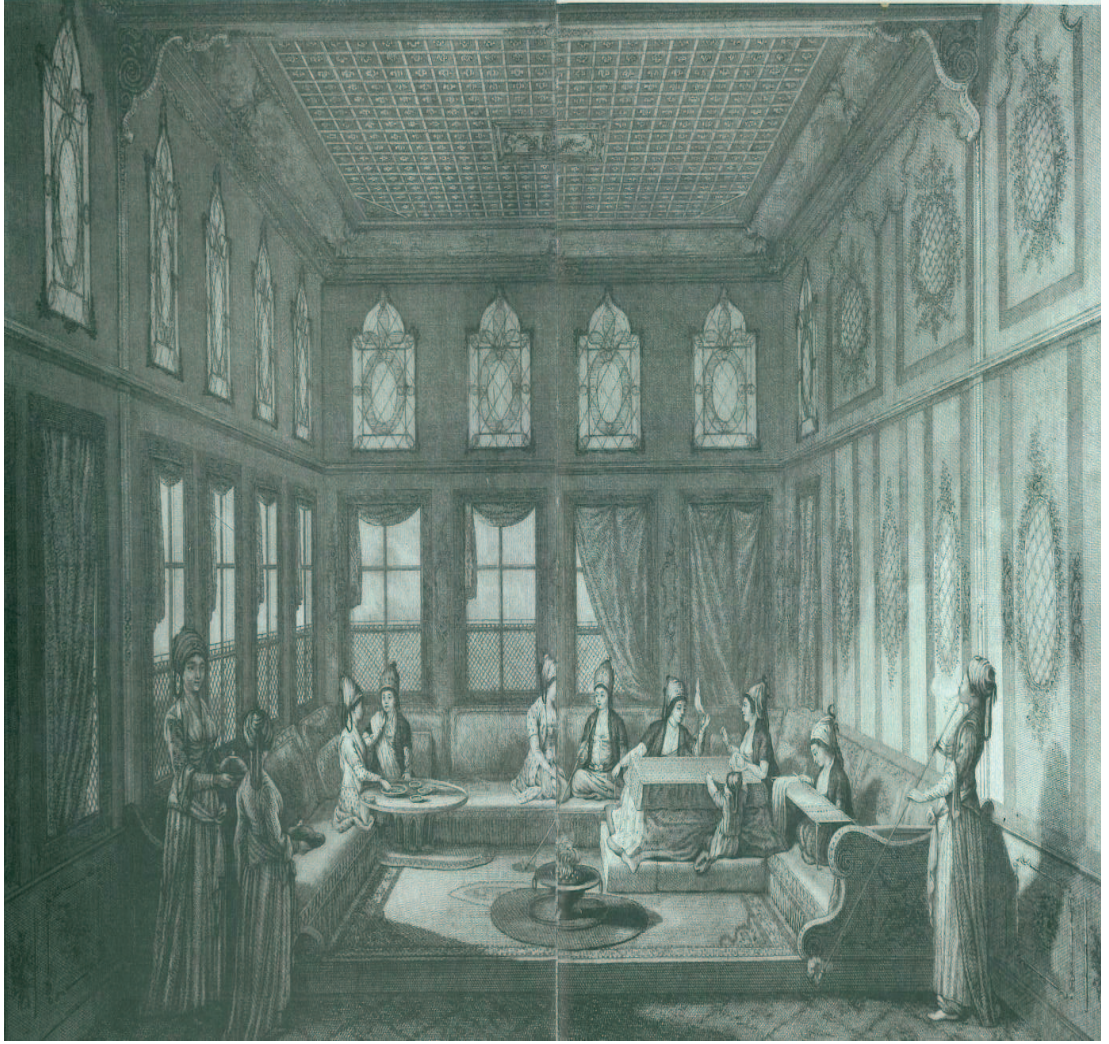

EK 5: F. Boucher'ın *Sultan* Tablosu (Guer, 1747'den aktaran Sevin, 2006:412)

EK 6: Jean Baptiste Hilair, *Harem Dairesi*. (D'Ohsson, 1820'den aktaran Sevin, 2006:332)

EK 7: Örnekleme Grubunu Oluturan 588 Tereke Defterinin Dökümü (Reaya)

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Galata	484	73ab	El-Hâc İsmail Efendi	Hancı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	5.200
1200 (1785-1786)	Galata	478	22ab	İmam el-Hâc Hasan Efendi	Demirci	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	4.609
1200 (1785-1786)	Galata	478	65b-66a	Şatıroğlu el-Hâc Osman		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	3.075
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	6a-7a	Es-Seyyid el-Hâc İbrahim Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	2.040
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	121a	Kasımzâde Abdullah Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.864
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	100b-101b	El-Hâc Salih Ağa	Saraç	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.763
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	130b-131a	Stileyman Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.446
1200 (1785-1786)	Galata	483	30ab	Cömerdoğlu Hasan Alemdar		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.367
1200 (1785-1786)	Galata	483	36b	Es-Seyyid Mustafa Çelebi	Oturakçı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.361
1200 (1785-1786)	Galata	483	49ab	Mehmed Beşe	Kalpakçı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.063
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	127ab	Mustafa Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	979
1200 (1785-1786)	Galata	472	51b-52a	El-Hâc Abdülkadir Ağa	Cerrah	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	792
1200 (1785-1786)	Galata	484	7b-8a	El-Hâc Mehmed	Mısır Tüccarından	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	782
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	35ab	Ali Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	737
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	65ab	Alemdar Mehmed Beşe	Bargir Kiracı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	736
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	86ab	Hasan Ağa	Bahçuvanlar Kethüdası	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	709
1200 (1785-1786)	Üsküdar	522	14b	Mehmed Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	681
1200 (1785-1786)	Galata	478	26ab	Mehmed Ağa	Kahveci	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	546
1200 (1785-1786)	Galata	478	76ab	Girdili Hekim İbrahim Beşe		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	529

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	96ab	Abdullah Efendi	İmam	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	481
1200 (1785-1786)	Galata	483	40a	Mehmed		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	455
1200 (1785-1786)	Galata	484	59b	Musa	Okçu	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	400
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	73b-74a	Selim Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	385
1200 (1785-1786)	Galata	478	12ab	Gümtülcineli Ömer Beşe	Kalyoncu	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	380
1200 (1785-1786)	Galata	478	15ab	Cezayirli el-Hâc Mehmed	Kahveci	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	346
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	88b-89a	Abdullah Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	315
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	30ab	Seyfi Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	311
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	12ab	Es-Seyyid Mustafa Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	308
1200 (1785-1786)	Galata	478	9a	Mehmed Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	290
1200 (1785-1786)	Galata	484	15ab	Osman Kapudan	Marangoz	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	270
1200 (1785-1786)	Galata	484	65b	İbrahim Efendi	Kırım Ahalisinden	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	260
1200 (1785-1786)	Galata	478	7b	Sakızlı es-Seyyid Mehmed	Kapudan	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	177
1200 (1785-1786)	Galata	483	27ab	Muhzır Molla Mehmed		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	169
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	98b-99a	Halil Beşe	Sarrac	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	114
1200 (1785-1786)	Galata	475	65b-66a	Ümmügülüm Hatun	Hamamcı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.838
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	14ab	Aişe Hatun	Hamamcı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.041
1200 (1785-1786)	Galata	475	69b-70a	Hadiçe Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.035
1200 (1785-1786)	Galata	475	37ab	Rukiyye Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	1.478

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakif Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	126b-127a	Hadice Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	1.217
1200 (1785-1786)	Galata	484	3b-4a	Zahide Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	1.189
1200 (1785-1786)	Galata	478	74a	Hediyetullah Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	1.168
1200 (1785-1786)	Galata	475	5a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	898
1200 (1785-1786)	Galata	472	13b-14a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	663
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	58b-59a	Hadice Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	598
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	41a	Libabe Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	547
1200 (1785-1786)	Galata	483	20b-21a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	483
1200 (1785-1786)	Galata	472	2b	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	478
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	89ab	Afike Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	404
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	55ab	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	376
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	90a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	272
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	84b-85b	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	261
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	66b-67a	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	259
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	122ab	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	258
1200 (1785-1786)	Galata	478	11b-12a	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	105
1200 (1785-1786)	Galata	484	25b	Hafize Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	91
1200 (1785-1786)	Galata	484	61b-62a	Nefise Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	87
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	76ab	Çukacıoğlu Yanaki		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	10.698

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	22a	Yorgi	Darbaneci	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	2.837
1200 (1785-1786)	Üsküdar	519	64b	Mardoros	Sarrafi	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	2.017
1200 (1785-1786)	Galata	483	76b-77a	Ogaleb	Şerbetçi	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	1.401
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	7b-8a	Kirkor		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	1.132
1200 (1785-1786)	Galata	472	23a	Yanko		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	1.068
1200 (1785-1786)	Üsküdar	524	63a	Matos		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	1.049
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	10ab	Agob	Tabib	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	966
1200 (1785-1786)	Galata	483	56b-57a	Preškova	Abacı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	733
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	44ab	Papa Yasef	Rahib	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	669
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	99	21b-22a	Kosti	Oturakçı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	539
1200 (1785-1786)	Üsküdar	522	48b	Ağya	Hancı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	503
1200 (1785-1786)	Galata	484	41a	Matatıya?	Saatçi	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	464
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	82b-83a	Seropa	Süzenci	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	446
1200 (1785-1786)	Üsküdar	524	31b	Malkon	Oturakçı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	308
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	39b	Karabet	Terzi	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	301
1200 (1785-1786)	Galata	484	12a	Kirkor	İpekçi	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	230
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	51b-52a	Kazer		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	202
1200 (1785-1786)	Galata	483	57b	Bedros	Kürküçü	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	120
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	65b	Toros	Hamamcı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	103

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategorisi	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Galata	478	103a	Kostantin	Aşçı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	86
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	27a	Nevru		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	2.130
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	99	62ab	Talita		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	1.836
1200 (1785-1786)	Galata	484	7a	Gevher		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	1.380
1200 (1785-1786)	Galata	472	84a	Lusye		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	1.073
1200 (1785-1786)	Üsküdar	524	60b	Ağna		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	994
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	34a	Flori		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	963
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	99	75b-76a	Abrahısima		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	927
1200 (1785-1786)	Galata	483	53b-54a	Talita		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	753
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	40a	Serbuher		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	750
1200 (1785-1786)	Üsküdar	524	61a	Deruher		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	746
1200 (1785-1786)	Üsküdar	522	48a	Aksabet		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	577
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	89a	Hamaspör		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	552
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	86a	Takoher		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	512
1200 (1785-1786)	Eyüp	254	91ab	Marim		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	469
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	35b	Serbuher		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	463
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	92b	Harosima		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	408
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	84a	Marim		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	214
1200 (1785-1786)	Galata	478	33b	Elitir?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	198

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	33b	Kiryaki		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	187
1200 (1785-1786)	Eyüp	264	54b-55a	Anna Mariye		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	151
1200 (1785-1786)	Mülga Beledî	100	91b	Mariye		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	139
1200 (1785-1786)	Galata	484	36b-37a	Anna		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	66
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	39b-40a	El-Hâc Mehmed Said Efendi	Sarrac?	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	7379
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	32ab	Mehmed Tahir Sipahi	Lağımçı Ocağı Şakirdi	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	6693
1220 (1805-1806)	Eyüp	330	49b-50b	El-Hâc Hüseyin Ağa	Debbağlar Ahi Babası	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	4331
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	3ab	Eş-Şeyh Mehmed Emin Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	4320
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	11a	Süleyman Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	4048
1220 (1805-1806)	Galata	571	64ab	El-Hâc Ahmed Ağa	Oturakçı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	2780
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	22ab	Ali Ağa	Bahariye? Ustası	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	2561
1220 (1805-1806)	Galata	571	11b	Es-Seyyid Elhac Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1996
1220 (1805-1806)	Galata	571	22ab	Es-Seyyid İbrahim Reis		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1855
1220 (1805-1806)	Galata	571	17b-18a	Es-Seyyid Mustafa Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1735
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	29b	El-Hac Ahmed Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1191
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	50a	Es-Seyyid Mehmed Ağa	Düğmeci	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1138
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	72a-73a	Osman Ağa	Haffaf	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1128
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	40ab	İbrahim Beşe	Mezarıcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1071

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	75a	Hüseyin Beşe		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1058
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	90b-91a	Hüseyin Ağa	Marangoz	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	986
1220 (1805-1806)	Galata	571	79a	Veliyüddin Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	941
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	5b	Es-Seyyid Mehmed Beşe		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	927,6
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	29a	Ahmed Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	895
1220 (1805-1806)	Eyüp	335	44b-45a	Es-Seyyid Mehmed	Mezarıcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	722,3
1220 (1805-1806)	Galata	572	91b	Hasan Beşe	Camcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	712
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	4b	Es-Seyyid Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	604,8
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	16ab	Halil Ağa	Çömləkçi	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	568,3
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	87a	Mustafa Beşe	Nakkaş	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	536,8
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	42ab	Es-Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa	Sarrac	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	462,9
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	74b-75b	Hüseyin Efendi	İmam	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	429,6
1220 (1805-1806)	Eyüp	327	28	Mehmed Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	424
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	31b	Hasan Beşe		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	335
1220 (1805-1806)	Eyüp	329	45a	Ali Ağa	Halkalı Ustası	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	294
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	28a	Es-Seyyid İbrahim Efendi	Attar	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	236,3
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	57b	Abülkadir Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	235
1220 (1805-1806)	Üsküdar	562	20a	Ahmed	Hamal	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	222
1220 (1805-1806)	Kısmet-i Askeriye	812	22b-23a	Nefise Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	15.617,0

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Kısmet-i Askeriye	824	26b-27a	Şerife Nimetullah Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	11.747,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	335	34ab	Şerife Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.331,6
1220 (1805-1806)	Galata	571	13b-14a	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.301,4
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	11ab	Zeliha		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	2.242,0
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	64b-65a	Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	1.541,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	21a-22a	Şerife Rüveyda Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.494,5
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	66b-67a	Aişe		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.219,0
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	5ab	Rukiye Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.159,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	335	29b-30a	Nefise Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.112,2
1220 (1805-1806)	Galata	571	37b	Hadice Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.051,0
1220 (1805-1806)	Galata	572	9b-10a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.032,7
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	28ab	Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	979,2
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	56b	Şerife Necibe Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	979,0
1220 (1805-1806)	Kısmet-i Askeriye	824	55b	Saliha Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	958,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	335	11b-12a	Zenciye Emine		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	912,0
1220 (1805-1806)	Galata	573	85ab	Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	873,5
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	32ab	Hadice		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	846,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	31b	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	696,8
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	47ab	Şerife Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	673,0

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	74b-75b	Şerife		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	557,2
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	10b	Hâce Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	475,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	28a	Afife Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	472,5
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	22b-23a	Afife Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	472,5
1220 (1805-1806)	Galata	572	63a	Nefise Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	460,8
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	31b	Şerife Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	411,0
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	55b	Nefise Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	376,2
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	80a	Şerife Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	370,6
1220 (1805-1806)	Galata	572	104b-105a	Rukiye Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	362,2
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	50b-51a	Şerife Hafize Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	331,7
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	34ab	Şerife Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	211,7
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	44b	Acı Koçu?	Şerbetçi	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	5272
1220 (1805-1806)	Üsküdar	564	74ab	Evanis	Duhâni	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	3715,8
1220 (1805-1806)	Galata	571	71ab	Papazoğlu Migirdiç	Sarraf	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	3617,5
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	60b-61b	Begos	Pambukçu	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	2000
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	7a	İsali	Nişastacı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	1972,4
1220 (1805-1806)	Galata	573	43a	Acı Kostantin	Kuyumcu	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	1905
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	25b	Pelaş	Kasab	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	1730
1220 (1805-1806)	Üsküdar	564	40a	Giridi Manol	Şerbetçi	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	1554,5

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategorisi	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	13ab	Bedros	Sarraf	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	1036
1220 (1805-1806)	Galata	571	50a	Tanaş	Şerbetçi	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	989,8
1220 (1805-1806)	Üsküdar	560	81a	Agob		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	977,8
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	48a	Sakasto	Kürkçü	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	706
1220 (1805-1806)	Üsküdar	564	76ab	Kasbar		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	657,2
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	6ab	Kırkor		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	655
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	117	52ab	Delot?	Dülger	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	548,9
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	8a	Mosi	Boğçacı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	438,6
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	16ab	Kigorik	Attar	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	351,8
1220 (1805-1806)	Galata	572	89a	Haçodor		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	329,5
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	27a	Katrina		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	5320
1220 (1805-1806)	Galata	571	47a	Serbuher		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	5317
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	63ab	Gevher?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	2774
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	51b-52a	Martce		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	2738
1220 (1805-1806)	Galata	571	75b	Hurisima?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	2031
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	78ab	Doris?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	1696
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	11ab	Uskuhi		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1393
1220 (1805-1806)	Galata	573	23b	Emresiyce?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1311
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	44a	Veronik		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1109

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Galata	573	32b-33a	Mazposka?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1023
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	28a	Despino		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	894,8
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	16b-17a	Hazan		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	882,8
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	46b	Hamaspor		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	838
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	24b-25a	Ağna		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	790,5
1220 (1805-1806)	Eyüp	319	5b	Nazlı		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	772,4
1220 (1805-1806)	Eyüp	324	32a	Uskuhi		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	760
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	25ab	Antona		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	731
1220 (1805-1806)	Üsküdar	560	51a	Elniko?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	532,4
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	8b	Kadinko?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	476
1220 (1805-1806)	Eyüp	321	56b	Saltana		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	379,6
1220 (1805-1806)	Üsküdar	560	70b	Serbuhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	340,6
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	12b	Mariye		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	270
1220 (1805-1806)	Mülga Beledî	118	43b	Gül		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	182,4
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	67a-68a	Mehterzâde Mustafa Ağa	Tütüncü	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	33821
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	81b-82a	Ömer Ağa	Tütüncü	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	16184
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	70ab	Es-Seyyid Mustafa Ağa	Cambaz	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	12308
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	76b-77a	Abdürrahim İzzet Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	10978

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	79ab	Müstakim Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	8967,5
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	128	91a-92a	Mehmed Sadık Ağa	Duhani	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	7874
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	132	7--8	Duhanî El-Hâc İsmail Ağa	Tütüncü	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	7535
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	10ab	Es-Seyyid Lütfullah Ağa	Sarrac	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	7003
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	35ab	El-Hâc Ahmed Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	5377
1240 (1824-1825)	Galata	649	40b	Mahmud	Kahveci	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	4506,5
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	85b	İbrahim Beşe		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	3965
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	9ab	Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	<u>3624,5</u>
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	4b	Es-Seyyid Osman		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3500
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	6b-7b	Es-Seyyid Ahmed Ağa	Duhani	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3419,5
1240 (1824-1825)	Galata	646	85b-86a	Eş-Şeyh Ali Efendi	Pekmezci	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3275
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	55a	Es-Seyyid İsmail Ağa	Bezzaz	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3056
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	43b	Es-Seyyid Osman Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3047
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	86a	Es-Seyyid Mahmud Ağa	Çuha Esnafından	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	<u>2927</u>
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	26b-27a	El-Hac Mehmed Ali Ağa	Duhani	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	2869
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	54b-55a	Mustafa Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	2672
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	47ab	Hasan Efendi	Bevvab	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	2205,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	16b	Es-Seyyid Mustafa Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1951
1240 (1824-1825)	Galata	652	3a	Durmuş Reis	Reis	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1774,5

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	71b-72a	Ali Kethüda		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1751,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	36b-37a	Es-Seyyid Ahmed Rüşdi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	1630,5
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	45b	İsmail Ağa	Baruthane Kapucusu	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1382
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	68b	İbrahim Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1127,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	57a	Karakollukçu Hüseyin Beşe	Oturakçı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	987,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	60ab	Es-Seyyid Hüseyin Beşe		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	768
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	75a	Eş-Şeyh el-Hâc Hüseyin Fazullah Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	673
1240 (1824-1825)	Galata	646	85b	Mehmed Said	Bakkal	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	610
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	77a	Tatar İsmail Ağa	Tatar	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	551,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	39b-40a	Esmâ Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	16.689
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	1b-2b	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	12.496
1240 (1824-1825)	Galata	656	39a	Dem-i Hoş Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	9.139
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	77b-78a	Şerife Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	5.303
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	49a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	3.716
1240 (1824-1825)	Galata	649	51b-52a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	3.631
1240 (1824-1825)	Eyüp	403	115ab	Şerife Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	3.511
1240 (1824-1825)	Galata	652	76b	Fatma Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	3.380
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	86b	Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	3.196
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	83a	Hadice Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	2.588

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Galata	649	94a	Şerife Hafize Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	2.319
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	101a	Zenciye Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	2.020
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	4ab	Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.741
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	75a	Abide Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.688
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	56ab	Mehtab Kadın		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	1.549
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	65a	Şerife Aişe		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.383
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	12a	Şerife Aişe Sıdika Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.378
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	101b-102a	Rukiyye Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.376
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	54a	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.347
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	14b	Şerife Emetullah Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1339
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	25b	Naile Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.100
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	60ab	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	708
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	17a	Ziba Nam-ı İğır Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	582
1240 (1824-1825)	Galata	646	85b	Zenciye Havva Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	566
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	5a	Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	447
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	50b-51a	Andon	Türtüncü	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	16023
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	29ab	Tazeoğlu Anastaş		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	9526
1240 (1824-1825)	Üsküdar	596	32ab	Karabet	Keresteci	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	7919
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	65ab	Karakaş Ananya	Türtüncü	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	7592

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	60ab	Vasil	Bakkal	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	5891
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	84a	İsak	Karâyî Taifesinden	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	4045
1240 (1824-1825)	Galata	659	60b	Markar	Hamal	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	3939
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	43b-44a	Begos	Tütüncü	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	2875
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	66ab	Petro	Abacı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	2866
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	52b-53a	Yorgi	Bahçıvan	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	2611
1240 (1824-1825)	Eyüp	403	77b-78a	Nikola		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	2278,5
1240 (1824-1825)	Eyüp	403	61b-62a	Galodi	Boyacı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	2078,5
1240 (1824-1825)	Üsküdar	596	64a	Ohan	Eimekçi	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	1605
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	27a	Lefter	Bakkal	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1376,5
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	48a	Seropa	Hırkacı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1343
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	50a	Antranik	Ekserci	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	862
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	132	6ab	Tatos	Bakkal	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	711,5
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	84b	Yani	Bakkal	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	463,5
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	7b-8a	Begos	Sandalcı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	261
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	85a	Markar	Sıvacı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	258
1240 (1824-1825)	Galata	649	17b	Zobice?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	14.050
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	82ab	Tertebeş?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	6.035
1240 (1824-1825)	Eyüp	403	127b	Karniksina?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	4.324

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategorisi	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	128	86a	Norfi?		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	3.628
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	19a	Margarid		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	2.858
1240 (1824-1825)	Galata	656	71ab	Nazlı		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	2.810
1240 (1824-1825)	Galata	652	72a	Tefarak		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	2.600
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	36b	Turfanda		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	2.600
1240 (1824-1825)	Eyüp	402	43b	Garina		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	2.084
1240 (1824-1825)	Üsküdar	595	43b	Felo?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.990
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	65ab	Nikohi		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.856
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	2ab	Saltana		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.772
1240 (1824-1825)	Üsküdar	595	33a	Armagniya?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.742
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	38b	Antran		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.729
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	64b-65a	Serbuher		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.635
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	8ab	Luske		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	1.571
1240 (1824-1825)	Eyüp	403	85b	Veyde?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1.488
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	3b-4a	Penbe		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	958
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	73b-74a	Serbuhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	910
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	59b-60a	Benicek		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	579
1240 (1824-1825)	Eyüp	401	9a	Enice?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	540
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	61b	Hamase?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	515

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	132	6ab	Aksabet		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	176
1240 (1824-1825)	Mülga Beledî	130	59b-60a	Aranik		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	95
1260 (1844-1845)	Galata	739	10b-11a	Osman Arif Ağa	Kasab	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	92.230
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	42a-43a	Abdi Ağa	Bakkal Yiğitbaşısı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	85.760
1260 (1844-1845)	Galata	732	50b-51a	İbrahim Ağa	Kayık Yapucu	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	47.438
1260 (1844-1845)	Üsküdar	598	17b-18b	Hamamî es-Seyyid Osman Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	36.963
1260 (1844-1845)	Beytülmal Kas.	8	41a-42a	Ebubekir Ağa	Koltukçu	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	27.085
1260 (1844-1845)	Galata	739	33a-34a	Es-Seyyid İbrahim Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	26.308
1260 (1844-1845)	Beytülmal Kas.	8	1b	Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	24.816
1260 (1844-1845)	Eyüp	459	40a	Hasan Bey		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	21.918
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	29b-30a	Tatar Süleyman Ağa	Berber	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	19.973
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	54b-55a	Mehmed Said Ağa	Bakkal	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	15.769
1260 (1844-1845)	Galata	732	37ab	Debbağ Oğlu Ahmed Ağa	Kahveci	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	13.844
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	4b-5a	Hafız İsmail Efendi	Câbi	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	12.246
1260 (1844-1845)	Galata	739	70b	El-Hâc Şaban Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	8.470
1260 (1844-1845)	Beytülmal Kas.	8	56ab	El-Hâc Halim Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	8.297
1260 (1844-1845)	Galata	739	20ab	Kapucu Oğlu İbrahim Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	8.245
1260 (1844-1845)	Beytülmal Kas.	8	26b	Es-Seyyid Hüseyin Ağa	Kebabçı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	7.809

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Eyüp	459	17ab	Rüstem Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	5.867
1260 (1844-1845)	Galata	732	24b-25a	Hüseyin Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	5.469
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	8	40b-41a	Ahmed Ağa	Oturakçı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	5.142
1260 (1844-1845)	Galata	732	13b	Osman Ağa	Yağlıkçı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	4.543
1260 (1844-1845)	Galata	739	67a	Hamza Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3.727
1260 (1844-1845)	Galata	732	13a	Mehmed Ali Ağa	Attar	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	3.474
1260 (1844-1845)	Galata	739	73b	Mehmed Ağa	Zeyt Yağcı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.292
1260 (1844-1845)	Galata	732	4b-5a	Ömer Ağa	Oturakçı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.227
1260 (1844-1845)	Galata	739	6a	El-Hac Ahmed Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	2.720
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	9	6b	Ahmed Ağa	Düğmeci	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.968
1260 (1844-1845)	Galata	739	48b-49a	El-Hâc Mehmed Memiş		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.962
1260 (1844-1845)	Galata	732	43b	Eyüp Ağa	İpçi	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.832
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	35a	Es-Seyyid Mustafa Raşid Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.502
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	9	4a	Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.116
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	9	6a	Feyzullah Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	958
1260 (1844-1845)	Kismet-î Askeriye	1580	6b	Osman Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	480
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	8	30b-31b	Zeyneb Nesime Kadın		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	24.151
1260 (1844-1845)	Galata	732	44b-45a	Saliha Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	19.909
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	8	46b-47a	Zeyneb Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	19.448

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	53b-54a	Rukiyye Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	11.320
1260 (1844-1845)	Galata	732	5b-6a	Aişe Sıdıka Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	11.031
1260 (1844-1845)	Galata	732	39b-40a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	8.719
1260 (1844-1845)	Galata	739	19b-20a	Fatma Feride Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	7.800
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	36ab	Şerife Aişe Sıdıka Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	5.718
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	34a	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	5.143
1260 (1844-1845)	Galata	732	8ab	Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	5.044
1260 (1844-1845)	Galata	739	64b	Şerife Zeliha Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	4.891
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1579	33ab	Fatma Rafet Kadın		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	4.250
1260 (1844-1845)	Galata	732	18a	Şerife Hadice Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	3.824
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	2b-3a	Zenciye Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	3.682
1260 (1844-1845)	Galata	739	61a	Saliha Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	3.402
1260 (1844-1845)	Galata	739	19a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	3.132
1260 (1844-1845)	Galata	732	7b	Şerife Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	2.807
1260 (1844-1845)	Galata	739	49b	Şerife Müminre Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.967
1260 (1844-1845)	Üsküdar	598	27a	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.315
1260 (1844-1845)	Galata	732	38b-39a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.222
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	15a	Rukiyye Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.194
1260 (1844-1845)	Eyüp	459	26b	Hadice Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	682

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	89b-90a	Acı Artin	Frañçalacı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	126.746
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	75b	Abraham	Mizancı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	80.192
1260 (1844-1845)	Galata	723	45b-46a	Kolaro?	Çerçi?	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	51.053
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	8	13b-14a	Murad	Han Oda Başısı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	34.247
1260 (1844-1845)	Üsküdar	600	82	Estiban	Sarraf	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	17.006
1260 (1844-1845)	Galata	732	9b-10a	Zakar	Berber	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	16.349
1260 (1844-1845)	Üsküdar	600	85	Acı Karabet	Attar	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	13.230
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	9	40b-41a	Mardıros		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	11.355
1260 (1844-1845)	Eyüp	456	10b-11a	Yako	Ser Amele	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	10.027
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	41b	Acı Andon	Kazzaz	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	9.922
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	65b	Artin	Kuyumcu	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	9.389
1260 (1844-1845)	Galata	725	34b	Ohannes		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	8.528
1260 (1844-1845)	Galata5	725	37b	Acı Ohannes	Demirci	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	8.148
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	74a	Manok	Terzi	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	7.658
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	76ab	İstefan	Tütüncü	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	7.373
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	63a	Pedros	Kazzaz	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	5.822
1260 (1844-1845)	Galata	725	28b-29a	Kosti Toğdor?	Dülger Kalfası	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	4.872
1260 (1844-1845)	Galata	739	22b	Yuan	Berber	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.977
1260 (1844-1845)	Beytülmâl Kas.	8	51a	Serkiz	Polıçeci	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.813

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Galata	739	58b-59a	Acı Simayon	Bezci	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.648
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	31a	Ağya	Kahya	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.545
1260 (1844-1845)	Galata	739	51b	Toma	Boyacı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.358
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1587	50ab	Katrina		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	39850
1260 (1844-1845)	Galata	725	24a	Anika		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	18670
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	68ab	Perabiyon?		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	9560
1260 (1844-1845)	Galata	739	9b-10a	Kadınko		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	9422
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	67b	Bobol?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	9044,5
1260 (1844-1845)	Galata	725	2a	Odruke?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	6715
1260 (1844-1845)	Üsküdar	600	84a	Manya		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	5763
1260 (1844-1845)	Galata	739	64a	Köle?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	5458
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	62b	Koniya?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	3538
1260 (1844-1845)	Galata	739	23b	Roniya		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	3410
1260 (1844-1845)	Galata	725	38a	Kadınko		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3389
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	66ab	Harosima		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	2632,5
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	39a	Deruhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	2272
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	38a	Vartok		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	2237
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	52a	Anna		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1900
1260 (1844-1845)	Eyüp	461	11b	Marim		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1720
1260 (1844-1845)	Mülga Beledî	142	69b	Deruhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1524

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Kısmet-i Askeriye	1791	38b-40a	Mehmed Nazif Ağa	Misk Yağcı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	336.085
1280 (1863-1864)	Kısmet-i Askeriye	1791	57ab	El-Hâc Hasan Ağa	Esirci	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	248.155
1280 (1863-1864)	Kısmet-i Askeriye	1791	81a	El-Hâc Mustafa Hüsnî Efendi	Attar	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	88.917
1280 (1863-1864)	Galata	828	40a	El-Hâc Mehmed Ağa	Manav	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	62.032
1280 (1863-1864)	Galata	828	31b-32a	Mehmed Şemseddin Efendi	Mahalle İmamı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	37.950
1280 (1863-1864)	Galata	828	43b-44a	Es-Seyyid İsmail Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	37.051
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	83a-84a	Es-Seyyid Süleyman Şükrü Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	35.240
1280 (1863-1864)	Kısmet-i Askeriye	1791	64a	El-Hâc Ömer Ağa		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	34.217
1280 (1863-1864)	Üsküdar	672	27b-28a	Mehmed Ermin Efendi	İmam	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	24.044
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	16b-17b	El-Hâc Mehmed Nuri	Yorgancı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	16.833
1280 (1863-1864)	Üsküdar	675	12ab	Mehmed Reşid Ağa	Yağcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	13.120
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	84a	El-Hâc Mehmed Selim Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	12.790
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	84ab	Es-Seyyid Hasan Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	12.519
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	153	6ab	Hafız Mehmed Ali Efendi	Uncu Esnafı Kethüdası	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	11.883
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	152	44ab	Es-Seyyid İsmail Ağa	Tütüncü	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	10.084
1280 (1863-1864)	Galata	836	2a	Es-Seyyid Süleyman Ağa	Kantarıcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	9.234
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	153	2ab	Hasan Ağa	Tütüncü	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	9.230
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	87ab	Izmirli Mehmed Ağa	Yorgancı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	8.599
1280 (1863-1864)	Galata	832	23ab	Mehmed Salih Ağa	Kahveci	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	7.439

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Üsküdar	675	49b	Mehmed Şakir Efendi	Yorgancı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	7.049
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	85b-86a	Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	6.539
1280 (1863-1864)	Galata	832	11b-12a	Hasan Ağa	Yorgancı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	6.115
1280 (1863-1864)	Galata	832	16b	Ali Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	5.070
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	56ab	Raşid Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	5.057
1280 (1863-1864)	Eyüp	509	29b-30a	Mustafa Efendi	Çavuş	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.702
1280 (1863-1864)	Galata	832	29b-30a	Mehmed Ağa	Kafesçi	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.476
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	22ab	Hüseyin Ağa	Berber	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.143
1280 (1863-1864)	Galata	832	28b-29a	Es-Seyyid Ebubekir Ağa	Marangoz	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.750
1280 (1863-1864)	Galata	828	16b	Ömer Ağa	Kalaycı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.715
1280 (1863-1864)	Galata	828	39a	Derviş Osman Dede		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.659
1280 (1863-1864)	Galata	828	48ab	Es-Seyyid Hasan Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.237
1280 (1863-1864)	Galata	836	12b-13b	Hâce Esma Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	51.403
1280 (1863-1864)	Galata	828	42ab	Şerife Aişe Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	42.531
1280 (1863-1864)	Üsküdar	669	58b-59a	Refia Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	36.966
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	84ab	Şerife Emine Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	32.739
1280 (1863-1864)	Galata	832	2b-3a	Şerife Zeyneb Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	19.191
1280 (1863-1864)	Galata	828	18b-19a	Şerife Fatma Rüveyda Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	17.833
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	10a	Esmâ Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	12.705

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Galata	836	53b-54a	Şerife Fatma Feza Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	12.528
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	58b	Hace Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	12.198
1280 (1863-1864)	Üsküdar	672	3ab	Fatma Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	11.703
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	14b	Şerife Nesibe Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	11.431
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	12b-13a	Aişe Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	10.571
1280 (1863-1864)	Eyüp	510	39ab	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	10.485
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	20b	Hace Zeyneb Hatun	Hamamcı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	9.995
1280 (1863-1864)	Üsküdar	675	12b-13a	Hace Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	9.625
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	153	6a	Şerife Fatma Zehra Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	9.210
1280 (1863-1864)	Galata	836	54a	Hüsnüye Zekiye Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	8.506
1280 (1863-1864)	Üsküdar	675	26b	Şerife Fatma Zehra Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	7.322
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	23b-24a	Şerife Bican Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	6.975
1280 (1863-1864)	Galata	832	12a	Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	6.674
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	59ab	Şerife Nefise Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	5.586
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	69b	Fatma Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	5.459
1280 (1863-1864)	Galata	828	13b	Hanife Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	4.786
1280 (1863-1864)	Galata	836	5b-6a	Şerife Saniye Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	4.369
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	56a	Fatma Zehra Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	3.077
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	57b	Şerife Fatma		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.519

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	151	41b-42a	Haçodor	Duhan Tüccarı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	280.213
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	151	48b-49a	Heci Antramik	Tütüncü	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	67.350
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	63ab	Begos	Aşçı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	60.783
1280 (1863-1864)	Üsküdar	675	28a	Mardiros	Hancı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	55.436
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	77b	Dimitri	Dülger Kalfası	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	51.800
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	151	37b-38a	Hambarsum?	Kazzaz	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	43.359
1280 (1863-1864)	Galata	836	26ab	Mikail	Tüccar Uşağı	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	43.025
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	153	13ab	Serkiz	Şeridci	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	42.020
1280 (1863-1864)	Galata	832	24b-25b	Lazari		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	38.142
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	151	47ab	Atramik	Kazzaz	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	16.992
1280 (1863-1864)	Galata	824	22a	Ohannes	Tahsildar	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	13.184
1280 (1863-1864)	Eyüp	506	6a	Agob	Mubayaacı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	13.010
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	64ab	Ohannes	Dülbendci	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	12.809
1280 (1863-1864)	Galata	828	50a	Nikola		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	11.760
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	57a	Taşçı Pedros	Dülger Kalfası	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	10.956
1280 (1863-1864)	Galata	832	5ab	Avraham	Tüccar	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	10.010
1280 (1863-1864)	Galata	828	17b-18a	Kosti	Balıkçı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	8.560
1280 (1863-1864)	Galata	836	21b	Zafiri	Kürkçü	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	4.760
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	62b-63a	Hiristo	Çiçekçi	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	4.563

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategorisi	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	153	18a	Acı Agob	Tütüncü	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	3.860
1280 (1863-1864)	Mülga Beledî	151	47ab	Pedros	Kazzaz	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.767
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	89b	Avak		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.143
1280 (1863-1864)	Üsküdar	679	54b-55a	Agoni		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	36.508
1280 (1863-1864)	Galata	819	53b-54a	Marime?		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	29.384
1280 (1863-1864)	Galata	819	66ab	Estalice		Reaya/Gayrimüslim/Vartıklı/Kadın	13.594
1280 (1863-1864)	Galata	832	24b-25b	Anastaşya		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	11.775
1280 (1863-1864)	Üsküdar	672	29b	Sara		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	11.121
1280 (1863-1864)	Eyüp	506	32b	Anastaşya		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	7.340
1280 (1863-1864)	Galata	824	13b	Angiiko		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	5.902
1280 (1863-1864)	Galata	824	27a	Marim		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	5.534
1280 (1863-1864)	Galata	832	36a	Varvare		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	4.919
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	77b	Anaz		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	4.813
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	51a	Alenko		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	4.619
1280 (1863-1864)	Galata	832	15a	Lusya		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	4.364
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	58ab	Sofice?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3.619
1280 (1863-1864)	Üsküdar	669	44b	Serbuhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3.550
1280 (1863-1864)	Eyüp	510	42ab	Hadrob		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3.366
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	37a	Katık?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	2.950

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Galata	832	40a	Mariam		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1.052
1280 (1863-1864)	Galata	828	47a	Alenka		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	621
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	154	54a-55a	Balmumcuâde Süleyman Eşref	Uncu	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	1.153.404
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	153	56a-57a	Balmumcuâde Mehmed Nuri Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	285.455
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	54	2ab	El-Hâc Ali Ağa	Harik Kulesi Memuru	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	43.301
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1834	60b-61a	Ali Ağa	Yorgancı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	29.621
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	89a	Mehmed Rüstem Efendi	Müezzin	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	22.384
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1834	32ab	Mehmed Seyfeddin Efendi	Bahçuvan Yiğitbaşı	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	21.837
1290 (1873-1874)	Eyüp	533	70b-71b	Mahmud Nedim Efendi		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	18.620
1290 (1873-1874)	Galata	880	90-91	Süleyman Ağa	Bezzazistani Atik Münadisi	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	18010
1290 (1873-1874)	Eyüp	533	56ab	Es-Seyyid Hafız Mustafa Efendi	Turşucu	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	16.940
1290 (1873-1874)	Eyüp	533	58b-59a	Mehmed Efendi	İmam	Reaya/Müslüman/Varlıklı/Erkek	16.280
1290 (1873-1874)	Galata	880	100-101	Halil Ağa	Balıkçı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	15.813
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	56	32a	Mehmed Fehmi Bey		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	14.729
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	84b-85a	Süleyman Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	13.126
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	4b-5b	El-Hâc Ali Ağa	Fesçi	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	12.119
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	7ab	El-Hâc Hüseyin Ağa	Aşçı	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	11.960
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	35ab	Ahmed Raşid Efendi	Belgrad Muhacirlerinden	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	11.198

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	56b-57a	El-Hâc Yusuf Dede Efendi	Neyzen	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	10.640
1290 (1873-1874)	Üsküdar	701	54ab	El-Hâc Salih Ağa		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	10.323
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	83b-84a	Giridi Hüseyin Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	9.170
1290 (1873-1874)	Galata	880	74-75	Hafız Mehmed Efendi	Koltukçu Esnafından	Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	9.000
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	98ab	Ali Rıza Efendi		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Erkek	6.149
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	43b-44a	Mehmed Ağa	Hurdacı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	5.877
1290 (1873-1874)	Eyüp	530	37a	El-Hâc Mehmed Efendi	Müezzın	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	5.322
1290 (1873-1874)	Galata	880	114	Mehmed Akif Ağa	Balıkçı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.884
1290 (1873-1874)	Eyüp	533	20ab	Mehmed Ağa		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.789
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	61b-62a	İbrahim Kamil Ağa	Bıçakçı	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	4.093
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	72b	Hasan Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.548
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	20b	Kanber Kapudan	Kapudan	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.494
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	155	2b	Arif Ağa	Fesçi	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	3.025
1290 (1873-1874)	Eyüp	533	55b	El-Hâc Reyhan Ağa	Gümrük Hademesi	Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	2.250
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	8b	Ali Rıza Efendi		Reaya/Müslüman/Fakir/Erkek	1.652
1290 (1873-1874)	Üsküdar	701	8b-9a	Hâce Emine Hatun		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	69.100
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1830	74b-75a	Suadiye Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	37.223
1290 (1873-1874)	Galata	880	44-46	Fatma Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	25.932
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	17b-18b	Şerife.....Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	25.592

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	37b-38a	Emine Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	21.011
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	86ab	Aişe Fehmiye Hanım		Reaya/Müslüman/Varlıklı/Kadın	17.759
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	64b	Hanife Muhsine Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	15.563
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	12ab	Emine Hayriye Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	15.398
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	63b-64a	Rabia Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	8.584
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1833	23b-24a	Şerife Behiyye Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	8.506
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	26ab	Hadice Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	8.180
1290 (1873-1874)	Kısmet-i Askeriye	1834	5b-6a	Şerife Fatma Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	7.102
1290 (1873-1874)	Eyüp	530	25ab	Saniye Hatun		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	6.861
1290 (1873-1874)	Galata	880	64	Aişe Sıdıka Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	6.525
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	10b-11a	Hâce Aişe Hanım		Reaya/Müslüman/Orta Halli/Kadın	6.253
1290 (1873-1874)	Galata	880	88-89	Fatma Neslihan Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	5.395
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	11b	Şerife Aişe Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	4.603
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	73b-74a	Ümmü Gülsüm Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	4.392
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	1b	Fatma Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	4.047
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	13b-14a	Nimeti Azim Dil Hanım?		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	3.626
1290 (1873-1874)	Galata	880	52	Şerife Zeliha Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	3.060
1290 (1873-1874)	Galata	880	47-48	Fatma Halide Hanım		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	2.060
1290 (1873-1874)	Galata	880	40	Zeyneb Hatun		Reaya/Müslüman/Fakir/Kadın	1.022

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Yakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	154	42b-43b	Haçador	Fesçi	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	275.734
1290 (1873-1874)	Üsküdar	698	15b-16a	Manil		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	140.150
1290 (1873-1874)	Galata	869	26ab	Acı Fethullah? V. Andon		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	87.110
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	52	57ab	Yuan	Canfesçi	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	46.908
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	43ab	Hiristo Antos	Koltukçu	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	21.062
1290 (1873-1874)	Eyüp	536	57b-58b	Kostandi	Bakkal	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	20.000
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	154	39b	Eğinli Nişan?	Etmekeci	Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Erkek	19.006
1290 (1873-1874)	Üsküdar	713	93	Sarafim	Şeker Tüccarı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	12.765
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	39a	Kerupe		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	12.500
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	27a-28a	Kirkor	Haffaf	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	9.788
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	50	18b	Nikoli	Tercüman	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	9.693
1290 (1873-1874)	Galata	869	19b-20a	Oseb	Tüccar Yazıcısı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	7.375
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	44ab	Karabet	Yazıcı	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	7.075
1290 (1873-1874)	Galata	866	88b-89a	Mihail	Muzıkayı Hümayûndan	Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Erkek	6.798
1290 (1873-1874)	Üsküdar	701	12a	Kabril	Sarraf	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	5.770
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	31a	Yanko	Tüccar	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	5.320
1290 (1873-1874)	Beytülmâl Kas.	54	19b	Evanis		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	3.954
1290 (1873-1874)	Üsküdar	703	58a	Zenob	Antikacı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	3.650
1290 (1873-1874)	Galata	869	29b	Yani	Bahçıvan	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	3.570
1290 (1873-1874)	Eyüp	532	45a	Agob	Aşçı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	2.069

Tablo Ek 7'nin Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Vakıf Mülkleri Dahil) (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	31b-32a	Simayon	Hamamcı	Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Erkek	1.953
1290 (1873-1874)	Galata	869	37b	Luiza		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	105.200
1290 (1873-1874)	Üsküdar	701	59ab	Barser?		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	31.028
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	23b-24a	Nehutani		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	24.417
1290 (1873-1874)	Galata	880	107-108	Flomina		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	18.505
1290 (1873-1874)	Galata	880	99-100	Arus		Reaya/Gayrimüslim/Varlıklı/Kadın	18.011
1290 (1873-1874)	Galata	880	28-29	Lusika		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	15.000
1290 (1873-1874)	Galata	884	47-48	Arus		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	11.785
1290 (1873-1874)	Eyüp	530	25b-26a	Ebrok?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	10.681
1290 (1873-1874)	Üsküdar	713	19b-20a	Nazbek?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	10.335
1290 (1873-1874)	Galata	880	1 --2	Elmas		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	10.008
1290 (1873-1874)	Mülga Beledî	154	25b-26a	Somayice?		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	9.942
1290 (1873-1874)	Galata	884	94-95	Despino		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	9.100
1290 (1873-1874)	Üsküdar	698	24b-25a	Makruhi		Reaya/Gayrimüslim/Orta Halli/Kadın	6.916
1290 (1873-1874)	Eyüp	530	9a	Makruhi		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	6.000
1290 (1873-1874)	Galata	880	110	Arniyo		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3.464
1290 (1873-1874)	Beytilmâl Kas.	52	19b	Domini		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	3.410
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	28b-29a	Alenko		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	2.777
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	7b	Solapek?		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1.840
1290 (1873-1874)	Galata	880	53	Maryora		Reaya/Gayrimüslim/Fakir/Kadın	1.177

EK 8: Örneklemler Grubunu Oluşturan 204 Tereke Defterinin Dökümü (Askerî)

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	17b-18a	Müftizâde el-Hac Mehmed Ef.	Rumeli Kuzâtından ve Kıs.Ask.Katibi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	14.112
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	66b-67b	El-Hac Musa Efendi	Saray-ı Atik İmamı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	2.969
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	84b-85a	Es-Seyyid el-Hac Hasan Efendi	Anadolu Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	2.159,5
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	61a-62a	Es-Seyyid Mehmed Abdülaziz	Rumeli Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	2.379,8
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	32b-33a	Es-Seyyid Mehmed Efendi	Müdürris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	906,3
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	6b-7b	Ahmed Zihni Efendi	Rûs-ı Hümâyûn Kısadarı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	9.121,7
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	66ab	Ali Ağa	Topçu Başı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	5.640,3
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	79b-80a	Es-Seyyid Abdülhalim Ağa	Ser Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	3.322,2
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	37ab	Haseki Ahmed Ağa	Haseki	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	3.359,4
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	60ab	Ahmed Ağa	İslambol Ağası	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	2.985
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	17ab	Şişman Hüseyin Ağa	Sadırazam Çukadarı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	2.826,5
1200 (1785-1786)	Galata	484	81b-82a	Mahmud Ağa	Zaim	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	1.029,7
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	530	22b-23b	Fatma Zehra Molla Hanım	Babası Şeyhülislâm, Eşi Mekke Kadısı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	20.000
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	49b-50a	Abide Hanım	Eşi Müdürris	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	25.370

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	1b-2b	Rabia Hanım	Eşi Müderris	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	6.877,8
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	23b-24a	Münvevvere Hatun	Eşi Zâde ve Efendi Unvanlı, Kendini İtaak Eden ise Mevâlf-i l-zâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	3.221,2
1200 (1785-1786)	Havâss-ı Refia	264	3b	Şerife Zeliha Hanım	Eşi Eşrafî'l-Kuzâtın	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	691,5
1200 (1785-1786)	Havâss-ı Refia	264	34b-35a	Zeyneb Hatun	Eşi Teberdâr	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	10.218,6
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	531	61b-62b	Zeyneb Hanım	Babası Ahmed Bey, Eşi Dergâh-ı Âli Kapucubaşılardan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	6.477,2
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	551	90b-91a	Şerife Zeyneb Hanım	Eşi Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	4.835,7
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	18b-19a	Şerife Hamide Hatun	Babası eş-Şeyh unvanlı, Eşi Çavuş	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	1.569,1
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	558	92ab	Artin	Sarrafi	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	4.272,1
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	3ab	Agob	Sarrafi	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	2.788
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	551	47b-48a	Aleksandiri	Askerî Taifesinden	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	2.200
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	530	2b-3b	Artin	Keresteci	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	6.568,7
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	9b-10a	Yorgaki	Patirk Yazıcısı	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	1.459,1
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	540	9a	İnce bint-i Panayot	Zevcât-i Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	1.544,6
1200 (1785-1786)	Kismet-i Askeriye	556	18b-19a	Dalina	Zevcât-i Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	1.694,1

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	36a-37b	Mehmed Şemseddin Beyefendi	Mevâlî-i İrzâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	19.900
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	2b-4a	Kadızâde es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin Efendi	Rumeli Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	16.652
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	58b-59a	Eş-Şeyh el-Hac İbrahim Ef.		Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	7.020
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	61b	Es-Seyyid Mehmed Ataulah	Rumeli Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	4.413
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	79b-80a	Mehmed Emin Efendi	Kismet-i Askeriye Mahkemesi Kâtlibi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	4.541
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	12a-13a	El-Hac Ahmed Efendi	Rumeli Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	2.038
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	29a-30a	Mehmed Reşid Bey	Sadrâzâmın Mirfâh Ağası	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	19.085
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	98b-99a	El-Hac Halil Şekib Efendi	Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	9.670
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	24b-25a	Mustafa Naşir Efendi	Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	2.867
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	51b	El-Hac İbrahim Ağa	Sadrâzâm Çukadarlarından	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	1.655
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	59b-60a	Zaim Halil Ağa	Zaim	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	5.962
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	4b-5a	Es-Seyyid Mehmed Emin	Zecriye Tahsilâları	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	2.475
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	89b-90a	Zeynep Hanım	Babası Halil Hamid Paşa, Eşi Mütterris	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	32.810
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	820	10b-11b	Şerife Fatma Hanım	Eşi Mütterris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	22.594

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	69ab	Şerife Esmâ Hanım	Merhum es-Seyyid Mehmed... Çelebi'nin Kızı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	3.473
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	18b-19a	Fatma Hanım	Eşi Kaftan Ağası	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	15.902
1220 (1805-1806)	Galata	571	42b-43a	Fatma Hatun	Babası Arabacı Başı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	4.713
1220 (1805-1806)	Üsküdar	561	6ab	Hâce Şerife Zeyneb Hatun	Babası es-Seyyid Ahmed Çavuş	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	5.084
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	820	50b-51a	Berre Hanım	Eşi Hububat Kalemi Hulefâsından	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	11.287
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	820	22a	Zekiye Hanım	Eşi Hâceğân-ı Divân-ı Hümâyûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	5.650
1220 (1805-1806)	Havâss-ı Refia	319	45b-46a	Şerife Esmâ Hanım	Eşi Haseki Osman Ağa	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	1.585
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	810	50b-51a	İstefan	Atlasçı	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	28.507
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	820	68a	Acı Mıgırdıç	İpekçi	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	10.092
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	40ab	Zafiri	Meydan Kasabı	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	7.114
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	21ab	Manol	Meydan Kasabı Ustası	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	7.550
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	57ab	Agob	Kapamacı	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	5.889
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	812	81ab	Nikohi	Zevcât-ı Askerîyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	12.221
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	40b	Maryora	Zevcât-ı Askerîyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	3.161
1220 (1805-1806)	Kismet-i Askeriye	824	39b-40a	Maryosa?	Zevcât-ı Askerîyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	1.782

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	54b-56a	Mustafa Rakım Efendi Necli Mehmed Efendi	Anadolu Kazaskeri	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	127.585
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	33b-34b	Es-Seyyid Ataulah Efendi	Kuzâttan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	49.900
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	56b-57b	Es-Seyyid Yusuf Efendi	Anadolu Kazaskeri	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	24.203
1240 (1824-1825)	Galata	659	64b-65a	El-Hac Ali Efendi	Fetva Emimi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	16.888
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	60b-61a	Şerif Efendi	Eşraf-ı Kuzât-ı Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	15.965
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	87a-88a	Ali Rıza Efendi	Rumeli Kuzâtından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	6.101
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	95a-97a	Mahmud Efendi	Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	81.740
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	61b-63a	El-Hac Ömer Efendi	Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	52.007
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	59ab	Ahmed Efendi	Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	21.854
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	79b-80a	Ahmed Hulusi Ağa	Ser Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	15.946
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	62a-63a	Ali Haydar Bey	Mektûbî Kalemi Halifesi	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	14.750
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	17b-18b	Mehmed Sadık Efendi	Kahveci Başı	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	8.623
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	43a	Es-Seyyid Hafız Mehmed Arif Ağa	Enderûn-ı Hümayûn Orta Kapucularından	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	5.271
1240 (1824-1825)	Galata	652	76b	Mustafa Ağa	Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	4.487
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	69a-70a	El-Hac Mustafa Ağa	Sadrızam Çukadarı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	10.065

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	70ab	İbrahim Edhem Ağa	Necib Efendi'nin Hazinedârı	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	7.612
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	71b-72a	Es-Seyyid Mahmud Ağa	Subaşı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	4.398
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	15b-16a	Ahmed Ağa	Has Ahır Kethüdası	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	2.838
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1175	91ab	Hace Hadice Hanım	Eşi Merhûm Mustafa Molla Efendi, Kendini İ'tak Eden Şeyhülislâmın Kızı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	15.497
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1175	40a	Cemile Hanım	Eşi Mevâli-i İ'zâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	7.750
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1187	97b	Fatma Zehra Hanım	Babası Mevâli-i İ'zâmdan, Eşi Müderris	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	5.652
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	57ab	Şerife Nefise Hanım	Kocası Kısadâr, Braderi Tersane Emni	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	30.600
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	67b-68a	Saide Hanım	Babası Mîr-i Alem. ...	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	29.000
1240 (1824-1825)	Üsküdar	597	18b	Rukiyye Hanım	Babası Telhisî Ahmed Ağa, Eşi Bey Unvanlı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	11683 krş
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	16b-17b	Şerife Tayyibe Hanım	Eşi Teberdâr el-Hâc Osman Ağa	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	9.058
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1179	45ab	Şerife Fatma Hanım	Eşi Veznedâr Mehmed Esad Efendi	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	6.983
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	50b-51a	Vata	Simkeş	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	40.132
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1175	35ab	Artin	Sarraf	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	23.612
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	66b	Kıgırık	Kuyumcu	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	7.500

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	99a	Kalimikos?	Kadıköy Metropolitidi	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	8.281
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1168	44a	Andon	Kuyumcu	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	2.499
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1175	62a	Talita	Zevcât-ı Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadin	3.443
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1181	47a	Marice	Zevcât-ı Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadin	2.828
1240 (1824-1825)	Kismet-i Askeriye	1174	107b-108a	Hesni	Zevcât-ı Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadin	2.788
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1552	69a-71a	Mehmed Arif Efendi	Tefiş Mahkemesi Mümeyyizi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	114.692
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	95b-98a	Mehmed Hakkı Beyefendi	Müderris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	41.298
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	4a-5a	Es-Seyyid el-Hac Mustafa Ağa	Galata Mahkemesi Kismet Muhzırı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	84.552
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	57a-58a	Es-Seyyid Mehmed Hidayet Efendi	Müderris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	24.542
1260 (1844-1845)	Galata	725	40b	Mehmed İzzet Efendi	Mekteb-i Harbiye Hocalarından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	6.314
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	25ab	Mehmed Selim Efendi	Bab Mahkemesi Ketebesinden	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	5.044
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	64b-65b	Es-Seyyid Hüseyin Ağa	Etibbadan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	4.086
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	85a-86b	Es-Seyyid el-Hac Mustafa Ağa	Uncu Başı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	200.691
1260 (1844-1845)	Behtümâl Kassamlığı	8	62b-64a	Mehmed Beğ	Babası Merhum Mustafa Paşa	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	152.520

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	16ab	Ahmed İzzet Efendi	Ricâl-i Devletten	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	84.330
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	55b-56b	Mehmed Said Efendi	Ebniye-i Hassa Hulefâsından	Askeri/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	50.966
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	10a-11a	Mustafa Ağa	Kapu Çukadânı	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	30.045
1260 (1844-1845)	Üsküdar	598	61b	Şerif Mehmed Atıf Efendi	Mektüb-i Sadr-ı Ali Halifesi	Askeri/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	12.512
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	11ab	El-Hac Ali Ağa	Çukadar	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	10.930
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	25ab	Es-Seyyid Süleyman Ağa	Sabık Kireçci Başı	Askeri/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	5.500
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	67ab	Ali Bey Ve Zevcesi	Enderun-ı Hümayûndan Muhreç	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	8.645
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	30b-31a	El-Hac Veliyüddin Ağa	Divân-ı Âli Çavuşu	Askeri/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	5.016
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1534	10b-12a	Şerife Aişe Sıdika Hanım	Babası Merhum Abdurrahman Bey, Kocası Müderris-i Kirâmdan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Kadın	187.686
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1580	11b-12b	Şerife Abide Hanım	Babası ve Eşi eş-Şeyh Unvanlı	Askeri/Müslüman/İlmiye/Kadın	21.532
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1579	77ab	Fatma Hüsnâ Hanım	Eşi Müderris-i Kirâmdan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Kadın	16.724
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	33b-34a	Rüveyde Hatun	Eşi Etibbadan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Kadın	19.035
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	12b-13a	Şerife Rukiyye Hatun	Eşi Etibbadan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Kadın	5.531
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	30b-32b	Hibetullah Namı Diğer Nuriye Hanım	Babası Merhum Nuri Paşa, Eşi Bey Unvanlı	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	98.030
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	2b-3a	Emetullah Hanım	Eşi Maliye Kalemi Kâtiplerinden	Askeri/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	37.081

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	14ab	Saraylı Tasviri Hayal Namı Diğer Fatma Zehra Han	Eşi Mehmed Hakkı Bey	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	16.891
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	91b-92a	Fatma Namı Diğer Şemsîtab Kadın	Babası Ali Paşa, Annesinin Babası Koca Yusuf Paşa	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	8.359
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	9a-10a	Ağya	Avrupa Tüccarında	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	119.357
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	98ab	Ohannes	Bezzaz	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	139.755
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	69ab	Agob	Çömllekçi	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	4.491
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1553	34b	Serkiz	Elbise Anbarında Mikrârsdâr	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	1.740
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1564	37ab	Papas İstefan	Askerî Taifesinden	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	2.553
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1580	5b-6a	Çeçil	Zevcât-i Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	22.020
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1569	28b-29a	Yehri	Zevcât-i Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	5.725
1260 (1844-1845)	Kismet-i Askeriye	1580	8a	Kokosiyon	Zevcât-i Askeriyeden	Askerî/Gayrimüslim/Kadın	1.844
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	29a-30a	Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi	Rumeli Kazaskeri	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	143.875
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	14a-15a	Mîr Hâfız Mustafa İzzet Ef.	Haremeyn Payelülerden	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	88.382
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	19b-21a	Es-Seyyid el-Hac Hüseyin Hayri Efendi	Müdürris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	90.760
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	23a-24b	Afyonûzâde es-Seyyid el-Hac Mehmed Şekeri Efendi	İmam-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	63.829

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	31a-32a	Burusevî Ahmed Ataullah Efendi	Müdürris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	66.766
1280 (1863-1864)	Havâss-ı Refia	506	46b-47a	Es-Seyyid el-Hac Ahmed Rafet Bey	Vakıf Mütevellisi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	32.952
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	28b-29a	İspirli Ali Efendi	Müdürris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	11.873
1280 (1863-1864)	Beytümâl Kassamlığı	52	88ab	Mehmed Rakım Efendi	Nevvâbdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Erkek	6.363
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	35b-36b	Es-Seyyid Ahmed Atika Bey	Mekteb-i Harbiye-i Şahane Şakirdânı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	247.998
1280 (1863-1864)	Galata	832	6b-7a	Mahmud Ragıb Paşa	Paşa Unvanlı	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	160.345
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	69b-70b	Mehmed Muhtar Bey	Meclis-i Vââ-yı Ahkâm-ı Adliye Azası	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	154.277
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	95a-96a	Es-Seyyid Mehmed Said Ef.	Darbhane-i Amire Muhasebecisi	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	141.959
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	72b-73b	El-Hac Mehmed Nuri Efendi	Saray-ı Cedid Matbah-ı Amire Katibi	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	97.892
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	76b-77a	Es-Seyyid Abdülhalim Ef.	İstanbul Emtia Gümrüğü Tahrirat Müdürrü	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	92.537
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1779	30ab	Abdürrezzak Bahir Efendi	Dahiliye Katibi	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	74.338
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	11ab	Es-Seyyid Ahmed Paşa	Asâkir-i Bahriye Feriki	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	54.359
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	46b-47a	Mehmed İsmet Efendi	Mabeyn-i Hümayûn Hademelerinden	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	34.340
1280 (1863-1864)	Havâss-ı Refia	506	1b	Es-Seyyid el-Hac Mehmed Salih Efendi	Ordu Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	19.000

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	4ab	Mehmed Tahir Efendi	Kapu Çukadârı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	15.593
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	5b-6b	Es-Seyyid el-Hac Hasan Hakki Efendi Ve Eşi Aişe Hanım	Emtia Gümrüğü Kâtibi	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye/Erkek	12.599
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	44b	Fatma Hanım	Eşi Müderris-i Kirâmdan	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	59.151
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1779	73b-74a	Şerife Naima Hanım	Babası Sadr-ı Vâlâ-yı Rumeli Reisi, Kocası Müdür	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	42.095
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	37ab	Fatma Zehra Hanım	Eşi Enderûn-ı Hümayûn Hocalarından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	18.963
1280 (1863-1864)	Üsküdar	678	4b	Hüsne Hanım	Eşi Enderûn-ı Hümayûn Ser Mücellidi	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	12.892
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1779	61b-63b	Şerife Seher Hanım	Babası Mehmed Hasib Paşa, Kocası Mehmed Şevket Paşa	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	661.265
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	66b-67a	Fatma Zehra Hanım	Eşi Hâlen Canik Mutasarrıfı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	62.051
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	87b-88a	Rukiyye Fitnat Hanım	Eşi Maliye Hazinesi Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	47.608
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	29ab	Şerife Fatma Zehra Hanım	Eşi Askerî Nizamiye Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	39.069
1280 (1863-1864)	Eyüp	511	33b-34a	Fatma Zehra Hanım	Eşi Zabıtiye Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	25.056
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	34b-35a	Fatma Hanım	Eşi Tobhane-yi Amire Yüzbaşlarından	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	19.800
1280 (1863-1864)	Galata	832	41ab	Aişe Hadice Hanım	Eşi Mülâzım-ı Evvel	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	12.880
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	2b-3a	Şerife Emine Nesime Hanım	Eşi Darterhâne Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Kadın	12.645

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	5b-6b	Eşi Aişe Hanım	Eşi Emtia Gümrüğü Kâtibi	Askeri/Müslüman(Kalemnye/Seyfiye)Kadın	9.614
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	10ab	Hocalu Artin	Avrupa Tüccarından	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	1.083.950
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1784	72a	İlyâ Levandi	Boğçacı	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	55.744
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1790	63b-64b	Kerupe	Bezzazistam Ağa Çırağı	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	21.159
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	51b	Nikogor	Yazıcı	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	3.600
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1785	41b	Zerona?		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	56.680
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	87b	Elmiko		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	6.100
1280 (1863-1864)	Kismet-i Askeriye	1791	50a	Marice		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	1.838
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	96a-97a	Es-Seyyid İbrahim Efendi	Haremyn Payelütlerden	Askeri/Müslüman/İlmiye/Erkek	175.515
1290 (1873-1874)	Üsküdar	701	32b-33a	Mehmed Raif Efendi	Eşraf-ı Kuzâttan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Erkek	96.724
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	42b-43a	Es-Seyyid Mehmed Ataullah Ef.	Müdürris-i Kirâmdan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Erkek	52.029
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	47ab	Es-Seyyid el-Hac İbrahim Hilmi Efendi	Mekteb-i Rüşdiye Muallim-i Evveli	Askeri/Müslüman/İlmiye/Erkek	11.472
1290 (1873-1874)	Beytümâl Kassamlığı	50	35b-36b	El-Hac Ali Hilmi Efendi	Nevvâbdan	Askeri/Müslüman/İlmiye/Erkek	9.872

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	40a-41b	El-Hac Mehmed Reşid Paşa	Serasker-i Sâbık	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	252.626
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	88b-89b	Kudret Bey	Âmedî Halifesinden	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye)Erkek	151.538
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	89b-90b	Es-Seyyid el-Hac Ali Ağa	Vezir Çukadarı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	83.335
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	48ab	Abdülhalim Efendi	Şurâ-yı Devlet Azasından	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye)Erkek	66.001
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	71b-72a	Mehmed Münir Bey	Bâb-ı Seraskeri Jurnal Odasından	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	32.364
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	70b-71a	Yusuf Ziyaeddin Efendi	Bahriye Binbaşısı	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	25.721
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	34a	Hasan Ağa	Mabeyn-i Hümayûn Çantacılarından	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye)Erkek	20.500
1290 (1873-1874)	Havâss-ı Refia	533	65ab	Mehmed Halid Bey	Mekteb-i İdadiye Kolağası	Askerî/Müslüman(Kalemiye/Seyfiye)Erkek	17.520
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	25b	İsmail Şevki Efendi	Bâb-ı Seraskeri Levâzimat Kalemi Kâtibi	Askerî/Müslüman/Kalemiye/Seyfiye)Erkek	3.284
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1821	82b-83b	Aişe Ganime? Hanım	Babası Bey Unvanlı, Eşi Müderris	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	257.015
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1834	32b-33a	Şerife Emine Hanım Ef.	Babası Mevâlî-i İ'zâmdan, Eşi Kâtib	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	51.245
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	69b-70a	Şerife Fatma Zehra Hanım	Eşi Dersiam	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	25.831
1290 (1873-1874)	Havâss-ı Refia	533	28b-29a	Atiye Huriye Hatun	Eşi Evkâf-ı Hümayûn Mektûbî Odası Hulefâsından	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	15.649
1290 (1873-1874)	Galata	880	8 V e 9	Hadice Nafia Hanım	Eşi Tabib Binbaşısı	Askerî/Müslüman/İlmiye/Kadın	14.084

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Tereke Geliri (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	52b-53a	Emine Behiye Hanım	Keçecizâde Mehmed Fuad Paşanın Eşi	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	2.394.425
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1826	12a-13a	Emine Lütfiye Hanım	Eşi es-Seyyid Abdüllatif Bey	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	67.812
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	41b-42a	Şerife Emine Hanım	Eşi Tersane-i Âmire Yüzbaşlarından	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	35.788
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	72b-73a	Aişe Sıdıka Hanım	Eşi Rüstümât Memurlarından	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	35.626
1290 (1873-1874)	Galata	880	76-77	Emine Mukaddes Hanım	Eşi Mekûbî Odası Katiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	33.290
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	95a-96a	Felek? Su Hanım	Eşi Mustaba Bey	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	23.976
1290 (1873-1874)	Havâss-ı Refia	533	59b-60a	Emine Fahriye Hatun	Eşi Gümürtük Kâtiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	25.739
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1830	50b-51a	Hayriye Hanım	Eşi Kâtip Hüseyn Hüsnî Efendi	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	18.065
1290 (1873-1874)	Galata	884	28-29	Fatma Zehra Hanım	Eşi Tophane-i Âmire İdare Meclisi Katiplerinden	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	18.564
1290 (1873-1874)	Havâss-ı Refia	532	31b	Fatma Makbule Hatun	Mühendishâne-i Âmire Kol Ağası	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	11.552
1290 (1873-1874)	Üsküdar	704	8a	Fatma Hanım	Eşi Mustafa Galib Bey	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	9.789
1290 (1873-1874)	Galata	880	67	Hadice Hanım	Eşi Ketebeden	Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	8.435
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	14b-15a	Bilezikçioğlu Kirkor		Askerî/Müslüman(Kalemîye/Seyfiye)Kadın	190.571
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1826	47a	Tanaş	Tuhafçı	Askerî/Gayrimüslim/Erkek	68.608

Tablo Ek 8'in Devamı

Dönem	Mahkeme Adı	Sicil No	Varak No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategorisi	Tereke Geliri (Kuruş)
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	10b-11a	Seropa	Kuyumcu	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	61.266
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	31b-32a	Penyecioglu Preşkova		Askeri/Gayrimüslim/Erkek	50.590
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1833	6ab	Panayotaki	Eczacıbaşı	Askeri/Gayrimüslim/Erkek	40.832
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1834	28b-29a	Persepa		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	54.266
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1840	31b-32a	Eydokiya?		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	21.989
1290 (1873-1874)	Kismet-i Askeriye	1844	29a	Harosima		Askeri/Gayrimüslim/Kadın	3.072

ÖZGEÇMİŞ

Fatih BOZKURT, 1978 yılında Manisa’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamladı. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde yüksek öğrenime başladı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı öğretmenlik görevini hâlen sürdürmektedir. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı’nda başladığı Yüksek Lisans eğitimini, “Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre Gördes Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu” başlıklı tez çalışmasıyla 2003 yılında tamamladı. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Enstitü Bilim dalında doktora eğitimine başladı. Evli ve bir kız çocuğu babasıdır.

Fatih BOZKURT